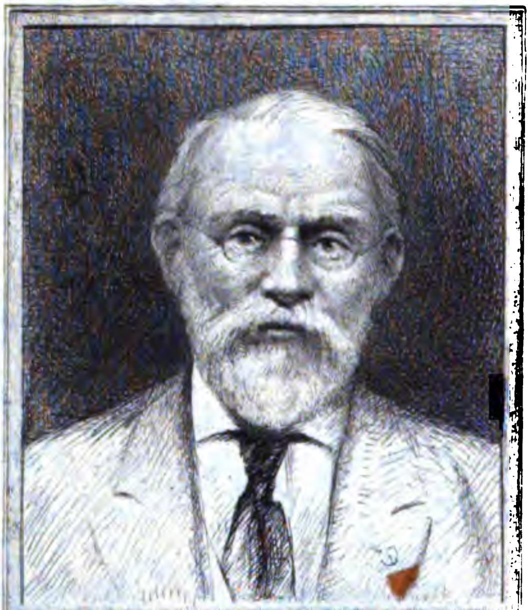
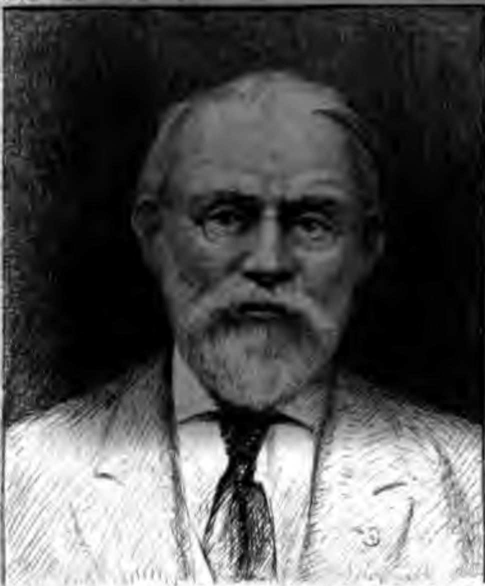

Bidrag

til

den danske Literaturs Historie

af

N. M. Petersen.

IV.

Holbergs Tidsalder
1700—1750.

Udgivet

af

den danske historiske Forening.

Kjøbenhavn.

Berlingske Bogtrykkeri ved N. H. Stenderup.

1858.

Bidrag

til

den danske Literaturs Historie

af

N. M. Petersen.

IV.

Holbergs Tidsalder

1700—1750.

Udgivet

af

den danske historiske Forening.

Kjøbenhavn.

Berlingske Bogtrykkeri ved N. H. Stenderup.

1858.

Anden Afdeling. Ludvig Holberg.

Side

Indledning

til

det attende Aarhundrede.

Indledning.

Je cherche moins à vous donner mes pensées, qu'à susciter les vôtres. Par la lecture et la critique j'essaie de reconstruire à vos yeux le dix-huitième siècle. Partout il y a deux choses distinctes à observer dans cette grande époque, l'action de quelques hommes de génie et le mouvement de la société même, qui se confond avec le caractère général de la littérature, et la riche diversité des talens secondaires. Villemain.

1. Det attende Aarhundrede. Den literære Udvikling; dens Udspring i England og Overgang til Frankerig. Den religiøse Forskningś Overvægt og dens afgjørende Indflydelse paa Videnskaben. Europas politiske Stilling. Naturalismens Udbredelse og Fuldendelse i Tydskland. Den ny Verdensanskuelses Resultat.

Naar Literaturen skal tildrage sig alles Opmærksomhed, naar den ikke blot skal være et Skoleæmne til Undervisningens nødtørftige Brug, men et Folkeanliggende, naar den skal vække det hele Folks Eftertanke over sig selv og sin nærmeste Fortid, over den Vej, hvorpaa det vandrer, og det Formaal, imod hvilket det stunder, saa maa der med Gjengivelsen af det historiske Stof, nogenlunde ordnet for at det kan oversees, forbinde sig noget højere end de blotte Kjendsgjerninger. Sjælen, der ofte, nedsænkt i smaalige Fakta, er nødt til at bevæge sig i de laveste Regioner, maa atter hente ny Spændkraft ved at vende Tanken hen til hele Menneskehedens Formaal og højeste Problemer forsaavidt de i Literaturen komme tilsyne, og de komme tilsyne netop i den. Mange klæbe sig fast ved hine Smaating og kunne

ikke komme udenfor dem, men hvortil skulde det i Grunden tjene at kjende dem, hvis disse Enkeltheder i Tusendevis ikke tilsidst stode sammen i noget højere, ikke oplyse de Omgivelser, under hvilke Skribenterne virkede, ikke anskueliggjøre deres Indflydelse paa Folkets Dannelse, naar de ikke, hvilket er Hovedsagen, i Fremstillingen selv lade ane Fremstillingens Hensigt, og naar Sammensatningen deraf ikke efterlader et Tænkningsstof, der er noget ganske andet, end den tomme Viden af løse og tilfældige Omstændigheder.

Jo mere Literaturens Historie saaledes efterhaanden, fordi Stoffet fører det med sig, gaar over fra en blot faktisk Meddelelse til en beskuende Forskning, desmere maa dette virke ind paa dens Behandling. Fremstillingen maa endnu som før være objektiv, derved at den iagttager alle de enkelte Fenomener, der have nogen betydelig Indflydelse paa det hele; derved at den meddeler disse faktiske Enkeltheder i deres egen naturlige Orden, og stiller dem sammen i visse Grupper; derved, at denne Ordning gjør det muligt og bekvemt for enhver der vil, naar Fremstillingen er ude, at modtage et Totalindtryk af Fakta. Men Stillingen er dog i meget forandret. Ved den foregaaende Literatur kan Fliden samle mere eller mindre, og der er en naturlig Higen efter at drage det mindre bekjendte eller ubekjendte frem; om Indholdets Værd i det hele kan der dog næppe være mere end een Mening. Ved den nuværende derimod maa Tanken om at optage alt allerede forud opgives, det hele vilde derved lide. Jo længer man rykker frem i Tiden, desto mere synke de ubetydelige Skribenter, indtil de tilsidst ikke ere værd at nævne, førend maaskee ogsaa de have faaet den ædle Rust paa sig. Forhen vare endog de mindre Omstændigheder i en Forfatters Levnet undertiden saa dunkle, at det kunde være vigtigt at oplyse dem; nu bliver der et

vanskeligt Valg imellem det Literaturen uvedkommende i en Forfatters Levnet og det, som tjener til at oplyse hans Gaver og Virksomhed. Forhen var der meget, i det mindste for mange, ubekjendt Stof, og det maatte drages frem, selv om det var af ringe Betydning; nu kan det meste af Stoffet ansees for bekjendt og let tilgjængeligt, om det end ikke forhen er ordnet. Forhen vare de hyppige Citater fornødne, for at give Anledning til nøjere Drøftning; nu bliver det stedse klarere, hvor meget Fremstillingen, ved at citere Sætning for Sætning de Stumper, hvoraf den er sammensat, taber i Frihed, Liv og Runding, uden alligevel at kunne bekræfte alt. Og hvad der er det vigtigste: den forrige Literatur er noget forganget, noget, der er forbi, vi kunne see derpaa med Ro og anatomere den uden Rædsel for Livet; det attende Aarhundrede er Forgaarden til vor Tid, alle Bevægelser i vor Tænkning have deres Spire i det, alle Pulsslag i vore Hjerter have begyndt at banke i det; vi see tilbage derpaa med højst forskjellige Fornemmelser, og det Totalindtryk, Fremstilleren af dets Literatur gjengiver, har han selv modtaget under Paavirkning af divergerende Anskuelser. Her, midt i Livet, kan Behandlingen derfor ikke undgaa noget subjektivt, noget individuelt, noget, som ikke alle ville hylde. Det ligger nær, at Fremstilleren, selv om han kjendte Vejen nok saa godt tilligemed alt hvad der ligger ved Siden af Vejen (men ingen kjender dog alt), i Almindelighed i sin Skildring kun viser det frem, som han seer, og fra den Side, han seer det. Han skal ikke gjengive sin egen Anskuelse, hverken af Livet eller Videnskaben, men han vil næppe kunne undgaa at strejfe nær forbi den; mange af hans Bemærkninger ville oplyse, ikke blot hvad han har fundet, men ogsaa hvad han har søgt efter, hvad han ønskede at finde. Hvo der har et andet Fund for Øje, kan maaskee ad

en anden Vej komme til Anskuelser, der ere hans ganske modsatte. Det, hvormed jeg forhen endte, er just her anvendeligt: Hver enkelt Stemme er et Opraab til alle.[1]

Det attende Aarhundrede! Hvad skulle vi kalde det? Hvorledes betegne det? Det er Mysticismens og Tvivlens, det er Pietismens og Fritænkeriets Aarhundrede; det kalder sig selv Oplysningens, Frihedens og Lighedens, Menneskerettighedernes Tidsalder. Det bedste, som Menneskeslægten har tænkt, skal nu virkeliggjøres i Livet. Det forrige havde hyldet streng Begrændsning i alle Forholde: en fast normeret Orthodoxi, en uantastelig Kongemagt, Strenghed i de ydre Sæder med en skarp Tugt. Dets Løsen var Autoritet og Tvang. Det ny hylder en fri Yttring af alle aandelige Kræfter: Selvtænkning i Andagten, selverhvervet Salighed, Selvstyrelse i Statens Anliggender, Selvbestemmelse i Kirkens Former, en mild Tugt og ubundne Sæder. Dets Løsen er Natur og Frihed. Det forrige havde hængt sig fast i Formen: i Kirkens med en Præstestand, der besad en guddommelig Fuldmagt, i Statens med en Ovrighed som Guds Salvede; Filosofiens var en overleveret Skolelærdom, bestemt til at være Theologiens Tjener, og som øvede sig paa supranaturalistiske Problemer; og til Organ for alle Yttringer havde det Latinen, hvis Grammatik

[1]) Det vil maaskee heller ikke herved være af Vejen at minde om, at en Forfatter sjelden naaer det, han foresætter sig, naar han begynder; meget vil komme paa tværs for ham, og føre ham paa Afveje, som han aldrig havde tænkt paa at følge. Det er derfor hverken utidig Beskedenhed eller noget lignende Motiv, der har bevæget mig til strax fra først af at kalde dette Skrift Bidrag, det er kun den klare Bevidsthed, at det ikke er og som første Forsøg ikke kan være andet; ikke at tale om Kildernes Upaalidelighed og Mangelen af en efter Fagene ordnet fuldstændig Katalog over den danske Literatur.

var Sprogenes symbolske Konfession. Det ny stiller imod Hierarkiet kristelig Frihed, imod symbolske Bøger Overbevisning, imod Kongedømmet Folkevillie, imod Skolelærdom fri Forskning, imod de klassiske Sprogs i Middelalderen smedede Lænker de levende Sprogs fri og fremskridende Dannelse. Og imedens alting før i sin Behandling var tungt og klodset og svært (Livet selv var en Byrde), medens Kundskab og Lærdom kun tilhørte visse privilegerede Klasser, og Uvidenhed var den store Hobs uundgaaelige Lod, saa lægger det ny, alt som det skrider fremad, mere og mere Vind paa at gjøre alting let og fatteligt (Livet er en Lyst), tiltrækkende og tækkeligt og tilgjængeligt for alle. Kundskab og Sandhed tilhøre ikke længer enkelte Klasser; det er en fælles Besiddelse for alle Borgere i Staten, og skal vorde en almindelig Ejendom for alle Mennesker paa Jorden.

Men det attende Aarhundrede i sit Formaal og i sin Virkelighed ere to forskjellige Ting. Begyndelsen var i sin Tendens ophøjet og ædel, Enden blev i sin Udartning ugudelig og blasfemisk. Den menneskelige Egennytte og de menneskelige Lidenskaber besudle alt. Det attraaede Natur og Fornuft; det vilde virkeliggjøre dem i en naturlig Religion og en fornuftig Kristendom, i en Naturstat og naturlige Borgerrettigheder, i en naturlig og fornuftig Opdragelse, i Sproget, som ethvert Folks naturlige Ejendom, ja endog i en naturlig Kunst (Kunsten som Naturens Efterligning), i naturlige (saakaldte engelske) Haver, o. s. fr. Men i Tænkningens Rige, og altsaa uundgaaelig i Livet, slog denne Naturalisme over til Empirisme, der atter udartede til Materialisme; og denne Fornuftfrihed over til Rationalisme, der udartede til Indifferentisme. En ynkelig Slutning paa en saa god Begyndelse.

Katholicismen var i sin Tid udartet, og blev et uværdigt

Middel for verdslig Vinding; Reformationen, der saa lydelig havde forkyndt Frihedens Lov, udartede og størknede i Bogstaven; nu skulde ogsaa den reneste Ider for Menneskehedens Vel blive til falske Anskuelser og vanvittige Reformer. Alting, selv det højeste og helligste, synes at skulle forvanskes, naar det berører Jorden og Virkeligheden, og Tænkeren fristes til at blive bange for Menneskeheden og at fortvivle om dens Fremgang. Men Faren er mindre end den lader. Det er en Naturlov i den materielle Verden, at ingen Kraft gaar tilspilde; ligesaa i den aandige. Alle disse bugtede Veje, disse blodige Spor, føre til Maalet. I den dybe Grund ligger den evige Sandhed, uforkrænket og uberørt af de skiftende Former, og igjennem de tilsyneladende spildte Kræfter udvikler sig netop den uforgjængelige Idee. Hvad Kristendommen i højeste Maal har maattet lide, og lider endnu, det maatte saa meget mere de langt ringere Interesser være undergivne: igjennem Lidelser at vinde Renhed, igjennem Kampen Styrke; og naar Fortvivlelsen er paa det højeste, opløfter Frelsens Engel sit lysende Aasyn. I denne Tingenes Orden ligger en dyb Lære: Hovmod dig ikke, ihvo du end er; du er kun et af de Støvgran, der svæve om i Luften og først blive synlige, naar de beskinnes af det himmelske Lyses Straale.

Le progrès, pour donner un nom humain à une de manifestations de la loi divine, le progrès s'accomplira avec nous, par nous, malgré nous — et tôt ou tard l'idée reprendra le gouvernement des choses de la terre. A ceux, qui doutent en voyant ce, qu'ils croient le bien, momentanément vaincu, et qui prennent le deuil de la vérité parce qu'elle est frappée, nous rappellerons le drame du Calvaire, et nous leur dirons: Ne laissez point dans vôtre âme le fait prévaloir contre l'idée. (Emile Souvestre, Causeries historiques et littéraires).

Overgangen til en ny Tid er i sig selv tiltrækkende og lærerig; Maaden, hvorpaa Vantroen, Troen paa sig selv, paa sin egen Styrke (en Aandstilstand, som den nordiske Oldtid allerede kjendte), kommer op og vinder Magt, yder et af de vigtigste Bidrag til Menneskehedens Historie. Grundstrøgene deraf ere derhos fornødne til at fatte Sammenhængen ogsaa i vor Literatur. Denne har vistnok noget, som er den eget, men mange af dens Frembringelser vilde aldrig være blevne til uden et Stød udenfra. Hvad der allerede, stundum i lang Tid, har beskjæftiget de andre Lande, hine Stemninger og Forholde, der omskifte Folkeslag, gjentage sig efterhaanden hos os, om end senere i Tiden, og vor Literaturs mest fremtrædende Vendepunkter blive tildels uforklarlige, naar der ingen Hensyn tages til de fremmede Literaturer, fra hvilke de have taget deres Udgang. Det vil sikkert ogsaa allerede staa klart for enhver, at ingen kan forstaa hverken Holberg uden Bayle, Montesquieu, Boileau, Moliere, eller Evald uden Klopstock, eller Tyge Rothe uden Klopstock og Montesquieu, eller Rahbek uden Theatermanien, eller Heiberg og Malte-Brun uden den franske Revolution, o. s. fr. Denne Kundskab maa forudsættes, men just derfor vil det være nødvendigt at minde Læseren om den almeneuropæiske Udvikling ved nogle Henthydninger og Bemærkninger om Tankegangen deri, især i den Retning, der har givet Aarhundredet sin individuelle Karakter, Overgangen fra fri Tænkning til Fritænkeri.

Enhver Omskiftning i Literaturen, som i Livet, har sine visse Symptomer. Virker ikke andet, saa higer Sjælen efter Forandring. Om den gamle Støttestav, det trofaste Spanskrør, end ikke har tabt sin Spændkraft, saa er dog Dopskoen gaaet af og Knappens Forgyldning udslidt; hvo kan holde ud at see paa den? der maa anskaffes en ny. Det er en

af Spirerne til Livets Elendighed, naar det ikke beaandes af højere Anskuelser. Med enhver Tro, hvor befæstet den end er ved ydre Volde, er tillige forbundet Tvivl, og de have længe, længe, sneget sig om midt i de Troendes Kreds uden at bemærkes; ja Sandheden i Tvivlens Jætteskikkelse stiger maaskee op ad de vaade Veje som Svipdag til Menglad. Tvivlene arbejde, indtil det overleverede, der hidtil fyldte Sindet med Tillid og Tro, har tabt sin Kraft og vækker Lede. Tvivlen ængster, men netop det fremkalder hin ufortrødne, næsten ubegribelige Travlhed, som vi ogsaa her møde, fordi Haabet lyser i det fjerne. Den ene søger Sandheden; den anden maner Løgnen ned; den tredie drager Fordel deraf. Besindigheden forgaar og Lidenskaben griber Styret. Det er atter en Grund til Livets Vildfarelser; og alligevel er det paa den Maade Verden fornyes.

Det er vanskeligt nok at sige, hvormed denne Fornyelse begyndte i Literaturen. Den begyndte ligesom paa een Gang med alt, angreb og forkastede paa een Gang alt det bestaaende, Behandlingen af de klassiske Sprog, Historien, Filosofien, Religionen. Nærmest begyndte vel dog det hele med de nyere Sprog, thi i Modersmaalets Fremdragning og i den Tanke, at Kundskaben tilligemed dens Udtryk tilhører alle, var allerede Friheden givet. Og det egenlige Grunddemne var den fra Filosofien udgaaede religiøse Forskning. Til den vende Skribenterne idelig tilbage; det er deres Indgang og Udgang. Det er den ny Generations Grundtanke. Selv de politiske Anskuelser udgaa derfra, og Theologernes Stridigheder ligge til Grund for de politiske Reformer[1], som for Selskabslivets Omvæltninger.

[1]) Comme les gouvernemens du moyen âge etaient nés de l'Eglise, les novateurs politiques naissaient des théologiens dissidens. (Villemain).

I Filosofien gjorde fra Arilds Tid to Hovedanskuelser sig gjældende, og om de end ofte træde tilbage i Baggrunden, saa er det dog dem hvorom alt drejer sig: Idealisme og Realisme. Idealismen, der næsten var glemt, blev paa ny draget frem af tvende store Tænkere, Descartes og Leibnitz. Den første kaldte de Platonske Ideer tilbage; „det uendelige indeholder mere Realitet end det endelige, og det uendeliges Begreb maa derfor paa en vis Maade være tidligere til i mig, end det endeliges“; Leibnitz lærte, at „den sidste Kilde til de nødvendige Sandheder ere de oprindelige intellektuelle Ideer, om hvilke det er umiddelbar vist, at de ikke have deres Udspring fra Sandseförnemmelser, og at vor Aand erkjender dem, naar den reflekterer over sig selv.“ Ved at forfølge denne Anskuelse kunde man have vendt sig fra Verden og fordybet sig i det evige Liv, have overtydet sig om, hvorledes disse oprindelige, medfødte (guddommelige) Ideer finde deres Udvikling i Livet, komme til Bevidsthed og virkeliggjøres i Handling, og at Mennesket er uopløselig knyttet til sin Gud; men det var just det man ikke vilde. Realismen sejrede: Ingen Ideer ere os medfødte; al menneskelig Kundskab udgaar fra sandselig Erfaring og vor Reflexion over den. Ved at gjøre denne Anskuelse til Livets Grundtanke fik Verden en anden Skikkelse.

Overført til det religiøse Liv maatte den ogsaa omskifte det. Ved Siden af Mysticismen, der havde gjort Fantasien, og Pietismen, der gjorde Følelsen til Udgangspunkt, og som yttrede sig i mange vidtudbredte Kredse, stillede sig som en overvejende Magt den rene Tænknings Evne, Forstanden, og fra dens Herredømme udgik Kritikken, der ikke kunde opstaa uden i Protestantismen, som havde indtaget Norden.

Protestantismens Væsen var Dogmet. Den indskrænkede eller forkastede den ydre Gjernings Værd, og satte i dens

Sted Troen; men da dette er et vidt, næsten vidunderlig svævende Begreb, dannede den sig en Samling af Troslærdomme, uddragne af Skriften, indfattede i en eller flere symbolske Bøger og formede i skarpt begrændsede Systemer. Bunden i Skriftens Ord saae den ud som stillestaaende, men dette Ords Fortolkning delte den i stedse flere og flere Kirker. Den lærte, at man skal prøve Ordet, og maatte derved selv udsættes for Angreb; den ikke blot tillod, men anvendte selv den skarpeste Kritik imod sine evangeliske Brødre, og maatte derfor selv underkaste sig andres.

Ingen ydre Magt kunde hemme denne Kritik, naar Forstanden først var bleven sig selv bevidst og havde erklæret sig for den afgjørende Magt i Tænkningens Rige. Med sine Dogmer, kunde den sige, opfylder Protestantismen ikke Religionens Formaal, med sit afsluttede System nedbryder den sit eget Princip. Den hellige Skrifts Autoritet er tvivlsom; for at forstaa og rettelig fortolke den maa man fatte dens Oprindelse i Tiden. Den hellige Historie er en Legende, saaledes begynder den og saaledes ender den, thi I ville dog vel aldrig bilde os ind, at Fødsel af en Mø og en legemlig Himmelfart nogensinde er gaaet for sig. Og i praktisk Henseende kunde den sige: I Uslinger, som tro at kunne blive bedre ved at kaste eders Brøde over paa en anden; som tro at kunne vinde Himmerig ved at bekjende nogle uforstaaelige Sætninger, uden Dyd og uden Daad. Den sagde det og meget mere.

Det er en uhyggelig Fornemmelse, naar det bestaaende saaledes synker sammen; men dertil maatte det komme, naar man opgav al Autoritetstro og gav Undersøgelsen frit Løb; naar de symbolske Bøger ved en sundere Fortolkning ikke gjenfandtes i Skriften; naar Skriften selv ved en historisk Undersøgelse befandtes oprunden af en uhistorisk og som

Menneskeværk divergerende Tradition; naar Skriftens heterogene Dele prøvedes hver for sig, og ikke dens hele Udsagn, men kun det kunde bestaa, der er grundet i Guds uforanderlige Væsen, o. s. fr. Selve Theologien har, som bekjendt, efterhaanden gjennemløbet denne Krebs; men naar den er færdig, vender den efter mange Omveje, ligesom den opskræmmede Hare, tilbage til det Leje, hvorfra den blev jaget ud.

Udenfor Kirken og i Kirken møde vi derfor i Aarhundredets Løb en bestandig fremskridende Opløsning, og ved Opgivelsen af den hidtil herskende historiske Kristendom træde den religiøse Tros Theorier ind i et nyt Skifte, en ny Fase, med mange Navne: udenfor Kirken Fritænkning og Fritænkeri, Naturalisme (egenlig den naturlige Religions Hyldning, men efter Theologernes Talebrug) Fornægtelse af den positive Aabenbaring, Theisme, Deisme og kristelig Deisme, en engelsk, siden i Frankrig uddannet Opfindelse; indenfor Kirken Rationalisme, der „fører alle det fornuftige Livs Bevæggrunde tilbage til den tarvelige Forstands Begreber". Vi maa saaledes være beredte paa, i det religiøse Liv, der udgjør al Literaturs Grundlag, at møde Tro og Vantro i aabenbar Fejde, Fornuft eller Forstand, der lader sig døbe med Fornuftens Navn, og Kristendom som uforsonlige Fjender, der kun slutte en Amiensfred paa Skrømt; og at see alle Aandsretninger, Videnskab, Historie og Poesi, omformede efter de Anskuelser, der holde sig oppe paa Overfladen, medens andre synke: ja, vi maa finde os i, ogsaa hos os at see den forstandige Aandløshed dreven til en saadan Yderlighed, at de Mænd, der ved Begyndelsen af det ny Aarhundrede havde nogen Gejst og vilde vedblive som Kirkens Lærere, ikke saae nogen anden Udvej end at vende tilbage til den gamle Kristendom, søgte fra det fortvivlede Liv

at finde en Tilflugt i Jesu Vunder, og talte med susende Røst, som den kjølige Aftenvind, om ham, der gav os sit Kjød at æde og sit Blod at drikke. Pendulen gaar, som jeg forhen har bemærket, altid fra det yderste paa den ene Side til det yderste paa den anden, om end med stedse mindre og mindre Svingninger, til et nyt Stød giver den en anden Gang.

Denne Bevægelse udgik ikke, som det kunde synes, fra Frankerig, men fra det praktiske England.

I det gamle Norden var Island Kulturens Arne for de nordiske Riger. Efter en langt større Maalestok var England det samme for den ny europæiske Udvikling. Begge ligge som Øer udenfor Kontinentet; fra begge udgik Strømningen, der udbredte sig over de andre Lande. I England opraudt Kampænnet til alle Krige, og det forsynede stedse det kjæmpende Kontinent med Subsidier. Det var ogsaa det, som gav Signalet til den store Kamp imellem Orthodoxi og Fritænkning. I Frankrig bleve Vaabnene ydermere skjærpede, slebne og polerede. Der, i Paris, der var bleven Europas Hovedstad, skete Gjennembruddet i det store aandige Verdensslag; og derfra gik Sejrens Herolder til Berlin, til Petersborg, til Stokholm og Kjøbenhavn.

Idealismen aabenbarede sig i al sin Herlighed i Shakespeare og Milton. Uagtet Baco af Verulam († 1626) havde draget Erfaringen frem, og uagtet „Nytte og Fremskridt vare de to Ord, der dannede Nøglen til hans System“ [1] havde det dybe religiøse Sind dog stedse bevaret sig, og i den ydre Gudfrygtigheds devote Former fandt det huslige Liv en Modvægt mod Fritænkeriet. Men paa Cromvels

[1]) Listow, Oxford i Begyndelsen af det attende Aarhundrede. (Steenstrups Dansk Maanedsskr. Januar 1857. S. 57.) jf. Lord Bacon i Macaulay, Critical and historical essays, 6. edit. 2, 374.

Tid, i Independenternes Dage, foregik en stor politisk Omvæltning som Forberedelse til en aandig; den religiøse Stemning blev til blodtørstig Fanatisme og gjøglersk Fromhed. Med Carl den Andens letfærdige Regjering vendte Hierarkiet og den anglikanske Lithurgi i kras Modsætning til Hoflivets tøjlesløse Sæder tilbage i al sin Stivhed. Disse gamle Former opeggede Tænkerne imod sig. Først rejste de sig imod Hierarkiet og Kirkeregimentet, saa imod selve Religionen som den var, saa imod Statsideen og imod Videnskabens hidtidige Behandling; og nu nedbrødes, Slag i Slag, alt hvad gammel Vane og indgroet Fordom havde hævdet. Revolutionen (1689) og Forbindelsen med Holland, en Fristat, der var Sædet for Humanitet, for Tænke- og Skrivefrihed, hvor Erasmi milde Aand, modsat Luthers Stormløb, allerede havde virket, aabnede under Vilhelm den Tredie Vejen for protestantisk Frihed og religiøs Tolerance; og en Række Skribenter gjorde Tænkningens Natur, Religionens Sandhed og Statens Ophav til Gjenstand for gjennemgribende Betragtninger med praktisk Energi.

Det var en og samme Mand, der, af ren Kjærlighed til Sandhed og uden Tanke om at fremkalde nogen Revolution, baade samlede de tidligere adspredte Yttringer i en Filosofi, som uden at forkynde den nøgne Realisme lagde Grunden til dens Overvægt, og tillige byggede Theorien for den borgerlige Forfatning, ikke paa nogen guddommelig Ret, men paa menneskelig Overenskomst. Det var John Locke (Essay concerning human understanding 1690—1700; The reasonableness of Christianity 1695. o. fl.). Der gives ingen medfødte Ideer. Sjælen er oprindelig tom og fyldes først efterhaanden med Forestillinger (Ideer), som den modtager gjennem Sandserne og bearbejder ved Reflexion. Det er Kilden til al vor Kundskab. Sandhed er vore Forestillingers

Overensstemmelse med Tingene. Visse Grundsandheder ere de moralske og de mathematiske (han skulde have tilføjet: fordi de ere ideelle); kun probable ere de historiske, de traditionelle. Ingen Aabenbaring (révélation traditionelle) kan meddele Sjælen nogen Forestilling (idée simple), som den jo allerede har faaet ved Sandsning eller Reflexion (révélation originelle), og Troen kan ingen Autoritet have, naar den modsiger den i sig selv klare og evidente Fornuftsandhed; heller ikke kan nogen Trosartikkel hyldes, der indbringer Forvirring i vore Forestillinger. Vor Bestemmelse er at dyrke de moralske Kundskaber og de Kunster, der ere fornødne for dette Liv, o. s. fr.[1] Det er let at indsee, hvorledes denne Lære, forfulgt i sine Konsekvenser, maatte føre til Irreligiøsitet; men det er heller ikke vanskeligt at finde

---

[1]) Essai philosophique concernant l'entendement humain par M. Locke. Traduit de l'Anglais par M. Coste. Cinquième edition. à Amsterdam et à Leipzig 1755. 4. L'ame n'a aucune idee que par sensation ou par réflexion. — Voici donc, à mon avis, les deux sources de toutes nos connaissances, l'impression que les objets extérieurs font sur nos sens, et les propres opérations de l'âme concernant ces impressions. — Je ne vois donc aucune raison de croire, que l'âme pense avant que les sens lui ayent fourni des idées pour être l'objet de ses pensées; et comme le nombre de ces idées augmente, et qu'elles se conservent dans l'ésprit, il arrive que lâme perfectionnant, par l'exercise, sa faculté de penser dans differentes parties, en combinant diversement ces idees, et en réfléchissant sur ses propres opérations, augmente le fond de ses idées, aussi bien que la facilité d'en acquérir de nouvelles par le moyen de la mémoire, de l'imagination, de raisonnement et des autres manières de penser. — Puisque l'ésprit n'a point d'autre objet de ses pensées et de ses raisonnemens que ses propres idées, qui sont la seule chose qu'il contemple ou qu'il puisse contempler, il est évident que ce n'est pas que sur nos idées que roule toute notre connaissance. — La verité réelle regarde les idées conformes aux choses. o. s. v. (Hos os har Sander meddelt Lockes Levnet og Karakteristik i Minerva, December 1800.)

Grunden dertil. Fejlen ligger, som sædvanlig, strax i Begyndelsen. Locke nægter medfødte Ideer, men han forstaar ved Idee kun den ved Sandsning modtagne Forestilling; det han nægter er egenlig kun de medfødte enkelte Sandheder (vérités innées), Erfaringssandheder, hvilket er noget ganske andet end selve de guddommelige Ideer. Derfor begynder Livet for ham kun med Sandsning og Bevidsthed; og det kommer til at see ud, som om Sandheden ikke var, førend vi opdage den, som om det var os, der konstruerede Verden efterhaanden som vi tænke over den. Men Livet var til førend vor Selvbevidsthed; ved at gjøre denne til eneherskende affalde vi fra Gud (Livet i Verden); ved at lade den gaa op i Gudbevidstheden stige vi atter op fra Sandsningens Verden til Religion (Livet i Gud, Himmeriges Rige). Selvbevidsthedens Liv er ikke det højeste, det er momentant og fuldt af Vildfarelser; Gudbevidsthedens er uforgjængeligt, Sandheden deri er uomskiftelig, og denne engang vundne Gudbevidsthed er utabelig (det evige Liv).

Tildels støttende sig til Locke udviklede den engelske Deisme sig ved heftige Angreb paa den herskende Kristendom. Tilfulde kan denne lange Række af Skrifter ikke forstaas uden at tage Hensyn til Englands politiske og kirkelige Forfatning og til den biskoppelige Kirkes Forsvar; de ere i flere Henseender skjæve, træffe ikke det Maal, hvortil de sigte, og ere for os af liden Vigtighed, uden forsaavidt de vise os afgjørende Kampens ufravigelige Formaal og Overgangen fra Deismens Højdepunkt til dens Opløsning.

Efter en Forpostfægtning, hvori Selvtænkning blev hævdet imod historisk Overlevering af Arthur Bury (The naked gospel 1690) og Anthony Collins (A discourse of free-thinking 1713), og hvori Profetier og Mirakler med ringe Held bestrebes af samme Collins (A discourse of the grounds

and reasons of the Christian religion 1724) og af Thomas Woolston (The moderator 1725; A discourse on the miracles of our saviour 1727), førtes den positive Deisme ind i sit rette Stadium af Matthews Tindal (Christianity as old as the creation 1730) og Englands Rousseau, sædvanlig kaldt Lysestøberen fra Salisbury, Almuesmanden Thomas Chubb (The true gospel of Jesus Christ asserted og vindicated 1738—39). Den ene saae i Kristendommen den naturlige Religion, der havde været fra Begyndelsen, hans Mening er den naturlige Deisme; den anden hyldede Kristendommen afklædt alle sine temporære Indhyllinger, det er den kristelige Deisme.

Tindal finder, at den indre og ydre Aabenbaring (internal og external revelation) begge indeholde Guds uomskiftelige Villie, og kun ere forskjellige ved Maaden, hvorpaa de bekjendtgjøres. Den naturlige Lov er i sig selv den fuldkomne, og ingen Religion kan være sand, med mindre den er identisk med den; hvad der er sandt for Fornuften kan umulig være falsk efter Aabenbaringen. Sædelighedens Lovbog er Fornuften, Baandet imellem Himmel og Jord. Kristendommen er en Fornyelse (en restauration og en republication) af den naturlige Religion; og hvad der ligger udenfor denne er Overtro eller Vantro. For Chubb er Kristendommen ikke et Navn, men en Ting (not a name, but a thing), og dens sande Fremstilling for Verden er ikke Bekjendelse, men Liv (not the professing, but living). Evangeliet er klart, endog for den simpleste Forstand. Dets Aand er Mildhedens, Overbærelsens, Kjærlighedens. Hensigten af Kristi Komme er at frelse Sjælene (to save men's souls), det er at berede dem til og at give dem Forsikkring om Guds Naade, og at bevare dem fra at bringe Elendighed over sig selv. At tro paa Kristus er det samme, som at tro paa Evangeliet eller

de gode Nyheder (the good news), som han forkyndte Verden; denne Tro indsatter en alvorlig og velgrundet Overbevisning, og en sand Rettesnor for Menneskets Sind og Levnet. Han forkyndte Omvendelse og Syndsforladelse, thi Menneskeslægten var almindelig fordærvet, og at føre den tilbage til Gud var Maalet for Sendelsen af Verdens Frelser. Menneskens Søn er kommen for at frelse det, som var fortabt. Men Kristi Lære er noget andet end Læren om Kristus; Kristi Lære er hans, Læren om Kristus, om hans Person og Gjerninger, er de andres Meninger om ham. De evangeliske Forfattere fortælle meget, som de ingen Kundskab kunde have om, hvorledes den hellig Aand overskyggede Marie, om Stjernen i Østen o. desl.; det seer i sig selv mere ud som jødiske Fabler eller poetiske Fiktioner eller papistiske Legender end som virkelige Begivenheder. Overhovedet besade de, der skreve Kristi Levnet, og de, der vare bestemte til og bleve udsendte for at prædike hans Evangelium for Verden, egne Meninger, der ved mange Lejligheder vare særdeles abstruse.[1] Kristus var et Menneske, født, opdragen og død som ethvert andet; Præexistence og Logos, det er Ting, der ikke have noget at gjøre med Sjælens Frelse. Trinitetslæren er en Korruption af Læren om Guds Enhed, Kristus erkjendte selv Faderen som større; Guds Søn er et billedligt Udtryk. Under gav ham Præget af et guddommeligt Sendebud; Forbillede var han ved sin Lære og ved sin Død; han prædikede sit eget Liv og levede sin egen Lære (preached his own life, and lived his own doctrine). Læren om Syndefaldet gjør Evangeliet til en unyttig Ting.

[1]) To this I may add, that the private opinions of those, who wrote Christ's history, and of those, who were appointed and sent out to preach his gospel to the world, were in many instances very abstruse.

Forløsningslæren er en apostolisk Lære, men de Skriftsteder, hvorpaa den grundes, ere Udtryk af det jødiske Offervæsen i figurlig Betydning; den bogstavelige Forklaring er absurd. Grundvolden til sin Læres Udbredelse lagde han ved Foreninger (friendly societies or families of love), der bekjende hans Lære med gjensidig Kjærlighed og gode Gjerninger. I dem hersker broderlig Lighed, ingen Autoritet; Titler og deslige Udmærkelser (and all other badges of distinction) ere imod Kristi Bud (det skal ikke være saa iblandt eder); i det borgerlige Samfund, det er en anden Sag. Daaben indvier til Renhed; Nadveren bevarer det gribende Indtryk af Jesu Liv, Lidelse og Død, og dette Minde styrker til Efterfølgelse; Sakramenterne virke hverken magisk eller fysisk, kun moralsk paa Sjælen. At Menneskene ved orthodox Tro og ceremoniel Gudsdyrkelse blive Gud velbehagelige er en Vildfarelse, der hemmer Kristendommens sædelige Indflydelse.[1] Skjøndt Chubb gjorde Evangeliet forsvarligt ved Fornuftgrunde (defendable upon rational principles) ved at adskille det derfra, som var blevet blandet dermed og som havde været Grunden til de Vanskeligheder og Indvendinger, der gjordes imod det, saa frygter han dog for at blive dømt og anseet for en Vantro og en Fjende af Evangeliet, men intet, siger han, kan være mere uretfærdigt og uædelmodigt. Ved at udhæve netop Kristi egen Lære fra dens senere Tilsætninger gjorde han, som andre allerede have bemærket, sine Gjendrivere Tingen sværere end de lærdeste Angribere; Kristi Lære maa vel dog være kristelig, hvo kan nægte det? og dens Bekjendelse i Sind og Daad være nok til en god Kristen.

[1]) Chubbs Posthumous works 1748 har jeg ikke kunnet overkomme. Men Oplysninger om alle disse Skrifter findes hos John Leland, A view of the principal deistical writers. London 1755. vol. 1-2. og G. V. Lechler, Geschichte des englischen Deismus. Stuttg. und Tubingen. 1841.

Med Thomas Morgan (The moral philosopher 1737–40) kan dette Deismens Stadium ansees for sluttet; fra nu af følge kun Gjentagelser; og næsten paa samme Tid begyndte den at gaa sin Opløsning imøde i Skepticismen. Fuldendt sees denne i David Hume (A treatise of human nature 1739; Essays and treatises on several subjects 1742; Dialogues concerning natural religion 1778), der ikke lader Menneskene have nogen Tilfredsstillelse uden i den nøgne Virkelighed. Intet er sikkert, hverken den naturlige Religion eller den aabenbarede; den menneskelige Fornuft er ufuldkommen og den positive Religion fuld af Modsigelser. Der er ingen Sammenhæng at finde imellem Aarsag og Virkning. Der er ingen Sandhed til og ingen Løgn. Det er det vi vide.[1]

Fra Hume udgik den kritiske Filosofi, en langt grundigere Skepticisme, men Tvivlen havde allerede grundfæstet sit Herredømme. Fornægtelsen af det overleverede og Higen efter noget positivt, der kunde træde i det gamles Sted, førte den ny Slægt fra den herskende Aabenbaringstro til den naturlige Deisme, og fra denne indre Aabenbaring skred den atter over til Hylding af den materielle Verden som det eneste visse.

Den samme Fritænkning (free-thought), der havde banet sig Indgang i Filosofien og Religionen, gik naturligvis over i Behandlingen af Videnskaben, Historien, Poesien, og i Livet; og det var her især den anvendte sine ny Vaaben og bevidst eller ubevidst, bestandig fremskridende, aabenbarede sit Formaal, at kaste den gamle Tro overbord og at forbyde sig i Verden. De ny Vaaben vare alle Forstandens glim-

[1]) L. H. Jacob, David Hume über die menschliche Natur nebst kritischen Versuchen zur Beurtheilung dieses Werks. Halle 1790–91. ff. David Hume af Clarigny (Fædrelandet, Januar 1857.)

rende Egenskaber: Vid, Lune, Spot; Sandhedens Prøvesten er Latter, og hvad der ikke kan udholde denne Tørning, hvad der ikke kan taale at blive gjort latterligt, maa falde. Denne Livsanskuelse aabenbarer sig især i de tre bekjendte Stormænd, Shaftesbury, Bolingbroke, Chesterfield. „Løsningen af Middelalderens Lænker, siger Schlosser, Kampen for Lys og Frihed maatte udgaa fra letsindige Verdensmænd, der ingen Anelse havde om Huslighed, om stille Familielykke, Enfoldighed og Sandhed uden Glimmer." Shaftesbury (Characteristicks 1711) finder endnu Sædelighedens og Skjønhedens Principper givne af Naturen, men han fremhæver allerede den sande Livsklogskab, Livets heroiske Dyder, Venskabet i det private Liv, Iveren for det offenlige Bedste, paa hvilke Evangeliet ikke lægger nogen Vægt. Chesterfield (Lettres to his son, udkomne efter hans Død, 1776) „den mest spirituelle og mest franske Englænder (le plus spirituel et le plus français des Anglais de ce temps)" anbefaler Dyden, thi uden den kunne vi ikke finde Tilfredshed; men det som er det vanskeligste at erhværve er tillige det nødvendigste at besidde, den ydre Dannelse (good-breeding); Verdens Klogskab, Politur (easy manners and tournure) og Smidighed i Menneskenes Behandling, det er det mest afgjørende i Verden; den højeste Attraa i Livet er Verdens Bifald og Midlerne til at vinde det (to shine and rise in the world). Det omtrentlige Midtpunkt i denne Livsanskuelse danner uden Tvivl Bolingbroke (Letters on the study and use of history 1738): Fritænkerne ere Selskabets Pest, thi alle deres Bestræbelser gaa ud paa at opløse Selskabets Baand og at tage Bidslet af Munden paa Mennesket, det vilde Dyr. Religion, Kristendom og Kirke ere kun Statens Værktøj. Filosoffernes Forfængelighed har skabt Metafysikken, Præstebedrag de theologiske Systemer. Religionens Fordærvelse er Sammen-

blandingen af Theologi og Filosofi. Videnskabernes Fornyelse var en ulykkelig Periode; siden den Tid er det kristelige System blevet angrebet og saaret. Historien er en Filosofi, der lærer ved Exempler, hvorledes vi skulle handle i det private og offenlige Liv. Den vækker os til Virksomhed og Eftertanke; vi blive bedre skikkede til at dømme om de Ting, der ere, naar vi kjende dem, der have været. Dens Bestemmelse er ikke at gjøre os til Oldkræmmere og Stuelærde, men til nyttige Borgere og bedre Mennesker. Til alle Tider er den bleven forfalsket og opfyldt med Fabler, og han kan sige det med Sandhed, thi han kan bevise det, kirkelig Autoritet har banet Vejen for denne Forbærvelse til alle Tider og i alle Religioner. De ældste Tidsalbere kunne ikke give authentisk Stof til en Historie; det er en Række af dunkle og usikkre Overleveringer. Deslige Indledninger ere i det højeste fantaserende Forspil (fanciful preludes), hvormed man prøver Instrumenterne og indleder Koncerten. Ved den hellige Historie er det en mærkelig Inspiration, der oplyste de hellige Skribenter og førte deres Haand, naar de skreve det ene Blad, men atter tog sin Bistand tilbage, naar de skreve det andet. Naar en Religion grunder sig paa en guddommelig Sendelses Autoritet, og bekræftes ved Spaadomme og Under, saa maa disse Fakta bevises ligesom alle andre Fakta, der skulle gjælde for authentiske; saa fornuftig som Troen er efter dette Bevis, saa urimelig er den før det. Ligefra Kristendommens første Bekjendelse indtil denne Stund viser Erfaringen til Overflod, med hvilken Lethed og med hvilket heldigt Udfald de mest modsatte, mest udsvævende og ugudeligste Meninger og hinanden modsigende Troslærdomme kunne grundes paa den samme Text og forsvares antagelig ved den samme Autoritet. Katholikker og Reformerende have med forenede Kræfter

lagt Øxen ved Kristendommens Rod og drevet Menneskene ind i Deismen. Saalænge den bibelske Texts Authenticitet og Mening ere saa disputable, og saalænge Kirkens Tradition er saa problematisk, for ikke at sige noget værre, saalænge kan Kristendommen vel støtte sig paa borgerlig og kirkelig Magt, og hævde sig ved Opdragelsens overvældende Indflydelse, men den sande religiøse Magt vil mangle, den Magt, der undertvinger Sindet og holder Samvittigheden i Ave ved Overbevisning. De, der arbejde for himmelske Formaal og som ønske, at Menneskene ligesaa vel skulle tro og øve Kristendommen, som gaa i Kirke og betale Tiende, ville føle Vægten af deslige Betragtninger. „Det, som Bolingbroke udtalte, var det, som de fleste tænkte, men som selv de franske Spottere ikke vovede at sige."

Medens denne Aand gjennemtrængte de højere Kredse, gik en lignende igjennem Literaturen, for at virke paa hele Folket. Bolingbrokes Ven, Alexander Pope, „Rimets Fyrste og den store Fornuftdigter", udstrøede sit glimrende Vid i den røvede Haarlok (Rape of the lock 1712), og førte i sit Forsøg over Mennesket (Essay on man 1733) Andagten ind i den naturlige Religions metafysiske Resultater. Skolepedanteriet, spottet i Martin Scribler[1], maatte vige for det nyttige i Livet, det haandgribelige; den geniale Poesi for stilistiske Øvelser i Tidsskrifter (Steeles og Addisons Spectator 1711), der vakte og nærede den store Hobs forstandige Tænkning, men ved Siden af det ypperlige tillige ofte sank ned i det trivielle. Den ny Anskuelse af Historien udførtes praktisk af Hume (1754); i Gibbons Skildring af det rom-

[1]) Memoirs of the extraordinary life, works and discoveries of Martinus Scriblerus, i Popes Works, t. 7. Histoire de Martinus Scriblerus, à Londres 1755. Efter Fortalen hertil tillægges denne Satire Pope, Arbuthnot og Swift.

merske Riges Fald maatte Kristendommen staa i Skygge for Rommervældet. Selv den brede Roman bærer Tidsalderens Præg; og den samme Løsagtighed fremkaldte Fieldings slibrige Tom Jones og Dydsmønstrene i Richardsons uendelige Romaner. Det skarpe, syndige, lette Vid parredes med den snaksomme Fortælling og det kløgtige Raisonnement (vi have endnu intet Ord for dette betegnende Udtryk).

Hvad England havde begyndt, maatte Frankerig fuldende. Imellem begge Lande vedligeholdtes, som Villemain kalder det, en levende Krydsild (le feu croisé des deux pays). Begge Folk udviklede hinanden; Grundighed og Elegance supplerede hinanden. Den lette Behandling, der i Følge den franske Folkekarakter gjorde sig gjældende i Stilen som i Selskabslivet, tilegnede Englænderne sig under deres Ophold i Frankerig; de Franske hentede i England Stof og Grundighed. Lockes Skrifter udkom i franske Oversættelser. Tvivlen om det bestaaende udbredte sig, og Retten til at fælde det blev erkjendt. De franske Ideer vare ikke oprindelige, men de fandt en original Behandling; Forfatterne opsøgte ny Grunde til det bestaaendes Forgjængelighed, og anfaldt det med alle Kløgtens og Viddets Vaaben; og ved disse ny, pikante og tiltrækkende Værker forbavsede de Europa og vakte dets Beundring.

Tidlig var allerede Tvivlen vakt ved Montaignes Forsøg (Essais 1580), og Charron (De la sagesse 1601) udtalte den; men Kirken værgede sig med sine veltalende Mænd; og i Ludvig den Fjortendes Tidsalder hyldedes det uindskrænkede Herredømme, den klassiske Oldtids ydre Efterligning og Hierarkiet. Men da kaldte Pierre Bayle i Holland Skepticismen op af sin Hule, og gav de Vidbelystne en uendelig Hob af Stof og af Drøftning. Naturalismen og alle de Spørgsmaal, der siden skulde beskjæftige Tidens Tænkere,

bragte han til Omtale, til Undersøgelse, i sit kritiske Tidsskrift (Nouvelles de la république des lettres 1684—87)[1], men især i sin historisk-kritiske Ordbog (Dictionnaire historique et critique 1696 og 1702) „et uhyre Oplag af Kundskab og Vantro (vaste magazin de savoir et d'incrédulité)." Holberg fortæller os, med hvilken Begjerlighed dette Skrift blev slugt af den franske Ungdom og af de fremmede Studerende, der besøgte Paris. Efter hans Død udkom hans Breve (Lettres de Mr. Bayle par Des Maizeaux 1729). Muren om Valhal var gjennembrudt, og den ny Tids Guder kunde fare hen over de vide Marker.

Med let og pikant Satire begyndte Montesquieu i sine Persiske Breve (Lettres Persanes 1716), „den dybfindigste af alle letfærdige Bøger, et stilistisk Mesterværk i Alvor som i Spøg (le plus profond des livres frivoles, chef d'oeuvre de style dans le sérieux comme dans la plaisanterie)". Han udgav dem uden at nævne sig, thi han frygtede for, Folk skulde sige, at han kunde have brugt sin Tid til noget bedre, og at dette var en alvorlig Mand uværdigt.[2] I sin Skildring af Frankerigs Tilstand udtaler han alles Tanker. I let forstaaelige Hentydninger angriber han Kongemagtens Udøvelse: man kan ikke kjende Kongernes Karakter, førend de have gjennemgaaet to store Prøver, deres Maitresses og deres Skriftefaders; den lærde Dannelse med dens Pedanteri og Petitesser og alle større Selskabers Forhandlinger: de største Mænds Hoveder synes at snærpe

---

[1] De ere fortsatte af andre; det sidste af Bayle er Février 1687. Som Exempler kan bemærkes Anmældelsen af Traité de la communion romaine og hans Yttringer om la confession d'Augsburg.

[2] Si l'on sçavait qui je suis, on dirait: Son livre jure avec son caractére; il devrait employer son temps à quelque chose de mieux, cela n'est pas digne d'un homme grave.

ind, naar de komme sammen, og hvor de fleste Vise ere samlede findes den mindste Visdom. Ligesaa tvangløst taler han om Behandlingen af Jødedommens og Kristendommens Historie, om Intolerancen, om Skriftfortolkningen og Kirkens Dogmer: Der gives Filosoffer, som ikke kunne fatte, at Materien og de skabte Ting kun skulde være sex tusende Aar gamle, at Gud hele Evigheden igjennem skulde have udsat sin Gjerning, og først igaar havde begyndt at udøve sin skabende Magt. Historien er fuld af Religionskrige, men det er ikke Religionernes Mangfoldighed, der har fremkaldt dem; det er den Intolerancens Aand, der besjælede den herskende Kirke, Proselytismens Aand, der blev til en Folkesyge, en total Formørkelse af den menneskelige Fornuft. I Bibliothekerne i Paris finder han Fortolkninger af den hellige Skrift. Hvilken Mængde! Skriften maa da forhen have været meget dunkel og er nu bleven meget klar. Er der endnu Tvivl? er der omtvistede Punkter? Om der er, gode Gud, om der er? Der er næsten ligesaa mange som der er Linier. Gud satte Adam i et jordisk Paradis paa det Vilkaar, at han ikke maatte spise af en vis Frugt, en absurd Lære, en meget upassende Spøg! (précepte absurde, une bien mauvaise plaisanterie). Kongen af Frankerig er en stor Troldmand; han behersker selve sine Undersaatters Sjæl og faar dem til at tænke hvad han vil. Hvis han kun har een Million i sit Skatkammer og behøver to, saa behøver han blot at forestille dem, at een Daler gjælder for to, og de tro det. Hvis han har en besværlig Krig og ingen Penge, saa behøver han kun at indbilde dem, at et Stykke Papir er Penge, og strax ere de overbeviste derom. Der er en anden Troldmand, som er endnu stærkere end Kongen, og som er ligesaa meget Herre over hans Tanker, som han selv er over de andres. Det er Paven; snart faar han ham til

at tro, at tre ikke er mere end een (que trois ne sont qu'un), at det Brød man spiser ikke er Brød, at den Vin man drikker ikke er Vin, og tusende andre Ting af samme Slags. — Som Indledning til Studiet af Holberg vil man gjøre vel i at læse disse Breve, at sætte sig ind i det Stof, de behandle, og Maaden, hvorpaa det behandles, at læse hvad Montesquieu siger om de lærde Dispyter, der ikke gaa ud paa noget for Fædrelandet gavnligt, men paa alleslags Barnagtigheder, saasom om en gammel Poet, der er død for to tusende Aar siden, og hvis Fødested er ligesaa ubekjendt som hans Dødsaar; om Disputatorerne, der i et barbarisk Sprog, som synes at befordre deres Heftighed, leve af Distinktioner, af dunkle Betragtninger og falske Sætninger, o. s. fr. Efter nogle Aars Ophold i England og flere forberedende Skrifter, (blandt hvilke hans Betragtninger over Roms Storhed og Fald (Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence 1734) udhæve Betydningen af Fædrelandskjærlighed, Bevidsthed af egen Kraft, og vise, hvorledes Folkene nedværdiges ved Despotisme), sluttede Montesquieu med sit berømte Værk om Lovenes Aand (L'ésprit des loix 1748, 1758), der „ligesom delte Aarhundredet i to Dele;" thi saa stor Pris satte hans Landsmænd paa dette Skrift, at Villemain endnu berømmer det formedelst dets levende og rigtige Anskuelser (vues générales) og „Fejlene ere næsten kun partielle, der i Geniværker kun ere som Brøk i en Regning;" og „hos Englænderne blev Bogen vel antaget (très-gouté)." Kristendommen behandlede han her med større Alvor, at sige i dens politiske Betydning: sande Kristne ere bedre Borgere. Statens Former karakteriserede han uden Skaansel: Republikken, hvis Princip er Kjærlighed til Lighed, som et uopnaaeligt Ideal; det konstitutionelle Monarki, hvis Princip er Æren, som de europæiske Folkestammers sidste

Tilflugt i Nøden; Despotiet, som har den største Lighed med Europas monarkisk-militære Stater, og hvis Princip er Frygt, som Menneskehedens Pest og Sæødernes Afgrund. Hvor vidt dette Skrift i øvrigt mere skylder sin Berømmelse til den Tid og de Forholde, under hvilke det fremkom, end til sit indre Værd, paatage vi os ikke her at drøfte; Montesquieu viste sig for det franske Folk i det Øjeblik, da det vaagnede op fra politisk og religiøst Bigotteris lange Søvn, og han blev dets Yndling; hans Methode og hans Stil svarede til Folkets Tænkevis og Stemning; og en Franskmand, der paa denne Tid talte om konstitutionelle Indskrænkninger og Grundlove, var for Englænderne et Vidunder.[1] Virkningen var stor, og saaledes som Montesquieu var, maa vi have ham levende for Øje, formedelst den varige Indflydelse, han har haft paa den danske Literatur.

Hvad er dog menneskelig Storhed! Idag en Afgud, imorgen en Djævel; thi som en af Mørkets Aander betragtes vel nu Arouet de Voltaire, det attende Aarhundredes Vidunder, Kristendommens arrigste Fjende, den franske Deismes Apostel, fra sin tidlige Ungdom til sin høje Alderdom den evige Spotter. Ved sin Letfærdighed vækker han Afsky, ved sine Sarkasmer morer han, ved sit glimrende og træffende Vid fortryller han, og i sin Tid fortryllede han

[1]) See Macaulays Sammenligning imellem Machiavelli's Fyrste og Montesquieu's Lovenes Aand i hans Critical and historical Essays, vol. I. (Oversat i Fædrelandet 1857 Nr. 107). Macaulay siger blandt andet: Specious but shallow, studious of effect, indifferent to truth, eager to build a system, but careless of collecting those materials out of which alone a sound and durable system can be built, the lively President constructed theories as rapidly and as slightly as card-houses, no sooner projected than completed, no sooner completed than blown away, no sooner blown away than forgotten. — Montesquieu errs, because he has a fine thing to say, and is resolved to say it. o. s. v.

Europa. Under sit Ophold i London (1726) lod han sig gjennemtrænge, saa vidt muligt var, af den engelske Frihed, Statens, Videnskabens, Theatrets; efter sin Hjemkomst indførte han den efter fransk Tilsnit blandt sine Landsmænd; han bragte Newton og Shakespeare, begge naturligvis lemlæstede, til Frankerig. Alt forsøgte han, fra det store Epos til det mindste Epigram. Skarpt og pikant, næsten oprørende, stillede han le pour et le contre imod hinanden (Epître à Uranie). I sine Fortællinger nedrev og spottede han enhver Lære, der vovede at gjøre sig gjældende (i Zadig Forsynets Veje, i Candide den bedste Verden, o. s. v.). Med Kløgt og bidende Spot forfulgte han Kristendommen, thi ogsaa den var herskende. I Carl den Tolvtes Historie gav han et Mønster paa Fortælling, uden Kritik; i sit Forsøg over Folkenes Sæder og Aand (Essai sur les moeurs et sur l'ésprit des nations 1754), en Fortsættelse af Bossuet, men i modsat Aand, den første nyere almindelige Historie.[1] Efter sit famøse Ophold hos Frederik den Anden i Berlin gjorde han Ferney til Europas literære Hovedstad, og døde som en udlevet Olding under Vægten af den Hylding, hvormed Paris overvældede ham (1778). Hvad Voltaire vilde, ligger nu klart for al Verden: han harmedes over sin Tids Misbrug, men ikke over dens Laster; han fremmede Reformen ved Tøjlesløshed, og fordærvede Sæderne, for at gjøre Meningerne dristigere; at underholde og beherske Europa ved sit Genis Mangfoldighed var hans Livs Lykke.[2]

---

1) Ce que l'Essai sur les moeurs renferme d'études est immense. Rien de semblable avant Voltaire, et depuis lui rien, qui ait effacé son ouvrage. En tout, l'Essai sur les moeurs créa l'étude de l'histoire moderne. (Villemain).

2) Voltaire, choqué des abus et non des vices de son temps, eut pour règle singulière de propager la réforme par la licence et de

Medens Voltaire var de højere Kredses Afgud, drog Selskabets og Sædernes Forbærvelse de dybere Gemytter tilbage til Ensomheden, hvor de undfangede Drømme og fri Fantasier om Menneskehedens Fremme og Frelse.

Borgersønnen fra Genf, Frihedens og Lighedens Apostel, Jean Jaques Rousseau, selv forvildet og forskudt af Selskabet, men fuld af Geniets og Hjertets Veltalenhed, søgte først i sine bekjendte Prisskrifter (1750, 1754) Grunden til Selskabets Fordærvelse i Selskabet selv og i den menneskelige Kultur: Naturstanden er uforbærvet, Kundskaben er Sædernes Pest; Ejendommens Begreb fører Ulighed og Uretfærdighed med sig, og det første Herredømme var Frihedens Tab. Fra disse mislykkede Forsøg paa at nedrive, gik han over til at opbygge. I sit Skrift om Selskabsforeningen (Du contrat social 1761) søgte han, ensidig som altid men desto indtrykksfuldere, Statens Princip i Demokratiet, grundet paa Frihed og Lighed, der i det mindste kun var anvendeligt i et lidet Samfund. Ved idylliske Skildringer af Livet, der vender tilbage til Naturen, forberedte han i den Ny Heloise (1760) Tænkningen og Følelsen paa den ny Verden, der skulde komme. Og i det han hyldede medfødte Ideer, men forkastede de Grublerier, der føre til Materialisme[1], samlede han endelig alt i Emile (1762)

corrompre les moeurs pour enhardir les opinions. — Son grand oeuvre, c'était de former, d'exercer ce génie si varié, érudit, léger, historique, sceptique, dramatique, fait pour amuser et dominer l'Europe. (Villemain).

[1]) Le premier sentiment de la justice est inné dans la coeur humain. L'amour de la vertu est inné dans nous. — Les idées générales et abstraites sont la source des plus grandes erreurs des hommes; jamais le jargon de la métaphysique n'a fait découvrir une seule verité, et il a rempli la philosophie d'absurdités dont on a honte, si-tôt qu'on les dépouille de leur grands mots.

ved at forkynde en naturlig Opdragelse uden Fordom og uden Tvang, en naturlig Religion uden Inspiration og uden Mirakler, med Bjergprædiken som Lære, med Kristi Liv til Mønster (Profession de foi du vicaire Savoyard). Forfulgt af Menneskene, som det var hans naturlige Trang at elske, og af Nag, som ingen Anger kunde udslette, fandt han kun Fred og Lise i den uskyldige Planteverden; men altid veltalende, overbevisende, henrivende (Lettres de la montagne og Rêveries) døde han paa et enligt Tilflugtsted, som forundtes ham af Venskab og Beundring (samme Aar som Voltaire). Selv hvor Rousseau er paradox, er han i Grunden ikke ny (Naturstanden havde Montaigne allerede lovprist i Sammenligning med vort fordærvede Samfund[1]); men han samlede det adsprede i geniale Billeder, lod dem reflektere sig i Følelsen, og selv ved sine Overdrivelser banede han dem Indgang i den højere Verden, ligesom den komiske Digter gjør i den lavere; han tænkte med Hjertet, og hans Fejl laa i hans Hoved.[2] Ofte miskjendt, før af Laharpe, nu af Vinet, vil han aldrig ophøre at beskjæftige Efterverdenen; „man maa dadle ham eller beundre ham, siger Villemain, man kan aldrig nøksom studere ham; at studere hans Magt er at studere hans Aarhundrede (étudier sa puissance, ce sera étudier son siècle)“.

Aandsbeslægtet med Rousseau er Forfatteren til Paul og Virginie, „den enlige Drømmer (le rêveur solitaire)“, Bernardin de St. Pierre, hvis tiltrækkende Skildringer af Skabningens Ynde og Naturens Harmonier (Etudes de la

---

[1]) Essais, liv. I. chap. XXX.

[2]) Bernardin om Jean Jaques i Harmonies de la nature (Harmonies végétales): — tous ses défauts étaient dans sa tête, souvent troublée par le ressouvenir de ses malheurs passés et par la crainte des malheurs à venir. ff. Sammes L'Arcadie.

nature 1784; Harmonies de la nature) tillige indeholdehans religiøse Fritænkning (Le café de Surate og La chaumière Indienne).

Den franske Literatur, der havde udtømt sig i Viddets Sarkasmer og i Hjertets Paradoxer, vendte sig endelig hen til Forstandens Empirisme, og endte med kras Materialisme og dogmatisk Atheisme i en Række af Skribenter, der bestandig overbyde hinanden: Mathematikeren d'Alembert, det huslige Dramas Skaber Diderot og de øvrige Medarbejdere af Encyclopædien (1750); den foragtelige La Mettrie (L'homme machine 1748), Materialismens Talsmand Helvetius (De l'ésprit 1758) og det Holbachske Selskab (Système de la nature ou des lois du monde physique et moral 1770). Al vor Erkjendelse, sige de, udgaar fra Erfaringen; vore Forestillinger opstaa ved Sandsning; Reflexionen lærer os igjennem Forstanden hvad der er skadeligt og gavnligt, og det alene udgjør den menneskelige Kundskab. Samfundet opstaar af Trang; Dyden er Vane; Kjærligheden til den oprinder af Ønsket om det almindelige Bedste; Selvkjærlighed er det eneste Grundlag (base), hvorpaa man kan opføre en nyttig Moral (jeter les fondemens d'une morale utile); naar Lasten gjør Mennesket lykkeligt, maa det elske Lasten; Mennesket er en Maskine; der er ingen Gud. „Disse Filosoffer, siger Schlosser, bare sig omtrent ad som en Hær, der rykker ind i et Land, for at befri det, og giver sig til at hærge, plyndre, ødelægge. De vilde kun udrydde nogle Fordomme, nogle Munkepaafund, og endte med at angribe Sjælens Spiritualitet, Samvittighedens Realitet, den menneskelige Tankes Frihed og selve Gud." Naar Videnskabens Navn bliver saa skjændig misbrugt, naar den er ene og alene real, isteden for at begynde og ende med Troen paa Ideernes Verden, som det eneste varige og uforanderlige,

saa er der ikke andet tilbage end fra Forstandens Sandørken at gaa over til de tøjlesløse Lidenskabers Blodmark, den franske Revolution. Jo større Vildfarelse, desto større Blodsudgydelse.[1]

Europas politiske Stilling og Færd gaar Haand i Haand med Literaturen. I Norden og Syden aabnes Aarhundredet med store Krige, den nordiske Krig og den spanske Successionskrig. Herskerne have kun een Yndlingstanke, at udvide deres Herredømme; Frankerig vil bourbonnisere Spanien, Danmark vil svække Sverrigs Magt. Aarhundredets romantiske Helt er Carl den Tolvte. Peter Czar drager Rusland ud af Barbariet, og stifter et kolossalsk Herredømme imod Osten. England befæster sit Herredømme over Havet. I Aarhundredets anden Halvdel grunder Frederik den Anden en ny Magt i Preussen og befæster den i Syvaarskrigen. Josef den Andens voldsomme Reformationsplaner skulle bringe Enhed i det østerrigske Monarki; Reformen bliver til Overspænding. Anekdoter oplyse undertiden mere, end en lang Skildring: Paa en Vej, hvor Keiseren ofte kom og ønskede Skygge, vilde man plante unge Træer. Det kan jeg ikke bie efter, sagde han; der skal strax plantes store Træer i deres fulde Væxt.[2] Overalt er Folkenes Bedste Maalet, og

---

1) Jf. Frédéric II. Histoire de mon temps (Etat des sciences). Laharpe, Cours de littérature, t. 15—16 (Philosophie du dixhuitième siècle). Mad. de Staël, De la littérature (Oeuvres, t. 4. 1820 1 part. chap. 28. 2 part. chap. 5). Villemain, Cours de littérature Française (Tableau du dixhuitième siecle). Chasles, Etudes sur la littérature et les moeurs de l'Angleterre au XIX. siècle (Les voyageurs Anglais dans les salons de Paris au XVIII. siècle. De l'histoire d'Angleterre et de quelques historiens Anglais). Vinet, Histoire de la littérature Française au dixhuitieme siècle. Capefigue, Louis XV. et la société du XVIII. siècle (Kapitlerne om Literaturen), o. fl.

2) Rahbek, Efterslætten, i Minerva, Februar 1800.

de skal tvinges dertil. Det ædle Maal hjemler det grusomme Middel. Overalt ligne disse almægtige Fyrster hinanden; det er en

"assemblage éclatant de qualités contraires,
écrasant les humains et les nommant ses frères."

De fleste Stater ere militære Despotier, og de staaende Hære fortære Folkenes inderste Marv. Hvor der er noget at fiske, der forstaa disse Nationernes Velgjørere godt hinanden, "comme larrons de foire, pour le bien du genre humain". Polens Delinger haane al Tanke om Nationalitet; Folkene drives som Sildestrimer alle hen i det samme Svælg. Diplomatikkens vigtigste Værktøj ere Overlistninger og Bestikkelser. Frankerig behersker Europa ved sine ødsle Moder og ryggesløse Sæder. Finanserne gaa tilgrunde, og Hofferne ere ligesaa mange Sæder for Pragt, for Forlystelsessyge, for Ødselhed og Udsvævelser. Ogsaa deri ligne Fyrsterne hinanden, Peter Czar, August, Hertugen af Orleans, Ludvig den Femtende. Det er horribelt. Kvinderne (ikke blot Maitresserne) have en uimodstaaelig Higen efter at herske: Catharina, Maria Theresia, Marie Antoinette. Snigmord prøves og øves paa Fyrsterne, endog paa dem, der med størst Iver ville fremme Oplysningen. Og imedens Oplysningen skrider frem til den yderste Vantro, rejser den forviste, men uundværlige Overtro paa ny sit Hoved i de højere og højeste Kredse; frække Bedragere bedaare de svage Sjæle med Mirakler og Underkurer, med Syner og Aabenbarelser, fantastisk Frimureri og gjøgleagtigt Charlataneri (Gaßner, Mesmer, Cagliostro, Boheman o. s. v.). Maalet er fuldt. Frihed og Lighed ende med Rædsel; Familien og de borgerlige Dyder flygte over Havet. Robespierre og Franklin, hvilke Modsætninger! Republikken i Europas Midte udvider sig i Kredse over de overvældede Smaastater, og truer

med at rive de større ind i Strømmen indtil det fjerne Norden; men det er kun Kredse i Vand. Lyse Forhaabninger henrykke Menneskevennen, men han seer Slægten vade dem imøde i Blod.[1] „Saa mange skjønne Sandheder og styggge Vildfarelser i een Blanding; saa mange ærværdige Overleveringer og saa mange ophøjede Ideer; de tvende store moralske Kræfter, Ordenens og Frihedens Aand, i en blind Kamp; den naturlige Sympathi for Menneskeslægtens Fremskridt og den grundede Mistillid til dens hovmodige Svaghed, hvilke mangfoldige Tillokkelser og Forstyrrelser! Hvilken Forvirring og Ophidselse for de store Aander og de ædle Hjerter!“[2] Saaledes lyde Ordene over til os fra de Mænd, som have gjort denne Tids Historie til en af deres Livs Sysler.

Næsten samtidig med den alt nedbrydende politiske Revolution i Frankerig udgik fra et afsides Universitet i Tyskland en ny Filosofi, der forkyndte en ligesaa gjennemgribende Omvæltning i den aandige Verden. Det var paa den høje Tid. I et Aarhundrede, fra Midten af det syttende til Midten af det attende, havde Tyskland næsten været nedsænket i Barbari. Universiteterne lignede Hofferne i Raahed; Modersmaalet var fordærvet af Latinen; Professorernes Lærdom var Pedanteri, de Studerendes Sæder Renommisteri. Troslæren var indhyllet i Skolastik, Selvtænkning hemmet af Overtro. „Vanskelig, siger Schlosser, kunde nogen Fornuftens Lysstraale trænge igjennem det tykke Mørke af lærde Kvarter og Folianter, symbolske Bøger og Konkordie-

[1]) Schlosser, Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts. Farverne falde noget mørke; Skyggerne ere stillede sammen. Om Frimureriet og det mystiske Væsen i Norden see Schinkels Minnen ur Sveriges nyare historia, utg. af Bergman. 1—3 B.

[2]) Guizot, Sir Robert Peel (Oversat i Fædrelandet 1856).

formler"; og i de første fyrretyve Aar af Aarhundredet staar hele Dannelsen næsten i ingen Forbindelse med den ny Bevægelse. Heller ikke henvendte Holberg sig til Tydskland; Instinktet viste ham imod Vesten, over Holland og England til Paris.

Den tydske Literatur er saa bekjendt, Kundskaben derom i det mindste saa let tilgjængelig, at det her maa være tilstrækkeligt at gjøre opmærksom paa de vigtigste Fenomener. Det første, der var at gjøre, var at gjennembryde Overtroen og at drage Modersmaalet frem. I begge Henseender virkede især Christian Thomasius. Han disputerede mod Hexeprocesser, angreb det lærde Pedanteri, anbefalede den franske Politesse i det første tydske Program (Welcher Gestalt man denen Franzosen nachahmen solle[1]), holdt de første tydske Forelæsninger og udgav det første tydske Tidsskrift (Monatgespräche 1687—90); og allerede han anbefalede den lette Opdragelse og Undervisning, „gleichsam spielend und als durch einen angenehmen Zeitvertreib". Fremgangen var langsom; og den tydske Poesi under Gottscheds Overherredømme manglede Fantasi og skabende Kraft indtil Klopstock (1748). Derimod fandt Modersmaalet et andet Middel til at virke paa Sjælen, Pietismen (Wie bringen wir den Kopf in das Herz?). Spener aabnede sine pietistiske Forsamlinger (collegia pietatis 1670), og udviklede de Troendes Frihed fra menneskelig Autoritet (1691). Fra Pietismen udgik Tanken om Folkeopdragelse og den pædagogiske Iver (Waisenhuset i Halle af Franke, og den første Realskole af en af hans Lærlinge). Heri stødte den pietistiske Virksomhed sammen med den fritænkerske. Det indre Missionsvæsen grundedes af Zinzendorf i den Mähriske

[1]) Thomasii Kleine Deutsche Schriften. Dritte Edition. Halle 1721. See iøvrigt Luden's Thomasius.

Brødremenighed (1727), og udvidede sig efterhaanden til den ydre Mission i fjerne Egne.[1] Almuen, der endnu var udelukket fra politiske Bevægelser, gav sig gjerne hen til de indre Rørelser. Uden Indflydelse paa de Lærde, uden Tvivl endnu mindre paa Folket, var den Koloni af franske Fritænkere, som Frederik den Anden, der med Foragt saae ned paa den tydske Literatur, samlede omkring sig i Berlin (1740–60), og i hvilken han selv indtog Forsædet. Men omtrent fra samme Tid (1741) indtrængte den engelske Deisme; og i Aarhundredets sidste Halvdel udviklede sig, i bestandig Kamp med det bestaaende, hine ny og friere Anskuelser, der snart med Fantasien som Vejviser forvildedes, snart under Forstandens indskrænkende Kraft fortørredes. I Theologien og Skriftfortolkningen udviklede Rationalismen sig ved Spalding (Die Bestimmung des Menschen 1748), Michaelis (1750), Semler (1759) o. s. fr. For at forstaa dens forstenende Kraft maa man betragte den i Dr. Paulus, i dens Udartning som et totalt forstandigt Vandvid. I Pædagogikken og Philanthropinismen blev den nærværende Slægt opgivet, for at kunne uddanne den tilkommende for det ny Forstandsrige, især ved Basedow (1753), Campe og Konsorter. Den almindelige Oplysning blev til almindelig Trivialitet i Nicolai (Allgemeine Deutsche Bibliothek 1765). Endelig undsagde Orthodoxi og Fritænkning hinanden paa Liv og Død; og skarp Kritik med den højeste Forstandspoesi forenede sig i Lessing (Wolfenbütteler Fragmente af Reimarus, Striden med Goeze 1778, Nathan der Weise og die Erziehung des Menschengeschlechts). Derpaa viste sig et nyt Udgangspunkt, Humani-

[1]) Hoßbach, Philipp Jacob Spener und seine Zeit. Zweite Auflage von Schweder. — Schrautenbach, Der Graf von Zinzendorf und die Brüdergemeine. Herausgeg. von Kölbing. jf. Holbergs Epistler, Epist. 228.

teten, som vandt Sejer i Herder (Ideen zu einer Philosophie der Geschichte der Menschheit 1784). Fra Humanitetens Rod udskjød den nyere Poesi. Den sprang ud i sin Blomsterfylde i Göthe og Schiller (omtrent 1770), den ene Livets (desværre ogsaa det letfærdiges), den anden Idealets (desværre undertiden det overspændtes) fuldendte Digtere.

Filosofien havde imidlertid holdt Rastdag. Leibnitz havde, sine underlige Meninger uagtet, ført den og Kristendommen tilbage til Gud.[1] Wolffs Fortsættelse var næsten sunken ned til en mat Fremstilling af almindelige Sandheder med den mathematiske Methode som Ledetraad; Baumgarten havde inddraget Æsthetikken derunder (1750). Ved begge blev Modersmaalet gjort til Filosofiens Organ. Imidlertid modnedes i Stilhed Immanuel Kant i Königsberg; Studiet af Hume ledte ham ind paa Tvivlen, og i total Modsætning til den ved Universitetet herskende Pietisme begyndte han i sine Forelæsninger paa Undersøgelser om den menneskelige Kundskabs Natur og Grændse. Fra først af kun lidet ænset udbredte han snart sit uindskrænkede Herredømme over Tydskland og Norden. Kants første Hovedværk (Kritik der reinen Vernunft 1781) vakte ingen Opmærksomhed, førend Schulze (1784) gav sig til at oplyse det; den anden Udgave (1787) med nogle paafaldende Forandringer gik over i alle de følgende, og blev derved det Værk, der mere eller mindre danner Udgangen for de følgende filosofiske Systemer. Efter

---

[1]) Christi Lehre ist Geist und Wahrheit, aber viele machen daraus Fleisch und Schatten. Jeder prüfe sich selbst, ob er Glauben und Leben habe; findet er einige Freude und Lust größer, als diese in der Liebe Gottes und Verherrlichung seines Willens, so kennt er Christus nicht genugsam, und fühlet auch nicht die Regung des heiligen Geistes. Deutsche Schriften, herausgeg. von Guhrauer 1, 410.

den fulgte en lang Række af grundige Skrifter, deriblandt det om Fornuftreligionen (Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft 1793).

Hvad er Udslaget af denne Filosofi? Har den udvidet den menneskelige Tænkning og ført den til Gud? Nej, den har kun øvet Tænkningen indenfor en noverskridelig Kreds; den fornægter Fornuften som et guddommeligt Instinkt og Kjærligheden som Guds helligste Gave; den har halshugget Gud (som Heine siger) ved at nægte Bevisligheden af det oversandselige, og med det samme slaaet Kristendommen ihjel ved at drage den ned til det blot forstandige; den forkynder en ny Religion uden Følelse og Fantasi: Moralloven. Den har været Anledningen til Menneskehedens Forgudelse, hvilket er det samme som Guds Fornægtelse. Ja, endskjøndt den gaar ud fra Sandseverdenens Visheb, slaar den selv denne tildøde ved at skabe det indholdsløse Das Ding an sich.

Med skarpsindig Granskning anatomerer og kløver Kant de menneskelige Evner og Forestillinger, han giver en lang Fortegnelse paa Kategorierne, Samlingen af de intellektuelle Tankeformer. Lad det være godt og herligt i sin Art, det er ikke det, hvorom vi her spørge, det er dog ikke Menneskets rette Liv, det er kun et presset og tørret Herbarium, hvoraf ingen kan have nogen Glæde, med mindre han har kjendt og skuet den levende Plante. Fornuften er afmægtig. „Hverken ad den empiriske Vej eller ad den transcendentale kan Fornuften udrette noget, og forgjæves udspænder den sine Vinger for ved Spekulationens Magt at komme ud over Sandseverdenen.“ Det er lidet trøsteligt, naar Religionen dog skal vorde en Fornuftreligion.[1]

---

[1]) Endnu stærkere taler Steffens i sin Overgangsperiode (Hvad jeg oplevede 8, 259): „Alle Behandlinger af aandige Forhold, der

Alle Beviser for Guds Tilværelse falde. Hvorfor ikke? Hvo vil logisk bevise Virkeligheden og dens Grund? Ligesaa godt kunde han tænke paa at beregne Verdens Størrelse og Udstrækning. Kun Uendeligheden i det endelige er vor Kundskabs Maal (Livets Poesi er Livets højeste). Men isteden for at lade Tilværelsen umiddelbar (thi saaledes opstaar Bevidstheden) vende imod Gud, som Magneten vender imod Polen, om end med Misvisning, tyer Kant til Lyksalighedsdriften (o Vee!) og til Pligtbevidstheden, Selskabspligtens Krav (o Bok!), da det dog til syvende og sidst kun er Trækhestene, der drives af Pligtens Svøbe[1]; og deraf konstruerer han sine moralske Beviser for Guds Tilværelse og Sjælens Udødelighed, hine marvløse Remser, der i saa mange Tider have gjenlydt fra alle Kathedre som Summen af menneskelig Visdom.

Den officielle Kristendom, den herskende Kirketro, er kun noget provisorisk. Alle Dogmer falde, og kun Kristendommens moralske Indhold gjør den til sand, guddommelig, fornuftig. „Hvorledes man end vil oplyse det moralske Ondes Oprindelse, den mest bagvendte (unschicklichste) Maade er at forklare det ved Nedarving (Anerbung). Kristus er det gode Princips personificerede Idee, Guds Søn, men hvo der kræver mere end en dadelfri, en fortjenstfuld Livsvandel (mehr als einen gänzlich untadelhaften, ja, so viel als man

havde banet sig Vej til mig, indeholdt ingen Anelse om sand Spekulation. Selv Kant henstillede Mennesket som en Frø, der vel udstrækker Hovedet og oploefter sit stive Øje i en højere Tilværelses uendelige Atmosfære, men neddukker søvnig igjen, uden at erkjende noget, i de sandselige Kathegoriers Sump som i sit egenlige Hjem."

[1]) Eller, om man vil, med Maimons Ord: das Kantische Handeln aus bloßer Pflichtmäßigkeit ist nur eine Fiction und noch dazu eine ganz unbrauchbare.

den fulgte en lang Række af grundige Skrifter, deriblandt det om Fornuftreligionen (Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft 1793).

Hvad er Udslaget af denne Filosofi? Har den udvidet den menneskelige Tænkning og ført den til Gud? Nej, den har kun ovet Tænkningen indenfor en uoverskridelig Kreds; den fornægter Fornuften som et guddommeligt Instinkt og Kjærligheden som Guds helligste Gave; den har halshugget Gud (som Heine siger) ved at nægte Bevisligheden af det oversandselige, og med det samme slaaet Kristendommen ihjel ved at drage den ned til det blot forstandige; den forkynder en ny Religion uden Følelse og Fantasi: Moralloven. Den har været Anledningen til Menneskehedens Forgudelse, hvilket er det samme som Guds Fornægtelse. Ja, endskjønt den gaar ud fra Sandseverdenens Vished, slaar den selv denne tildøde ved at skabe det indholdsløse Das Ding an sich.

Med skarpsindig Granskning anatomerer og kløver Kant de menneskelige Evner og Forestillinger, han giver en lang Fortegnelse paa Kategorierne, Samlingen af de intellektuelle Tankeformer. Lad det være godt og herligt i sin Art, det er ikke det, hvorom vi her spørge, det er dog ikke Menneskets rette Liv, det er kun et pressét og tørret Herbarium, hvoraf ingen kan have nogen Glæde, med mindre han har kjendt og skuet den levende Plante. Fornuften er afmægtig. „Hverken ad den empiriske Vej eller ad den transcendentale kan Fornuften udrette noget, og forgjæves udspænder den sine Vinger for ved Spekulationens Magt at komme ud over Sandseverdenen." Det er lidet trøsteligt, naar Religionen dog skal vorde en Fornuftreligion.[1]

[1]) Endnu stærkere taler Steffens i sin Overgangsperiode (Hvad jeg oplevede 3, 259): „Alle Behandlinger af aandige Forhold, der

Jesus. Men den viser tillige sin aandløse Fattigdom i selve denne Opfatning af Moralloven: Handlingens Udøvelse af Respekt for Pligtens Bud, ikke af Kjærlighed.[1] Af bare Grundighed bliver Mennesket til en mekanisk Pligtmaskine, ikke ulig Kants egen regelmæssige Dagsinddeling; og det maatte gaa den Slægt, der hyldede den, som det gik Kant selv, der i en høj Alder svandt ind til en Mumie, ligesaa tør som hans System.[2]

Et Omsving var uundgaaeligt. Livet blev til et Rasphus. Luttret igjennem Tvivl og Fortvivlelse maatte Tanken atter vende tilbage til det gamle, befriet fra sit Paahæng. Det er Forberedelsen til det nittende Aarhundrede, der allerede indtræder i det attendes Slutning. Dreven til det yderste i Fornægtelsen, ligesom Peder, da Hanen galede tredie Gang, brast Slægten i Graad; den smæltede næsten op i Rørelse. Men efterat have fattet Mod, søgte den med større Dygtighed, med kraftigere Midler til sin Raadighed, med et dybere religiøst Sind, til Middelalderen, for at opvække Fantasien og Følelsen, som Forstanden havde snigmyrdet, og for at fatte Ideen i sin fuldendte Form, til Klassi-

---

[1]) Det har glædet mig at gjenfinde denne Forskjel imellem Kantianisme og Kristendom klart udtalt af Kantianeren Schiller: „Hält man sich an den eigentlichen Charakterzug des Christenthums, der es von allen monotheistischen Religionen unterscheidet, so liegt er in nichts anderem als in der Aufhebung des Gesetzes, des Kantischen Imperativs, an dessen Stelle das Christenthum eine freie Neigung gesetzt haben will.“ (Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe. 1856. 1, 83—84).

[2]) Kant, Sämmtl. Werke, herausgeg. von Rosenkranz und Schubert. Kritik der reinen Vernunft i 2 D. med Rosenkranzes og Schopenhauers Bemærkninger; Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft i 10 D. Blandt hans øvrige Skrifter kan bemærkes Kritik von Herders Ideen (i 7 B.), da man deri ret seer Modsætningen imellem de tvende Mænd.

citeten. Det kunde ikke gaa af uden megen Storm og Trængsel. I stærke Svingninger gav den sig hen til Katholicisme og Fantasteri, til kras Dogmatisme og dunkel Pietisme, endog til Kommunisme og Galskab, for endelig at søge Hvile i den evindelig attraaede Enhed af det ideale og det reale. Det er dens Opgave.

Vi have betragtet Fremgangen i de tre Literaturer, om hvilke der her overhovedet kan være Tale; den skal tjene os til at fatte Gangen i vor egen. Vi have seet, at de alle, al deres Individualitet uagtet, have begyndt paa samme Maade med Tvivl og endt paa samme Maade med en aandløs Tro-Løshed.

Det gamle maatte falde. Thi naar de begyndte at udvide Tanken ved at gjøre Troen og Historien, ikke til et dødt Hukommelsesværk, men til en levende Gjerning, ved at anvende en forøget og renset Naturkundskab paa det overleverede Ord, hvorledes kunde det da holde sig? Det var ikke blot, som nogle have ment, den forældede Opfatning, den uforstandige og enfoldige Maade, hvorpaa Stoffet var behandlet[1], det var Stoffet selv, der havde tabt sin Gyldighed. Hvorledes kunde det gamle holde sig, naar Gud ikke var det udvalgte Folks Gud, men hele Menneskeslægtens, naar Kristendommen ikke længer kunde betragtes som indpodet paa Jødedommen, naar Forløsningen ikke længer kunde gaa ud fra den gamle Verdens Offertheori, naar det forventede Himmeriges Rige ikke længer, som efter Apostlernes Fore-

[1]) „In der That fußte alle Aufklärerei des vergangenen Jahrhunderts darauf, daß man die Schriftlehren selber für unverständig und einfältig hielt, weil selbe auf unverständige und einfältige Weise vorgetragen und vertheidigt wurden.“ Franz von Baader, Sämmtl. Werke, herausgeg. von Hoffmann. 9, 139.

stillinger, kunde blive til ved en jordisk legemlig Opstandelse, i et Tusendaarsrige? Hvorledes kunde det holde sig, naar Kundskaben om Verdens fysiske Beskaffenhed, om Himmel og Jord, udvidede sig, og Jorden ikke længer var Universets Midte, naar denne Kundskab ikke lod sig forene med de gamle Talemaader, der altsaa bleve hvad de netop maatte være, Talemaader, ikke Trosartikler, naar deslige Forestillinger, f. Ex. om Himmel og Helvede, hverken paa langs eller paa tværs kunde finde Indgang i den virkelige Verden? Hvorledes kunde det holde sig, naar den Overbevisning blev almindelig, at Gud regjerer Verden ved almindelige Naturlove og ikke aabenbarer sig kjødelig (alene Tanken derom er jo Hedenskab), at Naturens Love ere uforanderlige, og at ingen historisk Fortælling, der momentant ophæver dem, kan bestaa for en kritisk Undersøgelse? Naar det ved Antagelsen af denne Naturlovenes Ophævelse formedelst Tendensens Hellighed netop er Beretningens Hjemmel der skorter, naar de tre første Evangeliers Fortællinger uimodsigelig maa forklares, dels af en herskende Folketro, dels som en misforstaaet Tradition (nogle endog som Parabler, der ere blevne til virkelige Begivenheder), og naar den Johanneiske endog er en forsætlig Overdrivelse og Digtning med den klare Hensigt at stille Tingen paa Spidsen, ligesom Kristi Taler i samme Evangelium ere en forsætlig Digtning, der umulig kan være udgaaet fra den, der har lyttet til hans Tale og hvilet ved hans Bryst. o. s. fr. Kort, naar Evangeliet som en Fortælling om noget, der virkelig er skeet i Verden, ikke umiddelbar kunde antages, men maatte udholde den historiske Kritik. Det var just derom det gjaldt. That is the question.[1]

---

[1]) Beviissteder vil ingen kræve for noget, der er saa almindeligt. Kun for at antyde, hvorledes det havde gjennemtrængt hele Tilværelsen, vil jeg minde om de adspredte Yttringer af Schiller, Göthe, Jean Paul i Aus Herders Nachlaß, o. lign. Skr.

citeten. Det kunde ikke gaa af uden megen Storm og Trængsel. I stærke Svingninger gav den sig hen til Katholicisme og Fantasteri, til kras Dogmatisme og dunkel Pietisme, endog til Kommunisme og Galskab, for endelig at søge Hvile i den evindelig attraaede Enhed af det ideale og det reale. Det er dens Opgave.

Vi have betragtet Fremgangen i de tre Literaturer, om hvilke der her overhovedet kan være Tale; den skal tjene os til at fatte Gangen i vor egen. Vi have seet, at de alle, al deres Individualitet uagtet, have begyndt paa samme Maade med Tvivl og endt paa samme Maade med en aandløs Tro-Løshed.

Det gamle maatte falde. Thi naar de begyndte at udvide Tanken ved at gjøre Troen og Historien, ikke til et dødt Hukommelsesværk, men til en levende Gjerning, ved at anvende en forøget og renset Naturkundskab paa det overleverede Ord, hvorledes kunde det da holde sig? Det var ikke blot, som nogle have ment, den forældede Opfatning, den uforstandige og enfoldige Maade, hvorpaa Stoffet var behandlet[1], det var Stoffet selv, der havde tabt sin Gyldighed. Hvorledes kunde det gamle holde sig, naar Gud ikke var det udvalgte Folks Gud, men hele Menneskeslægtens, naar Kristendommen ikke længer kunde betragtes som indpodet paa Jødedommen, naar Forløsningen ikke længer kunde gaa ud fra den gamle Verdens Offertheori, naar det forventede Himmeriges Rige ikke længer, som efter Apostlernes Fore-

[1]) „In der That fußte alle Aufklärerei des vergangenen Jahrhunderts darauf, daß man die Schriftlehren selber für unverständig und einfältig hielt, weil selbe auf unverständige und einfältige Weise vorgetragen und vertheidigt wurden." Franz von Baader, Sämmtl. Werke, herausgeg. von Hoffmann. 9, 139.

opdrages? Til det, som kan give ham en uafhængig Tilværelse og som befordrer Summen af menneskelig Lykke. Hvad er Sandhed? Vore Forestillingers Overensstemmelse med Tingene, intet andet. Hvad skal Poesien være til? Til at meddele gode og sunde Tanker, vække og udbrede gode Følelser, opmuntre til Dyd, indprænte Fædrelandskjærlighed; det gode Læredigt (Konsekvensen kræver det) er det ypperste Digt.

Men hvilket farligt Princip er ikke det, at gjøre Sandsningen til Sandhedens Kriterium; og det er ikke Vejen til at finde Gud at fornægte Aandens skabende Kraft.[1] Hvad kunde der komme ud af denne falske Visdom, hvoraf Aarhundredet hovmodede sig? Af denne Vandring paa Interessens og Nyttens frodige Mark uden noget Gudstempel i Baggrunden? Af denne forgudede Menneskelykke uden levende Bevidsthed af en højere Verden? I denne Livsanskuelse gaar al aandig Udvikling tilgrunde. Den kjender ingen Kontemplation eller Skabelse af en indre Verden, ingen aandig Kjærlighed og Glæde ved at erhverve Kundskab, ingen højere Harmoni end Naturens, ingen Fantasi, det er en underordnet Evne, og ingen Begejstring. Al højere

[1]) Det er ikke de legemlige Organer, men Sjælen, der skaber Sproget; det bliver ikke til, førend Indtrykket har gjennemgaaet dens Digel, er smæltet i den, og derpaa størkner til et Ord. Heller ikke er Strengens fysiske Svingning en Tone; det bliver den først, naar den er gaaet igjennem Øret, og Sjælen har fattet Svingningen; denne Fatteevne, det gribende, ligger ikke i Strengen, men i Sjælen. Heller ikke danne Naturlovene det store Fornuftrige, der er endnu langt, langt fra dem til Gud; denne Aand i Naturen, frygter jeg for, vil ikke løse Livets Gaade. Thi at alt hører op, medens Naturlovene vare ved, er en tynd Trøst og en mager Udødelighed.

Es liegt dir kein Geheimniß in der Zahl,
Allein ein großes in den Brüchen.

Poesi er forsvunden eller taber sig i smukke Ord og glimrende Billeder. Der er kun een Genialitet til, Forstandens, og det er Viddet. Udenfor Vittighedsværkerne synker næsten alt ned i lavere Sfærer, endog Religionen. Thi heller ikke denne Slægts Kristendom, naar det endelig skulde have nogen, en naturlig og fornuftig Religion, der hylder Moralloven (Selskabspligterne), har nogen Anelse om Kristi Læres indre uforgjængelige Væsen; den forkynder ingen Ydmyghed, ingen Hengivelse, ingen Forsagelse, ingen Selvfornægtelse, ingen Opoffrelse, ingen Martyrdom. Den fornægter Jesu Kristi Komme til Verden.

Hvorledes skulle vi da forstaa det attende Aarhundredes Gjerning? Det har ad den formodenlig eneste mulige Vej banet Overgangen til en ny Tid; og andet synes Slægten ikke at have haft for Øje, end at finde Midler til i Bund og Grund at udrydde den gamle Tids opdyngede Bildfarelser, der vare ligesaa mange hidtil uovervindelige Hindringer for Menneskehedens Fremgang. Al sin Kløgt har den anvendt derpaa, og den har viist, at Vid er en Magt. Med Kløgt og Vid har den bortfejet de forrige Aarhundreders Skjødesynder, revset Despotismen og sløvet Hierarkiets Vaaben; med Kløgt og Vid har den forjaget Pedanteriet og tugtet alle Literaturens Extravagancer, dem der vare og dem der kom. Den har moret sig selv, leet og været glad, den har ødelagt sig selv, været grusom og fanatisk, for at arbejde for os. Saa megen Støj, saa mange Ophævelser, saa mange vittige Indfald, saa megen falsk Tænkning, saa mange skuffede Haab maatte der til, saa meget Menneskeblod maatte der rinde, for at afskaffe Misbrug, som en lang Vane havde hævdet og en folkelig Trældomsaand næret, for at saa simple Sandheder som Frihed i Tænkning og Lighed for Loven kunde komme til alles Erkjendelse.

„Den samme uafhængige Mening, siger Villemain, der dømmer denne Tidsalders Forfattere, vidner tillige om deres Magt. Ved, selv med Fare for Vildfarelse, at indføre den fri Drøftning og ved at bringe den i Gang overalt, have de forberedt Loven for vor Tid, den Lov, der ved den fuldkomneste Samvittighedsfrihed skal tilbageføre den religiøse Følelse, og den sociale Bestand ved den højeste Grad af borgerlig Frihed."[1]

Og naar vi dømme Tidsalderen med Strenghed, saa lad os dømme Forfatterne med Retfærdighed! De vare selv Produkter af deres Tid; deres Modenhed og Frugter beroede paa den Jordbund, hvorfra de hentede Næring, den Sol, der bestraalede dem. De søgte Sandhed og vilde i Almindelighed det gode; de levede i Forestillingernes Verden, det var ikke deres Mening at vække Oprør. De satte kun de Ideer i Bevægelse, som allerede vare til, de udøvede dem ikke. Revolution og Oprør have andre Kilder, de Styrendes Uduelighed, de personlige Fordele, Egoismen og de menneskelige Lidenskaber; men Lidenskabernes Rige ligger udenfor Literaturens.[2] Lad derfor ogsaa de andre Literaturers For-

---

[1]) See i øvrigt om Europas Tilstand i det attende Aarhundrede de mangfoldige hertil hørende Skrifter; saasom, foruden Schlosser, Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts: Geschichte der Philosophie af Tennemann, Ritter, Reinhold, Erdmann o. lign. Kirchengeschichte des achtzehnten Jahrhunderts af Henke o. lign. Oversigterne i Friedländers Vorlesungen über die Geschichte der Heilkunde, jf. Bremers Haandbog i Lægevidenskabens Historie, o. lign. Samt Literaturernes Historie.

[2]) Der findes i et Brev af en Madame Dupin fra 1797 blandt andet følgende Yttringer: Vous détestez Voltaire et les philosophes, vous croyez, qu'ils sont cause des maux qui nous accablent. Mais toutes les révolutions, qui ont désolé le monde, ont-elles dont été suscitées par des idées hardies? L'ambition, la vengeance, la fureur des conquêtes, le dogme d'intollerance, ont bouleversé

fattere være en Skjerm for vore egne! De drevés om i den almindelige Hvirvel, de reves hen af den Bedaarelse, som de ikke skabte, men modtoge. De bære ikke Skylden for Oplysningens Forvildelser. Naar vi ikke kunne lade være at lee ad dem eller at ynkes over dem, saa lad dem finde Forsvar i Tidens Forrykthed! Hvis vi havde været i deres Sted, vilde vi maaskee have været endnu værre farne.

Kun faa have hos os anstillet Betragtninger over det attende Aarhundrede. Suhm, der endnu stod midt i Tiden, har givet en Skildring af Religion, Videnskaber, Kunster, Manufakturer og Handel; han meddeler Navnene paa en stor Mængde Skribenter, Udsigter over Fremgangen i hvert Fag og nogle almindelige Bemærkninger; men han seer endnu ingen Ende paa Spliden: „vort Seculum sætter sin Ære deri, at være bestandig uens med sig selv."[1] Schmidt-Phiselbeck derimod, der stod udenfor og over Aarhundredet, har givet interessante Bemærkninger derom, af hvilke vi meddele følgende af Indledningen: „Det, hvorved det attende Aarhundrede fremfor alle foregaaende synes at udmærke sig, er en urolig Stræben efter et ubekjendt eller ikkun i dunkle Følelser anet og ved halvklare Begreber forestilt Maal. En almindelig Utilfredshed med det nærværende; en Unøjsomhed, som finder det gamle og bekjendte for indskrænket og kjedende; en utrættelig Virksomhed, der, ligesom beængstet af sin fordums snævre skjøndt magelige og nyttige Virkekreds, aabner sig ny og ubekjendte Veje; en uforfærdet Op-

---

les empires bien plus souvent que l'amour de la liberté et le culte de la raison. (George Sand, Histoire de ma vie, t. I. chap. 7.)

[1]) Nærværende attende Seculi Charakter 1761—1768, i Throndhjemske Samlinger og i Suhms Samlede Skr. 5. D. ff. Omtalen deraf i Kritisk Journal for 1769 Nr. 5 i J. Badens Anmældelse af det Kgl. Norske Vidensk. Selskabs Skr.

dagelsesdrift i den fysiske og en rask skjøndt oftest overilet Undersøgelsesaand i den moralske Verden ere denne Epokes Særkjender. Den rolige Nydelse af Fædrenes vel erhvervede materielle saavelsom intellektuelle Besiddelser og den nidkjære Omhu for at opholde, forbedre og forskjønne, hvad ikke uden Møje og ved Seklers langsomme Virkning er blevet opført og samlet, var ikke Aarhundredets Dyd. Paa Stormens Vinger og ligesom dreven af Skjæbnens usynlige Hærskarer bruser Forvildelsesaanden frem til Verdens ubekjendte Regioner, den gjennemiler Naturens Labyrinther, den trænger ind i Menneskets inderste moralske og religiøse Helligdom. Alt knuses, som standser dens Gang; over Lig og Blomster gaar den uforfærdet frem. Ømhed, Blidhed og Skaansel findes ikke mere i Hjertet, hvis Stemme er kvalt ved Meningers og Theoriers dræbende Kulde. Raskhed, uovervindeligt Mod, fordomsfri men ogsaa fanatisk Iver til Reform og Forbedring, utrættet Higen efter at erhværve og grændseløs Frihed i Nydelsen, forsaavidt den ikke forstyrres ved ny Planer og forandrede Hensigter, disse ere de Træk, som synes at fremskinne i Aarhundredets Billede."[1]

[1]) Schmidt-Phiselbeck, Et Blik over Menneskehedens Fremskridt i det sidst forløbne Aarhundrede, i Skandinavisk Museum for 1802. N. Treschow's Seculi XVIII ætas ultima. Christianiæ 1800. 4. er et latinsk Vers paa tre Blade; det findes ogsaa i en dansk Oversættelse: Mennesket ved det attende Aarhundredes Ende. Den bekjendte Præst N. Blicher i Randlev har givet et Tilbagesyn paa det henrundne attende Aarhundredes mest udmærkede store og gode Menneske-Velgjørere, i Minerva, Januar 1800, og mener, „at nogen af de Anførtes Glands nogensinde skal kunne fordunkles, det synes for nærværende Tid ikke troligt." Rahbek har føjet et Tillæg dertil i Efterslætten eller endnu nogle især af Fædrenelandets gode og store Mænd i det attende Aarhundrede, i Minerva, Februar 1800. Begge skryde, og ere for ubetydelige til videre at omtales. Derimod maa jeg endnu gjøre opmærksom paa Tegnér's Tal hållet på Carolinska lärosalen i Lund 1817, oversat af J. Møller i Theolog. Bibl. 16 D. Og alle ville

Denne dybsindige Tænker støder altsaa i sin Anskuelse af det attende Aarhundrede sammen med Kant selv, for hvem det heller ikke var mere, end en Udtrædelse af Umyndigheds-tilstanden. Leve vi, siger han, i en oplyst Tidsalder? Nej, men vel i en Oplysningens Tidsalder.[1]

Saaledes var Europa. Hvilken Del har nu Danmark taget i den almindelige Bevægelse? Paa hvilken Maade skred det fremad? Modtog det kun Indtryk eller var det et selvvirkende Led? Hvem lignede vore Skribenter mest blandt Europas ypperste Forfattere? Hvad greb de med Begjerlighed og hvad uddannede de med Forkjærlighed? Hvad have vi som er vort eget og som er udgaaet fra Folkets Inderste? Og hvor stor var Literaturens Binding ved Aarhundredets Ende? Det er et andet Billede, som vi nu skulle forsøge at betragte i dets enkelte Træk. Vi begynde, som forhen, med en Indledning dertil.

2. Danmark i det attende Aarhundrede. Kongerne og Regjeringen. Stænderne og Bevægelsen i Befolkningen. Universitetet i Kjøbenhavn og et paatænkt Universitet i Viborg. De lærde Skoler. Almueskoler. Instituter. Sorø Akademi. Et Norsk Universitet. Censuren. Folkekarakteren, Selskabslivet og Sæderne.

Hvilken Magt er det, der lader Konger fødes og dø i en uafbrudt Række, og hvad er det for en Nødvendighed, der overgiver saa mange Tusenders Vee og Vel til et enkelt Menneskes Naturel og Lune? Denne Tilstand udsætter dem selv for Fordærv. De have det godt, disse Jordens

---

vel tænke paa det ypperlige Billede af Livet hos os, som Sibbern har givet i Fortsættelsen af Gabrielis' Breve.

[1]) Leben wir jetzt in einem aufgeklärten Zeitalter? Nein, aber wohl in einem Zeitalter der Aufklärung. Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? 1784. (Kants Sämmtl. Werke, herausgeg. von Rosenkranz und Schubert, 7. Th. 1ste Abth.)

Mægtige, saalænge de leve, men ilde er det, naar de skulle stædes for Historiens Dom. Vi andre simple Folk have altid en Udvej, vi kunne dø, men de skal leve. Velsignet være derfor den, hvis Minde med Retfærd kan velsignes!

Det samme Kongehus, den samme Slægt, en uafbrudt Følge fra Fader til Søn, og dog en saa stor Forskjel i Anlæg og Karakter, i Levemaade og Regjering! Det vil være alle paafaldende ved de danske Konger i det attende Aarhundrede.

Frederik den Fjerde (1699—1730), arbejdsom, husholderisk, retfærdig, med personligt Mod, af nogle kaldet den Store, var ingen Yndet af Læsning og har næppe personlig bidraget til at fremme Videnskabelighed, derimod havde han Sands for naturligt Vid og elskede Livets Glæder. Han foretog to Rejser til Italien, som Kronprins (Dagbogen skrev han paa Tysk) og som Konge; Forargelse vakte hans Forbindelse i Italien med en bodfærdig Marie Magdalene, og endnu mere det Rygte, at han vilde gaa over til den katholske Religion. Giftermaalet med Anna Sophia Reventlow (1721), hendes Ophøjelse til Dronning og den Splid, som derved vaktes i Kongeslægten, berører i flere Henseender Literaturen. Han elskede ikke den gamle Adel; Arild Hvitfeld kaldte han Arild Løgner; men han vandt sine Undersaatters Kjærlighed ved den fri Adgang han tilstædte alle. Alle vigtige Sager gjennemgik han selv med sine nærmeste Fortrolige. Skjøndt han talede Tysk og helst skrev dette Sprog, vare dog hans fornemste Raadgivere Danske, og med Danske besatte han de vigtigste Embeder. Han ophævede Vornedskabet i Sælland (1702); der opførtes Landsbyskoler paa de kongelige Rytterdistrikter (1721); der virkedes med Iver for praktisk Kristendom og dens Udbredelse. Missionsvæsenet i Ostindien (1705) vandt høje Velyndere i Dronningen og

Kongens Broder Prins Carl. Ved Præsternes Medvirkning oprettedes et Missionskollegium (1714). Virksomheden udvidedes til Lapland og Finmarken (1715); og ved den ærværdige Hans Egede til Grønland (1721). Literaturen blev derved beriget, ikke blot i sproglig Henseende.

Frederik den Fjerdes Regjering falder i to Perioder, en krigersk og en fredelig. Efter Carl den Tolvtes Landgang paa Sælland (August 1700) fulgte Freden til Travendal. Krigens Fornyelse blev et Folkeæmne. Efter den svenske Konges Nederlag ved Pultava (1709) ansaaes Tiden for gunstig til Skaanes Tilbagevinding. Pesten hærgede Hovedstaden (1710—11). Efter glimrende Bedrifter til Søs (Hvitfeld, Tordenskjold) endtes Krigen med Carl den Tolvtes Fald (1718). Hertugdømmet Slesvig indlemmedes paa en Maade i Kongeriget (1720); der var allerede gjort en Begyndelse til at hæve dets statsretlige Forbindelse med Holsten, men derved blev det. I de følgende Fredsaar (1720—30) fortsattes Fredens allerede begyndte Gjerning. Et nyt Liv begyndte at røre sig i Videnskaberne; men de lede et ubodeligt Tab ved Kjøbenhavns store Ildebrand (1728), der i tre Dage ødelagde næsten alle offenlige og private Bogsamlinger af nogen Betydning.[1]

Det var i disse Fredsaar, at Holberg, paa egen Haand modnet i et afsondret Liv langt fra Fædrelandet, overraskede

[1]) Høier, Leben Friedrichs des Vierten. Riegels, Frederik den Fjerdes Hist. J. Møller, Bidrag til Frederik den Fjerdes Privathistorie i Skandinav. Literaturselsk. Skr. 23 B. Med Hensyn til Bondestanden Engelstofts Udtog af Jørgen Sorterups Præstigiæ oeconomiæ ruralis med Anm. i Skand. Lit. Selsk. Skr. 1805. G. L. Baden, De Oldenborgske Kongers Karakteristikker. M. L. Nathanson, Fremstilling af Danmarks National- og Statshusholdning (angaaende Statsgjælden).

hele Norden med sine første satiriske Arbejder og sine bedste danske Komedier.

Christian den Sjette (1730—1746), velsindet og arbejdsom (utrættelig i at skrive Breve), arvede Freden og bevarede den. Under hans Regjering fremmedes Videnskabelighed næsten i alle Retninger; men Tiden var mørk. „Svagelig paa Sind og Skind" levede han allerede som Kronprins „i en dybere Stilhed end mangen Eneboer"; og indsluttet i sig selv af Natur eller Vane blev han som Konge givet til Pris for sine Omgivelser, som han ikke havde Kraft til at beherske, Præsterne og Dronningen.

Som en tysk Staaderprinsesse var Sophie Magdalene kommen ind til Danmark; fattige Slægtninge og en Skare tyske Adelsmænd førte hun med sig. Der var ingen Ende paa hendes Pragtlyst, og Kongen kunde ikke undgaa hendes Paahæng uden ved dobbelte Regninger, en virkelig for ham, en fingeret for hende.[1] Det gamle Slot blev revet ned, og det prægtige Christiansborg opført tilligemed adskillige mindre Lystslotte. Hoffet afsondrede sig fra Folket. En Jernkjæde omgav Slottet. En streng Etikette gjorde det til et Uheld for Undersaatterne at møde den kongelige Familie. Men især foragtede Dronningen alt hvad dansk var; og hun taalte ikke det danske Sprog i sin Nærhed, saa at Kongen „var den eneste Udlænding i sit eget Hus."

I de første Aar af Christian den Sjettes Regjering vare Magthaverne endnu danske Mænd. Iver Rosenkrands, en Beskytter af Videnskaberne, virkede for dem i Forening med Gram; men da Dronningen (1735) fik afgjørende Ind-

[1]) Kammerpræsidenten maatte give Kongen dobbelte Regninger; de overdrevne bleve lagte paa Chatollet, for at Dronningen skulde tro, der intet var per cassa; de rigtige havde Kongen i sine hemmelige Gjemmer. Suhms Saml. Skr. 14, 240.

flydelse, maatte Rosenkrands vige for Johan Sigismund Schulin, der i øvrigt var en dulig Mand og beholdt sin Indflydelse indtil sin Død (1750), og for Johan Ludvig Holstein, der var dannet af tydske Lærere og en Ven af Hofpræsten Bluhme.

Bluhme! Hvilke mørke Forestillinger forbinde sig ikke med dette Navn! Hvilken Gudfrygtighed strømmede der ikke ud fra ham til Hoffet og fra Hoffet til det hele Rige! „Under Frederik den Fjerde, siger Filosoffen fra Sanssouci, havde Danmark usurperet Slesvig, under Christian den Sjette vilde man erobre Himmerig. Dronningen brugte Bigotteriet som en hellig Tøjle til at afholde sin Mand fra Utroskab, og Kongen, der var bleven en overdreven luthersk Ivrer, gjorde ved sit Exempel det hele Hof fanatisk.“[1] Bluhme, Reuss og flere ligesindede Præster bragte Pietismen til Danmark, hvor den, efter Pontoppidans Bemærkning[2] først yttrede sig 1706, men ikke kom til Udbrud før 1733, efter at disse Bevægelser allerede havde lagt sig i andre Lande. Smitten angreb ogsaa Gejstligheden; nogle af Kjøbenhavns Præster vilde ikke længer sidde i Skriftestolen og meddele Absolution; ved at meddele den frygtede de for at blive delagtige i fremmede Synder, de kunde have nok at gjøre med deres egne. Just fordi Kongen tog selv saa inderlig Del i sine Undersaatters Salighedssag, kom han i en haard Klemme imellem sine Præster; naar Bluhme og Reuss havde faaet ham stemt for Hernhutterne, saa kom Sællands Biskop Christen Worm med sine Forestillinger og satte ham i Angst for, at den Augsburgske Konfession skulde lide Afbræk ved de Mähriske Brødre. Himmeriges Rige var kommen i Splid med sig selv.

---

[1]) Oeuvres de Frédéric II. 1788. 1, 56.

[2]) i Kollectanea til Fortſ. af Annal. i Suhms Ny Saml. 3 B. og i Menoza.

Ikke desminbre skulde denne Gudsfrygt indføres i Livet. En streng Sabbatsforordning (1735) bød alle, under Straf af Bøder, at søge Kirken hver Søndag og Helligdag baade til Højmesse og Aftensang; og Bonden, der, ved Stavnsbaandet (1731) og bestandig strengere Forordninger lige til Kongens Død, var nokſom bunden, maatte for Guds Skyld, naar han forsømte Kirken og ikke kunde betale, staa i Gabestokken, som Kirkeejeren til den Ende maatte lade oprejse udenfor Kirkedøren. Offenlige Forlystelser indskrænkedes saa vidt muligt. Hoffet selv kjendte hverken til Spil eller Maskerader eller Komedier. Under denne Konges Regjering havde Kjøbenhavn intet Theater.[1] Efter Forordningen om Kirketugten (1735) fulgte Bluhmes forhadte Generalkirkeinspektionskollegium (1737), hvortil Kongen, til de verdslige Loves Overholdelse, føjede sine Landfiskaler.

Al denne Tvang opnaaede ikke sin Hensigt. Den paatvungne Gudsfrygt fremkaldte paa den ene Side, især ved Hoffet, den ugudeligste Vantro, paa den anden, som den tryggeste Vej til at komme frem og faa Embede, Skinhellighed og Hykleri. Den Hernhutske Henrik Gerner vidner selv derom: „Det var intet rart paa de Tider at finde dem, der brugte Gudsfrygt til at faa udrettet hvad de vilde have frem, snart i et, og snart igjen i et andet Tilfælde, saa at det og i den Henseende var blevet til et Ordsprog iblandt mange brave Folk, at Gudsfrygt var nyttig til alle Ting.“[2] Utrolig er derfor ikke den Anekdote, Riegels fortæller, om den end i Omstændighederne ikke er ganske nøjagtig, at „en Student, der vilde have en Attest til Bluhme, fik til Svar:

---

[1] J. E. Schlegels Werke, 3, 247. Overskou, den danske Skueplads, 1, 258.

[2] Henrik Gerners Mærkværdigheder, 7. Kap. om Pietister.

Hans Hoved og Sind hænger til den rette Side, min gode Ven! For ham og hans Lige kan det være ligegyldigt, om der er Videnskaber og Lærere til eller ikke." Nu blev ogsaa Grunden lagt til, at denne Art Gudsfrygt for de Enfoldige blev til Fortvivlelse. De fattede Lede til Livet og dræbte sig selv, eller de begik Mord paa andre, for ved Lovens Straffedom at faa Ende paa denne Tilværelse og ved Absolutionen paa Retterstedet at vorde forvissede om deres Salighed. Denne Gru fandt endnu Sted i det mindste under Christian den Syvendes Regjering, og den vender altid tilbage, under forskjellige Former, med Pietismen.

Hvilken Indflydelse maatte denne Skyggeside af Christian den Sjettes Regjering ikke have paa Literaturens Tilstand. Det var om denne Tid Gram skrev til Greve Christian Rantzau: „Her er mere end paa noget andet Sted Hold paa Folkets Mund og Pen". Det var under disse Forhold, at Holberg, medens Stiftsprovsten (Henrik Gerner) passede paa, hvor flittig han gik i Kirke[1], maatte see til at holde Livet ud ved at give sig hen til historiske Skrifter, og da han endelig ikke kunde dy sig længer, udgav Niels Klim paa Latin og smuglede den ind som en fremmed Vare. Vi paaskjønne ogsaa hans historiske Virksomhed, men hvilket Oplag af Vid er der ikke blevet os berøvet ved hin hellige Dumhed!

Denne Regjering havde imidlertid ogsaa sine gode Sider og der skete under den mange gavnlige Foranstaltninger; en stille, rolig, flittig, sindig virkende Mand, der lidet bekymrer sig om Livets Forlystelser og i aandig Retning især giver sig af med mekaniske Forarbejder, kunde endog finde sig ret vel tilfreds under disse Omgivelser. Det see vi paa Langebek. „Langebek, siger Suhm, var ikke meget for Frederik den Fjerde,

[1]) Henrik Gerners Mærkværdigheder, 19. Kap. om Fritænkere.

og sagde om ham: den saakaldte store Konge; derimod var Christian den Sjette hans Konge. Dennes fortrinlige Lyst for Søetaten, Indretningen af Banken, den Pris han satte paa Lærdom og Ordenlighed, det alvorlige Væsen han indførte, endog hans Bygninger kunde han ikke noksom rose. De dulige og lærde Mænd, som opstode under Frederik den Femte, tilskrev han Christian den Sjettes Tider, da de uden at forstyrres ved Leg, Komedier og andet kunde studere i Ro og lægge sig efter Videnskaber."[1] Ogsaa Lüxdorph ansaae Christian den Sjette for en velsindet Mand; det ligger i hans bekjendte Yttring, der tillige antyder det fremskridende i Yttringsfriheden: „Under Frederik den Fjerde frygtede man ikke, og havde dog Grund dertil; under Christian den Sjette frygtede man, og havde ingen Grund dertil; under Frederik den Femte hverken frygtede man eller havde Grund dertil."[2]

Frederik den Femte (1746—1766), aaben af Karakter og fyrig af Temperament, havde allerede som Kronprins, ved sin personlige Elskværdighed og ved sin Hengivenhed for alt hvad der var dansk, vundet almindelig Kjærlighed. Rimeligvis vilde han være bleven valgt til Thronfølger i Sverrig og have forenet de nordiske Riger, hvis den danske Regjering havde benyttet den belejlige Tid. Som Konge vandt han

---

[1]) Suhms Saml. Skr. 10, 64 og Langebeks Levnet i Ny D. Mag. 4, 20; jf. Langebeks Videnskabernes Tab i Christian den Sjettes Dødsfald, oplæst i Danske Selskab 1746.

[2]) Allens Danmarks Historie. J. Møllers Mnemosyne 2—4 D. Samme Om Danmarks skjønne Literatur under Christian den Sjette og om denne Konges Ulyst til Skuespil, i Skand. Literaturselsk. Skr. 23 B. Riegels, Skilderi af Sjette Christian (i Smaa hist. Skr. 8 D.). Iver Rosenkrandses Levnet i Mnemosyne 1—2 D. Bluhmes Levnet i Mnemosyne 4 D. Reußes Levnet i J. Møllers Nyt theolog. Bibl. 17 B. Herslebs Indberetning om Kirkeinspektionskollegium i Sammes Theolog. Bibl. 5 D. G. L. Badens Karakteristikker.

endnu mere Folkets Kjærlighed ved sit Giftermaal med den engelske Prinsesse Lovise, der lærte Dansk, talte det og altid var omgivet af Danske. Holberg oplevede den Lykke at see Modersmaalet komme til Hove, og udtaler levende sin Glæde derover. „Det er ikke at beskrive, siger han, med hvilken inderlig Fornøjelse den menige Mand hører hendes Majestæt, skjøndt en engelsk Prinsesse, at tale Dansk med de kongelige Børn.“[1] Det var noget nyt i Danmark. Den stive Etikette blev opløst. Jernkjæden ved Christiansborg Slot forsvandt; Vagterne bleve afskaffede. Konge og Dronning besøgte Bønder, og talte venlig med dem. Det var noget nyt i Danmark. Højmessen i Slotskirken, der forhen kun var holdt skiftevis, holdtes nu altid paa Dansk. Forlystelser vare tilladte. Den danske Skueplads aabnedes. Ved Hoffet opførtes franske Komedier og italienske Operaer. Bonden fik atter Lov til at ride Sommer i By. Det mørke Pietisteri flygtede, og Kongens aabenhjertige Fromhed holdt alligevel den letsindige Vantro i Ave. Hele Hoffet var forvandlet; selv Enkedronningen lod prædike for sig paa Dansk, og hun hævede Hoveriet paa sit Gods tidligere end Bernstorf.

Dronning Lovise døde (1751) og den ny Dronning Juliane Marie, en tysk Prinsesse, maatte have nogen Tid, før hun af Guldberg kunde fordanskes, men det gik dog. Kronprinsen blev underviist paa Dansk. „Den ny Instruktion, skriver Dass til Suhm (1755), som er givet Vedkommende til Kronprinsens Information, skal indeholde en curieux Artikkel, som er at al Information maa skee paa Dansk, og saaledes blive flere end een nødsagede til at tale Dansk.“[2] Kongens Yndling, Adam Gottlob Moltke til Bregentved, der

[1] Holbergs Epistler, Epist. 377.

[2] Suhms Saml. Skr. 15, 224.

som en fattig mecklenborgsk Adelsmand var bleven Page ved Christian den Sjettes Hof, og allerede havde vundet Kronprinsens Forkjærlighed, fik en afgjørende Indflydelse paa Kongen. Han beskyttede Videnskaber og Kunst. Men Kongens Privatliv blev et falmet Gjenskin af Ludvig den Femtendes.[1]

Da hverken Frederik den Femte i sine sidste Regjeringsaar eller Christian den Syvende vare selvregjerende, bestemmes de politiske Perioder efter Ministerierne. Efter Schulin fulgte den ældre Bernstorf (1750—70); Struensee førte et kort, men broget Regimente (1770—72); Gulbberg styrede i Arveprins Frederiks Tid (1772—84); selvregjerende var atter Frederik den Sjette som Kronprins med den yngre Bernstorf til Udenrigsminister (1784—97). Ved denne nyere Tid søge vi mere at angive Stemningen end Begivenheder.

Johan Hartvig Ernst Bernstorf, af en gammel mecklenborgsk Slægt, født i Hannover, og af sine Slægtninge von Plessen draget ind til Danmark, fortsatte den allerede begyndte Bestræbelse at sikkre Danmark Slesvig, og igjennem det ved et Mageskifte at erhværve Holsten. Forsøget trak sig ud i lange Underhandlinger. Der rejste sig en nordisk Protest imod Englands Herredømme over Havet. Store og kostbare Handelsforetagender, der tildels mislykkedes, Manufakturer og Fabrikker, der alligevel ikke kunde trives uden at understøttes af Regjeringen, Landvæsenskommissionen (1757) og flere Foretagender vidne noksom om Bernstorfs Iver for at ophjælpe Landet; men hvor ædel han end var som Men-

[1]) J. K. Høst, Mærkværdigheder i Frederik den Femtes Levnet og Regjering. G. L. Baden, Frederik den Femtes Regjerings Aarbog. Graf R. F. zu Lynar, Hinterlassene Staatsschriften (Réflexions sur la situation présente des affaires en Europa 1741 m. m.) Consecratio divæ Louisæ Reginæ rite peracta, per Universitatis Hafniensis Rectorem (Anchersen). fol. (Büschings Nachrichten 1, 410). Suhms haandskrevne Optegnelser.

neske, hvor dygtig som Statsmand, kunde selv ikke han værge sig imod den Reformfeber, der gjærede i Tysklands Blod og som under Struensee blev til en dræbende Typhus. Projektmageri blev almindeligt, og meget maatte mislykkes, fordi der hverken toges Hensyn til Folkets Forholde eller til Landets Kræfter; og langt mindre, end tilbørligt var, til Danmarks sande Rigdomskilder, Fiskeriet i Havet, der skyller om dets Kyster, og det velsignede Kornhav, der bølger paa dets Marker. Folket skulde fremad, om det saa skulde jages parforce med fremmede Hunde. Det er en usalig Tanke, at Ukrud kan udryddes og Marker opdyrkes ved at indføre fremmede, det maa saa være nok saa dejlige, Sirplanter, der kjøbte i dyre Domme maa holdes i Live i Drivhuse ved kunstig Varme. Danmark blev et af Tysklands Drivhuse. Videnskaber og Kunst skulde fremmes ved en tysk-fransk Koloni i Hovedstaden, der uden Tvivl bestod af flere udmærkede Mænd, men af Mænd, der ingen Anelse havde om det danske Folks Ejendommelighed, og overalt satte den tilside; omtrent som den jyske Hede skulde dyrkes op paa Tysk med Hessiske Familier. Omkring paa Herregaardene dannedes der Smaakolonier med tyske Pædagoger og Haandværkere, o. s. fr. Det store literære Foretagende Niebuhrs Rejse maatte da ogsaa udgaa fra Tyskland; Michaelis i Göttingen gav Ideen dertil og udkastede Planen.[1] Uagtet Bernstorf selv i sin tarvelige Levemaade var et Mønster, uagtet de strenge Forordninger var det ikke muligt at standse den tiltagende Overdaad. Endskjøndt han af sin egen Formue paa Danmarks Opkomst havde tilsat halvtredie Tønde Guld, sank Landet dog be-

[1] Michaelis' Literarischer Briefwechsel. 1—2 D. Sammes Fragen an eine Gesellschaft Gelehrter Männer, die auf Befehl Ihro Maiestät des Königs von Dänemark nach Arabien reisen. 1762. (Deri Instruktionen, Jægersborg 1760).

standig i dybere Gjæld; og den trykkende Skattebyrde forøgedes med den forhadte Extraskat (1762), der laa som en Blyvægt paa de ringere Stænder. Og hvor meget Vind der end fra Magthavernes Side lagdes paa, at hæve det danske Folk til et tysk Standpunkt, saa bevirkedes dog, naar alt kom til alt, ikke andet derved, end en forstærket Overbevisning hos deres Landsmænd om det danske Folks Stupiditet. Literaturen byder derpaa flere Exempler. I et senere Skrift, kaldet Kinderspiele und Gespräche, spørger Læreren blandt andet: Welche Nation will uns zum Possen nicht klug werden? hvorpaa Lærlingen svarer: Die Dänen; ja, til stor Forargelse for de danske Patrioter, udtaltes der aabenbar Haan imod Nationen i det famøse Vers:

> Den Dänen, sey es Gott geklagt,
> Ward Wein und Geist zugleich versagt.[1]

Saa ganske Uret havde vel dog ikke det danske Folk. Denne Vin gad det ikke drikke, denne Aand kunde det ikke hylde. Det saae jo Reformen, der hengav sig til Beruselse deraf, rave og falde.

Den af Naturen begavede og vittige Christian den Syvende (1766—1808) havde i sin Ungdom lyttet til sin franske Lærer Schweizeren Reverdils Tale om Bondens Frihed, og uden Tvivl hos Folket i det hele vakt gode Forhaabninger; men efter sin Udenlandsreise faldt han som et udmarvet Redskab i Hænderne paa sin Livlæge Johan Frederik Struensee. Bernstorf blev styrtet, Geheimekonseilet ophævet, og Kongen eller rettere Struensee i hans Navn regjerede vilkaarlig ved tyske Kabinetsordrer. De offenlige

---

[1]) Schmettows Kleine Schriften 1, 478. (Tyge Rothe) Brev og Bøn til vore Skribentere om Svar paa nogle Forhaanelser imod os, hvilke findes i en tysk Bog, kaldet Kinderspiele. Kbh. 1778. (See ogsaa Tyge Rothe under Literaturen).

ver aldrig Hensyn. Denne R
Fodder, hvorpaa et Folks aa
Ingen skal derfor prise den, ua
Baand ved pludselig at frigive
besudlet af denne Friheds- eller re
havsmanden selv, medens han ste
hans Fald i den ved sine Intrige
tende Januar 1772.[1]

Under Enkedronningen Julia
Arveprins Frederik overtoges de
af Navn saa af Gavn, af Ove H
udenlandske Departement indkaldtes
dreas Petrus Bernstorf, hvis Sty
en smuk Episode i vor Historie.
fuldendtes. Ved den bevæbnede N
under Nordamerikas Frihedskamp,
Magt, en levende Handel, der brag
Bernstorf kunde ikke trives ved Si
berg var russisk sindet, Bernstorf
Bondens Frihed, Guldberg ...
rystes i ...

hovedet af Frihedens Venner ofte maattet høre ilde; men den Fortjeneste skal ikke berøves ham, at have kaldet det danske Sind tilbage. Naar ikke alt skulde gaa tilgrunde, maatte det Struenseeske Ministerium faa sin Modsætning. Det tydske Element havde reformeret paa en overilet, voldsom Maade; det danske fik nu sin Haandhæver i Guldberg som en nødvendig Forløber for Tiden efter 1784. Havde den ældre Bernstorf og endnu mere Struensee sprunget alt det foregaaende over, for ligesom paa een Gang at støbe Folket paa ny, havde de ligesom med et Pennestrøg udslettet hele det danske Folks Historie, saa førte nu Guldberg Folket tilbage til det gamle. Dog ikke til det gamle oplivet med ny Elementer, men til det gamle i sine strenge Former. De tidlige Indtryk, han havde modtaget ved Omgang med ældre Gejstlige, beholdt han indtil det sidste: Rettroenhed som religiøs Grundsætning, det absolute Monarkis og den kongelige Enevældes Uantastelighed som politisk. Kristendommen, det vil sige den rette gode gamle dogmatiske Kristendom, maatte hævdes, og fri Yttringer imod den kunde ikke taales, naar de traadte offenlig frem. Denne Kristendoms Bekjendelse var for ham det samme som en retskaffen Tænkemaade, og hvo der anfaldt den var et ugudeligt, ryggesløst Menneske, der maatte rammes af Lovens Arm. Den gamle Ærbødighed for Majestæten og for den kongelige Magt, der nylig saa gudsjammerlig var traadt under Fødder, maatte vækkes paa ny. Derfor maatte ikke engang en historisk, om end nok saa sand og retfærdig, Dadel taales over nogen af de henfarne Konger, men alles Regjering skulde vende den lyse Side til Folket, og Ungdommen kun gjøres bekjendt med den. Karakteristisk i denne Henseende er Guldbergs Beskjæring af Suhms Udtog af Fædrelandets Historie: Suhm lod ham læse Korrekturarkene. Guldberg tilraadte eller fordrede adskillige For-

andringer: Forfatteren maatte for alting tale om vore Konger med Hæde og Ømhed; at der i det gehejme Konseil hverken sad Borgere eller Gejstlige, maatte for alting gaa ud; Bondestandens Trældom var en Ting, der varsom maatte røres; hvad Suhm havde skrevet om Enevoldsmagtens Indførelse maatte nødvendig forandres, thi slige Ting, hvor sande de end vare, kunde ikke siges i et Kompendio for Ungdommen; om Regjeringsformen havde Suhm yttret, at man i en vis Mening kunde sige, at her egenlig ingen Regjeringsform er, det maatte endelig gaa ud „for at undgaa Fortræd" o. s. v.[1] Fremfor alt maatte dansk Nationalitet hævdes og styrkes. Dertil virkede Guldberg ved Omdannelse af Undervisningsvæsenet og ved at kalde det danske Sprog tilbage fra sin Forviisning. Ikke blot erklæredes det (ved Oprettelsen af Gehejme-Statsraadet 1772) for Landets officielle Sprog, ikke blot bragte han det til Ære ved Hoffet, ikke blot beskyttede han det i Literaturen, han vilde gjerne have gjort det til eneherskende i Landet. Den tydske Kommando ved Hæren blev afskaffet (1772).[2] Det franske Skuespillerselskab, der havde spillet vexelvis med det danske, fik Afsked.

---

[1]) Suhmiana eller Tillæg til Suhms Saml. Skr.

[2]) Commandoordene ved den kgl. danske Armee 1772; og En dansk Patriots Betænkning over dem. Viborg 1773. (See Fortegnelse over Trykkefrihedsskr. 3, 213). Om denne Forandring findes en Yttring i Manuscr. Schöningiana paa Universitetsbibl. Nr. 6. fol. Kapt. Schöning skriver fra Kbh. 18 Martii 1772: „Hele Armeen skal herefter exercere paa Dansk, og Parolen udgives paa Dansk. Istedenfor Heraus skal raabes Vagt i Gevær! Dette vil vist sætte vores Sprog i meget Æstime, gjøre det nødvendig, og at man herefter ikke skal høre saa meget Tydsk af Landofficererne mere. Dog kan de endnu ikke holde op dermed, det synes endog de i denne korte Tid, som er tilbage, vil snakke det reent ud!" Derpaa beklager han sig over, at han til Malheur i Operaen var kommen til at sidde imellem saadanne; de pratede forfærdelig Tydsk, saa at han intet kunde høre af den italienske Sang.

Fædrelandske Minder kaldtes tilbage ved Mindestøtterne paa Jægerspris for fortjente danske Mænd og Kvinder. Mallings Store og gode Handlinger blev Skolelæsning. For at hindre den indstrømmende Mængde af fremmede Eventyrere maatte der stilles et Bolværk om Landet, saa at dets egne Børn kunde komme til deres naturlige Ret. Det skete ved Forordningen om Indfødsretten (15 Januar 1776). Men, for at standse den forpestede Mudderstrøm, der hver Dag udgik fra Pressen, og undergrov Religion og gode Sæder og haanede den gode Smag (saa maatte vel Guldberg tænke), maatte ogsaa Censuren atter indføres. Maaden var ikke heldig. Den gamle, næsten vilkaarlige Censur blev overgivet i en enkelt Mands Hænder; stundum grebe Kabinetsordrer, ved hvilke Guldberg regjerede ligesom før Struensee, umiddelbar ind i Pressen, og Værker af større Omfang, der afhandlede almennyttige Gjenstande eller havde et videnskabeligt Formaal (Christian Martfelts Skrift om Kornhandelen 1774), bleve enten undertrykte eller lemlæstede, førend de maatte see Lyset. Thomas Christoffer Bruun maatte formedelst sine Fritimer atter gaa til Præsten. Deslige Vilkaarligheder have kastet Skygge paa Guldbergs Minde. Men det maa erindres, at naar Handlingen og dens Værd med Rette maa underkastes senere og sundere Anskuelser, saa kunne Motiverne med deres dybere Grund ikke uden videre bedømmes fra Nutidens Standpunkt. Naar selv Struensees Forvildelser ligefrem udgik fra Tidens herskende Forestillinger, havde sin Grund i en fremskridende ustandselig Bevægelse, der rev ham med sig, saa maa endnu mere Guldbergs Strenghed udledes fra nedarvede, i en lang Fortid rodfæstede Grundsætninger. For Struensee var Tøilesløshed det samme som Frihed; Guldberg troede, at den menneskelige Natur ikke kan taale Frihed, at Frihed er et Onde. Begge Dele ere lige absurde; men i disse

Meningers fremragende Repræsentanter dømme vi ikke blot Individerne, men tillige Tidernes Kamp.[1]

Det kongelige Enevælde, der fra Struensees Hænder var gaaet over i Guldbergs, kom endelig til sin rette Ejer, til Thronens Arving, Kronprins Frederik (1784—1808); men af Ærbødighed for den kongelige Magt skete alting i Kongens Navn, og der viste sig det Særsyn, at Christian den Syvendes Visdom og lykkelige Regjering hvert Aar fejredes omkring i Landet ved festlige Taler, pragtfulde Sange og i hele Litteraturen, skjøndt det var hvert Barn vitterligt, at han led af Vanvid. Kongeloven havde ikke forudseet denne Mulighed; men det foraarsagede ingen Ulempe, da Kronprinsen havde vundet alles Hjerter. Hvad alle attraaede og haabede paa, Folkets rolige Udvikling, var just det han ønskede at give, og næsten alle Regjeringens Tanker samlede sig om at fremme Frihed og Velfærd, at løsne de trykkende Baand, at løse Bondens og Negerens Lænker, at hæve de ringere Stænder til Selvtænkning og Velstand. De ydre Forhold begunstigede det. Den tilbagekaldte Andreas Petrus Bernstorf (1784—97) bevarede, efter en kort Krig med Sverrig (1788), en Neutralitet, der selv under den franske Revolution, som bragte saa mange Lande til at ryste i deres Grundvolde, aabnede Danmark en rig Velstandskilde ved en blomstrende Verdenshandel. Kun et Øjeblik blev Freden af-

[1]) See i øvrigt Guldberg under Literaturen. Forholdet til Kongen, til Juliane Marie o. s. v. vedkommer den politiske Historie. Gulbergs Ministerium har atter i vore Dage været Gjenstand for nogle Smaaskrifter af Kolderup-Rosenvinge, Sendschreiben an Schlosser (Kph. 1843) og af Chr. Hoegh-Guldberg, og Dr. Paludan-Müller (Odense 1841). Jf. Guldbergs Breve i Hist. Tidsskr. 4 B. 1 H. f. Ex. Brevet til Hjelmstjerne om den danske Ordbog („Hans Majestæt seer med inderlig Behag, at den bliver alene i det kjære Danske Sprog“).

brudt ved Krigen med Tripolis, som Sten Bille tugtede (1797). Med indre Velsignelser begyndte denne Regjering; Guldberg havde tvivlet om Frihedssystemets Grundighed; Kronprinsen, uden Hang til filosofisk Betragtning, fulgte Instinktet, og gav, i god Tro til Folkets brave Natur, almindelig Frihed, indtil ogsaa han, viklet ind i Tidens revolutionære Tendenser, stod stille og studsede over sin egen Gjerning. Bondestandens Frigjørelse og Landbovæsenets Forbedring forberedtes af en Kommission under Forsæde af Grev Christian D. F. Reventlow (3 November 1784), hvorved Fællesskabet og Hoveriet tildels blev hævet, Tienden forandret til Afgift, o. s. fr. og Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse fulgte (20 Januar 1788). Disse første Aar (1784—1790) ere uforglemmelige i Danmarks Aarbøger, da alle fæstede sine Tanker til Kongens Kjærlighed og Folkets Lykke, til

> Vor gode Konge, Frederik og de Ædle,
> Der raade begge vel til Landets Bedste.

Med Glæde, ja Jubel, lovpriste Skribenter, som Tyge Rothe, Folkets Fremskridt til Frihed i Tænkning og Daad. Men med den indre Gjæring, som Bondesagen fremkaldte formedelst Herremændenes Modstand (Lüttichau og Beenfeld; Indtoget 1790) forbandt sig efter Udbruddet af den franske Revolution religiøse og politiske Bevægelser; Forholdet til de udenlandske Magter, Rusland og England, formørkedes, især efter Bernstorfs Død, da hans Søn, Christian Bernstorf, overtog de udenlandske Sager. Regjeringen blev ængstelig. Begivenhederne 1772 havde jo viist, hvor let det var at sætte Almuen i Bevægelse. Samme Dag, som Efterretningen om Ludvig den Sextendes Henrettelse kom til Kjøbenhavn (1793), udbrød den saakaldte Posthusfejde over en ubetydelig Fortogsstrid imellem en Officeer og en Student.

Politiet blev forjaget, og Militæret maatte kaldes til Hjælp. Næste Dag drog Patrouiller igjennem Byen; i en lidet besøgt Tværgade holdt en Kavalleripiket Øje med en lille Klub der i Nærheden, ja man sagde, at selv Artilleriet blev sat i Virksomhed, som om man frygtede en Folkeopstand.[1] Under de tiltagende revolutionære Begivenheder i Frankerig og visse danske Skribenters Udæskninger, der i høje Toner anfaldt den bestaaende Magt, kan det vel være, som Rahbek mener, at nogle hede Hoveder i en Øl- eller Vinrus fattede Planer til en eller anden Kraftyttring, f. Ex. at nedrive Corfitz Ulfelds Skamstøtte o. desl.; men i det danske Folk var der overhovedet ingen Tilbøjelighed til at efterligne Frankerigs blodige Exempel. Ikke destomindre blev i disse Gjæringsaar (1790—99) det forrige patriarkalske Liv forstyrret, til hvilket Kronprinsen efter sine Evner og sit jevne borgerlige Sind havde været saa vel oplagt. Han vilde vandre som en Fader imellem sine Børn, og maatte, selv egensindig paa sin Maade, see sig omgivet af uforenelige, højrøstede, frække Partier. Enemagten kunde og vilde han ikke opgive, det var en Arv, som han uforvansket maatte overgive til sin Efterfølger; og Tanken om at ogsaa dette Baand kunde løsnes, Frygten for Udlandets Trusler og overhovedet Landets hele Stilling bevægede ham til i Tidsrummets Slutning at give sit Samtykke til Indskrænkninger og Skranker, der ellers ikke

---

[1]) See Rahbeks Erindringer, 4, 199. Steffens, Hvad jeg oplevede, 2 D. (Regensprovsten Gamborg og de to Skibstømmermænd). Regenstraditionen vidste endnu mere at fortælle, hvilket vel som Smaatræk til Tidens Skildring fortjente at opbevares: hvorledes Mængden raabte, at man skulde slaa en Konvolut om Gardeofficeren, der var flygtet ind i Postgaarden, og sende ham ud til dem; hvorledes en af de høje Herrer', der vilde stille tilfreds, begyndte sin Tale med: Højstærede Kjøbenhavnske Pøbel (peuple)! o. s. v.

stemmede med hans Sindelag. Den Hjertensgodhed og Velvillie, der var Folkets Særkjende, besad han i høj Grad, men som et Tidens Mønster beskjæftigede han sig helst med Bagateller (militære Øvelser, der siden afløstes af Gymnastik, indbyrdes Undervisning o. desl.), og var lidet modtagelig for Ideer. Allerede nu, ved Aarhundredets Slutning, viste sig derfor den Mangel af højere Regjeringskunst, der under de følgende vanskelige Forhold bragte Riget nær til Gravens Rand, og vel lod ham vinde Hjerter, men ingen Sjæle. Dog fyldes endnu manges Øjne med Taarer ved Frederik den Sjettes Minde; ikke blot have de liidt og stridt med ham, ikke blot mindes de, hvorledes den ringeste Undersaat var ham ligesaa dyrebar som den højeste, og de mange andre Beviser paa hans kjærlige Sind, men ogsaa hvorledes han, ledet af sin uforbærvede Natur, gjorde sit Folk til det, som det nu er, til en dansk Nation; og ingen af de sildigere Fristelser til at lytte til fremmed Forførelse have kunnet udslette hans friske Ungdoms velsignede Gjerning.[1]

Bevægelsen i den danske Befolkning er et i sig selv tiltrækkende, men lidet bearbejdet Emne, og den faar nu en betydelig Indflydelse paa Literaturen. I det hele havde der i den været en Slags Stilstand. Den gamle danske Adels overvejende Magt havde holdt Borger- og Bondestanden tilbage; men efter dens Fald bliver Fordelingen efterhaanden mere ligelig; de højere Stænder synke, de lavere stige op, og vinde Selvstændighed. Under Enevælden, der i Theorien ingen Grændser havde, men i Virkeligheden erkjendte dem,

[1]) See de bekjendte Skrifter om Christian den Syvendes Regjering, især J. K. Høst, Entwurf einer Geschichte der dänischen Monarchie unter der Regierung Christian des VII.

var Adel en Nødvendighed, men kun en Adel, der ikke kunde indgyde Frygt; den blev enten en indført Vare eller den steg op fra Borgerstanden. Den rige Borgerstand, der med Opmærksomhed fulgte Europas Bevægelser, fik Lejlighed til at uddanne sig. Der udviklede sig en lærd Middelstand, der efterhaanden, jo mere den hyldede Modersmaalet, blev til en herskende Magt, og i det næste Aarhundrede naaede sin Højde i en næsten uindskrænket Embedsstand (Bureaukratiet). Fra denne borgerlige Middelstand udgik endog allerede nu Ministre. Bondestanden, der var bunden som Trællen til Stavnen, fik først Frihed og med Friheden Velstand under Frederik den Sjette. Fra nu af (1784) begynder alle Stænders Nivellering. Jernbanen lægges, og de fare alle paa den, paa første Plads eller paa tredie (den ene ligesaa godt som den anden, naar de betale), alle med samme Hurtighed, trukne af det samme Lokomotiv, med samme fri Brug af deres Evner, med samme Lighed for Loven.

Bevægelsen i de højere Stænder begyndte med Enevoldsmagten (1660). Under Christian den Femte fulgte med den gamle Adels Uddøen en ny Adels Indvandring.[1] Hvad der allerede fra 1660 til 1700 kommer tilsyne, og derefter bestandig tiltager, er en, ikke med Overlæg eller Forsæt foretagen, men fra de omskiftede Tendenser udgaaende Bestræbelse for, ikke blot aandig, men tillige legemlig, at drage Danmark bort fra Norden og over til Tyskland. Fremmede Slægter trængte ind i alle Stænder; deres oprindelige Tilbøjeligheder varede ofte ved i flere Generationer; og først efter at det danske Element atter havde sejret, gik ogsaa det med temmelig Lethed over i den anden Generation. Den

[1]) Jf. Molbechs Indledning til Christian den Femtes Dagbøger. (Nyt hist. Tidsskr. 1, 474.)

fremmede Adel stod ligesom i Spidsen for denne Bevægelse, hvorved de ældre Forholde omskiftedes. Forhen havde Adelsmanden og den Lærde gjort mangeaarige Rejser i Europa, og kom hjem for at anvende Udbyttet deraf i sit Fædreland. Nu droge efterhaanden flere og flere Fremmede ind, for at nedsætte sig i Danmark, og nyde dets Goder. De havde ofte intet, men fik hvad de søgte, Hofembeder og Godser. Meget Gods, gamle adelige Besiddelser, Ejendomme, der havde tilhørt Kirker og Klostere, gik over i disse fremmede Familiers Eje. Denne Bevægelse i Ejendommen maatte have megen Indflydelse paa Beboerne. Det patriarkalske Forhold, der i det mindste paa mange Steder havde hersket imellem Godsejeren og hans Undergivne, hørte efterhaanden op; Forbindelsen imellem den gamle danske Adel og Præstestanden, der havde virket saa meget, om end ensidig, paa Literaturen, faldt af sig selv bort. Forholdet imellem Præsten og Bonden tabte meget af sin Inderlighed ved Jordernes Overgang fra den ene Art af Proprietærer til den anden. Bleve Besiddelserne end hos samme Ejer, Aanden var dog omskiftet; de ny havde ingen Sands for de gamle hjemlige Forholde. Allerede ved 1700 begyndte ogsaa Klagerne over Præsternes Egennytte, over deres Krav paa større Tiende, paa mere Offer, paa Lyst til at holde Ligprædikener, o. desl. Den verdslige Historie har anvendt altfor liden Opmærksomhed paa disse indre Forholde.

Den gamle danske Adel udgjorde, som det hedder, endnu 1655 et anseeligt Antal, men efter at have mistet sin Rigdom, sin Magt, sin Indflydelse, uddøde den med en utrolig Hurtighed. Kun faa bleve optagne i den af Griffenfeld indførte ny Lensadel. Under Christian den Femte bleve ti Familier ophøjede i Grevestanden; deraf vare syv tydske og kun tre danske Slægter. Frederik den Fjerde yndede

ikke den gamle Adel, men han solgte Titler og Rang for Penge. Blandt de omtrent halvhundrede Familier han skal have adlet (fra 1699 til 1724) findes nogle udmærkede Helte (Løvenørn, Tordenskjold) og nogle Videnskabsmænd (Frederik Rostgaard, Vilhelm Helt), men største Delen ere ubekjendte Navne. Ligesaa under Christian den Sjette, hvor der var liden Abgang til Krigerdaad, og de indenlandske Lærde just ikke droges frem (blandt de Adlede vare Thomas Bartholins Slægt og Niels Slange). Blandt de 74, der efter G. L. Baden bleve adlede under Frederik den Femte, træde de Borgerlige kjendelig frem i Hjelmstjerne, Klevenfeld og Holberg som Baron (alle i samme Aar 1747), Henrik Stampe (hvis Adel blev fornyet) og Genferen Mallet. Under disse Konger trivedes kun enkelte gamle danske Adelslægter, som Rosenkrands og Thott. Der var, efter en Fortegnelse fra 1764, omtrent ved Midten af Aarhundredet, een og tredive Grevskaber og Baronier i Danmark; af dem ejedes kun elleve af danske Slægter, Resten, omtrent det dobbelte Antal, af tyske.

Hvor Adelen overhovedet hørte hen skjønnes tilfulde af Navnene: Ahlefeld, Holstein, Holck, Knuth, Lehn, Moltke, Muckadell, Plessen, Raben, Reventlow, Schimmelmann, Marselis o. s. v. Nærmest kom de fra Holsten og Mechlenborg, men ogsaa fjernere fra, som fra Mähren. Store Godser kom i deres Eje. Derhos droges mange fremmede Slægter ind til Hoffet, hvor de levede som en særegen Race, som en med Forrettigheder benaadet Hofadel. Det begyndte allerede under Frederik den Tredie, og fuldendtes under Christian den Sjette; Dronningerne havde især Del deri (Sophie Amalie og Sophie Magdalene.)

„Den gamle danske Adel, hedder det i et Skrift fra 1771, er saa godt som uddød. Nogle Rosenkrandser, nogle

Skeeler have vi tilbage, men hvor mange Thotter, Urner, Grubber, Krabber, Lunger, Troller? og hvor er den Norske Adel henne? Fordreven af Lüttichauer, Plesser, Bülauer, Holsteiner, Reusser og alt hvad der skriver sig von og de. Hvad Fordring kan disse Udlændinge have paa at fødes af Danmark? Fra Mechlenborg have vi faaet hele Ladninger Pager; disse have efterhaanden og det temmelig gesvindt, thi Mechlenborgerne have altid gaaet her for fulde Sejl, opsvinget sig til Hofjunkere, Kammerjunkere, Amtmænd, Kammerherrer, og saa ind i Kollegierne, og Nationen har faaet af dem en haanlig Foragt til Tak. De kjendte ikke Landet, og skjøttede ikke om at kjende det; de holdt sig for en Vanære at tale Folkets Sprog, og derfor aldrig lærte det; aleneste Danske Penge og Danske Heste, indtil de Engelske kom i Mode, kunde de lide. Nationen, undertrykt og foragtet af disse Fremmede, dannede sig efter sine Beherskeres Smag, og tabte sin Karakter, lod af, som Hr. Suhm siger, at være et Folk." [1]

Om man end vil antage, at disse Bemærkninger, formedelst den Tid, hvorpaa de ere skrevne, have faaet nogen Bitterhed i Anstrøget, nægtes kan det ikke, at denne bestandig paa ny indstrømmende Adel ikke oprindelig udgjorde nogen Del af det danske Folk, og heller ikke havde nogen af Folkets Interesser. Den udmærkede sig i Almindelighed ikke, saaledes som den gamle danske Adel, hverken ved personlig Tapperhed eller ved gammel nedarvet Dannelse; hvad den attraaede var dens egen personlige Anseelse og Velvære; og var den fattig, gjorde den Fordring paa Landets bedst aflagte Embeder. De tydske Familier, der kjøbte eller erhvær-

[1]) Philomusus om Stiftelser. Kbh. 1771. S. 62. (Skriftet synes at være forfattet af en Dekanus; Rasmus Fleischer fralagde sig det i Følge Lüxdorphiana S. 515).

vede store Godser, vare, i Følge deres Oprindelse, ikke med Dansk, men imod det; de talte Tydsk eller Fransk eller et Blandingssprog, og gjorde deres Godser til Planteskoler for tydske Slægter. Af Hofadelen var der endnu mindre at vente, for Videnskaberne mindst. Det var raa uvidende Folk, siger G. L. Baden, der kun forstode at jage, drikke og doble. Først under Frederik den Femte foregik heri en Forandring, især da Adam Gottlob Moltke, oftest ved danske Hofmestere, gav sine Sønner en Opdragelse, der tilforn var ubekjendt iblandt den tydsk-danske Adel. Lad end være, at denne Dannelse ofte gik mere ud paa Glimmer end paa Grundighed, saasom da den unge Gyldenkrone ved Kongens Fødselsdag (1751) „i en nombreux og brillant Forsamling af høje Standspersoner holdt en Tale, som alle maatte admirere"; først fra denne Tid begyndte den fremmede Adel at blive hjemme i Landet. Men de Indtryk, den havde gjort, vare vanskelige at udslette, og de ere vel kjendelige nok endnu.[1]

En ny dansk Adel udgik fra Borgerstanden, der enten lod sig adle eller ved at stige op til de øverste Klasser i Rangen fik adelige Rettigheder. Denne Art Adel havde sine store Skyggesider; den hævede sig i Grunden ikke uden ved sin Rang over den rige Borgerstand, som kappedes med

[1]) Ved Undersøgelser som denne yder Adelslexikonnet og lignende Skrifter kun liden Hjælp. Jeg har derfor, foruden Allen, især benyttet Molbech, Holberg og hans Samtid i Histor. Tidsskr. 6 D. Riegels, Frederik den Fjerdes Hist. (Fortegnelse paa dem, der nobiliteredes fra 1699—1724, Bilag i anden Del). Schlegel, Samml. zur Dän. Gesch. 2, 2, 189. (Adelen efter Souverainiteten). D. Atlas (Fortegnelse paa adelige Familier, Anhang i femte Del). (Roger), Lettres sur le Dannemarc. 1764. 2, 244 (Fortegnelse over Grevskaber og Baronier). G. L. Badens Karakteristikker. Sammes Frederik den Femtes Regjerings Aarbog, S. 73—74.

den; begge levede af Pengearistokratiets Onder, paa den indre Dannelses Mangel maatte der ofte bødes ved det ydre Skin, og den gamle Enfoldighed forgik i Efterligning af fremmede Moder og Skikke. Vi ville lære at kjende den ved nogle af dens mærkeligste Mænd under Literaturen.

Hos den fremmede som hos den nydanske Adel bevaredes, deels i enkelte Slægter, deels hos enkelte Mænd, Sands for Videnskabelighed, ikke blot for den almindelige, men ogsaa for den nordiske. Den lægger sig for Dagen ved deres, tildels meget store, Bogsamlinger, snart paa Herregaardene (den Holstein-Lethraborgske), snart i Hovedstaden (den Thottske), og den fra Borgerstanden udgaaede Adel havde udmærkede Bogsamlere (Hjelmstjerne). For den velhavende Borger, ikke blot for den Lærde, blev det Mode og Ære at samle Bøger, og den fremmede Adels udanske Dannelse har rimeligvis bidraget til at forøge Kjærligheden til den danske Literatur. Først efter at de gamle Slægters Jordebogsbreve o. desl. havde tabt deres Værd, efterat de ny havde fundet sig tilrette og udslettet Mindet om de gamle, efterat ny Interesser havde givet de ny Generationer saa meget at tænke paa, at de ingen Tid eller Lyst havde til at see tilbage, forsvandt efterhaanden ogsaa denne Levning af Forfædrenes Higen; Bogsalene stode øde og forladte af den praktiske Slægt.[1]

Hvis der gaves tilstrækkelige Angivelser til at oplyse Elementerne i den lærde Stand, i Handelstanden, Haandværkernes og den ringere Borgerstand, vilde der uden Tvivl ogsaa ved dem vise sig en stærkere Indstrømning end Ud-

---

[1]) See om Bibliothekerne Werlauffs Bibliothekshist., jf. Vedel-Simonsens Udsigt over Nationalhistoriens Kilders Skjæbne (i Udsigt over Natinalhistoriens Perioder) S. 67 fgg.

vandring. At tydske Slægter, især Hanseater, allerede i Middelalderen satte sig ned i Landet som en Art Handels-kolonier, vide vi allerede; ligesaa, at tydske Borgere ved Reformationstiden dannede en vigtig Del af Befolkningen i de større Kjøbstæder. Denne Bevægelse varede ved, og fra nogle af disse Slægter udgik nogle af Danmarks ypperste Mænd og Lærde; Griffenfelds Fader var en tydsk Vinhandler, der skrev sit Levnet i sit Modersmaal. I de mindre Kjøbstæder synes denne Indvandring nu mere umærkelig og kun enkeltvis at være gaaet for sig;[1] men i de større Stæder og paa visse Punkter af Landet foregik en Forandring, der just staar i Forbindelse med Literaturen. Den gamle Præste- og Skolestand blev hist og her afløst af en ny, der havde sin Oprindelse fra Tydskland eller Schweiz. Ikke blot Hof-præster, der tillige bleve Professorer i Theologien, men og-saa andre tydskfødte Præster indkom til de tydske Menigheder i Hovedstaden og paa Christianshavn, i Helsingør, Odense, Bergen, Frøkenklostrene o. s. v., og mange indtil den Dag i Dag bekjendte Præsteslægter ere udgaaede fra dem. Læger og Kirurger (Barberer), der paa Landet endnu vare faa, vare i lang Tid næsten alle Holsteenere eller komne endnu længer udefra, medens faa eller ingen bleve dannede i Landet selv. Bogtrykkere kom ogsaa endnu fra Tydskland. Derhos maa der i Kjøbenhavn have indvandret en Mængde Haand-værkere med deres tydske Kunstord, hvilket vel endnu paa denne Gren af Sproget vil være kjendeligt. Endelig maa, jo mere Luxus og Overdaad toge til, desto flere Fremmede være strømmede ind for at leve af dem. Ved Aarhundredets

[1] See Hüberts Om Bevægelsen i den danske Befolkning. Kbh. 1840, der dog kun handler om en enkelt Kjøbstad (Aarhus). Dette Skrift indeholder i øvrigt gode Ideer, som man forgjæves søger hos Pram o. a. der ere besatte af Industri og Talsyge.

Ende fandtes der dög kun faa Italienere endog i de større Kjøbstæder. Det er indlysende, at de Indfødte maa have behøvet en god Tid for at fordøje disse Slægter eller at assimilere dem med sig; hvor mange Generationer varede det vel, førend de bleve fuldkommen naturaliserede? og mon deres fremmede Vaner ikke have vedligeholdt sig lige til Slutningen af Aarhundredet?

Een Følge af denne Folkebevægelse synes at være klar; det forsikkres os fra saa mange Sider og stikker saa aabenbar frem i Literaturen, at vi ikke kunne tvivle derom: at det tydske Sprog paa Holbergs Tid og uden Tvivl lige til Guldbergs Dage i de større Kjøbstæder, og da især i Hovedstaden, var næsten ligesaa almindeligt som det danske, saa at Modersmaalets udelukkende Brug egenlig kun var forbeholdt den ringeste Almue. „Hvo, skriver Gram til Slange i Anledning af dennes Historie (1736), hvo ere nu de i Danmark, som ej forstaar det Tydske? Hver Skræder og Skomager forstaar Tydsk, og vittige Bønder og Præster ligeledes. Denne Bog skal jo ej læses af Kjeldermænd."[1] Denne Tid kan virkelig ansees som en Overgang til Tydskland; men i dette fandtes der netop en lignende; hvad der møder hos os er det samme, som Thomasius siger om det franske Sprogs Almindelighed i Tydskland.[2] Saa længe en saadan Bevægelse skeer ovenfra nedad, er den kun forbi-

---

[1]) Grams Brev til Slange, i Nyt hist. Tidsskr. 6, 263. Ogsaa Falster siger jo:

> See, Tydsk og Fransk det kan jo hver
> Skjærslip og Soldemager.

[2]) I sit Program siger han: In Frankereich redet niemand teutsch, außer etwan die Teutschen unter einander, so sich darinne aufhalten. Allein bey uns Teutschen ist die Französische Sprache so gemein worden, daß an vielen Orten bereits Schuster und Schneider, Kinder und Gesinde dieselbige gut genung reden.

gaaende; Folkets faste Kjærne vil snart befri sig fra det fremmede Paahæng; men hvis Bevægelsen trænger ind i Kjærnen selv, bliver den farlig.

Hertil hører endnu to Undersøgelser: Først de danske Forfatteres indenlandske Hjemstavn, og hvor vidt det kan antages, at Landsmandskabet kommer tilsyne i deres literære Frembringelser; dernæst i Særdeleshed Forholdet til Norge, Folkekaraktererens Modsætning, den store Udbredelse af danske Slægter i Norge, den mindre af norske i Danmark, og Indflydelsen deraf paa den fælles Literatur.[1] Det er maaskee muligt, at den Del, som de enkelte Landskaber yde til den hele Ejendom, kan have et oprindelig forskjelligt Præg hos Bornholmeren, Sællænderen, Fynboen, Jyden; at der hist viser sig en større Dybde, flere Spor af Genialitet, mere Brydden af ny Baner, her en mere jævn Godmodighed, en større Svæven paa Overfladen, hist en stærkere Holden paa det overleverede, en større Tilbøjelighed til det materielle, her en dybere Rugen, en mere mystisk Gribelse, o. s. fr. Men derom vil der dog i det enkelte ikke kunne siges noget, førend den hele Literaturs Historie ligger aaben for os, og dens enkelte Gruber ere ganske anderledes befarne, end hidtil er Tilfældet. En Betragtning af Forholdet til Norge vilde ogsaa netop nu, da det gjør sig gjældende i Literaturen, være højst tiltrækkende, især naar det betænkes, at de tvende vittigste og mest originelle Digtere i den fælles Literatur, de to største Genier, som Aarhundredet har frembragt i de forenede Riger, vare Nordmænd, og hvad Danmark kan stille derimod er kun en mindre i Øjne faldende, men dog usigelig gribende Inderlighed, et Anslag af nordiske Akkorder,

[1] Den danske Indvandring i Norge og den norske i Danmark omtales i det nysanførte Skrift af Hüberz S. 58—59.

som man netop skulde have ventet nordfra. Men heller ikke herom er det lykkets mig at komme til nogen klar Anskuelse, og jeg venter den først, naar jeg kan skue tilbage paa den fuldendte Gjerning. Der er desuden to Ting, som gjøre slige Betragtninger højst tvivlsomme; for det første er det klart, at det ikke er Fødestedet, der ofte er noget ganske tilfældigt, hvorpaa det kommer an; det er ikke deri Tingen ligger, men det er i Opdragelsen, den tidlige Uddannelse, Omgivelsen. (Betragt f. Ex. Steffens). Og nu viser det sig tillige, hvad en afgjørende Erfaring har bekræftet, at Genialiteten næsten altid stiller sig i Modsætning til de bornerte Omgivelser; enhver virkelig genial Mand skaber netop noget, der slet ikke er til uden om ham, der ikke kommer hans Fødested ved, ikke engang hans nærmeste Omgivelse.

Forholdet til Sverrig vil jeg blot nævne; det er bekjendt, at begge Riger, baade Norge og Danmark, skiltes derfra ved et levende Nationalhad. Overgangen forekommer under Literaturen.

Endelig have vi ved Befolkningen endnu at betragte den mosaiske Tros Bekjendere. De udbredte sig som et omflakkende Handelsfolk i Hertugdømmerne førend i Danmark. Under Frederik den Tredie udgik (1651) et Forbud, at ingen af dem maatte opholde sig her i Riget uden Lejdebrev, og enhver Jøde, der fandtes, maatte under Straf af 1000 Rd. forlade Landet; men nogle faa Aar efter (1657), da den rige Texeira havde ydet Kongen et Laan, fik de portugisiske Jøder Tilladelse til at rejse om og drive Handel. Derefter nedsatte nogle sig i Kjøbenhavn, Nakskov, Ribe, først efter 1700 i Fredericia. I Aaret 1714 vare kun 18 Familier bosatte i Kjøbenhavn, og der tænktes snart paa deres Omvendelse, som med Længsel forventedes.[1] Selve Literaturen

[1]) Allerede 1706 sendtes nogle fra Hamborg til Kjøbenhavn for at

beskjæftigede sig dermed. Allerede 1715 anstillede Tychonius Betragtninger derover, i hvilke han omtaler Hans Guldagers Beregning, grundet paa Daniel og Aabenbaringen, at Jødernes Omvendelse, Pavens Fald og Tyrkens Undergang skulde indtræffe i Aaret 1733. Da man ikke kunde have stor Forventning om Tyrken og Paven, saa holdt man sig til Jøderne. I Wajsenhuskirken blev der efter kongelig Befaling 1728 hver Torsdag holdt Prædikener og Samtaler, ved hvilke alle Jøder i Byen skulde være tilstede for at høre Evangeliet, dog med fuldkommen Frihed til at gjøre Indvendinger og kræve Oplysninger; men kun faa mødte, og det faldt bort ved Kjøbenhavns Ildebrand. Stor Høst var der heller ikke at vente, thi de udgjorde næppe et halvhundrede Familier. Overhovedet vilde det nok, i det mindste efter nogle Opvaktes (Henrik Gerners) Mening, endnu have lange Udsigter med deres Omvendelse; „thi foruden det, at de vare Syndere ligesom alle Mennesker, havde de den Synd aparte paa dem, at de har korsfæstet deres Fætter"; „før Dommedag skeer det næppe, og selv da ikke saa hastig, hvis det skal gaa efter Sachariæ Spaadom." Derimod gik en Kristen, en Prokurator Gedeløkke,[1] over til Jødedommen til gruelig Forargelse. Vare Jødernes Indvendinger da kraftigere end Præsternes Prædiken? I Norge fik de, som bekjendt, aldrig Indgang. I Literaturen forekomme nogle, som bleve kristnede.[2] Endnu 1770 formentes det en

døbes af Præsten Mentzer til Petri tydske Kirke; det var en Familie af fem Sjæle, den ene Søn fik Navnet Christian Ulrik, den anden Carl Sigfrid. (Nova literar. maris Balth. Martii 1706. S. 93).

1) See ogsaa Falster under Literaturen.

2) Hos Nyerup anføres Fr. Wessel, F. C. From, M. C. Gottlieb, F. J. Sorgenfrey, M. S. Nyborg.

Mosait at studere Medicin ved Universitetet; først 1797 tog Henriques kirurgisk Examen med Adgang til Beforbring; 1799 tillodes det en Mosait som Discipel at deltage i Undervisningen i en lærd Skole. Men uagtet Oplysningen førte det med sig, at man forsøgte at optage Mosaiterne i det danske Folk, ved f. Ex. at anbringe den jødiske Ungdom til Haandværker, især efter at man var kommen under Vejr med, at just „denne Oplysning paa begge Sider klarligen viste, at vor Religion, Kristnes og Jøders, i de fleste og væsenligste Dele er den samme", saa vedbleve de dog at staa som en ufolkelig Ingrediens uden Adgang til Literaturen indtil Enden af Aarhundredet.[1] Og nu! —

Denne Indstrømning af Fremmede og den derved fremkomne Blanding i den dannede Del af Folket kan vække allehaande, just ikke glædelige Tanker. Kunne disse ny Tilsætninger virkelig forme sig efter det hele, eller bringe de ganske andre, endog haardnakkede, Grundtanker og Tilbøjeligheder med sig? Have ikke de vise Mænd tilsidst Ret, der oplyse os om, at Nationalitet i Grunden er intet? En Race udarter, naar den bestandig blander sig med sig selv, er ikke det en Naturlov? Men er det ogsaa et Middel til at forbedre den, at blande den med fordærvet Blod, som den efterhaanden maa forædle, med andre Racers Affkum?[2] Plutarch taler om

1) Pontoppidan, Orig. Hafn. Sammes Menoza 3, 459. Tychonii Skrift i Tychoniana, 1 D. Henrik Gerners Mærkværdigheder, 20 Kap. om Jøder. Cohen, De mosaiske Troesbekjenderes Stilling i Danmark (fra 1651 til 1836). Odense 1837. jf. hos Nyerup Forfatterne A. Reuß og H. S. Hinmark. Prams Tale for den jødiske Ungdoms Anbringelse til Konster og Haandværker, i Minerva, Julii 1797.

2) Naturligvis sigter jeg til Tidens egne, idelig gjentagne Klager. Der haves et Vers, hvoraf flere Exemplarer fandtes udkastede i Kongens Forgemak paa Frederiksberg 1726. Nogle Strofer deraf ere:

et Skib, der var blevet saa tit flikket og istandsat, at der ikke var en Splint deri af det oprindelige, og det var dog samme Skib; var det da virkelig det samme, naar de ny Materialier, skjøndt de fik samme Form, vare tagne af ganske andre Træarter end de forrige? Bliver ikke Følgen af denne Blanding den, at den dannede Del af Landets egne Børn mangen Gang bliver betragtet og behandlet som en Clique i deres eget Hjem, ligesom Christian den Sjette i sit Hus? Naar alt kommer til alt, hvor ubetydeligt er ikke Antallet af de fremmede Slægter imod vore egne; saaledes tale de velsignede Talmænd; men have disse Fremmede ikke netop i hele deres Færd viist, at de betragte sig som de ædlere indførte Sædarter og os som det, rigtignok ulige talrigere, Ukrud? Denne Blanding har haft megen Indflydelse paa Literaturen, det er just derfor vi omtale den; men har den hemmet eller har den fremmet den naturlige Udvikling? Denne Indstrømning af Fremmede, naar den hist eller her faar en vis Overmagt, kan vække allehaande just ikke glædelige Tanker.

Universitetet har til alle Tider liidt under sit dobbelte Formaal, at danne Embedsmænd og at fremme den rene

---

Og ynksom er at see og værdig at begrædes
At Landsens bedste Brød af Fremmede opædes,
Og for en Indfødt ej en Smule er tilfals,
Dog alle Fremmede opproppes skal til Hals. —

Det river i min Bug som Tidsel og som Tjørne,
Thi see, her komme de fra alle Verdens Hjørner,
Naar deres eget Land har spyet dennem ud,
Og det for Skalke-Sag, ja Last mod Lovens Bud. —

Men var der dog iblandt een klog og ærlig Hjerne,
Som mente Landet vel, jeg undte ham det gjerne;
Men saadant Djævels Pak og Afskum udaf Skum,
Mod denne kan min Pen umulig være stum.
(Biographica i Ny Kgl. Saml. Nr. 743. fol.)

Videnskab. Katholsk i sin Oprindelse var det i Kirkens Haand et Middel til at danne Munke; reformeret blev det i Statens Haand et Middel til at danne Præster. Latin og Skolastik vare dets væsenligste Dannelsesmidler, Theologien den første Videnskab. Under disse Omstændigheder er det ikke at undres over, at Naturvidenskabernes første Morgenrøde i Anatomiens og Astronomiens Dyrkning kun blev et forbigaaende Fenomen.

Unægtelig var det dog i sig selv en herlig Stiftelse, og Professorernes ydre Stilling meget heldig. Universitetet var et stort Jordegods, som de delte imellem sig. Med deres Korpus levede de som Herremænd, der lode sig Skatter og Afgifter bringe i Huset Adskillige bleve ogsaa saa rige, at de kunde tilkjøbe sig andet Jordegods; Thomas Bartholin, have vi seet, daterede fra sit Herresæde Hagestedgaard; hans Søn, Hans Bartholin, døde (1739) paa sin Herregaard Kongsdal.[1]

Ved Begyndelsen af det attende Aarhundrede finde vi desuagtet Universitetet i Tilbagegang. Den gamle danske Adel var afløst af en ny, og Adel og Lærdom hørte ikke mere sammen som Hesten og Grimen. Professorernes idelige Overgang fra den ene Professur til den anden forhindrede deres dybere videnskabelige Udvikling, og fremkaldte et Slags Polyhistori. Der hørtes ogsaa mange Klager: Ved Lærerembedernes Besættelse herskede Nepotisme; Stipendier gaves til Professorers og andre velhavende Folks Sønner, ja, de fik endog Løfter derpaa som Børn, førend nogen kunde vide hvorvidt de fortjente dem; Disputatser holdtes sjelden og Forelæsningerne bleve forsømte.[2] Krigen forstyrrede Stude-

1) En Yttring af Conf. Wegener har ført mig paa denne Betragtning.
2) See det i Konseilet 1707 fremlagte Aktstykke i Minerva, Julii 1786 og i Nyerups Hist. statist. Skildring, Universitetet S. 213.

ringerne. I lang Tid, siger Høyer, holdtes der ingen Forelæsninger, og holdtes der nogen, vilde ingen høre dem. Der var en Tid, da der selv i det mest dyrkede Fag, Theologien, kun fandtes een Professor, og det endda ikke nogen udmærket Mand (Hans Stenbuch 1709—40). Med de medicinske Studier, der havde givet Danmark saa megen Berømmelse, gik det aldeles tilbage. Da Falster (1720) besøgte Hovedstaden, fandt han ligeledes Auditorierne næsten tomme og Literaturen i Forfald.[1]

En anden Ulempe, som Universitetets Tilsidesættelse af al højere videnskabelig Undervisning eller af de nødtørftigste Midler til almindelig ydre Dannelse førte med sig, var dèn, som ogsaa Holberg klager over, at „der strømmede tydske Studenter herind i Hobetal, som ved deres hvorvel superficielle Videnskab udi historicis og juridicis insinuerede sig i fornemme Folks Huse, bleve Hovmestere for adelige Børn, og fik mange skjønne Konditioner, som danske og norske Studenter kunde have haft, hvorved deres egen Uddannelse vilde være beforbret." Der var allerede 1697 udkommen en Forordning derimod, men formedelst Universitetets Tilstand blev den uden Virkning.[2] Til en saadan Affslibning kunde vistnok

[1]) Falsters Brev til N. P. Sibbern. Ripis Cimbrorum postrid. Kal. Decembris 1720, i Falsters haandskrevne Brevverling paa Universitetsbibl. Han havde i nogen Tid opholdt sig i Kjøbenhavn, og skriver derom: Tu vero, Quid novi, inquies forte, ex Hafnia? H a f n i a, in o t i o s u o o c c u p a t a, m u l t a a g e n d o n i h i l a g i t. Qvæ ad bonas litteras pertinent, pauci somniant, quia de his vigilantes nihil cogitant. Videbis in auditoriis Academicis vacua nonnunquam subsellia, vacua pulpita, nisi cum eruditis et svavissimis Stenbuchii, Trellundii et Jo. Grammii vocibus personant. Videbis Librarias tantum non cassas, Typographorum officinas inaniis et, ut ita dicam, araneis litterariis non raro oppletas, quas ejicere quam fovere rectius foret.

[2]) Holberg, Dannemarks og Norges geistlige og verdslige Staat. 1762. S. 189. jf. Werlauff, Holbergs Fejde med Høyer, i Boyes

de danske Studenter have trængt, ligesaa vel som de tydske; thi Sædernes Raahed viste sig ogsaa i det akademiske Liv; Levninger deraf fandtes ikke alene indtil Aarhundredets Ende, men endog derefter.[1]

Til de Skrifter, der oplyse Universitetsskikkene, hører: Alberti Thura de gradu Baccalaureatus philosophici Diss. historico-philologica. Hafn. 1719. 4., der handler om Ordets Oprindelse, om Kandidaterne, om Skikkene ved Kreationen, om Gradens Nødvendighed og Nytte etc. (§ 6. ritus creandi forskjellig ved de forskjellige Akademier; et Aar vilde ikke være nok til at undersøge de Solenniteter, der anvendes ved denne Grad; Beskrivelse af de i Kjøbenhavn brugelige.)

Den mærkeligste Forandring, der foregik i Begyndelsen af Frederik den Fjerdes Regjering, var uden Tvivl Indførelsen af en theologisk Prøve ved Forordningen af 1 August 1707. Da de danske Slægter, der havde faaet verdslige Øjemed, tabte Iveren for Videnskaben, maatte de tydske overtage Reformen. Den blev foreslaaet af Hofprædikanten Lütkens, Professor i Theologien ved det ridderlige Akademi. De theologiske Professorer skulde i det mindste een Gang hver Maaned publice holde examen theologicum. De tre Karakterer skulde være laud., haudill. og non contemn. Professorerne maatte aflægge Ed paa, at de ikke vilde begunstige eller forurette nogen, og at de ikke vilde lade Examinanderne eller nogen paa deres Vegne forud vide de Kvæstioner, hvori de skulde examineres. Kandidaterne skulde

---

Holbergiana 3, 166. Werlauffs Holbergiana i Nyt Hist. Tidsskr. 6, 334. Om Videnskabelighedens Tilstand under Frederik den Fjerde Sammes Bibliothekshist. S. 60 fgg.

[1]) Werlauff har meddelt nogle Bemærkninger om Studenternes Sæder i Boyes Holbergiana 3, 174. See ogsaa om Skikkene ved Universitetet Henrichsens Deposits og Pennalisme. Skoleprogram, Odense 1856. S. 45 fgg. 57 fgg.

derhos ved en Prøveprædiken vise deres Gaver til at prædike.[1]

Krigen havde hemmet Universitetets Virksomhed, og det havde ikke haft Tid til at komme sig, da det blev ødelagt og opløst ved Kjøbenhavns Ildebrand 1728. Alle dets Bygninger brændte, paa Konsistoriibygningen nær, der ligesom et Minde om den uudslettelige Spire indtil den Dag i Dag har overlevet alle Trængsler. Bibliotheket og de øvrige videnskabelige Apparater gik op i Luer. Alle Forelæsninger hørte op, og de fleste Studerende droge hjem.[2]

Denne Ulykke bragte nogle paa den Tanke, om det ikke skulde være gavnligt at flytte Universitetet til et andet Sted, eller at oprette et til, siden Sverrig dog havde tre. Mag. Tychonius, der allerede før havde haft den Idee at oprette et Universitet i Viborg[3], mente nu at vise sit Fædreland en stor Tjeneste ved atter at raade dertil. Projektet blev indleveret til Kongen, og fandt ved alleslags Rekommendationer temmelig Bifald. Til Lærere foreslog han Biskoppen Trellund, der havde været Professor i Theologien, og Stiftsprovsten (det var ham selv); andre kunde tages af Gejstligheden og Lærerne ved Stiftskolen. Ideen var i sig selv god, hvorfor skulde Jyderne være Stifbørn; men der blev intet af Projektet, thi man maatte snarere tænke paa at see det gamle sat i Stand, end paa at fundere noget nyt.[4]

Universitetet rejste sig paa ny af sin Aske under Christian

---

1) Giessing 2, 1, 78. Nova liter. maris Balth. 1708, S. 315. Forslag af P. Jespersen, Bandal, Masius og Lütkens til et Seminarium pastorale og Consistorium ecclesiasticum, til Præsteembeders Besættelse, indgivet 1706, findes i Gehejmearkivet.

2) Nyerup, Universitetet S. 268 og flere der angivne Kilder. Samt Højer og Riegels.

3) Efter Viborgs Ildebrand 1726 hedder det i Rahbeks Bidrag til den danske Skuepladses Hist. S. 70. ff. Tychonius under Literaturen.

4) Højer, Leben Friedrichs des Vierten, 2, 223.

den Sjette og modtog en fornøden og gavnlig Reform, der skyldtes den ny Patron, den lærde Iver Rosenkrands og den lærde Gram, begge Danske. Der blev 1731 nedsat en Kommission, bestaaende af Rosenkrands, Biskoppen Christen Worm, Konfessionarius Johan Frauen, Thomas Bartholin og Hans Gram, for at raadslaa om Universitetets Gjenoprejsning. Den første og den sidste breve Værket; Udkastet til en ny Fundats blev forfattet af Biskop Worm. Den udkom den 31 Marts 1732. Der skulde være 15 professores ordinarii. Forholdet af deres Antal er ikke umærkeligt; der skulde være fire Theologer, to Jurister, to Medicinere, men i de øvrige Fag, i Historie, Hebraisk, Græsk, Latin (professor eloquentiæ), Astronomi, Mathematik, Logik og Metafysik tilsammen, i hvert kun een. De skulde læse ugenlig tre Gange, og een Gang om Ugen gjentage det læste. Ingen Professor skulde forlade den Profession, han var kaldet til for at vælge en anden. De latinske Disputatser varede ved; Alumnerne paa Kommunitetet skulde ogsaa, under Maaltidet, disputere paa Latin over en vis Materie. Fritagne fra at holde Forelæsninger og at disputere vare kun Universitetets Kvæstor, den tredie Theolog, der var Sællands Biskop, og Universitetets Senior.[1]

Bygningerne rejste sig efterhaanden, saavel som Trinitatis Kirke med Bibliotheksfalen; og ny Reformer kom til. Den juridiske Examen, der aldrig før havde været holdt, blev, efter Høiers Forslag, paabudet ved Forordningen af 10 Februar 1736.[2] Samme Aar oprettedes det anatomisk-kirurgiske Theater, men udenfor Universitetet.

Samme Aar viste det sig imidlertid ogsaa, hvor stor Forsømmelsen ved Universitetet havde været. Da den gud-

---

[1]) Nyerup, Universitetet S. 270. J. Møllers Mnemosyne 4, 81.
[2]) Nyerup, Universitetet, S. 295.

frygtige Christian den Sjette i dette Jubelaar vilde have et stort Reformationsjubilæum, ved hvilket Universitetet skulde udmærke sig ved Programmer, Taler, Dissertatser og Uddelelse af akademiske Værdigheder, befandtes det, at der hverken in theologia eller in jure var nogen legitime promotus doctor, og hvad man ikke selv har, kan man ikke meddele andre. I 41 Aar havde ingen theologisk Doktorpromotion fundet Sted. Kongen maatte da igjennem Kancelliet per bullam regiam beskikke Biskop Worm til doctor theologiæ og Andreas Højer til doctor juris, for at de kunde kreere andre; „og paa den Maade kom Universitetet ud af en Forlegenhed, som det, hverken før eller siden, har befundet sig i.“ [1]

Der var imidlertid vigtigere Ting, som gjorde Universitetets Virksomhed, al Reform uagtet, ufrugtbar og uskikket til, som det skulde, at have nogen væsenlig Indflydelse paa Literaturens Fremme. Baade Gram og Holberg følte det, og have udtalt sig stærkt derover.

Dertil hørte fornemmelig den Overvægt, som Theologien og under dens Kaabe Metafysikken havde fremfor alle andre Fag, hvorover Universitetet maatte høre ilde, ikke blot hos fremmede Studerende, som opholdt sig her, men endog hos andre verdslige Folk blandt vore egne. „Der findes, siger Holberg, fast ingen Studerende uden theologi, saa at de andres Tal strækker sig næppe til et Douzaine; heraf kommer det, at naar en prof. juris, medicinæ eller philosophiæ vil læse publice, holder han det for en Lykke, at han kan have tre eller fire Tilhørere, da derimod theologorum deres Lektier og Kollegier vrimle af Studentere.“ „Og flyder deraf

[1] Nyerup, Universitetet S. 294 ff. Giessing 2, 1, 73. See ogsaa om al denne Stads, som Andreas Højer soubçonneredes at være auteur til, Grams Brev til Rostgaard i Hist. Tidsskr. 4, 289—290.

dette store Paradox, som næppe nogen philosophus skal kunne finde Rede udi, nemlig at saasnart en Professor her paa Akademiet iføres udi en lang Kjole, det er ascenderer til facultatem theologicam, faar han strax større Iver til at tjene Akademiet, større Kjærlighed for Studenterne, at undervise dem gratis, og større Begjerlighed at fortjene Penge ved collegia privata." „Hvoraf saadan Misorden ellers kan rejse sig, om det kommer af Studenternes Gudfrygtighed, at de have en naturlig Begjerlighed til det theologiske Studium, eller de finde deres Regning bedre derved, dette vil jeg lade andre efterforske; jeg taler ikkun om Tingen saa som den er." „Vel er det sandt, at ogsaa Filosofien her med Frugt bliver lært, men under det, som vore Studentere kalde Filosofi, befattes hverken philosophia moralis eller naturalis, men alene Logica og Metaphysica, som de kalde Introduktion eller Vejviser til Theologien, for hvis Skyld mange lægge stor Vind derpaa."[1]

For at fremme andre Studier foreslog derfor Gram (1741), at enhver Theolog, naar han havde endt sit Brødstudium, i nogen Tid derefter, saalænge han nød Beneficier, skulde forpligtes til at høre juridiske, medicinske og mathematiske Forelæsninger, og at det Bevis, han maatte have derfor, skulde tjene ham til Anbefaling; hvilket ikke alene vilde skaffe vedkommende Professorer Tilhørere, men endogsaa være til stor Nytte for Publico ved Kundskabs, Lærdoms og Vittigheds Tiltagelse i vort Fædreneland.[2] Dette

---

[1]) Holbergs Stat, S. 188. En ellers ubetydelig Disp. af Johannes Otto Bang, Diss. philosophica, Logicam et apte dici et esse Limam Judicii. Havn. 1735. 4. ender med: Theologus sine hac lima est Cacologus, Jurisconsultus in jure stultus, Medicus mendicus, Philosophus morisophus, disputator sine adhibita hac lima est ut domus sine janua.

[2]) Nyerup, Universitetet S. 297. Grams Forslag er fuldstændig aftrykt i Molbechs Historisk-biographiske Samlinger, 8 H.

lykkedes ikke, og Eilschov (1748) gjentager den samme Klage med Hensyn til de filosofiske Videnskaber. „De fleste ansee dem, naar de skal aabenbare deres Hjertens Mening, for nogle smaa Lomme-Folianter, nogle Kompendier, trykte eller skrevne, hvilke skal læres udenad til den Ende, at de ved Examina kan faa nogle dd. Det er Filosofiens hele Nytte i manges Tanker, og hvad skeer? Saasnart Examen er til Ende, faa de fleste fat paa et Theologisk Systema, og ønske intet andet af Gud, end at de maa slide det med Helsen og Helbred.“ [1]

En anden Hindring for Videnskabelighed var, hvad de mindst burde være, de akademiske Øvelser, der vare paalagte Studenterne for at nyde Beneficier og Professorerne som Embedspligt. De synes egenlig kun at have været til for Latinens Skyld, men befordrede i det højeste kun en mekanisk Sprogfærdighed. Denne Hensigt opfyldte de. „De Studerende hos os, siger Holberg, overgik deri den studerende Ungdom paa andre Akademier, hvor der ikke holdtes saadanne daglige Øvelser; han selv, der kun stammende og tvunget talte Latin, ansaaes i England for at tale færdig og godt. Men selve den hyppige Brug medførte Mangel af Akkuratesse, hvorfor mange af de Studerende selv gjorde Forskjel paa god Latin og brugelig Klosterlatin.“ [2] Disse Øvelser vare to Slags. De, som Studenterne skulde holde paa Kollegierne eller for at faa Stipendier, „maatte, som Holberg siger, ofte af Fornødenhed være ilde skrevne eller udskrevne af andres Skrifter.“ Man finder ogsaa Klage over, at Konsistoriet (1706) havde dekreteret, at Disputatser for Stipendier aldrig

[1] Eilschovs Philosophiske Breve S. 340.

[2] Holbergs Stat, S. 189. jf. hans Levnet, hvor han taler om sit Ophold i England.

maatte overgaa 1½ Ark (der findes ogsaa mangfoldige af den Størrelse), saa at Forfatteren, om han end nok saa gjerne vilde, ikke var i Stand til at give en udførligere og bedre Afhandling;[1] de tabe derfor fra nu af næsten al deres Betydning for Literaturen. Og fast alle Materier, vedbliver Holberg, som der disputeres om, ere meget speciale, saa at man deraf aldeles ikke kan vide, hvad Fremgang En haver gjort udi sit Studio. En f. Ex. disputerer de colosso Rhodio, en anden de curribus falcatis Darii, den tredie de crepidis veterum o. desl. Overhovedet tjene Disputatser mere til Ornament og Zirat, end til Bevis paa Lærdom. Thi man seer ofte, at de allerulærdeste Mænd, som fast ikke vide andet end methodum disputandi, og kan tale nogenledes Latin, komme bedst fra det.[2] De flittigste Disputatorer søgte vel ogsaa at vise deres Kløgt ved at vælge de mest kuriøse Materier, f. Ex. an homo naturaliter in statuam salis converti possit? hvilket bekræftes; utrum ex medulla spinæ dorsi humani putrescente serpens generetur? hvilket benægtes;[3] ja, de theologiske turde vel endog undertiden blive forargelige.[4] Og de større Disputatser, Professorernes og de, der holdtes for de akademiske Grader, samt Universitetets egne Forhandlinger, til hvilken Tidsspilde gave

---

[1]) Saaledes hedder det i Joh. Castrupii Diss. de præcavenda ægritudine. 1707. 4. og han siger det for Fremmedes Skyld, for at de kan vide, hvorfor Disputatserne ere saa korte og indholdsløse. (Nova liter. maris Balth. 1708. S. 25.)

[2]) Holbergs Stat, S. 190.

[3]) See de fire fysiske Spørgsmaal, som undersøgtes af Joh. Nicolaides Beenius og Laurentius Jacobi Mojer. (Nova liter. maris Balth. 1707. April, S. 117.)

[4]) I det mindste i Lübeck, saa nær vore Grændser, gik den theologiske Iver saa vidt. Der holdtes i Januar 1707 et høitideligt Colloquium, præsente Reverendo Presbyterio, hvori Superintendenten Georg Henrik Goetze (et ildevarslende Navn) fremsatte

de ikke Anledning, hvilken Tomhed førte de ikke med sig! „De fleste Ting, som der forhandles, siger Holberg, bestaar udi Præludier, Berømmelser og Gratulationer, gemenligen alle udi en og den samme Tone. En Invitation til en Grad, til en Tale at høre, eller til en anden akademisk Forsamling, som kunde skee udi faa Linier, udføres udi hele store Ark. Panegyriske Orationer, som fast alle ere Monotonier, vare undertiden to stive Timer, skjøndt ingen Materie er ubehageligere for Folk af god Smag. Disputats kan ikke holdes uden foregaaende vidtløftig Tale; hver præses, hver opponens og respondens skal berømmes for deres Veltalenhed, endskjøndt mange af dem, især de sidste, ofte slet intet have sagt. Men saadant lægges ingen til Last paa de høje Skoler. Thi man kan efter vedtagen Skik lyve saa meget man vil, naar den latinske Stil kun er god eller forsvarlig. Dette superfluum eller Overflod sees især i de Lærdes Skrifter; det er kun lutter Opkaag." [1]

Universitetets Overbestyrelse eller Patronatet var henlagt under Storkansleren, Kansleren eller Præsidenten i det

---

det problema theologicum: Num Maria, Filium Dei pariens, obstetricis ope fuerit usa? Ob Maria den Sohn Gottes mit Hülffe einer Wehmutter gebohren habe? Det er et Spørgsmaal, om hvilket Theologerne ikke ere ganske enige, og Vanskeligheden forøges ved andre beslægtede Kvæstioner, f. Ex. num Maria utero clauso, an vero aperto pepererit? et num partus doloris expers fuerit aut plenus? En anden Gang undersøgte han: Num filius Dei, cum nasceretur, lachrymatus fuerit? Ob der Sohn Gottes bey seiner Gebuhrt geweinet habe? og efter at have drøftet alle Meninger, bejaer han det. (Nova liter. maris Balth. 1707, S. 93. 1708, S. 62.) Man maa læse meget af sligt, og see hvorvidt det gik, saa vil man nok tilgive Fritænkerne — og Holberg.

[1]) Holbergs Epistler, T. 5. Epist. 490. Sammesteds taler han om Vidtløftigheden ved Rettergang, hvor et eneste Forhør kan komme en fornuftig Dommer til at svede; ved Heisstanden, hvor der findes ikke mindre Fyldekalk, o. s. v.

danske Kanceli. Efter Michael Bibe († 1690) fulgte Storkansleren Grev Conrad Reventlow, Ditlev Bibe (til 1721), Storkansleren Grev Ulrik Adolph Holstein, og, som vi have seet, den højfortjente Iver Rosenkrands.

Efter Johan Ludvig Holstein († 1763) fulgte den største Bogsamler i Landet, Grev Otto Thott[1] (1763—70). Struensee ophævede Patronatet. Efter Struensees Fald blev Thott atter Patron for Universitetet (1772—85), men Guldberg havde tillige i alt sin ledende og styrende Haand. Efter Thott kom Schack-Rathlou (1786—88). Og endelig blev Hertugen af Augustenborg Universitetets Patron (1788) uden Forbindelse med Kancelliet, og der oprettedes som et særeget Collegium en Kommission for Universitetet og de lærde Skoler (1790.)[2]

Under denne Overbestyrelse viser sig i Frederik den Femtes og Christian den Syvendes Regjeringsaar bestandige Forsøg paa Fremgang, men Reformerne afløse hinanden saa hurtig, at ingen af dem kan slaa Rødder. Dyrkningen af Naturvidenskaberne, der ikke kom fra Syden, men nordfra, fra Sverrig[3], gav alle Studier en ny Vending, og dannede en Modsætning til den forrige Færd; og der viser sig nu en bestandig Kamp imellem det gamle, som vil blive, og det ny, som ikke vil lade sig forene dermed; med Naturvidenskaberne forbandtes Brugen af Modersmaalet. Det er ikke nogen Hæder for Universitetet, at der ingen Plads fandtes for Naturvidenskaberne ved Universitetet selv. De maatte bane sig andre Veje og Udveje. Reformerne ved selve Universitetet gik derfor især ud paa det ydre.

---

[1]) Jonge, Kjøbenhavns Beskrivelse S. 299.

[2]) Efter Nyerup om Universitetet.

[3]) Mærkelig nok bleve Linée og Buffon fødte i samme Aar, 1707.

Erik Pontoppidan blev Prokansler (1755—64) og satte Professorerne i Bevægelse ved sin Myndighed og ved sit Paabud af 40 Rdrs. Mulkt for hver af de aarlige Disputatser, som Professorerne forsømte.[1] Struensee kaldte Johan Ernst Gunnerus fra Bispesædet i Throndhjem, for at fuldføre den store Reform han havde for Øje. Gunnerus indgav 1771 sit Forslag, men Iværksættelsen faldt bort ved Omvæltningen 1772. Kun Aanden deri er mærkelig; Reformen skulde blive radikal. Professorerne skulde ikke være forpligtede til at holde offenlige Forelæsninger, men lade sig alle betale efter en billig Taxt. Alle Forelæsninger skulde holdes paa Dansk (skjøndt Forslaget naturligvis var indgivet paa Tysk); en Udlænding maatte holde dem paa Latin, indtil han blev Sproget mægtig. Alle Examina skulde afskaffes og henlægges under valgte Examinatorer. Disputereøvelserne paa Kommunitetet skulde ophøre, og ombyttes med andre gavnlige Øvelser. I Følge de mange Paamindelser Gunnerus havde faaet og fik fra sine Landsmænd, foreslog han tillige, at der skulde oprettes et Universitet i Norge. Under Guldberg udkom (11 Maj 1775) Forordningen om Artium og de akademiske Examina, saaledes som disse vare indtil den ny Skoleindretning skete. Der lagdes naturligvis Vind paa, at udvide det theologiske Studium og at gjøre større Fordringer til Kandidaternes theologiske Lærdom.[2] Bakkalaureigraden blev afskaffet og store Philologicum indført. Der udgaves ny Fundatser for Kommunitetet og Regensen (1777.) Hektor Frederik Janson, en Tysker, blev Prokansler

---

[1]) Om Forelæsningerne see Pontoppidans Indberetninger i Engelstofts Universitets- og Skoleannaler 1813.

[2]) Derom N. E. Balle, Danorum Norvagorumque in literis excolendis diligentiam, in erroribus judicandis moderationem tribus orationibus explicuit (etc.) Havniæ 1782. (Epistola ad Walchium.)

(1784—88), og der udkom en ny Fundats for Universitetet (7 Maj 1788), hvorved der anordnedes tvende akademiske Kursus, lille Philologicum, og Ansættelsen af extraordinære Professorer. Hertugen af Augustenborg som Præses i Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler begyndte endelig den store Reform, hvormed Universitetet overleveredes til det ny Aarhundrede.[1]

Under alle disse Forandringer vedblev Universitetet at være hvad det altid havde været, en latinsk Stiftelse. Forgjæves søgte Modersmaalet at bane sig Indgang. Det er en Kjendsgjerning, at medens Skolerne gik fremad, blev Universitetet staaende, og Fædrelandets Venner (Sporon) førte Klage over, at der i Skolerne aldrig kunde vindes ret Fremgang, saalænge Universitetet blev som det var. Forelæsninger og Examina holdtes paa Latin, uagtet baade Professorer og Studenter ofte maatte føle Nødvendigheden af at tage Modersmaalet til Hjælp, for at blive forstaaelige for hinanden. Orationer, Programmer, Disputatser, alt var paa Latin indtil Aarhundredets Ende. Det var Professorerne en Byrde, men de kunde ikke kaste den fra sig. Latiniteten var endnu al Lærdoms Prøvesten. Skolerne kunde Guldberg reformere; ved Universitetet kunde han ikke komme igjennem ved sit Magtord. De Forsøg, der gjordes paa at indsmugle Modersmaalet, bleve uden Efterfølgelse. De første gjordes under den Sproggjæring, der fandt Sted i Holbergs sidste Leveaar og strax efter hans Død. Hans Peder Anchersen, prof. eloquentiæ, udstædte det første danske Program (1754) og udgav den første latinsk-danske Professordisputats (1756); Povel Røn skrev den første danske Kollegie-Disputats (for Ehlersens Kollegium 1757). De følgende vendte tilbage til

[1]) Nyerup, Universitetet, og flere der anførte Kilder.

Latinen, uden Hensyn til Æmnet. Selv Bemærkningerne om det danske Sprogs Berigelse ved Vedels Oversættelse af Saxo (1778) af J. Baden, ligeledes prof. eloquentiæ, var paa Latin, uagtet dette Sprog, om det end blev behandlet nok saa nitid og korrekt, maatte være en betydelig Hindring for Anvendelsen paa Modersmaalet. De Forelæsninger, der udenfor Universitetet skulde holdes over Økonomi i Landets Sprog og som overdroges Tyskeren Kratzenstein (1761), bleve uden Tvivl til Karikatur. Badens Forsøg (1780) og Risbrighs (1794) have vel haft Indflydelse paa en ganske anden Kreds, men kun ringe paa Højskolen. Det laa naturligvis ikke i Højskolen som saadan, men i Videnskabens Behandling, der først maatte omskiftes; den blev endnu altfor meget betragtet som „et Aggregat af usammenhængende Enkeltheder." Naar hertil føjes, hvad der nys blev bemærket, at alt hvad der laa udenfor Theologi og den ældre akademiske Retning (den botaniske Have, Naturalkabinettet, det kirurgiske Akademi) blev stødt tilside af Universitetet og først ad mange Omveje der kunde bane sig Indgang, saa kan det næppe nægtes, at Kjøbenhavns Universitet i dette Aarhundrede mere blev drevet fremad af den ustandselige Tids Fremgang, end som selvbevidst og selvvirksomt Organ satte sig ind i Tidens Ideer, og styrede dem ad den rette Bane. En omstændelig Skildring af hele dets Tilstand paa den Tid, da Frihedsideernes Iværksættelse begyndte, og dets Forhold til dem vilde være meget lærerig og kaste meget Lys paa Literaturen. Nyerup kunde endnu ikke give den.

H. P. Anchersen: Indbydelse til at høre en Academisk Forlæsning udi hans Huus Klokken 3 til 4re Eftermiddag Om hvad en Hoffmester bør vide, og hvorledes han bør opføre og skikke sig. Censore, atque Autore audendi, Illustrissimo et Excellentissimo Dno Comite Universitatis Regiæ Patrono. Kbh. 1754. fol. (J

det Kgl. Bibl.) Efter at have talt om de danske Kongers Omhu for Studeringerne, slutter han med Christian den Femtes Forordning, at ingen fremmed og udlændisk Student af hvad Nation han være kan, maa af nogen i Rigerne antages til at være Præceptor for hans Børn og tilhørende Ungdom, med mindre han efter behørig Undersøgelse (nemlig for Religionens Skyld) er bleven indskreven iblandt vore Studenteres Tal. Dertil bemærker Anchersen, at den uomgjængelige Nødvendighed at lære det tyske og franske Sprog gjør den allerstørste Forhindring herudi, saa at derfore vore egne Studentere, som udi de solide Grundsprog og Scientier, som Historie, Theologi, Jura, Filosofi og Mathematik, alle Tider ere ligesaa forfarne og faste, som alle andre Fremmede, af hvad Nation de end ere, alene for de tvende Sprogs Skyld (et Sprog gjør dog aldrig et Menneske klogere eller visere) maa staa tilside og see Fremmede brugte til Informatorer, hvorved de ej alene fortjene deres Brød, men endog bane sig Vejen til bestandig Promotion. Herimod har Kongen givet to Midler i Hænde, for det første ved at konstituere en indfødt Professor og Lærere i det tyske og franske Sprog, Hr. Hans von Aphelen; for det andet ved at Patronen Grev Holstein-Ledreborg har ladet ham (Anchersen) anbefale at holde denne Forelæsning. Kbh. den 4. Oktober 1754. Ved at omtale v. Aphelens Arbejder bemærker han: Det er en af de allerforunderligste Ting, at skjøndt det tyske Sprog, især hos alt det, som vil kaldes fornemme, i saa mange hundrede Aar her i Danmark snart har været ligesaa fornødent som det danske, haves der dog ingen Ordbog. (jf. Büschings Nachrichten 2, 277. 514.)

H. P. Anchersen, Sciagraphia primarum in philosophia morali simplici et universali linearum. — En Skygge-Tegning af den første Udkast til en simpel og almindelig Moralsk Philosophie. Forfattet af Hans Peder Anchersen, Dr. Og forsvaret af Dem, som blive giorte til Baccalaurier. Den 14 Julii 1756. Kbh. 4. (Defekt Exemplar i det Kgl. Bibl.) Efter hver Paragraf paa Latin følger den samme paa Dansk, og det (siger han § 5) haver Hans Maj. efter sin store Visdom ved Patronen ladet ham befale, paa det at alle kunde faa desto større og nyttigere Kundskab om vores Arbejde, og at han selv kunde faa desto vissere Hjælp til dette saa nyttige Arbejde videre at fortsætte og fremme, som han

ogsaa udbeder sig af alle, endogsaa Ulærde. — Om denne Disputats skriver Rektor Dass 1756 til Suhm (Suhms Saml. Skr. 15, 250): „Prof. Andersen har til Baccalaureigraden udgivet Sciagraphiam philosophiæ moralis de primo principio juris nat. Denne Disputats er at ansee som et rarissimum i sit Slags, thi hver Paragraf er trykt baade paa Latin og Dansk. Jeg slutter, han vil ej alene have de Lærdes, men ogsaa Lægfolks Censur over sin Tapperhed." (jf. Nyerup om Anmældelsen.)

Paulus Rön, Sciagraphia Lutheri Danici sive Biographia — Johannis Tausani. Hafniæ 1757. Titel, Tilegnelse, Fortale og Theses ere paa Latin, men Bogen selv paa Dansk. Ogsaa han ønskede at udbrede Kundskab om den første danske Reformator blandt dem, der hverken forstode Latin eller Tysk.

See ogsaa Ville Hoybergs Yttringer i Fortalen til hans Holbergiana h. 5—6: „Det filosofiske Slaveri og det Aristoteliske Tyranni har tabt en Del af sin Styrke, efterat man mere end tilforn har begyndt at forklare sig paa andre levende Sprog, og Sandheden ikke længer søges i det skolastiske Mørke ved nogle latinske og græske Gloser alene." Samt om Thomasius og de to Professorer i Lausanne, der som Rektorer ved Akademiet første Gang holdt franske Taler, Hr. de Crousaz (1711 om Pedanteri) og Hr. Barbeyrac.

Ved de lærde Skoler havde der allerede under Christian den Femte været tænkt paa en Reduktion, der først kom til Udførelse under Christian den Sjette. Efterat man var bleven færdig med Fundatsen for Universitetet (1732), gik man over til Skolerne, for ogsaa med dem at foretage en radikal Forandring. Iver Rosenkrands og Hans Gram vare ogsaa her de vigtigste Ledere. Biskopperne fik Befaling at indgive Beretning om Skolernes Tilstand; og ved denne Lejlighed indkom der Betænkninger, der vidne om, at nogle af den Tids Skolemænd ikke blot havde aabne Ojne for Skolernes Mangler, men endog i nogle Henseender saae videre end deres Samtid, ja endog skarpere end den nuværende Tid. Efter Biskop Bornemanns Begjering forfattede daværende Rektor i Bergen,

Jakob Stensen, sine Uforgribelige Betænkninger om Skolevæsenets Forandring og Forbedring (Bergen den 8 December 1732), hvori han iblandt andet udtaler følgende Grundsætninger: Sprogene ere kun et Middel til Lærdom, men gjøre i sig selv ikke nogen lærd. (Det selvsamme som Thomasius allerede havde sagt.) Den latinske Sproglære maa være paa Dansk, og Eleverne skulle ikke gjøre Stil, saalænge de endnu ikke kjende genium af deres Modersmaal, endnu mindre af Latinen, som de nu først begynde at lære. Disciplene skulle vænnes til at læse en Autor for sig selv, og naar de komme paa Skolen, forespørge sig hos Lærerne om hvad de ikke forstaa, og derefter af Lærerne prøves, om de ret har begrebet Resten. Intet skal læres udenad, førend det paa det nøjeste er gjennemgaaet og forklaret. Saa burde ej heller, som oftest skeer, hver Dag, ja snart hver Time i Skolen have sin særdeles science at traktere, hvorved Ungdommen, der desuden nokson er distrait, maa uomgjængelig bringes i største Konfusion. I den Sted burde med een Videnskab kontinuerlig fortfares, indtil deri nogen kjendelig Progres var gjort.[1] (Det er i denne Grundsætning jeg mener, at han er endog langt forud for vor Tid; thi Undervisningen skal, naar Lærlingen har naaet en vis Alder, ikke meddele Videnskaben som et Stykværk, endnu mindre blande Stumper af alle Videnskaber imellem hinanden.) Da de fornødne Efterretninger vare indhentede, blev der (1733) nedsat en Kommission, bestaaende af de samme Mænd, som havde forestaaet Universitetsreformen, men i Aarenes Løb foregik med den nogle Forandringer, saa at Rosenkrands og Gram (1738) vare alene tilbage, og Bisktop Hersleb kom til. Frugten af disse Forhandlinger var Skoleforordningen (af 17 April

[1]) Uddrag hos Nyerup, Skolerne, S. 184.

1739).[1] Der foretoges en temmelig stærk Reduktion, der skulde begynde med Aaret 1740, saa at de latinske Skoler i de mindre Byer forandredes til danske Almueskoler.[2] At Reduktionen ikke blev større var Grams Fortjeneste.[3] Med Undervisningen foregik en stor Forandring. Hovedsagen er, at Modersmaalets Ret erkjendtes. Ingen Lærling, i hvilken Lektie det end var, skulde lære noget udenad, førend det var ham saa tydelig forklaret, at han selv kunde explicere sig derom i sit Modersmaal. Sang, Bøn og Læsning af et Kapitel af Bibelen, hvormed Undervisningen hver Dag begyndtes, skulde skee i Modersmaalet. Latin skulde drives godt, men ogsaa det danske Sprog excoleres, dels ved Oversættelse fra Latin paa Dansk, dels ved at Lærlingene i Fritimer øvedes i at opsætte Breve paa Dansk eller en Fortælling og orationes i det danske Sprog. Alle Skolebøger (autores selv undtagne) skulde være paa Dansk, ikke paa Latin.

Saaledes var da Modersmaalets Vigtighed og Værd udtalt og erkjendt selv ved den lærde Undervisning, men imellem Erkjendelsen og Iværksættelsen er et langt Rum. Universitetet og Skolerne vare endnu ny Maskiner, der først selv skulde sættes ret i Gang. Uden Tvivl fandt Undervisning i Modersmaalet ikke Sted uden undtagelsesvis.[4]

---

1) Paa Tysk findes Forordningen i Dän. Bibl. 4, 522.

2) Af Sællands 15 Latinskoler bleve kun 8, af Fyns og Laaland-Falsters 10 kun 4, af Jyllands 24 kun 8.

3) Gram modsatte sig ogsaa, at fattige Børn skulde udelukkes fra Studeringer ved at afskaffe Stipendier, thi han mente, at der forholdsvis vare flere udmærkede Mænd blandt de fattige end blandt de rige. Nyerup, Skolerne, S. 207. jf. J. Møller, Grams Levnet i Skand. Literaturselsk. Skrifter 1810, S. 34 fgg.

4) „Mathematik og Dansk, siger J. Møller i Anledning af Skolereformen, blev næppe i nogen Skole lært, fordi ingen Examination var deri forordnet.“ (Grams Levnet i Skand. Liter. S. Skr. 1810, S. 37). Magthaverne have uden Tvivl ikke kunnet

Undervisningsanstalterne vare den Gang, hvad de saa end ere nu, blotte Masstiner; der fødes ingen Genier i dem, og Genier trives heller ikke i dem. De ere sædvanlig kun Anledninger til at vække Geniet og til at vejlede det. Det maatte udvikle sig indenfra, og udenfra komme til og gribe ind i det ny Masstineris Hjul. Der maatte komme en Holberg, der kunde give Folket selv Lyst til Modersmaalet, og derved drive Universitet og Skole langt videre end de nogensinde selv havde tænkt paa. Saaledes er Forholdet altid.

Først efter at Holberg og Falster havde virket, efter at Modersmaalet var kommet til Hove, og der i Literaturen havde været ført en levende Strid om dets Dannelse og Uddannelse, efter at Skrivefriheden havde fremkaldt de dygtigste og kyndigste Mænds uforbeholdne Yttringer om Skolevæsenets Mangler, kunde Modersmaalet trænge ind i Skolen som en Gjenstand for Undervisningen; og der maatte endda anvendes en bestemt Mands afgjørende Villie. I Følge en Kabinetsordre blev der (1774) nedsat en Kommission, bestaaende af Bisspperne Harboe og Hagerup, Etatsraaderne Horrebow, Gulbberg, Borch og Prof. Balle, i hvilken Guldberg baade gjorde Forslag og afgjorde; hvorpaa fulgte Forordningen af 11 Maj 1775, i hvilken der, ved Siden af en grundigere klassisk Dannelse, lagdes saa megen Vægt paa Modersmaalet, at der foruden gode Forfatteres Læsning endog krævedes Øvelser i Stil og Deklamation. Fremgangen var langsom, og den viste sig først ved den ny Skoleindretning i det næste Aarhundredes Begyndelse; men den skete dog

bringe det til at overvinde Vanen, eller kunnet bringe det saa vidt, at vort eget blev stillet paa samme Trin, som det fremmede. Vort eget er dog altid kun halv saa godt, kun halv saa vigtigt. Kunde vi have undgaaet det, saa gjorde vi det gjerne. Saaledes var Stemningen.

efterhaanden som Lærernes egen Dannelse tiltog.[1] Kronprins Frederik henvendte ogsaa sin Opmærksomhed paa Universitetets Tilstand, og den blev Gjenstand for en offenlig Drøftning.[2] En væsenlig Hindring for al Fremgang, Latinskolens Forbindelse med Kirken, hvorved Lærlingernes baade aandige og legemlige Sundhed forstyrredes, blev endelig hævet ved Hertugen af Augustenborgs store Reformer, der i øvrigt aldeles bære Oplysningstidens Præg.[3] Den ny Kommission for Universitetet og de lærde Skoler havde sin Plan til en forbedret Indretning færdig 1797, og lod den prøve i Kjøbenhavns Skole; det pædagogiske Seminarium til Skolelærernes Dannelse oprettedes 1799; den ny Reform traadte i Kraft ved Kathedralskolerne 1802. Det var nu ikke blot Modersmaalet, men ogsaa Naturvidenskaberne, de nyere Sprog og overhovedet den reale Dannelse der traadte midt ind i den gamle Lærddom, der overrasket gav sig til at rette paa sin Pynt, ligesom en gammel Kjærling imellem en Flok unge Piger.[4]

---

1) Nyerup, Skolerne S. 254. 267. jf. Balles nys anførte Epistola ad Walchium.

2) Janson udgav efter Kronprinsens Befaling Beskrivelse over Universitetets Midler og Indkomster, 1787. Da Riegels kom med Nogle Spørgsmaal og Tvivl i den Anledning, fremkaldtes derved en Del andre Smaaskrifter, der tildels gik ind paa den literære Tilstand. I et af disse (Strøtanker om Lærdom, Universitæter, Bibliotheker og lærde Tidender i Anledning af de allernyeste Stridigheder. 1787. 4.) hedder det blandt andet: „Vistnok er det gavnligere at opvebie til der dannes flere indfødte dulige Lærere, end at kalde Tydske, der omendskjøndt de vilde lægge sig saa meget efter vort Sprog at de kunne holde Foredrag i samme, dog mestendels beholde deres Nationalgeist, der bestaar i at foragte den Nation, der føder dem."

3) Ideer til det lærde Skolevæsens Indretning, i Minerva, Januar 1795. jf. N. L. Nissen, Tanker om de lærde Skolers udvortes Væsen med Hensyn til disse Ideer, i Hosts Nordia, 1, 261.

4) See ogsaa saavel om Universitetet som om Skolerne Philomusus om Stiftelser (Fortalen og S. 83). Oversigt i F. H. Guldbergs

Om Almueskolerne, der for Literaturen have saa ringe Betydning, maa det være nok at bemærke de tre Epoker: Frederik den Fjerdes Opførelse af Landsbyskoler i en Del af Landet (1721)[1]; Latinskolernes Forandring til danske Skoler i de mindre Kjøbstæder under Christian den Sjette (1740) og Anlæg af danske Skoler ved Siden af Latinskolen i de større, alle med en højst tarvelig Undervisning; de efter en stor Plan og aldeles i Oplysningstidens Aand anlagte Seminarier til Skolelæreres Dannelse (Blaagaard 1791, Brahetrolleborg 1795—96).[2]

Om Frederik den Fjerdes Skoler haves et Skrift af Broholm: Ortus et progressus vernacularum, quæ Regiæ vulgo appellantur, et per totam Daniam sumptibus Regis Friderici Quarti extructæ freqventantur, scholarum 240 felicissimus, rudi et agresti calamo descriptus ab Henrico Broholm, Rœingia Fionensi, P. T. Præcept. Scholæ Regiæ in Pago Wraa prope Coldingam. Flensburgi 1737. Et sprænglærdt Arbejde, der gaar tilbage til Jødernes Skoler, til Navnene paa Jesu 12 Apostle og 70 Disciple, men dog meddeler nogle Efterretninger om Skolernes Bygning, Indskrifter og Fundatserne.

De private Skoler eller Instituternes Historie er mig ubekjendt; deres Beskaffenhed kunde vel i tvende Henseender være nogen Opmærksomhed værd, med Hensyn til de religiøse Bevægelser og med Hensyn til deres Indflydelse paa Modersmaalet. Hans Whitte, der siden blev Præst i Norge og allerede er omtalt blandt Forfatterne i forrige Tidsrum, oprettede det første bekjendte i Kjøbenhavn. Fortalen til hans Sex Observationer oplyser, at hans Institut vel har

---

Grundtræk til en Skildring af det danske Undervisningsvæsens Begyndelse, Fremgang og Tilvæxt i hans Overs. af Niemeyers Grundsætninger for Opdragelse og Underviisning. Anden Del.

[1]) Højer, Leben Friedrichs des Vierten 2, 107.

[2]) Danske Tilskuer 1803. Nr. 11. S. 83. See ogsaa F. H. Guldbergs Grundtræk etc.

været meget besøgt, men tillige har mødt megen Modstand. Stiftsprovsten Henrik Gerner fik en privat Pigeskole oprettet, men da Reskriptet af 9 December 1746 forbød at antage Hernhutter til Børns Undervisning, havde han en hel Del Ulejlighed deraf.[1] Den bekjendte Agent Holk oprettede de saakaldte Indfødsskoler (1776—77)[2], saa kaldte, fordi de bleve paatænkte samme Aar som Indfødsretten blev givet, og en Undervisnings- og Opdragelsesanstalt for fornemme og formuende Mænds Døttre (1781), men den kunde ikke bestaa.[2]

Sorø Akademi blev ophævet af Frederik den Tredie (1665), men Christian den Sjette forberedte dets Gjenoprettelse. Det skulde (som dets Segl angiver) opstaa af sin Aske som en Phönix redivivus luce nova, og fik en total Fornyelse ved Frederik den Femtes Fundats af 7 Juli 1747, blev indviet samme Aar, og fik et Bogtrykkeri 1757. Holberg gav Gods og Penge dertil og sit Bibliothek; Gris og Rosenkrone gave Bogsamlinger dertil. Ved Indvielsen holdt Akademiets Overhofmester Grev Henrik den Syttende Reuss en dansk Tale.[3] Dets Bestemmelse var at give den unge Adel en til Tiden svarende Dannelse, saa at der, foruden de strængere Videnskaber, skulde meddeles Undervisning i det, som behøvedes til Statens højere Embeder, og der skulde „særdeles lægges Vind paa vort Lands eget Sprog." Det skulde forebygge og hindrede tildels „de unyttige Udenlandsrejser," skjøndt Forordningen, at ingen Studerende maatte rejse udenlands, førend han havde studeret ved Kjøben-

---

[1]) Henrik Gerners Mærkværdigheder, S. 139.

[2]) Agent Hans Holks Levnetsløb (i Korthed af Prahl), S. 34. 39. Conferenceraad Werlauff takker jeg for Henvisningen dertil.

[3]) Udgiven af det Kgl. Danske Selskab etc. Kbh. 1748. (Af Langebek.)

havns Universitet eller ved Sorø Akademi, ikke blev overholdt. Til Øvelse holdtes af de Studerende Orationer i det danske, latinske, tyske eller franske Sprog; og de fremmede nyere Sprog fik naturligvis, især da ogsaa Tyskere (Basedow) ansattes som Lærere, i Følge hele Tidsaanden, en afgjørende Indflydelse. Ikke desmindre var dette Akademi en Tid lang en Planteskole for Modersmaalet, og det havde nogle af Literaturens Ypperste til Lærere: Andreas Schytte, Jens Kraft, Jens Skelderup Sneedorf, Gerhard Schöning, Jon Eriksen, Ove Guldberg, Laurids Kongslev o. fl. Grunden til dets Aftagende kan saaledes ikke søges i Mangel paa gode Lærere. Heller ikke i Stiftelsens Virksomhed. „Medens man paa andre Steder disputerede om metafysiske Hemmeligheder, arbejdede man i Sorø med Iver og Held paa at give den der studerende Ungdom Smag paa de skjønne Videnskaber og brugbare Kundskaber, Kundskaber, som vare nyttige for Borgerne og nødvendige for Statsmanden, Kundskaber, hvortil man tilforn havde manglet den fornødne Vejledning ved Universitetet i Kjøbenhavn." Men Akademiet var kun for Adelige og for Rige; Adelen foretrak Hovedstaden for det enlige Sorø, i Hovedstaden havde den unge Adelsmand lettere Adgang til Hoffet, til Ministrene, til de fornemste Mænd i Kollegierne og til Selskaber. Det var derhos en krænkende og skadelig Ydmygelse, at de, som havde taget Examen i Sorø, skulde paa ny prøves ved Kjøbenhavns Universitet, for at blive Auskultanter i et af de kongelige Kollegier. Dette ophævedes vel ved Christian den Syvendes forbedrede Fundation 1782, og nu tilstædtes det ogsaa Borgerlige at studere der, men de maatte søge om kongelig Tilladelse dertil. For de fattige Studerende var der heller ingen Stipendier, og i en saa ringe By ingen Lejlighed til at tjene ved Undervisning. Desuden var det

nu for silde. Anlægget var for stort, Opholdet for kostbart, Søgningen for ringe. Paa een Gang var der ikke over en Snes Akademister. Fra 1747 til 1789 havde der i det hele kun studeret lidet over 200, mange af dem kun i kort Tid, „og ikkun 144 havde erholdt Testimonium publicum," „imedens der i Kjøbenhavn aarlig opholdt sig imellem 2 til 300 Studerende." I Aaret 1789 var de Studerendes Antal kun Fire. I de ti Aar fra 1782 til 1792 var der kun 14 Adelige og 11 Borgerlige; i Januar 1793 var der kun Tre.[1] Den sidste Akademist afgik fra Sorø den 1 Maj 1798; siden den Tid studerede der ingen før Akademiets Gjenfødelse.[2] Akademiet blev saaledes til en Forsørgelses-anstalt for Lærerne, men saa skulde Anlægget have været anderledes. Nu spottede man dem. P. A. Heiberg anbragte i sin Sproggranskning under Falkoneermester „et Forslag: Burde ikke Professorerne ved Sorø Akademi rangere med Falkoneermesteren? Den sidste har ingen Falke, og de første ingen Studerende at undervise." O Holberg, hvor kunde du sætte din Lid til Fundatser!

Norge havde intet Universitet. Kun som en flygtig Tanke forekommer dets Oprettelse paa Holbergs Tid. Levende blev den først i Aarhundredets anden Halvdel. Den rige Angel i Throndhjem skal have tænkt paa at bestemme sin Formue dertil. Gunnerus indgav sit Forslag (1772). Sagen fik nyt Liv ved Kronprinsens Reise i Norge (1788)

---

[1]) Holbergs Stat, S. 250. D. Atlas T. 3 og T. 6 (Supplementet). C. A. Borch, Noget om Akademiet i Soroe. Indbydelsesskr. Soroe 1789. 4. Samme Om en Overopsynsmands Nødvendighed og Egenskaber ved en Høiskole (etc.) Indbydelsesskr. Soroe 1794. 4. J. C. Molbech, De Studerendes Antal ved Soroe Akademie i det sidste Decennio. Indbydelsesskr. Soroe 1793. 4. Skildringen af Sorø By i Snedorfs Patriotiske Tilskuer (Samtl. Skr. 5 D. Nr. 227.)

[2]) Efter Meddelelse af Conferenceraad Werlauff.

og hørte nu blandt Skribenterne til Dagens Orden, især i Aarene 1793—95. Men Frederiks-Universitetet blev først oprettet i det ny Aarhundrede.[1]

Naar man seer tilbage til det forrige Tidsrums Literatur i Modersmaalet og betragter dens uendelige Rigdom, ikke blot de mange Skrifter der udkom, men ogsaa de mangfoldige Oplag de oplevede, saa fristes man til at antage, at Bogtrykkerier og Boghandel maa have været i en blomstrende Tilstand. Men denne rige Literatur var Andagtsbøger og Folkeskrifter, især de første. Efter dem kan ingen Literaturs Tilstand bedømmes; de komme frem som Paddehatte efter en Regn, og give ligesaa hurtig igjen Plads for andre. Og de havde allerede nu tabt deres Værd for en stor Del af de ny Slægtfølger, der begyndte at længes efter en kraftigere Føde. Vi møde derfor de samme Klager som før over den fortrykte Boghandel. Holberg gjør Rasmus Bindings Ord til sine: „Vore Trykkeriers Beskaffenhed, siger han (1727), er en Aarsag, at her kun skrives lidet, efter som her fast ikke kan befordres til Trykken mere end hvad Autores selv bekoste, hvilke som oftest ikke have Indkomster eller Midler dertil; hvorudover mange ypperlige Skrifter, som

---

[1]) Nyerup, Universitetet S. 397. Skolerne S. 325. Philomusus om Stiftelser, S. 38. Til de hos Nyerup anførte Forfattere, der have strevet derom, høre: Jak. Nik. Bilse, Indbydelse at ansøge om et Akademie i Norge (jfr. Lærde Tidender 1793.) Jak. Wulfsberg, Tale om et Universitet i Norge 1793. C. U. D. von Eggers, Raisonneret Plan til et Universitet i Norge. Christiania 1791. Hans Møller, Forsøg til en Plan til et Universitet i Norge 1795. C. Pram, Forsøg om en Høiskoles Anlæg i Norge. 1798. Bernt Anker, Om et Universitet i Norge, i Minerva 1796. Fred. Jul. Bech, Jak. Rosted, M. B. Krogh, o. fl. i det næste Aarhundrede. See om disse og flere Skrifter Anmældelsen i Lærde Efterretninger for 1795. Nr. 56—82.

nok fortjente at komme for Lyset, blive henliggende, og enten af Møl fortæres eller omsider forbruges til Kræmmerhuse og til at riste Lax paa.[1] Denne Klage gjentager sig: „Boghandelen, hedder det, er saa slet, at der næsten intet forlægges. Trykken i Kjøbenhavn er mærkelig dyrere end i Tyskland. Mangfoldige tale og forstaa Tysk, og Afsætningen paa tyske Skrifter, der sælges langt billigere end danske, er saa betydelig, at en Boghandler kan leve deraf.[2] Holbergs Skrifter udfylde næsten den første Halvdel af Aarhundredet, og først efter at de have gjort deres Virkning voxer bestandig Bøgernes Mængde, især i populær Retning, imedens Forfatternes Klager ikke aflade. Et fælles Tryk hvilede paa dem alle, Censuren.

En streng Censur var allerede anordnet i Danske Lov. Det blev paalagt Dekanus i vedkommende Fakultet at gjennemsee ethvert nyt Skrift og give sin Betænkning derover, saa at han selv agtede dertil at svare. Theologiske Skrifter skulde desuden gjennemsees af Stiftets Biskop, og hvad der vedkom Kongens Højhed, Regjering eller Politiet af dertil forordnede Mænd. Denne strenge Censur blev fremdeles stadfæstet og skjærpet ved Forordningen af 1 Oktober 1737, da den blev underlagt Kirkeinspektions-Kollegiet. Følgen deraf var fordærvelig. „Ved denne strenge Bogcensur, siger Holberg, kvæles Videnskaberne ikke lidet; den gjør, at man ikke kan vente andet, end hvad flaut, lavt, krybende, marvløst, mat og udpisket er. Thi formedelst Censorernes Frygtsomhed eller Vankundighed eller slette Smag pleje de bedste Skrifter at undertrykkes, de ædleste Tanker at udslettes. Derfor

---

1) Holger Danskes Brev til Burman (Boyes Holbergiana I, 170.)
2) Christen Persen Randers, Brev til en god Ven paa Landet (Büschings Nachrichten I, 593.)

ansee Skribenterne det for raadeligere at kvæle sine Skrifter i Fødselen eller at give dem Møl og Bogorme til Pris end at lade dem lemlæste af Censorer. Skulde nogen have den mindste Tvivl om disse Censurers Virkning, saa lad ham blot sammenligne de Bøger, der have været under denne Skarpretters Hænder, med dem, der ere komne ud uden Censur, saa vil han nok see hvad Forskjel der er paa Guldmynt og Regnepenge. Thi det Imprimatur, der plejer at sættes for paa Bogen, er det samme som om Censor sagde: See her en Bog, som ikke indeholder andet end Bagateller, forslidte og af andre til Bæmmelse opkaagte Ting, eller: Maa trykkes, thi dette Skrift indeholder ikke uden nogle lokale Sandheder og Meninger, som ere antagne her i Landet. Norden frembringer herlige Genier, men næppe ville de modnes, det jeg tror, før disse Lænker tages bort og alle Levninger af den gamle gothiske Surdej udryddes."[1] Noget usædvanligt, noget frisindet, og Gud veed, det kunde endda være tarveligt nok, kunde vanskelig komme frem, med mindre Forfatteren var saa heldig, at han selv kunde sætte Imprimatur derpaa. Saaledes gjorde Prof. Rosenstand Goiske, da han vilde udgive sine, højst uskyldige, Billige Fritanker over ubilligt Fritænkeri, der ellers ikke kunde have seet Lyset.[2] Og nu Censorerne, hvilken mislig Stilling havde ikke de og hvilket Ansvar! Meget ofte grebe de til den Udvej, at lade Skriftet ligge. Selv retfindige Mænd, der gjerne vilde give Forfatteren nogen Berømmelse med paa Vejen, stode derved Fare for at komme ud paa Glatis. Grev Otto Manderup Rantzau havde leveret Kofod Ancher

---

1) Holbergs Levnet. (Udv. Skr. 21, 496.)

2) Rahbeks Erindringer, 3, 64, der henviser til (den yngre) Rosenstand Goiskes Bemærkninger om Censurens Skadelighed i Borgervennen 1794.

til Censur en liden Traktat om Naturens Ret, hvorfor Censor „fandt sig forbunden af besynderlig Egard for Skriftets formente illustre Auctor at approbere et saa nobelt Foretagende med en Eloge;“ men da det nu fandtes, at den højst ubetydelige Schønau var Forfatteren, saae han sig beføjet til at underrette Publikum om, at hans vedtrykte Censur var falden paa den urette Mand.[1]

Føjes hertil hvor mange andre Hindringer der lagdes i Vejen for dem, der vilde skrive om fædrelandske Anliggender, om offenlige Indretninger, hvor vanskeligt det var at faa Adgang til de fornødne Kilder, saa var der for dem en dobbelt Skjærsild at gaa igjennem. Da Beckmann (1784) vilde udgive sin Historia communitatis regiæ, fik han Tilladelse til at benytte det Kongelige Kancellis Arkiv kun paa det Vilkaar, at han aldeles ikke maatte omtale det økonomiske, og Skriftet maatte ikke udkomme, før det havde gjennemgaaet det theologiske Fakultets Censur.[2] Hvad da, hvis han vilde have skrevet om Landets Finanser?

Saaledes var Tilstanden indtil Struensee pludselig, som ved et Lyn fra Himlen, Dagen efter at han havde styrtet Bernstorf, den 14 September 1770, hævede Censuren og gav uindskrænket Trykkefrihed, som et Exempel for hele Europa, og hvis Lov Voltaire lydelig forkyndte det ved sit bekjendte Digt.[3] Hverken Forfatter eller Forlægger eller Bogtrykker var forpligtet til at nævne sig; og Forfatterne fortolkede det saaledes, at nu, da der ingen Baand var mere, kunde enhver skrive hvad han vilde uden at drages til Ansvar. Men paa

---

1) Kjøbenhavns Posttidende 1751, efter G. L. Badens Frederik den Femtes Regierings Aarbog, S. 87.

2) Fortalen S. VII.

3) Paa Fransk findes Voltaires Epitre hos Eggers; Rahbek har oversat det paa Dansk i Minerva, Oktober 1797.

den Maade kunde ingen Regjering bestaa, og ingen Mand i Landet være sikker paa sit gode Navn og Rygte. Denne Tøjlesløshed maatte derfor atter indskrænkes ved Reskriptet af 7 Oktober 1771, der især skulde forhindre Injurier, Paskviller og oprørske Skrifter, og satte de forhen gjældende Love i Kraft. Men de gjældende Love vare skrækkelige: Danske Lov straffede Paskviller paa Private med Ærens Tab og at gaa i Jern paa Holmen for Livstid: Paskviller paa Øvrigheden med at miste sin Hals.[1] De foragtelige og foragtede ublu Forfattere, der vare komne op af deres Huler, grebe derfor til forblommede Udtryk og skjulte Hentydninger, der alligevel vare saa tydelige, at enhver kunde forstaa dem, uden at de kunde paadrage Ansvar.[2] Saa indførte da Guldberg atter Censuren under en anden Form ved Reskriptet af 20 Oktober 1773. Censuren af Aviser og Ugeblade, af Skrifter om Regjeringen, Stridsskrifter o. desl. blev atter overgivet til en enkelt Mands, Politimesterens, vilkaarlige Myndighed; thi ingen Appel til Domstolene kunde finde Sted. Undergivne en enkelt Mands Luner eller gamle forliggede Lovbestemmelser, der i de fleste Tilfælde ikke vare blevne overholdte, kunde Skribenterne ofte være uvisse og ikke finde det rette Greb paa, hvad, hvorom og hvorledes de maatte skrive. De gode torde, med en Kabinetsordre over Hovedet, som den Gang kun hang i en tynd Traad, ikke yttre sig imod Magthavernes Mening; de slette, der vare givne i Politimesterens Haand, fristedes til at drille ham; og Hensyn til det alminbelige Bedste veg for allehaande uværdige Kjævlerier. Tydske Skrifter tog man det endda ikke saa strengt med;[3] men paa danske Forfattere faldt Regje-

[1]) Reskripterne m. m. i Birckners Saml. Skr. 1, 235.
[2]) Exempler ville forekomme under Trykkefrihedsliteraturen.
[3]) Selv Forfølgelsen af Grev Schmettows Blätter aus Liebe zur

ringens Misgunst stundum med haarde Slag, og andre Beslag viste, hvilke snævre Anskuelser der nu vare gjældende. Christian Thura blev for sin Sandsiger (1773), hvori han ikke vilde Kongen, men Struensee tillivs, dømt fra Ære og Gods, og benaadet med Fængsel paa Munkholm. En bekjendt Oversætter Nygaard faldt iblandt andet paa at oversætte Goethes Leiden des jungen Werthers; men Oversættelsen, hvis Trykning allerede var begyndt (1776), blev undertrykt, thi det theologiske Fakultet erklærede, at dette Skrift bespotter Religionen, besmykker Lasterne og kan fordærve gode Sæder. Præsten Borchsenius i Fyen udgav en moralsk Katekismus, som blev angivet af Biskop Ramus (1777); Forfatteren forsvarede sig med, at Bogen kun skulde handle om de moralske Pligter, han nægtede ikke Dogmerne, fordi han ikke omhandlede dem; men Bogen blev undertrykt og dens Salg forbudet. I de første Aar af Kronprins Frederiks Styrelse, da alle Gemytter vare mildt stemte imod Regjeringen, syntes Pressen ogsaa at skulle leve i Fred med den;[1] men efter at den franske Revolution havde fremkaldt en stærkere Gjæring, voxte Trykkefrihedssagerne. Da P. A. Heibergs Vise (Hver Mand i Byen om Indtoget taler) havde vakt Tiltale, og da Riegels' Julemærker fra Landet havde paadraget Bogtrykkeren en Mulkt, udkom et Reskript (Dec. 1790), hvorved Trykkefrihedssagernes Forfølgning overgaves til Domstolene. Men i Mangel af en ordnet Lovgivning opstode mange Rivninger. Politimesteren skulde være Angiver; for at sikkre sig selv maatte han da indsende

Wahrheit 1772, der af Generalsuperintendenten Adam Struensee vare angivne som stridende mod Kristendommen, blev standset ved en kongelig Resolution 1773.

1) Nyerup og Aaby, som Kancelliet fandt sig fornærmet af, bade om Naade og Barmhjertighed, og slap med en offenlig Korrex 1785.

ogsaa det, som han kun ansaae for tvivlsomt. Kancelliet skulde anordne Forfølgelsen; dets Medlemmer vare uden Tvivl brave Mænd, men af den gamle Skole; deres nærmeste Formaal var Administrationen af de løbende Sager; ny Ideer forstyrrede kun Sagernes jævne Gang, og dem vilde de vel helst være foruden. Og Forfatterne, ja de fleste af dem vare en ganske egen Race af Mennesker. De saae sig overgivne til Villkaarlighed; adskilligt var blevet sagt før, med samme eller endnu større Frihed; hvo der nu, i disse skrøbelige Tider, kom med det, maatte holde for. De ny Ideer grebe de her, som allevegne, med en glubende Begjerlighed, og det var dem en uimodstaalig Trang at udbrede dem. Den ene Dag jublede de forgudende Viser ved Festligheder for Regjeringen, den næste skoptiserede de over den i bittre Sarkasmer; og de kunde ikke synge en pikant Vise i et muntert Lag uden at den strax skulde i Trykken. Især fra Aaret 1790 indtraadte en uheldig Periode i Trykkefrihedens Historie (1790—1799), saavel i religiøs og politisk Henseende, som i Bondesagen, og den endte med Frihedens Indskrænkning. I religiøs Retning laa tre Partier i aabenbar Fejde, de Orthodoxe, Rationalisterne og Fritænkerne. De første, der havde Hævd for sig og Magten, strebe efter deres Tanker for selve Himlens Sag og Statens Vel; Regjeringen, der vilde hævde den bestaaende Kirke, begik i sin Iver aabenbare Fejlgreb. En usel Pjece af Bogtrykkersvend Stephanson havde ikke vakt den mindste Opmærksomhed, og var allerede død og glemt, da Forfatteren blev fængslet, og Generalfiskalen nedlagde Paastand, at han som Gudsbespotter skulde miste først Tungen, saa Hovedet; saa skulde alle læse den, saa begyndte man at spørge, hvorledes det hang sammen med Præsterne, saa at Regjeringen, der vilde standse den religiøse Gjæring, netop

beforbrede den.[1] Embedsstandens Stilling fik et betænkeligt Udseende ved Collets Sag. Peter Collet, født i Sælland af en norsk Familie, Assessor i Hof- og Stadsretten, en Mand, hvis Vandel var ustraffelig og uplettet, anmældte Birckners Bog om Trykkefriheden,[2] og ved en Forbindelse af nyfranske Ideer med Kantisk Filosofi kom han, i Anledning af Birckners Yttringer om Troen paa Gud og Udødelighed som væsenlige Betingelser for Menneskets Rolighed, i en Slags Extase. „Menneskets Rolighed, sagde han, staar urystet, naar den grunder sig paa Moraliteten, og den dydige Atheist, som synes mig at realisere i sin Person det højeste Ideal af menneskelig Fuldkommenhed og Kraft, staar uforfærdet, naar han seer Sole svinde hen og Mørkets Afgrund aabne sig, omendskjøndt han tror, at Lys og Liv og Lyst nu for evig vil ophøre." For denne Floskel, thi andet er det jo ikke, fik han ved en kongelig Resolution uden Lov og Dom sin Afsked uden Pension, et Slag, der traf ham saa meget haardere, da Resolutionen kom ham tilhænde paa hans Bryllupsdag.[3] Bevægelserne i Kirken og de fri Skribenters tiltagende Frækhed fremkaldte Ønsker om Indskrænkning; de gammeldags Kristne lode en Ansøgning gaa om til Underskrift, at der maatte indføres Pressetvang i Religionssager (1797), og den fik endda ikke faa Underskrifter.[4] Politisk var Landets Stilling vanskelig, Forholdet

[1]) Birckner om Trykkefriheden i hans Saml. Skrifter 1, 123.

[2]) Lærde Efterretninger 1797.

[3]) Rahbeks Erindringer 5, 60. Noget lignende var gaaet forud i Kiel. C. Fr. Cramer, en Søn af J. A. Cramer, en i sit Hoved og i sin Skrivemaade aldeles konjus Mand, havde i sin Oversættelse af Pethions Skrifter kaldt denne en menneskekjærlig Mand og en Martyr for sin Retskaffenhed; derfor blev han ved en kongelig Resolution afsat fra sit Embede (1794) med sin halve Gage i Pension.

[4]) Rahbeks D. Tilskuer 1797 Nr. 23 og 26.

til Stormagterne næsten overvældende. Lyset, hvad enten det er Solen eller en Praas, trænger igjennem alle Sprækker, og de ny revolutionære Ideer trængte endog ned til Massen. Nogle Urostiftere søgte at sætte menig Mand i Bevægelse. Blandt andet blev der fra en Porcelænshandler Brabrands Boutik i Christenbernikovstræde solgt Tobak, der var indsvøbt i Oprørsskrifter. Der fandtes flere i hans Værge, som den enfoldige og uvidende Mand ikke selv kunde have skrevet, og en ikke fordelagtig bekjendt Kancelliraad Holm, der boede hos ham, blev tillige arresteret. Deraf udspandt sig en berygtet Proces.[1] Politikken sneg sig ind i Videnskaben (Buchhaves Det politiske og physiske Magazin 1793—96.)[2] Det russiske Hof gjorde diplomatiske Forestillinger imod vor Presses Frihed. Danmark blev anseet for en Revolutionsarne.[3] I Landet selv kjæmpede Partierne i de højere Kredse.[4] Dertil bidrog ikke lidet Bondesagen. Herremændene havde haft deres gyldne Tid under Guldberg; nu var det forbi. Der blev allerede 1786 nedsat en Kommission for at undersøge Godsejernes og Fæstebøndernes Rettigheder og Pligter; Godsejerne brugte alle Midler for at værne om det, hvorpaa de havde Hævd. Det var en almindelig Mening, siger Rahbek, at Aristrokraterne lejede Smørere til at skrive Paskviller imod Kongehuset. De fri Skribenter satiriserede atter over Godsejerne.[5] Dette Nidvæsen var især ublu og skjændigt i Formælingsaaret 1790; og hele

---

[1]) Rahbeks Erindringer 4, 201. Fru Mangors Tante Cousine, S. 79—80. Skrifterne hos Nyerup.
[2]) Rahbeks Erindringer, 5, 63.
[3]) Rahbeks Erindringer, 5, 52. 79.
[4]) Baggesens Levnet af hans Søn, 2, 117 og fl. St.
[5]) P. A. Heibergs Fortælling om Pherisiterne og Kanaaniternes Gesandtskab til deres Landsherre, i Rigsdalersedlens Hændelser.

Tiden derefter har man kaldt Paskviltiden, Paskvinadernes Tid.[1] Det danske Folk syntes i alle Retninger, i religiøse Anskuelser, i politiske Formaal og i selve Kampen for Menneskefrihed at have stiftet Natur. Anstændighed, Blidhed, Skaansel og Humanitet sattes ganske tilside. De uanstændigste Angreb rettedes imod Mænd, der aldrig gjorde nogen Mine til at gjengjælde. De løgnagtigste Bagvaskelser udbredtes igjennem alle Kredse; Modstanderes private Liv og Sagen selv uvedkommende Forhold droges ind med i skamløse Hentydninger; ja, for at pirre og tirre, gjordes aldeles uvedkommende Personer til Gjenstand for frivole Spotterier.[2] Der maatte gives nøjere Bestemmelser for Pressens Virksomhed; men hvorledes hindrer man Frihedens Misbrug uden at tilintetgjøre Friheden selv? Den yngre Bernstorf modsatte sig indtil sin Død. Alle brave Mænd saae til og sørgede. Birckner søgte forgjæves at afværge Stødet. Nogle Breve af Riegels, P. A. Heibergs og M. C. Bruns Skrifter rede Regjeringens Dolk ud af Skeden; den i November 1797 nedsatte Kommission til at udarbejde en ny Presselov[3] endte sin Gjerning, og ned imellem de forstummende Skribenter faldt endelig, som Træklodsen imellem de kvækkende Frøer, Forordningen af 27 September 1799. Der blev et aandigt Vindstille paa det danske Parnas.[4]

Geniet staar over Nationaliteten, men det slaar alligevel Rod i den og slynger sig om Fædrelandet som Vedbenden

---

[1]) Rahbeks Erindringer 4, 42. 51.

[2]) Rahbeks D. Tilskuer 1796, Nr. 104.

[3]) Minerva, November 1797, S. 263.

[4]) See de udførligere Efterretninger i Lüxdorphiana; Host, Gesch. Christians des VII.; von Eggers Om Trykkefrihedens Historie i Danmark (Kbh. 1791); Sejdelin, Læsendes Aarbog for 1799 og 1800 og flere nyere Skrifter.

om Egen. Er det en vittig Mand, saa gjør han Folkets Fejl og Lyder til Gjenstand for sine gloende Kugler; er han følsom eller fantasirig, saa sætter han alt det i Bevægelse hos Folket, som kan røres eller skyve med; begge Dele for at rive hans Landsmænd hen i en anden Tilværelse. Talentet, Geniets Papirspenge,[1] behøver overalt Nationaliteten, hos hvilken det gaar og gjælder efter sit Præg; for andre har det ikke saa lige den samme Gyldighed. Det danske Folks Tænkemaade, Tilbøjeligheder, dets herskende Sæder og Tilstande maa derfor ogsaa haves for Øje til at oplyse Literaturen. En Samling af Enkeltheder og deres Forening i et Billede vilde desuden i sig selv være et tiltrækkende Bidrag til Sædernes Skildring.

Holberg har givet en Skildring af det danske Folk, der i det hele vel endnu slaar til, og man behøver ikke at leve længe den Dag i Dag for at finde noget tilsvarende til enkelte Træk deri. Som Grundtræk tillægger han den danske Nation et vist Maadehold (Mediocritet), som gjør, at den sjelden falder til Yderligheder. Den pønser lidt mere paa en Ting end en Franskmand, men lidt mindre end en Englænder; den er ikke saa sparsom som en Hollænder, men lidt mere paaholden end en Nordmand; den er ikke saa ordrig som en Tydsker, ikke heller saa lidettalende som en Spanier; ikke saa skjemtefuld som en Gaskon, heller ikke saa ærbar som en Portugis; ikke saa forlibt som en Græker, men heller ikke saa kold som en Vestfaler; ikke saa letsindet som en Pariser, men heller ikke saa tungsindet som en Italiener. En Franskmand dræber Folk med sine Grimasser, en Tydsker med vidtløftig Snak, en Englænder inkommoderer med sin Selvroes, en Spanier med sin Gravitet; den Nation, hvis Omgjængelse mindst

[1]) Le talent est le papier-monnaie du génie. (Vinet.)

inkommoderer, er den danske.[1] Men den har ogsaa sine Fejl. Dens Forsigtighed gaar ud til Exces, saa at man snarere kan bebrejde den altfor stor Betænksomhed end Forvovenhed. Man tillægger ogsaa dette Folk en vis Slags Mageligheid, saa at fornemme Folk dø af Skjørbug, efterdi de ikke gider gaa, og gemene Folk af Armod, efterdi de ikke skjøtte meget om at arbejde. Saa mærker man ogsaa hos det en Æresyge, som bestaar deri, at den ene vil have Sæde og Fortrin for den anden udi Forsamlinger, en Passion, der hersker i endnu større Grad hos Holbergs egne Landsmænd, de Norske. Item en Admiration af alt det, som kommer fra fremmede Steder; hvorfor selv de, der liden Evne have dertil, gjøre udenlandske Rejser og komme nogne tilbage, hige efter fremmede Moder og finde stor Smag i udenlandske Varer. Derhos finder man hos samme Folk en Begjerlighed efter at vide noget af alting, som gjør, at selv de bedste Hoveder ikke bringer det til nogen Fuldkommenhed i noget. Det er ganske gement her at finde Folk, der tale fire

---

[1]) Det er ganske artigt at sammenligne denne Holbergs Skildring med en Fremmeds efter hans Ophold her 1790: Der Däne hat im ganzen eine grosse anlage zur bonhommie, die sich nur dann verläugnet, wenn sein eigennutz in kollision kommt, oder wenn er sich von andern nazionen gering geschäzet glaubt. Sehr reizbar zu leidenschaften, sehr geschwind in seinen urtheilen und handlungen, sehr geschwätzig, sehr vorgreifend, sehr lärmend ist er nicht. Ein gewisses pflegma, das mit bewegungskraft, fassungskraft, gesunder empfindung, ruhiger beurtheilung und naiver sorglosigkeit und nachsicht verbunden ist, scheint seiner hauptkarakter auszumachen. Seine sitten sind so wenig roh als künstlich verdorben. Er hat empfänglichkeit fürs vergnügen, wiewohl besonders von der stilleren art. (etc.) F. W. B. von Ramdohr, Studien zur kenntniss der schönen natur, der schönen künste, der sitten und der staatsverfassung, auf einer reise nach Dännemark. I. Th. Hannover 1792. Sander har skrevet imod dette Skrift i Minerva, August 1792. Jf. ogsaa H. C. Ørsteds Betragtninger over den danske Charakteer (Saml. Skr. 7 D.)

til fem Sprog, og som ved deres Polymathi fordærve alt, medens andre Nationer indskrænke deres Studier, kan ikke mere end eet Sprog, forstaa ikke mere end een Videnskab, men det til Grunden. Endelig kan man ikke ubilligen forekaste dette Folk, at det har gjort sig selv til Slave af disse unødvendige Moder og Skikke, som gjør dette Land, besynderlig Kjøbenhavn, til en af de kostbareste Steder i Europa at leve udi.[1]

Udenlandsrejserne, til hvis Tomhed og Latterlighed Holberg i næsten alle sine Skrifter idelig vender tilbage, vare en Efterligning af den gamle danske Adels, der foretoges i en ganske anden Udstrækning og med et langt reellere Udbytte. „Naar en Engelskmand vil rejse, siger Holberg, saa gjennemrejser han først sit eget Land, inden han gaar over til Lande, der ere paa hin Side af Havet. Vi bekymre os ikke om vort Fædreland, og flyve udenlands, naar vi faa Dun paa Hagen.“ „Hos os drage de fleste unge Mennesker, saavel af Borger- som Adelstand, udenlands, og tilsætte deres Midler, alene for at naa des større Fuldkommenhed udi fremmede Sprog, og for at glemme deres eget.“ Hvad der især blev lagt Vind paa, var den ægte Parisiske Udtale. Holberg taler om to berejsede Personer, hvis Hovedstudium var at naa saadan Akkuratesse udi den franske Udtale, at ingen skulde skille dem fra indfødte Parisier; til hvilken Ende de efter deres Hjemkomst fra Frankerig fast ingen Omgjængelse vilde have uden med franske Folk. Men saasom de samme Personer bleve begge siden Amtmænd udi Island, mærkede de, at den Parisiske Accent kunde være dem hverken til Zirat

[1]) Holbergs Danske Stat 1762, S 18—19. ff. (Roger) Lettres sur le Dannemarc, t. 2, lettres 31—32 S. 222. Samtale imellem tvende Kjøbmænd (Bille Højbergs Holbergiana S. 127.)

eller Nytte."[1] Disse hyppige Udenlandsrejser have befæstet Indflydelsen af det fremmede, der varede lige til Guldbergs Tid, maaskee for en Tid ligesaa meget eller endnu mere, end de Fremmedes Indstrømning.

Rangsygen, der for at tilfredsstilles tillige gik over til Titelsyge, var en gammel Syge, der efterhaanden ved Rangforordningen af 1699 og den ny af 1717 som en Pest angreb det hele Folk. Ikke at være, men at synes blev det almindelige Løsen. Alt vilde stige, alt vilde højere op, ved Hoffet, i Kirken, ved Universitetet, i Selskaber. De stigende Titler kunde ikke holde Skridt med Begjerligheden. Under Christian den Sjette kunde der for Rangskatten opføres Bygninger, som Frue Kirkes Taarn, og stiftes adskillige andre Indretninger, som Videnskabernes Selskab. „Af alle verdslige Forfængeligheder, siger Holberg, er der ingen, som udi kort Tid er tilvoxen som Titler. En Borger skæmmer sig nu ved at hedde ærlig og agtbar, — den ringeste Rangsperson ved at kaldes ærlig og velbyrdig, som tilforn var den store Kanslers Titel. De, som ere højere i Rangen, have derfor maattet tiltage sig mere glimrende Titler, saa at det er alene den Titel af Majestæt, som Kejsere og Konger have sig forbeholden, og staar det paa, hvor længe de samme ville beholde den for sig alene. Eders Excellence var fordum en kongelig Titel, nu beklædes dermed Skolemestere. Prinsesser kaldtes fordum Jomfruer, Jomfruer Piger, og Pager Smaadrenge"; men

„Jomfrutitel mer ej skottes i vor Alder."[2]

---

1) Holbergs Levnet (Modsætningen imellem os og andre Folk. Udv. Skr. 21, 233). Holbergs Stat, S. 184. Holbergs Epistler, Epist. 439. Den ene af disse „berejsede Personer" var formodenlig J. H. Lafrentz, der har udgivet en Harangue à la reine Anna Sophie, og blev Amtmand i Island.

2) J. Møller, Mnemosyne, 2, 201. Holbergs Epistler, Epist. 383.

Den skarpe Affondring imellem Stænderne og imellem selve Middelstandens Ingredienser var en Levning fra det forrige Tidsrum; denne laugsmæssige Indbeling tillod ikke nogen almindelig Blanding, og hvor flabt end alting nu er blevet, findes der endnu Spor deraf selv ned i Bondestanden. Man kunde skjelne disse Bestanddele fra hinanden, endog efter Gaderne. Den lærde Stand havde sit Tilhold i Kannikestræderne, Bryggerne paa Nørregade, Skomagerne i Klosterstræde, Jøderne i Læderstræde, o. s. v.[1] Disse Afdelinger befejdede hinanden i det smaa og i det store. Skomagerdrenge paa den ene Side sloges med Rebslagerdrenge paa den anden. Men især laa Officerer af Landetaten og Studenterne i Haarene paa hinanden; de holdt langt hen i Tiden ordenlige Aktioner eller Smaaskjærmysler, snart i Runddelen paa Hallandsaas, kaldet Krudsen, snart i Filosofgangen; og man kunde gjerne, ligesom i Krigshistorien, datere efter disse Krige indtil den store Posthusfejde:

„da man skrev ; ; Aar fra store Pølse-Krig."

Hver Stand havde derhos sit Pedanteri. Den lærde Stands nævner jeg blot, da det er saa vel bekjendt og noksom vil lægges for Dagen i Literaturen. Det militaire var ikke mindre, og forenedes med Brutalitet og Raahed.[2]

Der var imidlertid noget, hvori alle Stænder snart kom til at ligne hinanden; den overdrevne Pragtsyge, der hos den gamle Adel havde viist sig med en vis Soliditet, gik efterhaanden over til Borgerstanden, og yttrede sig i en uendelig Efterligning af fremmede Moder, især fra Paris, og ved

---

525. Metamorphosis, 2 Bog 7 Fabel. Falsters Den utidige Rangsyge etc. etc.

[1]) Werlauff, Antegnelser til Holbergs Lystspil 1, 302—303 o. fl. St.

[2]) See Holbergs Epistler, Epist. 12.

en fælles Luxus i Husholdning, Dragt og Levemaade. Een Ting var der, som gjorde alle lige, som kunde give alle det samme Ydre, Penge; og det luxuriøse var en Tilflugt, hvori det hule Indre kunde skjules.[1]

„I Paris, siger Holberg etsteds, lader en hel Familie sig nøje med to til tre Værelser, her skal den have et helt Hus; der har man nok i en Pige, her behøves Stuepige, Kokkepige, Barnepige, Amme, foruden Lakej, Kudsk og Gaardskarl, og gemenligen Skolemester udi Huset, thi det lader ilde at sætte fornemme Borgerbørn udi publiqve Skoler. Hver Haandværksmand maa forskrive fremmede Svende og Drenge, efterdi den største Del af Landets fattige Ungdom lader sig enroullere som Kudske, Lakejer, o. s. v. Der, i Paris, regner man til Udgifter Føde og Klæder, men her skal de tilligemed udredes til Drikkepenge, Pigebryllupper, prægtige Begravelser, Barselstuer, Nytaarsgaver o. s. v. Mangen Borger slipper ikke med 60 Rdr. aarlig udi Nytaarsgave; mangen god Sterbo bliver til intet, naar Bekostningerne paa Begravelsen afregnes; mangen Haandværksmand sætter til paa sin Bryllupsdag hvad han har lagt sig til bedste i sine Ungkarlsdage.“[2]

I Forbindelse med Holbergs Bemærkning om Lakejernes Mængde staar den tjenende Stands Opstigning til Embedsbanen. Det var almindeligt, især i visse Stillinger. De agtværdigste og dygtigste Mænd maatte begynde med Skobørsten, og adskillige Exempler forekomme endnu i Slutningen af Aarhundredet. Derved kom naturligvis ogsaa megen Raahed og Mangel af Dannelse ind i Embedsstanden:

„Som Paddehatte de og hastig voxe op,
nu børster Støvler, Sko, nu staar paa Ærens Top.“[3]

---

[1]) Le luxe est la ressource des gens bêtes. (George Sand).

[2]) Holbergs Stat, S. 19

[3]) Holbergs Metamorphosis, 2 Bog, 10 Fabel. C. P. Rothe, Lovtale over Skobørsten (see under Literaturen).

„Udi Klædebragt, Stads og Equipage, siger Holberg paa et andet Sted, kan man nuomstunder ikke mere distinguere sig; helst udi en Stad, hvor man seer Haandværksfolk udi røde Skarlagensklæder, Skræddere, Skomagere og Bagere at age udi Vogne og Karosser, og at bo udi Huse, som man kunde tage for Paladser, hvis Dørene ikke vare tegnede med Saxe, Støvler og forgyldte Kringler." „Man kan ofte, hedder det hos Pontoppidan, see en slet og ret Person, ja endog en Kjøbmands eller anden Borgers Domestik med Drap d'Ors Vest og Damast til sine Klæders Underfoer; enhver Haandværkskarl undseer sig ved at bære en Kaarde, som ej er af Sølv; og et Fruentimmer, som kjører til Kirke vel coifferet og behængt med Ædelstene, skulde man tro var af adelig Stand." „Standspersoner kunde ikke gaa tilfods, og kunde ikke gaa ud uden at have en Tjener i Hælene." „For nogle Aar siden, siger Holberg, var det kommet saa vidt, at alle indtil fattige Studentere undsaae sig ved at gaa alene (uden Tjener) paa Gaden, men ginge med afpassede Skridt ligesom de skulde følge Lig." „Ingen Stad behøver mere Undervisning udi Økonomi og Levemaade end denne, hvor tvungne Moder foraarsage, at Folk maa renoncere paa Tidsfordriv, daglig Omgjængelse og Sundhed; thi ubekjendte Personer, især Fruentimmer, maa ofte holde sig inde hele Maaneder, efterdi Moden forbyder dem at gaa ud tilfods, og de ofte ingen Evne have at leje en Vogn eller Affe. Stadens Moder have paalagt Folk ligesom en civil Arrest." Der var en stor Mængde Karether, Karioler, Chaiser, Portechaiser; af Karether maaskee et Tusend eller flere i Kjøbenhavn, og deres Antal forøgedes bestandig; men ogsaa i de mindre Stæder, hvor der for tredive Aar siden knap var tre eller fire, fandtes der paa Pontoppidans Tid et halvhundrede. Portechaiser vare komne i Brug nogle Aar efter 1660, og

forekomme endnu 1760. Fra den Tid da de mindskedes, aftog vel ogsaa den Lyst til at age, som Holberg saa tit og saa ynkelig klager over, og med den Brugen af Lejekarether, der ved Enden af Aarhundredet endog i større Stæder, som Odense, kun fandtes i ringe Antal;[1] men i Hovedstaden vedblev endnu paa Christian den Syvendes Tid den simple Mand at age, saavel som den fornemste.[2] Under Frederik den Sjette gaar Omslaget for sig.

Til Tidens Særkjender hører ogsaa Overdrivelse i Klædedragten. Da Parykker først bleve bekjendte her i Landet, ivrede Præsterne imod dem „saasom imod en Troldoms Synd," og fødtes der et Barn med et monstrøst Hoved, saa var det en Advarsel imod de djævelske Fontanger. Men hvad skete? Legationspræsten Masius, kaldet til Hofpræst og Professor i Theologien, kom hjem fra Paris; det var den allerførste, som saaes her til Lands med en Abbé-Paryk. Hans Medbrødre sukkede først ved at see ham, men han forsikkrede dem, at i disse kolde Lande var denne Dragt dobbelt uskyldig. Den ældste af hans Kolleger fik sig snart en liden Paryk, og efterhaanden de andre; de første vare meget simple, men de fik snart baade Front og Frisure. Ved samme Lav maatte Skjægget bukke; thi da man med Piben bar det i Nakken, rimede det sig ikke længer at have det paa

¹) Holbergs Epistler, Epist. 176. 188. 189. jf. Anden Samtale imellem tvende Kjøbmænd og Betænkning om Kvægsygen (Wille Høibergs Holbergiana S. 166. 297.) Pontoppidans Menoza 3, 481. 549. 551. Om Karether Werlauffs Antegnelser til Holbergs Lystspil 1, 156; om Portechaiser Sammes Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 353.

²) Anekdoten eines reisenden Russen. Lübek 1771. Zehnter Brief. Niemand geht allhier zu Fuß, alles fährt in Karossen. Man sollte schwören, daß Podagra hätte hier seinen Sitz aufgeschlagen. Vom größten Minister bis zum kleinsten Handwerksmann fährt alles. Han taler om Kjøbenhavn.

Hagen. Denne Hovedpynt blev saa alminbelig, at det ansaaes for ligesaa uanstændigt at vise sig uden den som uden Kjole; Begrebernes Hoved og Parykk voxte sammen. Nulevende kunde vel ogsaa mindes, hvorledes unge Præstemænd maatte ombytte deres blonde Lokker med de rigtignok stedse besktednere Parykker.[1] Kvinden forhøjede sig med Fontanger og andre høje Frisurer og højhælede Sko; men naar man bygger i Højden, maa man ogsaa bygge i Breden. Hine „Skjørter, der udfordre et temmeligt Rum og nogle gradus latitudinis" „med deres Omkreds af mange Alen, saa man kan sige med Poeten: pars minima est ipsa puella sui",[2] en Mode der ogsaa oprindelig var et engelsk Paafund,[3] varede uden Tvivl ved, om end med mange Modificationer (Wivet skrev et Epigram om Jernskjørterne), indtil den franske Revolution forgræskede Dragten og Frederikke Brun revolutionerede Kjøbenhavn. Den Foranderlighed i den kvindelige Verden, som i det mindste Fremmede tillægge os i højere Grad, end andre Nationer,[4] staar vel ogsaa i Forbindelse med Literaturens Omskiftelser. Begges Præg er Efterligning.

Naar man tager al denne voluminøse Pragt og Stads

---

[1]) Holbergs Epistler, Epist. 90. Pontoppidans Menoza 3, 485. See ogsaa Nyerup, Universitetet S. 169. Werlauffs Noticer til Niels Klim i Boyes Holbergiana 1, 230. Molbech, Holberg og hans Samtid i Histor. Tidsskr. 6, 529. 544 (Monsieur Drubins kuriøse Avertissementer.) Werlauffs Antegnelser til Holbergs Lystspil (Julestuen) o. fl.

[2]) Holbergs Epistler, Epist. 189. Pontoppidans Menoza 3, 547.

[3]) Les vastes paniers, empruntés à l'Angleterre. (Capefigue.)

[4]) Anekdoten eines reisenden Russen. Eilfter Brief. Sie können sich nicht vorstellen, wie veränderlich die hiesigen Frauenzimmer sind. Ich glaube, sie thun es darinnen allen andern Nationen zuvor. Vor einigen Jahren waren sie alle Französisch in ihren Kleidern und vielleicht auch in ihren Sitten; voriges Jahr Türkisch, itzt aber sind sie ganz Englisch von Kopf zu Fuß etc.

og Stivhed i Betragtning, saa hænger atter med den sammen den Stivhed i Omgang og Konversation, den tillærte og paatagne Undseelse og Blufærdighed og det Snærperi, som Holberg saa tit omtaler og aldrig kunde forliges med, paa den Tid, da en ung Pige formanedes til, naar hun kom i Selskab at fæste en Naal for sig og ikke vende sine Öjne fra den, da man brugte Taalemaader, som „mine Sko og Strømper, for høviske Øren at tale"[1], den stive Fornemhed, pedantiske Efterabelse, eftergjorte Finesse, og alle de Konversationens Egenskaber, som han, foruden det der tilhører alle Tider, den behørige Portion af Misundelse og Bagvaskelse, i sine Komedier lægger for Dagen. Derfra er kun eet Skridt til Overgangen til den ikke mindre modbydelige paatagne Højhed og søde Flauhed. Der kan næppe være Tvivl om, at disse Selskabets Tilstande have noget tilsvarende i Literaturen, ja endog ere kjendelige i selve Sproget og Stilen; og det kunde være artigt, der at forfølge dem. Else Skolemesters Stil blev afløst af Efterligninger, der udgik fra Thomas' sirlige Lovtaler. Det kunde hartad synes uforklarligt, hvorledes et saa poetisk Geni som Evald kunde blive saa excentrisk som han blev, og kunde blive behandlet, som han blev; men naar man betænker de Omgivelser, han levede i, naar man husker paa, at Dr. Schönheider og hans Samtidige gik med Parykker og stive Skjøder, saa falder meget af det forunderlige bort.

Stive Skjøder og en stiv Stil hindre imidlertid ingen fra at krumme sin Ryg. Kryberiet for de Store og Magthaverne findes der saa hyppige Exempler paa, at det i Grunden ikke kan lægges nogen til Last, skjønt det blev drevet til en Grad, der nu maa forekomme os væmmelig. Assessor F. C. Brun vilde have sin Søn antaget til Sø-

[1]) Holbergs Moralske Tanker, S. 325.

kadet; Sønnen skrev en Memorial paa Vers in duplo, een til Kongen, en anden til Moltke; Gehejmeraad Berkentin læste Verset og anbefalede det; det blev læst og applauderet paa Sorø i Kongens Nærværelse og over Taffelet (ligesom de gamle Skjaldes Digte), og Ansøgeren „havde den présence d'ésprit at han gik til og kyste hans Excellences Kjortel." Faderen udtaler sin hjertelige Glæde derover. „Imellem os sagt, siger han, fiderer jeg mere derpaa end paa al Resten", og han glæder sig over at Sønnen „finder og ret Smag i saadanne Opvartninger; og seer jeg, vedbliver han, at det at have lidt Dristighed, at kunne gjøre en skikkelig Kompliment, tale Tydsk og Fransk, er gavnligere end alle de latinske Gloser Mfr. Lorentzen prygled ham i Hovedet."[1]

Foruden Bynyt og Næstens Bagtalelse havde Selskabslivet det samme frugtbare Æmne, som det altid har, nemlig Statssager og politiske Diskurser. Jo mindre Indflydelse Folk have paa Regimentet, desto ivrigere ere de til at drøfte det. Holberg havde selv engang i nogen Tid haft en Rem af Huden; thi i hans Person og Skrifter seer man bestandig Tiden gaa igjen i en forbedret Udgave, ligesom han jo ogsaa selv maatte spille med i den honette Ambition. Denne Politisering, især om udenlandske Sager, beskjæftigede ikke blot Borgerstanden, men ganske simple Folk. Der sad de f. Ex. i Roeskilde i Hamborger Herberg og i Kjøbenhavn, foruden paa mange andre Steder, i Peder Larsens Ølhus i Pilestræde, og kommenterede til Klokken ti om Aftenen ved et Krus Øl og en Pibe Tobak over Aviserne (det var den Tids Klubber); ja, engang da Holberg holdt for en Kro paa Landet, og spurgte Kjeldersvenden hvad godt Nyt? og ventede at faa noget at vide om Tilstanden der paa Egnen, fik

[1]) Brevene i Langebekiana S. 40.

han til Svar, at Mirrveis var indsluttet udi Schirvan. Men da man begyndte paa Koncerter og Skuespil, som morede menig Mand, lede Kromændene Afbræk i deres Næring; saa løb alle efter Spil og Spektakler, „som tilforn paa Vertshusene anvendte Aftenen paa grundige Samtaler, saavel udi Stats- som Kirkesager.“[1]

Medens Borger og Bonde reformerede Staten ved et Krus Øl, greb Forbedringssygen under endnu farligere Former om sig i de højere Stænder. Projektmageriet var allerede begyndt i forrige Aarhundrede, og tog til i dette, indtil det angreb Magthaverne selv. Projektmagere strømmede ind i Landet i Haab om egen Vinding, og Landets egne efterlignede dem. En Venetianer kom med Propositioner om Kommercien; Povel Jul fordybede sig i Finansprojekter og politiske Drømme; ved Armeens Reorganisation (1762), „blev den Sygdom at gjøre Planer til en Armee epidemisk, og strakte sig næsten til hver Skriverkarl og til Lakejer i Forgemakkerne, ikke at tale om de endog yngste Fændrikker, som nu troede at besidde Generals Indsigter“; o. s. v. Allerede 1717 var der udstædt en Forordning derimod: da der kom saa mange unyttige Projektmagere til Landet, maatte herefter ingen foreslaa noget, med mindre han paa sin egen Bekostning vilde præstere det foreslagne; kunde han ikke, skulde han arresteres indtil han præsterede, eller efter Loven lide derfor. Men en herskende Tidsaand bryder sig kun lidet om Forordninger; Holberg persiflerede begge Dele, baade Projektmageriet og Forordningen.[2]

---

[1] Werlauffs Antegnelser I, 40. Holbergs Moralske Tanker S. 199. Sammes Epistler, Epist. 213.

[2] Holbergs Niels Klim. Werlauffs Antegnelser I, 11. jf. P. W. Beckers Samlinger til Danmarks Hist. I, 253. Anm. Nogle Charakteertræk af Grev Saint-Germain, tegnede af C. C. Pflug, i Minerva, August 1797.

Forlystelser havde man den Gang som nu: Julestuer, Assembleer, Maskerader, Vaagestuer, ved hvilke der tillige fandt Beværtning Sted, med Sang og Dands, Drik, Fortælling af Æventyr og anden Lystighed[1]; samt Rejser til Gyldenlund (Charlottenlund), Kildereiser til Kirsten Piils Kilde, o. s. v. Smagen i disse Forlystelser kjende vi for den ældre Tid af Holbergs Skildringer.[2]

Fra Frederik den Femtes Tid foregik der i det huslige Liv, i Selskabslivet og Forlystelser en stor Forandring. Vore Historikere skylde os endnu en Skildring deraf; her dvæle vi kun ved nogle Træk, som kaste Lys paa Literaturen.

Velstand bragte Luxus, og Luxus Adspredelsessyge. Det var en Følge af „Middelstandens umaadelige Stræben efter at klyve og klavre op til Herrestandens Lighed"; i Huset „blev al nyttig Haandgjerning foragtelig og uanstændig". Præsterne maatte tage sig af Husligheden; „Schurmann lignede i en Prædiken Kvinden i Kjøbenhavn, som hun før var, med en Silkeorm, der sad i sit Hus og spandt, nu var hun i sin Omskiftelse en broget Sommerfugl".[3]

Verdslig Musik var ikke meget udbredt, selv Damer af Stand maatte nøjes med et Clavecin; men til visse Tider, baade tidligere og paa Klopstocks Tid, gjorde gudelige Koncerter, især Passionskoncerter, megen Lykke. „Paa de her i

[1]) Werlauffs Antegnelser 1, 245 og Efterretninger om Arne Magnusen i Nord. Tidsskr. for Oldk. 3, 32.

[2]) Der findes en senere Satire over Sæder og Skikke: Catalogue des livres nouveaux venûs de Cologne, qui se vendent présentement à la Bourse. fol. (Hjelmstjernes Saml.). Det er lutter Bogtitler, de fleste franske, et Par tydske og nogle danske; f. Ex. Qvindernis Discours i Barsel-Stuen. — Stadsmøernes Klagemaal imod Francoiserne. — Gyldenlunds Stefnemaal imod Friederichs Dals Skov.

[3]) See Skildringen i Eutropii Philadelphi (Erik Pontoppidans) Oeconomiske Balance. (Tilegnet Frederik den Femte). Kbh. 1759.

Staden reglerede musikalske Koncerter, hedder det hos Holberg, sees kun faa Tilhørere det hele Aar igjennem, saalænge der kun spilles lystige Symfonier; men i Fasten, naar den gejstlige Koncert forestilles, vrimler Salen af Mennesker, især af Fruentimmer. Det har han ikke mærket paa andre Steder, end ikke i den hellige Stad Rom".[1]

Den gudelige Stemning maatte snart vige for de verdslige Anliggender, der især fra 1784 og end mere efter den franske Revolutions Udbrud bemægtigede sig alle Gemytter. Den trykkende Fornemmelse af de indstrømmede og indstrømmende Tyskere og Danskhedens Opvaagnen fremkaldte en Tid lang en vistnok ensidig, men indgribende Stemning, der ogsaa yttrede sig stærkt i Literaturen, Tyskeriet, som man kaldte det, og det blev Dagens Æmne: al vor Fortræd er Tysk. Det vilde være en artig Gjenstand for en Afhandling, at give en Skildring af dette idelig tilbagevendende Æmne og at samle Yttringerne derom. Klevenfeld skriver (1741): „Manden rejste paa sin lovlige Vej som en Tysker af Professien at søge Brød i Danmark"; Hofman (1767): „Men danske Folk maa ej høres". Og hvorledes ivrer ikke tilsidst Abrahamsen (1789)![2]

Den franske Revolution gav Klublivet sin staaende Form. Familielivet gik tilgrunde, og Ægteskabet tabte sin Velsignelse. Til den indenlandske Interesse knyttede sig en større, da store Verdensbegivenheder satte hele Europa i Bevægelse. Hvilken Alvor laa der ikke i denne Tid! hvilken Kilde til dyb Betragtning! Store, skrækkelige Begivenheder indbyde enten til Beskuelse af den menneskelige Natur, i det det

[1]) Holbergs Epistler, Epist. 262.

[2]) Langebekiana S. 6. 29. Rahbeks Erindringer 4, 101. 191. jf. Allen, Det danske Sprog og det nationale Liv i Hertugd. Slesvig S. 385. See i øvrigt Skrifterne under Literaturen.

dybere Sind vender ind i sig selv, og søger at forklare sig det umanerlige, eller de bringe Tilskuerne til at trænge sig sammen i snævrere Kredse, ligesom Faarene under et Uvejr, til at samle noget omkring sig, der kan rive dem ud af det forfærdelige. Men det var langt mere udvortes Grunde, der fremkaldte Klublivet (atter en engelsk Indretning). Ved Aktiesvimlen havde Formuen i alle Borgerklasser faaet et Knæk, mange nødtes til huslige Indskrænkninger, og dem søgte de at skjule ved at tilbringe deres Aftener i en Klub. Den Interesse, der var bleven vakt for de offenlige Anliggender, den spændte Forventning om den ny Tingenes Orden gjorde ogsaa, at mange søgte hen til de Steder, hvor man kunde vente at høre noget derom, undertiden af velunderrettede Mænd.[1] Det var saaledes Lede i Hjemmet og politisk Nysgjerrighed, der vare de nærmeste Kilder til Klublivet; men, som en Følge af en lille Stats politiske Afmagt, vandt i disse Kredse Letsindighed og Livsnydelse snart Sejer over alle andre forfølgende Tanker. For enten at bedøve sin Uro eller i selve Følelsen af sin Afmagt bleve Folk snart lede af at tænke, og søgte Adspredelser. Det blev Modetone, at samles, komme og gaa, i større sluttede Samfund, endog om Dagen, dels for at drøfte Tidens Emner, der fløj forbi som Billederne i en Laterna magica, dels for at more sig over Næstens Lyder, og (selv om Vinen, som Rahbek sagde om sig selv, smagte En som Eddike[2]) at tilbringe Aftenen i Svir og Passjar indtil langt ud paa Natten. Denne Klublivets blomstrende Tid var den ægte Visetid. For Literaturen har den faaet en vis Betydning; det politiske Udbytte var uden Tvivl saare ringe. Man plantede rigtig nok

[1]) Rahbeks Erindringer, 3, 30. 4, 72. 5, 226 o. fl. St.

[2]) Oehlenschläger anfører det i sit Levnet.

ogsaa her Frihedstræer, men „deres Blade var Kort og franske Aviser, deres Frugt pressede Druer“.[1] Sorø havde ogsaa sin Klub, og vi vælge en Tale, der blev holdt der, til Beviis paa, hvilken Priis man satte paa dette Liv, hvilken ædel Tendens der foresvævede Taleren, og hvor nydelig han kunde udtrykke sig derom. Han begynder sin Tale saaledes: „Hvad er Livet uden Glæder, Højstærede!“ Det er et rigt og frugtbart Æmne. Saa besvarer han det Spørgsmaal: Hvilke ere da de Glæder man nyder i en Klub? De blandede Selskaber ere utaalelige, men Klubber! „De frembyde flere af Sindets Forlystelser.“ „Man læser Ugeblade, man taler, man synger; man leger med Elfenbens Kugler, med malede Blade, med Krigere paa Brettet; man vexler Fortællinger eller gjør hvad man lyster, og man vinder i Frihed og Afvexlinger hvad man taber i Savnet af Fruentimmerselskab.“[2] Og det skulde trykkes? Ja, paa denne Tid skulde alting trykkes og alting læses.

Og den Dannelse, der nu kunde erhværves ved at læse noget af alt, skulde endelig fuldendes ved den udøvende Kunst. Til denne Tid hører ogsaa de dramatiske Selskaber, Privattheatrenes Opkomst, Menneskets Forædling ved at agere Komedie. Omtrent i Aarene 90 maa der have dannet sig en Mængde af dem, og det var ikke blot for Morskab (Ej blot til Lyst). Steffens fortæller os en Del om dem: Det første

---

[1]) Grundtvig, Kort Begreb af Verdenskr. 1812. S. 312.

[2]) Selskabsglæderne i de blandede Selskaber og i Klubber. Tale den 28 Januar 1791 holden i Soroe Klub af H. G. Olsen. Soroe 1791. 4. „Min Gjenstand, siger han om sit Æmne, var for rig, for at kunne udvikles i saa snevert et Rum“; han har studeret den Ting; han betjente sig af Schytte, Snedorf o. fl., blandt andet af L'ami des Femmes, „et Skrift, der fortjener enhver Menneskevens Opmærksomhed.“ — Nogle andre Klubber og Selskaber, der ligge Literaturen nærmere, omtales under denne.

han tog Del i, Selskabet ved Vesterport, var et af de ringere. Medlemmerne vare unge Borgerkoner og Borgerdøttre, Bodsvende, Studenter og Kandidater. Han beskriver hele dets Jammerlighed. Primadonna var en Borgerkone, der gik for smuk og var dannet ved Romaner af det laveste Slags; Kandidaten, der ordnede alt og tildelte sig selv de bedste Roller, var en forfalden Student, Spillet elendigt.[1] Disse Selskabstheatre og en vis Art af Bladliteratur ere uden Tvivl de tydeligste Beviser paa, hvorledes Dannelsen fra de allerhøjeste Kredse efterhaanden skred ned til de laveste, og Stændernes Blanding begyndte for Alvor at gaa for sig.[2]

Hovedstaden, Literaturens Sæde, og da Sorø tog af, det eneste i Landet, havde uden Tvivl sine elskværdige Sider. Den tiltagende Luxus var, efter Samtidiges Vidnesbyrd, langtfra saa stor som i flere Stæder i Nordtyskland, der hverken havde saa stor Befolkning eller saa megen Rigdom. Den kongelige Familie foregik alle i Jævnhed og Frihed i Færd og Omgang. Man saae dem daglig gaa Arm i Arm igjennem Gaderne; høje Embedsmænd gik tilfods til Kollegierne, Ministerfruer til lejede Landsteder; o desl.[3] Men Byen var naturligvis delt i mange Kotterier; til de højere Kredse, Hoffet, det diplomatiske Korps, de franske Refugiés, den tyske Adel, kom de højst forskjellige Afdelinger i Borgerstanden, der alle vilde med og ikke staa tilbage, men hverken

[1]) Steffens, Hvad jeg oplevede, 2, 72. ff. Rahbeks Erindringer 4, 74.

[2]) Ramdohr, i hans Studien, anfører S. 353, at det var corps diplomatique der begyndte med et Selskabstheater, navnlig Baronesse Krüdener, den russiske Gesandts Gemalinde; Skuespillerne vare fornemme, Stykkerne franske.

[3]) Ramdohr, Studien S. 339. 360. Han bemærker blandt andet: Prinsesse Lovise Augusta og hendes Gemal Hertugen af Augustenborg pleje hver Morgen uden Ledsagelse Arm i Arm at spadsere igjennem Gaderne.

vare forberedte til at modtage Dannelsen eller havde Evner til at anvende den. Tænkefriheden var stærk, men Overtroen endnu stærkere. En Spaadom om samtlige Kjøbenhavneres „Hendød inden fjorten Dage" vakte ikke blot Opmærksomhed, men fandt Tiltro.[1] Alle Yderligheder berørte hinanden. Devote Suk over Djævelens Tempel paa Kongens Nytorv blandede sig med den frækkeste Spot over det Religionen havde helliget. Hele Luften blev fyldt med Brøvl. Bysladder blev til Literatur og Literatur til Bysladder.[2] Baade Selskabslivet og Literaturen vare blevne gjennemtrængte af den vanartede Oplysning. Saaledes kunde det ikke blive.

Af den her meddelte Oversigt kan allerede skjønnes, i hvilke Perioder Literaturens Historie ligesom af sig selv deler sig: Aarhundredets første Halvdel danner den Holbergske Tidsalder (1700—1750); den anden Halvdel er Oplysningens Tidsalder (1750—1800).

---

[1]) Rahbeks D. Tilskuer 1797. Nr. 24—25.

[2]) Ligesom Falster før, skrev Schimmelmann omtrent om Kjøbenhavn 1793: Von Kopenhagen ist nicht viel zu erzählen; denn es ist immer das Kopenhagen, welches Sie kennen. Unter den schönen Geistern findet immer eine gewisse Gährung Statt; sie kömmt mir aber wie die Umwälzung eines Körpers um sich selbst vor, die ihm nicht weiter forthilft. (Baggesens Levnet).

Holbergs Tidsalder.

(1700—1750.)

Første Afdeling.

Holbergs Samtid.

1. Almindelige Betragtninger over den videnskabelige Tilstand. Theologien. Dens lærde Behandling: Gejstligheden og Professorer. Christen Worm, Peder Hersleb, Ludvig Harboe; Søren Lintrup, Hans Bartholin, Hans Stenbuch, Hans Trellund, Markus Wøldike, o. fl. Livsbilleder: Bartholomæus Deichman, Christen Tychonius, Erik Pontoppidan. Theologiens Behandling i Modersmaalet: Lærebøger. Psalmebøger. Bibeloversættelse. Den gejstlige Veltalenhed: Peder Hersleb. Andagtsliteraturen. Exegetiske, kirkehistoriske og dogmatiske Skrifter. Kamp mod Naturalismen.

En lang Vej er tilbagelagt, en næsten ligesaa lang ligger for os. Det er en Vandring fra Milepæl til Milepæl. Ved Glæden over at have naaet den ene vækkes Haabet om at naa den næste. Uden at glemme Hovedmaalet for den hele Vandring maa Sindet samle sig og indskrænke sit Blik, for hver Gang at fæste det paa det nærmeste. I Erhvervelsen af det enkelte ligger Vindingen af det hele. Det umaalelige Hav er jo ikke andet end Draabe ved Siden af Draabe, og hvad er det natlige Himmeldyb uden Stjerne bag Stjerne?

Det vi nu skulle see opstaa er en bestandig fremskridende Nationalliteratur. Fra Historie og Poesi skal den gaa over til almennyttige Skrifter, og vi skulle ikke see den hvile, førend den har trængt ind til Videnskabens abstrakteste Egne.

En lærd Behandling af Theologien, især den dogmatiske, hele Nordeuropas Ejendom; den strenge Videnskabelighed,

Mathematik og Astronomi, Anatomi og Medicin, en Beskjæftigelse for hele Europa, havde givet det forrige Tidsrum sin glimrende Side. Jesper Brochmand, Tyge Brahe, Peder Severin, Anders Krag, Thomas Bartholin, Niels Steno, Ole Rømer, disse Navne ville bestandig leve i Videnskabens Aarbøger. Deres Publikum var Europa, deres Organ Latinen. Denne Forbindelse med en hel Verdensdel og Brugen af et fælles Organ gav denne Udvikling sin Styrke. Men det indenlandske, det folkelige stod tilbage. Der var en dansk Literatur til, men kun faa gode Elementer til at uddanne den. Forsøg og Prøver saae vi nok af, men de mislykkedes saa godt som alle, eller hemmedes i deres Fremgang. Ingenstedes var der nogen fast Grund til at bygge paa. Smagløshed herskede i alle Hjørner og Kanter. En ufrugtbar Tro udelukkede enhver dybere Livsfilosofi; dens smagløse Forkyndelse spærrede Adgangen for Veltalenhed; indskrænkede Livsforholde forjoge alt Vid. Den ældgamle Folkepoesi var kun til i Stumper; nogle forsøgte at efterligne den, men det gik ikke; paa Holbergs Tid blev den til Spot; et udyrket Sprog gjorde en ny Lyrik hartad umulig. Selv Landets Historie blev, fra Begyndelsen af og til Enden, behandlet paa Latin, af Svend Aagesen, af Saxo, af Krønnikeskriverne, af Svaning; kun som et Lysskjær, der næppe kunde sees i Mørket, som en ulmende Gløt i Asken, kom Vedel, og efter ham igjen en Række af latinske Historiegrafer indtil Torfæus med sin nyere Norges Historie satte Krandsen paa Værket. Broen, der forbandt Danmark med det gamle Norden, var forfalden eller næsten afbrudt, og ingen kunde finde paa at istandsætte den eller bygge en ny. Lad os kun sige det rent ud: Det var Frugterne af Reformationens Udartning.

Fremgang kunde skee paa to Maader: Enten derved,

at der opstod et Geni, der kunde forbinde Danmark med sin Fortid og aabne det Vejen til sig selv ved at tilbagekalde det gamle Norden. Det udeblev, og det er udeblevet længe. Thi intet Geni er sig selv nok, selv det maa have jordiske Midler, og de vare ikke tilstede. De første Elementer dertil vare endnu næppe til. Selv Islænderne, der vare de nærmeste til at bearbejde dem, formaaede det ikke. Desuden var den islandske Literatur i sig selv ikke skikket til at vække en Slægt, der behøvede at gjenfødes fra ny af. Tilvisse gaar der en særegen nordisk Aand igjennem Edda og Sagaerne, men den for alle tilgjængelige Poesi og Historie, der er i dem, er kun liden; de kunne skabes deraf, men de ere der ikke forud saaledes, i det Omfang og med den fuldendte Skjønhed, som i den klassiske Literatur; og for de første Bearbejdere havde det raa og smagløse deri, hvilket ikke er ringe, næsten samme Tiltrækningskraft som det ædle og ophøjede; ingen havde endnu renset den gamle Literatur med Kasteskovlen. Derfor gik det (hvilket Poesiens Historie nokſom vil oplyse) ad denne Vej yderst langsomt. Eller Fremgang kunde skee derved, at der opstod et andet Geni, der med sin egen gode Natur forbandt klassisk Dannelse, der paa sit Land anvendte Europas Fremskridt, der forjog det gamle Pedanteri og hos sin Tidsalder vakte nogen Smag for Tænkning over Livet, og fremfor alt gjorde Fremstillingen tiltrækkende ved træffende Vid. Det vil ikke sige meget, at Klassicitetens Behandling endnu var meget bornert, Livet deri var til (den, der mest spottede den, hentede dog sin Næring derfra), og det der behøvedes var ikke Efterligning, der er Død,[1] men Opvækkelse til Selvskabning, som er Livet. Et saadant Geni kunde Tiden

[1]) L'imitation est une espèce de mort, puisqu'elle dépouille chacun de son existence naturelle. (Corinne.)

undfange, dertil var den moden. Hos os endnu tidligere end i Tydskland.

Holbergs Tidsalder danner derved et Mellemled imellem det lærde Tidsrum og Oplysningstiden. Der er noget af det forrige som holder sig, tildels noget forædlet i Formen, som Lærddommen i Gram, Polyhistoriet i Rostgaard; men der er ogsaa meget som nu først bliver til. Det er, som man kunde vente, netop det der behøves til Overgangen. Det bliver til i Holberg endnu klarere og mere ublandet, end i Lessing. Fantasien har endnu ikke begyndt sin Flugt, Følelsen har endnu ikke vundet sin Dybde, men Forstanden, der ordner og rydder op, begynder sin sejrende Fremgang, og springer ud i sin Blomst, Viddet. Aldrig før har det været saa herskende, saa overvejende, saa uudtømmeligt i en eneste Mand. Udenfor Viddets og Kritikkens Regioner hersker der, af Mangel paa hine oplivende Evner, næsten overalt en vis Torhed, især i Videnskaben; men det er heller ikke om den der nu spørges, det er om det, som skal gjenføde den. Paa denne Maade danner der sig en Literatur, der er en nødvendig Forudsætning til den følgende, en Literatur, der ikke som den forrige blindt hen hylder Lærddom, men tværtimod selv vinder Fremgang ved at rive Lærddommen ned fra sin indbildte Højde; der ikke som den forrige søger Yndest til Hove eller hos Adelen og Rigmanden, der overhovedet hverken udgaar fra eller er afhængig af de højere Kredse, men strax vender sig hen til det hele Folk, tænker for det og taler til det, ønsker sig Læsere iblandt den foragtede Almue, ja endog, naar saa skal være, nedlader sig og appellerer, om end kun paa Skrømt, til Matrosernes Nyboder; og som derved giver tilkjende, at fra nu af er Kundskab og Vid tilgjængelige for alle. Denne Literaturs Skaber har derfor stedse været sit Folks Ære og Stolthed.

Enhver Pog kjender ham, enhver dannet Mand studerer ham. Han bragte Lys ind i Mørket, Tænksomhed i det døde Bogstavliv, Læselyst i alle Stænder, Vid og Munterhed i det træge Selskab, Liv og Præcision i Sproget, og saa megen Frihed og Bevægelse i Sæderne, som overhovedet var mulig.

Det er nok værdt at betragte, hvorledes han udrettede alt dette, at kjende de Forhold under hvilke han virkede, den Modstand han mødte, de Hindringer han havde at overvinde, de Midler hvorved han sejrede. Modtog han end Stødet til sin Virksomhed udenfra, saa søgte han dog, i Følge hans naturlige Instinkt, derhen hvor det kunde gives, og det vakte en Bevægelse i hans Sind, der vidner om Geniet i hans Indre. Derfor yde vi ham vor Beundring.

Holbergs ydre Omgivelser, Regjeringen, Universitetets Tilstand o. desl., have vi allerede betragtet, og ved at gjengive nogle Strøg deraf mindet om det meget, som enhver kyndig Læser ydermere vil tilføje. Hvad vi nu have at betragte er hans literære Omgivelser. Vi maa lære at kjende de fremtrædende Mænd, der have virket nærmest før og ved Siden af ham, vi maa see dem i deres Ejendommelighed modsat hans, der staar næsten ene imod alle. Derved ville vi tillige see, paa hvilket Trin de enkelte Videnskabsfag stode, for desto klarere at indsee, i hvilket Forhold hans Virksomhed stod til de andres. Og det vil da ikke forundre nogen, at Videnskabens Historie paa denne Tid er mager; dens Gjenfødelse kunde jo ikke finde Sted, førend han havde fuldført sin Gjerning.

Ordningen heraf har sine Vanskeligheder, thi disse Mænd lade sig nu ikke længer nøje med eet Fag, de søge, ligesom han, at gjennembryde flere. Der er kommen en Forstyrring ind i den sædvanlige Gang, saa at de ikke have Ro til at dvæle ved noget, og de bane ny Veje uden derfor

at forlade de gamle. Orientalisten Matthias Anchersen blev Professor i Mathematik og døde som Biskop i Ribe; Stiftsprovsten i Viborg Jakob Hasse hører til de juridiske Skribenter; Hojer er Jurist og Historiker, Pontoppidan Theolog og Naturforsker, Gram Historiker og Filolog, Falster Filolog og dansk Digter, Rostgaard Polyhistor og dansk Psalmedigter, o. s. v. Det er umuligt paa een Gang at være med dem paa to Steder. Fagene skulle vel være en ledende Tanke, men de kunne ikke være nogen afgjørende Norm. Mangen Gang kan maaskee en af disse Blandingsmænd, der egenlig ikke er stor i noget, komme til at staa ved en anden Mand, som han staar i nogen Forbindelse med, uden just saa lige at høre til Faget. Det er ubekvemt, naar man vil have en let Oversigt; men med jo mere Frihed Literaturen selv bevæger sig, med desto større bliver Fremstillingen nødt til at følge den.

Vi have allerede sagt, og det er en Bemærkning, der strax kan gjøres, naar man seer ud over denne Tidsalder, at Videnskabeligheden standser; den lever kun af sin forrige Hæder, imedens mange derimod søge at bringe det erhvervede til Anvendelse i Livet. Al denne Higen efter europæisk Berømmelse, al denne Søgen efter ny Opdagelser, denne aarlange Grublen, disse store Værker, det er altsammen borte. Folianterne svinde ind til tynde arkevise Disputatser i Kvart, og kun en nedarvet Pligtforskrift, Opfyldelsen af en Embedspligt for at vinde det daglige Brød, kan, og det næppe nok, holde det tarvelige Liv vedlige. Studenten disputerer for at faa Kollegiet, Professoren for at beholde Kathedret. Næsten dem alle er det især om at gjøre at erhværve saa megen Kundskab, som man kan komme igjennem med, og fremfor alt Brødet, Brødet.

Men til at faa Brødet staa de gamle Veje ikke længer aabne, ikke saa aabne som før, da Præsten og Herredsfogden kom nemmere til det; nogen Kundskab kræves der og nogen

Beviser derpaa. Det er den Tid, da de offenlige Prøver begynde, Examensvæsenet, der tilsidst skal voxe al indre Dygtighed over Hovedet.

Det er ikke alene af Universitetets Tilstand, af den store nordiske Krig under Frederik den Fjerde, af den aandssløvende pietistiske Retning under Christian den Sjette, af Mangelen paa Mæcenater i den ny Adel, af den danske Boghandels slette Beskaffenhed, af den al fri Virksomhed hemmende Censur eller deslige, naturligvis medvirkende, Omstændigheder, det er ikke af dem alene det Omsving maa forklares, hvorved videnskabelig Lærdom, i det mindste forsaavidt den ytrer sig i Skrifter, blev til en Sjeldenhed, hvorved hint seculum illustre blev afløst af et andet, som allerede Søren Lintrup maatte give det Vidnesbyrd, at det ingen Pris satte paa Videnskaberne og forsmaaede Studier, der ikke vare Brødstudier,[1] en Klage, som vi skulle see gjentage sig, bestandig forstærket. Denne Forandring, der allerede var indtraadt ved Aarhundredets Begyndelse, var en ligefrem Følge af det Omsving, Videnskabeligheden havde taget i hele Europa. Den Lærde havde intet Publikum mere; for hvem skulde han da skrive? Hvad der blev tilbage af de ægte Lærde blev til en Clique, der var for liden til at holde sig selv i Live. Falster tyede til Holland, til Klassicitetens gamle Sæde, og han kunde ingen Forlægger finde; kunde Gram end i Italien vække nogen Opmærksomhed endog for Danmarks Historie, forbi den hørte med til en fremmed Lærds Værker, saa maatte han dog i sit eget Fædreland ty

[1]) Inter perpetuas seculi, exiguum sacris, nullum literis pretium statuentis, injurias ægre spiritum traho. etc. (Lintrups Breve i Werlauffs Bibliotheksbist. S. 61. Anm., jf. Holbergs Sammenligning imellem det forrige Aarhundrede og hans egen Tid, i Danske Stat S. 186 (eller i Boyes Holbergiana 1, 132.)

til Modersmaalet, som ingen Fremmed kunde læse. Og saaledes overalt. Medens Latinen sank og kun i Universitetet fandt en Støtte, vandt Modersmaalet Fremgang og alt hvad der kunde siges i det. Da endelig Holberg havde henrevet alle, da den endnu grunddanske Langebek havde sluttet sig til ham, saa var Værket opgivet. Den latinske Høst, en silдig Efteraarshøst var endelig forbi, og imellem Stubbene spirede der ungt Græs, som den danske Literaturs Ungkvæg (thi endnu var det ikke voxet til) med Begjerlighed kunde søge uden Tøjr og uden Gjerder.

I Theologien finde vi hin Bemærkning om den aftagende Lærdom bekræftet. Det gamle System vedblev, men det havde tabt en Del af sin Tiltrækning; det blev ikke faktisk hævet, men stiltiende sat tilside. De med saa megen Iver grundlagte dogmatiske, tildels meget krakile og ufrugtbare, Undersøgelser havde udtømt sig. Kun Præsterne beskjæftigede sig dermed, og langtfra alle, nogle enkelte Levninger af den gamle Adel, maaskee nogle af den ny. Den øvrige dannede Del af Folket læste vel næppe slige Ting; enten foretrak de Modersmaalet, men det forstod ikke det dogmatiske Sprog, som var meget tungt at lære, eller de havde andet at gjøre, eller de fulgte ny Anskuelser. Heller ikke den gamle Polemik, Stridighederne med Katholikker og Reformerte, fandt tilstrækkelig Næring. Vel yttrede der sig, især i Tidsrummets Begyndelse, nogle Forsøg paa at udbrede Katholicismen, og adskillige unge Studenter lode sig forføre, men det blev en Gjenstand for Øvrighedens Foranstaltning, ikke for en Strid paa Prent, og hører til Kirkens Historie. Om der end kunde have været Anledning dertil, Stemningen var ikke længer den, der havde fremkaldt Resens og Brochmands Arbejder. Om Forkjættringsiver end af og til kunde vaagne, saa

maatte den vige for det, som nu laa Kirken nærmere, Hedningernes og Jødernes Omvendelse og de pietistiske Bevægelser. I Løbet af Tidsrummet grundfæstede Pietismen sig; den søgte sit Liv i en dybere Tro end Dogmet. Denne Hjertetheologi kunde Theologerne ikke forstaa; den hug ind i deres System, og rev det itu; den tog den Helligaand fra dem, og gav den til Almuesmanden. Men den Kamp, som derved opstod imellem den strenge Lutheraner og Pietisten, blev mere ført i Livet selv, i Dagens Yttringer og Sædvaner, ved mundlig Forplantning og paa Prædikestolen, end ved det trykte Ord; og allermindst havde Pietismen og Latin noget med hinanden at gjøre. Da den lærde Behandling under deslige Omstændigheder havde tabt sin Interesse, vendte endelig adskillige Gejstlige, og netop nogle af de mest fremtrædende, sig til andre, tildels verdslige, Øjemed. Naar Kirkens Bestyrelse ikke optog al deres Tid, gave de sig i hele Aarrækker hen til historiske, naturhistoriske o. lign. Undersøgelser, eller til praktiske Foretagender endog udenfor Kirken.

Naar man søger efter den lærde Behandling af Theologien, maa man nærmest vente at finde den hos den høje Gejstlighed og Universitetets Professorer.

Paa Sællands Bispestol sad efter Henrik Bornemann Christen Worm (1711—37), efter ham Peder Hersleb (1737-57). De fylde saaledes det halve Aarhundrede.

Worm havde lagt sin Lærdom for Dagen og vundet et Navn udenlands ved et kirkehistorisk Arbejde; som Præst blev han anseet for en kjærnefuld Prædikant; som Bisp beskjærmede han den Augsburgske Konfession imod Pietisterne, og efter Anekdoten hos Riegels, satte han ikke ringe Pris paa at styre sin Gejstlighed, en Umage, som Frederik den Fjerde nok selv vilde paatage sig. Fra denne Tid haves af ham kun danske Skrifter vedkommende Kirkens praktiske Gjenstande,

Kirkebønner og Ligtaler.[1] Hersleb, en Nordmand, havde været tysk Feldtpræst, og var begge Sprog lige mægtig. Medens han var Præst i Gundersløv paa Falster gav han Anledning til Oprettelsen af de 240 Skoler for Landalmuen. Som Slotspræst paa Frederiksberg giftede han sig med en Slægtning af Peder Jespersen. Fra Biskop i Christiania blev han efter Worms Død Biskop i Sælland; det var en nidkjær, rettroende og retsindig Biskop. De fleste af hans Skrifter ere Prædikener, der udkom i flere Samlinger (1729—56).[2]

Efter Hersleb fulgte Ludvig Harboe (1757—83), en Slesviger fra Broager, der studerede ved tyske Universiteter, indtil han (1735) kom til Kjøbenhavn. Hans Kirkevisitation i Island (1741) gav Anledning til hans Skrifter om Kirkereformationen i dette Land. Fra Biskop i Throndhjem blev han (1748) adjungeret Biskop Hersleb.

Blandt de øvrige Biskopper og Provster findes der ogsaa kun faa, der have efterladt lærde Skrifter fra deres Embedstid, skjøndt de i andre Henseender ere bekjendte og tildels i det følgende blive omtalte; f. Ex. Christian Rudolph Møller (Biskop i Fyen 1703—12), Jakob Lodberg (Stiftsprovst i Christiania 1701, i Sælland 1711, Biskop i Fyen 1717—31), Henrik Gerner (Stiftsprovst i Sælland 1738—47), Frands Thestrup (Biskop i Aalborg 1709—35), Christopher Mumme (Biskop i Aalborg 1735—37), Christen Tychonius (Stiftsprovst i Viborg 1727—40), Matthias Anchersen (Biskop i Ribe 1731—41), Psalmedigteren Hans Adolph Brorson (Stiftsprovst og Biskop i Ribe).

Blandt de theologiske Professorer var uden Tvivl den lær-

---

[1]) See Zwerg, Woldikes Sorgetale, Riegels og Helweg.

[2]) See Harboes og Anchersens hos Nyerup anførte Skrifter om Hersleb, og Overjættelierne: Trende Lovtaler (etc.) besørgede af den Salige Herres Tro TieNeR (N. Ronning). Kbh 1758. 4.

deste den i forrige Tidsrum nævnte Søren Lintrup (1716—20, 1725—30, da han ved Frederik den Fjerdes Død blev afskediget). Ved sine Forelæsninger samlede han, især i den tidligere Tid, mange Tilhørere om sig, men igjennem Pressen virkede han kun ved Disputatser og nogle mindre, tildels ved Ildebranden i Bergen tabte Skrifter.[1] Hans Bartholin (1693—1731) foredrog sine 1710 som Slutstenen paa den gamle Dogmatik udgivne i forrige Tidsrum omtalte Elementa theologica, og dvælede endnu ved forældede Spørgsmaal, f. Ex. om Englenes Skabelse; han satte sig imod Pietisternes Lærdomme, men hans langvarige Virksomhed ved Universitetet synes ikke at have baaret kjendelige Frugter for Videnskaben.[2] Heller ikke har Hans Stenbuch (1709—40), der først havde været Prof. i det hebraiske Sprog, og hvis Navn endnu lever i Vartov, udgivet andet end Disputatser, blandt hvilke de mærkeligste er den under Navn af Christologi bekjendte Række (1710—38).[3] Hans Trellund (1712—25, da han blev Biskop i Viborg) havde været Feldtprovst ved de danske Tropper i Italien, og udgav sine Skrifter paa Tysk, skjønbt han var født i Kjøbenhavn. Hans latinske Skrifter ere ligeledes Disputatser; en af disse, hans Forsvar for Missionsvæsenet, fremkaldte et Modskrift af Morten Wolfsburg (1718), med hvem han ogsaa havde exegetiske Stridigheder. Trellund deltog ligeledes i den Beskyldning for Vranglærdom, som Wolfsburg paadrog sig ved sit Lexikon til det ny Testamente (1717); men slige Ting bleve nu indenfor Kirkens Vægge.[4] Markus Wøldike

---

1) See Cimbr. literata og Zwerg.
2) See Giessing 2 D. 1 H.
3) See Worms Lex. og Dän. Bibl.
4) See Trellunds Levnet og Skrifter i Programma Academicum in obitum Dr. Johannis Trellund. Viburgi 1738. fol. Rosenstand-

fra Sommersted (Prof. i Theologien 1731—50), om hvem det hedder, at han var saa vel bevandret i alle Videnskaber, at han kunde have paataget sig hvilken Professur det skulde have været,[1] var en grundig Orientalist, og har givet vigtige Bidrag til det danske Sprogs Historie ved sine Afhandlinger om de danske Bibeloversættelser og Hans Tavsens Messebøger; han disputerede ogsaa over kirkehistoriske Emner; sin theologiske Lærdom samlede han i en dogmatisk Lærebog for Skolerne (Positiones fidei 1740), der siden forøget med lærde Anmærkninger blev udgivet af Rektoren i Roeskilde Bernh. Schnabel (1753).[2] Den navnkundige Nordmand Peder Holm, begyndte sin theologiske Bane som Prof. 1738; Søren Bloch (1741—45) blev siden Stiftsprovst i Aalborg og i Sælland, († 1753); Peder Rosenstand Goiske 1749.

Exempler paa disse Mænds Skrifter:

Lintrups Skrifter, see Nyerup. Om Specimen Protheoriæ theologicæ generalis, Hafn. 1706. 4. ogsaa Nova liter. maris Balth. for 1706 og 1707.

Om Stenbuchs Justificatio Christi passiva (etc.) see Worm. I en anden Række Disputatser undersøger han Bibeloversættelsen i Modersmaalet; deriblandt er Παροράματα versionis vernaculæ. jf. Nova liter. maris Balth. 1706, S. 342.

Trellunds Vindiciæ veritatis contra Personatum quendam Christianum Alethophilum. Havn. 1718. 4. om det malabariske Missionsvæsen, imod Relation von dem Ursprung und Fortgang der Dänisch-Malabarischen Missionariorum 1715, hvori Trellunds Retroenhed angribes. — Wolfsburgs Veritas suimet ipsius vindex contra Johannis Trellund sic dictas Vindicias veritatis. Am-

Goische, Oratio funebris in Joh. Trellund. Viburgi 1738. fol. samt Tychonii Parentation og Liig-Tale (holdt 1735 i Viborg Domkirke). Viborg. fol.

1) Ville Hojbergs Holbergiana, Fortalen, Bladet i.

2) See Andersens Sørgetale og Georg Venzky's Mindeord i Lærde Tidender 1750 Nr. 41. 43. 44. 48. 49. 1751 Nr. 2.

stelodami 1718. 4. Samt Condimenta latinitatis, gulæ Trellundianæ porrecta, Ex occasione scripti contra Anonymum de dicto 2 Cor. V. 19. Havn. 1721. 4. Og Examen sententiæ Domini Johannis Trellundii de vero sensu verborum 2 Cor. V. 19. Havn. 1721. 4.

Wøldikes Positiones fidei Christianæ earumque probationes selectæ. Havn. 1740. Sammes Compendium theologiæ theticæ in usum scholarum, notis illustratum a B. Schnabel. Hafniæ et Lipsiæ 1753. udgivet i hans Alderdom, efterat han i 34 Aar havde underviist Ungdommen; Anmærkningerne ere ikke blot oplysende, men tillige polemiske. At Bogen ogsaa blev brugt i Sverrig, sees af en med Tillæg og Rettelser forøget Udgave af Mag. Petrus Munck. Londini Gothorum (1760), ny Udgave 1776.

De tydske Hof- og Slotspræster havde saa megen Indflydelse, at ogsaa de, skjønbt de ikke egenlig kunne henføres til danske Skribenter, maa nævnes. Det var især Franz Julius Lütkens (1704—12), der udvirkede Forordningen af 1706 imod pietistiske Forsamlinger. Johannes Ochsen (1707—12), der havde studeret i England, og var bekjendt for sin „behagelige og bevægelige Prædikemaade." Georg Joh. Conradi (1720—28), siden Superintendent i Slesvig og Holsten, der var hengiven til Hypokondri. Den bekjendte Joh. Bartholomæus Bluhme, hvis Fader var Rektor i Tønder, blev, efterat han tilfældig var kommen til at prædike for Frederik den Fjerde i Odense, kaldet fra Marie Kirke i Rendsborg til kongelig Hofpræst og Konfessionarius (1729—53). To tydske Ligprædikener er alt det, hvormed han har beriget Literaturen. Jeremias Fr. Reuss (tydsk Hofpræst og Prof. i Theologien ved Universitetet 1732—49) blev af Zinzendorf anbefalet til Christian den Sjette, og var, ligesom Bluhme, en Beskytter af Hernhutternes Tilhængere i Danmark. De Bevægelser i Kirken, hvori disse Mænd deltoge, høre mere

til Kirkens end til Literaturens Historie; deres Skrifter ere latinske Disputatser og tyske Prædikener.[1]

Foruden ny Udgaver af ældre Theologers Skrifter, som Brochmands og Bandals, udkom flere exegetiske, dogmatiske og kirkehistoriske Skrifter, forfattede dels af Præster dels af andre. Til disse Forfattere høre især: Peder Jakobsen Brinch og Morten Wolfsburg, samt Esaias Fleischer, Ludvig Vinslov, Johan Frederik Bandal (Prof. i Metafysik), Hans Bandal, Claus Ursin, Gerhard Treschow, Markus Buck (Rektor i Herlufsholm), Andreas Reiersen, Peder von Haven, Niels Schwarz (Assessor i Overhofretten i Norge), Povel Matthias Bildsøe. Til den danske Kirkes Historie haves i Særdeleshed Bidrag af Christen Olivarius (De vita et scriptis Pauli Eliæ 1741), Peder Terpager, Albert Thura, Jens Paludan, Povel Povelsen i Saxild og Niels Rhud.

Exempler paa disse Skrifter:

Brinchs Philologia sacra veteris et novi Testamenti, per quam difficiliores voces et phrases græcæ Novi Testamenti ex lxx interpretum versione et textibus Vet. Test. Ebræis et Apocryphis græciss. præstantioribus, eruuntur et commentariis eruditorum ordine alphabetico illustrantur. Hafniæ 1734. (Med H. P. Andersens Fortale om hans Levnet og Skrifter.)

Sammes Chronologiæ et historiæ Fl. Josephi examen. Hafn. 1701. 4. To Disputatser, den ene om Kronologien, den anden om Uoverensstemmelserne imellem Josephus og den hellige Skrift.

Wolfsburgs Supplementum Criticæ sacræ Eduardi Leigh. Continuatio supplementi etc. Hafn. 1705—6. (Nova liter. maris Balth. 1707, S. 148). Observationes sacræ in Novum Testamentum. Editæ ex occasione uberius supplendi sacram Criticam Edvardi Leigh. Flensburgi et Lipsiæ 1717. 4. (Oplysninger til Ord i det Ny Testamente ordnede alfabetisk).

[1]) See om disse Mænd Zwerg, J. Møller og Helweg; jf. om Lütkens Nova liter. maris Balth. 1707, S. 145.

Reiersens Hermeneutica sacra per tabulas seu Tabulæ synopticæ in Institutiones Hermeneuticæ sacræ J. J. Rambachii. Havniæ et Lipsiæ 1741. (Man faar heraf en tydelig Forestilling om Exegetikkens smaalige Behandling, da den her er opstillet i alle sine Afdelinger og Underafdelinger; man faar at vide hvad en Ting ikke er og hvad den er og alt hvad der derved er at betragte. Ogsaa de theologiske Hjælpevidenskaber gjennemgaas.)

Fleischers Brevis explicatio tridui mortis et resurrectionis Christi ad ductum Prophetiæ ipsius Servatoris Matth. XII. 40. Hauniæ 1700. (Fortalen om Kristi Fødselsdag).

Winsløvs Salvator a Deo desertus (etc.) 1706. jf. Nova liter. maris Balth. 1707, S. 111. Af hans Skrift de anima locata udkom anden Udgave, jf. st. 1708, S. 80.

Vandals Christeidos sive Dramatis sacri actus secundus, qui exhibet alteram trisecularem ecclesiæ sortem, a Constantino Magno ad triumphum Heraclii imperatoris, ex J. C. Danhaveri Msc. editus. Havn. 1708. 4.

Mag. Claudii Ursini Oratio jubilæa historico-theologica, in qua admiranda divini numinis in ecclesiæ conservationem (etc.) cura et vigilantia demonstratur — Imprimis vero Papismi incunabula, ortus et progessus atque felicissima nostra et miraculosa ab eodem liberatio (etc.) Hafn. (Kort Omrids af Kirkens Historie, ved Jubilæet 1717.)

Treschows Vestigia Christianæ doctrinæ in scriptis philosophorum quorundam gentilium deprehensa. Havn. 1724—27. 4. (nemlig hos Epiktet, Plotinus, Chalcidius og Synesius).

Bucks Annotationes philologicæ in Theophylacti Bulgariensis Archiepiscopi Epistolas. Partic. 1—9. Hafn. 1737—40. 4. (Defekt Exemplar i det Kgl. Bibl.)

Schwarzes Pot. Regis Davidis priores duo Psalmi — translati et Pontifici Benedicto XIV. missi. Hafniæ 1751. 4. Sammes Vera et unica methodus quomodo lingva sancta V. T. in alias lingvas illustrius describenda. Nempe secundum divinissima hic in latina lingva accurate expressa ipsius Spiritus Sancti commata et conjunctionis signa, simulque secundum arcana scripturæ hic revelata. Quorum divina vis et lux in hunc usque diem fuit incognita. Hafniæ (1751). 4. (Allerede for ti Aar

siden havde Grev Johan Ludvig Holstein paalagt ham at give Bidrag til Bibeloversættelsens Forbedring; de to første Psalmer sendte han til Paven Benedikt den Fjortende 1749.)

Terpagers Chronicon ecclesiæ Ripensis seu Annales episcoporum Ripensium ex veteri codice manuscripto. Havniæ. 1708. Oratio jubilæa Evangelica de Ripis olim Pontificiis. Hafniæ. 1719. (Ved Jubilæet 1717. Omtalt med Berømmelse i et Brev fra Falster til N. P. Sibbern 1717 i Falsters haandskrevne latinske Brevvexling.)

Thuras Series episcoporum qui dœcesi Alburgensi ante et post reformationem præfuerunt. Hafn. 1733.

Paludans Diss. de templo S. Lucii Roschildensi 1720—22. jf. Højers Nova literaria Nr. 6, hvor der bemærkes, at der havdes en Tegning af Kirken af Peder Rasch.

Povelsens Bibliotheca Arhusiensis. (Bisspperne i Aarhus) 1725. 4. Catalogus pastorum Dioeceseos Arhus. 1724. 4. jf. Højers Nova liter. Nr. 5.

Rhuds Disp. De prima origine Christianæ religionis in Dania. 1733. 4.

Saavel i dogmatisk og exegetisk som kirkehistorisk Henseende vidne disse Mænds Skrifter mere om Stilstand og Bevaring af det overleverede, end om en Udvidelse af Kirken.

Der er endnu en Betragtning, om hvilken vi maa søge Oplysning i denne Tids lærde Skrifter: Kirkens Forhold til Naturalismen. Det er en af de Undersøgelser, som jeg idelig har havt for Øje, men hvorom jeg, udenfor Falster, Holberg og Eilschov, kun har fundet lidet, hvorledes Naturalismen efterhaanden har banet sig Indgang, og hvorledes den kom ind som Lære i den lærde Stand. Dens Tid var uden Tvivl endnu ikke kommen. Først efter 1740 tales der med Bestemthed om en Forandring, der var foregaaet med Autoritetstroen. Næppe træffer man nogen af den gejstlige Stand, der taler om de engelske Deisters Skrifter som noget de selv havde læst. Først henimod 1750 begynde de engelske Fritænkere at bestrides og det endda paa anden Haand, med

laante Vaaben. I Begyndelsen af det næste Tidsrum træde derimod Theologerne aabenlyst frem i Kampen imod Fritænkerne, indtil de selv blive Fritænkere.

Kirken betragter sig endnu som en uopløselig Enhed; den staar endnu ene, fremragende, uden Sidekapeller; alt hvad der staar udenfor den behandler den omtrent paa samme Maade, og kaster det altsammen i een Hob. Tidlig nævnes Naturalister, Indifferentister, Synkretister, Enthusiaster, Fanatikere, Pietister, som dem, der vække stor Allarm og Forvirring i Kirken.[1] Selv for Pontoppidan ere Atheister og Pietister lige forfærdelige; han tør ikke skrive deres Navne helt ud, men forkorter dem (A . . ister, P . . . ister,) og det samme gjør flere; ja der ivres endog ved en underlig Talebrng, der næsten seer ud som en Begrebsforvirring, imod de Atheister, der kaldes Deister (ii Atheistæ, qui Deistæ appellantur), som de værste og farligste. Thi Atheister, Deister, Naturalister, Rationalister, det er alle tilhobe Anti-Skripturarier, de nægte Skriftens Autoritet.[2]

I Kiel var man henimod Slutningen af det forrige Aarhundrede paa Vagt imod Fritænkerne.[3] Hos os taler Søren

---

[1]) Jens Brasen om Hedningenes Salighed 1729.

[2]) Eilschov (Philosophiske Breve 1748, S. 119—120) inddeler Fritænkerne i: 1) Skeptikere, som antage ingen Sandhed; 2) Atheister, som nægte Gud; 3) Deister, som nægte Forsynen; 4) Naturalister, grovere og finere, som forkaste enten aldeles den guddommelige Aabenbaring eller Hemmeligheder og Mirakler i samme; 5) Fanatikere, Sværmere, som agte paa besynderlige guddommelige Aabenbaringer og umiddelbar Oplysning. En Deist staar i Fare for at blive Atheist; den, der nægter Forsynen, maa nødvendig have nedrige og slette Tanker om Guds Fuldkommenheder. Derover blandes Deisteri undertiden med Atheisteri, og begge Vildfarelser forstaas ikke sjelden under det første Navn.

[3]) Christian Kortholts De tribus impostoribus magnis (Herbert, Hobbes, Spinosa) liber, Kilonii 1680. 8. Hamburgi 1700. 4.

Lintrup (1709) om den Atheisme eller Fanatisme, den Epikureisme eller Enthusiasme, den Skepticisme, Deisme, Naturalisme, Rationalisme, der ere saa vidt udbredte, de Forsøg, der gjøres paa at forvandle den hellige Theologi til en vis Moralfilosofi, o. s. v., saa at Kirken, tror han, næppe nogensinde har haft værre Tider, og det i selve Midten af det blomstrende Europa, i Britannien, i Belgien, i selve Tydskland; men han taler om det som noget, der er udenfor Danmarks Grændser. Der er imidlertid ingen Tvivl om, at det ogsaa har fundet Vej hertil; jeg mener ikke blot Vantro i Almindelighed, Ligegyldighed, Spot med Religionen og dens Tjenere, især i de højere Stænder (thi derpaa giver Kirkens Historie vel Exempler nok[1]), men selve Lærdommen. Selv hos Theologerne trængte Fornuftlyset ind (det var dog taaleligere end den ulærde Pietisme), dog kun i sin alleruskyldigste Skikkelse. De kunde indrømme Fornuftens Brug og alligevel bevare det vedtagne: sola scriptura est norma fidei. Fornuften strider ikke imod Skriften: ratio recta seu sana non est contra res fidei; er der Strid imellem dem, saa er det Skriften der afgjør: quicquid deus dicit verum est, sive rationi repugnat sive non; den er over Fornuften (supra rationem.) Baade Beviset og Anvendelsen falde temmelig let: De historiske Beviser, tagne af Kirkefædrene og den ældste Kirkes Vidnesbyrd, godtgjøre Skrifternes Ægthed; naar Bibelens Ægthed er erkjendt, saa ere

[1]) F. Ex. Adelsmanden, der (1684) anstillede en Kanefart, ved hvilken han lod sit adelige Selskab og Betjentene udklæde sig som Præster med Kjole og Krave (Paludans Magazin for Lidende 2, 204); de støjende Hofvolk, der drillede Pontoppidan, medens han var paa Als; Heimændene, der første Gang Frederik den Femte som Konge var i Kirke, nu, da Hængehovedernes Tid var forbi, troede at kunne slaa sig løs, og med Forskrækkelse saae Kongen andægtig tage sin Psalmebog, o. s. v.

jo Troeslærdommene, som den indeholder, Guds Ord, og saa have jo ligefrem dens og deres Modstandere Uret. Fornuften og Skriften stemme ogsaa i meget overens; ikke alt i Filosofien er falskt og unyttigt; Filosofien og Theologien have visse Lærdomme tilfælles; begge byde: ær dine Forældre! fly Mened! Naturfilosofien kan ogsaa tjene til at kjende Skabningens og Skaberens Majestæt. Ved dens Hjælp kan man tillige bedre forstaa Skriften, f. Ex. Navne paa Planter og Dyr. Naar derimod Fornuften vil henføre det overnaturlige, der forekommer i Skriften, til naturlige Aarsager, naar den f. Ex. vil forklare den Spise, der blev givet Israeliterne i Ørkenen, som intet andet end Græshopper (locustæ), saa bliver den ugudelig. Det er omtrent, saavidt jeg skjønner, Meningen af deres Tale; videre gik de ikke; de kunde saaledes beholde en fuldkommen uforanderlig Tro og dog hylde Fornuften. For dem var der endnu intet at frygte af Naturalismen; de havde et Skjold, som den ikke kunde gjennemtrænge.

Exempler paa hertil hørende Skrifter:

R. Mosis Maimonidis Tractatus de vacca rufa latinitate donatus et — illustratus ab A. Chr. Zellero. Amstelædami 1711. I Slutningen af dette Skrift findes det Brev fra Søren Lintrup til Zeller, skrevet i Kjøbenhavn i Maj 1709, hvilket Nyerup kalder Diss. epistolica de profana seculi novaturientis licentia in sacris.

Ludovici Vinslovii Diss. de philosophiæ rationisque in Theologia usu et abusu. Havn. 1707. jf. Nova liter. maris Balth. 1708, S. 80. Naar han taler om Misbrugene, siger han blandt andet (§ 23, S. 34): Tertius abusus, eorum, qui ita philosophiæ et rationi nimium tribuunt, ut quicquid in sacris repertum Scripturis philosophiæ aut rationi non concordat, falsum existimant esse. Inter quos potissimi sunt Atheistæ et particulatim ii quoque Atheistæ, qui Deistæ appellantur, quique Deum quidem existere credentes eum tamen, prout sese in Scripturis revelavit, neutiquam existere credunt, ideoque etiam Scripturam

sacram nequaquam pro ulla veritatis norma admittunt, sed pro figmento potius habent. Hi capitales veritatis Christianæ sunt hostes, et si in medio Christianismo vivunt, cum æterno suo damno et exitio illic vivunt (etc.).

Joh. Sidelmanni Diss. philologica critica De maxilla Samsonitica (etc. Nova liter. maris Balth. 1706, S. 347) Egenlig et Stridsskrift imod Coccejanernes principia hermeneutica, men hører hertil formedelst Yttringerne imod Atheisterne, der nægte de guddommelige Mirakler.

Christiani Noldii Collegium philosophico-theologicum, exibens usum Metaphysicæ in Theologia (etc.) E Msc. s. absolutum et præfatione adornatum a Matthia Plade. Havniæ 1717. 4.

Vindiciarum scripturæ sacræ quibus illa sacri codicis oracula, quorum nostra ætate magnus solet esse abusus (etc.), præside Henrico Klausing, defend. Matthias W. Seerup Danus. Sect. 1. Lipsiæ 1733 4. Tilegnet Matthias Anchersen og Søren Seerup.

Daniel Huusfeld, Exercitatio philosophica de criteriis revelationis, contra Antiscripturarios hodiernos. Under Tilegnelsen Hafniæ 1745. 4. Aabenbaringens Kjendemærker; det mysteriøse og mirakuløse hører til dens Natur; den kan intet indeholde, som strider imod de simple Natursandheder eller imod de guddommelige Attributer. Men Antiskripturarierne figurere kun paa Titelbladet.

Nicolai Mich. Frimodt Diss. philosophico-critica de civitate Atheistica. Hafn. 1749. 4. Det er kun Uddrag af Warburtons Argumenter imod Fritænkerne.

Hermanni Petri Gudme Protheoria theologiæ Polemicæ sive Præparatio ad studium in Theologia Polemicum. Hafn. 1752. 4. Partic. 1.

Hos Nyerup anføres Hans Otto Bangs Historia critica Theologiæ Systematicæ Partic. 1. udkommen 1748, men det er en Trykfejl for 1758.

Den øvrige theologiske Lærdom maa uden Tvivl søges i Disputatserne. De hertil hørende Forfattere ere især: Hans Bartholin (1684—1711); Hans Stenbuch (1684—1738); Søren Lintrup (1690—1720); Hans Trelland (1691—1724); Bartholomæus Deichmann, Bukoppen; Johan Daniel Ramus, der blev Katholik og døde som Jesuit; Christian Berthelsen (Nova liter. maris Balth.

1706, S. 159); Peder Hersleb, Biskoppen (jf. Nova liter. maris Balth. 1706, S. 157); Morten Fris, der blev Prokansler i Kiel (jf. Nova liter. maris Balth. 1706, S. 160); Nordmanden Eiler Christopher Kaasbøll (Büschings Nachrichten 2, 277, jf. Nova liter. maris Balth. 1706, S. 156); Lyder von Müllen; Andreas Bøldike; Jakob Kærup, siden Biskop i Norge (jf. Nova liter. maris Balth. 1708, S. 78); Johan Frederik Vandal, Prof. i Metafysik (jf. Nova liter. maris Balth. 1708, S. 24); Christian Christopher Renberg; Matthias Bloch, siden Stiftsprovst i Fyn; Frederik Nannestad, siden Biskop i Norge; Søren Anchersen, Prof. i Odense; Christian Peter Getreuer; Rasmus Garboe; Joh. Treschow (Højers Nova liter. Nr. 6); Peder Dorschæus; Christen Rold, siden Præst i Sælland; Jens Olrog; Christian Langemach Leth; Markus Bøldike; Jakob Lodberg, der døde som Biskop i Fyn; Hans Hatting; Jørgen Vesterholt; Peder Holm, siden Prof. i Theologien; Christian Fleischer, Jurist; Jens Jakobsen Hegelund, siden Stiftsprovst i Sælland; Christen Olivarius; Ludvig Harboe, Biskoppen; Jeremias Frederik Reuss, Hofpræsten (for de lucta poenitentium staar ved Trykfejl hos Nyerup de luctu); Hans Otto Bang, siden Prof. i Theologien; Peder Grove Beyer; Herman Peder Gudme; Frederik Qvist, siden Slotspræst; Jens Aagaard; Jakob Peder Hersleb, siden Rektor i Christiania; Hans Stenløse; Johannes Mule (hans tvende Disputatser fandtes ikke); Niels Randulf Vith; Thomas Horrebov; Peder Rosenstand Goiske; Jørgen Rosenkilde, som var og blev Student; Peder Christopher Stenersen, Digteren; Erik Pontoppidan; Christian Beverlin Studsgaard, siden Biskop i Aalborg (1750, jf. Büschings Nachrichten 1, 303); Povel Matthias Bildsøe, siden Biskop i Aarhus (1752); Rasmus Edsberg (1752); Christopher Diederik Friedenreich (1753).

Der findes desuden i Nova liter. maris Balth. flere Disputatser, der ikke omtales hos Nyerup, af Bang, Blicher og Lemvig, Fleischer og Schnabel (Impostor Græcus ex occasione duorum apud Hieronymum locorum illustratus, nemlig i Epist. 10 ad Furiam et Epist. 23 ad Marcellam, Nova liter. maris Balth. 1707 S. 119). Galthen, Hunderup, Sebbelow.

Denne Fortegnelse kan maaskee lette en Theolog Adgangen til engang at give en Karakteristik af Disputatsliteraturen; jeg nævner

blot nogle af forskjellig Slags som Exempler: Diss. historico-ecclesiastica de χειροθεσία sive de ritu imponendi manus apud Veteres af Christianus Henricus Bartholi f.; Morten Fris De erroribus pictorum (Malernes Fejltagelser i Malerier tagne af det gl. Test. Historie.); J. Treschow De America priscis cognita et tempore Apostolorum luce Evangelii collustrata; C. F. Kaasbøll De arboribus Sodomæis, et Emne, som Jens Mundelstrup forhen havde behandlet; J. F. Bandal De Melita Pauli; J. P. Olrog De Romanis quibus Paulus epistolam misit. 1722. 4.; De schismate Corinthi orto 1723. 4.; Markus Wöldikes Confessio Hafniensis de anno 1530 brevibus annotationibus illustrata. Hafn. 1736. 4. (Artiklerne med dansk Oversættelse).

Om Striden imellem Prof. i Theologien Jak. Lodberg og Præsten Morten Reenberg angaaende Verdens Evighed og C. C. Reenbergs undertrykte Disputats 1710, see Langebekiana S. 391.

Forend vi gaa over fra Theologiens lærde Behandling til dens Behandling i Modersmaalet, betragte vi nogle Mænd, der have deltaget i begge, og hvis Levnet oplyser Gejstlighedens Tænkemaade og Virksomhed fra forskjellige Sider.

Bartholomæus Deichmann var en af de Mænd, der ikke fandt Tilfredsstillelse i sit Kald, men vendte sin Hu til verdslige Foretagender. Hans Fader var Byfoged i Kjøbenhavn: han studerede i Leipzig (1689) paa den Tid da Speners Disciple begyndte deres collegia pietatis, men blev upaavirket af den pietistiske Aand. Han holdt sig til Verden, og den føjede ham. Da han (1690) havde taget theologisk Examen, fik han en Velynder i Bisskop Hans Bagger. Ved sine ypperlige Naturgaver og sit indsmigrende Væsen vandt han tillige Gunst til Hove, og steg hurtig fra den ene gejstlige Værdighed til den anden. Kun 22 Aar gammel blev han Feldtprovst ved de danske Tropper i Braband. Hans første (tydske) Prædiken var over Peders Fornægtelse, og „han anvendte Textens Ord: Du est en Galilæer, dit Maal røber dig, saa sindrigt paa sin egen Udtale, at alle beundrede

ham.“ Uden hans Vidende anbefalede Peder Jespersen ham til som Hofpræst at følge med Prins Carl paa dennes Udenlandsrejse; forinden var han bleven udnævnt til Præst i Kolding og Herredsprovst; han holdt sin Indtrædelsesprædiken, og rejste derpaa med Prinsen i nogle Aar. Paa Hjemvejen tog han igjennem Odense, besøgte St. Knuds Kirke, og ønskede i sit Sind, at han kunde blive ansat ved den; og samme Aar blev han Sognepræst til St. Knuds Kirke og Stiftsprovst. Saa holdt han sin Afskedsprædiken i Kolding, hvor han „kun sagde Goddag og Farvel“. Fire Maaneder efter blev han kaldet til Superintendent i Oldenborg og Delmenhorst, men just som han var færdig til at rejse, døde Bisp Henrik Gerner i Viborg; saa blev han Gerners Eftermand (1700) 29 Aar gammel. Saa megen Gunst kræver en vis Opoffrelse. 1711 rasede Pesten i Kjøbenhavn, Hoffet drog til Kolding, og nu begyndte Kongens Kjærlighedsforbindelse med Anna Sophia. Deichmanns Modstandere lagde ham til Last, at han befordrede denne Forbindelse; han blev opfordret til paa Embeds Vegne at gjøre Kongen Forestillinger. Det vilde han ikke; men det var dog ikke ham, der viede dem. Næste Aar blev han Bisp i Christiania, og Thychonius søgte i sin Tale ved Afskeden (Idea consummati episcopi) „at forgylde ham“; men andre dadlede ham i Smug eller udstrøede Skandskrifter imod ham.

I Norge søgte Statholderen Krag Raad hos Deichmann; ved Carl den Tolvtes Indfald tog han endog Del i militære Sager. Men Krags Eftermand Vibe yndede ham ikke, og just nu, efter Anna Sophias Ophøjelse til Dronning, blev der betroet ham meget; ikke blot Kirkernes Salg, men ogsaa den norske Matrikel tog han Del i, og han var Formand i en Kommission, der blev nedsat til at undersøge Tilstanden paa Kongsberg. Myntmesteren havde slaaet falsk Mynt,

han blev dømt til Kagstrygning, Brændemærke og Slaveriet; Dommen blev udført, indtil Døden befriede ham; men Sagen blev revideret, og hans Enke fik Oprejsning efter hans Død. Mange troede, at Deichmann af personlig Hævn havde rejst Beskyldningen. Og der falder endnu en anden Skygge paa hans Navn.

Med flere Nordmænd blev han (1724) kaldet ned til Kjøbenhavn, for at deltage i Forhandlingerne om den norske Matrikel; denne Sag faldt bort, men han indviklede sig i en anden. Han kom efter, at der ved Embeders Besættelse og ved Sager for Retten fandt Bestikkelser og Underslæb Sted. Det var en gammel Synd hos Embedsstanden, der mere end een Gang forgjæves var bleven forbuden ved kongelige Reskripter; men nu hed det, at selve Dronningens Navn var blevet misbrugt derved, at Vedkommende nemlig bildte Sollicitanterne ind, at det var hende, der udvirkede Benaadningerne, og hende, der fik Pengene. Da Deichmann havde meddelt Kongen og Dronningen sin Opdagelse, fik han Befaling at indhente Oplysninger underhaanden; og da der tilvejebragtes nogle Vidnesbyrd om, at Overſekretæren Frederik Rostgaard havde gjort sig skyldig i deslige Bestikkelser, og at Underhandlingerne vare gaaede igjennem en gammel Frøken Rumsen, der var i Rostgaards Hus, Prof. Gram (der dog ikke havde gjort andet end indløst nogle Bestallinger for sine jyske Venner) o. fl., lod Kongen nedsætte den berygtede Gehejmekommissionen eller, som man kaldte den, Bandekommissionen. Thi enhver, paa hvem der faldt den mindste Mistanke, blev indkaldt og maatte aflægge en skrækkelig Ed paa, ikke blot at sige Sandhed, men at fortie alt hvad der foregik. Deichmann blev sendt op til Norge, for at fortsætte Undersøgelsen. Udfaldet er bekjendt. Adskillige højere Embedsmænd bleve afsatte; blandt andre Guldlænderen Ole

Judichær, der ved Flid og Talent havde arbejdet sig op til at blive Admiral og Holmens Chef, og heller ikke er ubekjendt i Literaturen. Forhandlingernes Hemmeligholdelse, de skrækkelige Eder, den naturlige Skræk, der greb selv de ganske Uskyldige, de sorte Rygter, der udbredte sig, at Protokollen, naar Forhørene vare endte, blev forfalsket, den Omhu Deichmann bar for ved en kongelig Decharge at sikkre sig, saa det formentes Efterfølgerne i Regjeringen at have Tiltale til ham, og endelig at Akterne efter Kongens Død tilintetgjordes (bis sie Anno 1731 abolirt sind, siger Højer), alt dette gjør denne Sag til en af de infameste i Danmarks Aarbøger, og en Bisskop, der tog Del i den, ja, stod i Spidsen derfor, maatte i Verdens Øjne faa et underligt Udseende.

Men Menneskenes Dom foragtede Deichmann. De Paskviller, som snege sig om i Mørke eller som gode Venner meddelte ham, rørte ham ikke. Før hans Afrejse fra Viborg blev der udbredt en bitter, men velskreven Satire om ham paa Latin. Man bildte en vis Skolemand ind, at Deichmann havde ham mistænkt for at være Forfatteren. Den betuttede Mand gik til Bisskoppen, og tilbød at rense sig med Ed. „Det er aldeles unødvendigt, svarede Deichmann; det Skrift er altfor vel gjort og bedre end I nogen Tid var i Stand til at gjøre det.“ Engang bragte man ham en Paskvil, der var slaaet op paa hans Port, men han befalede Overbringeren strax at gaa ud og slaa den op igjen, ellers vilde han lade ham tiltale som dens Forfatter. En anden Gang, da man viste ham en Paskvil, svarede han: „Den er slet gjort,“ hvorpaa han trak en anden op af Lommen, og sagde: „Nej, denne er bedre og fornuftig skreven; kjendte jeg Autor, vilde jeg give ham en Recompense.“

Disse Paskviller falde ofte i det grove[1]; men denne Del af Deichmanns Levnet er os alligevel vigtig, fordi den anskueliggjør, i hvilken Tid Holberg skrev sin Peder Paars og sine Satirer. I denne Skrækkens og Paskvillernes Tid (udenlands vare de endnu tidligere begyndte), „da man ikke frygtede, men dog havde god Grund dertil", da man ingen Anelse havde om Vid, mindst om uskyldigt, søgte man i hver Linie, i hvert Ord, personlige Hentydninger. Forgjæves forsikkrede Holberg, at han ikke gav sig af med Skandskrifter; ligesom det alvorlige Digt maatte flyde over af personlig Roes, saaledes maatte Satirens Kjærne være personlige Angreb; saaledes var man vant, og uden det troede ingen at kunne forstaa Digtets Indhold og Tendens. Tiden er fuld deraf.

Sex Dage efter Frederik den Fjerdes Død blev Deichmann, uden Beskyldning, endnu mindre efter Lov og Dom, ved et kongeligt Reskript afsat fra sit Embede. Han bad om Undersøgelse. Der blev nedsat en Kommission, og Præsterne fik Befaling at aflægge Ed, om de havde givet ham Gaver. Ingen vilde mælde sig. Iver Rosenkrands skrev til Vibe, Statholderen, at man nede i Danmark undrede sig over, at der ingen Vidner stode op imod ham: Vibe maatte see at sætte nogen i Bevægelse (mettre quelques gens au jeu à cet égard). Men der kunde kun opdrives et Par Angivelser af nogen Betydenhed: alligevel stod Deichmann saaledes Fare for, selv at blive dømt for Bestikkelser. En bitter Nemesis, thi uegennyttig var han i det mindste.

[1]) Der findes en meget lang, der endda seer ud som et Brudstykke, i Varia Biographica, Ny Kgl. Saml. Nr. 743. fol. Den begynder saaledes:

Bisp Deichman og den sorte Pest
Er et par Norske Drenge;
Dog Pesten gav dem snart sin Rest,
Men Bispen qvæl' dem længe.

Førend Kommissionen var færdig døde han, et halvt Aars Tid efter sin Afsættelse (60 Aar gammel, 1731). Modgang kunde han ikke bære, og hans uventede Død fremkaldte et Rygte om „en filosofisk Dødsmaade“. Men et Slagtilfælde, efter hvilket han i en Dagstid var maalløs, endte hans Liv i hans Hustrus og Børns Nærværelse. Store Gaver gik allerede tilgrunde i hans Liv.[1]

Deichmanns Skrifter ere, foruden hans Doktordissertats, en udførlig og lærd Afhandling om Katholicismens Vrangheb og Forsvar for Luther, tre Ligtaler (den over Kingo, holdt i Odense 1703) og hans Forsvarsskrift for den norske Nation (af 2 April 1724), der først senere er kommen for Lyset, og hvori han i en god, men noget bred Fremstilling forsvarer de Norskes Færd under Krigen.

Diss. historico-theologica de genuinis Pontificiorum præcipue Jesuitarum et Casuistarum erroribus, comparatis cum iis, qui falso Beato Luthero adscribi solent. Havniæ 1700. 4. (Exemplaret i det Kgl. Bibl. er det, han sendte Biskop Jens Birkerod med en egenhændig Tilskrift.)

Ligtalen over Kingo hedder: Mosis Æreminde fra Gud, Aarons Sorgeminde af Israel og Josvæ Salighedsminde for Gud, forestillet endeel udi Fortalen af Zachar. 3, v. 1. endeel udi Textens Ord af Rumer. xx. v. 29. Odense 1704. fol. (jf. Nova liter. maris Balth. 1705, S. 86).

Forsvarsskrift for den norske Nation. Kbh. 1768. 1776. og optrykt, foruden paa de hos Nyerup anførte Steder, i Riegels' Frederik den Fjerdes Hist. 2, 837 og i Storm Munchs Saga 2, 215

Denne Mands Deltagelse i de offenlige verdslige Forretninger henvender vor Opmærksomhed paa de gradvise

[1] Foruden Kilderne hos Nyerup: Pontoppidans Annaler og Zwergs Deichmanns Levnet i J. Møllers Mnemosyne, 1 D., jf. Samme om den gejstl. Veltalenhed i Nyt theolog. Bibl. 20 B.

Fremskridt heri. Først bleve verdslige Forretninger Præsterne paalagte, dette tiltog saa meget, at de besværede sig derover; derefter ansaae de sig selv kaldede til verdslige Forretninger, og Forsvaret derfor gik over i Literaturen; tilsidst bleve de ovenfra næsten kun betragtede som Kommuneforstandere, og mange forbandt med Kirkens Anliggender Økonomien.

Første Gang Gejstligheden brugtes i ren verdslige Sager var det Paalæg, der (1661) gjordes Præsterne, hver i sit Sogn at forestaa Opkrævningen af den paa Rigsdagen vedtagne Konsumtionsafgift.[1] Ved Enden af Aarhundredet var Trykket blevet saa stort, at Morten Renberg i en Landemodstale i Roeskilde yttrede sig saa stærkt derover, at han kaldtes til Orden.[2] Paa Deichmanns Tid førtes For-

---

[1]) Helweg, Den danske Kirkes Hist. (første Udg.) I, 404.

[2]) „I disse Tider, yttrer han, da der lægges os Byrde paa Byrde. Hvad Tid have vi vel til at studere paa det, som vi skal prædike? Hvad Tid have vi til at formane Syndere, til at oplære de Vanvittige, til at besøge de Syge, da vi maa leve i vort Embede mere som dem, der have meget at gjøre og ikke meget at vide. Hvor tit længes vor Sjæl efter at sætte os som Marie ved Jesu Fødder for at lære? og see! vi vises bort med Martha i unyttige Sysler, ret som man vilde sige til os: Gak bort og tjen fremmede Guder! Gjøres vi ikke for vor Embedes Skyld til Procuratores; vi maa forstaa Loven, og hvo har sat os til Dommere? For vor Avlings Skyld blive vi til Bønder, for vort Kirkeregnskab til Fogder. For kaldtes Profeter som Elisæus fra Ploven til Embedet, nu kaldes vi fra Embedet til Ploven; for kaldtes Apostlene fra verdslige Regnskaber til Kristi Skole, nu kaldes vi fra Kristi Skole til Regnskaber; der fejler os intet nu uden een Profession vi skulde endnu sættes udi, sc. blandt de Militærske; og med det Slags Folk have vi og undertiden mere at bestille end vi gjerne vilde.“ Denne Tale mishagede Biskop Bornemann i saa høj Grad, „at han udbød sig paa Konventhuset med disse uanstændige Ord: „Jeg skal ikke lade af førend jeg seer jert Hoved paa en Stage.“ Renberg svarede koldsindig: „Det er bedst at lade det sidde paa den Stage, som Gud haver sat det paa.“ Biskoppens Iver kjølnedes, men han udvirkede dog kongelig Ordre, at Provsten skulde have en Re-

handlingen om Gejstlighedens Deltagelse i de offenlige Anliggender fra Sverrig over i Literaturen. Johan Cold udgav et Skrift derom (1729). Anledningen var den i Sverrig opstaaede Bevægelse, hvorved man vilde have Bisfopperne udelukkede fra Raadet og Gejstligheden fra Rigsdagen; nogle svenske Præster kom til Frederikshald, hvor Cold var Præst, og ventilerede Sagen med ham. Deichmann gjennemsaae Skriftet, men ønskede ikke at det skulde trykkes, thi man vilde da tro, at det var ham, der havde ladet det udarbejde til sit eget Forsvar.[1] Denne Afhandling, der begynder fra Adam og saa gaar det gamle og ny Testamente igjennem, førend den kommer til de gjældende Love, har uden Tvivl nu kun liden Betydning; men der findes nogle andre Ytringer deri, der oplyse Adskillelsen imellem Stænderne og den allerede nu herskende „Lærddoms og Studeringers Foragt". I Fortalen siger han blandt andet: „Blomsterne paa Marken have ikke alle een Farve, men udi deres Stilk og Opvæxt springer de dog alle ud af een grønnende Gejst; den grønne Farve forener dem. Grønt plejer tegne Kjærlighed. Det ene Ord Kjærlighed bør forene den graa Bonde, den brune Handelsmand, den røde Soldat, den buntede Statsmand og den sortklædte Præst". Om Lærddoms Foragt siger han i Slutningen af Skriftet: „Lærddom synes som den var kommen

primande. Jeg har allerede omtalt denne Tale i forrige Del S. 143, og der efter Lütken henført den til 1709; men Paludan henfører den, efter Acta Synodi Roskild., til 1695, medens Renberg endnu var i Stege. See Fr. Lütkens Oeconomiske Tanker, 2 D. (Om Skriveri og Bogtrykkeri.) Fallesens Mag. for Religionslærere, 4 D. Paludans Mag. for Lidende, 2 D. (Noget om Morten Renberg.) Denne Prædiken findes ogsaa i Ny Kgl. Saml. Nr. 91. c. 4to, og i Tillæggene til Mag. Morten Renbergs Levnetsbeskrivelse i Ny Kgl. Saml. Nr. 2086. 4.

[1]) Zwerg i Deichmanns Levnet.

paa det højeste, men nu begynder den svatsigste, stolteste og vellystigste Lærdom at holdes for den angenemste. Den enfoldige og oprigtige Viisdom foragtes af dem, der studere ej anderledes end for Galanteri. Den synes at have nok, der har lært Sprogene, for at kunne bære en Juvenalem og Ovidium de arte amandi i sin Lomme. Med et Sprog af Molieres Komedier kan man alt forbluffe en lærd Mand. Der prales af en forgyldt Skal, hvor der i den altfor tidlig afplukkede Nødd dog ingen Kjærne er." Det kunde maaskee falde nogen ind, at Holberg fremkaldte Foragten for den grundige Lærdom, men det var ikke saa; hvad han saaede spirede kun, fordi Jordbunden allerede var forberedt dertil.[1]

Consilium et judicium Episcopi licitum, d. e. Den Evangeliske Geistligheds underdanige og kierlige Tieniste i Verdslige Sager (etc.) Kbh. 1729. 4. Stedet om Lærdommens Foragt staar i 27 Kap. S. 193.

Christen Lassen Tychonius (Tygesen), en Præstesøn fra Ribe Stift (1702 Sognepræst i Skive, 1727 Stiftsprovst i Viborg, † 1740) „den berømte cimbriske Literator", skal være os et Mønster paa den Forening af Lærdom og Veltalenhed, som, hvor lidet smagfulde de end vare, fandt deres Paaskjønnelse. Det var en Mand, om hvem Møllmann sagde, at han havde lært at tænke førend han begyndte at

---

[1]) Økonomien bliver først i næste Tidsrum en betydelig Gjenstand for Literaturen. Hvilke men de Præster vare, som først gave sig af dermed? Som Kuriositet kan bemærkes en lille Bog af Provsten Ole Hof i Norge: Brændeviins Berømmelse Det er Dr. Carl Linnæi Anmærkninger om Brændeviin Som den findes i Stockholmer Almanak for dette Aar (etc.). Hvortil kommer en Underretning om Calchunske Kyllinger og Hønses Omgang, saaledes at af 100 Kyllinger skal icke doe en eneste uden de lide Gevalt. (Christiania 1748. Bogen selv angiver hverken Sted, Tid eller Forfatter.) Det begyndte maaskee med kalkunske Høns og endte med Gaaseplukning.

skrive, at han skrev som han talede, og talede som en Mester; en Mand, som Christian Falster og Erik Pontoppidan berømme, og der gav Pontoppidan Ideer[1], der var en Ven af Gram, brevvexlede med ham og hvis Breve Gram afskrev[2], hvorimod han med Holberg ragede uklar; en Mand, som ikke blot Samtiden, men den nærmeste Fremtid satte saare højt, „i hvis Skrifter der allevegne fremskinne høje Tanker, gelejdede med en høj Stil, et stort Geni og naturligt Begreb, ledsaget med en stor Skjønsomhed og Dybsindighed, over alt en mægtig Læsning, en stor Erudition"; om hvem der siges, at „hvis hans Skrifter engang blive samlede og sættes i Ligning med Holbergs, ville de gjøre en og anden Læser tvivlraadig, hvem af disse store Mænd der fortjener størst Højagtelse", ja, „hvis Sindsgaver vare nok saa høje som Holbergs". Just derfor maa vi tage dette Vidunder noget nøjere i Øjesyn, dette

Cimbrers Lys og Jyllands klare Øje.

Som Barn var han et Bevis paa, hvorledes en uheldig Natur lader sig overvinde; thi han havde saa besværligt et Mæle, at han fast var ti Aar inden han ret kunde udsige alle Bogstaver; tre Gange maatte hans Fader skjære ham for Tungebaand, og siden maatte Drengen, som fordum Demosthenes, gaa med Rullestene i Munden under Tungen; „hvilket gjorde en saa forunderlig Virkning, at han ved Aarenes Tiltagelse blev ikke alene rentalende, men veltalende". Disse Hindringer uagtet havde han endnu ikke fyldt sit syvende Aar, førend hans Fader maatte lære ham Latin; i sit trettende

---

[1]) Det var et Brev fra Tychonius, hvorved Pontoppidan opmuntredes til at udgive sin Schaubühne des alten und jetzigen Dänemarks, Forløberen for Danske Atlas. (D. Atl. 1 D. Fortalen S. XIII).

[2]) Epistolæ Grammianæ i Ny Kgl. Saml. Nr. 1101. fol.

Aar kunde han færdig læse sin Homer paa Græsk, ikke at tale om, at han gjorde latinske og græske Vers; hele Pauli Epistel til de Rommere kunde han udenad, og hun er da just ikke let at nemme. Og at han heller ikke var nogen Sinke i andre Fag, det viste han, da han tog anden Examen (1696), thi han var en af de fire, der stod sig, medens fire og tyve gik rejekt formedelst deres Ukyndighed in arithmetica.[1]

Der er forhen talt om Oprettelsen af et Universitet i Viborg. Derom skrev han (1729) Raisons til et Universitet i Viborg at forlange: Christian den Fjerde havde allerede besluttet at fundere det, og Frederik den Tredie gav Befaling dertil 1666. Det tjener til Hans Majestæts Ære og hans Rigers Lustre, om han havde saavel to Akademier som to Riger. Kongen af Spanien har 25, Kongen af Frankerige har 24, Kongen af Engelland har 8, o. s. v. Ved Viborg Akademies Indretning kunde let blive paa den Fod, at alle tyske Studerende, saavel af Hans Majestæts egne Provincier paa tyske Bund, som andre, kunde her capable gjøres til Kirkens og Landets Tjeneste. Det var nogle af de Grunde, hvormed det anbefaledes; i den sidste ligger allerede Fællesstaten. Der skulde være 14 Professorer, deraf i Theologien 4, af hvilke den ene og øverste altid tillige skulde være Sognepræst til Domkirken. Sagtens forstaar man da hvad Holberg mener med

— en cimbrisk Helt, skjult under Levi Kjole,
der blive vil et Lys paa Viborgs høje Skole.

---

1) „Ole Rømer examinerede. Da han nu gav sig til at tordne og fulminere imod Examinanderne, som ingenting kunde, sagde en dristig Jyde: Non omnia possumus omnes, hvorpaa Rømer replicerede danice: jeg skal give baade dig og de andre en Possumus, som skal sporges og længe huskes; og saa bleve da alene for arithmeticæ Skyld Fire og Tyve rejicerede til den Examen."

Jødernes Omvendelse beskjæftigede ikke blot Kirken, men ogsaa Hoffet. Hans Guldagers Skrift blev meget udbredt i Haandskrift, og fandt adskillige Tilhængere. Tychonius, som efter Ildebranden i Skive var rejst til Kjøbenhavn, var af modsat Mening; han talede med Ministeren von Plessen derom, og saa ønskede Prins Carl hans Betænkning. Dette var Anledningen til hans Betænkning om Jødernes Omvendelse inden Dommedag (forfattet 1715), der først senere er bleven trykt. Den bestaar af tre Stykker, af hvilke det sidste er, om dette Haab har nogen menneskelig Rimelighed. Ved at benægte det berøvede han sin Tid en stor Forventning.

Til Tychonii latinske Skrifter høre hans Idea consummati episcopi, tilegnet Deichmann (1713), og en Afhandling De noctis præ die prærogativa, som viser, at han ogsaa var bevandret i Edda[1]; men han havde meget andet for.[2] Conspectus librorum quorundam eximiorum Theologiæ studioso vel necessariorum vel adprime utilium har vel en latinsk Titel, men er paa Dansk, og indeholder Bemærkninger om Bøgernes Indhold, Værd, Pris o. desl. Den er derfor endnu vigtig for den Theolog, der vil kjende hin Tids literære Tilstand og Anskuelser.

Det bedste af hans Skrifter er den Augsburgske Bekjendelses Historie (1730), der forbinder Lærdom med Popularitet, historisk Fremstilling med Tænksomhed, og hvori

[1]) Blandt andet bemærker han, at der i "Natar heita" forekommer, at Natten kaldes "módir Auds ok Jardar", hvilket han forklarer ved mater coeli et terræ, ligesom i Genesis 1, 1; "nam Audna et audid est fortuna coelestis sive sors coelitus hominibus destinata". (Giessings Tychoniana 2, 344).

[2]) Falster taler i et Brev til Sibbern 1720 om hans Horæ philologicæ in Evangelia Dominicalia, hvorpaa han har anvendt 10 Aar, og tilføjer: Vulgavit et hic nuper inter amicos Epistolam ad Stenbuchium nostrum, in qua de novissima Bibliorum versione gravissime conqueritur. (Falsters haandskrevne Brevverling.)

Mandens Egenheder, der hist og her komme tilsyne, tjene som en Slags Krydder. I Fortalen handler han ogsaa om de forrige danske Oversættelser af Konfessionen.[1]

I Tilegnelsen til Christian den Sjette forekommer et ikke umærkeligt Sted om Fritænkerne. Han taler om „hine Esprits forts og Spottere, der hverken skjøtter Gud eller Religion, og paa Saducæisk troer hverken Gud eller Djævel, Opstandelse eller Evighed;" om „den Indifferentistiske Libertinage og Fripostighed, at det passer lige viß hvad for Bekjendelse man er af, naar man kun ej just lader sig omskjære som en Jøde, tager Turbant paa som en Tyrk, knæler i en Pagode for en Afgud som en Hedning, og at de Forskjel, der ere imellem Bekjendelserne i Christenheden, bestaar kuns i nogle opiniatre og egensindige Gejstliges Hovmod, Griller og Ordkrig."

Tychonii Veltalenhed synes at have vakt endnu større Beundring end hans Lærdom. Engang holdt han en Prædiken for Kong Frederik den Fjerde; da Kongen spurgte sine Ministre om deres Mening om Prædikanten, svarede en af dem: „Han er, Deres Majestæt, en saadan Mand, at saalænge han staar paa sin Prædikestol var han værd at binde i Guldlænker dertil, for aldrig at komme ned deraf". Vi ville derfor opslaa et af disse veltalende Skrifter, og vælge de Tolv Elims Kilder.

Det er tolv Trøstegrunde, skrevne i Aarets tolv Maaneder, og af hvilke han ved hver Maaneds Udgang sendte et Stykke til Gehejmeraad Christian Ludvig von Plessen til Trøst over hans Frues

Hans Psellographia antiqua er anmeldt som færdig til Trykken i Lærde Tidender 1723, Nr. 33.

[1]) Den Hellige Augsburgiske Bekiendelses Historie, Forklarende i Tre Bogger Dends Anledninger, Forfattelse og Overlevering, Af de beste og tilforladeligste Skribentere sammenskreven, tilligemed Bekiendelsen selv i alle sine Artikler af de beste Originaler paa ny i vor Danske Sprog oversat (etc.) Kbh. 1730. 4. (Anmældte i Lærde Tidender. 1732, Nr. 6 som et Skrift, der nu var at faa tilkjøbs.)

Død. Højberg, som har udgivet dem, kan ikke blive træt af deres Roes. „Det er en Samling af høje Tanker, udførte i en højtravende Stil, et Kunststykke, hvori Autor paa en besynderlig og fast ulignelig Maade har vidst at blande det alvorlige og behagelige sammen." Stedse er han ved dets Gjennemlæsning, som ved noget, der er Liv og Gejst udi, eller det „som Grækerne kalde πῦρ, Ild og Flamme", bleven sat i Bevægelse. Han ønsker sig ikke „som Elisæus fordum en dobbelt Portion af Eliæ Aand, men kuns Halvdelen af denne Præstes Naturens Gaver, hans Forstand og Skjønsomhed, forøget og skjærpet ved en vidtløftig Læsning og rar Studering". Lad os da i Ro og Mag vederkvæge os med nogle Drag af disse himmelske Vande.

Af Tilegnelsen: „Det er vel ufejlbarligt, at Himlen har gjort og skal gjøre det bedste i begge Dele, enten vi see til den Afdøde i sin Grav eller til den Efterlevende i sin Graad. Thi see vi til den Afdødes Grav: Vore visnende Roser, vi kan strø hendes Dyd ned med, vor hæse Røst, vi kan nynne hendes Viser ud med, vore arme Panegyriqver, vi kan flikke sammen om hende, ere jo kun usle Bagatelles, der saa lidet opnaar Maalet af hendes Dyder, som af vore egne Ønsker, og kan kun tjene til at forestille vore Fusker-Penselers Skrøbeligheder til at træffe Lineamenterne af saa fuldkommen et Ansigt. — — See vi til den Efterlevendes Graad: Hvad er det da for Praaser vi kan bære ind i hans sorte Sorgestue? og hvor vidt, ja hvor lidet klækker og strækker vel det feuble (faible) Skin af vore svage Phosphorers Inventioner? Hans Excellence finder sig kun ved vore Opvartninger betynget og bebyrdet, maaskee noget æret, men tillige besværet. Han maa retirere sig ud af Audience-Stuen ind i Kabinettet med de Ord af Esaia: Vender eder fra mig, jeg maa beskelig græde, gjører eder ingen Umage at trøste mig! (Es. 22). — Han kan naadig takke for vor Villie, men billig klage over vor slette Evne. Det er kun Qvaksallerier for de legère Blessures og deslige Symptomes vi Fuskere kan komme frem med, der lidt vil sige til saa desperat en Skade, saa dybt et Saar, saa smertelig en accident Hjerte-Sorg, som Hjertets Sorg overgaar den ordinaire Medicin og de sædvanlige Recepter. — — Jeg fik et Indfald hertil (til disse Slimskilder) af de tolv Vand-Kilder Moses taler om (2 Mosebog 15 Cap. 27 V.) at den vansmægtende Israel under Sky-Støttens

Mandens Egenheder, der hist og her komme tilsyne, tjene som en Slags Krydder. I Fortalen handler han ogsaa om de forrige danske Oversættelser af Konfessionen.[1]

I Tilegnelsen til Christian den Sjette forekommer et ikke umærkeligt Sted om Fritænkerne. Han taler om „hine Esprits forts og Spottere, der hverken skjøtter Gud eller Religion, og paa Saducæisk tror hverken Gud eller Djævel, Opstandelse eller Evighed;" om „den Indifferentistiske Libertinage og Fripostighed, at det passer lige viß hvad for Bekjendelse man er af, naar man kun ej just lader sig omskjære som en Jøde, tager Turbant paa som en Tyrk, knæler i en Pagode for en Afgud som en Hedning, og at de Forskjel, der ere imellem Bekjendelserne i Christenheden, bestaar kuns i nogle opiniatre og egensindige Gejstliges Hovmod, Griller og Ordkrig."

Tychonii Veltalenhed synes at have vakt endnu større Beundring end hans Lærdom. Engang holdt han en Prædiken for Kong Frederik den Fjerde; da Kongen spurgte sine Ministre om deres Mening om Prædikanten, svarede en af dem: „Han er, Deres Majestæt, en saadan Mand, at saalænge han staar paa sin Prædikestol var han værd at binde i Guldlænker dertil, for aldrig at komme ned deraf". Vi ville derfor opslaa et af disse veltalende Skrifter, og vælge de Tolv Klims Kilder.

Det er tolv Trøstegrunde, strevne i Aarets tolv Maaneder, og af hvilke han ved hver Maaneds Udgang sendte et Stykke til Gehejmeraad Christian Ludvig von Plessen til Trøst over hans Frues

---

Hans Psellographia antiqua er anmeldt som færdig til Trykken i Lærde Tidender 1723. Nr. 33.

[1]) Den Hellige Augsburgiske Bekiendelses Historie, Forklarende i Tre Bogger Dends Anledninger, Forfattelse og Overlevering, Af de beste og ulforladeligste Skribentere sammenskreven, tilligemed Bekiendelsen selv i alle sine Artikler af de beste Originaler paa ny i vor Danske Sprog overfat (etc.) Kbh. 1730. 4. (Anmeldte i Lærde Tidender. 1732, Nr. 6 som et [illegible] var at faa tilkiøbs.)

Død. Hejberg, som har udgivet dem, kan ikke blive træt af deres Roes. „Det er en Samling af høje Tanker, udførte i en højtravende Stil, et Kunststykke, hvori Autor paa en besynderlig og fast ulignelig Maade har vidst at blande det alvorlige og behagelige sammen." Større er han ved dets Gjennemlæsning, som ved noget, der er Liv og Gejst udi, eller det „som Grækerne kalde πῦρ, Ild og Flamme", bleven sat i Bevægelse. Han ønsker sig ikke „som Elisæus fordum en dobbelt Portion af Eliæ Aand, men kuns Halvdelen af denne Præstes Naturens Gaver, hans Forstand og Skjønsomhed, forøget og skjærpet ved en vidtløftig Læsning og rar Studering". Lad os da i Ro og Mag vederkvæge os med nogle Drag af disse himmelske Vande.

Af Tilegnelsen: „Det er vel ufejlbarligt, at Himlen har gjort os Kul gjøre det bedste i begge Dele, enten vi see til den Afdøde i sin Grav eller til den Efterlevende i sin Graad. Thi see vi til den Afdødes Grav: Vore visnende Roser, vi kan strø hendes Død med, vor bedste Rost, vi kan nynne hendes Viser ud med, vore [illegible] Panegyriquer, vi kan flikke sammen om hende, ere jo kun usle [illegible], der saa lidet ernaar Maalet af hendes Dyder, som af [illegible] Dufter, og kan kun tjene til at forestille vore Fuskers [illegible] Skrøbeligheder til at træffe Lineamenterne af saa fuldkommen et Ansigt. — — See vi til den Efterlevendes Graad: Hvad er det da for Praaser vi kan bære ind i hans sorte Sørgestue? [illegible] lidet kaster og straaler vel det [illegible] Eller [illegible] fange Poesbørers Inventarier? Hans Excellence [illegible] vore Opvartninger [illegible] besvaret. Han [illegible] Kabinettet med de [illegible] [illegible] — [illegible]

Anforsel fandt saa vel til pas i Elim til sine tolv Stammers Veder-qvægelse i Orken, der kunde betage dem Galde-Smagen af Mara beske Vande. — Lykkelig er jeg, om disse tolv Species saa vel kan meleres og tempereres, at deraf kan blive et lægeligt og lykkeligt Plaster for Deres Excellences Saar; og om jeg kan være lykkelig Fontain-Mester til at lægge tolv Render fra disse tolv Kilder, der kan gjøre Deres Excellences Sjæl som en vandet Urtegaard (Es. 58), at den ligesaa vel maa blomstre med Tusind-Fryder, som Deres salige Frues Sjæl blomstrede med sine Tusind-Dyder." —

Af Første Elims Kilde: „Guds hellige Villie skal altid og i alle Ting være Guds Børns Regel og Rette-Snor." — „I Naturen har vor Skabere gjort os til Herrer over den hele Rest af sine Skabninger: Vi tæmme den grumme Løve, skyde Ulven, lære Bjørnen at dandse efter vor Pibe, commanderer Elephanten, den Edderstemte Hugorm maa selv tjene os til en Theriac. Vi besejle Havet, pløje Jorden, dæmpe Ilden, betjene os af en skarp Vind i Luften. En lin! Alle Elementer lade sig betinge af os til Tjenere eller tvinge af os som Herrer. Solen selv maa være vor Lampe og Fakkel, Vandet vor Hytte-Fad, Skoven vor Dyr-Have, Marken vor Spise-Kammer, Kreaturerne vore Slaver. I Naaden ere Englene blevne Laqvejer, Djævlene Poltrons, Guds Søn vor Broder, Evigheds Glæde vor Arv: Gud vor Fader, Guds Søn vor Liv og Løsning,[1] Guds Aand vor Liv og Lyst. En lin! Verden under Foden og Sejeren udi Haanden. — — Det var temmelig transcendentale Concepter den navnkundige Molinos havde arvet efter nogle ældre Grillenfængere, at man af Kjærlighed til Gud hellere skulde være i Helvede end i Himmelen, naar man vidste, at vor Fordømmelse var hans Villie. Slige Luftspring af Andagter ere mere lige efter Satans fine Sigte (Luc. 22) end efter Messiæ Kaste-Skovl (Matth. 3.)"

Af Anden Elims Kilde: „Vor jordiske Livs medfødte Vilkor er den ufejlbare Dødelighed." — „Vi rykke Rødderne af Jorden, skjære Urterne fra Stilken, bage Kager af Kornet, slagte Qvæget, Fiskene, Fuglene, En lin! ere alle Tings Mordere, for at føde dette Legeme, hvilket billig maa leveres til en Kirke-Gaard, siden det selv

---

[1] For Rimbogstavets Skyld isteden for Forløsning.

er Kreaturernes Kirke-Gaard. Siden jeg er sammensat af saa mange døde Kroppe, hvad Under da, at jeg Dødning omsider resolveres til mine Principia? Og hvad Pretentioner har vel jeg Potte-Skaar? Stod Verdens Mirakler sig ikke uden Skriften,[1] Semiramidis hængende Haver, Mausoli kostbare Begravelse, Solens Colossee paa Rhodus, Dianæ Tempel, der enten var Asiæ Ære eller Asiæ Skam — Stod Skriftens Kunst-Mirakler sig ikke, som Salomons Guld-Hus, Davids Ceder-Hus, Achabs Filsbens-Hus, Babels Taarn, Jerusalems Tempel, i hvilken Kunsten og Kostbarheden kappedes om Prisen, og begge over alle Bygninger i Verden beholdt Sejeren, at jo Tiden saaledes har slidt dem, at den ej har levnet Efterkommerne en Grus af dem; hvad vil da den Lerhytte bilde sig ind, hvis Grundvold er i Støv (Job. 4) — Og som vor hele Liv er som et stakket Stumpe og Stykke af Syrachs grove Lærred (Syr. 40) eller noget grovt og gement Tøj, liden og ond er vor som Jakobs Livs Tid (Genes. 47), ja baade mindre og værre end hans, saa er det noget skammeligt at give sig i Dispute med vor Herre om et Qvarteer mindre eller mere af det Vaagetøj og Støv, og gjøre Gud en Qverelle, fordi vi synes han skar for knap ved Fingeren, da han maalte os den Bendel, som dog ej kan være værdt at tale om, siden det hele Stykke Tøj er kun een Haand Bred efter Skriftens Maal (Ps. 90.)"

Af Tredie Elims Kilde: „At vor Skjæbne i Verden er af Providencen underkast en fornøden Foranderlighed og Ubestandighed." — „Hver Blomster og Blad, hver Sommer-Fugl og Silke-Orm, hver Korn og Kjerne ere Forandringens Deviser og Omskiftelsens Emblemer. En Hipparchus blandt Hedninger og en Copernicus blandt Christne har stor Bifald af de Fornuftige, og explicerer lykkelig de for Øjnene svævende Phænomena af det Principio, at Jorden er en Planet, ja har sin dobbelte Bevægelse, af hvilke den ene gjør Dag og Nat i hver Døgn, den anden Sommer og Vinter i hvert Aar. Jeg er ej af min Navne Tychonis Courage, at jeg dette tør benægte og bestride, om Jorden løber som Kugle, der rulles i Løbet — men det veed jeg tilvisse, om Jorden er ej selv, saa er dog Menneskene paa Jorden idelige Planeter, der har deres visse Perioder, deres foresatte Løb af Himmelens Destin, ere nu i Lykkens Apogæo, nu i Van-

[1]) udenfor Skriften, de profane.

heldens Perigæo, drives og rives førte af en skjult primo mobili, som de har ingen Nytte af at de stræbe og stride imod, oplyses nu af Glædes Sol, formørkes nu af Sorgs-Skygge, gaar nu op, nu ned, snart i en Conjunction, snart i en Opposition, saa Himlens Haand tracterer os som hine Regne-Penge, der paa Brettet betyder nu en Tønde Guld, nu en Hvid og Skjerv. — Og om Skjæbnens Malice forbydes endskjøndt af en naadig Himmel, at give vor Velstand sin Vahne, saa lader hun dog ej af at bringe hende sine Saar og Blessures: faar vor Lykke ej strax en Apoplexi og Slag, saa er hun dog ej fri fra sin Spasmo og flyvende Gicht. Lynet blinker ej alene paa Slottets, men endog paa fattige Folks Vinduer; der kan saa vel hos Propheten høres et Slag paa det lille Hus, at det sprækker, som paa det store Hus, at det revner (Amos 6.) Stormen vipper ej alene Orlogs-Skibet, men hvister og Hjollen og Baaden; jeg mener, Verdens Ubestandighed yttrer og yder saa vel sine Prøver i vore domestiqve og Huse-Sager, som i vore publiqve og Embeds-Sager." —

Disse Prøver kunne allerede oplyse dem, der ikke have Adgang til Kilderne, om denne højpriste Veltalenheds Beskaffenhed. Enkelte Ting ere vel tænkte og vel udtrykte, men det hele er en snurrig Blanding af Bibelsprog, franske Gloser, dansk Klingklang, radbrækkende Lignelser og affekteret Svulst; helligt og verdsligt mænges i Hob og alt det midt i den sørgelige Gjenstand. Tychonius er blandt Præster hvad Vadskiær blev blandt Poeter, og de bleve beundrede, fordi ingen kunde naa dem. Jeg vil endnu tilføje nogle kortere Steder, for et fuldende Billedet.

„Man har læst om en vis stor Herre,[1] at hvem han slog med sin Haand kunde aldrig lykkes eller trives efter den Dag og det Slag; men vor himmelske Faders Orefigne, om jeg saa maa tale, ere ganske ikke farlige. Man har baade Naade og Ære af dem."

Efter at have anført Griffenfelds bekjendte Vers: Der Verden

[1]) Christian den Fjerde.

blev mig gram (etc.), kommenterer han saaledes derover: „Den Nettelé, den Esprit, den Sandhed, den Force, der er i de saa Ord, bekjender jeg, charmerer mig; og han som Nordens Mirakkel og Lykkens Spectakkel synes her at have strevet som et Orakkel, thi Orakkelerne fordum gave og deres Responsa paa Vers."

Efter Bibelsproget: Alt hvad I have gjort en af disse mindste (etc.) tilføjer han: „Dette Sprog kommer mig fore ret som jeg skulde op til Attestats, og jeg da havde en mærkelig Avantage, om min Herre Examinator, der vidste muligt min Foiblesse og hvor slet jeg vilde staa mig in examine, men vilde dog conservere mig for at blive rejiceret, havde da den ej ganske uhørlige Godhed for mig, at han vilde give mig forud paa en Seddel, hvad for Qvæstioner jeg skulde faa; thi da maatte jeg vist være saa stor en Pedant, at min Dumhed var ej at pardonneres, om jeg da ej skulde lave mig paa et taaleligt Svar. Min Jesus, der, naar den store Attestats skal holdes, vist nok bliver min Examinator, vil ikke, at nogen skal blive saa ulykkelig at rejiceres, det er fortabes (1 Pet. 3), han giver mig derfor paa en Seddel hvad for et locum han vil mest examinere, nemlig den om de Hungriges Spisning, de Tørstiges Læskning, de Nøgnes Klædning etc., og det er da det mindste jeg maa, for at gjøre mig vel fast sur le chapitre là, og for hans Naade at gjøres Engle-lig i Himmelen (Matth. 22,) der har været Gud selv lignende i Dyden, blive barmhjertig ligesom den himmelske Fader er barmhjertig (Luc. 6)" o. s. v.

Som Tychonius er her, er han overalt, ogsaa i sine Prædikener. En Ligtale kræver dog noget mere Maadehold, og han viser det ogsaa; men naar han i Slutningen af Ligtalen over Anders Kierulf gribes af Verdens Forgjængelighed, saa kan han ikke staa længer imod, men udbryder: „Alle disse Dantze-Manerer og Maximer, alle de af Dantsemesterne lærte Trin, Coupéer, Caprioler, Postyrer (etc). Den gamle Verden var saa fornarret i denne Art af forfængelige Daarligheder og daarlige Forfængeligheder, at man endnu vel har gandske faa til overs af dens Skuespils Concepter, men kan dog tælle Navnene endnu af hele 7 Snese

Tragoedie-Skribentere og vel 9 Snese Comoedie-Skribentere i bare de Grækers Land (etc.) Thi som Verden med sin Skikkelse ret lignes ved et Theatre med sine Masqver, Forklædninger, Personer og Gestalter, Ham og Habiter, saa maa vi og forestille os ved alt det, der forestilles os, at Comædien skal endes, Theatret ophæves, Legen være ude, Gjækkene gaa hjem, Masqverne aflægges: Verden forgaar med sin Skikkelse." I Ligtalen over Trellund[1] udfører han hvorlunde „de himmelsklærde og vise Mænd ere som Fontainen i Haven — eller Skyen i Luften — eller Brændeglasset — eller vor Herres Værbere (Hververe) — ja, vor Herres Krambode-Karle." Han offrede sig selv til Tidens Afgud.

> Pedanteria man den samme Frue kalder,
> Hvis Alter offres paa af al Slags Stand og Alder —
> Alt sammenflikket var udaf Citationer,
> Saae ud som Bredden af en lærd teutonisk Bog,
> Der siger intet, men i Øjne stikker dog. —
> Gudindens Følge var en Skok Distinktioner,
> Som stedse mumlede udi adskilte Toner.
> Tilsidst Idea gik vel liden som en Dverg,
> Og Troppen sluttes af Poeten Phoenixberg.

Tychonius var ogsaa Poet; han skrev, som Skik var, Lejlighedsvers, efterlignede i forskjellige Retninger, sendte sine Venner, f. Ex. Gram,[2] sine Aandsfostre, og samlede sine Digte, men de bleve først trykte længe efter hans Død. Abrahamson forærede paa sin Sotteseng Rahbek en haandskreven Samling af Tychonii Vers og Indfald, som han synes at have kaldt Poetiske Pjaltekram og Prøveklude eller

---

[1]) S. 97.

[2]) Blandt Grammiana, i ny Kgl. Saml. Nr. 1101. fol. findes En Remse til Frue Amts-Forvalter Lunds i Barsel-Seng, af hendes trofaste Sjæle-Sørger Chr. L. Tychonius.

Udkåstninger af nogle danske Vers.[1] En anden Efterretning siger, at den Titel, under hvilken han vilde have udgivet sine Poemata, gejstlige og verdslige, paa Latin og Dansk, var denne: Versemagerens Thresor og Skab med 4 Romme (Rum) til a) Søndags-Klæder, d. e. Andagter, b) Hærders- eller Hofklæder, c) Sørgeklæder og d) Bryllupsklæder, foruden noget Rips-Raps af Allehaande i en Skuffe;[2] og disse Afdelinger finder man i Bierings Udgave.[3] Vi ville under Poesien komme til at anvende noget af dette Ripsraps til at oplyse dens Tilstand; og tilføje kun et enkelt Exempel paa, hvor lidet lærde og dannede Videnskabsmænd vare i Stand til at modstaa den almindelige Rimelyst. „Hvor tit, siger han (i Sjette Elims Kilde), mener vel Deres Excellence, at denne Salige Sjæl i sin Andagt har gjort en Parodi over Kingos, vor ulignelige Kingos, vor Pindari, vor Statii, vor Sporgs Prunkes og vor Lands Prises herlige Indfald, og sagt:

Naar Sjælen og Hjertet har vanket omkring,
Og prøvet saa mangen forfængelig Sving,
Naar de har omflagret hos Leg og hos Lyst,
Og Is-kold Glæde med Fryghed kyst,
Naar de har omhvippet ved Herligheds Top,
Hvor nogle gik under, men andre krøb op,
Naar de har omhveget i Fyrsternes Sal,
Hvor Herre-Gunst tages i Lykke-Pot-Val,
Naar de her omnyslet i Prægtigheds Kram,
Hvor Udyd saa ofte besminker sin Skam,
Naar de har omhvimset i Vældigheds Bo,
Hvor Penge har Monnet for Ære og Tro:

---

[1]) Rahbeks Bidrag til den danske Skueepladses Hist. S. 73.
[2]) Fortegnelsen over hans Skrifter i Giessings Tychoniana, 2 D.
[3]) Samling af Vers og Indfald, af Mag. Chr. L. Tychonius. Odense 1776.

Saa er dog al Verden mig fundet for let,
Jeg aldrig min Tillid til hende har sæt,
Saa er da kun Himlen mit Mærke og Med,
Thi Verden er idel Forfængelighed."[1]

I Deichmanns Liv have vi seet et rigt Talent gaa tilgrunde i Verdslighed, i Tychonii Lærdommen i Pedanteriets Kaabe; der er endnu et tredie, der nok nærmest udtrykker den almindelige Type: det Liv, hvori en inderlig fast Tro forbinder sig med saa megen Fornuft og Forstand, som den kan bære; et i kirkelig og borgerlig Henseende agtværdigt Liv, men saa stærkt begrændset, at det ikke taaler noget Skridt udover hvad ydre Stilling og Rang kræver; der med travl Iver danner det nødvendige Forarbejde til en videnskabelig Udvikling, men i Videnskaben ikke seer ud over det forstandige og materielle; med saa liden Følelse, at intet Sværmeri er at befrygte, med saa liden Fantasi, at ingen Flugt er mulig. Et Mønster derpaa er Erik Ludvigsen Pontoppidan.

Slægten føres tilbage til Hr. Laurids Jespersen, der var Præst i Espe i Fyn og Provst i Salling Herred († 1604), og som havde 18 Børn og 74 Børneborn og Børnebørnsbørn. Erik Pontoppidans Farfader, Henrik Broby, oversatte sit Tilnavn efter Tidens Skik, og kaldte sig Pontoppidanus; hans Fader, Mag. Ludvig Pontoppidan, en Brodersøn til den throndhjemske Biskop Erik Pontoppidan, var Stiftsprovst i Aarhus.

Verdsligt var Pontoppidans Sind endnu i hans første akademiske Aar, indtil han blev opvakt ved en Skriverkarl,

---

[1]) Tychonii Levnet i Giessings Tychoniana 2 D. og hans Skrifter sst. 1 og 2 D. Tolv Elims Kilder i Wille Hoybergs Kjøbenhavnske Samlinger, 2 D. eller Tychoniana. jf. D. Digtek. Hist. 4 Del. (Lillies) Efterretninger, Oktober—Nov. 1756.

der boede i samme Hus; da han nemlig hørte denne, denne simple Karl, bede sine Morgen- og Aftenbønner, gik han i sig selv; og da han siden kom til en Morbroder, der boede paa et Gods ved Hamborg, blev Omsorgen for hans Sjæls Frelse ham endnu vigtigere. Frugten deraf viste sig ved den Guds Beskjermelse, der overalt var over ham, saa at han ikke blot i sin Skjæbnes større Omskiftelser, men selv i de ubetydeligste Ting, saae Guds Finger. Det traf ham ofte, hvad der jo træffer os alle, uden at vi gjøre saa store Ophævelser derover, at naar han uventet blev skuffet i eet Haab, aabnede der sig ligesaa uventet en anden Udvej. Den Troskyldighed, hvormed han selv fortæller deslige Omstændigheder, aabner os Indsigt i en Livsbetragtning, som den Gang ikke var ualmindelig.

Han skulde have været Huslærer og Feldtpræst i Norge, men blev det ikke; derimod kom han til (22 Aar gammel, 1720) at rejse udenlands med en Hofjunker Hvitfeld. Rejsen gik først til Holland Der havde de engang nær sat til paa et Fragtskib. Pontoppidan troede, at det var ude med dem; han kastede sig i en Krog paa sit Ansigt, og overgav sig saa godt han kunde til sin Skjæbne. Men da han saaledes havde ligget nogen Stund, uden at kunne finde Guds Fred i sit Hjerte, thi hans Tanker brusede indvendig og Stormen udentil, rejste han sig op og forlod dette Sted uden at vide hvorfor. Og næppe var han gaaet nogle Skridt, førend et stort Skibstræ styrtede ned netop paa det Sted, hvor han havde ligget; havde han været der, saa vilde det have knust ham. Han fattede da Mod, og tænkte ved sig selv: Hvorfor skulde Gud have revet dig bort fra dette Sted, hvis du nu skulde dø? Og han blev styrket i Haabet om at leve, da han saae den gamle erfarne Skipper stoppe Lækken, hvor Vandet brød ind, „mit einem Säcklein Holländ-

discher Grütze." „Det hjalp, fordi Gud vilde hjælpe," Vinden lagde sig, og de kom lykkelig i Land. Rejsen gik videre, til England, London og Oxford. Engang vare de redne ud ad Vejen imellem Oxford og Woodstock, for at besee det „Marlbergske" Slot Blenheim. Pontoppidan styrtede med sin Hest ned fra en høj Dæmning i en dyb og stejl Hulvej, og det lige paa en anden Hest, der gik for en Karre, med en saadan Heftighed, at Karrehesten faldt, men hans, den Udvalgtes, Hest blev staaende paa sine Ben. „Dieses war denn eine neue Probe der göttlichen Gnaden Obhut, welche anzuzeichnen er insonderheit der Mühe wehrt geachtet."

En adelig Enke i Fyn kaldte ham til Præst, han modtog Tilbudet, og fik en anden til at rejse med Hvitfeld; men da han kom til Fyn, var Kaldet allerede besat med en anden. Saa blev han (1721) Informator for den siden regjerende Hertug til Holsten-Pløn, blev (1723) Hofpræst paa Nordborg, og (1726) Sognepræst til Hakenburg (Hacheberg). Brugen af det tyske Sprog blev ham her saa naturlig, at han siden vedblev at benytte det næsten som sit Modersmaal.

Pontoppidans literære Virksomhed var mangfoldig, theologisk, historisk-statistisk, sproglig og naturvidenskabelig. Jo mere han forbinder Naturstudier med sin Theologi, desto mere udvides hans Blik, skjøndt han aldrig forlader sit orthodoxe Standpunkt.

Under Opholdet paa Als, der kan betragtes som det første Afsnit i hans literære Liv, havde han adskillige Religionsstridigheder (især med en Mag. Sivers i Rostock), og udgav i den Anledning sine første Skrifter. Hoffolkene drillede og undsagde ham. Her beskjæftigede han sig ogsaa med Grundlaget til sine, siden efter en stor Maalestok udførte, historiske Skrifter.

Religionsstriden, der maaskee vilde have ført til store Vidtløftigheder, blev han reven ud af, da han imod Forventning (1734) blev kaldet til Slotspræst paa Frederiksborg og Aaret efter til dansk Hofpræst i Kjøbenhavn; 1738 blev han extraordinær Professor i Theologien. I dette andet Afsnit af hans Liv, indtil han blev Biskop i Bergen (1747), falder Striden med Langebek, og i denne Tid udgav han kirkelige og historiske Skrifter (Everriculum fermenti veteris 1736, Forklaring 1737, Onde Ordsprog 1739, Psalmebog 1740, Begyndelsen af Annalerne 1741, Menoza 1742; Marmora Danica 1739, Gesta et vestigia Danorum extra Daniam 1740). Tillige beskjæftigede han sig med historisk-sproglige Undersøgelser (Det danske Sprogs Skjæbne i Slesvig), som han fortsatte i Bergen (Glossarium Norvagicum 1749.) Endelig aabnede Norges Natur hans Blik for Naturen i Almindelighed, og han hengav sig i flere Aar til naturhistoriske Undersøgelser (Norges naturlige Historie 1752.)

Fra disse videnskabelige Granskninger blev han bortreven, da han, efter at have opholdt sig om Vinteren 1754—55 i Kjøbenhavn, blev udnævnt til Prokansler ved Universitetet (1755), og nu maatte anvende megen Tid paa Universitetets Reform og paa Kjævlerier med Professorerne, især med „den myndige Peder Holm og den indolente Bernhard Møllmann." Der havde ingen Prokansler været siden Niels Hemmingsens Tid; han skulde danne et Mellemled imellem Patronen og Rektor, men saa opstod der Spørgsmaal om hans Rang; der saaes skjævt til hans fri Bolig; og der kom lidet eller intet ud af de ny Forslag om Skoleembeders Besættelse med Theologer, om de naturvidenskabelige Studiers Forbindelse med Theologien, o. desl. I denne „slibrige" Stilling forblev han til sin Død 1764.[1] I dette sidste Afsnit af sit

[1]) Nyerup, Universitetet, S. 321. Rektor Dass' Breve til Suhm fra 1755 i Suhms Saml. Skr. 15 D.

virksomme Liv, der falder ind under det næste Tidsrum, med hvis Fremgang det staar i Forbindelse, fortsatte han sine theologiske, historiske og naturvidenskabelige Arbejder.

Ved Pontoppidans Skrifter i dette Tidsrum møder os strax den i Øjne faldende Bemærkning, at hans theologiske Skrifter som saadanne have tabt deres Værd for Nutiden, medens de historiske, sproglige og naturvidenskabelige endnu stedse benyttes, tildels endog som Kilder. I hine havde han virkelig en aandig Anskuelse, som han delte med sin Samtid, og den ønske vi at kjende, men den er nu forældet. Hvo læser nu Heller Glaubensspiegel? eller hvo bekymrer sig om Pontoppidans Forklaring, uden for af den og af Balles Lærebog, der afløste den, at oplyses om Tidens religiøse Tilstand? Hvo bryder sig nu om det den Gang saa vigtige Spørgsmaal Ob das Tantzen Sünde sey? Naar Pontoppidan vil feje den gamle Surdej ud, vil udjage Levningerne af Hedenskab og Katholicisme, saa er det netop dem vi søge op i hans Bog; ligesaa søge vi efter Ordsprog i hans Skrift om de onde. Heller ikke Menoza læse vi uden for at opsøge Træk, der skildre hans Samtid.

Menoza er dog en mærkelig Bog, en Roman med religiøs Tendens, hvorledes kunde en Theolog falde paa det? Men den er forfærdelig ædru. Naar den rejsende Prins kommer til en By, meddeler han først nogle Rejseiagttagelser om Stedet, derpaa religiøse Betragtninger; Prinsens Erfaringer og Bemærkninger ere naturligvis Pontoppidans egne. Saaledes kommer han igjennem Muhamedanisme, Jødedom og de kristne Sekter. Først naar han kommer til Danmark (1732), hvor han ender i Kjøbenhavn uden Ende, vækker han vor Opmærksomhed. Pontoppidan havde ikke behøvet, angaaende Forfatterens Øjemærk og Hensigt, at beraabe sig paa den, der engang skal dømme Jordens Kreds med Ret-

færdighed; han skulde heller have tænkt paa, om der var noget i Bogen, der kunde oplive Læseren. Tiden var saa fattig, at den gjorde Lykke.

Pontoppidans historiske Arbejder ere i Almindelighed hvad man kan kalde Stofskrifter, Samlinger, hvis Værd fornemmelig beror paa deres Nøjagtighed, saa meget mere som han har øst eller ladet øse af Kilder, der nu ere tabte; ladet øse, siger jeg, thi man brugte den Gang, og man gjør det vel tildels endnu, at lade andre, unge Studenter, samle Stoffet op af Kilderne. Disse Samlinger, i hvis Ordning han fulgte den letteste Methode, høre imidlertid, som bekjendt, til de fortrinligste i vor Literatur fra denne Tid, ja hans Annaler have ligetil vore Dage været vor eneste fuldstændige Kirkehistorie. Den, der hugger Marmoret ud af Bjerget, er rigtig nok endnu ingen Billedhugger, men han giver dog Materialet til Udførelsen af Ideen.

Ved Pontoppidans naturhistoriske Arbejder er det ikke blot Samlingen, der tildrager os, skjøndt ogsaa den er en af Spirerne til Naturkyndighedens Dyrkning i Danmark, men især den Maade, hvorpaa Naturalismen i sin ædleste Betydning, første Gang uden Tvivl, med Klarhed gik op for Theologien, for hvilken Kristusbilledet hidtil var den hele Natur. „Altfor mange, siger han, ere de, som daglig misbruge Naturen til at vanære Gud; vel os, om vi kunde anvende dens Betragtning til noget bedre. Den aabner os Vejen til videre Indsigt i den store Skabers saa vise som kjærlige Husholdning med os i Naturens Rige." Han vil kun nævne „Ichthytheologien alene eller Guds Kundskab indhentet af hans Husholdning med Fiskene." „Hvis nogen vilde undersøge den Materie grundig og tilgavns, saa vidste han ham ingen bedre Skole eller Bibliothek, end at tilbringe et Aars Tid i det mindste ved Strandsiderne i Bergens

Stift eller Nordland; sandelig hans Opdagelser skulde sætte hele Europa i Forundring, og dersom han havde Indsigt nok i Tingenes Sammenhæng til at kunne vise den og atter i den Guds underlige Raad og Hensigt, saa vidt som vi usle Idioter kunne stave os til, da, siger han, tror jeg han gjorde en priselig, ja hellig og opbyggelig Gjerning.“ [1]

Exempler paa Pontoppidans Skrifter:

Pontoppidans Troens Speyl, oversat af W. E. (Westi Egeberg) Kbh. 1740.

Everriculum fermenti veteris seu Residuæ in Danico orbe cum paganismi tum papismi reliqviæ in apricum prolatæ. Hafniæ (Ved Jubilæet 1736). At en Del af Stoffet er hentet fra Slesvig, see Allen, Det danske Sprog og det nationale Liv i Hertugdømmet Slesvig, S. 159.

Sandhed til Gudfrygtighed udi en Forklaring over Luthers liden Catechismus. Kbh. 1737. Udgivet efter kongelig Befaling og indført i begge Riger. — Nik. Toxen blev afsat, fordi han ikke vilde indføre den. (See Worm.)

Neue Erörterung der alten Frage: Ob Tantzen Sünde sey? In einer freundlichen Unterredung zwischen Eusebio et Philocosmo (etc.) 1740.

Menoza, En asiatisk Prinds, som drog Verden omkring og søgte Christne, særdeles i Indien, Spanien, Italien, Frankrig, England, Holland, Tydskland og Dannemark, men fandt lidet af det han søgte. Et Skrift, som indeholder den naturlige saavel som den aabenbarede Religions uryggelige Grunde, og advarer mod de fleste Christnes kjendelige Afveje i Lærdom og Levnet. Kbh. 1742—43. Tre Dele. Navnene ere forkortede. I det 50 Brev betegner Schr.*** Schrøder, og Hr. St. Prof. Hans Stenbuch. (J. Møllers Mnemosyne 4, 284.) Den udkom ogsaa paa Tydsk og Hollandsk, paa det sidste Sprog af Joh. Wilh. Heymann, Medic. Dr. Imod Menoza, navnlig imod 1 T. 5 Br. S. 60 om den saliggjørende Tros tre Dele skrev en Svensker: Nödig Undersökning om the uti wår

[1]) Fortalen til Glossarium Norvagicum, jf. Fortalen til 1 D. af Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie. Kbh. 1752. 4.

Luthersta Församling nu för tiden mäst gängse Theologiske Stridigheter, Hwaruti först uptages Then Danske Menozæ Willosatser — af Alethophilus. Stockh. 1749. 4. — Dysfel i sine Fabler (Anhanget i anden Samling, Kbh. 1758) begynder sit Vers Til Menoza saaledes:

Vor Sprogs Zirat og Smykke!
Menoza! (første Bog,
Der gav mig Lyst og Lykke
Til Læsning) siig mig dog!
Hvor faar man vel de Gaver
Og en saa skaaren Pen,
Som dens, dig skrevet haver?
= = = I Fødselen, Min Ven! = = =

Menoza oplyser, at der var een Ting, Pontoppidan ikke kunde fatte, uskyldig Glæde; hvorledes skulde han, der næppe kunde tillade Dands, kunne smile, spøge? Just derfor maa Læseren undertiden smile ad ham; i det mindste gik det mig saaledes med hans Doktordisputats, der handler, hvis jeg saa maa sige, om Graderne i Himmerig: De gradibus gloriæ coelestis pio viatori appetendis. Hafn. (1749). 4. Han taler ikke om Tilstanden imellem Døden og Opstandelsen, men om et Menneskes fuldkomne salige Tilstand efter Opstandelsen; det er nu Spørgsmaal, om der er Grader deri, og han beviser med Skriftsprog ikke alene at der er Grader, men at man ikke i al Ydmyghed skal lade sig nøje med Lyksaligheden blank og bar; man bør attraa de højeste Grader i den. Hans noble Ærgjerrighed varer saaledes ved ogsaa efter Døden.

Kurzgefaste Reformations-Historie der Dänischen Kirche — als eine Probe der zuerwartenden Annalium Ecclesiæ Danicæ. Lübeck 1734.

Annales ecclesiæ Danicæ diplomatici Oder nach Ordnung der Jahre abgefassete und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie des Reichs Dännemark. Cph. 1741—52. 1—4 Th. og et Tillæg.[1]

[1]) Om Slægten Pontoppidan see hans Annal. 3. 555. — Leben und Schriften, af ham selv i Dän. Bibl. 6 St. Peder Paludans Fragmenter af hans Levnet i Fallesens Magazin. 6 D. og Nyt Mag. 1 2 D. og flere hos Nyerup anførte Kilder, samt hans fuldstændige Levnet og Karakteristik af J. Møller i Sammes Tidsskr. for Kirke og Theologie, 4 D.

Brugen af Modersmaalet tiltog. Det anvendtes dels til Betragtninger over Kirken og kirkelige Indretninger, som Biskop Vorms om Barnedaaben og Konfirmationen, dels til dens første Fornødenheder: Katekismer, Forklaringer, Psalmebøger og Bibeloversættelser. Katekismer (af Jakob Lodberg, Christopher Mumme, Ole Hersleb) og Forklaringer (af E. Pontoppidan, H. C. Bytzow o. fl. navnløse) have for os ingen Interesse; heller ikke nogle ubetydelige Skrifter om Forholdet til Katholicismen.

Til de sidste høre: J. Müller (hos Nyerup Moller), En Uges Samtale eller Conference imellem en Evangelisk Christen og en Romerske Catholik (etc.) Oversat efter (Cowper.) Kbh. 1722. Tilegnet Hofjægermester René de la Roche Gallichon, som gik over fra den katholske Kirke.

Fred. Christian Schnell, En Hellig Slange-Tredskhed udi en Samtale imellem en Kræmmer-Svend og en Papistiske Præst (etc.) Kbh. 1705. (En ubetydelig Pjece; det lader til at Nyerup har gjort to af den.)

I den aandelige Poesi havde Kingo dannet en ejendommelig dansk Psalmedigtning. Man vedblev at digte som Efterligning af ham eller paa egen Haand; men efter at Frederik Rostgaard havde udgivet sin første Samling (1718), blev det endnu almindeligere end før at oversætte tyske Psalmer. Først i H. A. Brorson fik den danske Psalmedigtning atter en original Digter, med Pietismen til Grundtone, men hos hvem ogsaa Naturalismen har sine stærktklingende Strenge. Med Smagen forandredes Psalmebøgerne. Mangel var der ikke. Foruden den Kingoske, „den forordnede" til Husandagt, havde Hæren sin (paa Tysk), Flaaden sin, o. s. v. „Den fuldkomne eller 1010 Psalmebogen" udgaves af Lauerentzen (1709), og dermed ophørte de af Boghandlerne besørgede Psalmebøger. Holberg yndede ikke disse Sange.

„Man haver kun at gjennemlæse vor gamle Fuldkomne Psalmebog, siger han, for at see, at derudi findes adskillige Sange, hvoraf man saavel i Henseende til Materien, som til Melodien kan græde og lee paa een Gang."[1] Efter kongelig Befaling samlede og udgav Pontoppidan sin (1740), der skulde have afløst den Kingoske, og ikke er afdelt efter Kirkeaaret, men efter „de saliggjørende Sandheders Orden." Det ejendommelige ved disse Psalmer er skildret i den danske Psalmehistorie.[2]

Udgivelsen af den danske Bibeloversættelse gik over fra Boghandlerne (den sidste fra 1699 havde Lauerentzen besørget) til Missionskollegiet (1715). Ved de Undersøgelser, som Prof. Hans Stenbuch anstillede om den hidtil fulgte fra 1550 og den Resenske, der gik igjen i Svanes, havde Resens vundet Sejer; og Stenbuch havde den væsenligste Del i Missionskollegiets. Ved denne (Missionsbibelen) blev da Svanes Bibel lagt til Grund, og med den begyndte (1717) de saakaldte Vajsenhusbibler.[3] Revisionen af disse Bibler beskjæftigede i lang Tid en Kommission, men om disse Forhandlinger, der i sig selv ikke ere uden Interesse, maa vi henvise til Kirkens Historie.

Til Skrifter herom høre:

Andreas Bredenborgs Disp. De optimo genere interpretandi sive vertendi scripturas sacras in lingvam vernaculam. Hafn. 1742. 4.

Hans Larssøn Tulle, Bibellys sat imod det Exegetiske Mørk. (etc.) Kbh. 1740. 4. „Det exegetiske Mørk, det er det som urigtige Fortolkninger og Forklaringer over Bibelen forvolde." Bogen indeholder Rettelser af Fejl i de danske Bibeloversættelser, dog mest af Steder i det gamle Testamente. Grunden til Fejlene er, „at

[1]) Holbergs Epistler, Epist. 300.
[2]) Brandt og Helweg, D. Psalmedigtning, 2 D.
[3]) See Helwegs Kirkehist. 1. 546.

Fortolkerne have oversat efter deres eget Hoved og efter deres egne Regler." Men „al Vildfarelse i det exegetiske og theologiske Studio kan tilrettebringes ved følgende Regel: Man bør afskjære alle ubevislige og af Fornuften digtede Regler, Grundsætter og Støtter, og alene som til en fast Støtte og Vejviser hævde og holde sig til de i Guds Ord grundede Regler, som ej Helvede selv skal omstøde" (etc.)

Den gejstlige Veltalenhed maa paa en Tid som denne, da den ydre Gudstjeneste ansaaes for væsenlig Gudsdyrkelse og ikke blot for et Middel dertil, have dannet et synderligt Ovedlibet. Ny Festdage føjedes til de gamle; der skulde prædikes paa dem alle, og Prædikenerne vare saa lange, at Loven maatte sætte Grændse derfor. Holberg klager derover. „Vi laborere, siger han, af for mange Festdage; de multipliceres uden at de gamle give Plads til de ny, saa at det synes, om Verden staar længe, vil der ingen Arbejdsdage blive tilovers. Frugten deraf er, at Arbejdet hindres, dets Forfremmelse studses ved altfor mange hellige Dage, og Devotionen slappes. Lærerne prædike ofte enten for sovende Personer eller tomme Stole; og ligesom Tilhørerne tabe Andagt til at høre, saa tabe ogsaa Præsterne Iver til deres Prædikeners Udarbejdelse, ja deraf rejse sig ogsaa de mange extemporane Prædikener, de Repetitioner og Tautologier, som høres i mange, saa det er blevet til et Ordsprog, at Item hjælper og til en Prædiken." [1]

Prædikemaaden i det hele deler sig, efter Pontoppidan, [2] i to Arter: den engelske og den tyske. Den engelske med sine højtravende og affekterte Allegorier maatte tabe sig, da Forbindelsen med England efter Dronning Annas Død for-

[1]) Holbergs Epistler, Epist. 490, jf. Epist. 62.
[2]) Pontoppidans Collegium pastorale. S. 189.

mindskedes. Ved den tydske, „optaget efter vore tydske Naboer, ligesom den forrige af Englænderne, fik man Smag paa noget bedre, nemlig en tydelig og naturlig Exegesis, besattet i eufoldige Ord, efter Almuens Begreb, isteden for hine affekterte, allegoriske og højtravende Talemaader; men den udarter til at extemporere og Sladderagtighed." Denne Udartning danner rimeligvis Overgangen til den rationalistiske Prædiken.

Under disse tvende Hovedmaader maa der imidlertid have dannet sig mange særegne, saavel i Indhold som i Behandling, om hvilke det er vanskeligt nu at danne sig klare Forestillinger, da Ordet er forgaaet. Under Frederik den Fjerde, ved Krigens Fornyelse med Sverrig, dannede Præsterne to politiske Partier. Peder Jespersen og hans Venner beviste paa Prædikestolen af Bibelen, at Krigen var en Nødvendighed, en Salighedssag; Lütkens og hans Venner, at Krigen var en Ugudelighed og vilde paadrage Guds Straf; først da der udgik et Forbud, at Præsterne hverken maatte prædike for eller imod Krigen, fik Skriftefaderen ene Raaderum.[1] Under Christian den Sjette havde Præsterne deres gyldne Tid eller deres haarde Plage, ligesom man tager det. Der var især to Modsætninger, den Bluhmeske Prædiken, hvis Særkjende var „et skjældende Tordneri og et flæbevornt mystisk Ordgyderi," og den Herslebske med bibelsk Kraft og hjertelig Inderlighed; men hvo formaar at skildre de Bevægelser der fulgte med Pietismen, da først Kampen imod den begyndte fra Prædikestolen, og den siden selv sejrende steg derop. Partierne lurede paa hinanden. „Alt hvad der taltes paa Prædikestolen, siger Holberg, blev af hvert Parti nøje examineret, saa at man allarmeredes over Expressioner, som man ellers tilforn ingen Reflexion havde gjort over." „En

[1]) Riegels, Frederik den Fierdes Hist. 2, 40.

vis anseelig Prædikant holdt en Tid lang ikke andre Prædikener end dem, som han Ord for Ord havde lært udenad af Brochmands Postil, men blev derfor ikke skudfri."[1] En af de Præster, der bestrede Pietismen, var den djærve og uforbeholdne Stiftsprovst **Morten Reenberg**; „han prædikede med Iver imod alle de ny Meninger, som han holdt for at forkleine Kristi Ære og at forvolde et hykkelsk Væsen hos Menneskene; han lignede engang i sin Prædiken Pietister med Væggelus, hvilke man ikke let kunde faa bort, naar de først havde taget Overhaand."[2] Den, der først ret bragte Pietismen paa Prædikestolen, skal have været Vajsenhuspræsten **Enevald Evald**, den bekjendte Autor til to højst forskjellige store Værker, den store Konkordans og Digteren Johannes Evald; til ham sluttede sig Ole Hersleb til Vartov og Peder Nikolai Holst til Trinitatis. Til den alvorlige Kamp imellem Partierne kom endnu det Krybderi, som mange ikke forsmaaede og som heller ikke optoges ilde, personlige Henthydninger til hint eller dette.[3] Ved Overgangen under Frederik den Femte til større Livsfrihed, da Skuespil og Forlystelser atter bleve tilladte, fandt den gejstlige Iver sin nærmeste Gjenstand i dem. Præsterne ansaae dem med fuld Alvor for Djævelens Gjerninger. Saa tordnede Niels Brorson (Brodersen) i Nikolai Kirke imod Komedier som „Djævelens

1) Holbergs Epistler, Epist. 228 om Pietismen.

2) Et ægte Argument til Kjøbenhavnere. Renbergs Levnetsbeskrivelse i Ny Kgl. Samling, Nr. 2086. 4. Da Grev Zinzendorf havde udgivet sin Catechismum, sagde han: Den er Faareklædet, som Ulven kommer i; naar Guds Ords Lys maa ikke brænde ret, kommer der Tyve i Lyset. o. s. v.

3) Morten Renberg holdt Ligtale over Mag. Fred. Plum i Gjentofte. Plum lod sin Have være aaben for skikkelige Folk fra Kjøbenhavn, og Fruentimmer kom i Hobetal at spise Kirsebær; den gode Mand døde forend de bleve modne. Renberg sagde

Strikke og Snare," Rhon i Petri, Cosbøll i Helliggeistes, Giese i Garnisons, Pontoppidan i Slotskirken, at „nu havde Kongen selv privilegeret Synden, saa at Verdens Undergang var nær."[1]

Mønstret paa geistlig Veltalenhed, efter hvem ingen gjør Epoke før Bastholm, var **Peder Hersleb**. Men efter de trykte Prædikener alene kan man kun faa en dunkel Fornemmelse af denne elskværdige og ærværdige Mands indtryksfulde Veltalenhed; der forbandt sig med den legemlige Gaver, som det trykte Ord ikke kan gjengive, men samtidige Vidnesbyrd bekræfte. „Kongerne selv, siger Harboe, de som hede Guder paa Jorden, gave ham med Fornøjelse Frihed til at prædike over den i Loven fastsatte Tid. Folkets Længsel efter at høre ham var saa stor, at endskjøndt Vagten for Kirkedøren blev fordobblet, naar han skulde prædike, kunde den dog næppe holde den tilstrømmende Mængde ude."[2] Baade Bluhme og Hersleb holdt Ligtale over Christian den Sjette; „da Bluhme prædikede, græd ingen uden Bluhme; da Hers-

---

derfor: „Han plantede en Vingaard og aad ikke dens Frugt, og man kan sige, at han døde noget for tidlig for de Slags Engle, som han plejede at herbergere." Da de vare komne af Kirken, sagde Bisskop Worm til ham: Provsten roste for meget Kjøbenhavns Fruentimmer i Dag. Renberg holdt ogsaa Ligtale over Schultz i Søllerød. Denne Præst ejede en Kro i Byen, og man sagde, at han holdt Gudstjenesten op, at Bønderne skulde sidde des længer der og fortære. Denne Sag indførte Renberg i sin Ligtale saa tydelig, at hver kunde tage og føle derpaa, saa at de Fornemme, som vare i Følget, lagde sig ned og hulde ikke deres Hoveder op. (Morten Renbergs Levnetsbeskrivelse.)

[1]) Christiani Democriti Redivivi Satiriske Betragtninger over de Kjøbenhavnske Præsters utidige Nidkjærhed. (Rahbeks Læsning i blandede Æmner. 1823. 4, 129.) See iøvrigt J. Møllers Udsigt over den geistlige Veltalenhed i Nyt theolog. Bibl. 20 B. jf. Rahbeks Tilskueren 1819, Nr. 2.

[2]) Harboes Tale i Rønnings Tvende Lovtaler.

leb prædikede, græd alle uden han." Suhm, der havde hørt ham, vidner at han besad en ugemen legemlig Veltalenhed, og ham syntes aldrig deri at have seet eller hørt hans Lige. „Hans Stemme, hans Gebærder vare saa søde, saa overtalende, at man sagde om ham, at han bad Folk komme i Himlen, thi der er saa godt at være." [1] Det var Udtrykket af hans eget Liv. Allerede 1740 (da han kun var 51 Aar gammel) føler han sig nedtrykt over det lange verdslige Arbejde, der hvilede paa ham: „O Gud give, udbryder han, jeg kunde have nogen Ro, i hvilken jeg tilbørligen kunde betænke Evigheden!" [2] Om hans Stil yttrer Suhm, at „man den Gang ansaae den for veltalende,[3] om man end nu er af andre Tanker, at den er ikke ren, at den er hel vidtløftig, ikke sjelden falsk vittig, nogle Gange urigtig og ubestemt i Udtrykkene og Begreberne, men derimod er den vist paa de fleste Steder pyntet, rig, overflødig, flydende, rørende, vittig og andægtig." Paa lignende Vis dømmer J. Møller, at „han er en jevn, venlig, bibelsk Prædikant, ofte rig paa Vittighed og dogmatisk Skarpsind, men uden Kraft, Smag, klart Begreb om det opbyggelige, og især højst ubekymret om Sprogets Renhed; i hans Prædikener vrimler det endnu, ligesom i Holbergs Skrifter, af franske og latinske Ord, ja, han indblander endog stundum græske Udtryk, og anstiller derover etymologiske eller andre lærde Undersøgelser: saa aldeles kunde selv denne ypperlige Mand forglemme Opbyggelsens Maal." [4] Disse Mangler kunne dog ikke tilregnes

[1]) Suhms Saml. Skr. 10, 26.
[2]) Uddragene af Herslebs Dagbog i Rønnings Trende Lovtaler.
[3]) Anchersen, prof. eloqu., anfører i sin Bog De criteriis boni libri Herslebs Stil ut simplicitatis in torrenti et summo genere dicendi exemplum.
[4]) J. Møller, Theolog. Bibl. 16, 326 i Bastholms Levnet.

Hersleb, de ere en nødvendig Følge af Sprogets og Smagens Tilstand; Fuldkommenhederne derimod ere hans, og de ere saa store, at man endnu med Opbyggelse kan læse flere af hans danske Prædikener, ikke een men mange Gange; om hvilke andre kan man sige det? Det er som om man trylledes tilbage i hin Tid, naar man i dem møder Yttringer af det samme Vid i dyb Alvor, der hos Holberg aabenbarer sig under den komiske Maske. Underlig bliver man tilmode, naar man læser disse Lignelser, naar man seer, hvorledes han bliver ved og udfører Ligheden; det er som om man læste noget af Holbergs moralske Epistler. Det er sandt, at nogle af disse Lignelser vilde vi ikke bruge saaledes, og blive ved at forfølge dem saaledes vilde vi heller ikke; men hvor udtryksfuld, hvor gribende, hvor opløftende i sin Simpelhed er han ikke saa igjen, og hvorledes forstaar han ikke i faa Sætninger at sige os hvad Kristendom er, og med stedse stærkere Vingeslag at føre os fra Jorden til Himlen.

Hvad Sproget angaar, saa er det intet Brudd paa Opbyggelsen, at han, ganske beskeden og uden Pedanteri, forklarer nogle græske Ord; han talte til højere Kredse. Fremmede Ord bruger han, ikke blot franske, men ogsaa tyske, men det vrimler ingenlunde af dem som hos Holberg og andre. Nogle af de Bemærkninger, jeg gjorde ved Kingo, finde her deres Bekræftelse; Ord stode den Gang højt, der nu ere sunkne. Og hvo vil forlange, at han skulde bruge Ord, der endnu ikke vare til i Sproget?

Med Hensyn til verdslig Vinding er Hersleb en Kontrast til Holberg. Den ene berigede sig selv, den anden Boghandlerne. „Han tog, siger Harboe, ikke en Skilling i Honorar for sine Skrifter, ja, han inderlig glædede sig, at Forlæggeren af Livets Ord i Dødens Stund, som først efter kongelig Ordre og nu tredie Gang (1747) var oplagt, havde

13*

alene af dens Forlag vundet en Kapital, hvorfor han har bygget sig et nyt Hus. Saa aldeles var det Hersleb nok at vinde Sjæle."

Ved Siden af Hersleb synker Pontoppidan. „Han er ikke blot udansk, siger J. Møller, men endnu mere diffus, og hans to Samlinger finde næppe i vor Tid Læsere"; han staar dog over mange andre; han er overbevisende i Gjentagelse af de orthodoxe Sandheder, oplysende, forklarende, men ikke henrivende.

Af Landemodsprædikener, holdte af Provsterne især angaaende det præstelige Embede, faar man et Begreb om det brede. Næppe, siger J. Møller om en saadan Samling, findes deri nogen, som vi nu ville kalde veltalende.

Der findes ogsaa særskilte Samlinger af Fasteprædikener; ja, man udførte Exegese over andre Dele af Testamentet i Fredagsprædikener, og udgav dem i stærke Bind.

Ligprædikenernes blomstrende Tid var nu forbi; de stege til deres højeste Spidse, og maatte (omtrent ved 1720) visne hen. De udstyredes af den ny Adel med en Pragt og Kostbarhed uden Lige; ikke blot Aner og Stamtavler, men selve Ligtoget blev stukket i alenlange Kobbere, og Bogen selv udstyret med en Pragt, hvortil man næppe før havde seet Mage. Men saa var denne Herlighed forbi.

P. Hersleb, Livets Ord udi Dodens Stund eller De Syv Christi Ord paa Kaarset, udi Syv Prædikener. Kbh. 1729. 4. og oftere. Almagt midt udi Afmagt (Fasteprædikener holdte for det Kongel. Herskab 1728). Kbh. 1731. 4. En Samling af Prædikener holdte paa adskillige Tider for det Høy=Kongelige Herskab. Kbh. 1759. Nogle Exempler af den sidste Samling: „Derfor seer vi, at Apostelen her bruger det Ord σκοπειν, som betyder ikke egenligt at see, men at sigte. Thi deraf kommer Scopus, et Maal, et Oyemerke, en Skydeskive, saa at det ikke bør hede: vi seer ikke, men vi sigte ikke." Lignelser: Jesus lignes med en aaben Bog, der er delt ligesom i to

Dele, den ene er som en Tragedie, den anden som en Komedie; denne Lignelse med Bogen fortsætter han længe. Samvittigheden sammenlignes med Hanen: Hvad det er for en underlig og ubegribelig Ting i Naturen, at en Hane saa accurate til visse Tider om Natten galer, ret ligesom han enten havde den Forstand i sin Pande eller et Urverk i sin Mave (etc.). Trappetrinene ned til Helvede; der er tolv Trapper paa denne Stige (etc.). Et Sted siger han: „Al vor Christendom bestaar i at overvinde, og uden at overvinde er der ingen Christendom. Vi bedrager os selv, om vi mener, at Christendommen bestaar i at bede, læse, høre, gaa i Kirke, alt det er godt, nødvendigt, bør at være, men det er Midler til Christendommen; men at overvinde os selv med Fornægtelse, overvinde vore Lyster med Fornyelse, overvinde Lidelser med Taalmodighed, Fristelser med Tro, andres Fortrædelighed med Sagtmodighed, overvinde Verdens Tillokkelser med Korsfæstelse, overvinde omsider Døden selv, det er Christendom." See ogsaa i Prædikenen: Sande Christnes Skarpsigtighed og Forstands oplyste Øjne det Sted: Verden forgaar. — Ord som accurat, accurate, freundlig (denne Verden, hun kommer saa freundlig og lokker os), Profit (Penge, Ære, Profit), fordækt (den Djævel, der ligger fordekt under vor Kjød og Blod), obstinatzig (et obstinatzig Sind) o. desl. ere endnu ædle. Passioner, Absigter, o. desl. vare de gjængse Ord. De fremmede Ord bruges ikke altid af Mangel paa danske, men ogsaa til Forstærkning: en syndig Nysgjerrighed, en kjødelig Curiosité. Det fremmede havde for Tilhørerne ikke det mindste stødende, det hørte endog til det simpleste Omgangssprog.

Det kunde maaskee være godt at sammenligne andre Prædikener med Herslebs, med Hensyn til Brugen af fremmede Ord; f. Ex. Præsten til Røraas Peder Abildgaard's Klageprædiken over Christian den Sjette. Tronhiem 1747. 4. Heri hedder det: Kongen sørgede for at avancere den Christelige Religions Interesse, var exact i hans Ærbødighed og Submission for sin Gud, ingen verdslig Herlighed kunde distrahere ham derfra. Han søgte at peuplere sine Riger med en vel disciplineret Ungdom; han employerede sine Kongelige Qvaliteter i al deres Etendue. etc. etc. (De fremmede Ord naturligvis med latinske Bogstaver.)

Pontoppidans Frimodige Vidnesbyrd om det Væsentlige af de Christnes Troe og Pligt i nogle christelige Prædikener, holdte for det

Kongelige Herskab og Hoff-Menigheden. Kbh. 1759. (Den anden Samling har jeg ikke seet.)

Sermones ad Clerum, eller Prædikener ved de aarlige Provste-Møder i Siælands Stift. Kbh. 1740—55.

Frands Thestrup, Pauli Epistel til de Kolossenser i Fredags-Prædikener. Kbh. 1735. 4. — H. C. Bytzow, ligesaa over de tre første Kapitler udi Johannis 1ste Epistel. Aalborg 1753. 4.

Enevald Evald, Det Gamle og Nye Testamentes herlige Harmonie (etc.) Forestillet udi adskillige Prædikener. Kbh. (1744—)50. Fem tykke Bind.

Knud Tommerup, Vederqvægelse i Bedrøvelse, Een Brude-Prædiken over Døendes og Liig-Prædiken over Levende (etc.) Kbh. 1739. Andet Oplag. Brudgommen skulde skydes, og fik Lov til først at kopuleres med sin Brud. Præsten opbyggede de arme Mennesker med en exegetisk Forklaring, hvori han citerer Beza og Vorstius.

Andre Forfattere: A. Hof, H. Trojel[1], A. Gierdrum, J. H. Weyhe, H. J. Buch, A. Thura, J. Whitte, P. J. Nyrop, J. Bagger, P. M. Bildsøe, N. Glatved, P. von Haven, o. fl.

Tyske Prædikener holdtes ikke blot i Kjøbenhavn, men ogsaa i Vallø, Vemmetofte, Helsingør, Odense, Bergen, Kongsberg, o. s. v. Selv Hersleb prædikede i dette Sprog; og Forfatterne ere ligesaa mange, om ikke flere end de danske: J. F. Reuss, Th. Clausen, A. Chr. Rhon, A. G. Grothausen, J. A. Seydlitz, A. G. Wienken, A. L. Giese, P. H. Cold, J. L. Bünnemann, o. fl.

Danske Ligprædikener af Bisop Worm, S. Aspach, J. Brasen, N. Schive, L. F. Broch, J. Mus, L. Barhov, E. Christie, o. fl. Tyske holdtes ikke blot over de Kongelige, men ogsaa over Adelige, f. Ex. af A. Hof. Som Exempel paa deres Pragt kan man tage Masii Trauerrede über Chr. Gyldenlove. 1709. fol.

Andre Andagtsbøger, samt moralske og moralsk-politiske Betragtninger, bleve fortsatte fra forrige Tidsrum; Sproget

[1]) Hans Trojel, Præst paa Christianshavn, dømt fra Livet og benaadet med Fængsel paa Munkholm. Dommen findes i Biographica, Ny Kgl. Saml. Nr. 743. fol. Den lød paa Tabet af Ære, Liv og Gods; Haanden ham levende at afhugges, Kroppen at parteres og lægges paa Stejle og Hjul, og Hovedet at sættes paa en Stage.

og Smagen vinde dog efterhaanden nogen Fremgang. Overtroen var ingenlunde udryddet; der forekommer f. Ex. endnu Forskrivelser til Djævelen[1]; Holberg fægtede altsaa ikke i Luften; hans Slag traf virkelige Gjenstande.

En særegen Afdeling udgjør de pietistiske Skrifter og Traktater. Paa en Tid, da den pietas vulgaris, som Holberg beskriver,[2] var herskende, maatte denne Del af Literaturen betydelig tiltage. Den bestaar dels i selvskrevne Afhandlinger, dels i Oversættelser (af Speners og Frankes Skrifter især 1739—40.) I Begyndelsen ere disse Traktater maadeholdne, ja endog (som Tømmermanden Christian Davids) trohjertige og evangelisk-veltalende; Hernhutismen, der endnu var saa ung, fik først Hævd omtrent 1740 (de saakaldte Søskende 1741)[3]; men jo mere Naturalismen greb om sig, desto stærkere synes Pietismen at have gravet sig ind i Jesu Vunder, indtil den bryder ud i Blodtheologiens Skrifter omtrent ved 1750. Saa kommer i disse Gudelige Betragtninger „den bloddryppende Jesus med Blod, ikke med Oxe- eller Kalveblod," men „med Guds Blod, med Fyrsteligt Blod, med Forløsnings Blod, med Renselses Blod, med Saliggjørelses Blod, med Forsonings Blod;" og „jo rigeligere han kommer med Blod, med sit hellige blodige Hoved, med sine hellige blodige Strimer, med sine hellige blodige Vunder, med sine hellige blodige Hænder, med sine hellige blodige Fødder, med sin hellige blodige Side, med

[1] Præsterne maatte afgive Betænkninger derom. I Morten Renbergs Levnetsbeskrivelse findes udførlige Efterretninger om to saadanne Personer, en Prætorius fra Rostok, der før Ildebranden havde en anseelig Samling af rare Bøger, samt i alle Videnskaber, og den bekjendte Hans Jørgen Forthammer.

[2] See hans Beskrivelse over den alamodiske Devotion, som kaldes Pietas vulgaris, i Moralske Tanker, l. 4. epigr. 168, S. 597 og 603.

[3] Hernhuterne i Danmark. Ussings Kirkeforfatning 1, 303.

sit hellige blodige Hjerte, jo rigeligere kommer han med visse Forsikkrings Tegn om sin Naade, Kjærlighed og Godhed. O! Jesu, O! Blod, O! blodige Jesu!" Hvorfra al denne Sandselighed og dette „kindisch Getändel" kom ind til os, seer man bedst ved at sammenligne det oprindelige Hernhutske Væsen.[1] Det gamle Litani vender tilbage, og det vil det altid gjøre. Naar Egen staar tør og bladløs, skyder Misteltenen op, hvert Aar, ved hver Tidsomskiftning, ny, men saa dør hin hvide Balder. Ingen Folkereligion kan undvære en sandselig Gud,[2] og derfor viser den sig i saa mangfoldige Former. Men lad os mindes den almindelige Lov: Alt hvad der er udentil fældes, visner, dør; Livet er til i det Indre.

Det er en rig Literatur, som omfatter det højtravende, det trivielle, det vækkende og alleslags Grader af Tro og Pietisme. Nogle af Forfatterne ere: J. Rasch, J. M. Hulbech, Chr. Drejer, H. Hørning, H. O. Nysted, J. Godsen, J. Hoe, A. Hof, L. og H. Vinslov, F. C. Schnell, H. Bang, H. Ramlose, J. Dauw. (see

---

[1]) See Leben des Grafen von Zinzendorf af Varnhagen von Ense i hans Biographische Denkmale, 2te Auflage, 5, 246. fgg: Die Wundenlitanei; Des wunden Kreuzgotts Bundesblut; Seitenhölchen küßt die Schwester, Schwester küßt das Seitenhölchen. Küsse, küsse, küsse, küsse, küsse, küsse! Sangen om Kreuzluftvögelein, kränkelnd vor Liebespein nach Jesu Seitenschrein med allehaande Variationer, o. s. v. Imod det er Enevald Evald en fattig Stymper.

[2]) God, the uncreated, the incomprehensible, the invisible, attracted few worshippers. A philosopher might admire so noble a conception; but the crowd turned away in disgust from words which presented no image to their minds. It was before Deity embodied in a human form, walking among men, partaking of their infirmities, leaning on their bosoms, weeping over their graves, slumbering in the manger, bleeding on the cross, that the prejudices of the Synagogue, and the doubts of the Academy, and the pride of the Portico, and the fasces of the Lictor, and the swords of thirty legions, were humbled in the dust. (Macaulay, Critical and historical essays. t. I. Milton.)

Højers Nova liter. Nr. 13,) J F. Bøysen (Boyesen), M. C. Brakt, A. Thura, P. Brun, Fr. Thestrup, J. Hersleb, J. Uetrecht, A. Garboe, B. Thaulov, K. Tommerup, F. Helt, P. M. Bildsøe, E. Hagerup, N. M. Lym, J. H. Weyhe, P. Naskov, H. Gerner (den yngre), J. Grunning, F. G. Voss (Bønnens Theori), F. J. B. Dauw, R. Bugge, M. Resen, C. F. Treu, J. Hyphof, Fr. Vogelius, H. Begtrup, J. Hegelahr, Fr. Boye etc.

Nogle Exempler paa disse Skrifter:

H. Hørning, Liden Moralsk og Politisk Bibel (etc.) Kbh. To Dele. (En Art Livsfilosofi eller Læreregler for Livet.)

Joh. Dauw, Lyst-Mad eller Forældre og Børne Confect, Det er een Opbyggelig Discours imellem gode Venner over det Spørsmaal: Hvad heller det kand agtes for større Lyksalighed at have aldelis ingen, eller og at have mange Børn? Udi disse sidste Verdens Tider nyttig og tienlig at læse. Kbh. 1714.

En Christelig Nye-Aars Gave Bestaaende af adskillige Himmelske Suk eller en Gudelig Siæle-Tørst Efter Christum Udi Aandelige Betragtninger, Af Engelske Scribentere. Nu i det Danske Tungemaal oversat af Rasmus Groll, S. S. Theol. studioso. Kbh. 1716. (Ej hos Nyerup.)

J. F. Bøysen, Saligheds Beviisere, Det er Gudelige Opmuntringer til Saligheds Forarbeydelse. Uddragne af Pauli Paamindelse til de Philippenser c. II. w. 12 (etc.) Kbh. 1718.

J. Huulbech, En Hellig Anatomie Ved Guds Hellige og Kraftige Ord, Som skarpere end noget Tve-egget Sværd igjennemtrænger Siæl og Aand, Leedemod og Marve, Hiertens Tanker og Sind, Forestillet af Hebr. IV Cap. 12 Vers (etc.) Kbh. 1722. „Fordi og dette Guds igiennemtrængende ORD lignis her i Texten ved den ypperste Præstis Slacte- og Anatomere-Kniv til at opskiære og partere Ofringerne med, at jeg derfor af den Knivs eller Sværds Brug giver Skriftet dette Navn."

Christian David, Korte Skritmeßige Betragtninger over de otte Saligheder af Matth. 5, 3-12. Udi et Sendebrev til den Apostoliske Meenighed udi Kiøbenhavn. Fremlagde og forestillede af en Christi Discipel. Flensborg, Trykt paa gode Venners Bekostning. — Skrevet i April Maaned 1733.

A. Thura, Eenfoldige og Gudelige Tanker over nogle faa Sprog af den Hellige Skrift (etc.) Kbh. 1736. 4.

M. Chr. Brask, En Christens Aandelig Vandre-Færd paa Siælens Gudelig Himmel-Vey (etc.) Kbh. 1739.

I Hjelmstjernes Samling findes Oversættelser af Speners, Frankes o. fl. Skrifter, af engelske Traktater o. desl. Deriblandt Den lille Kempis, Kbh. 1739. Hellmunds Theologisk Svar paa de Spørsmaale: 1) Om Dands, som nu omstunder oves saa meget i Verden, er Synd? 2) om Spill er Synd? Kbh. 1740. o. s. v.

Fred. Boye, Nogle med Blod besprengte Blomster. Kbh. 1750. (Bibelsprog med Betragtninger.)

J. Hegelahr (Præst i Thy), En liden Traktat om Jesu Vunder og saarede Siel. Kbh. Wäysenhuset. 1753. (Büschings Nachrichten 1, 308.) En udstaaelig Inddeling af Vunderne: de selvbrudte og de voldbrudte. De første ere de blodige Aabninger i Christi Kjød og Hud, som skete efter Guds Befaling af Menneskehænder eller uden Menneskehænder af Gud selv; de sidste, som uden Guds Befaling eller Tilladelse tilfojedes ham af uretfærdige Menneskehænder. De voldbrudte ere atter sex Slags, efter de Redskaber, hvormed de ere gjorte, efter de Lemmer, hvorpaa de ere gjorte, efter de Steder hvor det er skeet etc. etc.

Chr. Langemak Leth, Gudelige Betragtninger over vor Frelsers allerhelligste Vunder og Saar, Samlede af adskillige Evangeliske Skrifter. Kbh. 1754. (Büschings Nachrichten 2, 471.) Uddrag af fremmede, tildels meget ældre, Forfattere, og denne Del af Skriftet bliver derved til en ret kostelig Samling. Fortællinger om troende Sjæle, som styrkedes ved Jesu Vunder, o. s. v.

Gudelige Betragtninger over Jesu Christi Guds Søns uvurdeerlige Blod, Samlede af adskillige Lutherske Læreres Skrifter. Kbh. 1755. (hvoraf ovenstaaende er taget.)

Deslige Skrifter drage sig langt ind i næste Tidsrum; f. Ex. Passions-Betragtning over Ebr. 12, v. 2. Kbh. 1760. „Jesus, den bødende, kæmpende, blodsvedende, grædende, bundne, fangne, bespottede, bespyttede, hudstrøgne, med Torne kronede, fordømte, ophængte, (etc.) begravede og fra Døde igien opstandne."

Blandt Forfatterne til tyske Opbyggelsesskrifter bemærkes Præsterne til St. Petri: H. Henrici, H. Dürkop, E. D. Hauber.

For Opbyggelse var der tilstrækkelig sørget; hvorledes forholdt det sig med Udbredelse af Kundskab? Siden Theologerne ikke længer kunde udrette noget igjennem Latinen, fulgte de da den naturlige Vej, igjennem Modersmaalet at oplyse Skriften, at gjøre Kirkens Historie tilgjængelig, at begrunde og befæste den kristelige Lære? Forsøgene derpaa ere ikke mange, ofte ubetydelige.

Exegetiske Skrifter haves af Jørgen Ursin, Morten Wolfsburg, Niels Lucoppidan, Frederik Monrad, Ulrik Torm; Evangelieharmonier af Povel Hersløv, Bertel Taulov og Ole Hof; en Bibelkonkordans af Enevald Evald. Kirkehistoriske Stifer, foruden af Ursin og Evald, især af Andreas Rejersen (Oversættelse af Josephus), Jørgen Vesterholt (Tillæg til Rami Kirkehistorie), og mindre Bidrag af Torkild Baden, Frederik J. B. Dauw, Vitus Bering, Peder Grach. Ludvig Harboe behandlede Reformationen i Island. Hans Mossin begyndte sin diffuse Skribentvirksomhed. Kvækeren Christopher Meidel skrev i London.

Hvad Læren angaar, da nægtedes endnu Hedningenes Salighed (af Jens Brasen), men Fornuften stilledes efterhaanden ved Siden af Skriften, ja den nævnes endog foran denne, skjøndt Naturalisme og Deisme bekjæmpes. Claus Fasting, Borgemester i Bergen, beviste Kristendommens Sandhed, Povel Dankel, Præst i Laaland, Sjælens Udødelighed. Omtrent ved 1740 er der foregaaet en stor Forandring med Autoritetstroen; ved denne Tid udtales det aabent, i Modersmaalet, for alle. „I de forrige Sekuler, da Børneoptugtelsen var mere haard, da Læremaaden var mindre fornuftig, da man betyngede Hukommelsen isteden for at skjærpe Dømmekraften, da Lærerne dikterede mere end de beviste — da var præjudicium humanæ autoritatis en herskende Vildfarelse, og det ikke saa meget af en naturlig

Tilbøjelighed, som af en tvungen Lydighed. Men da der i vore Tider er skeet stor Forandring paa dette, da man nu kan lære mere i eet Aar, end før i ti, da Videnskaberne ere satte i et større Lys, da Tolerancen fast overalt indføres, da Lærere ere mere moderate, da begynde Menneskene ikke alene at vindicere sig deres Frihed, og at slide sig løse fra præjudicio humanæ authoritatis, men de falde hovedkulds hen i en anden Afgrund igjen, nemlig til præjudicium confidentiæ sui ipsius, hvortil den fordærvede Natur er mest tilbøjelig. Ville vi spørge de mange Separatister, Enthusiaster, Deister, Fritænkere og andre saadanne, af hvilke der i vore Tider er en saa stor Sværm, hvad der har givet dem Anledning til at forlade deres Bekjendelser, Kirker og Lærere, de ere strax rede med det Svar, at de have i Tide villet kaste Aaget af deres Skuldre, at de have ikke længer villet være Slaver af Mennesker, at de ere glade ved, at de ere komne ud fra det skadelige præjudicio humanæ authoritatis." Med Autoritetstroen faldt tillige den gamle Ærbødighed for Præstestanden: „Før lod man Lærestanden passere, da den næppe var passabel, men nu, da den kjendelig er forbedret, raaber man imod den af fuld Strube."[1] Anelsen om en stor Fare, om en ubodelig Skade, var det vel ogsaa der (1744) fremkaldte et ret mærkeligt Skrift, der i Modersmaalet i et mere filosofisk Sprog, end sædvanlig, behandlede den naturlige og aabenbarede Religion, for at bestride Deismen; uden Tvivl var det af en Lægmand. En Lægmand oversatte ogsaa Hugo Grotius om den kristelige Religions Sandhed (1747.) Først i næste Tidsrum (Rosenstand-Goiske) overtoge Theologerne, og, som vi der skulde see, temmelig kejtet, det som var deres rette Kald og Gjerning. De havde

[1]) (Gerhard Treschow), Et kierligt og velmeent Brev til den danske Sandemand. Kbh. 1745. 4.

ingen Holberg paa deres Side. Det Vid og den Varme, hvormed Peder Hersleb fra Prædikestolen forkyndte Kristendommen, var for Dogmatikerne et ubekjendt Land.

Exempler paa hertil hørende Skrifter:

Georg Ursin, Forklaringer over Jobs, Psalmernes, Ordsprogenes, Prædikerens og Høysangens Bøger, udgivet af Frederik Ursin. Kbh. 1741. Oversættelse med korte Oplysninger. — Sanct Jacobs almindelige Skrivelse med korte og klare Udtydninger over den Vers for Vers, udg. af Fred. Ursin. Kbh. 1740. En udførlig Parafrase. Det er kun en Del af hans Parafrase over den hellige Skrift; Prænumerationen var saa ringe, at det hele ikke kunde komme ud.

Morten Wolfsburg, S. Judæ Almindelige Sendebrev — Paa Latinsk, Dansk, Tydsk, Fransosk, Italiensk og Hollandsk med Forklaring ved hvert Vers. 1716. 4. Han vilde paa samme Maade have givet hele det ny Testamente.

Lucoppidans Forklaring over Johannis Aabenbaring. 1728. 4. Haandskriftet og de allerfleste Exemplarer brændte i Kjøbenhavns Ildebrand, saa den er meget rar. Det er vidtløftige, ufrugtbare Fantasier, „en Himmelske Comoedie, hvor udi forestilles den Christne Kirkes Skiebne, og bliver ligesom ageret af visse Personer, enten Guddommelige, eller Himmelske Engle og udvalde Siele, eller og undertiden Diævelen og hans Engle." (Hjelmstjernes Samling, uden Titelblad og uden Ende.)

Fred. Monrad, St. Pauli Sendebrev til de Colossenser med en liden Forklaring og nogle faa Betænkninger. Kbh. 1736. 4. Indledning og Exegese. — St. Pauli Skrivelse til de Galater med en Forklaring og nogle Betænkninger. Kbh. 1740. 4. Historisk Indledning om Galaterne og Exegese. — Propheten Chabakuks Spaadom. Kbh. 1752. (Büschings Nachrichten 1, 166.)

Ulric Frideric Torm, En eenfoldig og opbyggelig Forklaring over St. Pauli Epistel til de Philipenser. Kbh. (1751). 4. (Büschings Nachrichten 1, 454.)

Povel Hersløf, Dend Evangeliske Concordantz Eller De Fire Evangelister, Confererede og samlede til een Historie. (Kbh.) 1708. (Jesu Liv ved en Sammenstilling af Evangelierne, Stykke for Stykke.)

Jak. Møller, William Caves Første Christendom eller de gamle

Christnes Gudsdyrkelse i det nye Testamentes første Tider. Af Tydsk paa Dansk oversat. Kbh. 1740. (Er det dette Skrift, der menes med hans Overs. af Wilh. Caves Vitæ apostolorum? som allerede omtales i Nova liter. mar. Balth. 1707, S. 113.)

Georg Ursins Kortforfattede Samling af de Apostoliske Fædre — samt endeel af de fornemste Fædre udi de trende første Hundrede Aar deres Levnets og Endeligts Historier. Udg. af hans Søn Fred. Ursin. Kbh. 1744. — Sammes Kortfattede Beskrivelse over St. Jakobs Liv og Levnet. Udg. af Samme. Kbh. 1744.

Enevald Evald, Tids-Register over det Gamle Testamentes Kirke-Historie. Kbh. 1741. over det Nye Testamentes. Kbh. 1742. (Kronologisk Sammenstilling med den verdslige Historie.)

Andreas Reyersen, Flavii Josephi Jødiske Historie, af det Grædske Sprog oversat og med nogle Anmærkninger oplyst. 1750—57. 4. Tre Dele. Med korte Anmærkninger under Texten.

Morten Renberg udgav Anabaptisternes Historie (1733. 4.) Det er vel denne Bog, der sigtes til, naar det i hans haandskrevne Levnetsbeskrivelse hedder: „Det var et artigt Paafund, at han udgav det Stykke af Knipperdollings Historie, da de papistiske Bevægelser vare. Han lod en Præst fra Møn, som just var i Kjøbenhavn, bringe den til Biskop Worm, som skrev Imprimatur derpaa uden at tænke paa Sviterne. Da den Pjece blev trykt og Gadedrengene raabte med den, fandt den mange Liebhavere, og manges Øjne bleve derover opladte. Holberg sagde engang til mig, at det var ret et af Renbergs Mesterstykker."

Mag. Peder Grach, Rektor i Christiansand, En Jubel-Oration, Forestillende den Danske og Norske Kirke-Historie. Kbh. 1745. Den begynder med Hedenskabet. Han kjender Edda, og taler iblandt andet om Gudinden Nyka, Grækernes Thetis; deraf det norske og svenske Nyken og Nyka-Blomster. Ved Middelalderen omtaler han den danske Literatur og en Del Helgener; samt Sproglevninger (S. 53): Hillemænd, d. e. hjælper I tre hellige Mænd! Saa Mænd, d. e. saa hjælpe os de hellige tre Mænd, som bleve kaste i den gloende Ovn. Saa Mari, d. e. saa hjælpe os Marie! Saa Maris Die, contracte Saa Mars Die, d. e. Saa hjælpe os Maries Mælk! Mi Sanct, d. e saa hjælpe mig min Patron, min Helgen! Ved Reformationen omtaler han ogsaa de danske Skribenter,

og (S. 94—95) de Separatister, som snege sig ind i Danmark.

Fr. J. B. Dauw, Et Tanke-bræt — især for Præster. Aalborg 1746. Magre Optegnelser om (lutter tyske) Præster, i 16 Afdelinger. F. Ex. 1) De sig til deres Dødsstund vel tilforn beredende Præster. 2) De deres Endeligt af Guds sære Aabenbarelse eller Indskydelse forudvidende Præster. — — 15) De af høje Standspersoner til deres Grave ledsagede Præster. 16) De eftertænkelige Præst- og Theologorum Symbola.

Jens Brasen, Den vildfarende og Guds Ord modstridende Meening, at Hedningerne blive salige uden Christi Kundskab og Omvendelse til ham, Af Guds Ord og den hellige Skrift med vores reene Evangeliske Læreres Vidnesbyrd giendrevet og refuteret. Kbh. (Approberet af L. Thura, Ribe 1729.)

Claus Fasting (f. i Bergen, † 1739), Forsøg til en Tractat om den Christelige Religions Sandhed, Viisdom og Godhed, samt de Beviisninger, hvorpaa samme hellige Religion er grundet. Kbh. 1729—32. Tre Dele. Forfatteren er ikke nævnt. Lintrup har som Censor med synderlig Behag og Fornøjelse læst denne grundige og velindrettede Prøve. Et vel fortjent Vidnesbyrd. Tillæg dertil er: Forsøg til en Tractat om den Jødiske Religion til at bestyrke den christelige Religions Sandhed, Viisdom og Godhed. Kbh. 1733. (Jøderne som det udvalgte Folk har den eneste sande Guds Tilbedelse; Forberedelse til Messiæ Ankomst; Kjendetegnene paa den sande Messias.)

Povel Zachariæsen Danckell, Discourser om Menneskets Siæl, Uddragne af Fornuften og af den Hellige Skrifts Bøger, Til den Ende, at de, som hidtil enten have twivlet om Siælens Udødelighed, eller have ikke forstaaet, hvilken Natur deres Siæle er af, kand baade af Fornuften og af den H. Skrift overbevises, At Siælen er en Aand af en langt anden Beskaffenhed, end Diurenes Siæle, Og at Siælen er udødelig. (1739—) 41. Fire Dele. Tilegnet den Treenige Gud. Indhold 1) Om Aanders Natur i Almindelighed; 2) Sjælen under Synden; 3) Sjælen under Naaden; 4) Sjælen efter Døden. Han tager ogsaa Hensyn til ældre og yngre Filosofers Meninger. — Efter hans Død udkom: Anviisning til et nyt, ordentligt og fatteligt Systema over Aabenbaringen. Kbh. 1754. (Büschings Nachrichten 2, 93.)

En Indledning til nogle Afhandlinger om den Christne Religions Fornuftighed og Sandhed. Første Gang trykt paa Forleggerens egen Bekostning. Kbh. 1744. Hos Høpffner. Under Tilegnelsen og Fortalen *** ** Bogen handler om den naturlige Religion og den aabenbarede; om Naturalister eller Deister, som forkaster aabenbarede Religioner; om en Aabenbarings Mulighed, Fornødenhed, Kjendetegn og den kristeliges Sandhed. I Fortalen udbeder han sig en kjærlig Dom; først i det at hans Skrivemaade maaskee er noget kort og hans Talemaader hid og did et danskt Øre lidt fremmede, skjøndt ikke uforstaaelige; thi da det er uvant i vort Sprog at udtrykke sig, sær i filosofiske Materier, med vort Tungemaals Ord og Talemaader, saa har han der, hvor det var fornødent at det maatte skee, maaskee ikke skrevet med saa bekvemme Ord, som han vilde have gjort, hvis Vanen og andre foregaaende Skrifter af det Slags havde kunnet vejlede ham. Næsten alt er Tanker, Satzer, Beviser, o. s. v. tagne af andre og førte efter hans Begreb i denne Form; men han kan ikke sige af hvem, af hvilke laante Bøger han har uddraget, nu paa een, nu paa en anden Lap Papir, de til hans Hensigt hørende Tanker og Beviser, nærmest til sin egen Opbyggelse. Han søger at indføre danske Ord: Mathesis kalder han Vißkonsten, et Creditiv et Fuldmagts Brev eller et Tromaals Brev, o. s. v.

Bey Klingenberg, Hugo Grotes VI Bøger om den Christne Religions Sandhed: Med Fliid oversatte af det Latinske i vort Danske Tungemaal. Kbh. 1747. Tilegnet Erich Pontoppidan. Det er kun Oversættelse uden videre Oplysning.

Fra Theologiens Tilstand og dens Anvendelse igjennem Kirken kan man i Almindelighed slutte til et Folks Kulturtilstand. Vi have derfor dvælet derved. Vi have seet os om i alle Hjørner og Kanter: vi have søgt efter det fortræffelige, det fremskridende, det opvækkende, det opbyggelige. Vi have fundet en træg Kirke med myndige Herrer og udenfor den allehaande uheldige Forsøg paa at faa Liv i Livet. Er det et Uheld, der har været over os, at vi have truffet saa lidet af det gode? Hos Kirkens fremragende Mænd frastødes vi af den Deichmannske Verdslighed, det Tychonianske

Pedanteri; disse Stenbucher og Trellunder indjage os Skræk som Lygtepæle med udbrændte Blus; selv Pontoppidan er bedre i andre Fag end som Theolog. I Præsternes Skrifter have vi fundet lidet, der røber Skjønsomhed og Smag, meget, der bærer Præg af det modsatte. Den eneste Mand, vi ret kunne fatte Kjærlighed for, er Peder Hersleb, men vi forlange ikke af nogen, at han, for at oplyses og opbygges, skal læse disse Prædikener fra Ende til anden. Og i den videnskabelige Fremstilling af Læren er der ingen Fremgang vunden, ingen. Theologien staar ved en ny Vej, og seer ind paa den, men den ængster sig for at betræde den; den er bange for at tilsætte Livet. Den Holbergske Tidsalder er i dette Fag kun en Indledning, en Overgang. Saa meget mere i de øvrige, i de strængere Videnskabsfag; og skjøndt vi ogsaa her nævne de mindre betydelige Forfattere, dvæle vi kun ved de Mænd, der danne et Slags Sidemænd til Holberg eller forberede en ny Udvikling.

2. **Lovkyndighed og Filosofi. Lovkyndighedens Tilstand. Henrik Weghorst, Christian Reitzer, Christian Bagger. Christian Stub. Lovkyndigheden og Historien: Andreas Højer. Christian Ludvig Scheidt. Kommerretten: Thomas Clitau. Lovkyndigheden og Filosofien: Henrik Stampe. Peder Kofod-Ancher. Filosofiske Skrifter af Andreas Lundhof og Frederik Christian Eilschov.**

Den Opmærksomhed, som den danske Adel havde ydet de gamle Love, var ophørt. Der var kommen en ny Lov, hvis Tydelighed i det mindste i nogen Tid til praktisk Brug gjorde den videnskabelige Behandling mindre nødvendig. Forelæsningerne ved Universitetet bestode derfor i „Omskrivninger af Lovens Ord og Henførelse af Forordningerne til Loven." Der var ingen juridisk Prøve anordnet. Selv Assessorerne i Højesteret behøvede ikke at være Jurister; det var en Hæders-

stilling, der ofte blev attraaet formedelst den dermed forbundne Rang. Embederne i Overretterne bleve ofte forbeholdte fornemme Mænds Børn eller Adelige; Lønnen var ringe. Underdommernes Embeder bortgaves, efter Amtmændenes Forslag, sædvanlig efter Gunst, endog til deres eller andre fornemme Mænds Skriverkarle og Domestikker. Saaledes omtrent var, efter G. L. Baden, den danske Lovkyndigheds ydre Stilling.

Som Videnskab var Lovkyndigheden uselvstændig. Den var endnu i adskillige Dele, f. Ex. i Behandlingen af Slægtleddene, afhængig af Theologien, og stod under dens Opsigt. Som System var den endnu ikke til; det skulde skabes, men dertil behøvedes mere end sædvanlige Evner. De gamle danske Loves Historie, hvorpaa flere havde forsøgt, opnaaede først langt senere en fuldstændig Behandling. Lovkyndigheden behøvede en Fordannelse; den forberedte sig ad to Veje, dels ved Forbindelse med Historien, dels ved at tage sin Udgang fra Filosofien.

De juridiske Professorers Virksomhed i Begyndelsen af Tidsrummet synes at have været lidet frugtbringende og lidet lønnende; paa de Studerende kunde de heller ikke virke synderlig, da de, i Følge Studiets hele Stilling, havde faa eller ingen Lærlinge. Henrik Weghorst, der næppe var det danske Sprog fuldkommen mægtig, var prof. juris til sin Død (1710); Christian Reitzer indtil han blev Stiftamtmand i Throndhjem (1722); hans Efterfølger, en Søn af Sællands bekjendte Biskop Hans Bagger, Christian Bagger, var i nogen Tid den eneste juridiske Docent ved Universitetet, indtil han blev Stiftamtmand i Bergen (1738). Disse Mænds trykte Skrifter vare de forordnede Disputatser. I denne Form fremkom ogsaa det mærkeligste Skrift fra denne Tid, et Udkast, et Omrids, en Anelse om

en dansk Lovhistorie. Nordmanden Christian Stub, en Sønnesøn af den bekjendte Kjeld Stub, udgav, medens han laa paa Ehlersens Kollegium, sine fire Disputatser De lege et legislatoribus Danorum (1716—19. 4.), hvori de Arna-Magnæanske Haandskrifter formodenlig første Gang bleve benyttede; det er alt hvad man kunde vente, ikke blot „en kort Fortegnelse over vore danske Love og Lovgivere," men hvad Thorsen kalder det: „et lille vakkert Grundrids af en dansk Lovhistorie."[1] Andre Disputatser til Oplysning af dansk Lovkyndighed vare store Sjeldenheder. Jakob Hasse, der slog ind paa denne Vej (1718—19) forlod siden dette Studium.

Saaledes var Tilstanden, da Andreas Højer, efter at have svævet imellem Medicin, Historie og Lovkyndighed, endelig gav den sidste en ny Skikkelse.

Andreas Højer (selv skriver han Hojer) var en Præstesøn fra det Slesvigske (f. 1690 i Karlum), der, efter at have nydt Undervisning hjemme, (i Foraaret 1706) blev sendt til Pædagogiet i Halle, hvor der for ham og andre fremmelige Lærlinge blev oprettet en classis selecta. Han studerede derpaa ved Universitetet i Halle, og valgte, skjøndt imod sin Tilbøjelighed, Medicinen til Brødstudium. Fattigdom forbød ham at besøge flere Universiteter, Krigen og andre Omstændigheder nødte ham til at vende hjem. Af Videlyst saae han sig om i flere Egne, og tog til Kjøbenhavn (1713), for at gjøre sig bekjendt med Hovedstaden. Det var ikke hans Agt at blive der; men Grev Johan Georg von Holstein, der havde forskrevet en Hovmester, som ikke kom,

[1]) Fortalen til Kofod-Anchers Lovhistorie i hans Saml. jurid. Skr. I, X. Thorsens Fortale til Eriks Lov, S. 19. Anders Bussæi haandskrevne Jurisprudentia Danica 1716 omtales af Kofod-Ancher (Anvisning for en dansk Jurist 1777. S. 67.)

bad ham overtage sine Sønners Undervisning, og derved lagdes Grunden til hans Lykke. Han opholdt sig med sine Lærlinge nogen Tid i Helmstädt (i Slutningen af 1717), men da disse foretog en længere Rejse, vendte han tilbage til Kjøbenhavn (1718), og ventede der paa en Ansættelse, der imidlertid udeblev. At opnaa et Professorat i Medicinen lykkedes ham ikke; han ernærede sig som Læge, men han følte en saa stor Utilbøjelighed til denne Levevej, at han ønskede at ombytte den med en anden. Han skriver selv, at han „tit var fortrædelig, fordi han havde udvalgt sig en Levnetsmaade, der gjør ham til en Elendigheds Vidne og Bedrøveligheds Træl."[1]

Hojer vilde eller skulde give sine Lærlinge Undervisning i Fædrelandets Historie. Hvilken Haandbog skulde han give sine Elever i Hænde? Hvitfeld? Det var to Tomer i Folio. Desuden var den jo paa Dansk. Han udarbejdede da sin Kurz-gefaßte Dänemarkische Geschichte, der udkom 1718 (Fortalen er skreven den 3. Juli 1717, altsaa før Opholdet i Helmstädt.) Sin forældede Form uagtet, i Spørgsmaal og Svar, var den i lang Tid (endnu efter Suhms Dom 1765) det bedste Kompendium, der havdes. Men dette Skrift paadrog ham ikke blot Holbergs Uvillie, men tillige Universitetets og næsten alle danske Lærdes. I Fortalen bebrejdede han dem nemlig, at de Danske intet havde udrettet i Fædrelandets Historie; og om Holbergs Introduktion sagde han, at den var for kort, at han i den nyere Tid kun fulgte Puffendorf, og ikke anførte sine Kilder. Holberg udgav sin

[1]) I Cimbria liter. I, 266 hedder det, at han praktiserede som Læge i Kjøbenhavn omtrent 1718. Sin Beklagelse har han udtalt i et dansk Brev 1720. (Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6 B. i Artiklen Holberg og Hojer.) Man har ogsaa hans Disp. de febre petechizante. Hafn. 1717. 4.

skarpe Dissertats under Povel Ryters Navn; og der blev derhos nedsat en kongelig Kommission bestaaende af Rostgaard og Bibliothekaren ved det kongelige Bibliothek Wolfen, for at give Betænkning om Høyers Bog. Nyerup har allerede af Kommissionens originale Indberetning oplyst,[1] at dens fleste Udsættelser gik ud paa Smaating, Haarkløverier og Uagtsomhedsfejl; at de i det højeste vise, at Høyer ogsaa kunde fejle. Men endskjønt alle disse Udsættelser, der noksom oplyse den danske Historieskrivnings Tilstand paa denne Tid, i sig selv vare af ringe Betydning, skjønt Høyer i Grunden havde fuldkommen Ret, at der ikke fandtes nogen Bearbejdelse af Danmarks Historie, der kunde lægges til Grund for Undervisningen deri, havde han dog ved sine Anfald saaret Forfængeligheden, ved sin frimodige Behandling af de danske Kongers private Liv angrebet den hele herskende historiske Anskuelse i den Grad, at hans Bog blev lagt under Beslag, der skal have varet fra 1718 til 1731.[2]

I Falsters haandskrevne Brevvexling omtales Høyers Bog i et Brev fra Falster til Sibbern, die IV. Non. September. 1719: Excitavit nuper apud nos turbas et in aula et in academia Conspectus historiæ Danicæ erotematicus, Germanico idiomate conscriptus ab Andrea Höyer, liber sane utilissimus, sed insolenti et arrogantissima præfatione deformatus, in qua autor

[1]) Tillæg til Vedel om den danske Krønike at beskrive, S. 90. F. Rostgaards og J. C. Wolfens Annotationer over Andr. Høyers Dänem. Gesch. (paa Tydsk) findes i Gl. Kgl. Saml. Nr. 835. fol. Høyer tilskriver Skjæbnen det, som han burde have tillagt Guds Forsyn; han citerer saa ofte Puffendorf, som var ildesindet imod Danmark; han bruger uhøflige Talemaader om de danske Konger; han laster den store Meursii Uorden og Skjødesløshed, o. desl. Kommissionen søgte ogsaa Oplysning hos andre. Et Brev fra Arnas Magnæus til Rostgaard oplyser, at den Gudinde Lora, som Høyer nævner, er et recens figmentum; Løverdag har ikke sin Oprindelse fra en Gudindes Navn.

[2]) Werlauffs Bibliotheksbist. S. 117.

historicum Danorum nomen eo depressius pessum dare conatur, quo altius suas diligentiæ laudes extollat. Sibbern svarer, Glückstadii die VI. Octobr. 1719: Andreæ Höyeri Conspectum (etc.) avidissime legi, perlegi, relegi, miratus autem sum viri, cæteroquin non indocti, impudentiam, qui, ut vanam et arrogantem, de qua scribis, præfationem taceam, de jure Augustissimorum Daniæ regum hæreditario, de sequestratione Ducatuum Slesvicæ et Holsatiæ tempore Divi Christiani V. facta, de concubinatu Christiani IV. et aliis rebus aut exosis aut nimium domesticis, effrænata fere licentia sententiam suam ferre non dubitavit, qvapropter liber hic haud inutilis Regia auctoritate in his regionibus severe prohibitus est, quod graviter [dubio procul feret bibliopola bonus Bosseckius, qui fructus sumptuum suorum aut nullos aut certe exiguos hac ratione percipiet. Ogsaa for disse Mænd vare de Danskes Fortjeneste af deres egen Historie, Kongemagten og Kongernes private Liv Gjenstande, som man ikke maatte røre ved, eller i det mindste tage paa med Silkehandsker.

Det havde nær gaaet Høier endnu værre, da han strax efter udgav sit Skrift om de forbudne Led i Ægteskab (Diagramma de nuptiis propinquorum jure divino non prohibitis. Lemgov. 1718.) Holberg udgav, atter under et fingeret Navn, sin Dissertats derimod; og det theologiske Fakultet kom i saa heftig Bevægelse, at det vilde have Forfatteren under kriminel Tiltale, vilde have ham landsforviist og Skriftet brændt. H. B. (Hans Bartholin) fandt det i sin Betænkning beklageligt, at Juristerne vilde have, at „det klare Skin, som Solen giver fra sig, skal rette sig efter deres ustadige principia juris;" at Høier „med al sin Vidtløftighed her intet nyt fører frem, som jo for længe siden er refuteret af andre;" og indstiller til Kongen, „om det maa tillades Andreas Høier med sit forargelige Skrift saaledes at skamfærde den smukke arborem consanguinitatis, at det kan være tilladt at indpode Toppen af Træet i Roden."

Høiers mægtige Patroner frelste ham dog fra dette Uvejr; han indgav en Apologi, paa hvilken der fulgte et kongeligt Reskript til det theologiske Fakultet (1 November 1720), at han skulde lade Skriftet omtrykke, forklare de mørke og anstødelige Steder, og give sin Erklæring, at han ikke forsvarede Blodskam. Denne ny Udgave og Afbigt kom aldrig. Sagen maa da være falden hen, og han vedblev sin historiske Virksomhed paa en mere uskyldig Vis ved at udgive Fortsættelsen af Alberti Stadensis Annaler med et historisk Tillæg (1720).[1]

Den tit anførte Literaturtidende, Nova literaria maris Balthici, der, endskjøndt den udkom udenfor Norden, ogsaa omfattede de nordiske Riger, ophørte med Aaret 1708. En lærd dansk Tidende begyndte med 1720, hvori der meddeltes Efterretninger om fremmed Literatur, men i hvis første Aargang kun anmældtes et eneste dansk Skrift. Næste Aar begyndte Høier sine Nova literaria Daniæ et vicinarum regionum (Hafn. 1721 fra Januar til Juli), hvori han især henvendte Opmærksomheden paa den danske Literatur. Det er et meget sjeldent Skrift (saa sjeldent, at det vel burde optrykkes), hvoraf der kun udkom tretten Nummere; thi strax efter at det sidste var udkommet, blev det forbudet ham at udgive mere. Anledningen til Forbudet var hans skarpe Kritik over Rektoren i Christiania, Jakob Rasch's Oration til Minde om Skolens Indvielse; Latinen deri fandt han

[1]) Werlauff, Holbergs Fejde med Høier i Boyes Holbergiana 3, 162, Langebekiana S. 396. Facultatis Theologicæ Qvæstiones til Andr. Høier og hands derpaa givne Svar, i Ny Kgl. Saml. Nr. 743. fol. Allerunterthänigste Apologie gegen die graüliche und ungegründete Beschuldigungen des Bischoffs etc. i Ny Kgl. Saml. Nr. 2029. 2030. 2031. 4. Continuatio Annalium Alberti Stadensis, ex membr. ed. notisque illustr. (etc.) Hafn. 1720. 4. Tilegnelsen er af XIV. Nov. 1720.

en Rektor uværdig.[1] Gram, der var en god Ven af Rasch, blev fortørnet, men farligere endnu var det, at Rasch var en Svigersøn af Bisskop Deichmann, „der den Tid var hos os som Richelieu eller Mazarin," og han, hedder det, skal have udvirket Forbudet.[2] Saaledes strandede Højers tredie Forsøg paa at ophjælpe den forfaldne Literatur, og et Skrift, der for den maatte have haft særdeles gavnlige Følger, standsede, det maa vi vel antage, af personlige Hensyn. Det er sjelden blevet omtalt senere, men med Berømmelse. J. H. Schlegel finder, at Recensionerne ere forfattede i en smuk latinsk Stil, „i en beskeden Tone, og saaledes, at man derved faar godt Begreb om den anmældte Bog."[3]

Højer maa have vidst at forsone Deichmann; i det mindste tillægger man denne hans Forfremmelse. Han blev ikke blot (1721) Sekretær i den store norske Matrikelkommission, men strax efter kongelig Historiograf.

Vi staa ved et Tidspunkt, da ogsaa de kongelige Historiografer vare Tydskere. Fra Villum Worms Død (1704) var der ingen før Christoph. Heinr. Amthor blev det (1714). Han var prof. juris i Kiel, men var falden i Unaade ved det Gottorpske Hof, formedelst sin Roes over de Danske, siges der, og gik i dansk Tjeneste (1713), i hvilken han udarbejdede adskillige publicistiske Skrifter og de to første Regjeringsaar af de saakaldte Jahrbücher Friedrichs des Vierten. Efter Amthors Død (1721) blev Højer kongelig Historiograf (1722), og fik Befaling at fortsætte dem. De ere kun til i

---

[1]) Blandt andet siger Højer: Latinitatis paullo videtur fuisse neglegentior, quam de rectore scholæ cathedralis et in oratione panegyrica maxime typis evulganda merito exspectant lectores.

[2]) Hjort til Nordahl i Lürdorphiana, S. 266. En lignende Bemærkning findes i Universitetsbibliothekets Exemplar.

[3]) J. H. Schlegel, Betragtninger over Journaler og lærde Tidender 1779. 4. S. 29 Anm.

Haandskrift, deels i Kiel, deels i Kjøbenhavn. Hensigten var at de skulde trykkes, men da Værket blev af stort Omfang, udarbejdede Høier, nærmest til Brug for Kronprinsen, sit Skrift: König Friedrichs des Vierten glorwürdigstes Leben. Ogsaa det laa hen i Haandskrift i 97 Aar, indtil det endelig blev udgivet af Falck (1829). Disse to Værker, siger Werlauff, søge endnu deres Lige i vor historiske Literatur. I lang Tid var det sidste saa ubekjendt, at end ikke J. Møller kjendte det; nu derimod stiller det ved sin Sindighed, Klarhed, Upartiskhed, Lethed i at ordne og sammenstille og sit passende Foredrag, Høiers Navn blandt vore ypperste Historieskriveres; og hvis det foruden de politiske Forhold tillige havde gaaet ind i de literære, vilde vi have vundet Indsigt i meget, som nu er os dunkelt.[1]

Ved Frederik den Fjerdes Død delte Høier Skjæbne med adskillige andre Mænd; han blev afskediget, men hans Forbindelse med Familien Holstein og hans Fætter Hofpræsten Bluhme i Forening med hans Dygtighed bragte ham snart igjen i en offenlig Stilling. Iver Rosenkrands og Gram opmuntrede ham til Lovstudiet, som han nu drev med

---

1) Nyerup, Tillæg til Vedel om den danske Krønike at beskrive S. 89. Werlauffs Bibliotheksbist. S. 118. Høier har ogsaa udarbeidet en Apologie Christian des Zweyten (Nyerup, S. 93. jf. Behrmann i Fortalen til Christian den Andens Hist. S. XXXVIII.) En Del Excerpter og Udarbeidelser, men kun Brudstykker af alle Slags, findes i den Kallske Haandskriftsaml. Nr. 403. 4. — Nyerup anfører: Kort Forestilling af de store Velgjerninger som Gud ved Reformationen 1536 disse Riger og Lande har ladet vederfare. Kbh. (1736.) 4. Det er vel et oversat Program. I Skriftet selv findes hverken Forfatterens Navn eller nogen anden Oplysning. — Gedichte auf das Geburtsfest Königs Friderici IV. Copenh. 1721. fol. og Historische Anmerkungen von den Nahmen Christian und Friedrich. Schleswig 1749, fol. findes i Hjelmstjernes Saml. — Et tabt Skrift af Høier, en Tractatus de Dania nunquam Germanis tributaria omtales i Molbechs Vidensk. Selsk. Hist. S. 137.

Iver. Ved Universitetets Reform (1732) var det allerede blevet befalet, at der skulde være to juridiske Professorer, af hvilke den ene skulde forklare de danske Love. Højer blev (sandsynligvis i Slutningen af Aaret 1734) prof. juris, og forblev i denne Stilling til sin Død (1739); og i disse faa Aar virkede han „det store og varige, der i den danske Lovkyndigheds Historie vil gjøre ham udødelig fortjent;" han blev nemlig, „den virkelige Stifter af den videnskabelige danske og norske Lovkyndighed i dens nyere liberale Skikkelse." Han gjorde Forslag til og konciperede som Generalprokurør Forordningen af 10 Februar 1736, hvorved den juridiske Examen ved Universitetet blev anordnet. Omfanget af det juridiske Studium blev ved den nøje bestemt; og da det endnu ikke var muligt, at faa studerede Kandidater til alle Embeder, blev der tillige forordnet en privat juridisk Examen paa Dansk. Et Omrids af Studiet meddelte han i sin Diss. Idea jurisconsulti Danici (1736), der strax efter udkom paa Dansk.[1] Ligeledes virkede han som Præses ved Disputatserne, der paa ny kom til Live (den første var af Laurids

---

1) Ideæ ICti Danici P. I. disputatione anniversaria exposita. Hafn. 1736. 4. Forestilling paa en dansk Jurist, den 1 Part (etc.) Nu fordansket, samt med Tillæg, fornemmelig af Forskiællen imellem den Danske og Norske Lovbog foreget, af Peder Sommer. Kbh. 1737. Approberet af A. Hojer. I Fortalen findes Forordningen om det juridiske Studium. — Mærkelige ere ogsaa hans Yttringer om det tydske Sprogs Fornødenhed i Danmark. Ved at afhandle de for Juristen nødvendige Forkundskaber anbefaler han ikke blot Modersmaalet, men siger tillige: „Der er ingen Tvivl paa, at jo det tydske Sprog her er næsten ligesaa nødvendigt som det danske, da det i mange af de kongelige Provincier er Landsproget. Ingen kan vente med Tiden at gjøre nogen retskaffen Tjeneste i de kongelige Kancellier og andre Kollegier, med mindre han er dette Sprog mægtig, og desuden rekommenderer det sig derved, at det dagligen bruges til Hove, saavel som i den borgerlige Stand. Endog midt i Norge expe-

Berregaard 1736), samt ved Forelæsninger, systematiske og exegetiske Foredrag over Christian den Femtes danske Lov.[1] Netop han, som man skulde tro maatte hylde tysk Dannelse, var den, der lagde Vind paa „at føre den danske studerende Ungdom til at lægge sig efter dansk og norsk Lovkyndighed;“ ja, nogle mene, at han i det mindste tildels i Forelæsninger brugte det danske Sprog.[2] „Hans Adspredelser vare for mange og hans Levetid for kort til at han kunde udføre vore Love i et fuldkomment System, men det var hans Ønske.“ Endelig virkede han endnu igjennem sine Lærlinge, thi han var saa lykkelig iblandt sine Tilhørere at finde tre unge Mænd, der fortsatte hans Gjerning, og af hvilke

deres fast alle Oberbergampters Forretninger paa Tysk. Alle Krigs-Exercitier pleje at skee deri, ligesóm det ogsaa bruges i Krigsretterne med de Hværvede. Det har vel ikke noget Borgerskab, thi i andre Jurisdiktioner er det aldeles forbudet; men det er dog vigtigt formedelst sin Literatur, ikke at tale om, hvor meget et ungt Menneske, der til politiske Studier er opfødt, undertiden kan rekommendere sig derved, at han færdig og sirlig kan skrive et tysk og fransk Brev, saasom mange derved alene have aabnet sig Vejen til en stor Lykke.“

1) Høiers Forelæsninger bleve først efter hans Død oversatte og udgivne: Processen af Hagerup 1742 og af Hedegaard 1764, Statsretten af Bredsdorf 1783.

2) I Følge Allen (Det danske Sprog og det nationale Liv i Hertugd. Slesvig S. 185) holdt Høier sine Forelæsninger over jus publicum Daniæ 1738 paa Latin og Dansk; i Haandskriftet ere nemlig Hovedsætningerne paa Latin, men derefter bruges Modersmaalet. Et andet Haandskrift Politiske Betænkninger Om Danmarks og Norges Samt Annecterede Førstendommers og Grævskabers Jure publico I et privat Collegio Anno 1736 dicterede og explicerede Af A. Høyer. 4. er endog helt igjennem paa Dansk. Men disse Haandskrifter angive hverken naar eller af hvem de ere skrevne; Sproget er uden paafaldende Germanismer og har et noget nyere Præg. Det maa vel derfor endnu ansees for uafgjort, om Høier selv, hvilket jo vilde have været et højst interessant Fenomen, i sit Foredrag benyttede det danske Sprog, ikke blot jævnsides med Latinen, men endog udelukkende.

idet mindste den første var hans umiddelbare Discipel: P. Kofod-Ancher, H. Stampe og J. A. Colb.[1]

Højer døde paa et Besøg i Slesvig 1739. Om hans Karakter er det vanskeligt at fælde nogen Dom. Falck siger, at den var dadelfri (tadelfrei); havde den ikke været det, saa havde han Modstandere nok, der ellers vilde have blottet hans Handlinger. Det er imidlertid aabenbart, at han af sin Samtid ikke var yndet, „at han havde Fejl, der berøvede ham udelt Agtelse hos hans Samtid", at han blev anseet for „anmassende og reformsyg". Falster, der dog næppe dømte uden efter et almindeligt Indtryk, skrev om ham 1720, at han havde lært at kjende den saa meget omtalte Andreas Højer (famosum illum Andream Höjer) i Reitzers Hus; det var en dristig Mand med mange Planer, for Resten ikke ulærd, en Klient af store og indflydelsesrige Personer.[2] Biskop Hersleb, hvem Kirkeinspektionskollegiet, i hvilket han bestandig mødte Modstand, var en Torn i Øjet, siger (omtrent 1747) at Højer var „Inventor deraf, en klog og skarpsindig, derhos meget farlig og entreprenant Mand, som

[1]) G. L. Baden, Den danske Lovkyndigheds Hist. Højers Levnet af Falck i hans Udgave af Leben Friedrichs des Vierten. Tondern 1829. To Dele. Riegels, Frederik den Fjerdes Hist. Kofod-Ancher, Anvisning for en dansk Jurist, 1777. S. 66. Werlauff i Boyes Holbergiana 3 D. Sammes Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6 D. og Bibliothekshistorie, S. 115. 129. J. Baden i Kjøbenhavns Universitetsjournal 1793, S 53. G. L. Baden om Højer og hans Fortjenester i Kjøbenhavns Skilderie 1829, Nr. 43—44. 1810 Nr. 37. jf. J. Møller i D. Literaturtid. 1830 Nr. 1—3 (Recension af Leben Friedrichs des Vierten) og i Kbh. Skilderie 1810 Nr. 39.

[2]) Falster til Sibbern, postrid. Kal. Decembris 1720: Famosum illum Andream Höjer in ædibus Reitzerianis vidi et audivi. Est homo audax et novarum rerum cupidissimus, cetera non indoctus. Patronis utitur magnis et gravissimis, quorum nuper auctoritati et potentiæ cedere demum coacta est Episcopi Wormii quæstio in Tractatum de nuptiis Propinquorum. (Falsters haandskrevne Brevverling.)

havde meget at sige hos Geheimeraad Holstein, hvis Informator han havde været, og i alle Ting gjorde eet med Bluhme." „Da Etatsraad Høier døde, vedbliver han, faldt Knebelen af Klokken, og Lamentation blev holdt, at Guds Kirke havde tabt en umistelig Mand. Siden den Tid ere ogsaa ikke nær saa bristige Ting foretagne som før."[1] Klevenfeld, hvis egen Tænkemaade ikke duede meget, tillægger ham endelig et intrigant Væsen.[2] Dommene tage saaledes til i Styrke efter Bedømmerne. Andre Kjendsgjerninger foreligge ikke; og det hele løber uden Tvivl ud paa, at de Egenskaber, Høiers Modstandere tillægge ham, vare en Følge af den Raskhed, Foretagelsesaand, Selvtillid og Arrogans, som vare mere egne for Tyskerne, men ikke givne de Danske. Men hvorledes man end vil dømme herom, Høiers Virksomhed i historisk og lovkyndig Retning sikkrer ham en varig Plads i Literaturens Historie ved Siden af Gram og Holberg.

Christian Ludvig Scheidt, der ogsaa var Historiker, en skikkelig og lærd Mand, var prof. juris i Gøttingen, da han (1738) blev kaldt til Danmark; efter Høiers Død blev han Prof. i Natur- og Folkeretten. Han havde i sit Ydre noget frastødende (han var liden af Væxt og forvoxen), og han har heller ikke ved sine Skrifter vundet noget anseeligt Navn. Efter Christian den Sjettes Død tabte han i Anseelse, skjøndt han, som en Mand, der var bekjendt for sin Gudsfrygt, havde været Kronprinsens Informator. Da Gram var død, blev han kongelig Historiograf (1748), men da Langebek blev ham foretrukken ved Geheimearkivet, gik han (1749)

---

1) Herslebs Indberetning om Kirkeinspektions Kollegium, i J. Møllers Theol. Bibl. 5, 150. 154.

2) Werlauffs Bibliothekshist. S. 119. og Sammes Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6. B. Holbergs 285 Epistel antages at sigte til Høier.

til Hannover, hvor hans Udgave af Leibnitii Protogæa udkom s. A.[1]

Thomas Clitau, Digteren, behandlede første Gang den rommerske Ret i Modersmaalet i et meget udførligt Skrift, nærmest for de Studerende. Han jævnførte deri ogsaa de danske Love, men i Følge Skriftets egenlige Bestemmelse, kun „kort og afbrudt".[2]

Clitau, Overeenstemmelse og Forskiæl imellem den Romerske og Danske Ræt. Eller Kiærnen af Pandecterne og den gandske Romerske Ræt, hvor med ogsaa tillige den Danske Ræt er confereret saa tit som det her anførte af den Romerske der til har givet Lejlighed. Kbh. 1736. 4.

P. Wartbergs Disputatser De utilitate matheseos et philosophiæ in studio juris. Havn. 1736. 4. Nexus studii theologiæ cum studio juris. Havn. 1738. 4. hvis Titler synes at love noget, er kun et Par ubetydelige Blade.

N. N. Gottholds Betænkning om Lovlige Eeder. Viborg 1739. er et lille ubetydeligt gudeligt Skrift.

Andre Forfattere ere: P. B. Mylius, P. Boson, A. Lowsen, F. H. Voss, G. Fursman, H. A. Reus, J. J. Anchersen, B. Mollmann, B. B. Bjornsen, Chr. Garman, J. F. Pauli, F. C. Munchberg (De unione Calmariensi. Hafn. 1749. 4.)

Lovkyndighedens Forbindelse med Filosofien bidrog til begges Fremme. Om Filosofiens Tilstand er kun lidet at sige. Den gamle Metafysik og Logik varede ved, men det lønner sig næppe at betragte dem i det enkelte. Johan Frederik Vandal blev Prof. i Metafysikken 1709, døde 1717, og skrev intet; efter ham maatte Holberg overtage Faget, og kom saa ulykkelig fra det. Det vigtigste er et Forsøg paa

[1]) Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6 B. Scheidts Levnet i Büschings Beyträge zu der Lebensgesch. denkwürdiger Personen. 3 Th. (hvor hans Ophold i Danmark dog er meget kort behandlet).

[2]) Kofod-Anchers Anvisning for en dansk Jurist. Anden Udg. S. 88.

at anvende Modersmaalet. Den Leibnitzske Filosofi kan ikke have været uden al Virkning i Danmark, men den hele Tidsalders Modtagelighed var kun ringe; den almindelige Stemning var lidet gunstig for en selvstændig Spekulation. Pietismen under Christian den Sjette behøvede ingen Filosofi eller rettere taalte den ikke; og selv de to Mænd, der stode over deres Tidsalder, havde kun liden Sands for deslige Undersøgelser. Om Holberg er det bekjendt nok; han havde ingen Forestilling om subtil Spekulation, og mente, at den nødvendig maatte føre til Skolasticisme og Barbari; hans ligefremme Naturlighed kunde ikke finde sig i disse Tankens Krumspring. „Logica artificialis havde han kun lidet lagt sig efter, og nøjedes med den naturlige.“ „I philosophia instrumentalis var han ganske fremmed, naar man ikke vil regne hans Kundskab i Instrumentalmusik med, som paa en Maade kan regnes med til Filosofien“; og han „tilstaar oprigtig, at han den Dag i Dag (paa sine ældre Dage) ikke vidste, hvor mange Prædikamenter eller Prædikabilia Logikken i Krigstid kan stille i Marken.“ Hvad han saae om sig skulde heller ikke give ham Lyst til at lægge sig efter det. „Jo uforstaaeligere En taler, siger han, jo større Filosof ansees han for at være. Thi der gives dem, der ikke gjerne læse andet end hvad de ikke forstaa. Udriver man de laante Fjedre, som de fleste af vor Olds Lærde bramme med, borttager man deres Omsvøb, Ordbram og Skjønsnak, vil man see, at adskillige Værker, der i Almindelighed holdes for Mesterværker, ere tomme, hverdags og uden Saft og Kraft.“ „En opskruet Stil, brogede og transcendentale Talemaader, filosofiske Kunstord gjøre, at det, der i sig selv er middelmaadigt, bliver anseet for Orakler.“ (Den Gang som nu.) Gram satte ligeledes Filologi og Historie, ja Naturvidenskaberne og Mathematik, langt højere. Men han var saa meget Polyhistor,

at han heller ikke lod denne Del af den menneskelige Granskning ligge ganske udenfor sin Synskreds. J. Møller har allerede bemærket, at der iblandt Grams Anekdota findes en Afhandling af ham om den bedste Verden; men det er saa langt fra, at han hylder denne (i sig selv jo ogsaa ugudelige) Mening, at han tværtimod siger: „Gud forlade disse ny Philosophis, at de ikke blive ved de gamle og rigtige Talemaader, som de forrige Theologi og Philosophi brugte"; „det er ikke paa den Maade man faar Bugt med Bayle"; og omendskjøndt han indrømmer, at Leibnitz virkelig var en stor Mand, saa opkaster han dog det Spørgsmaal, om „han ikke har taget sin Harmonia præstabilita og denne Thesis om Mundo optimo af den filosofiske Charlatan Thomas Campanella, som er død 1639."[1] Hvor lidet Filosofien blev censet, sees ogsaa deraf, at den i det 1743 oprettede Videnskabernes Selskab ikke fik nogen egen Klasse (den er først senere kommen til), skjøndt filosofiske Afhandlinger dog ikke bleve udtrykkelig udelukte, saaledes som de theologiske.[2] Om end da den Leibnitzske Filosofi i visse Kredse kan have vakt

[1]) I Varia Grammii Autographa, Ny Kgl. Saml. N. 1100. fol. findes en filosofisk Afhandling paa Fransk fra Manteuffel til Greve Plessen; Grams Brev til Manteuffel le 12 de Feurier 1743; Beweis daß aus dem Satz: Diese Welt ist nicht die beste, lauter Absurda fließen, Gefunden unter den Papieren des Sehl. Hrn. Reinbeck (et Skrift med denne Titel anføres i Eilschovs Philosophiske Breve S. 179 og findes der i dansk Oversættelse); samt En simpel og uerfaren, men Christelig Idiotæ Danici ex vulgo (der ikke har bekymret sig om at læse de nye Skrifter de mundo optimo, men alene hørt tale derom) hans Tanker om samme Thesi, der foregives at være Leibnitii et Wolfii nye Paafund, men er dog ikke. Den sidste Afhandling maa da være den af Gram selv.

[2]) Fortalen til Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter, 1 D.— „være sig end hvad slags Videnskaber det er (Theologien allene undtagen, med mindre det er Philologisk og Critisk til Stæder i den Hell. Skrift eller Kirke-Historien)."

nogen Opsigt, har den dog i Literaturen ikke efterladt sig synlige Frugter. Det blev først Tilfældet, da den af Wolff modtog en anden Skikkelse, og da denne Wolffske Filosofi fandt en levende Lærling i Henrik Stampe.[1]

Paa Disputatser og lignende Smaaskrifter efter den gamle Skole er der ingen Mangel; f. Ex. af Matthias Plade Logicæ lustrandæ et illustrandæ specimen 1. Havniæ 1715. 4. (Proœmium om Logikken og dens Formaal), spec. 2. 1716. 4. (de Anteprædicamentis); af Prof. i Filosofien Christian Thestrup 1726, som Nyerup ikke anfører; af Peder Holm 1727 o. s. v. I Ny Kgl. Saml. Nr. 240. 4. findes en dansk Logik, kaldet Den Dansche Logica hvori Kunstordene ere paa Latin, men de forklares paa Dansk Det hedder, at Autor menes at have været Mauritz Köning (efter Thura), men andre sige, at Morten Reenberg er Forf. (Oversætter?). Maaskee nogen kunde have Lyst til at sammenligne den med Resens, for at see, hvilke Fremskridt der ere gjorte i Sproget.

Tyskeren J. C. Stockmanns Breviarium Logicæ pragmaticæ in usum privatum jussu ac desiderio Patroni et Fautoris hujus studii amantissimi conscriptum. Hafniæ 1738. har latinsk Titel og Tilegnelse til C. S. E. og hans Broder H. F. E., men Bogen selv, en kort Logik, er paa Tysk, og hører uden Tvivl til de Skrifter, som tyske Informatorer udarbejdede til deres Elever, i Mangel af danske.

Den Leibnitz-Wolffske Filosofi har ogsaa tidlig fundet enkelte Dyrkere. Thomas Christian Hee udgav to Disputatser: Fatum in recenti philosophia frustra hactenus et falso quæsitum. Hafniæ 1727. 4. (kun 4 Blade) omtaler Cartesius, Poiret, Lange og Wolff; den anden blev ogsaa bekjendt udenlands, nemlig Simplex compositi genetrix suis usibus vindicatum ex placitis recentiorum. Hafn. 1728. 4. (Nyerup anfører en nyere Udgave i 8. som ikke fandtes). I det Kgl. Bibliotheks Exemplar har Kofod-Ancher skrevet paa Titelbladet: Nihil tam alte constituit natura, quo virtus eniti non possit. Großes Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste (anført hos Nyerup) i Artiklen Monaden optager dette Skrift blandt

[1]) jf. J. Møllers Bemærkninger om Filosofiens Tilstand i Hist. Kalender 2, 167. Mnemosyne 4, 128.

Forsvarene for Leibnitz's Monadologi: „Hr. Hee, hedder det, gehet insonderheit dem Herrn Lange zu Leibe, und zeiget so lebhaft als gründlich auf was für schwachen Füßen die Einwürfe dessen und anderer Leibnitzisch-Wolffischer Gegner wider die Lehre von den Einheiten stünden."

Henrik Stampe, en Præstesøn fra Hammer i Aalborg Stift (f. den 29de Januar 1713) beskjæftigede sig som Dekanus med Filosofien (han udgav 1731—32 to Disputatser: de sensationibus og de generatione insectorum), og da han (1733) var bleven Konrektor i Aalborg, tiltog hans Kjærlighed dertil saa meget, at han opgav sin Stilling for at følge sin Tilbøjelighed. Da Wolff som Gudsfornægter var fordreven fra Halle, begav han sig til ham i hans Tilflugtssted Marburg (1737), var i to Aar hos ham, boede i hans Hus, og „ærede ham næsten som en Helgen, ikke blot for hans Viisdoms Skyld, men ogsaa for hans Dyder."[1] Efter sin Hjemkomst (1740) blev han, uden Tvivl ved Iver Rosenkrandses Indflydelse, ansat som Professor i Filosofien (1741), og var saaledes den første, der her offenlig foredrog den Wolffske Filosofi. Hans Doktordisputats var juridisk (De testamentis 1740), og hans Ansættelse som Professor i Lovkyndigheden (1743) havde en „betydelig Indflydelse paa de juridiske Studiers grundige Behandling." For Filosofiens Studium har han kun virket ved mundlige Foredrag; som Medlem af Videnskabernes Selskab (1745) forelæste han der juridiske Afhandlinger; men hans vigtigste Skrift falder ind i næste Tidsrum.[2]

---

[1]) Om Stampes Ophold hos Wolff stod i Forbindelse med dennes Kald til Danmark, efter at han var vendt tilbage til Halle, har jeg ikke fundet oplyst.

[2]) Foruden Kilderne hos Nyerup, Büschings Nachrichten I, 426, og J. Møllers Bemærkninger om Filosofien.

Diss. physica de generatione insectorum. Hafn. 4. Om Avling af sig selv i forraadnede Ting. — Disp. de sensationibus et præcipue de erroribus circa sensationes commilti solitis illorumque origine. Hafn. (1732). 4. — Diss. juridica de testamentis. Havniæ 1740. 4.

Den anden filosofiske Lærer i Lovkyndigheden, Peder Kofod-Ancher (f. den 14 Juni 1710), var en Præstesøn fra Østerlarsker paa Bornholm. Navnet minder noksom om de tvende bekjendte Bornholmske Familier. Som Barn fik han Undervisning af en fangen svensk Major paa Hammershus, der havde været Lærer i Mathematik i Dorpat. Tolv Aar gammel (1722) kom han i øverste Klasse i Sorø Skole, hvor Mag. Hans Sneedorf var Rektor, og lagde sig med Iver efter de østerlandske Sprog. Han var tidlig moden til Universitetet, men blev formedelst sin Ungdom først dimitteret 1726. Han hørte Gram over Literærhistorien, og fik Adgang til ham; studerede Theologi og tog theologisk Attestats (1730) og blev derved bekjendt med Lintrup; men dyrkede derhos Filosofien. Han var en af de første, der underkastede sig den ny juridiske Embedsexamen (1738), ved hvilken Højer examinerede. Efter Højers Død konkurrerede han med flere om Professoratet, og blev (1741) prof. juris civilis. I en lang Aarrække foredrog han alle Lovkyndighedens Dele, og virkede tillige ved Skrifter (hans Disputatser begynde med 1740), indtil hans legemlige Tilstand gjorde ham det umuligt at holde mundlige Foredrag; da virkede han ved hin Række af ypperlige Skrifter, tildels ogsaa ved Deltagelse i andre offenlige Foretagender, som nærmere skulle omtales i næste Tidsrum.[1]

Andre juridiske Forfattere, der tildels fortsætte deres Virksomhed i næste Tidsrum, ere: J. A. Cold (1740), C. D. Hedegaard

[1]) Foruden Kilderne hos Nyerup, Büschings Nachrichten 2, 74.

(1743), F. C. Sevel (1745), B. G. von Obelitz (1746), U. Dorker, J. F. Bartholin, A. Badstüber, F. C. Gallischon, (E. Mascow), J. J. Mylius, T. de Hofman, F. C. Schønau (1751).

Efter Stampe og Kofod-Ancher ere, med Hensyn til Filosofien, at omtale to yngre Mænd, Lundhof, der ved filosofiske Lærebøger søgte at bane sig Vej til Professoratet i Filosofien i Sorø, og Eilschov, der ikke blot ved metafysisk Granskning, men tillige ved de første udførlige Forsøg i Filosofiens populære Anvendelse er i sit Slags eneſtaaende.

Andreas Lundhof (fra Frederiksborg Skole), der kalder sig Mag. philosophiæ et mathem., er Forfatter til nogle latinske Smaaskrifter i Form af Lærebøger, og er tillige Forløber for Eilschov, da han første Gang, ikke blot som Oversætter af en latinsk Logik, men selvstændig behandlede Filosofien i Modersmaalet. Hvad der blev af denne Mand, hvis Skrifter ingen før har nøjere omtalt, er mig ubekjendt. „En gammel Student, som døde uden videre Emploj" er næsten alt hvad der vides om ham.

Hans Skrifter ere: Elementa philosophiæ primæ seu Ontologiæ ex systemate Latino Cl. Wolfii enucleata et systematice composita. Hafniæ (1742). Prostat apud auctorem. — Elementa Cosmologiæ generalis ex systemate (etc. som forrige). Sumptibus amici. — Elementa Psychologiæ rationalis ex systemate (etc. som forrige). Under Fortalen Hauniæ 1744. — Elementa Psychologiæ empiricæ (etc. som forrige) 1744. Det næstsidste Skrift er tilegnet Kronprinsen, det sidste Kongen. I Exemplarerne paa det Kgl. Bibliothek har han skrevet to Tilskrifter, den første paa Vers, til Kongen, hvori han udtaler sit Haab at blive designatus ved Soers Akademi og at blive Prof. i Filosofien sammesteds.

Nogle faa Tanker om Forstandens Brug i at kiende Sandhed, Meddeelede alle Sandheds Elskere. Tilkiøbs hos Autor. Tilegnet Christian den Sjette. Uden Sted og Tid. — Fortsættelse deraf: Nogle faae Tanker om et Menneskes Skyldigheder imod sig selv

Meddeelede alle Dydens Elskere. Hos Autor. Under Fortalen: Kbh. 1742. — Een kort historisk Beskrivelse paa en sand Philosophi Liv og Levnet Meddeeled alle Sandheds og Dydens Elskere. Kbh. 1744. I det første af disse Skrifter siger han, i Tilegnelsen, at det er „den første grøde af Tanker om denne Materie i vores Modersmaal"; og i Fortalen beder han Læseren ikke at afskrækkes, fordi Kunstordene ere latinske; han havde i Sinde at give dem paa Dansk, men mangen Ufornuftig vilde da indføre ham i sit Tanke-register for saa urimelig, at han vilde paatvinge Folk sine opdigtede, men endnu ikke brugelige Kunstord, og han gav da mange Anledning til at tænke, at han vilde reformere eller forbedre det danske Sprog, men det overlader han alene dem, som ere Mestere i Sproget. Efter en Vens Ønske og Flid har han dog ladet trykke paa det sidste Blad de latinske Kunstord med de danske Kunstord hos; f. Ex. ens, Ting, objectum, Meed, apperceptio, Fattelse eller medvidende Kraft, axiomata, Grund-Sætninger, theoremata, Lære-Sætninger, postulata, Fordrings-Sætninger, problemata, Opløsnings-Sætninger, o. s. v. Eilschov var dristigere.

Frederik Christian Eilschov, en Præstesøn fra Rynkeby i Fyn (f. 1725), tidlig dimitteret fra Odense Skole, kan have hørt Stampe, men derom er dog intet bekjendt; derimod blev han opmuntret af Kofod-Ancher, og kjendelig paavirket af Holberg, hvem han viste Haandskriftet til sin Fruentimmerfilosofi to Aar før den blev trykt. Sit første Forsøg, en populær Logik (En kort Anvisning til at eftertænke) udgav han allerede 1743. Da han havde taget Magistergraden (1746) og faaet Borchs Kollegium, holdt han offenlige Forelæsninger for de Studerende, og begyndte sine gjennemgribende Reformer. Fra Opfindelsen af danske filosofiske Kunstord gik han over til Modersmaalets Anvendelse i alle Fag og dets Rensning i Almindelighed; fra en, bestandig stærkere udtalt Foragt for Latinen, for den latinske Dannelse og den herskende Lærdom, til Skolernes Reform, ved hvilken Undervisningen maatte udvides, Methoden forbedres,

saa at Forstanden ikke blev øde og tom, medens Hukommelsen alene fyldtes; Fagene maatte deles, saa at hver Lærer fik sit, og der maatte lægges Vind paa at kun dulige Subjekter kom til at studere; hvilke Angreb, skjøndt de stete ganske indirekte, paadrog ham en Fejde med Høreren ved Frue Skole i Kjøbenhavn, Jakob Høyer. Hans Ungdom, hans Iver og det Bifald, hans Skrifter efterhaanden vandt, fremkaldte tillige andre Modstandere, der tilsidst smaalig bebrejdede ham just at han var saa ung, saa ivrig, og skrev saa meget, at man kunde sammenligne ham med en Maanedsdue[1], o. desl. Men ingen ubillig Dadel afholdt ham fra med en fast utrolig Hurtighed at fortsætte sin Virksomhed. „Jeg har (for)længe siden, siger han, ladet af at frygte for disse bitte smaa Kritici, som i visse indskrænkede Forsamlinger pøsle med deres smukke Naturens Gaver, og i en Kakkelovnskrog, over et Thebord eller ved et Glas Vin berige den lærde Verden med deres højtravende Anmærkninger over de Skrifter, som udkomme, enten de have læst dem eller ikke, enten de forstaa dem eller ej.“ I sine filosofiske Skrifter søgte han overalt at faa sine Læsere til at kaste Vrag paa den ufrugtbare Lærdom, at vække Interesse for filosofiske Meningers Historie, og at gjøre selvstændig Granskning til en Ejendom for alle, endog for den dannede Kvinde. Først forenede han sig med nogle Venner, og udgav efter Kofod-Anchers Opmuntring nogle blandede Afhandlinger (Philosophiske, historiske og oekonomiske Skrifter 1747); derpaa udviklede han det vigtigste deraf nøjere, og udvidede dem til et større Værk, hvori han vedblev at forbinde populær Fremstilling med streng Granskning (Philosophiske Breve 1748). Efter Oversættelsen af Fontenelle over flere end een Verden (med Anmærkninger

[1]) Lærde Tidender 1750 Nr. 20 (14 Maj); han døde 15 Oktober.

1748) foretog han sig at behandle hele Filosofien populær, hvortil dog kun Begyndelsen fuldendtes (Fruentimmer-Philosophie 1749); heri vilde han „efterfølge Fontenelle", „baade lære og fornøje, baade være alvorlig og skjemtsom; modo sic, modo sic." Viløbig havde han paa flere Steder yttret sig imod Autoritetstroen, endog vovet at henthde paa sin Samtid ved at sige: „man maa leve som man vil, naar man ikkun tror som man skal"[1]; udtalt som afgjort, at „man maa gaa ud fra den naturlige Religion for at komme til den aabenbarede"[2], kaldt Zadigs Forfatter Voltaire „en viis Mand"[3]. Han holdt Forelæsninger over den naturlige Theologi; han nægtede ingenlunde Aabenbaringen, men fremhævede den naturlige Religion som den sande Vej til Gudsdyrkelse;[4] og udarbejdede til disse Forelæsninger et compendium systematicum theologiæ naturalis thetico-polemico-practicæ, som han, volente Deo, vilde udgive i Halle.[5] Lejlighedsvis havde han (ved Frederik den Femtes Salvingsfest 1747) oversat et Stykke af Seneka; han vilde, ligesom Birgitte Thott, udgive en Oversættelse af den hele, forbedret og med historisk-filosofiske Anmærkninger, ikke opfyldte med Græsk og Latine, men nyttige til almindelig Brug.[6] Døden bortrev ham fra alle disse Arbejder (1750), der ikke vare Vejen til at faa Ansættelse ved Universitetet; han fik ingen.

---

1) Anmærkn. til Fontanelle.

2) Fortalen til Philosophiske Breve.

3) Tilskriften i Overs. af Zadig.

4) Naturalis dicitur ex lumine orta naturæ. Quoniam obligamur ad verum Dei cultum, ad veram quoque religionem obligamur. Naturalis est vera. Ergo ad naturalem obligamur. — Non nego, voluntatem Dei posse etiam per revelationem manifestari. (Tentamen jurisprudentiæ divinæ).

5) Sst. S. 14.

6) Fortalen til Philosophiske Breve.

Eilschov hører til den store Bevægelse i Literaturen, som Holbergs Skrifter havde fremkaldt, og som især omtrent fra 1740 i flere Retninger giver sig tilkjende; han er Forløber for den følgende ny Udvikling, og hører derved til de Forfattere, der begynde en ny Epoke. Man vilde gjøre ham høilig Uret ved ikke at optage ham blandt den Tids klassiske Forfattere. Stilen i hans bedste Skrifter er usædvanlig ren og klar, langt ædlere end Holbergs; men i Vid, Lune og Ironi' som han ogsaa attraar, staar han meget tilbage; Holberg sprudler af sig selv, hos Eilschov maa man trænge Ildaarerne sammen, for at Fontænen kan dannes. Ofte, naar han vil være populær, bliver han noget bred og ordrig (den Gjæring, som hans Belæsthed havde fremkaldt, har endnu ikke sat sig); men i enkelte Partier, hvor klare Tanker forbundne med et varmt Hjerte gjøre ham veltalende, maa han have opvakt mange; og meget mere maa paa en Tid, da Literaturen udenfor Holberg var saa fattig paa tænksomme Skrifter, have fornøjet alle. Hans Venner saae ogsaa i ham, ikke blot en anden Holberg, men en endnu større Holberg. En af dem, der taler om, at de Studerende for silde bleve hjulpne, siger blandt andet: „Hvorfor blev Eilschov ikke betimeligen sat paa en Post, hvor han kunde gjort godt med sit overordentlige Pund? Han var født paa det urette Sted, et Sted, der ikke veed at skjønne paa Genier. Han skulde haft Grotii Lykke, som han havde Grotii Sjæl, og han skulde have blevet ligesaa navnkundig som Grotius. Her er Filosofi og Veltalenhed forenet, Veltalenhed, som er sød, mandig, ædel, og det i den smukke Literaturs Barndom. Holberg overgik han (vilde han have overgaaet) og Sneedorf havde tabt (vilde have tabt) den Ære at sætte den anden Tidsalder i de skjønne Videnskabers Historie for os, dersom Eilschov ej var bortreven i sit 23 (25) Aar, det er at sige, dersom han et

Par Aar for sin Død var bleven hjulpen. Hvor ynkelig bejamrede ikke min Ven sig for mig, i det hans Taarer nedrandt i min Barm, og udlokkede mine!"[1]

Det særegne ved denne Mands Skrifter kan henføres til to Ting: Videnskabens Behandling i Modersmaalet som den første og sidste Fordring til alle, og Videnskabens indre Behandling, saavel fra dens metafysiske som populære Side. I begge Henseender forlader han Holberg, skrider, efter sit Øjemed, frem langt forud for ham; og ikke blot haaber han, ønsker, attraar, men han anskueliggjør ved selv at virkeliggjøre sine Formaal. Aldrig bliver han træt af at gjentage og indprente, at den rette Vej til Kundskab og Viisdom gaar igjennem et Folks eget Tungemaal, „at de Lærde i deres Studerekammer bilde sig ind at vide mere, end de virkelig vide, og først mærke deres Vildfarelse, naar de skulle meddele andre deres Viisdom paa deres Modersmaal"; at „intet er tjenligere til at skille Avner fra Kornet, Ting fra Ord, Viisdom fra Sladder, end at foredrage sine Tanker og filosofiske Lærdomme paa et Sprog, som alle forstaa"; „at en filosofisk Sandhed ikke har nødig at frygte for Lyset, og at dens indvortes Dejlighed aldrig behager Tilskuerne mere, end naar den omgives af en udvortes Klarhed". Han tilstaar, at de allerfortræffeligste Sager ere skrevne paa Latin, men paastaar derhos, at de ogsaa kunne skrives paa vores

[1]) Philomusus om Stiftelser, S. 117. Forfatteren (Rasmus Fleischer eller hvem det nu er) tilføjer: „Ja man læse kun i hans Philosophiske Breve, S. 302 § 2." (Her taler Eilschov om Pythagoras: „man berømmede ham nok, men skaffede ham ingen Befordring, saa at han maatte forlade sit ukjønsomme Fæderneland. Det er vel sandt, at et Land skader og straffer sig selv haardt nok, naar det lader sine duelige Børn gaa ubrugte og uforsørgede bort, men det er kun en svag Trøst for dem, som Skaden rammer tillige.")

Sprog, og at dette ikke er mere ubekvemt dertil, end det engelske, franske eller tydske. „Videnskaber, i det de læres paa disse, gaa ligesom udenfor Skolernes og Akademiernes sædvanlige Grændser ud iblandt Folk i den vide Verden til almindeligere Nytte.“ Vort Sprog er i Sandhed „baade overflødigt nok til at lære alle fornødne Videnskaber paa, saa og saa zirligt, syndigt og veltalende, at vi ej alene, saa godt som andre, kan fremsætte den tørre Sandhed, men endog udpynte den med alle de Zirater, som Tale-Kunsten udkræver.“ Dette var mere end nogen den Gang tænkte paa og troede paa; til Historie og Poesi kunde Modersmaalet anvendes; at der kunde moraliseres deri, havde Holberg viist, men metafysisk Forskning! Det maatte man see for sine Ojne, før nogen kunde fæste Tillid dertil. Men nu er det netop begge Dele, baade grundig Tænkning og dannet Smag, som Eilschov vil have. „Hvo, udbryder han et Sted, var vel enten skarpsindigere eller dybsindigere end Leibnitz? Dog bære hans Skrifter Vidne om, at han paa een Gang baade kunde tænke grundig og udtrykke sine Tanker veltalende.“ „Mange andre, ikke mindre grundige end zirlige Skribenter ere ligesaa levende Beviser paa det, som jeg paastaar, nemlig at det er muligt paa een Gang baade at tænke ret og at tale net.“ „Dersom Filologien og de saakaldte smukke Videnskaber læres eller forhandles uden Filosofi, gjøre de Folk til Pedanter.“ „Filosofien, siger han et andet Sted, er ikke (som mange mene) en Krambod opfyldt med mange Skuffer, og hver Skuffe tilproppet med adskillige Ord og Gloser, som ikke bruges i en borgerlig Tale, men høres alene i Skolerne og de saakaldte lærde Sammenkomster“; heller ikke „en Samling af adskillige Gisninger og Meninger, artige iblandt, og til en behagelig Tidsfordriv ikke utjenlige, men alligevel ubevislige“; endnu mindre (som andre bilde sig ind) er „hele

Filosofien intet andet end en pralende Disputeer-Kunst, og en Filosof paa vor Fru Moders Maal en mundkaad Ord-Gyder." „Den højere Grundlære (Metafysikken) er en albeles fornøden Videnskab for alle Slags Lærde; det kan vel let skee, at en Elskere deraf fordyber sig i sine Betragtninger, at han mulig derover kan forsømme og af en Hændelse blive ubekvem til andre nyttige Videnskaber, som have en nærmere Brug og Indflydelse i hans Velfærd, men Skylden er da paa hans Side og ingenlunde i Videnskaben selv." „Den er ej alene i vore Dage bleven klar og forstaaelig, men endog overmaade fornøjelig ved Leibnitzens og andre Skrifter. Det er desmere forunderligt, hvorledes adskillige store Hoveder endog i vores Alder kan finde Fornøjelse i at sværte denne nyttige og zirlige Videnskab." At det er Holberg, som han ellers viser den dybeste Ærbødighed, der her foresvæver ham, synes udenfor al Tvivl. Træffende skildrer han Tilstanden: „Den største Del af de verdslige Vise i vore Dage kan deles i tvende Partier. Det første finder slet ingen Smag i smukke Tanker. Disse have saaledes hensvoret sig til den Mathematiske Lære-Maade, at de holde alle Tankers Smukheder for bare Lumperier. Dette Parti taler og skriver alle Ord med en Logisk Amts-Mine. En eneste uegentlig eller levende Udtrykkelse forblinder dem, og forstyrrer deres Metafysiske Hoveds Algebraiske stille Ro. Skulde dette Parti voxe stærkere til, saa kan vi uden Tvivl vente de Skolastisk-barbariske Tider igjen. Det andet Parti bestaar af Metafysikkens afsagte Fjender. Disse Folk ville alle have Ord for at tænke smukt, uden tillige at have den filosofiske Grundighed for Øjen. De fortjene og at lastes. De foredrage deres tørre, ubestemte og ufordøjede Tanker i en munter Stil, med nogle smukke Tale-Maader og pudseerlige Indfald; de snakke noget op ad Væggene, som vel kan kildre Indbildningskraften,

men oplyser ingenlunde Forstanden, og befindes, naar Tankerne nøgnes fra Ordenes Glands, efter Fornuftens rigtige Prøve, at være ganske urigtigt. I det disse Folk ville skrive og tale med Smag, tale og skrive de virkelig uden Hjerne. Den rette og ægte Veltalenhed derimod sætter ej alene Tankernes Smukhed, men endog deres Rigtighed forud; og til denne er det jeg paastaar, at en Filosof ej alene er bekvem, men endog, at ingen anden end just han er bekvem dertil."[1] Ved disse Yttringer er det klart, at det, som vi see udvikle sig i Begyndelsen af næste Tidsrum, allerede nu var til, og først nogle Aar efter (i Kraft og Sneedorf) fandt sit Gjennembrudd i Literaturen. Ikke blot Filosofi i Almindelighed, selve Metafysikken og Ontologien, skulde altsaa behandles i et Foredrag, der kunde være forstaaeligt for alle og tillige tiltrækkende for alle. Det var en Opgave, som der hørte Dristighed til at sætte sig for, og usædvanlige Evner til at udføre. Thi til at popularisere en Videnskab hører ikke blot Forskning og Indsigt, men tillige Vid og Smag; og der ligger en Afvej ved Siden af Vejen, som næsten alle betræde. Det skarpsindige, det træffende, det vittige, det underholdende, skal ligge i Videnskaben selv og umiddelbar udgaa fra den; det skal ikke, hverken i Filosofien eller i Poesien, bestaa i fremmede Tilbygninger af Indfald og Løjer, saa at Sagen selv opløser sig i lutter Digressioner (som hos Baggesen i Poesien). Fremstillingen bliver derved, om jeg saa maa sige, uren; og det Læseren fornøjer sig over ere en-

---

1) Philosophiske Breve, 37 Brev. jf. Fortalen S. XX—XXI om Mathematikken og Ontologien, samt om den naturlige Religion: „Nu har Fornuften sat sig i sin rette Frihed; nu har den igjennem mange forudfattede Meninger, uanseet Præsternes Myndighed og Religionens Tvang, besteget sin Throne. Hvad gjør den der? Den regjerer Mennesket efter ny og magelige Love."

kelte Lygtemænd, Raketskud og Stjerneskud, der kun udvendig ere forbundne med hinanden. Naar Eilschov gjorde dette Forsøg i sin Fruentimmerphilosophie, i Fremstillingen af en ren Videnskab, saa maatte han tage sin Tilflugt til deslige Udflugter, til Udfald mod den latinske Lærddom, som her intet have at gjøre, til Anekdoter, hvis træffende Braadd ofte mangler, til Situationen lige overfor sin Lærling; men Læseren bliver snart kjed af disse Udfald og af denne bestandig smilende Frue. Bedre lykkes det ham, naar han, som i de Philosophiske Breve, ikke er bunden til en streng Tankefølge, naar han (som Holberg i sine Epistler, men langt udførligere) gaar over fra den ene Materie til den anden, og kun i enkelte Partier dvæler ved filosofiske Anskuelser. — Til disse høre: Dyrenes Natur-Drift er Fornuft (eller omvendt Fornuften er Instinkt), hvilket bevises paa samme Maade, som at Dyrene have Sjæle. Dyrene have et Sprog (han anfører Exempler af Svinesproget, men, sandt at sige, forstaar han ikke noget deraf.) Derfra baner han sig Overgang til Menneskenes Forbindelse med Dyrene i et Selskab, en Pagt; Forpligtelsen er gjensidig. Dyreoffer er Misbrug: „Et Menneske synder; en Oxe eller et Faar skal lide; bliver dermed den Skyld og Straf borttagen, som hviler over Synderen selv? Det kommer mig for, som om man vilde frelses fra Tand-Pine ved at lægge et Plaster paa sin Albue, eller holde det for meget rimeligt, at en andens Aare-Laden kunde hemme min Sygdom.

Cum sis ipse nocens, moritur cur victima pro te?

Denne Gudsdyrkelse er overtroisk. Alle Offringer og Ceremonier vare ligesom en Haandskrift paa den Gjæld, som Jøderne stode udi hos Gud; denne tog Christus bort, da han heftede den til Korset." Stærkt bevæget slutter han med Dyrenes Mishandling; der maa gives Politilove derimod. „Det falder

mig ind, om det ikke var at ønske, at vi havde i vore Stater en egen Øvrighed og en egen Domstol, som skulde have Indsigt med Borgernes Omgang og Medfart mod Dyrene." „De arme Kreature sukke saa ofte under et ubarmhjertigt Aag, og de kan ikke selv gaa i Rette med deres Bødler; det synes billigt, at deres Selskabs Bedste blev betroet visse Mænd, som skulde forfremme det, og især see derhen, at ingen af deres fuldkomne Rettigheder blev krænket." Det er mærkeligt, hvorledes Humanitet heri giver sig tilkjende modsat den gudelige Anskuelse, der gjør hele Skabningen til blotte Midler i det forløste Menneskes Haand. — Noget filosofisk Nyt, siger han selv, er hans Betragtning over Mulighedens Oprindelse: „Tingenes Muligheder ere afhængelige af Gud (possibilitates a deo dependent), men ikke (som Cartesius mente) af hans blotte Villie og Velbehag; de ere grundede i hans uendelige Forstand og sammes evige Forestillinger om alt det, der kunde frembringes ved hans Almagt." „Denne Lærdom kan ansees som en Mellemvej imellem de Skole-Vises om Mulighedernes uafhængelige Evighed og Cartesianernes om deres vilkaarlige Opkomst af Guds blotte Villie." Wolffs Bevis er utilstrækkeligt. Som Lignelse benyttes Leibnitzes arithmetica binaria, grundet paa den mathematiske Sandhed, at det mindre altid er indsluttet i det større indtil den første Enhed, som er Grunden til de andre; derpaa føres Beviset, at „kun det uendeliges Mulighed er tilstrækkelig nok grundet i sig selv, alle endelige Tings Muligheder have deres Grund i den uendelige Forestillings Kraft (Enheden.) Gud kjender ikkun sig selv, naar (i det) han gjennemskuer alle Muligheder. Det mulige forestilles i denne evige Kraft (dette evige Væsen.) Den guddommelige Plato har allerede begrebet det, og derfor sagt, at Gud var fuld af udødelige, uforanderlige og uafladelige Ideer." Men Grunden, ikke

til Indskrænkning i Almindelighed, men netop til denne og hin Indskrænkning (det virkelige)? Den „maa opledes i Guds Velbehag og fri Villie." Her stod altsaa Forskningen stille. Derimod er det bevisligt, at denne Verden er den bedste (den som indeholder den største Harmoni), og for at intet skal være dunkelt i denne Overbevisning, maa det Ondes Oprindelse forklares: det moralske Onde er en Følge af det metafysiske, det fysiske af det moralske. — I sin Betragtning over Tiden berører Eilschov tildels de ældre Meninger og fremstiller derpaa sin om Tiden og Rummet. Man har spurgt f. Ex. om et Legeme udenfor Tiden kunde bevæge sig fra et Sted til et andet? De gamle Skole-Vise sagde Ja; men man maa nægte det Er Gud i Tiden? Aldeles ikke, o. s. v. Tiden er den Orden, som man finder iblandt de Ting, der folge paa hinanden; den er ikke noget særdeles Væsen i Naturen eller nogen Selvstændighed, nogen Ting der bestaar for sig selv. Indbildningen skuffer os. Orden udenfor de paa hinanden følgende Ting er ligesaa lidt til, som der er Rum udenfor Verden. Det Spørgsmaal, om der kunde være Tid til, dersom der ikke vare Ting til, som idelig forandres, er ligesaa klogt, som dette: om jeg kan tælle mine Penge, naar jeg ingen har? o. s. fr. Saaledes have vi første Gang i Modersmaalet seet noget, der med fuld Bevidsthed udførlig og forstaaelig for alle afhandler Gjenstande, der henhøre til nyere filosofisk Granskning; og det maa være Undskyldning for, at vi saa længe havde dvælet derved. — De Læsere, der ønske at gjøre Bekjendtskab med det Krydder Eilschov af og til satte paa sine Spirituosa, henvise vi blandt andet til hans saakaldte Cosmologia erudita eller lærde Kosmologi, Videnskaben om den lærde Verden, som han er den første der har foredraget. Han agter deri at begynde fra Førstningen af og at sammendynge over tusende For-

klaringer, Beviser og Tillæg. Det er saa tit trykt og sagt, men ellers kan han ikke ærgre Publikum med en stor Bog. Skriver han ud af andre, saa veed han ikke rettere, end at han jo er berettiget dertil efter store Skribenters Exempel og Fornuften selv, som siger, at hvad han skriver ud af en Bog, som hører ham til, det tager han af sit eget. Til den lærde Verden hører de Sol-Lærde, som skinne ved deres eget Lys og kan meddele det de dunkle Legemer. Fix-Lærde ere de mindre Sol-lærde, der følgelig ogsaa skinne ved deres eget Lys, og, medens Planeterne løbe omkring dem i deres Orden, tumle de sig alene omkring deres egen Axel. Planet-Lærde, disse fattige mørke Legemer, ere ofte sig selv hinderlige; thi naar et af deres Lige kommer imellem dem og en Sol- eller Fix-Lærd, saa maa der nødvendig skee Formørkelse, ikke i Solen eller Fixstjernen selv, men i Planeten. Planeterne i den lærde Verden have iblandt en excentrisk Bevægelse. Først naar denne mærkes, kan man begribe, hvorfor de nu ere her og ikke der? Naar man veed, at de kan skeje udenfor deres Middelpunkt, saa har man aldrig nødig at spørge med Kritici, det er den lærde Verdens gamle Stjerne-Kigere, som endnu ikke havde opdaget denne Hemmelighed: dic cur hic? eller hvad har du her at gjøre, Kjære? o. s. v.

Stødet til Sprogudviklingen, som vi siden skulle betragte, udgik fra Eilschov; det var maaskee et endnu dristigere Forsøg, end hans Filosofering, og havde saa betydelige Følger. Det er hans anden Fortjeneste, og den alene vilde gjøre hans Navn uforglemmeligt. I disse filosofiske Forsøg, hvilken Rigdom af ny Tanker og Forestillinger, hvilken Kamp for at faa dem udtrykte! Lad Æmnet end af og til have overgaaet hans Kræfter, ingen havde endnu gjort det bedre. Og alt det af en Mand, der ikke var fem og tyve Aar! Hvad

om han havde levet længer og levet lykkelig! „Illi nihil successit nisi mori.“[1]

Om Eilschovs Sprogskrifter see under Dansk Sprog. Her kunne især bemærkes:

En kort Anviisning til at Eftertænke., Indrættet efter de Ustuderedes Begreb. Kbh. uden Aar. (Forf. er ikke nævnt.)

Philosophiske, Historiske og Oekonomiske Skrifter, hvilke under Hr. Prof. Kofod Anchers Opsigt Maanedligen udgives af et Selskab. Kbh. 1746—47. 4. Fortalen er af K. Ancher. Alt hvad der findes i de fem Hefter er af Eilschov, hvilket sees af Tilegnelsen til Hans Gram, der staar foran sidste Hefte, og af Fortalen til Philosophiske Breve, S. V. Det økonomiske havde han og hans Venner intet at gjøre med, men Forlæggeren vilde have det paa Titelbladet. Foretagendet standsede, og Forlæggeren Mengel, hedder det, vilde isteden for disse Hefter udgive Oversættelser. Indholdet er: 1—2. Philosophisk Betænkning over det Spørgsmaal om det er tilladt at æde Kiød. (I Anledning af Kvægsygen.) 3. Om Forsynen. 4. Pythagoræ Levnet. 5. Philosophiske Tanker over Tiden, Tidsfordriv og Tidsspilde.

Beviis, at Naturens Lov ikke forbyder den Respect imod Fruentimmeret, som Moden har indført iblant os. I Anledning af et kiærligt Ægteskab opsat og udgivet til et Bryllup. Kbh. 1747. 4. (Et Lejlighedsskrift om Agtelse for Kvinden.)

Philosophiske Anmerkninger over Forlibte Daarligheder Samlede af Ovidii Elske-Kunst. (etc.) Kbh. 1748. 4. (Et Exemplar i Hjelmstjernes Saml. er trykt paa saa stort Papir, at det staar blandt Folianterne.)

Philosophiske Breve over adskillige nyttige og vigtige Ting. Kbh. 1748. 4. Det vigtigste af hans Skrifter. Imod Eilschovs Udfald mod Skolerne skrev Jakob Høyer: Colloquia historico-critica — — qua quoque occasione publicatur Justa institutionis publicæ defensio contra autorem epistolarum, quæ philosophicæ

[1]) Disse Ord fandt jeg skrevne foran i mit Exemplar af Overs. af Fontenelles Samtaler. — See i øvrigt, foruden Odin Wolffs hist. Ordb., Nyerup, Skolerne, S. 230, og J. Møllers Yttringer i Hist. Kalender og Mnemosyne.

inscribuntur. Hafn. 1749. hvorpaa Eilschov atter svarede i „det meget vittige" (?) Brev til en god Ven i Provinzerne, hvorudi Forfatteren til de Historisk=Kritiske og Philosophiske Samtaler imellem Indulgentius og Severianus igiendrives, saa vidt ham er angaaende. Kbh. 1749. 4.

Et Kongeligt Portrait, Laant af en Keyserlig Hof=Tiener i Rom (etc.) Ved Frederik den Femtes Salvingsfest 1747. Kbh. (ikke 1757). 4. (det er Seneka om den Fyrstelige Naade.)

Betænkning over de syv Viises Tanker om Verdens Forbedring, Sammendraget af den berømte Trajani Boccalini Moralske og Politiske Skrifter, ved Franc. Ludov. Tonelli. Og nu af det Italienske Sprog oversat paa Dansk med Fortale og Anmerkninger. Kbh. 1747. (ikke 1757). — Boccalini Relationer fra Parnasset citeres i Philosophiske Breve S. 300.

Fontenelles Samtaler om flere end En Verden. Kbh. 1748. Andet Oplag 1764. Med Anmærkninger af Gottsched og Eilschov. (Deriblandt om Modersmaalet, om Latinen, om Kvindens lærde Dannelse.)

Forsøg til en Fruentimmer-Philosophie eller Alvorlige og lystige Samtaler med et Fruentimmer Om det der er nyttigt og fornøyeligt i alle Philosophiens Parter Efter Fontenelles Maade forfattede Hvoraf Maanedligen udgives et Hefte. Første Deel Indeholdende en almindelig Forberedelse til Philosophien. Kbh. 1749. Inddelt i Dage, ligesom Fontenelles i Aftener. Første Dags Samtale om Filosofi i Almindelighed; anden Dags om den theoretiske; tredie Dags om den praktiske Filosofi.

Tentamen Jurisprudentiæ divinæ et Theologiæ naturalis polemicæ. Partic. 1. Hafn. 1749. 4. Kun Indledning og første Kap.; i dette afhandles Atheismen, Polytheismen, Pantheismen, med dens fem Arter, og nogle blandede Vildfarelser.

Zadig eller Skæbnen, En Østerlandsk Historie af Hr. Voltaire Oversat. Kbh. 1750. Tilegnet Holberg i en Tilskrift den 2 Juli 1750. Deri siger han: „som han selv (Holberg) saa herligen har glimret med sin Viisdom, saa har hans største Lyst været, at han kunde opmuntre andre, mig iblandt disse, til at træde i sine Fodspor."

Til Eilschovs Antikritiker hos Nyerup tilføjes Lærde Tidender 1750. Nr. 13.

Blandt andre filosofiske Skrifter fra denne Tid bemærkes, at der udkom en Oversættelse uden noget Tillæg: Fornuftige Tanker Om det som Menneskene Have at gjøre og Lade, Til deres Lyksaligheds Beforbring, Sandheds Elskere meddeelte af Christian Wolffen. Første Gang trykt paa Dansk. Kbh. 1744. (Oversætteren nævnes ikke.)

En hel Del filosofiske Meninger drøftes ogsaa af Jacobus Graae (sic) i hans Diss. historico-philosophica de immortalitate animæ humanæ ex veterum et recentiorum philosophorum argumentis examinata et demonstrata. Partic. 1—4. Havniæ 1746—49. 4. (Er ikke sluttet). — Der findes adskillige andre Disputatser, hvis Titler synes at love noget, f. Ex. af Islænderen Paulus Bernhardi Widalinus: De methodo mathematico-philosophica. Hafn. 1745. 4. og andre, der anføres hos Nyerup; men det er kun nogle faa Blade uden Betydning.

3. Medicin og Naturvidenskaber. Professorer i Medicinen: Johannes de Buchwald; Georg Detharding; Balthasar de Buchwald. Kirurgien: Simon Krüger. Andre Læger. (Johan Conrad Dippel. Hans Himmerich.) Naturvidenskaberne behandlede af Professorer i Medicinen. Jens Rosenvinge; Thomas Broder Birkerod. Botanikeren Frands Mygind.

De store Opdagelser, der under Bartholinerne havde givet det danske Anatomikammer Hæder og Berømmelse, bleve ikke fortsatte. Caspar Bartholin forlod (1719) det medicinske Studium for at gaa ind i andre Statsembeder. Filologen Jørgen Seerup kaldtes fra Ribe til Kjøbenhavn (1698) og blev prof. medic. designatus, men døde kort efter (1701). Ole Worm den yngre var Prof. (1704—1708), Hans Mule (1677—1712). Med dem synes de ældre Slægter at være uddøde. Stamfaderen til en bekjendt Slægt, Georg Francus de Franckenau, har under sit Ophold i Danmark (som

dansk Livlæge fra 1695, † 1704) intet skrevet. Hans Søn Georg Frederik Francus de Franckenau blev Professor i Medicinen (1708), og vedligeholdt endnu Forbindelsen med udenlandske Lærde. Men Kjøbenhavns Ildebrand (1728) standsede dette Studium som næsten alle andre; Anatomikammeret brændte; de medicinske Forelæsninger hørte op, og de Studerende maatte søge til fremmede Universiteter. Ny Fremskridt skete kun langsom; de vigtigste ere den ny Oprettelse af det anatomiske Theater (1736), og Anordningen af Collegium medicum (1740) eller Begyndelsen til Sundhedskollegiet. Ved Universitetets Fornyelse begyndte atter Forelæsningerne, men der manglede indfødte Lærere og udmærkede Videnskabsmænd. Johannes de Buchwald fra Meldorf havde fra Barbeerbækkenet svunget sig op til at blive Livkirurg hos Kronprinsen (Frederik den Fjerde) og ledsagede ham paa hans Udenlandsrejse; han blev Doktor i Medicinen (1700), kongelig Livlæge (1707) og Professor i Medicinen (1717—38). Mangel af Dannelse udsatte ham ofte for bittre, stundum overdrevne, tildels ganske uretfærdige Anfald. Man tydede paa ham Jens Blok i Peder Paars, og fortalte tildels latterlige Ting derom; Navnets Begyndelsesbogstaver sloge til.[1] Georg Detharding var Prof. i Medicinen i Rostock og allerede over 62 Aar gammel, da han blev kaldet hertil (1733); han fik tillige det anatomiske Theater under sin Opsigt (1740), skal have været den første, der læste over Medicina forensis, og viste overhovedet for en Mand af den Alder en ikke ringe Virksomhed.[2] Den mærkeligste er dog Balthasar Johannes de

[1]) Herholdt og Mansas Saml. 1, 214 og Tillægget S. 350.
[2]) Levnet og Skrifter i Dän. Bibl. 4 St. Skielderups Program 1811. S. 37. — Om begge disse Mænd yttrer Gram i Brevene til Grev Rantzau: Buchwald kjende alle, og den anden Medi-

Buchwald (Søn af nysnævnte Johannes de B.), der havde gaaet i Peder Bøldikes Skole i Sommersted, og blev Student ved Kjøbenhavns Universitet. Han var Landsfysikus i Laaland, og blev efter sin Faders Død Professor i Medicinen (1739, † 1763.)[1] Samtidig med ham var Christen Lodberg-Fris (fra Ribe Stift), der efter en Rejse i Holland og England blev extraordinær (1739) og efter Detharдings Død ordinær Prof. i Medicinen (1747).[2] Johan Heinr. Becker (fra Tyskland) konkurrerede med Buchwald (1739) og blev extraordinær Prof., men gik til Kongsberg (1742); Søren Hee (fra Odense) ligeledes (1739), men gik til Gymnasiet i Odense (1748.)

Disse Mænds medicinske Skrifter bestaa i Disputatser, nogle Elementer og Fundamenter af Detharding og den af Balthasar Buchwald besørgede Fortsættelse af Acta medica; det mærkeligste danske er Balth. Buchwalds Jordemoderskole (tildels efter Hollænderen Deventer); Detharding skrev en Afhandling i Vidensk. Selsk. Skrifter.

Exempler:

Dethardingii Oratio jubilæa evangelica de morbis ecclesiæ recidivis. Rostochii 1733. 4. formodenlig den første Tale han holdt her ved Universitetet; han sammenligner Kirkens Tilstand med en Sygdom, som man falder tilbage til. Talen var næppe værd at anføre, naar ikke Titelen hos Nyerup var urigtig. — Quæstio problematica, An studiosus, imprimis medicinæ, citra vivam Doctoris vocem propria industria sufficientem sibi comparare queat

cus Detharding, som vi fik fra Rostock, var en stor Mand derude, men sandelig intet Miraculum her. (Odin Wolffs Journal, 1810, 1, 201.)

1) Büschings Nachrichten 2, 165. Skielderups Program (om Fader og Søn), S. 35. Levy, Chr. J. Berger, Universitetsprogram 18:6. 4.

2) Büschings Nachrichten 2, 171.

scientiam? Hafn. 1734. 4. Han betragter Tingen fra begge Sider, men den levende Rost faar dog Overhaanden. —

Fundamenta methodi medendi, sive manuductio generalis et fida ad praxin clinicam tuto, cito et jucunde, quantum datur, exercendam, in usum Auditorum Hafn. 1743. Deraf kan man gjøre sig et Begreb om Tilstanden; den synes at have været tarvelig nok.

Prodromus prævertens continuata Acta medica Havniensia (etc.) Hafniæ 1753. 4. (Büschings Nachrichten, 1, 27.) Det skulde være en Fortsættelse af de Bartholinske Acta medica. Afhandlingerne ere af Balth. Buchwald, Andr. Thue, Chr. Lodberg-Fris, Joh. Christoph. Lincke, Søren Hee, Wilh. Hannæus, Pet. Rud. Wandeler, Ped. Ascanius (medens han var i Uppsala, Beskrivelse over et Insekt,) H. W. Heilmann, Joh. Andr. von Osten, Henr. Fr. Petersen i Altona, Carl Jensenius.

Simon Krüger havde været Kammertjener hos Frederik den Fjerde, studerede Anatomien i Paris under Winsløv, og blev Generaldirectør for Kirurgien (1736). Han har udgivet et Par tyske anatomiske Skrifter. Hans Lærling Wilhelm Hennings fra Glückstadt afløste ham (1759), som Prof. i Anatomi og Kirurgi.[1]

Adskillige ældre medicinske Disputatser omtales i Nova liter. maris Balth.; fra Indholdets Side ere de uden Tvivl ubetydelige, men de tjene til at oplyse den Strømning af de Studerende, der fandt Sted før Universitetets Standsning, fra Tyskland hertil, over til Skaane og her tilbage; f. Ex. Daniel Wagner (1706, S. 345), Ernst Fr. Dobelius (hans Levnet 1708, S. 78.) Af en Thomas Jacobæus haves der en Diss. de deslingvendis cadaveribus per crania. Hafn. 1709. 4.

Til de Læger, der virkede udenfor Universitetet, høre især følgende: M. F. C. de Stromberg (Stadsfysikus i Aalborg, Skrifter 1703—5), J. G. von Böttiger (Læge i Kjøbenhavn, 1705—47), Nordmanden J. Bing (bekjendt af Legater, 1707—12), Johan

[1]) See i øvrigt G. L. Badens Udsigt over Chirurgiens Tilstand.

Eichel fra Haderslev (1710 Stadsfysikus i Kjøbenhavn, nævnes ikke hos Nyerup; see Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 138; den i sin Tid bekjendte Landfysikus i Odense, Johan Eichel, blev Dr. med. i Erfurt 1749), C. Wium (f. i Kjøbenhavn, 1713—17), C. Nisløv (1716, det hos Nyerup anførte Skrift fandtes ikke), H. Laub (fra Augsburg, kongelig Livlæge, 1717—24), A. Anchersen, (i Ribe, 1720—30), F. de Buchwald (i Viborg, 1725—41), J. C. Fabricius (fra Slesvig, Medikus ved Frederiks Hospital, 1727—38), Th. B. Grothaus (ved Vajsenhuset, Hernhutter, 1731), W. Hahn (af en lybsk Slægt i Odense, Medikus i Laaland, 1731—39), N. Nyberg (uden Tvivl en Jyde, 1731—34), M. H. Pekel (fra Helsingør, 1734—49), R. S. Henrici (fra Helsingør, Fysikus i Throndhjem, 1736—48), J. C. Lincke (fra Schlesien, Stadsfysikus i Christiania, 1736—45; Kongskildevands Beskrivelse og Striden med Anders Thue), Nordmanden H. Løchstør (1737—40), J. S. Carl (kongelig Livlæge, 1737—43), M. W. von Aspern (kongelig Livlæge, 1737), J. G. Zumpe (1738), J. A. von Osten (Læge i Grønland, 1739—41), Nordmanden Ch. Gram (1743—51), P. R. Wandeler (fra Slesvig, deponerede fra Odense, 1748 Stadsfysikus i Kjøbenhavn), J. G. Licht (fra Kjøbenhavn, 1749, Hofmedikus 1753), B. Widmand (af en Slægt fra Odense, Landfysikus i Aalborg 1762, 1743—55, Undervisning for Jordemødre), H. Piper (en Jyde, kongelig Livlæge 1751), G. Heuermann (fra Oldesloh, De lingua humana 1749, Medikus ved Søkadetterne og Forf. til en tysk Fysiologi). Der er en anden Interesse ved disse Mænd end alene deres Skrifter, Forholdet imellem de Indfødte og Fremmede og de fra dem udgaaede Slægter.

Følgende have kun gjort sig bekjendt ved en Doktordisputats: N. B. Winsløv (1709), C. Musæus (1716), J. F. Bachstrøm (en Polakker, 1723), C. W. Schlösser (1723), D. H. Paschcken (1724), A. Ebeling (1727), C. Funck (1727), J. D. Siemens (1731), N. Borries (1734), T. Wirth (1734), J. Hahn (1735), M. Grøn (1735), H. Sverdrup (1738), F. v. Zee (1739), G. Mühlhausen (1740), J. H. Paulsen (1740), G. C. Hahn (1741), C. A. Mallerbach (1745), G. B. Rudolphi (1745), J. Bing (1746), F. O. de Crevecoeur Briand (1748). Nogle af disse

Slægter synes strax igjen at være forsvundne i det mindste af den lærde Verden; andre have udbredt sig i andre Retninger.

Blandt Apothekerne mærkes: J. G. Becker (Hofapotheker i Kjøbenhavn fra 1669 til 1711), H. Stabel (i Viborg, Dr. med. 1735), A. Thue (i Frederikstad i Norge.)[1]

Veterinær var P. Esbach (Borger i Kjøbenhavn, 1727.)

Til Medicinens Historie gav C. Jensenius et Bidrag: Historia medicinæ et cognatarum artium in Dania. Hafn. 1751, men det er kun et Brudstykke, der ikke engang kommer ud over Nordens ældste Beboere.

Hvor Theorien ikke har andet for Øje end det tarvelige Hværv at hjælpe paa Praxis, vil der ingen Fremgang gjøres i Spekulationen. Den viser sig kun i nogle forfaldne Levninger. Medicin, Kemi og Guldmageri forenedes i den berygtede Johan Conrad Dippel (Christianus Democritus) fra Hessen, der ikke var dansk Skribent, men dog maa nævnes, da han drev sit Væsen hos Overpræsidenten Greve Reventlow i Altona, og efter i syv Aar at have siddet paa Hammershus, hvor han forfattede sit Skrift om Guldhornet (1725), atter, skjøndt landsforviist, efter Hofpræsten Conradis Ansøgning kom til Danmark, og i et Aars Tid af de Store i Kjøbenhavn blev brugt som Læge, indtil han for bestandig forlod Danmark (1728).[2] Hos os selv spøgede endnu en Efterslæt af de Paracelsiske Griller om en spiritus universalis i et Skrift af Politimesteren i Kjøbenhavn, Hans Himmerich.

---

[1]) Herholdt har i Skandin. Liter. Selsk. Skr. 1811 givet Et Bidrag til Apothekerkunstens og Medicinal-Taxtens Historie i de danske Stater, som indeholder en Del ældre Efterretninger om Lægekunsten for det 17 Aarh., men næsten intet til Apothekernes Historie.

[2]) Kilderne hos Nyerup, samt Høier, Leben Friedrichs des Vierten 2, 208. Om Kemiens Tilstand see E. A. Scharlings Universitetsprogr. 1857. 4. S. 45.

Compendium Philosophicum Eller Et kort Begrib af Philosophien, Forestillende saasom i en liden Prospect dend Store saavelsom dend liden Verden; dend store Verden, vi opholdes udi, samt alle Tings derudi, deres første Principia, efter adskillige Philosophorum deres Meeninger, saavelsom og, hvad Tilfælde dend er underkast og Aarsagen dertil. Og derefter i sær dend liden Verden, eller Mennisket, dets forunderlige Skabning, Sygdom og Tilfælde, samt dend naturlige Aarsag dertil. Kortelig og til egen Brug sammenskrevet og forfattet, af Hans Himmerich. Under Tilegnelsen: Kbh. den 1 Januar 1726. 4. Tilegnet Dronning Anna Sophia baade for og bag. To Exemplarer; paa det ene staar hans fulde Navn, paa det andet er det forkortet H*** H********. De tre Principper: Mercurius, sulphur, sal o. s. v. (En snurrig Anbefaling for en Polsk Oberst til at blive Politimester.)

Naturvidenskaberne forbandtes med Medicinen; de fremmedes ved Museer. De medicinske Professorer Johannes de Buchwald og Georg Detharding, gave sig af med Fysik og Naturhistorie; Botanikken i Særdeleshed var en vigtig Hjælpevidenskab, men noget betydeligt Skrift henhørende hertil findes ikke før 1750. Museerne (Kunstkammeret o. desl.) vedkomme egenlig først Literaturen, naar de blive Gjenstande for en levende Tanke og det levende Ord, men hidtil var dette næppe Tilfældet; og Samlingerne af Naturgjenstande lede uhyre Tab ved Ildebranden 1728. Udenfor Hovedstaden beskjæftigede nogle Mænd sig med det sjeldne og underfulde i Naturen; især Jens Rosenvinge, Præst i Vissenberg i Fyn, og Thomas Broder Birkerod, Prof. ved Gymnasiet i Odense; deres Forskning var endnu ikke kommen ud over Overtroen. Derefter var der ogsaa i dette Studium en Standsning og Forventning om en ny Udvikling. Denne vaktes især, da Norges rige Natur vakte Opmærksomhed hos Erik Pontoppidan, og Grønlands hos Egede; men den videnskabelige Fremgang fandt

første Sted, da Naturvidenskaberne i Grev Moltke fandt en ivrig Beskytter.[1]

Som en formindsket Gjentagelse af det forrige Tidsrums Fenomener blev **Frands Mygind**, en Præsteson fra Vendsyssel (f. omtr. 1710, dimitteret fra Aalborg Skole 1729[2]) en berømt Botaniker udenlands, efter at have forskjertset sin Lykke hjemme. Ved en Disputats (1734) bar han sig usømmelig ad og blev relegeret. Han tyede til Udlandet, blev Katholik, kejserlig Hofraad i Wien, og har ikke ringe Fortjenester af Botaniken.[3]

Exempler paa hertil hørende Skrifter:

Joh. de Buchwald, Specimen Medico-practico-botanicum Hafn. 1720. 4. (Planternes Navne paa Latin, Dansk, Tysk, Fransk, og deres medicinske Kræfter. I det Kgl. Bibl. Exemplar findes ved hver Plante de tørrede Exemplarer, som han selv har samlet for at kunne tilføje dem, naar Bogen var trykt. Den tyske Oversættelse fandtes ikke.)

Detharдingii Fundamenta scientiæ naturalis (etc) in usum Auditorum. Hafniæ 1735. (Det er paa een Gang Naturfilosofi, Naturkundskab, Anthropologi o. s. v.) — Epitome erotematica Physices in usum juventutis scholasticæ. Havniæ 1746. Disse Lærebøger oplyse Videnskabens Tilstand.

Et tysk botanisk Skrift udgaves af Elias Müller, Landfysikus i Sorø.

Om Mosekostrømmen skrev Peder Krog, Joh. de Buchwald og Just Bing; om Nordlyset L. Barhov og Peder Møller; om Heitmann o. a. see under Mathematik og Astronomi.

---

[1]) Brünnichii Literatura Danica scientiarum naturalium, Første Afdeling Les progrès de l'histoire naturelle en Dannemarc et en Norvège.

[2]) Nyerup har Odense Skole 1727.

[3]) Werlauffs Efterretninger om Botanikeren Franz Mygind i Herholdt og Mansa's Saml. 1, 277. Extracter af Wille Heybergs biographiske Optegnelser, i Rahbeks Hesperus 4 B. 2 H. S. 97.

I Nova liter. maris Balth. 1707 omtales nogle hertil hørende Skrifter; deriblandt Justus Frid. Hammerich de πηγημαντεια, samt Birkerods og Rosenvinges Afhandlinger.

Af Thomas Jacobæus haves en Diss. de oculis insectorum. 1708. 4.

Nicolaus Tödsleuf udgav en Diss. de præcellentia baroscopii Toricelliani rite constructi. 1749. 4.

Om de øvrige Enkeltheder see Forfatterne i Brünnichii Literatura, hvor de allerede ere ordnede efter Tidsfølgen.

4. Mathematik og Astronomi. Mathias Anchersen; Joachim Frederik Ramus; Ernst Gottlieb Ziegenbalg. Lars Schive; Jørgen Rasch. Peder Horrebov og hans Sønner. Forfattere i Modersmaalet.

Den abstrakte Videnskabs Dyrkere kunde i Almindelighed ikke bestaa uden at forbinde verdslige Anvendelser dermed, der, hvor nyttige eller nødvendige de end kunde være, undertiden laa fjernt fra et dybere Studium. Exempler derpaa ere O. Rømer og J. F. Ramus. Professoratet i Mathematik dannede desuden kun et Trappetrin paa den akademiske Stige. Man maa derfor snarere undre sig over, at Talentet desuagtet kunde bane sig Vej, end at Udbyttet af disse Videnskaber ikke var større.

I Mathematik eller mathesis inferior, som den kaldtes, var Mathias Anchersen Prof. (1709—20), kun bekjendt af sin Fortegnelse over danske Mathematikere (oratio de mathematicis Danorum); Christian Bagger (1720—22); Christian Thestrup (1722), kun bekjendt af filosofiske Skrifter. Joachim Fred. Ramus var efter Andreas Lous bleven Lærer ved Navigationsskolen paa Møn (1720), der flyttedes til Kjøbenhavn (1727); han blev da prof. designatus, og udførte andre kongelige Ærender, snart til Digerne i Oldenburg, snart til Bjergværket i Kongsberg; han udgav, da

Kongen (1737) havde befalet Lærebøger udarbejdede, en mathematisk Lærebog for Skolerne, og er bekjendt af sin Afhandling om Nordlyset og et Kort over Norge.[1] Ernst Gottlieb Ziegenbalg (1747—58) har oversat Euklid paa Dansk, og er Forfatter til flere fysiske Afhandlinger. Christian Horrebov (1753—76) var allerede tidligere en flittig Disputator.

I Astronomien nævnes to Professorer, Rømers Eftermand Lars Schive og Jørgen Rasch; den sidste havde været den første Lærer ved Navigationsskolen paa Møn, og udgav den Mønske Styrmandsbog (1702.[2]) Begge døde efter faa Aars Virksomhed;[3] derimod har Rømers Lærling Peder Horrebov (eller, som han først skrev sig, Horreboe), Søn af en fattig Fisker i Løgstør, ved sig og sin Slægt efterladt et varigt Navn i Literaturen. Denne Mands Liv er mærkværdigt i sig selv, og oplyser tillige Universitetets Tilstand. I sin Ungdom, da han ingen Udsigt havde til at studere, dannede han sig paa egen Haand et Begreb om Geometri. Da han ikke længer kunde modstaa sit indre Kald, forlod han sytten Aar gammel (1696) sine Forældre, og vandrede til Aalborg, hvor han i syv Aar gik Skolen igjennem. Den Gang, fortæller han selv, svævede nogle mathematiske Ideer for hans Sjæl, og det kom ham for, at han engang skulde foredrage disse hidtil ubekjendte Ting ved Universitetet. Men da Rektoren Søren Bare viste ham en Euklides, og han med Forundring saae, at det, han tænkte var noget nyt, havde været bekjendt saa længe, blev han modfalden. Da

---

1) Giessing, 2 D. 1 B.

2) See om den ogsaa Nova liter. maris Balth. 1703. S. 113.

3) Efter Nyerup var Schive Prof. i Astronomien 1710—11, Rasch 1712—14 jf. Universitetsjournalen 1794, S. 140. De øvrige Kilder, Thura, Giessing, Riegels, Jonge i Kjøbenhavns Beskrivelse, ere fulde af Modsigelser.

trøstede Vare ham med Longomontani Exempel; Longomontanus, der ligesaa fattig som han havde opnaaet et stort Navn netop i den samme Videnskab, og gav ham hans Astronomia Danica, som nu fængslede hele hans Opmærksomhed. Med Instrumenter af Træ begyndte han at maale Stjernernes Afstand, og opskrev sine Jagttagelser; derved blev han saa navnkundig i Egnen, at Almuen troede, han havde indgaaet en Pagt med Djævelen. Da han var bleven Student, gav Ole Rømer, hvem han viste sine Jagttagelser, ham i fire Aar (til sin Død) Ophold i sit Hus, lod ham gaa sig tilhaande i sine Observationer, og meddelte ham sine egne Optegnelser. Nu vare hans Udsigter dunkle. Han tog theologisk Attestats, modtog et Par Aar efter en Huslærerplads (hos Frederik Krag til Stensballegaard i Jylland); men da denne ikke, som han maaskee havde ventet, førte til et Præstekald, vendte han tilbage til Kjøbenhavn (1711). Nøden tvang ham til at søge en kongelig Ansættelse som Acciseskriver;[1] han fortsatte imidlertid sine Studeringer, paa hvilke han allerede ved Disputatser havde aflagt Prøver, og haabede en Ansættelse ved Universitetet, da der ved Schives Død (1711) aabnedes en Konkurrence, hvori ogsaa han (efter kongelig Resolution af 23 Februar 1712) skulde deltage; men ved denne veg han frivillig for Rasch. Formodenlig gav dennes Sygdom ham ny Forventninger. Haabet var i sig selv ringe. En fattig Fiskersøn, ansat i et ubetydeligt Embede, uden Forbindelse med de formaaende Professorfamilier, som ikke havde reist udenlands, ikke engang var Magister, og „som kunde maadelig Tysk," skulde vente en hæderlig og vellønnet Ansættelse ved

---

[1]) eller Konsumtionsbeholder, „a rationibus vectigalium ex rebus quæ in victum cederent, pendendorum."

Universitetet, det var „en Anomali." Horrebow henvendte sig umiddelbar til Kongen, og overleverede ham med sin Ansøgning (af 11 November 1713) sin trykte Disputats (Prodromus Geometriæ.) Da Kongen tog imod Ansøgningen, skal han have sagt: Hvorledes skikker det sig, at en Accise-skriver bliver Professor? Horrebow svarede: Hvorledes, allernaadigste Konge, skikker det sig, at den, som er dulig og værdig til at forestaa et Professorat, skal sidde og være Accise-skriver?[1] Kongen befalede, at han skulde lade sig examinere af Universitetet; men Tiden dertil blev bestandig udsat; han maatte derfor (i Februar 1714) indgive en ny Ansøgning om Tilladelse til at disputere for Professoratet. Han fik Tilladelsen; Disputatsen (De genetrice Arithmetices Geometria) blev skreven, trykt med en Tilegnelse til Kongen og forsvaret. Nu skulde man tænke, at der intet mere kunde være i Vejen; han havde frasagt sig sit forrige Embede, og det var besat med en anden; han havde opfyldt den ham paalagte Forpligtelse for at faa det ny. Men Konsistorium havde meget at udsætte paa Disputatsen, baade paa dens Indhold og Form. Blandt andet havde Horrebow i en Lignelse (similitudo illustrans) om Triniteten talt om aliquam Dei imaginem, hvilket stred imod Esaias 40 Kap. 25 V. Dertil svarede han, at Kirkefaderen Augustinus havde lignet Gud med en sphæra, cujus centrum sit ubique, peripheria nullibi; desuden var jo Disputatsen forud læst af primarius theologus Hans Bartholin og adjunctus theologus Prof. (Matth.) Ancherſen, saa at de, hvis der var noget i Vejen, maatte have exstingveret det in herba. Hans Klage, indgivet til Konsistoriet (i Juli 1714), hjalp ikke; det vilde ikke have ham,

[1]) En lignende Yttring findes i Horrebows senere Skrivelse til Konsistoriet. Er Anekdoten opstaaet deraf?

men Ramus, som den Gang var udenlands, og kunde ikke blive færdigt. Nu vare gode Raad dyre, og Horrebov henvendte sig atter til Kongen. Da Frederik den Fjerde engang (den 4 August) gik igjennem Løngangen med en Lakej efter sig, overleverede han ham et Haandskrift (Elementa matheseos, siden kaldet Danske Skatkammer). Kongen gav Papirerne til Lakejen; men da foer det igjennem Horrebov, at saa mange Nætters Grublen var kommen i en uforstandig Tjeners Hænder, og han rev dem fra Tjeneren, i det han sagde: De Arbejder har kostet mig for megen Møje til at de skulde falde i slette Hænder. Kongen sagde noget hampert: Giv Lakejen dem, jeg skal nok undersøge det; og lod ham gaa. Nu syntes alting at være ude, da han endog havde fortørnet Kongen; men Frederik den Fjerde undersøgte selv Papirerne, lod ham siden forklare dem for sig, saae, at det kunde føre til praktisk Anvendelse, og resolverede selv (den 15 November 1714): Horrebovs Lignelser i hans Disputats ere Os ligegyldige; Vi have beskikket ham til Professor i Mathematikken og Astronomien.[1]

Horrebov tog Magistergraden (1716), men han praktiserede (fra 1719) ogsaa som Læge, og tog Doktorgraden i Medicinen (1725). Sin største Virksomhed offrede han imidlertid, saa længe han havde Kræfter, til sit Yndlingsfag, dels ved Forelæsninger (Otto Thott var iblandt hans Tilhørere), dels ved Skrifter, til hvis Udgivelse der gjentagne Gange tilbødes ham Understøttelse af den franske Gesandt Grev Plelo, som han ikke modtog.[2] Hans Skrifter ere vel nu

---

[1]) Dette er den rimeligste Sammenhæng jeg har kunnet faa ud af de temmelig forvirrede Kilder.

[2]) Tilegnelsen foran Basis Astronomiæ i Horrebovii Opera mathematico-physica, t. 3, oplyser den ædle Strid imellem dem. Recusavi, skrev han til Plelo, et recuso liberalem conditionem a Te

forældede, dog ikke udslettede af Astronomiens Aarbøger, thi det var Rømerske Ideer, som han troligt udførte; i sin Basis Astronomiæ optog han Triduum Roemerianum; og i alt hvad han tænkte, i al hans Gjerning svævede denne hans Lærer for ham;[1] endelig vedligeholdt han i det mindste Danmarks astronomiske Navn udenlands.

Imedens han var beskjæftiget med Udgivelsen af sidstnævnte Arbejde, fortælles der, sad han oppe til Midnat. Engang vilde Regningen slet ikke slaa til. Træt gik han i Seng, og sov, saavidt han vidste af, en fast uafbrudt Søvn indtil Morgenstunden. Om Morgenen, da han stod op, saae han, at der paa et Papir, som han altid havde liggende ved sit Hovedgjærde, var skrevet nogle Tal, som han slet ikke vidste hvor han skulde føre hen; men da han gav sig i Færd med sit Arbejde, fandt han, at de netop indeholdt Opløsningen af det, som han forrige Dag ikke havde kunnet finde ud af.[2]

I Kjøbenhavns Ildebrand 1728 mistede Horrebov alt hvad han ejede; med Hustru og Børn, af hvilke de fire bleve baarne nøgne ud, maatte han flygte fra sin brændende Bolig. Det videnskabelige Tab var ubodeligt; Rømers og Horrebovs Instrumenter vare uerstattelige.[3] Han søgte sin Trøst i

---

adeo generose nuper oblatam, ut scilicet Tuo sumptu edatur Basis Astronomiæ, lucro mihi ipsi reservato, scilicet non ea mihi in honesta mea paupertate mens est, ut velim cum certi Mæcenatis aut Evergetæ detrimento mihi commoda parari.

[1]) See nysanførte Tilegnelse foran Basis Astronomiæ: — nescio quonam animæ lusu, fere nihil comprehendere incipio, quin id ex ore Roemeri videar percipere.

[2]) Den Arnamagnæanske Kvartudgave af Gunnlaugssaga, Fortalen S. IX.

[3]) Han har selv beskrevet sin og sin Families Skjæbne i Opera mathematico-phys. 3, 68—70.

Arbejde.[1] Om Indretningen af det ny Observatorium (1741), Anskaffelsen af ny Instrumenter o. desl. maa søges Oplysning i Observatoriets Historie.[2]

„Astronomien indtager et Blad i Naturens Bog"[3], og fører til Gudsfrygt. Ligesom Newton endte han med et Andagtsskrift (1761).[4] Han saae tyve Børn, fire og tredive Børnebørn, og to af sine Sønner ansatte som Professorer i Mathematikken, Christian Horrebov (1753) og Peder Horrebov (1763). Mæt af Dage (han gik tilsidst i Barndom), næsten 85 Aar gammel, døde han den 15 April 1764. Naar hans Værker ere glemte eller foragtede (og det ere de omtrent nu), vil dog Mindet leve om hans Skjæbne og hans Sindelag.[5]

Disputatser omtales i Nova liter. maris Balth. 1706. S. 191. 1708, S. 48. Andre Forfattere ere Chr. Agerholm, N. Krog, L. J. Brøndlund, Niels Horrebov, Christian Horrebov, J. Vesterholt, Chr. C. Lous. — Cornelius Lerche, der deltog i Professorkonferencen, nævnes ikke hos Nyerup.

Det vigtigste af P. Horrebovs Skrifter er hans Opera mathematico-physica. T. 1—3. Hafn. 1740—41. 4.

J. F. Rami Elementa Geometriæ VI. prioribus libris Euclidis comprehensa. Hafn. 4. er Sætninger til nøjere Udvikling.

---

1) Skr. t. 2, i Tilegnelsen til Christian den Sjette af Consilium de nova methodo Paschali, siger han: Post incendium Hafniense, cum per lugubrem istam hyemem, disjecta Academia, nimis lentis abundarem otiis, quæsivi tristi menti solatium in ordinando hasce meditationes.

2) Ursin Universitets-Observatoriet paa Rundetaarn, i Riises Archiv 1826. Meget Bryderi havde han ogsaa med den bekjendte Klokker Søren Matthiesen, der lukkede Folk ind uden Tilsyn, indtil han endelig døde 1741. Nyerup, Universitetet, S. 260. 282.

3) Diss. astronomia de Æquinoctiorum præcessione. (Nova liter. maris Balth. 1707. S. 117).

4) Guds overvættes Naade (etc.) Under Fortalen staar 1754.

5) Giessing, 2 D. 1 B. Wolffs Histor. Ordb. Riegels, Frederik den Fjerdes Histor. 2, 376. Büschings Nachrichten 3, 651. Nyerup, Universitetet, S. 250. og Ursins nysanførte Skrift.

Derimod kan Euclidis Elementa Geometriæ planæ (etc.), in usum incipientium adornata. Hafn. 1740. 8. give et Begreb om Lærebøgerne.

Til Skrifter i Modersmaalet hører især:

Ziegenbalg, Euclidis Elementa Geometriæ, Det er, Første Grund til Geometrien, I det danske Sprog oversat. Kbh. 1744. 4. I Fortalen er indført Taqvets Beretning om Mathematikkens Oprindelse og Fremgang.

Til praktisk Brug hører:

Christian Sylvius, Compendium practico-geometricum, Mechanice udregnet, Aldrig tilforn i det Danske Sprog ved Trykken publiceret. Kbh. uden Aar. 4.

Andre Forfattere ere: A. H. B. Brunchman; D. S. Brunundt (Büschings Nachrichten 1, 323); Johan Heitman, Sokaptein, hvis Physiske Betænkninger over Solens Varme, Luftens skarpe Kulde og Nordlyset, Kbh. 1741. udgivet af hans Søn, omtales i Holbergs Epistler (Epist. 165. 454); han skrev ogsaa Eenfoldige Betænkninger over den Julianske og Gregorianske Calender, Hvorudi findig overveyes Deres undergivne Feyl og derhos gives Anledning til at indrette Een nye Calenders Stiil kaldet Stilus Christianus Ordentlig og bedre føyet efter Solens og Maanens rette Middelløb Til bestandig Borgerlig Brug. Kbh. (1742). 4.; Niels Erichsen, Skibbygger, En grundig Geometrisk Figur, som alleene viser Begyndelsen til Circulens Qvadraturs Muelighed. Kbh. 1755. Anledningen til dette Skrift, der er baade paa Dansk og Latin, var det Engelske eller Londonner Vidensk. Societets Prisopgave 1747, at efterforske Cirkelens Kvadratur; og han var saa lykkelig at udfinde sin Figur den 31 Martii 1750.

Almanakker, see Fortegnelsen hos Worm, 3 D., der stemmer med den af Overlærer Krag meddelte; og om det J. F. Ramus givne Privilegium see Giessing i Ramus Levnet. Den ny udkom 1700; 1701—12 var af Schive; 1713 af Lerche; 1714 af J. F. Ramus; 1715—16 af Agerholm; 1717—20 af P. Horrebov; 1721—25 af Niels Krog; 1726—29 af Brondlund; 1730 af P. Zeuthen; 1731—38 af N. Horrebov; 1739—70 af Chr. Horrebov.

5. Filologi og Historie. Indiske Sprog: Bartholomæus Ziegenbalg, Benjamin Schulze. Lappisk og Grønlandsk: Knud Leem; Hans og Povel Egede. Hebraisk: Matthias Anchersen, Markus Wøldike, Johan Christian Kall. Klassisk Filologi: Professorer og Skolemænd. Hans Peder Anchersen. Latinsk Poesi. Danske Oversættelser af klassiske Forfattere. Christian Falster. (Nyere Sprog). Overgang til Historien. Historiografer. Hans Gram; Videnskabernes Selskab. Jakob Langebek; Danske Selskab. Bernhard Møllmann. Tycho de Hofman. Laurids de Thura. Forfattere, der danne Overgang til næste Tidsrum (Terkel Klevenfeld, Henrik Hjelmstjerne, Bolle Villum Lürdorph, Adolf Gotthard Carstens, Caspar Peter Rothe o. fl.) Islandsk Sprog og Literatur: Arne Magnusen.

Det er næsten nødvendigt, ogsaa at stille disse tvende Fag sammen, hvor heterogene de end synes, efterdi Forfatterne hengive sig til begge, ja derhos strejfe over i andre; og Læserne maa søge historiske Arbejder blandt Filologerne, store Filologer iblandt Historikerne.

Missionsvæsenet bidrog til Sprogstudiets Udvidelse. Et Par unge Mænd, der vare dannede i Franckes Skole, bleve (1705) kaldte til Danmark, for at ansættes ved Missionen i Trankebar. Den mærkeligste af dem er Bartholomæus Ziegenbalg fra Over-Lausitz, ved hvis Standhaftighed Missionen blev grundlagt, og som tillige berigede Sprogstudiet med en tamulisk Sproglære (Grammatica Damulica 1716). Den af ham begyndte Bibeloversættelse (Biblia Damulica 1723) blev fortsat af Benjamin Schulze fra Neumark, der tillige udgav en telugisk Sproglære (Institutiones linguæ Telugicæ 1728). Missionen og Sprogstudiet blev fortsat af Christopher Theodosius Walther fra Neumark († 1741).

Ved Missionen til Finmarken begyndtes Studiet af det Lappiske Sprog, men det blev først grundlagt i Slutningen af Tidsrummet ved Nordmanden Knud Leem, hvis Lappiske Grammatica (1748) endnu er benyttet ved nyere Under-

søgelser.[1] Det Grønlandske Sprog behandledes af Hans Egede, der forfattede en Katekismus og Psalmer deri (omtr. 1742), og hans Søn Povel Egede, der oversatte Evangelierne og Apostlernes Gjerninger, og senere gav en Ordbog og en Sproglære (omtr. 1744). Markus Wøldike skrev en Betænkning om det grønlandske Sprogs Oprindelse.

De Semitiske Sprog, navnlig Hebraisk, kan ansees som en Overgang eller Tillæg til Theologien. Hans Stenbuch var Prof. deri (1693—1709) og efterfulgtes af Anders Frølund (1709—31). Matthias Anchersen, en Præstesøn fra Kolding, lagde sig efter Rabbinsk og Arabisk paa sin Udenlandsrejse (1706—1709); da han kom hjem, blev han, som vi have seet, Prof. i Mathematik. Det var en heftig Mand og en fortræffelig Latiner, saa at han skjændte paa Studenterne og holdt Hus med dem i de allernydeligste Udtryk.[2] Den theologiske Prof. Markus Wøldike var ligeledes en grundig Orientalist, og ved ham kom det hebraiske Sprog til en Hæder og Herlighed, som det næppe har nydt før eller siden. De theologiske Stridigheder kom ofte til Kollegiernes Bedømmelse, og Christian den Sjette havde naturligvis megen Ærbødighed for det gamle Testamente; derved blev det hebraiske Sprog anseet for fornødent til Statsstudier, og Wøldike holdt en Tid lang private Kollegier derover for en Del ældre Adelsmænd[3]; og da Kongen selv uden Tvivl holdt Øje med, om de bleve besøgte, har Til-

[1]) Rasks Lappiske Sproglære er en Omarbejdelse deraf. See Fortalen til denne.

[2]) Da de 1716 fik Befaling at gribe til Vaaben, og ikke indfandt sig, skrev han et Program, der begyndte med: Quousque hæretis, o ignavi fuci, a majorum virtute degeneres! (See Lüxdorphiana S. 268). jf. det lærde Tidsrum S. 304—305.

[3]) Efter Fortælling af Wøldikes Søn, Peder Wøldike, Rektor i Slagelse. (See J. Møllers Mnemosyne 2, 11.)

løbet vist ikke været ringe. Et nyt Afsnit i de orientalske Sprogs Studium begynder med Slægten Kall. Johan Christian Kall, f. i Charlottenburg ved Berlin, kom med sin Fader, Abraham Kall, til Flensborg, og blev, efter at have studeret i Jena, Prof. i de orientalske Sprog (1738).

Andre Forfattere ere: Islænderen Arngrim Vidalin, Jørgen Voldike, Henrik Tahsen eller Tehsen, Børge Krog, Markus Fog fra Brobygaard i Fyn, Hans Mossin.

Dyrkningen af de klassiske Sprog var en Overlevering, der endnu ikke havde tabt sin Anseelse, men nogle Yttringer møde vi allerede om dens beklagelige Aftagelse, Forløbere for det næste Tidsrums Begyndelse, da vi høre Filologerne udstøde Skrig over den solide Eruditions Forfald. Professorer i det græske Sprog vare, efter Povel Vinding, Hans Gram (1714), og Caspar Frederik Munthe (1748). Professorer i det latinske Sprog (prof. eloquentiæ) vare Hans Trellund (1705), Søren Lintrup (1707), men denne Stilling synes kun at have dannet et Overgangspunkt indtil Hans Peder Ancherşen (1737—65). Hans ældre Broder, Søren Ancherşen, var prof. eloquentiæ ved Gymnasiet i Odense (1731—81); Christopher Lysholm i Sorø (1747—61).

Rektorer vare eller bleve, foruden Søren Lintrup i Bergen og Christian Falster i Ribe: Jakob Stensen i Bergen, Anders Borch i Throndhjem, Jakob Baden i Vordingborg, Torkild Baden i Holbek, Jakob Rasch i Christiania, Jens Paludan i Ringsted, Albert Thura i Kolding, Jørgen Vesterholt i Svendborg, Jens Hansen i Horsens og i Ribe, Peder Arff i Viborg, Ludvig de Hemmer i Aalborg, Albert Christopher Holst i Vordingborg, Simelius Lange i Ribe, Jens Worm i Aarhus. Blandt Hørerne vare: Jørgen Jensen Ribe, Thomas Schmidt og Peder Hostrup i Odense.

Adskillige andre have naturligvis ogsaa givet sig af med Filologi; foruden Tychonius og Sorterup dels Studenter, som Anders Brunchman, dels Theologer, som Ole Bornemann, Peder Hunderup, Thomas Hee, Jakob Bagger, Albert Lemvig, Lars Gram, Christen Lund, Christian Carl Plesner, dels Jurister, som Rasmus Vinding, Christian Møinichen, Anders Bussæus, Johan Jochum Ancherfen.

Det er vanskeligt, især for en Lægmand, at gjøre noget Udvalg blandt de hertil hørende Skrifter. De Studerendes Disputatser, der især handle om Oldsager, tildels ogsaa indeholde grammatiske og lexikalske Bemærkninger, ere uden Tvivl ubetydelige; foruden de ovennævnte hører hertil Daniel Paulli De colosso Rhodio 1707 (Nova liter. maris Balth. 1708, S. 48). Albert Thura, de studio philologico er omtalt i forrige Tidsrum. Munthes Det Grækiske Sprogs Grammatica til Skolernes Brug, Kbh. 1744. er paa Dansk. Hans Historia græcæ linguæ er en Efterligning af Falsters Idea hist. liter. Romanorum (Büschings Nachrichten, 1. 217). Anders Bordhs Vindiciæ latinitatis purioris er Bidrag til den latinske Ordbog (Nova liter. maris Balth. 1706, S. 315); til Sprogets Historie hører Jakob Badens De quatuor linguæ latinæ ætatibus, 1726—27. 4. Torchilli Badenii Parentalia Grammatica a philosophia adornata sive Observationes philosophicæ ad Grammaticam Latinam (etc.) Havn. 1715., der indeholder en Del Bemærkninger til den latinske Formlære og Syntax, ivrer imod triste illud ac luctuosum Socinianorum effatum: Ratio nostra, religio nostra; hans Condimenta Latinitatis sive Elegantiæ lingvæ Latinæ (etc.) Hafn. 1717. er grammatiske Oplysninger for Begyndere, Bogen er paa Dansk. Tre Disputatser af Chr. C. Plesner, Neglectum studiorum esse scelus in patriam. Hafn. 1737—39. 4. indeholder den Bemærkning, quod Speculativis Scientiis in Republica modus statuatur, ne multitudo eorum, qui eis studiis sese dedunt, officiat Reipublicæ. Jens Hansen De origine literarum. Hafn. 1732. 4. fandtes ikke; heller ikke Chr. Mønichen, Parodia Eclogæ sextæ Virgilii. Bergis. Det mærkeligste er vel Munthes Oplysninger til det ny Testamente af Herodot og af Diodorus Siculus, og Oplysninger til Autorer: til Hesiod af Munthe, til Oppian af Rasmus

Binding, til Epiktet af Chr. Lund, til Lucian af J. J. Anchersen, til Horatius af H. P. Anchersen, til Curtius af P. Hostrup, samt Falsters og Grams Arbejder.

De Rommerske Oldsager bleve behandlede paa Dansk af Ole Franck, En kort Beskrivelse over Roms Stad og det Romerske Folk i de ældre Tider (etc.) Kbh. 1752. To Dele. I Følge Fortalen havde han det første Grundlag dertil fra sin Lærer Mag. Jens Renberg paa Lynderup-Gaard.

Povel Pletz oversatte Videnskabernes Selskabs Skrifter paa Latin.

Iblandt disse Filologer fortjener Hans Peder Anchersen en særlig Omtale, baade som Holbergs Ven og som Forløber for Jakob Baden. Han var en af de tre Brødre fra Ole Borchs Fødested (Bork Præstegaard i Ribe Stift): Søren, Hans Peder og Ancher, af hvilke den ene virkede som Filolog i Odense, den anden ved Universitetet, den tredie som Læge i Ribe. Efter at have rejst udenlands som Hovmester blev H. P. Anchersen Konrektor ved Kjøbenhavns Skole (1732), næste Aar Universitetsbibliothekar, og han holdt tillige Forelæsninger ved Universitetet over den latinske Veltalenhed som Vikar for Thomas Bartholin, over Historie og Geografi som Vikar for Holberg. Den Mængde Disputatser, som hans Stilling forud og som virkelig prof. eloquentiæ (1737) førte med sig, viser hans mangesidige Dannelse. Som Filolog er han især bekjendt af sine Undersøgelser om Horatses Oder, hvorom han havde en Strid med Gesner i Gøttingen; Nordens Oldsager og ældre Historie behandlede han i mindre og større Skrifter (Hirdskraa 1736; Herthedal ved Lejre 1745); og foran ved Universitetet er oplyst, hvorledes han endog ved dette i Programmer og Forelæsninger søgte at indføre Modersmaalet.[1]

[1]) Omrids af Anchersens Levnet i Lærde Efterretninger 1765, Nr. 24; jf. Büschings Nachrichten 1, 82. 405. (om Horats). Suhm

Blandt hans Skrifter bemærkes:

Collecta de criteriis boni libri. Hafniæ et Lipsiæ 1746. (En Samling af tre Disputatser, 1740. 1744. Oplysninger om dansk Literatur findes ikke deri.)

Opuscula minora ed. a Gerhardo Oelrichs. Bremæ 1775. 4. (Heri Afhandlingerne om Hirdskraa, om Hidæ Anglorum, om Tacitus etc. samt De solduriis. En Samling, der især skulde oplyse, at Norden ikke har hentet sin jus publicum et feudale fra Tydskland. Hirdskraa oplyses ved Oversættelse og Anmærkninger; ligesaa Vitherlagsretten, i De solduriis, Part. VIII—IX, ved latinsk Oversættelse og Anmærkninger.) Interessante Monografier.

Den latinske Poesi blev endnu dyrket, men den svandt næsten ind til Festsange og Epigrammer. Digte og Sange haves f. Ex. af Jens Jensen Bergendal[1], Peder Holst, og allehaande latinske Lejlighedsdigte af Frederik Rostgaard og Islænderen Edvard Londeman, af dansk Slægt, adlet Rosenkrone. Epigrammer af Henrik Broholm (Epigrammata 1730), Jakob Stensen (J. S. Epigrammatum centuria prima[2]) o. fl. De fleste danske Digtere, ogsaa Holberg, gave sig overhovedet af med latinsk Digtning jævnsides med dansk. Volle Willum Lüxdorph, hvis Carmina tildels høre til denne Tid, hævede atter den latinske Poesi til en mere selvstændig Behandling.

De danske Oversættelser af klassiske Skribenter fortsattes, dels til Skolebrug, dels efter Falsters Exempel og Holbergs Opmuntring. Foruden Falsters Oversættelse af Ovids Klage-

(Nogle gode Handlinger, Ord og Characterer, i Minerva, November 1786) fortæller en Anekdote om hans altfor godmodige Gavmildhed: En fattig Student kom paa hans Kammer, forend han var staaet op. Anchersen gav ham noget, men Studenten blev ved at beklage sig, og viste, at hans Benklæder vare forrevne. Der, min Broder, sagde Anchersen, tag mine, som hænger der paa Sengen, de er ganske ny.

[1]) Det hos Nyerup anførte Skrift fandtes ikke.

[2]) Det første viser, at han var født i Rudkjøbing.

breve og Juvenals fjortende Satire, Eilschovs tildels haandskrevne Oversættelse af en Del af Seneka, og Holbergs Herodian, er der gjort Forsøg paa i Vers at gjengive Stykker af Æsop (Christian Stahl), Juvenal, Ovid, Horats, Virgil, Persius (J. Stensen, Th. Clitau, F. L. Schønau, C. Fleischer, N. K. Bredahl o. fl.). Terents, som A. Thura meddelte en Scene af, blev første Gang oversat af Mentz Rynning. Mærkelige ere Thomas Schmidts Oversættelser af Svetonius og nogle af Plinii Epistler. P. F. Suhm begyndte sin literære Virksomhed med sine bekjendte Oversættelser af de Gamle.

Falsters Oversættelse af Juvenals fjortende Satire henføres rettest til hans danske Satirer; derimod hører hertil hans Oversættelse af Publii Ovidii Nasonis Klage-Breve. Kbh. 1719. Tilegnet Frederik Rostgaard og Christian Reitzer. I Følge Fortalen har Reitzer opmuntret ham dertil, ja paatog sig selv ved Værkets Begyndelse den første Bogs anden Elegi at oversætte, og Falster har underkastet sit Arbejde hans Skjønsomhed og Videnskab i vores Lands Tale- og Skrivekunst. Han har oversat Vers for Vers, ja endog Ord for Ord, saa vidt tvende hinanden saa ulige Sprogs Egenskaber det haver tilladt. Den første Elegi begynder saaledes:

Gak self, min Bog til Rom (jeg gjerne det tillader)
Desverr' for mig, at jeg, din Herre, ej maa gaa!
Gak slet og ret, som den, der har en Fredløs Fader,
Tag min forvorpne Tids og Tilstands Klæder paa.
Du skal ej til et Bind en Purpur-Klædning bære,
Nej Purpur-farve ey til Sorrig passe kand,
Din Titel skal ey rød, Du ey planeret være,
Men sort paa hvert et Blad og sort omkring din Rand.

Som denne Oversættelses største Fortjeneste ansees Vedligeholdelsen af Originalens vemodige og rørende Grundtone.

Eilschov vilde have oversat Seneka, see Lærde Tidender 1750, hans Indbydelse til Subskription S. 164, og Hoybergs Anførelse af hans Skrifter, S. 343. Første Del, indeholdende Oversættelse med Anmærkninger af Senekas Trende Bøger om Vrede, og Trende

Trøsteskrifter til Helvia, Polybius, Marcia, findes i et, formodenlig egenhændigt, Haandskrift, der har tilhørt Sevel Bloch, og nu ejes af Bibliothekassistent L. B. Petersen, der har kjøbt det paa Auktionen efter Overlærer A. Erslev 1844.

Den Christelige Seneca Eller et Dydigt Levnets Rette-Snor, Dragen af L. Annæi Senecæ Epistler. Oversat af Peter Bruun. Kbh. 1741. er efter Nyerup oversat af Tydsk.

Jens Nesteds Cornelius Nepos. Kbh. 1716. er ikke, som man efter Titelen skulde tro, en Oversættelse, men en Analyse, Sætningerne forklarede paa Dansk.

Johan Frederik Bedel, Publii Ovidii Nasonis Sendebreve fra Ponto (etc.). Kbh. 1749. Hensigten var ogsaa her „at tjene Disciple og ikke at fornøje grundlærde Hoveder"; han mener selv, at man vil fælde den Dom, at „Versene over alt falder meget tvungne og uforstaaelige (Meningen giver han helt igjennem i Anmærkninger), som og at Rimene ere til dels utidige og meget uaccurate."

Frederik Christian Schønau, Auli Persii Flacci Sex Satirer (etc.) J Danske Vers (Alexandriner) oversatte. Kbh. (1746). 4. indeholder kun den første Satire. J Fortalen omtaler han Holbergs Opmuntring til den studerende Ungdom at oversætte Autores i det danske Sprog. — Publ. Virgilii Maronis (etc.) Første B. Kbh. 1753. indeholder kun Bucolica, og Oversættelsen er i Prosa. (Han har udgivet Phædrus 1750, Cornelius Nepos 1752).

Niels Krog Bredal, Publ. Ovidii Nasonis Metamorphoses, oversatte i Danske Vers (Alexandriner) Kbh. 1752. Kun første Bog. Tilegnet Holberg. Under lignende Titel de fem første Bøger. 1758.

Esaias Fleischer, Publii Ovidii Nasonis Libri Metamorphoseon XV. Fordanskede. Kbh. 1752. Kun de 13 første Fabler oversatte i Prosa. Tilegnet H. P. Ancherſen. Ogsaa her omtales Holbergs Opmuntring.

Mentz Nynning, Publii Terentii Comoedier i Dansk oversatte. Kbh. (Efter Nyerup 1755). Tilegnet Hjelmstjerne, og derunder er i Exemplaret i Hjemstjernes Samling tilskrevet Oversætterens Navn. Oversættelsen er i Prosa.

Thomas Schmidt, Caii Svetonii Tranquilli Tolv første Romerske Keyseres Levnetsbeskrivelse Udi otte Bøger. Oversat paa Dansk efter den latinske Original og illustreret med en kort Anviisning til

Antiqviteternes Kundskab. Kbh. 1750—51. To Dele. I Fortalen omtales en tysk Oversættelse af Svetonius 1664 af Rigsgreve H. D. Holk. Til anden Del har H. P. Anchersen skrevet en Fortale. Besynderligt nok har han benyttet et Stykke af sin Oversættelse til en Disputats: Versionis Svetonii Danicæ, Partis posterioris, non in vulgus editæ (etc.) Particulæ quædam difficiliores et selectæ. Hafn. 1751. 4. saa at kun det første Blad som Indledning er paa Latin. — Caii Plinii Cæcilii Secundi Epistler udi Ti Bøger. Oversatte paa Dansk efter den Latinske Original. Første Part, Indeholdende de fire første Bøger. Kbh. 1754. med Fortale af Anchersen.

P. F. Suhm, De Gamles Krigs-Skole, aabnet ved de gamle Skribenteres Frontini, Polyæni, Æliani og Arriani Oversættelser. I to Tomer. Kbh. (1749—50). 4. — Pythagoræ Gyldne Vers med Hieroclis Commentario, P. Syri Sententzer og Phædri Fabler. Kbh. 1750. Med Holbergs Fortale, hvori Arbejdet rekommanderes. Phædri Fabler ere i Prosa.

Chariclea En Æthiopisk Princeøsis Besynderlige Aventures og Hændelser. Skreven først paa Græsk af Heliodoro Bisköp udi Tricca, og nu paa Dansk oversat af P. (H. Paus). Kbh. 1746.

Desuden findes der adskillige spredte Oversættelser, især af Æsop og Horats. Christian Stahls af Æsop findes i Lærde Tidender 1724 og 1725. Som Prøve meddeles den femte Fabel:

En Krabbe fortørned paa Daatteren sin,
  Fordi hun gik saa ilde,
Og humpede, skrævede, gierde de Trin,
  Som den, der andet vilde.
Fye dig an, sagde hun, i Huen saa vred,
  Fye dig for slemme Noder,
Jeg haanes at see dig, hvad har jeg for ded,
  Du haver kost din Moder;
Men Daatteren kneisede, saae noget suur,
  Som fleere Døttre pleye,
Frue Moder, hun svarte, det er min Natuur
  At kravle frem og skeye,
Men før I mig laster, da viiser mig, hvor
  I eders Beene setter,
Og jeg, saa hastig I skikkelig gaar,
  Mig efter Arten retter.

Naturen jo siges at være saa sterk,
Hun aldrig bliver borte;
Thi Daatteren dandser i Moderens Serk,
Og Søn i Faders Skiorte.

Moralisk Billedbog, Indeholdende Et Udtog af tvende moraliske Skrifter, Nemlig Den fordanskede Reynike Foß og Esopi Levnet og udvalde Fabler (etc.) Kbh. 1748. Aflang Format, med Figurer. Det er ingen Oversættelse, men kun Oplysning til Figurerne.

Chr. Thaarup anfører i sin Fortegnelse en Oversættelse af Juvenals 8 Satire 1738, hvilken ikke fandtes; ligesaa af Horatses 1 B. 1 Sat. af A. S. R. 1722, som heller ikke fandtes. Derimod fandtes, dog med et andet Aar: Formaning til at overbære sin Næstes Feyl, Invitation til at giøre sig skikkeligen til Gode, Og En fortrædelig Sladrers Afmaling, Sammensanked og fordansket af Horatii Skrifter Ved S. R. Kbh. 1740. Efter en paa Omslaget tilskreven Bemærkning af Bordh formodes Oversætteren at kunne være Svend Ryberg. Da kun Faa see denne Bog, afskriver jeg Begyndelsen om Sangeren Tigellius:

Det er en Feyl hos hvem, der have Røst og Stemme
At kunde siunge med, naar man dem bede vil
At lade deris Røst og Siunge-Konst fornemme,
De trykke sig derved, og nødig vil dertil;
Tigellius, som var en Sanger værd at priise,
Var af det samme Sind, naar Cæsar hannem bad
Han vilde til Gefal opstemme ham en Viise,
Da hialp ey Løn, ey Bøn, i hvor han bar sig ad,
Men naar det selv ham stak, han vilde til at Siunge,
Da sang han immerfort med uophørlig Røst,
Og Tremulanten slog af Strubben med sin Tunge,
Nu sang han lavt, nu høyt, nu hart, nu atter løst (etc.)[1]

Naar vi i den store filologiske Ørken see os om efter en eller anden Oase, hvor vi et Øjeblik kunne udhvile os og finde Vederkvægelse ved en rislende Kilde, saa ty vi endelig til Falster i Ribe. Humanitet og Lærdom, Vid og fri Tænkning findes her i sjælden Grad forenede.

[1]) jf. Holbergs 2 Satire.

Christian Falster (f. den 1 Januar 1690) var en Præstesøn fra Brandesløv i Laaland; hans Fader var fra Skaane, og havde været Rektor paa Bornholm. Han mistede ham allerede i sit fjerde Aar[1], men kom ved sin Moders Omhu i Latinskolen i Nykjøbing paa Falster (1700) under den lærde Rektor Peder Andersen Højelse, og var elsket af ham og af begge hans Efterfølgere. Sin Fritid anvendte han paa Musik. Ved denne Skole blev han Hører og Kantor (1709), et Aar efter at han var bleven Student, og udarbejdede her (1711—12) sin Oversættelse af Ovids Klagesange.[2] I Følge det Løfte hans Moder havde maattet give hans døende Fader, gjorde han sig tillige færdig til at tage theologisk Attestats; men da Bispen i Ribe tilbød ham den svagelige Konrektors Plads, naar den blev ledig, drog han til Kjøbenhavn (1712), for ganske at opoffre sig til sit Yndlingsfag, Filologien.[3] Efter et Par Maaneders Forløb blev Konrektoratet i Ribe ledigt, og han blev kaldet dertil. Skolen var forsømt, og han gjorde alt for at hæve den; han indførte atter Disputereøvelser (certamina philosophico-theologica) blandt Disciplene, forbedrede Disciplinen, fik ved den daværende Bisp Laurids Thuras Hjælp og Gejstlighedens Bistand et betydeligt Skolebibliothek samlet[4], havde derhos ved sine lexikalske og literaturhistoriske Arbejder (1713—19)

---

[1]) patrem jam quadrimulus amiseram. Amoenit. philol. 1, 8.

[2]) Falsters Brev til J. G. Krause i Leipzig, d. XVI. Mart. 1719. (Falsters haandskrevne Brevvexling).

[3]) Amoenit. philol. 1, 7. De odiis Theologicis odiosis et minime Theologicis.

[4]) I Anledning af sit Skrift om Skolebibliotheker skriver han 1720: Scilicet effeceram pridem cura et ope Excellentissimi nostri Episcopi, ut de erigenda apud nos Bibliotheca scholastica serio cogitaret Diœcesis Ripensis. nec sane incassum. Conspiravit illico Clerus. Excitata est certatio pia et multo honestissima. hic nummum, ille librum contulit. (Falsters haandskrevne Brevvexling).

vundet Anseelse hjemme, vakt Forundring og Misundelse udenlands, og stod i Brevvexling med de mest ansete Filologer. Hans Venner i Kjøbenhavn, Bisskop Worm, Gram, Lintrup, Reitzer, søgte derfor at bringe ham i en mere anseelig Stilling, og indgave (1719) uden hans Vidende en Ansøgning til Kongen, for at skaffe ham et Professorat; men næppe havde Falster ved en Ven faaet Underretning derom, førend han i en Skrivelse til Universitetspatronen frabad sig den ham tiltænkte Naade. Han anførte som Undskyldning, at kun Theologien var i nogen Anseelse ved Universitetet, og den stygge Skik, at Professorerne Tid efter anden maatte forandre deres Videnskab, saa at den, der med Liv og Sjæl havde lagt sig efter de østerlandske Sprog, næste Dag kunde blive nødt til at overtage Geometri, hvis første Elementer han næppe kjendte.[1] Kun nødig vilde han træde over i en Stilling, der kunde føre ham bort fra hans Yndlingssyssel; om ydre Ære var det ham ikke at gjøre, men om at stifte Nytte.[2]

Medens Falster bestandig udvidede sit filologiske Studium (Arbejderne til Gellius begyndte han 1718), beskjæftigede han sig tillige med danske Satirer. Det er ikke usandsynligt, at han, ligesom Holberg, forberedte sig dertil ved Oversættelse af Juvenal. Hans Oversættelse af Juvenals fjor-

---

1) Amoenit. philol. 3. 189. De vera animi magnitudine.

2) Til R. P. Sibbern skriver han: pridie Idus Novemb. 1719: In Professorum ordinem me protrudere certatim adnituntur Patroni mei. Renitor maximopere, renitor serio et citra ἀκκισμόν. neque enim vana honoris imagine delector, sed fructu. Quinimmo exaranti mihi hasce litterulas traditæ sunt (litteræ) generosissimi Pauli de Löwenörn, in quibus me, ut fidelissimis suis consiliis cedam, sedulo hortatur. Fiat voluntas dei! (Falsters Brevverling. Det græske Ord, som andre ikke have kunnet læse, er uden Tvivl foreftaaende).

tende Satire er i samme Versemaal som de originale danske, og udkom, som det synes, kort før eller samtidig med den første af disse (i Aarene 1718—20)[1], hvilke ikke blot den Gang fandt en udbredt Læsekreds, men endnu danne Epoke i den danske Satires Historie.

Skjøndt Falster ikke attraaede nogen højere Stilling udenfor sin Skole, ønskede han naturligviis ved given Lejlighed at blive den første i denne. I Slutningen af Aaret 1722 skrev Rostgaard ham til, at Rektoren var befordret til et Præstekald og Falster udnævnt til hans Eftermand. Men Tingen mødte Vanskeligheder. Af Rektoratets Indkomster kunde ingen leve anstændig; derfor havde Konrektoratet en Tid lang været ubesat og Indkomsterne anvendte til at forbedre Rektorens Løn; Falster søgte om, at det samme maatte finde Sted nu. Men Bispoppen Laurids Thura, der først havde lovet at anbefale hans Ansøgning, forandrede pludselig sin Mening; han ønskede nemlig at faa sin Søn, Albert Thura, der nylig havde fuldendt sin Idea historiæ literariæ Danorum, ansat som Konrektor. Forgjæves henvendte Falster sig til sine Venner i Hovedstaden, thi Kongen var selv stemt for Bispoppens Ønske; han rejste derfor, uden at nogen vidste deraf, til Kjøbenhavn med det Forsæt ikke at vende tilbage, med mindre han saae sit Ønske opfyldt. Rostgaard henviste ham til to formaaende Mænd i Konseillet, Holstein og Lente,

---

[1]) Om Oversættelsen af Juvenals Satire taler han selv paa to Steder. Det ene er allerede anført af Chr. Thaarup (i Falsters Satirer, Fortalen, S. XXVI); det andet er Falsters Brev til Krause, d. XVI. Mart. 1719: Publicavi et nuper versionem vernaculam metricam Satiræ XIV. Juvenalis in honorem Excellentissimi Herois Christiani Libri Baronis de Rantzau. Rantzau havde ogsaa overdraget ham at gjennemsee Matthias Moths Oversættelse af Ovids Forvandlinger. Derom taler han i et Brev til Fabricius 1721.

som endelig fik Kongen til at forandre sin Mening. Falsters Ansøgning blev bevilget, at han, imod at lønne en Subrektor, maatte beholde Konrektoratets Indkomster.[1] I Juli 1723 blev han indsat i sit ny Embede; og han havde den Glæde, ved Biskop Thuras Bistand og adskillige Venners og Videnskabsyndereres Gavmildhed, at see en ny Skolebygning opført, der blev indviet 1727.[2] I ydre Embedsforhold vedbleve Biskop Thura og Falster at virke i uforstyrret Harmoni; men at denne ikke havde glemt den Kurre, der var kommen paa Traaden, maa man slutte af det Sted i Satiren De falske Venner, hvor han uden Tvivl sigter til denne Begivenhed i sit eget Liv:

> Jeg herhos og maa mælde om
> De gunstige Patroner,
> Der ofte ere ligesom
> Fordærvede Limoner,
> Som synes vel at have Saft,
> Fordi de haver Farven,
> Men til at læske mangler Kraft,
> Naar man behøver Marven (og det følg.)

Falster befandt sig saa vel ved sin Skole i Ribe og ved det selskabelige Liv han der førte, saa at det hverken var Regjeringens eller hans Venners Skyld, at han ikke blev videre forfremmet. Gram underrettede ham om (1726), at man tiltænkte ham Rektoratet i Roeskilde, der var aflagt med, „mer end bispelige Indtægter," men Skolen var i en

---

[1]) I Falsters Brevvexling findes hans Taksigelsesbreve til Holstein, Lente og Rostgaard i den da brugelige Klientstil, d. XXVIII Decemb. 1723 og 1724.

[2]) Falsters Brudevers til sit eget Bryllup holdt med Riber Domskole 1723. Tale paa Vers ved Riber Skoles Indvielse. Kbh. 1727. Begge in fol. Aftrykte i Thorups Efterretn. om Ribe Kathedralskole. Femte Fortsættelse, Bilag.

hverst udisciplineret Tilstand, og for større Indtægters Skyld vilde han ikke ødelægge sit Liv.[1] Nogle Aar efter (1732) tilbød Universitetet ham Professoratet i Veltalenheden, men ogsaa det afslog han.[2] Han var tilfreds med sine Kaar, og attraaede ikke mere. Men ved denne Tid foregaar der en Vending i hans Liv, der endnu har meget gaadefuldt.

At de Indtægter, han havde af Konrektoratet, have foraarsaget ham Bryderier, er klart deraf, at han paa ny (1730) maatte sætte alle sine Patroner i Bevægelse, for at beholde dem.[3] Dette er imidlertid ikke nok til at forklare det Fenomen, som hans Biografer allerede have bemærket, at efter 1732 hverken udgav eller forfattede Falster noget (det vil sige af nogen Betydning) uden nogle danske Vers,

---

[1]) Falster skriver til Krause 1726: Ad me quod attinet, Ripis etiamnunc vivo. neque enim (quod in fama apud exteros esse accepi) stationem Ripensem cum lautissima illa et plus quam Episcopalibus reditibus aucta Roschildensi aut commutavi, aut ut commutarem, precibus vel amicorum vel etiam Eminentissimi Episcop Selandiæ, Christierni Worm, cujus in manu et potestate luculenta illa provincia est, vinci unquam potui. (Falsters Brevvexling). I Tilegnelsen af Amoenit. philol. siger han til Worm som Bevis paa dennes Gunst: testis est in primis lauta illa Cathedra Roschildensis, quam propitia cupiditate mihi deferebas, ego verecunde recusabam, minime profecto Stoicorum more gloriam ex contemtu gloriæ capturus, sed voluntate tua et felicitatis meæ mediocritate vere ex animo contentus. Og udførlig omtaler han dette, tilligemed hans Venners Forestillinger og hans Svar, i samme Amoenit. philol. I, 223.

[2]) Falster til Havercamp, Id. Maj. 1732: — Quodsi aliud vitæ ornamentum accipere voluissem, jam sæpius et quidem nuperrime Professio Eloquentiæ in Academia Hafniensi mihi oblata est: sed valeant honores, dum ipse minus recte valeo. Adhuc Cathedra mea Ripensis in eo felicitatis gradu divinitus posita est, ut vitæ meæ genus haud temere commutem, ne hoc quidem tempore, quo stipendia Professorum Hafniensium grande incrementum sub Christiano VI ceperunt.

[3]) Det fremgaar af flere Breve til dem i hans Brevvexling.

og han var dog endnu en Mand i sin bedste Alder (kun 42 Aar gammel). Det lader sig ikke forklare af en forbigaaende sygelig Stemning, som han rigtignok ved denne Tid udtaler. Heller ikke af Mangel paa Paaskjønnelse, som han behøvede;[1] han havde allerede udholdt een Tørning uden at forsage. Der maa have været en dybere Grund til hans literære Uvirksomhed, der maa have været noget andet, som indvirkede stærkt paa hans Sind, end alene „Mismod over at han saae sin Flid ubelønnet," hvilket antages for en Hovedaarsag. Der maa have rejst sig et eller andet Uvejr imod ham i Anledning af det i Aaret 1732 sluttede Skrift Amoenitates philologicæ, hvori han med større Frihed, end den Gang tilbørlig, havde talt om Religionen og Præsterne. Skjøndt jeg intet tilforladeligt kan sige derom, vil jeg dog ikke tilbageholde denne Formodning og hvad der taler derfor, da der maaskee endnu kan findes Efterretninger i Ribe eller her, som svække eller bekræfte den. Falster vilde (netop 1732), især for sin Helbreds Skyld, have gjort en Rejse til Holland, og var allerede rejsefærdig, men han kunde ikke faa Tilladelse fra Hoffet (ab aula)!; han var greben af Mismod, og tænkte paa en større Rejse.[2] Hvad kunde Hoffet

---

1) I et Brev til Krause 1721 yttrer han i Anledning af et Arbejde, som han ønskede omtalt i de lærde Tidender: Eò autem cupio, ut excitentur sagaciora ingenia, quæ meum feliciori opera amice adjuvent. Amice, inquam, id est sine obtrectandi studio, quod oleum meum exhauriat, lucernam exstinguat.

2) Havercamp skriver til Falster den 22 Febr. 1732: Recte facias et forsan olim proderit, quod patriam hanc nostram visere proximo vere cogites. mihi nihil gratius accidere poterit. Desiderat quoque te videre Legatus Danicus Griss, vir humanissimus et eruditorum cultor eximius, splendidæ bibliothecæ possessor. Munusculum tuum, Satyram elegantem Juvenalis, ipsi cessi et lubens accepit, una cum uno ex Exemplaribus Amœnitatum tuarum. Poterit is in tempore prodesse Tibi· — Falster svarer Id. Maj.

have imod at en Rektor rejste udenlands, hvis der ikke var noget andet under, hvis det ikke tænkte paa at tiltale eller underhaanden lade ham føle sin Misfornøjelse? Om Falsters Dygtighed som Rektor har der aldrig været mere end een Stemme, og dog faar han to Gange just som saadan Irettesættelser, den ene Gang ved et kongeligt Reskript (1733), den anden i et Brev fra Holstein (1736).[1] Slutningen af Falsters Brevvexling er forfærdelig mager; den indeholder egenlig ikke andet, end et mysteriøst Brev til Hofpræsten Bluhme.[2] Hvad, maa man vel spørge, skulde bevæge en

1732: Jam pedem in vehiculum, imo in ipsam patriam tuam intulisse mihi videbar, quum iter, quod valetudinis maxime causa animo susceperam, finitum est. scilicet missionem ab aula impretrare non potui. Illustrissimo Legato nostrati fac multum honorem meo nomine habeas, cum summa reverentiæ meæ testificatione. Quod scribis, Hunc in tempore prodesse mihi posse, indicium est animi bene mihi cupientis: ego vero nihil cupio, ego felicitatis meæ modulo contentus sum, ego sarcinas quotidie colligo, tanquam e vita profecturus.

1) See Chr. Thaarups Udgave af Falsters Satirer, Fortalen, S XX.

2) Det er et Nytaarsbrev, skrevet postrid. Kal. Dec. 1736, og lyder saaledes: Quod omnia facio, ut boni de me bene sentiant, et rationis est et, quam profiteor, philosophiæ. Quod boni de me bene sentiunt, beneficium est, quod nunquam non avidus accipio, gratus agnosco. Quorsum hæc, summe Venerabilis Fautor? Meministi procul dubio, quam benigne de me cum Illustrissimo atque Excellentissimo nostro C. C. de Gabell (qui Te plurimum salvere jubet) nuper locutus fueris, usque eo, ut, quum ore summi illius Herois loquentem Te audirem, haud absque summa oris verecundia audirem. Gratissimam mihi Tuam de me existimationem fuisse, nemini dubium esse potest, atque tanto quidem gratiorem, quod non abs homine aut mei nimis cupido, aut levi vanoque, sed a Te proficisceretur, virtutis bonarumque artium et sedulo cultore et æquo æstimatore. Nec proinde mirum cuiquam videri potest, partim ut reverentiæ meæ munus expleam, partim ut cursum benevolentiæ Tuæ promoveam, gratiam Tibi per exiguam hanc epistolam honorificentissime reddi a Servulo observantissimo. Lader det ikke som om Gabel havde paalagt Falster at gribe denne Lejlighed, hvorved Bluhme havde omtalt ham fordelagtig,

Mand som Falster til at søge Bluhmes Gunst eller yttre Glæde over den, hvis han ikke frygtede eller allerede havde haft Prøver paa hans Ugunst? Derpaa følger en Skrivelse til Holstein (1740), en Kommentar over 2 Cor. 3 om Bogstaven og Aanden; de fire Blade, hvoraf den bestod, har Falster skaaret bort, og af Slutningen, der alene er bleven tilbage, sees, hvilken Vægt han lægger paa Præsternes milde Sind.[1] Hvad skulde bevæge Filologen Falster til at indsende en theologisk Afhandling til Universitetspatronen, hvis der ikke var Ugler i Mosen? Alle hans Biografer bemærke Forandringen, ingen kan forklare den. Den ældste forkaster den Forestilling, at det var af Misfornøjelse, fordi han ikke blev paaskjønnet, og det med Rette; thi Afslag paa det store Værk over Gellius havde han allerede faaet, forend han udgav sine Amoenitates, og disse fandt Bifald fjern og nær; saa var der da kun tilbage den Udflugt, at Falster var ikke Polygraf, at han allerede var udtømt, at han vilde sikkre sin Berømmelse og frygtede at tabe den ved ny Skrifter, og saa havde han jo sin Skole,[2] o. desl. Alt dette er utilstrækkeligt. Der maa opstaa en stærk Formodning om, at

til, som Skik var, til Nytaar at indstille sig som hans Klient, men paa en Maade, der noksom viser, at han ellers ingen Patron havde i ham, og i andre Udtryk end naar han taler til sine virkelige Velyndere.

1) Til J. L. de Holstein, d. 20 Oct. 1840. Epistola super Ministerio literæ et spiritus II. Cor. III. Blandt det, som ikke er bortskaaret, forekommer: — non pugnant (ministri) sed mansueti sunt (etc.) Cujusmodi ministros orbi Christiano, quoad manet, ex animo voveo.

2) deficere quam desinere maluit — voluisse famam mature in tuto collocare et prospicere, ne pejus quid, quam fecerat, faciendo celebritatem nominis, quam gloriose sibi pepererat, perderet (etc.) Johannes Hansen (ikke Jens Hansen), Scholæ Ripensis Conrector. De vita et rebus Christiani Falsteri Commentariolus. Flensb. 1769—70. 4. Partic. 1—3.

Stemningen under Christian den Sjette standsede Falsters Virksomhed, ligesom den gav Holbergs en anden Retning; og da kan vel Mismodet, som det plejer, have bragt ham til at vende Tanken fra det ydre Liv til den Selvbeskuelse, der giver sig tilkjende i Satiren De falske Venner, og have fremkaldt den næsten personlige Bitterhed imod visse Gejstlige, der udtaler sig i Slutningen af Den latinske Skriverstue, der ikke var bekjendt som hans Arbejde.

Tre Aar før sin Død testamenterede Falster Universitetsbiblioteket sin Bogsamling, sine Haandskrifter og sin lærde Brevvexling. Han døde den 24 Oktober 1752, med de sidste Ord til sin Kone: „Nu rejser jeg, Grete!" Hans Enke (Margrete Baggesen) overlevede ham længe. De havde ingen Børn. Hans Symbolum, som stemmer overens med hans Liv, var Candide sed caute, hvilket han ogsaa har anbragt som Slutning paa Satiren De falske Venner:

Og om I sikkre leve vil,
Da vider, at oprigtig
Har intet Rim at passe til
Saa vel, som til forsigtig.

Til en Skildring af Falsters Karakter har hans Biograf Thorup givet gode Bidrag. Han elskede oprigtig sit Fædreland, men hans Skrifter vise, at han ikke var blind for dets Mangler; det er aabenbart, at han ofte følte sig ulykkelig under Videnskabelighedens fortrykte Tilstand. Til at smigre det slette ansaae han sig ikke forpligtet.[1] Men enhver Bit-

[1]) Til Sibbern skriver han 1720: neque enim teneri possum aut imperare mihi, ut patriæ, quam serio diligo, vernaliter blandiar. Til Krause 1724: Desidiosa est nostra scriptorum natio. Til Havercamp, der vilde have en Fortegnelse over de Bøger, som udkom her angaaende Studiet af Humaniora, 1725: Pro hominum fidem! quid postulas? an nescis hic homines frigere? Non me profecto oportet patriæ proditorem esse. (Falsters Brevvexling.)

terhed formildedes ved hans inderlige Godmodighed. Ligesom han i det selskabelige Liv var behagelig, underholdende og jovial, en Elsker af Børn, der flokkede sig om ham, var det ham eget, stedse at skjæmte endog med sin alvorligste, inderligste, dybeste Følelse. Han besad en vis Selvbevidsthed, som nogle kaldte Stolthed, men som kun var en uvilkaarlig Fornemmelse af, at han stod over sine Omgivelser; ydre Rang agtede han ikke.[1] Heller ikke holdt han af fortrolig Omgang med de Store, hvilket han udtalte i det Billede, der var anbragt foran Kaminen i hans Stue, en Satyr, der vil omfavne Ilden, hvis oplivende Virkning han første Gang føler, med den Advarsel: Hold dig ikke for nær til din Overmand! Derimod var dannede Kvinders Selskab ham en stor Vederkvægelse, og han taler flere Gange om en Dame (uden Tvivl Gehejmeraadinde Christine Harbo, som Skolebygningen især skyldtes, og som han tilegnede sin Indvielsestale), paa hvis Gaard han i Ferierne maa have tilbragt lykkelige og fornøjelige Timer.[2]

Der ligger overhovedet hos Falster noget dybere, noget inderligere, end hos de fleste andre; han fandt sin Glæde i

---

[1]) Jf. Amoenitates philol. 2, 146. De gradu ordinis scholastici. Han udvikler deri, at Gejstligheden uden Grund vil stille sig over Skolestanden, og fortæller, hvorledes en gammel fortjent Rektor ved en Kathedralskole havde faaet Rang; derover blev en obskur Provst i samme By saa vred, at han ved et Bryllup udgjød sin Galde, og spurgte Falster, hvorfor ikke ogsaa han havde faaet sig en Rang, saa at han kunde sidde ovenfor andre i et Gjæstebud. Falster svarede: Honorem ipsum, non umbram capto. Pulchrius multo existimo, nobilem esse, quam creari.

[2]) f. Ex. Amoenit. philol. 2, 222. Begyndelsen af Quæstiones murinæ: Otiandi causa in villam doctissimæ Heroinæ meæ proxima æstate (A. 1729) me contuleram. Det var ogsaa hende, der gav ham de Ebeltofte Mænds Stævning mod Musene, som er her indført.

en Forskning over højere Gjenstande, en Eftertanke over Livet, hvilke man ellers, naar Holberg og Gram undtages, yderst sjelden træffer paa i Literaturen. Man kan allerede slutte det af hans Satirer, men det ytrer sig ogsaa i hans filologiske Skrifter, som just derved faa en almindelig Interesse. Dertil hører ogsaa en vis Tilbøjelighed til at dvæle ved det uforklarlige, ved Fortællingen om Særheder og Idiosynkrasier,[1] hvoraf han havde en Fornemmelse hos sig selv. „Den eneste Særhed, man veed om ham," siger hans Biograf, var den Modbydelighed han fra Barndommen af havde for at røre ved et Fingerbølle (digitale muliebre.) En Dame, som han gjorde meget af (uden Tvivl nysnævnte Fru Harbo), og som kjendte denne hans Grille, tvang ham engang til at overvinde den, i det hun forsætlig, men ligesom af Vanvare, lod sit Fingerbølle falde. Hvad var derved at gjøre? Den arme Rektor maatte, uagtet al sin Modbydelighed, tage sin Kontrapart op, og bevise ved denne Sejer, at han var en Mand af Levemaade.[2] Dette var dog ikke den eneste Særhed hos ham; hans Biografer fortælle blandt andet, og han bekræfter det selv, at han fandt Smag i Kattemusik, og han forklarer det af Ligheden med den menneskelige Stemme.[3]

---

[1]) See under Poesien Bemærkningerne til Satiren Verden som et Dollhus.

[2]) Amoenit. philol. 2, 231. De odio ex phantasia. Efter at Falster har fortalt, hvorledes han tog Fingerbøllet op, og rakte hende det, vedbliver han: Quo facto, gynæceum risu et plausu plenum, sibi de novo hoc spectaculo, mihi de insperata animi victoria lautibundum gratulatur. Illustrissima domina, unde et quomodo inaudita illa innoxii digitalis aversatio in animum meum descenderit, serio percontatur. Cui ego respondeo, quod Poëta, cur Volusium non amaret.
— Non possum dicere quare.

[3]) Nys anf. Afsnit de odio ex phantasia, S. 235—236: Taocre nequeo, cum de humano in feles odio philosophamur, contrariam

Falsters filologiske Skrifter ere anførte hos Chr. Thaarup; derfor bemærkes her kun de vigtigste.

Supplementum lingvæ latinæ, sive Observationes ad Lexicon Fabro-Cellarianum, cujus mille aliquot Lacunæ ex auctoribus, aureæ, argenteæ et æneæ ætatis, supplentur. Cum præfatione Severini Lintrupii. Flensb. 1717. Dette Arbejde, der var en Frugt af 86 klassiske Skribenters Læsning, gjorde Opsigt; det ansaaes for umuligt, at det kunde være en saa ung Mands eget Arbejde; især nedsatte Stübel det i Fortalen til sin ny Udgave af Fabri Thesaurus, der udkom senere i samme Aar. (jf. Thorup i Falsters Biografi.) Striden med Stübel, der fra Falsters Side førtes med Klarhed og uden Skaansel, i to Breve, Animadversiones epistolicæ (see Titelen hos Chr. Thaarup), fortrød han siden, og han siger derom i Amoenit. philol. 1, 14, i Casus conscientiæ philologicæ: Fatebar me nunquam sine ægritudine animi aut aliter de ista pugna cogitasse, quam de homicidio (jf. Thorup), hvilket ikke var en Følge af nogen forhen begaaet Overilelse, men kun et nyt Beviis paa hans milde Sindelag.

Qvæstiones Romanæ sive Idea historiæ litterariæ Romanorum — quam claudunt denique Memoriæ obscuræ clarissimorum quorundam ingeniorum et monumentorum apud Romanos. Sumptibus Autoris. Lips. et Flensb. 1718. Tillægget har Aaret 1719, siden udvidet 1722. Den rommerske Literaturhistorie var øst af Kilderne selv; jf. Slutningen af Lintrups Fortale til Supplementum linguæ latinæ.

Cogitationes variæ philologicæ tripartitæ quarum pars prima usum philologiæ profanæ in studiis theologicis ostendit; secunda labores præcipuos complectitur, qui in re philologica vel desiderantur vel redundant; tertia controversias gravissimas Philologorum et Criticorum componit. Lips. et Flensb. 1719. Fortalen oplyser, at dette Skrift egenlig var forfattet in gratiam et emolumentum Juvenis Nobilissimi mihique multo dilectissimi

---

et perridiculam aurium mearum naturam, quæ felina voce, qua signum quoddam pugnæ datur, haud aliter ac suavissimo concentu afficiuntur, quia nescio quem sonum et quasi vagitum humanum in ea percipere sibi videntur.

Alberti Thura, og giver Anvisning til et lille udvalgt filologisk Bibliothek. Bogens Indhold sees af Titelen. Til det, som manglede, hørte en Græcorum historia litteraria, af hvis Indhold han meddeler et Udkast. Fortegnelsen over Udgaverne af de latinske Forfattere oplyser den daværende Tilstand.

Vigilia prima noctium Ripensium sive Specimen annotationum in A. Gellium, quo liber huius VIII[vus] deperditus ex infimis tenebris in lucem vocatur, Præmissis Prolegomenis ad tuendum γνησιότητα Lemmatum Gellianorum (etc.) Havniæ 1721. Tilegnet Paul Løvenørn. Af Anmældelsen i Højers Nova literaria Nr. 5. tilføjes her følgende, da dette Skrift næsten er at betragte som et Haandskrift: In prolegomenis Lemmata Gellio egregie vindicauit, eorumque ad lexicorum ampliationem vsum ostendit, idemque deinde argumentum in Specimine Lexici Gelliani digne prosecutus est. Nec in ipso opusculo infeliciter diffussissimam, qua pollet, ostendit lectionem, etiamsi non sint defuturi, quibus et totum consilium celeberrimi Falsteri audacius, quam pro nostri seculi homine videatur, et in ipsa tractatione nonnulla displiceant. Clamabunt, inauditum adhuc esse, deperditas voces ex mera coniectura supplere, minus autem tolerandum, integros libros sola ingenii fertilitate velle restituere. (Derpaa gaar han over til Enkeltheder). — Da dette Skrift indeholder et Specimen Lexici Gelliani, er det at ansee som Forløber for Noctes Ripenses in Noctes Atticas Gellii, Haandskrift paa Universitetsbibliotheket, i to Tomer i eet Bind fol., udenpaa hvilket der staar: Legatum Christiani Falsteri 1753, en alfabetisk ordnet Kommentar, hvortil han ingen Forlægger kunde finde. I Slutningen af Amoenit. philol. 2 D. De vita et rebus Auli Gellii, Tilegnelsen til Havercamp, taler han om sit Arbejde over Gellius, tribus in Folio Tomis comprehensa. I et Brev til Havercamp, d. 8 Maj 1726. skriver han: Meapte manu, cujus imaginem hic cernis, scriptitata sunt cuncta, operis typographicis nullum, quemadmodum spero, præpedimentum objectura. Præmium a bibliopola nullum reposco, præter XX Exemplaria atque in his XII nitide compacta. Havercamp fandt ingen Forlægger, og Falster fik sit Haandskrift (duo volumina in folio) tilbage i September 1728. (See i øvrigt Chr. Thaarup.) Dette kunde bedrøve Falster, men kunde

det bevæge ham til, aldeles at holde inde med sin Virksomhed fem Aar efter?[1] Kunde han virkelig, under Filologiens daværende Tilstand, vente sig Forlægger til et saa uhyre Værk? Hans filologiske Lærdom var bekjendt nok for hele Verden, men besad han ikke i sig selv, udenfor den, en uudtømmelig Rigdom paa ædle Tanker, og denne Kilde til Glæde, til den ubetalelige Fryd at virke for sin Samtid og for Eftertiden, skulde han tilstoppe, naar der var Lejlighed nok til at lade den rinde? Det vilde være uforklarligt; men naar Holberg, den ubetvingelige Skalk, maatte tie, hvorledes skulde da Falster, den sindige, den beskedne, den tilbageholdne Falster, opløfte sin Røst?

Amoenitates philologicæ. Amstelodami 1729—32. Tre Bind. Falster havde selv kaldt dette Skrift Sermones varii, men Forlæggeren vilde have det omdøbt. (Falsters Brev til Triller 1729 og Brevvexlingen med Havercamp). Honoraret var nogle (ikke engang tyve) Exemplarer. Otto Thott siger om dette Skrift (i sit Brev til Falster, Januar 1733): Haud sane dixerim, utrum ipse liber doctiorem, an præfixa ei epistola humaniorem Te esse declarent; id tamen accipe, nihil mihi Discursibus illis videri mundius, nihil argutius. I Universitetsbibliothekets Exemplar har Falster selv tilskrevet Bemærkninger.

Falsters latinske Brevvexling, Haandskrift i Universitetsbibliotheket. (Donatio Variorum 2 a. et 2 b. 4.) Brevene ere ordnede efter Aarene fra 1715 til 1747. Paa eet Sted har han deri samlet andres Meninger og Recensioner af hans Skrifter, til hvilke der desuden findes andre Oplysninger. Om Striden med Stübel skriver han i December 1717 fgg. til N. P. Sibbern. Til Bodenburg skriver han 1719, at der ingen offenlige Bibliotheker ere i Jylland, men Peder Fog til Rygomgaard vil oprette et i Kirken i Aarhus. Til sit Skrift om Skolebibliotheker: Sermo Panegy-

[1]) I Brevet til Krause foran Admonitiones ad interpretes A. Gellii (Amoenit. philol. 3 D.) siger han, i Anledning af Grams Bekymring, at dette Værk aldrig skulde see Lyset, — non profecto pro immortalitate operis mei sollicitus (quasi absque hoc mundus foret mortalior), non furti timidus (quid enim? abstulerint mihi posteri laboris pretium, duo tantum lintea, aut si quid vilius, abstulerint: nihilo minus securus dormio.)

ricus de variarum gentium bibliothecis scholasticis, 1720 (med Berømmelse anmældt i Højers Nova literaria, Nr. 1) indhentede han Oplysninger hos Bodenburg i Berlin, Bouchier i Oxford, Jesuiten Martin Puriselli i Fridericia; Puriselli meddeler en temmelig udførlig Fremstilling af Jesuiterskolerne. Kjøbenhavns Ildebrand omtales i et Brev til Krause, prid. Kalend. Novembr. 1728, og i et til Havercamp 1729: septem officinæ typographicæ in vastissimo illo incendio Hafniensi perierunt. — Forlæggeren i Amsterdam skriver til Falster paa Latin 1730, og beder ham at svare sive Germanice sive Latine, et si Germanice, litteris latinis, si placet.

Som Filolog har Falster et varigt Navn, om end hans Skrifter nu kun betragtes som Rariteter, som dansk Satirdigter er han med Rette stillet ved Siden af Holberg; men besynderligt er det, at ingen (ikke at tale om det bejlige Sprog) har dvælet ved det aandrige Indhold af hans Amoenitates philologicæ, at ingen, det jeg veed,[1] har gjort opmærksom paa, hvilke Oplysninger der findes i denne Guldgrube til vor Literaturs Tilstand, og hvilke vi kunde have ventet i en Fortsættelse af dette eller i lignende Skrifter, hvis han til sin Død havde vedblevet at meddele Betragtninger over sine Tidsforhold.

Skjøndt Falster naturligvis skattede Lærdom, just fordi han kunde vurdere den, staar han dog i denne Henseende omtrent paa samme Trin som Holberg: han vil have den gamle indgroede Sprænglærdom afskaffet i alle Fag, og fremdrager Videnskabens Anvendelse i Livet og dens moralske Tendens; ja, han er nær ved, at sætte den Ulærdes Dannelse, ikke under, men over den Lærdes.[2] Ligesom Holberg

---

[1]) Kun Werlauff har i sine Antegnelser til Holbergs Lystspil givet tvende Meddelelser af disse „lærde og interessante" Amoenitates.

[2]) Udførlig handler han derom i Amoenit. philol. 3, 199, De præputiis doctorum circumcidendis, og 3, 203, De præstantia sapi-

var han en Hader af Polymathi, og vilde, at en Mand skulde opoffre sig alene til eet Videnskabsfag.[1]

Den især i de højere Stænder herskende Foragt for Modersmaalet, hvilken beforbredes ved Udenlandsrejser og fremmede Hovmestre, gav ham Anledning til med Varme at tale dets Sag. Hvad han i sin Satire, Den baarlige Udenlandsrejse, har givet i en poetisk Form, har han i Prosa fremstillet i en ypperlig Skildring af en ung Adelsmand, der efter sin Hjemkomst bugner af Forfængelighed, af Løgne, af Foragt for Fædrelandet. Det er en Skildring efter Naturen.[2] En anden Gang kommer en ung Mand hjem, efter at have tilbragt den bedste Del af sin Ungdom i Frankerig, og er saa indtaget af fransk Sprog og Literatur, at da Falster i sit Bibliothek viser ham et Skrift om Bibliothekerne i Paris, udbryder Ynglingen henrykt: O vos Galli mei! O vos scitissimi jucundissimique Galli mei, omnis elegantiæ et venustatis in vita humana magistri! hvorimod Falster udraaber: O vos insidiosi Galli, bonorum nostrorum parasiti, omnis voluptatis magistri, juventutis nostræ corruptores![3] En Grevesøn, der var kommen til den Alder, at han skulde

entiæ popularis ff. 3, 33, De barbara seculi nostri eloquentia, o. lign. Fac, siger han f. Ex., Philosophia Naturalis atque Moralis quæ et emolumentum et ornamentum societati humanæ affert, diligentius in Scholis et Academiis colatur.

1) Decalogus literarius, i Amoenit. phil. 2, 165. Det sjette Bud. (S. 170): Non moechaberis. Hoc est: Ut recte proficias, ut gloriam ex studiis consequaris, ut patriæ civem te utilem præstes, unum disciplinæ genus, cui totum te tradas, sequitor. See ogsaa 2, 65 De polygamia studiosa. Den A. H han deri omtaler er, efter hans egen Tilskrift, Augustinus Haa.

2) Am. phil. 1, 66. Soloecismus Politicus circa Peregrinationem. Den maa læses i sin Helhed.

3) Am. phil. 2, 189. De civilibus priscæ reverentiæ et urbanitatis officiis in vita communi.

reise udenlands, blev sendt til Falster, der skulde prøve hans Kundskaber; han syntes aldrig at have lært sit Modersmaal, eller at have glemt det igjen. Moderen vilde ikke bære Skylden derfor, thi hun havde just, for at hendes dyrebare Stifsøn kunde have Leilighed til at bruge Modersmaalet og bevare sin Kjærlighed til det, holdt danske Tjenestefolk;[1] Hovmesteren, homo vanus et arrogantiæ plenus, som mærkede, at han nok kom til at bære Skylden for Drengens Uvidenhed, raabte paa Fransk: tant mieux, og udbrød i Dadel over det danske Sprog: eam esse Danici oris ἀναφροδισίαν ut nullam plane neque gratiam neque majestatem heroicam haberet. Da vendte Falster sig til den unge Greve, og sagde til ham: Tal Spansk om du vil, med denne Vindmager,[2] Fransk, naar du vil spøge, med Kvinder, Italiensk med Fyrster, Tydsk med Fjender; men glem ikke, at du skylder dine Landsmænd at tale med dem i deres eget Tungemaal, og at det er Troløshed imod Fædrelandet at foragte dets Sprog. En af de Tilstedeværende, doctus quidam amicus, qui adstabat, udraabte, at det var kommet saa vidt med os Danske, at vi med Rette kunde tvivle om, om vi levede i Frankerig eller i Tydskland eller paa een Gang i begge, at vi midt i vort eget Land levede som i et fremmedt, men at vort gamle Sprog dog endnu var til i det mindste i Retten og i Kirken (in jure dicundo et sacris faciundis). Men da nu Ynglingen ydmyget og rødmende bad om en Anvisning til at dyrke Modersmaalet, for at han ret kunde

---

[1]) Admonitionem meam clam ex insidiis mater exceperat, quæ, ut omnem neglectæ patriæ orationis culpam a se amoveret, in aula sua eo servitia pleraque Dana semper ali prædicabat, ut privignus suus domesticæ linguæ usum et amorem ex animo ne amitteret.

[2]) cum adulterino hoc Volcatio tuo.

sætte sig ind i den danske Ret, — o Vee! da vidste Falster ingen bedre at give ham, end den danske Oversættelse af den hellige Skrift, sammenlignet med de fremmede.[1]

Endnu vigtigere er dette Skrift, fordi det oplyser den religiøse Tilstand, viser, hvor udbredt Fritænkeri allerede da har været i de dannede Stænder, levendegjør Falsters Stilling mod Holbergs, begges Forhold til Kirken. Det var ikke en eller anden opsnappet fritænkersk Yttring, men en fortsat Selvtænkning over Verden og Evangeliet og Kirken, der havde udbredt sig til alle Sider, og paa hvilken Præstestanden alene ikke kunde indlade sig. Paa to Steder især afhandler Falster denne Materie,[2] paa mange andre vender han tilbage dertil. Af det første seer man, at Theologerne ikke havde noget godt Øje til Lægerne, som de ansaae for Atheister, eller til Filologerne, der beskjæftigede sig med den hedenske Lærdom. Fritænkerne eller de, som ansaaes derfor, forfulgte igjen Kirkens Hyrder, om hvis Levnet de ikke havde de bedste Forestillinger, med Spot og Dadel; og dette gav selv i selskabelige Samkvem Anledning til skarpe Rivninger.[3] For at afvælte al Mistanke

[1]) stilum vero S. Scripturæ, versionibus exoticis, ubi usus sit, adhibitis, optimum fore Danice dicendi magistrum. Am. phil. 2, 13. De jure linguæ patriæ.

[2]) Am. phil. 1, 43. 2, 84. Religio Philologi og De pia credulitate.

[3]) Cænam amicis natalitiam vir spectabilis dabat. Aderat conviva multi joci, rei medicæ professor. Is jam secundâ craterâ, quæ ad hilaritatem pertinet, pulchre incalefactus, cachinnô derepente sublatô, omnium in se oculos convertit. Rogatus causam, Temperare, inquit, a risu non possum, quod ego Medicus inter Theologum et Mathematicum sedeo, quorum unum, ut vulgo dicitur, oportet esse Atheum. Mathematicus, ut erat ingenio non infestivo, Atheum interpretabatur hominem ab herba The aversum sicuti contra Theologum, qui ejusdem virtutes prædicat potuque delectatur. Tum Theologus argutiolæ impatiens, et ludum se ex compacto fieri temere suspicatus, subducto supercilio utrumque

fra sig, sendte Falster en Theolog, der i en lignende Kontrovers ikke havde spilt nogen glimrende Rolle, sin Trosbekjendelse: Een Gang i sit Liv som et ungt Menneske paa nitten Aar, imedens han lagde sig efter Theologi, havde han tvivlet om Guds Tilværelse, men blev ved Guds Hjælp snart bragt paa den rette Vej ved at blive opmærksom paa Stjernerne som Guds Vidner og Forkyndere.[1] Siden den Tid takkede han Gud, at han var født og opdragen i den evangeliske Kirke; han bekjendte den Augsburgske Konfession,[2] men afholdt sig fra al Spot over anderledes Troende; han gjorde sig overhovedet en Samvittighed af at tviste om religiøse Gjenstande, og al Trætte om Subtiliteter overlod han til andre.[3] Han ærede den hellige Skrift, men beklagede, at den blev behandlet af saa mange urene Hænder, mishandlet af saa vanhellige Penne.[4] Ingen maatte tro anderledes om ham, forbi han fandt sin Glæde i profane Videnskaber. Gud var ham en Fader, der elskede alle sine Børn, forbarmede sig over dem, der ikke med Villie fore

---

incessere, maxime Medicum, et Hippocratem in Atheismi crimen serio vocare. Exoritur bellum sacrum, illô decimum quemque in gente medica impium et profanum palam pronuntiante; hôc se suumque principem ex formula V. C. Dan. Wilh. Trilleri vindicante. Interea fama parum secunda Theologo fraudi erat; nam et avaritiam fœneratoriam exercebat et tabernas frequentabat (etc. etc.)

1) Sidera qui spectat, juret is esse Deum.

2) — quod puer a casta illa et incorrupta Ecclesia Evangelica, quam Lutheranam vocamus, legem, qua Deum colam, Augustanæ Confessionis accepi.

3) De religione altercari mihi prope religio est. In arcam Noæ ejusque modum non inquiro. Satis habeo miracula divina pio animo contemplari (etc.)

4) Sacras litteras eâ veneratione prosequor, ut sæpe imo semper doleam eas a tot illotis doctorum manibus contrectari, a tot immanibus ingeniis exerceri, tot profestis calamis inquinari.

vild, og som ingen gjorde arveløs uden den forhærdede Spotter; al hans Attraa var, at føre et fromt og uskyldigt Liv og at vinde det evige.[1] Kort, han hylder Konfessionen, men grubler ikke over dens Enkeltheder, og stiller Undersøgelsen om dem langt nedenfor hvad man i Kunstsproget kalder den rene Deisme. Paa det andet Sted fører Falster os en af hin Tids Fritænkere for Øje, der fra Bogen havde givet sig til Militærstanden, der nagedes af Tvivl om alt, endog om Videnskabens Udbytte, og som endelig paa sit Sygeleje kom frem med sine Tvivl om selve Troslærdommene.[2] Den Maade, hvorpaa Falster omvender ham, ved at foreholde ham det sygelige i denne almindelige Tvivlesyge, ved at undersøge de tvivlsomme Skriftsteder med ham, ved at foreholde ham den guddommelige Autoritet som langt højere end menneskelige Meninger, ved at anvende Argumentet ab tuto o. desl., giver os Indsigt i Falsters egne Forestillinger, som uden Tvivl mange paa hans Tid delte. Den ubetingede Hylding af Konfessionen, den blinde Tro paa dens Dogmer, uden Tanke om Indskrænkning og Forbehold, det see vi, var ikke mere til; men skulde den endog fejle i noget, saa var det dog bedre at holde sig til den, end at gives til Priis for lutter vaklende menneskelige Meninger;[3]

---

1) Studeo, non tam ut doctior quam ut melior evadam. Animum meum nihil frequentius subit quam mortis et suavissimæ immortalitatis imago. Conscientia mihi maxime curæ est, ut Deo pie vivam, proximo juste et innocenter. Summa votorum meorum est, ut ex hujus vitæ hospitio feliciter in exoptatissimam illam beatarum animarum patriam quandoque redeam.

2) De variis doctrinæ nostræ Articulis, ex. gr. de persona et divinitate Domini Nostri Jesu Christi, de vera præsentia corporis et sanguinis ejus in S. Cæna, de resurrectione.

3) – monebam, piam Augustanæ Confessionis credulitatem, si vel maxime errore aliquo forte, præter opinionem nostram, non vacaret, omni tamen metu et periculo vacare, melioremque esse eorum causam, qui a sacra simplicitate ne latum quidem unguem discedunt, quam qui ingenio humano indulgent et obsequuntur.

og man gav sig, som Falster, til Ro med den gamle Formel: Malo nimis ignavus esse, quam nimis curiosus, nimis timidus, quam audax nimis et temerarius. Det er det samme Trin, paa hvilket Holberg, dog med en vis Forundring og Forudseenhed, omtrent blev staaende.

Mange Forestillinger, som den gamle Dogmatik havde optaget i sig, kom nu, uden Tvivl til ikke ringe Forargelse for Geistligheden, til Undersøgelse, og friere Meninger udbredte sig til alle Sider. Vi finde saaledes hos Falster en Samtale med en Jesuit om Jordens Bevægelse og andre Natursandheder.[1] Spøgelsers Tilværelse vilde han vel ikke nægte, men de fleste Fortællinger derom vare løs Almuesnak og tomme Indbildninger.[2] Ja, i en stor og talrig Forsamling tog endog en dannet Dame ikke i Betænkning, tværtimod Kirkens Lære, at haandhæve Hedningenes Salighed. Ved Indvielsen af den ny Skole i Ribe (1727) holdtes nemlig et stort Selskab hos Falsters Patronesse (illustrissima et doctissima mea Heroina), hvor man kom til at tale om Hedningenes Dyder, og hvor hun (tildels beraabende sig paa Apostelen Peder og paa Luther) ligefrem paastod deres Salighed. Da derpaa en af de tilstedeværende Præster (Theologus quispiam morosus) til de bekjendte Bibelsprog føiede, at Hedningene vare fordømte, fordi de ikke i Kirken havde søgt den sande Gudsdyrkelse, bad hun Tilhørerne betragte selve den kristne Kirke, der var oplaret

---

[1]) Am. phil. I, 62. Physica Patrum, og deri: Solne an terra moveatur?

[2]) Am. phil. I, 130, De spectris. De reliquo non diffiteor, plerosque superstitiosi et male creduli vulgi sermunculos de spectris extra fidem esse, insomnia esse, fabulas imaginariis ægrotantium deliramentis similes esse. (Man maa erindre, at det var den Gang en irreligiøs Mening.)

ved Evangeliets Lys, hvor uenig den var, hvorledes Katholikker, Reformerte og Lutheraner gjensidig fordømte hinanden til Helvede.[1] Endelig udtalte hun saa stærkt sin Mening, hvilken Uforskammenhed (temeraria impudentia) det var at fordømme der, hvor Skriften ikke gjorde det, og at Gud paa den yderste Dag vilde dømme Jøder, Kristne, Muhamedaner og Hedninge efter den Lov, de hver især havde faaet, — saa at Præsten pludselig gik bort (ex consessu repente se proripuit). Falster selv torde imidlertid ikke gaa ind paa en saa stærk Ytring, og mindede kun om Guds Barmhjertighed.[2] — Slige Diskussioner have uden Tvivl den Gang været almindelige, og det er igjennem denne Luft, der var svanger paa Fængstof, Holberg kastede sine Lyn.

Ikke blot enkelte Lærdomme bleve udsatte for Kritik, men hele den theologiske Behandling med sit barbariske Sprog vakte Afsmag; og medens de unge Theologer, ut fert illa ætas, som Beviser paa Klogt, Skarpsindighed og Veltalenhed beundrede de skolastiske Distinktioner, ligesom i vore Dage de Hegelske Floskler, vendte ældre sindige Mænd sig bort fra denne uendelige Barbarisme og disse lærde Gjøglerier (doctas præstigias.) De fandt med Falster, at det ingen Anbefaling var at tale uforstaaelig (nihil exquisite dictum puto, quod laboriose interpretandum sit) og beklagede, at de fleste Theologer forfaldt til paa barbarisk Vis at danne ny Ord, som om de gamle og forstaaelige vare tabte.[3] Især

[1]) Circumspice, inquit, ipsam Ecclesiam Christianam, clarissima Evangelii luce collustratam; hujus tam discors est concordia, ut alius alium a sacris suis alienum thesauro orci tradere cæloque excludere non vereatur; ut inter Romanam, Reformatam, Augustanam, ceterasque confessiones et doctrinas non magis quam inter horologia conveniat.

[2]) Am. phil. I, 240. De cælo Gentilitium.

[3]) Am. phil. I, 160. De Barbarismis Theologiæ philosphicis. Talen er om en Forelæsning over Theologia, quam vocabulo parum

maatte der lægges Vind paa, at hine ufrugtbare Undersøgelser (vanæ quæstiones), der havde beskjæftiget Fortiden saavel i Theologien, som i andre Fag,[1] kom til at vige for væsenlige og frugtbare; og at vor Tro ikke blot blev en Bekjendelse med Læberne.[2] I Bibelfortolkningen var der overhovedet indtraadt et Vendepunkt. Med megen Alvor advarer Falster imod Naturstudiet, dels naar det opstiller Hypotheser, dels naar den hellige Skrifts Autoritet derved udsættes for Fare.[3] Sammenligning med profane Skrifter ansaae han for tilladelig; han havde engang lignet nogle af Frelserens Ord med M. Antonin, derover maatte han høre ilde, og forsvarede sig.[4] Men han beklagede den hellige Skrifts Skjæbne, der tyktes at være den ulykkeligste af alle

---

pio, ut opinor, Polemicam vocant. — Cathedram magister ascendit, multa oppido præclare docet, pleraque nimis argute et obscure disserit. plena omnia barbarismis erant, sive terminis, uti vocant, Scholasticis et Distinctionibus. Man maa læse det hele Sted og Udviklingen af Falsters Mening, der omtrent gaar ud paa Goethes Udtryk: das Geheimniß kam an den Tag, daß sich sehr gemeine Gedanken hinter solchem Popanz von Ausdruck versteckten.

1) F. Ex. Unde spinea Christi corona facta fuerit; unde flagellum illud, quo Salvator mercatores templo exegit; cujusnam fuerint nuptiæ illæ, quas Christus primore suo miraculo illustravit. Am. phil. 1, 216.

2) Am. phil. 1, 24, Idololatria civilis. — Unum Deum in tribus personis profitemur; sed (horret animus dicere) tres sæpe aut plures deos in una persona sive persolla (ut cum Plauto in re seria salse jocari liceat) veneramur. Deo cultum fere nullum relinquimus nisi litteratum (etc.)

3) Am. phil. 1, 245. De studii physici temperamento. Man maa holde fast paa aquæ supra cælum hos Moses; ikke tvivle om Syndfloden og Noæ Ark, skjøndt hin ikke kunde være almindelig og denne ikke rumme saa mange Dyr; ikke antage Gjennemgangen over det røde Hav for Følge af en naturlig Ebbe, osv.

4) Am. phil. 3, 88. Num quæ religio vetat Scripturam sacram cum profana conferre? Han forsvarer imod J. L. Mosheim nogle af sine Yttringer i Cogitationes variæ philologicæ.

Bøger, eftersom den ved alle Meningsforskjelligheder maatte lade sig række og strække til alle Sider; ja alle kristne Sekter søgte og fandt Bekræftelse i den paa deres egne Meninger og Indfald; de gjorde med den ligesom de gamle Filosoffer med Homer, der snart maatte være stoisk, snart epikureisk, snart peripatetisk, snart akademisk, alt efter Fortolkernes egne Forestillinger. Deri saae han tilsidst ingen anden Udvej, end at bevare den rene Text, de guddommelige Ord, uden nogen menneskelig Tilsætning; saa at endog de, der samlede Varianter, maatte ansees for Textforbærvere, der befordrede Kjætterier, og Bibeloversættelserne med deres Forklaringer for en Misbrug.[1] Hvorledes skulde de ellers undgaas, disse forargelige Stridigheder, nu imellem Kirkerne, nu indbyrdes imellem Theologerne, hvilke han taler om med en Blanding af Sorg og Harme, og som han vilde ønske maatte blive ubekjendte for hele Verden.[2] Ved Sam-

---

[1]) Am. phil. 3, 87. jf. 3, 192, om den Berlenburgske Bibel. — Num bene de Sacris Libris merentur, qui variantes horum lectiones vel ex Msstis conquirunt, vel ex ingenio extundunt? Pessime, ut ego quidem opinor, pessime. Hi Pyrrhones quidem Christiani esse mihi videntur; hi hæreses sæpe vel augent vel confirmant. — quod ego constanter eas Bibliorum editiones omnium præstantissimas diligentissimeque interpretatas censere soleo, quæ interpretatione carent, quæ nativum, ut ita dicam, colorem divinum habent, nullis pictorum luminibus atque umbris humanis illustratæ. Hvor klart har det ikke staaet for Falster, at her var Grændseskjellet; naar det var overtraadt, gik man ind paa Opløsningens uendelige vide Slette.

[2]) Am. phil. 1, 7. De odiis Theologicis. — Theologi, qui ob levem discordiam fluctus in simpulo excitant, tragædias in causa adiaphora movent, quasi actum de cælo (etc.) jf. Falsters Brevvexling, Brevet til N. P. Sibbern 1718: piget enim memorare tumultum, quem excitarunt apud nos Observationes Wolfburgianæ nuper damnatæ et prohibitæ quasi monstri qvidquam alant, quasi sanam Theologiam evertant, sed hanc tragædiam nescire non potes, atque Tecum nescirent omnes cæteri, omnes

talen om Biskop Hans Baggers Brev til Kongen imod de Reformerte, der stærkt og træffende dadles, saavel som paa andre Steder,[1] fører han os endelig til samme Maal som Holberg, Tolerancens Nødvendighed.

Falsters Anskuelser af de kirkelige Tilstande overrasker undertiden ved deres Frihed, og forbereder os paa Kirkens følgende Stilling. Han vilde f. Ex. at Edsaflæggelsen burde afskaffes som ukristelig eller i det mindste indskrænkes.[2] Den herskende Kirkedisciplin, det offenlige Skriftemaal (for Lejermaal) burde ikke finde Sted.[3] Menighederne burde ikke selv vælge deres Præster; det gik over Almuens Synskreds. Engang blev en Præst valgt alene af den Grund, at han havde to Medbejlere, af hvilke den ene var halt og den anden skjævhalset, og det kunde Bønderne ikke lide.[4] Han ærer

boni, omnes docti, ne patria nostra non modo (ut est) sterilis, sed et inculta bonæque frugis impatiens peritis rei æstimatoribus videatur, adeoque in reprehensionem, invidiam, contemtum incurrat. — Lad os ved Siden af Falsters Alvor stille et Exempel paa, med hvilken Letsindighed en Theolog kunde tale om sligt. Tychonius siger blandt andet i Tilskriften (til en Enke) til Ligtalen over Anders Kierulf: „Hvor vilde de Lærde ikke havt over nok at hegle igiennem deres Lærdoms-Hegle, at drifte, sælde og sigte, dersom de havde havt i Stæden for 4 Evangelister heele 50 og fleere Evangelier, som har været digtede i de allerældste Christenhedens Tider; og istæden for en lille Bog af Apostlernes Gierninger 36 slegfredde dito Historier klinkede og klistrede sammen af bare klogelig (ja daarlig nok) optænkte Fabeler, hvilke vi erindrer og læser, i gamle Tider at have været til, men ikke beklager, ey mere i vore Tider at være til. Og lige saadan er det og vel med Apostlernes Breve" (etc. etc.)

1) Am. phil. 3, 1. Det ottende Bud i Decalogus litterarius 2, 171 o. fl. St.

2) Am. phil. 1, 228. De jurejurando in Republica Christiana coërcendo.

3) Am. phil. 2, 216. De ecclesiastica veterum gentilium disciplina.

4) Am. phil. 3, 112. Num sacerdotes a plebe eligi fas sit. — Addebam, electionem illam sacerdotalem mea quidem sententia minime judicii vulgaris esse, meliusque rusticum, quid oratores quam oratores, quid rastra quam rostra deceat, perspicere.

Theologien og den gejstlige Stand, men saa højt, mener han, skulde man dog ikke sætte denne Stands Hellighed, som om Gud elskede dem alene.[1] Det er overalt, efter hans Fremstilling, Præstestanden, der hænger fast i det bestaaende, der med Hænder og Fødder sætter sig imod Fremskridt, og som har en saa utæmmelig Tilbøjelighed til at fordømme, at han har faaet nok af det, og i de stærkeste Udtryk (ligesom Holberg) forsikkrer, at han aldrig mere vil indlade sig med dem.[2] Og hvad andre, nogle, maaskee mange, tænkte, viser den Præstehader, som han indfører talende, uden Tvivl med hans virkelige Ord, der anseer disse sorte Kjoler for en Byrde for Staten, for Fortærere af Fædrelandets Gods, for en herskesyg og mørk Slægt, hvis Hovmod man heller skulde knække, end forøge.[3] Saaledes finder man allerede nu (1730), hvad der dog er paafaldende nok, hist og her en Foragt udtalt for selve Standen, der inden Aarhundredets Ende skulde udgyde sig i vilde Skrig. Og hertil kom nu Pietismen, der i Falster har en ligesaa alvorlig Fjende, som i Holberg. Snart oprører det ham, at den hellige Skrift, med alle dens Mysterier, skal ligesom profaneres ved at

---

[1]) Am. phil. 1, 9.

[2]) Am. phil. 3, 182. Μὴ καταδικάζετε. — pactionem ipse mecum feci, tantum abfore, ut in hujusmodi certamina cum hujusmodi gladiatoribus in posterum descendam, ut contra, ne vel de Christiana mansuetudine vel tranquillitate animi mei quidquam perdam, os prius mihi lædi, aures et capillos pervelli, membra vulnerari patiar.

[3]) Am. phil. 1, 187. De gradu et honore sacerdotii extra Ecclesiam Christianam. — Aderat impudens Tolandus aliquis sive Collierius, qui Clericis nimium tribui ratus, improbe præ se tulit, omnia se malle quam infulatos istos (uti odiose vocabat) Nigrinos, Sacerdotes onera Reipublicæ esse et bonorum patriæ parasitos, imperiosum et triste hominum genus esse, quorum spiritus frangere rectius foret quam augere.

gives til Pris for en Almuesmands Udtolkning paa Gader og Stræder (in quibuslibet triviis et compitis)[1]; snart fordømmer han den, fordi den fører til Farisæisme, til Skinhellighed, til Uroligheder i Staten og endelig til Omvæltning; og naar den fordømmer Dands og Lege, beraaber han sig paa Guds Kjærlighed, der har skabt Mennesket til uskyldig Glæde (quia ingenui nati sumus, honestam libertatem a natura dotem vitæ nacti).[2] Og alligevel havde denne Sekt, der var udgaaet fra saa ypperlige og fromme Mænd, som Spener, Arnd og Franke, udartet og grebet om sig i alle Akademier, Kirker, ja i Kvindestuerne og Hytterne. Det var en Gjenfødelse af den gamle Kynisme.[3] Deslige Ytringer vare vanskelige at taale for Pietismen, naar den var kommen til Magten.

Sagen har endnu en anden Side. Verden gjentager sig selv, ligesom Kontorbetjenten hver Dag staar op, expederer og gaar i Seng; og det har været en Bevæggrund mere til at meddele disse Uddrag, at de heller ikke for vor Tid ere uden Betydning. Det seer nu anderledes ud, vil du maaskee sige; det er fuldt Malm nu, tænker du. Slaa paa det! Hør Klangen! Det er indvendig hult.

Meget andet i dette Skrift, for det meste krydret med attisk Salt og med bestandigt Hensyn til de Gamles Skrifter, fortjener Læserens Opmærksomhed. Saasom: 1, 1. De anima humana. — 1, 53: Æternitas mundi temere in sacris litteris quæsita. Heri om Jesuiterskolerne. — 1, 57: Uter sexus corruptior? Samtale om Manden og Kvinden. — 1, 90: Declamatiuncula ad Nobiles de Litteris fugiendis. En lille Satire. — 1, 107: Vopiscus

---

[1]) Am. phil. 1, 151. De majestate S. Scripturæ non temere profananda.

[2]) Am. phil. 3, 101.

[3]) Am. phil. 3, 192. De Κυνισμῷ Christiano sive Comparatio Pietistarum (quos vocant) et Cynicorum veterum.

litteras ab interitu vindicans Er det virkelig sandt, at Videnskaberne ikke kunne trives saa højt imod Nord? Den danske Adel fremmede dem forhen ved Bibliotheker og Understøttelse. Nu blev alt indrettet efter fransk Mønster. Hertil slutter sig 1, 118: Comparatio veteris Græciæ et novissimæ Galliæ. — 1, 236: Kjøbenhavns Ildebrand. — 2, 5: Der burde i hver Stat oprettes Prytaneer for fortjente eller udtjente Lærde. — 2, 25: Den afskyelige Begivenhed i Maj 1729, at en Højesteretsadvokat, advocatus quidam supremi nostri Tribunalis, Ægidius Lykke (rettet til Gedelykke), gik over til Jødedommen. — 2, 50: Consilium de multitudine scholarum nostratium ad paucitatem redigenda. Falsters Mening, at de mindre Skoler burde nedlægges, vandt Sællands Biskops C. W. Bifald, som derom i en Supplik henvendte sig til Kongen. — 2, 116: Inscriptio Ripensis prodigiosa. Det er den Jersinske, der er aftrykt med Fortællingen derom. Ved at gjennemlæse dette vil man overtyde sig om, hvor nedsænkt i og paa alle Sider omgivet af Overtro den foregaaende Generation har været, saa at selv de mest eftertænksomme Mænd havde Vanskelighed ved at arbejde sig ud af den. — 3, 20: Conciuncula philosophica super gentilium Amore in Deum et Proximum. Der anføres en Del Steder til Bevis paa, at disse Lærdomme allerede findes hos Hedningene. — 3, 45: De prodigioso calculatore Sueco. Lars Bengtson Granberg og Ole Rømers Skrift om ham. — 3, 91: Acta convivii cujusdam philosophici. De quæstiones convivales, som vare henlagte under hver Gjæsts Tallerken. — 3, 97: Ambitiosum cadaver philosophicum. Engellænderen Robert Greens Testament. — 3, 116: Plaustrum Convitiorum sive de appellationibus probrosis Veterum. En Samling af Skjældsord hos de Gamle. — 3, 149: Excerpta ex Legibus Christierni II. — 3, 155: De festis quibusdam Puerorum. Om Majgreven. o. fl.[1]

---

[1]) Falsters Levnet og Skrifter i Christian Thaarups Udgave af hans Satirer, 1840. Her angives tillige de andre Kilder. De tre Programmer De vita et rebus Chr. Falsteri af Hans Hansen. Nyerup, Skolerne, S. 167. D. Digtek. Hist. 4 D. P. N. Thorup, Falsters Biografi i Blandede Efterretninger om Ribe Kathedralskole, Femte Forts. Ribe 1828. jf. Samme, Disciplenes Stilling i de lærde Skoler fordum og nu. Ribe 1819 (Stedet om at

Blandt de nyere Sprog vare det tydske og franske almindelige, men i deres videnskabelige Behandling dannes ingen Epoke før i næste Tidsrum ved v. Aphelen. Kun to Skrifter have vakt min Opmærksomhed. Johannes Schaller (han kalder sig Transsylvanus og var landflygtig) udgav En dansk velgrundet og tydelig Grammaticalisk Indledning til det Høj-Tydske Sprog (etc.) Med Fortale af Søren Lintrup. Kbh. 1716. 4. Lintrups latinske Fortale omtaler det tydske Sprogs Nødvendighed nu, da Danmarks Herredømme er udstrakt til tydske Provinser. Et andet tiltrak mig ved sin Titel: Andreas Brunchmann's Harmonia linguarum Teutonicæ, Danicæ, Sveticæ. Das ist allgemeine Zusammenstimmung, worin Die Grammaticalischen, Vesten, Besten und Ersten Gründe derer Hoch-Teutschen, Dänischen und Schwedischen Sprachen. Copenhagen 1750. 4. Denne Titel uagtet er Bogen paa Dansk. De enkelte Sprogdele betragtes i de tre Sprog, og der er tilføjet en Ordsamling, f. Ex. t. Uhr, hora, d. aarle, mane, sv. arla. — Om det franske Sprog see hos Nyerup: Pierre Canel, Greg. Laforet, N. Chamerau, samt G. Fursman og Niels Frederik Bang, der ogsaa udgav en italiensk Sproglære. Des Pepliers blev oversat (Kbh. Postrytter 1748, Nr. 70). Beaumelle omtales i næste Tidsrum.

Historien, især Fædrelandets, begynder med Holberg sin ny Udvikling, der er knyttet til Modersmaalet. Det er derfor et af Literaturhistoriens vigtige Æmner, at stille denne Udviklings Omgivelser i det rette Lys. Historiens Begyndelse og Slutning: dens Forbindelse med Poesien i Oldtiden, og det ideelles Gjenkjendelse i det reale, Ideens i Virkeligheden, som dens sidste Formaal (den filosofiske Historieskrivning) maa naturligvis derved lades ude af Sigte; derimod gjennemløber den de mellemliggende Led, som høre til dens Væsen. Det første Trin er Samling af Stoffet; Historieskriveren er næsten kun at betragte som et Redskab, der kun er ansvarlig

fore Sommer i By), P. T. Hanssen, Blandede Efterr. ang. Ribe Kathedralskole, 1823. (Om Skolebygningen; Falsters Vers til Erindring om Biskop Thuras Iver for Skolens Opbyggelse.) Samt P. N. Thorups Mindetale i Indbydelsesskriftet fra Ribe 1841.

for den nøjagtige Gjengivelse af Kildernes Indhold. Paa dette Trin staar omtrent Torfæus; den selvstændige Virksomhed bestaar især i Oversigt og Ordning. Det næste er Stoffets Drøftning, den historiske Kritik. Ikke alt skal meddeles, men kun det tilforladelige, det sande; ikke alle Vidnesbyrd gjælde, men kun de gyldige. Uden dette Fremskridt gives der endnu ingen Historie. Denne Kritik er ikke blot en ypperlig Øvelse for Dømmekraften og Skarpsindigheden, men tillige en væsenlig, en uundgaaelig Fordring. Staaende for sig, isoleret, er den imidlertid endnu ikke Historie; thi denne kræver det rensede Stof i en velordnet og veltalende Fortælling, hvis Liv og Virkning er nøje forbundet med Historiens Organ, Sproget.

Det er kjendeligt nok, at der i disse Henseender gjøres Fremskridt. Samlingen af Stoffet udvider sig ved Pontoppidan o. fl. i flere, hidtil kun lidet befarne, Retninger; den historiske Kritik bliver ligesom fra ny skabt og kommer frem som et fuldbaaret Foster ved Gram og Langebek; den historiske Fremstilling erholder sine første, tildels ypperlige Mønstre, ved Slange, Højer, Holberg. Men hele denne Virksomhed seer næsten ud som tilfældig. Det er ligesom et endnu uklart Instinkt, en dunkel Fornemmelse af det fornødne, en Følge af den almindelige videnskabelige Fremgang, der driver Forfatterne fremad. Nogen overlagt Plan og Orden kommer ikke tilsyne. Hverken de historiske Professorer som saadanne (Birkerod, Arne Magnussen, Holberg, Møllmann) eller de kongelige Historiografer (Reitzer, Højer, Gram) lægge dem for Dagen. Thi ved Universitetet er Historien ingen af de dyrkede og yndede Discipliner; Historiografernes Kald paalægger dem ingen ordnet, regelmæssig Virksomhed; og fra Regjeringens Side kan der endnu næppe ventes nogen Opmuntring uden under Forudsætning af det absolute Herredømmes Hylding. Fortjenesten af den Fremgang der skeer

maa derfor tillægges de enkelte Mænd, der dels vaktes af Tiden, dels ved deres ualmindelige Evner bragte den videre. Derfor hengaar der mange Aar, førend Historiens Organ fæster sig ved Modersmaalet.

I Begyndelsen af Tidsrummet møder man endnu som en selvfølgelig Fortsættelse af det forrige de latinske Disputatser; de fortsættes, i Følge Universitetets Stilling, indtil dets Slutning, men i bestandig Aftagende; om større historiske Værkers oprindelige Affattelse paa Latin, kan der næsten ikke længer være Tale. Derimod kjæmpe, i Følge hele Udviklingens Natur, det franske og tydske Sprog endnu med Modersmaalet. En fransk Adelsmand fra Rochelle, Jean Blaise Desroches de Parthenay (hvis Ordsprog ere nævnte i forrige Tidsrum) udgiver endog efter lidet tilfredsstillende Kilder en hel Danmarks Historie paa Fransk (Histoire de Dannemarc 1730); begge Høiers historiske Hovedværker ere forfattede paa Tydsk, saavel som Pontoppidans første Samlinger. Der gaves vist nok enkelte Mænd, som med Forkjærlighed gave sig af med historiske Undersøgelser og skreve paa Dansk, som Jakob Birkerod i Odense (f. 1693, Landsdommer i Fyn, † 1737), men deres Bidrag bleve enten først senere dragne for Lyset, eller vare for smaa til at gjøre nogen Virkning. Modersmaalets Sejer, dets næsten eneherskende Anvendelse, skyldes Holberg, ved Siden af ham Gram (ogsaa igjennem Videnskabernes Selskab) og Langebek. Følgen deraf, en tiltagende Bestræbelse for at gjøre Historien folkelig, yttrer sig kjendelig i Slutningen af Tidsrummet, der er at betragte som Indledning til det følgende.

I Slutningen af forrige Tidsrum ere allerede nævnte de latinske Disputatser af Joh. Birkerod, L. Terpager o. fl., hvortil kan føjes D. Sekman, Miles gloriosus seu de illustri veterum (Nordboernes) militia, 1705, J. C. Fleischer o. a. (See Nova liter.

maris Balth. 1706—8). Hertil slutte sig andre af F. Lysholm (1709), J. Wieland (1709), J. Tode (1715), W. Worm (1716), N. Lassen (1717), B. Hesseldahl (De Lethra 1720. See Højers Nova liter. Nr. 5, hvor han mener, at Hyldehøj vel kan udledes af Hyldetræer, og Ertedal af Erter). Disse Smaaskrifter, der ofte kun udgjøre nogle Blade, give et ringe Udbytte, og kun nogle faa topografiske fortjene endnu Opmærksomhed, saasom: Mogens Hosom, De templi Kippingensis in Falstria vicinique medicati fontis origine, progressu et abusu 1707, N. Aagaard, Thya illustranda 1711, J. Paludan, De templo S. Lucii Rosk. 1720, J. Aagaard, Descriptio Othiniæ 1737. Blandt de følgende bemærkes: L. C. Luja, Diss. etymologico-critica de nomine Sællandiæ, 1742, N. von Haven 1745, H. Samuel, Diss. geographica, qua errores ab Exteris in geographia Falstriæ et Lollandiæ commissos indicat, 1747, og Tyge Rothe 1750.

Et større, i flere Henseender interessant Skrift er Peder Terpagers Ripæ Cimbricæ. Flensb. 1736. 4. (Anmældelse og Udtog deraf i Dän. Bibl. 1, 137.)

Om Histoire de Dannemarc, par J. B. des Roches, t. 1—7. à Amsterdam 1730—37. hedder det sædvanlig, at den „er under al Kritik“. Selv det syvende Bind, der indeholder en kronologisk Optegnelse for Aarene 1699 til 1731, og L'etat present du Dannemarc (i Christian den Femtes Tid), fandt ikke Bifald hos sin Samtid. Grev Plelo skriver derom til Bussæus: Remitto tibi Historiæ Danicæ Tomum VII. Plane tecum sentio tam inficetam farraginem totque mendaciis et ineptiis refertam non Domini des Roches, sed Bibliopolastræ alicujus ignari æque ac impudentis opus esse. Skildringen afviger fra de sædvanlige Lovtaler; det hedder f. Ex. que les horloges de Coppenhague ne sonnent pas les heures avant celui de Cour. — Le langage est fort dèsagreable et ressemble fort à l'Irlandois dans ses tons plaintifs. o. s. v. Med større Billighed bedømmer dog Holberg dette Skrift i Fortalen til Danmarks Historie.

Erik Pontoppidans ældste historiske Skrifter forfattedes paa Tysk af lignende Hensyn til Fremmede; nemlig Memoria Hafniæ oder kurzgef. Beschreibung von Kopenhagen 1729. 4. 1738. 4. der er et Stykke af Theatrum Daniæ veteris et modernæ oder Schaubühne

des alten und jetzigen Dänemarcks. 1730. 4. (Nyerup har 1740). Dels bevede han den Gang blandt dem, der mest brugte dette Sprog, dels var Øjemærket ikke saa meget at underrette Landets egne, som Fremmede, om Danmark, da man havde saa liden og urigtig Kundskab derom, endog i det næstliggende Tydskland, hvor Danmark paa den Tid syntes ligesaa fremmed som Rusland. (Fortalen til Theatrum Daniæ og til D. Atl. 1, XIII.). Paa Latin derimod skrev han sine Gesta et vestigia Danorum extra Daniam. t. 1—3. 1740—41. Et af de første Værker, der, alle sine uundgaaelige Fejl uagtet (Gram gotter sig ret derover, f. Ex. at en Mand af Familien de la Lande fra Orleans var bleven til en Lollik, see Gram til Benzelius i Nyerups Rejser til Stokholm, S. 202) atter mindede om Oldtiden.

Paa Dansk skrev han Marmora Danica t. 1—2. 1739-41. fol., men da dette kun er en Samling af Indskrifter, synes det klart, at Modersmaalets Anvendelse i Historien endnu ikke var ret gaaet op for denne Forfatter.

Blandt andre historiske Skrifter i Modersmaalet er J. Laurentsens Udgave af Vedels Svend Tiuveskæg 1705 (jf. Nova liter. maris Balth. 1706, S. 261) at betragte som en Gjenganger fra Fortiden. Bidrag til Kongernes Historie haves, til Frederik den Fjerdes især af C. P. Getreuer, Lyder Lassen, E. J. Torm, H. Winsløv, C. Engelstrup; til Christian den Sjettes af J. Kierulf o. fl. En almindelig Geografi blev udgivet af M. C. Lund, Om Verden og de sinnlige Tings Betragtning i Verden. Kbh. 1718. 4., der hverken fandt Falsters eller N. P. Sibberns Bifald. (Falster omtaler den i sin Brevvexling i et Brev til Sibbern 1719: obscuri alicujus Lundii prorsus inficetam et insipidam Cosmographiam itidem vernaculis litteris consignatam, quæ dum per omnes terras vagatur, multos hospites habet, paucos amicos). Peder Møllers Speculum geographicum (etc.) Trundhiem 1740, er en lille Pjece i Spørgsmaal og Svar, hvis lange Titel angiver dens Bestemmelse: „at give unge Personer Opliusning om at forstaa Land-Charterne og bruge sig dem til Nytte ved Politiske Historiers Læsning og ellers udi honette Conversationer at tale fornuftig om saadan Materie.' Der findes ogsaa nogle topografiske Bidrag, som (L. Luja) Om St. Knuds Kirkes, Klosters og de Latine Skoelers i Odense Første Begyndelse og Opkomst. Kbh. 1726. 4. (kun fire Blade); Christen

Erichson, Viborg Byes Beskrivelse. Kbh. 1727, et af Forfatteren selv, fordum Sognepræst til Sortebrødre Kirke, 1709 af en langt større Samling om Viborg By foretaget Extrakt; (Jens Rostgaard), Kiøbenhavns historiske Beskrivelse. Indeholdende Hvis Merkværdigt derved er forefalden fra 1168 til 1711. Kbh. 1733. 1737. Føjer man end hertil nogle tildels større historiske Skrifter, som selve Tiden fremkaldte, som: Lyder de Fasting, Historie om den Venetianske og Tyrkiske Krig. Kbh. 1720. (jf. Højers Nova liter. Nr. 6 og Wolffs Journal, Aug. 1826); Hans Egede, Det gamle Grønlands ny Perlustration. Kbh. 1729; Chr. Fr. von Havens Overs., Om de Rejser, som nordenpaa ere foretagne. Kbh. 1732 (om man end dertil vil lægge P. H. Resens Journal over en Rejse i Nordlandene); saa er alt dette dog lutter enkelte Tilfældigheder, og der findes før 1740 ingen Kjendsgjerninger, der vidne om en nogenlunde velordnet historisk Udvikling.

De Mænd, som den danske Historieskrivning skylder sin Fremgang, ere Slange, Højer, Holberg, Gram og Langebek. Højer have vi allerede lært at kjende, Holberg bliver betragtet særskilt; det er altsaa de andre tre vi her have at omtale.

Hans Gram har som Filolog og Historiker, og overhovedet som sin Tids lærdeste Polyhistor, vundet et saa almindelig anseet og i vor Literatur fremragende Navn, og hans Forhold til Holberg er til at oplyse vor Literaturs Særegenhed af saa stor Betydning, at en udførlig Fremstilling af hans Levnet og Fortjenester vilde kræve næsten samme Omfang af Lærdom, som den han selv besad, og en mangeaarig Flid. Der gives imidlertid allerede saa mange Bidrag dertil og saa mange Oplysninger til Enkelthederne, at der vel tør gjøres et Forsøg paa, ved et kort Omrids at anskueliggjøre den Plads, han indtager i Literaturen.

Grams Fader, Niels Hansen Gram, var Præst til Bjergby og Mygdal i Hornsherred i Aalborg Stift; han underviste selv Sønnen, der besad usædvanlige Evner, især

en overordenlig Hukommelse, og dimitterede ham selv til Universitetet (1703.) Den unge Gram (f. den 28 October 1685) var da 18 Aar gammel. Ved Examen artium vakte han Opsigt. Fattig, ringe klædt og uanseelig i sit Ydre, var han bleven sat nederst blandt Kandidaterne; men da han, paa en Tid, da det græske Sprog kun blev lidet dyrket i Skolerne, opgav hele Homer og Kallimachus, maatte Professoren i det græske Sprog, Povel Vinding, med Forundring udbryde: Hvad? Du skulde forstaa, have læst Kallimachus! og endnu mere forundret maatte han vel blive, da han næsten fandt sin Overmand for sig. Næste Aar tog han anden Examen, og vandt snart ved sin Lærdom, sin Flid og sin Fordringsløshed Biskoppens, Professorernes og sine Medstuderendes Yndest. Da Ehlersens Kollegium blev aabnet (1706), skrev han et Digt til dets Indvielse;[1] og han fik Plads der, skjøndt kun mathematiske vare ledige. Til denne Tid høre hans første lærde Arbejder (De origine Geometriæ apud Ægyptios 1706, og Archytæ Tarentini Fragmentum 1707), og han stod allerede nu (1706) i Brevvexling med den Hamborgske Filolog, Joh. Alb. Fabricius.[2] Han fulgte ikke den sædvanlige Vej at tage theologisk Attestats, men studerede frit, og havde dertil den bedste Anledning, da han havde fri Adgang til Reitzers, Rostgaards og Arne Magnussens Bibliotheker.[3] Derimod tog han Magistergraden (1708),

[1]) Carmen in inaugurationem collegii Ehlersiani, trykt i Nova liter. maris Balth. 1706.

[2]) J. Moller bemærker, at han har seet et Brev fra Fabricius til Gram fra 1706. Nogle Breve fra Gram til Fabricius findes i Sylloge nova epistolarum varii argumenti. Norimbergæ 1760, vol. 1. lib. 3; det ældste er skrevet Hauniæ X Cal. Maii 1708; det andet Hauniæ, e collegio Elersiano d. 9 Febr. 1709, det sidste 11 Febr. 1736. Der findes i samme Sylloge, vol. 3. Norimbergæ 1761, nogle (ikke hos Nyerup anførte) Breve fra Gram til Sebastian Korthclt fra 1741—44.

[3]) Det sees af Grams Breve til Fabricius i nysanf. Sylloge.

og udarbejdede i Assessor Laurentsens Hus sin Nucleus latinitatis, der først udkom 1722.

Konrektoren ved Frue Skole døde i Pesten, og Gram fik hans Embede (1711); med dette forbandt han (fra 1714) Professoratet i det græske Sprog ved Universitetet. Han havde (1718) ægtet en Enke, med hvem han fik Midler, og opgav Konrektoratet (1719); da hun efter et halvt Aars Forløb døde, forblev han sin øvrige Levetid ugift; hun havde bragt ham tre Stifsønner og en Stifdatter. I Kjøbenhavns Ildebrand brændte hans Bolig; Christian Ludvig von Plessen nødte ham saa godt som til at flytte ind i hans Palais, hvorved der aabnedes ham Adgang til mange andre formaaende Mænd og til selve Kongen. Med denne Tid kan det første Tidsrum i Grams Liv (indtil 1733) ansees for afsluttet. Det er hans filologiske Virksomhed, saa vidt denne giver sig tilkjende i trykte Skrifter. Nærmest bestode disse i Disputatser ved Universitetet; senere ophørte de, thi uagtet han vedblev at være Professor ved Universitetet, fik han, paa Grund af sine andre Embeder, en Vikar i Mag. Munthe, der blev hans Eftermand.

Grams filologiske Skrifter har jeg ikke seet bedømte af nogen Filolog. Nucleus latinitatis, som Falster lod sine Disciple lære udenad, og som Riegels ansaae for det nyttigste af hans Skrifter,[1] bidrog til at afhjælpe et Savn i Skolerne. De ved Universitetet holdte Disputatser vare

[1]) J. Møller har allerede bemærket det, men det fortjener at gjentages som et Bevis paa Oplysningstidens Anskuelser. Efter at have anviist Gram „et højt Sted i den lærde Verden, som en Mand af udbredt Boglærdom," vedbliver Riegels (Smaa hist. Skr. 3, 483): „Men hermed udbredte han ikke almindelig Oplysning i sit Fædreneland Med sin Nucleus Latinitatis udrettede han mere til almindelig Nytte."

uden Tvivl lærdere og skarpsindigere, end de sædvanlige, og meddelte Oplysninger i forskjellige Retninger; deels til Mythologien og Oldsagerne (Historia Deorum ex Xenophonte eller Antiquitatum Xenophontearum prodromus, 1715—16), deels kritiske Bidrag (Castigationes ad Scholia in Thucydidem, 1721—22), deels Bidrag til den græske Literaturs Historie (Notitia veterum græcæ lingvæ scriptorum, 1729. 32.) En anden Række behandlede udførlig den bibelske Kritik (De Veteris Testamenti versionis græcæ in Novo Testamento allegatione, 1722 - 33.) Men disse Arbejders Natur førte det med sig, deels at nogle bleve ufuldendte, deels at de fulgte spredte Tendenser, og i Behandlingen mere havde lærd Anvendelse end genial Opfatning for Øje.[1] En anden Kilde til Oplysning om Grams Lærddom er hans Brevvexling med Europas lærdeste Mænd, med Benzelius og Celsius i Sverrig, med Fabricius og Wolf i Tyskland, med Duker, Hemsterhuis, Muschenbroeck i Holland, Stukeley i England, Montfaucon i Frankerig, Lamius i Italien, o. m. fl. Paa Græsk brevvexlede han, som det lader, med Archimandriten Athanasius i Konstantinopel.[2]

Paa denne Tid beskjæftigede Gram sig ogsaa med Nordens Historie og Oldsager. En Frugt deraf var Udgaven af Olai Vormii Epistolæ. Christen Worm havde

---

1) Udgaven af Theophrast 1725, der ikke bærer hans Navn, indeholder blot Texten.

2) Det for Videnskaben vigtige Udbytte af Grams lærde Brevvexling er, saavidt vides, endnu ikke oplyst af nogen. Hertil hører ogsaa hans Commentatio de rebus literariis a Summe Venerabili D^no Abbate Jo. Laur. Moshemio in Dania an: 1722 gestis (i Grammiana i Ny Kgl. Saml. Nr. 593. 4.) Paa Dansk er den oversat og extraheret af Prof. Torkel Baden, i Badens Universitetsjournal, femte Aargang 1797.

overladt Rostgaard Haandskriftet til Udgivelse; Rostgaard forskrev ny Lettrer dertil, men da han 1726 forlod Hovedstaden, paatog Gram sig Udgivelsen. Det allerede færdige Oplag brændte i Ildebranden 1728, paa nogle faa Exemplarer nær, og efter et af dem blev den Udgave, vi nu have, besørget af det danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.[1]

Et ulige vigtigere Afsnit i Grams Liv er det Tidsrum, da han, efter at være traadt i Forbindelse med Hoffet og de Store, især Statsministrene Ludvig og Carl Plessen og Iver Rosenkrands, virkede for Videnskabernes Fremme i Almindelighed og for Fædrelandets Historie i Særdeleshed (1730—1748.) Strax efter sin Thronbestigelse udnævnte Christian den Sjette ham (1730) til sin Bibliothekar isteden for Høyer, som var falden i Unaade, samt til kongelig Historiograf, og ved sin Kroning (1731) til Gehejmearkivar. I de første Aar, indtil Pietetcn fik Overhaand, raadførte Kongen sig med ham personlig, og lod ham deltage i alle literære Forhandlinger. De Store bade ham jævnlig til Gjæst, og viste ham frem for Fremmede, som et Vidunder kunde man vel sige. Han vidste alt, kjendte alt, havde i det mindste en historisk Kundskab om alt, thi han havde læst alting. Skjøndt han aldrig havde rejst, aldrig sat Foden udenfor sit Fædreland[2], vidste han dog bedre Besked om udenlandske Steder, end selve de Indfødte, som ofte havde været der. Til hans største Fortjenester hører hans Del-

[1]) Fortalen til Udgaven.

[2]) „Jeg har aldrig, skriver han til Deichmann, været brugt i verdslige Affairer og aldrig haft min Fod extra patriam til at betragte dem paa andre Steder, men min Læsning og Kundskab i alle Tiders og Nationers Historier har suppleret hvad derudi har manglet." Ny D. Mag. 3, 46.

tagelse og overvejende Indflydelse paa Universitetets og de lærde Skolers Reform; de store Fremskridt, som derved gjordes, vidne om, hvorledes hans udbredte Lærdom havde udvidet hans Blik, og han saae deri endnu langt videre, end hans Samtidige. Hans Forslag at lade de theologiske Studerende høre Forelæsninger over Lovkyndighed, Lægekunst og Naturvidenskaberne, er noget for denne Tid saa usædvanligt, især af en grundig Filolog, at han heri er en Menneskealder forud for sin Tid. Ved de lærde Skoler hindrede han en overdreven Reduktion og beskjermede de Fattiges Adgang til Stipendier.[1] Samme Had til den herskende Smaahedsaand viser han i sine Ytringer om den evige Kommission til Bibelens Revision, i hvilken han gjorde samme Erfaring, som i vore Dage J. P. Mynster, om den selskabelige Samvirksomhed:

> Chacun à part pense d'y faire bien,
> Mais tous ensemble ils ne valent souvent rien.[2]

Den vigtigste af de Kommissioner, hvoraf Gram var Medlem, var Medaillekommissionen, der blev Anledning til Stiftelsen af det danske Videnskabernes Selskab. Medaillekommissionen, oprettet 1739, bestod af Oversekretæren Grev J. L. von Holstein, Gram, senere tillige Pontoppidan, og Kunstforvalter Wahl; den skulde ordne og beskrive den kongelige Mynt- og Medaillesamling. Den foreslog at udgive en Beskrivelse paa Fransk og Dansk. Franskmanden Des Roches de Parthenay skulde forfatte den franske Text, og Student Wadskiær oversætte den paa Dansk.

---

[1]) Jf. foran om Universitetet og Skolerne.

[2]) Grams Brev i Noget af og om Gram, Suhms Ny Saml. 4, 138. (J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet, S. 218.)

Formaalet var noget indskrænket. Da fattede Gram Ideen til et større Selskab for Nordens Historie og Oldsager, en Art nordisk Oldskriftselskab, og indgav sit Forslag til et Societas antiquitatum et historiarum patriæ. Efterat det havde været Kongen forelagt, samledes (den 13 November 1742) hos Grev Holstein Gram, Pontoppidan og Sekretær Henrichsen (Hjelmstjerne), og bleve enige om, at give Selskabet en endnu større Udvidelse, nemlig Behandlingen af alle Videnskaber i Almindelighed, dog saaledes, at man tillige og i Særdeleshed vilde virke til Oplysningen af Fædrelandets Historie og Oldsager. Selskabet skulde have tre Klasser af Medlemmer: Æresmedlemmer (man tænkte at indbyde Rostgaard, Thott og Fojs), ordenlige Medlemmer (der foresloges: Wøldike, Pontoppidan, Scheidt, Gram, Holberg,[1] Andersen, Møllmann, og som Sekretær Henrichsen); og en Art Elever eller saakaldte Adjunkter (Islænderne Jon Olassen og Jon Mortensen, Jakob Langebek, C. F. Wadskiær og O. H. Møller). Præses blev naturligvis Grev Holstein. Den 11 Januar 1743 fik Selskabet kongelig Konfirmation.[2] Det begyndte strax sin Virksomhed, dels med at beslutte vigtige Værkers Understøttelse, dels ved Forelæsning af Afhandlinger. Tendensen var endnu oprindelig mest historisk. Gram var ligesom dets Sjæl.

Et af Selskabets første Foretagender, eller nærmest

---

[1]) Holberg blev ikke optaget, men blev siden tilligemed Fojs Æresmedlem. Ingen af dem deltog i Møderne. Selskabet mindedes heller ikke Holberg ved hans Død.

[2]) Molbech, det Kongl. Danske Videnskabernes Selskabs Historie i dets første Aarhundrede. Literaturens Tilstand under Christian den Sjette i J. Møllers Mnemosyne, 4 D. Büschings Nachrichten 1, 620. 689. 2, 261. Langebekiana, S. 17.

Grev Holsteins, var Udgivelsen af Joh. Mollers (Møllers) Cimbria literata, et Værk af fyrretyve Aars utrolige Flid, og et af de nøjagtigste og fuldstændigste, som nogen Literatur har at opvise.[1] Kongen tillod, at det maatte trykkes paa Vajsenhusets Forlag; Forfatterens Søn, O. H. Møller, besørgede Udgivelsen; Gram skrev Fortalen (1744). I denne Fortale aflægger Gram sin Trosbekjendelse om Historiens kritiske Behandling, og udtalte det, som han allerede selv havde begyndt at anvende og endnu mere i sine følgende Arbejder iværksatte: den utrættelige Omhu, som Historieskriveren maatte anvende paa Kildernes Drøftning, og det eneste værdige Formaal, at undertrykke alt hvad der er falsk, og at drage Sandheden for Lyset (hanc primam, hanc maximam legem esse, in historia, ne quid falsi dicere audeat (autor), ne quid veri non audeat.)[2]

Da Selskabet havde vedtaget, at Medlemmerne i dets Møder skulde oplæse Afhandlinger, som derpaa skulde samles og udgives, var det ligeledes Gram, som hermed begyndte (1743), og han var næsten den eneste, der opfyldte denne Forpligtelse. Saaledes opstod den Række af historiske og sproglige Afhandlinger i Modersmaalet, der endnu ere Mønstre paa historisk Kritik og kritisk Sproggranskning: Om det Aar, da Knud den Store rejste til Rom; Om Krudtets Opfindelse og Brug i Danmark (i første Tome); Om Christian den Andens Religionsreformation; Om det Navn Christian (i anden Tome); Om Theophrastus Para-

---

[1]) Følgende Egenskaber tillægger Gram dets Forfatter: prudentia, exercitatio, diffusa et fere immensa lectio, in perquirendo sedulitas, in judicando solertia, in exponendo fides, denique invictus veritatis amor, dissimulandi odium. Fortalen til Cimbria literata, S. 5.

[2]) Begyndelsen af Fortalen til Cimbria literata. Noget er oversat af J. Møller i Grams Levnet og Fortjenester.

celsus har været i Danmark; Om Christian den Andens Medfølgere ud af Danmark; Forbedringer til Kong Valdemar Christophersens Historie (i fjerde Tome); Om Christian den Andens Datter Christine (i femte Tome); samt Om Ordene Skrifte og Skriftemaal; Om Ordet Dimmeluge; Om Hærmand eller Herremand (i anden Tome); Om Ordet Arildstid (i tredie Tome); Prøve af danske Ord og Talemaader af det angelsaxiske Sprog forklarede i (femte Tome). Den sproglige Granskning fremviste her en ny Side: Fremdragningen af det angelsaxiske Sprog, endog med Tilsidesættelse af det islandske. De historiske Afhandlinger, der skjøde ud i mangfoldige Retninger, uden indbyrdes Sammenhæng, skulde, hvilket han selv udtaler i den første, oplyse Vigtigheden af at selv de mindste, tilsyneladende endog ubetydelige, Enkeltheder underkastes en nøjagtig Drøftning; men i Forbedringerne til Valdemar Atterdags Historie, i hvilke han lagde Hvitfeld til Grund, og berigtigede ham efter skriftlige og trykte Kilder, meddelte han den første fuldstændige Grundvold for denne Konges Historie.[1]

For en Mand som Gram, der var opfødt og næret ved fremmede Sprog, og for hvem Latinen var det rette Modersmaal, maa Brugen af det danske Sprog have været en svær Overgang; han maatte ligesom tillære sig det, og overvandt aldrig den ham derved paalagte Tvang. Da der blev Tale om Udgivelsen af Selskabets Skrifter, foreslog han ogsaa (1745), at hvert Medlem skulde skrive et Bidrag paa Latin, og Skrifterne udkomme i dette Sprog for Fremmedes Skyld, hvilket Forslag lykkeligvis ikke blev taget til

[1]) Til Oldforskningen hører Grams Censur over Grauers Explication med videre Forklaring over det (1734) fundne Guldhorn, meddelt af Werlauff i Annal. for nord. Oldk. 1853, S. 165. (jf. Grammiana i Ny Kgl. Saml. Nr. 593. 4.)

Følge.[1] I det latinske Sprog ere ogsaa hans andre tidligere og senere Arbejder.

Dertil høre især: Udgaven af Knytlinga med en sirlig latinsk Oversættelse, der allerede var færdig 1742.[2] Et kosteligt Bidrag til vor Literaturs Historie i Middelalderen gav han i sin forhen anførte Oratio de origine et statu rei literariæ in Dania et Norvegia usque ad fundatam Universitatem Hauniensem, i sit Slags det eneste, „et Mesterstykke af literær-historisk Skildring, hvor man ikke veed, hvad man mest skal beundre, Tegningens Nøjagtighed eller Farvernes Livlighed.“ Den ypperste Lejlighed til at vise sin skarpe og gjennemgribende Kritik havde han endelig ved sine Anmærkninger til Meursii Historia Danica. Joh. Lamius vilde optage den i sin Udgave af Meursii Værker; Gram fraraadte det, da det kun var en maadelig Kompilation, og han selv vilde, hvilket han ogsaa udførte, udgive en af Meursii vigtigste Kilder, Krags Annaler; men da Lamius ikke vilde opgive sit Forsæt, sendte Gram ham ikke Skriftet, førend han havde forsynet det med sine Anmærkninger, der ere ulige større end Skriftet selv. Dette Værk, som han udarbejdede i ni til ti Maaneder, „og det inter alia necessaria et urgentia,“ er ikke blot det ypperste af Grams Skrifter, men et endnu uundværligt Hjælpemiddel for enhver Forsker i Fædrelandets Historie.[3]

---

[1]) Molbech, Vid. Selsk. Hist. S. 38. 40.

[2]) Den laa endnu hen ved Grams Død; der manglede en Fortale, som Møllmann skulde skrive, men imidlertid blev Oplaget fortæret af Rotter. Et af de reddede Exemplarer med Grams haandskrevne Anmærkninger findes i Universitetsbiblioteket.

[3]) See Lamii Fortale til Meursii Opera t. 9. Grams Brev i Suhms Ny Saml. 4, 158. Lamii Breve til Gram 1736 fgg. i Ny Kgl. Saml. Nr. 1101 fol. — Noterne til Meursius gave tillige Anledning til Grams Diss. de Henrici Aucupis expeditione Danica. (See J. Møller i Grams Levnet).

Det synes næsten at have været Grams Bestemmelse, at han, for at frembringe noget ret betydeligt, maatte ligesom hænge sig fast til en anden. Enkeltheder beskjæftige næsten altid Kritiken mere, end det hele, og den maa have et eller andet Grundlag, hvortil den kan fæste sine Bemærkninger. Deraf følger ogsaa dens mere underordnede Natur. Naar Gram vilde behandle Valdemar Atterdags Historie, saa gav han sig til at rette Hvitfeld; og Meursii Fejl gav ham Anledning til at oplyse Danmarks ældre Historie. Et selvforarbejdet sammenhængende Skrift vilde naturligvis have krævet en ganske anden Behandlingsmaade. At erfare og opdage, hvorledes Sandheden Skridt for Skridt vindes, har kun Interesse for enkelte Indviede, og trætter i Længden alle; at see Sandheden selv i hele sin indre Sammenhæng, udtrykt i en konkret Form, ophøjer og foræbler endog den store Mængde.

En ydre Anledning fremkaldte ogsaa et andet Arbejde, hvormed Gram beskjæftigede sig i en lang Aarrække lige til sin Død: Gjennemsynet af Niels Slanges Christian den Fjerdes Historie. Forfatteren, der i sin Alderdom (han opnaaede en Alder af 80 Aar) havde ordnet sine Samlinger, henvendte sig om Udgivelsen til Christian den Sjette; Kongen bevilgede ham Omkostningerne til Trykningen, hvorimod Indtægten skulde tilfalde Slange eller hans Arvinger, og overdrog Gram Gjennemsynet af Arbejdet. Det gjældte derved især om to Ting, der maaskee ikke altid kunde forenes: den historiske Sandhed og Kongens Hæder (veritas et gloria regis). I Skriftet fulgtes den kronologiske Orden, saa at det nærmest kunde kaldes en Aarbog; Kilderne angaves ikke, Behandlingen var temmelig vidtsvævende, og det uvigtige ikke sældet bort; det var et Arbejde uden historisk Kunst. Gjennemsynet maa derfor have været noget af det besvær-

ligste man kan forestille sig. De tvende Hovedformaal, som Kongen selv havde lagt saadan Vægt paa, tabte Gram vistnok aldrig af Sigte; men det viste sig mere og mere, at mange, endog vigtige Omstændigheder vare ganske uefterrettelige; naar Gram havde givet Forfatteren sine omstændelige Oplysninger, forat de ved den endelige Redaktion kunde benyttes, saa maatte han atter meddele Rettelser til denne, forbi hans Meddelelser vare blevne misforstaaede, o. s. fr. Gram, der var ligesaa nøjeregnende i det mindste, som i det største, for hvem en historisk Fejl var og maatte være det samme som en Forseelse, og hos hvem Hidsighed (atra bilis) var en Naturfejl, kunde ikke undgaa at saare den ømfindlige Olding; desto mere bør hans Retsindighed agtes. Først efter Slanges Død (1737) fik Gram fri Hænder, og den øvrige Del af Skriftet (fra 1613) kan næsten betragtes som hans eget Arbejde, kun at Plan og Behandling vare ham foreskrevne. Men ogsaa han døde fra det, og Langebek besørgede det lidet, der stod tilbage. Holberg roser just ikke dette Skrift; det er ikke nær saa stort, siger han, som det synes at være, og det saavel i Henseende til Karakterernes Storhed, som i Henseende til vidtløftige Reciter af Ting, som ikke interessere Læseren." Det har i alt Fald hverken været nogen Spore for ham til at forfatte Fædrelandets Historie eller noget Mønster med Hensyn til Behandlingen.[1]

Filologi og Historie vare Grams Hovedfag, men han var ogsaa vel bevandret i hartad alle andre. Den bibelske

---

[1]) Fortalerne til Slanges Christian den Fjerdes Hist. fol. og J. H. Schlegels tyske Bearbejdelse, 4. Breve fra Gram til Slange (1733–37), meddelte af C. E. Secher i Nyt hist. Tidsskr. 6, 216. — Holbergs Danm. Hist. i Begyndelsen af Christian den Fjerdes Hist. jf. hans Betænkning over Historier (om dem, der have mere Anseelse af Kroniker og Dagregistere end af Historier).

Kritik, Exegese og Kirkehistorie har han tildels beriget. Filosofi dyrkede han lejlighedsvis. For Naturvidenskaberne og deres Indflydelse paa Videnskabelighed i Almindelighed havde han et aabent Blik. Haandskrifterne oplyse især hans Flersidighed. Og hermed forbandt han utallige andre Undersøgelser og Forretninger, som hans Embedsstillinger og Forbindelser næsten gjorde uundgaaelige.[1]

Saa mange Foretagender vidne om en utrættelig Arbejdsomhed, en uforstyrrelig Flid. Vilde nogen bebrejde ham, at han lod nogle af sine Skrifter ufuldendte, saa kunde han dog med Sandhed sige: jeg har arbejdet uafladelig og ufortrøden; Tiden kunde jeg ikke forlænge. Naar han ikke var i Arkivet, hvor man allevegne seer hans Rødkridt, eller i Bibliotheket, sad han gjerne stille hjemme, medens de andre

[1]) Mangfoldige større og mindre, trykte og utrykte, Afhandlinger findes hist og her, og burde maaskee engang samles. Under Filosofien er omtalt Traktaten om den bedste Verden. Om Grams Mening om Aanders Aabenbarelse, see Werlauffs Antegnelser til Holbergs Lystspil 1, 258. En Afh. om Afbildninger paa frosne Ruder findes i Kbh. Selsk. Skr. 3 T. I hans Haandskrifter i Ny Kgl. Samling Nr 354. c. fol. findes en udførlig historisk Afhandling de morbis venereis, en dansk Afhandling om spiritus plasticus, m. m. Ligeledes ere hans Optegnelser om det ostindiske Kompagni i det mindste forsaavidt mærkelige, som de godtgjøre, at om han end ikke selv drev Handel, som en senere bekjendt Historiker, havde han dog meget dermed at gjøre; og hans gode Ven Rostgaard skrev derfor til ham 1730:

Men før jeg havde tænkt en Ulv opædt af Lam,
End seet i Kiøbmands Tall min Ven Assessor Gram.

(Rostgardiana i Ny Kgl. Saml. Nr. 1380. fol.) — Endelig indeholde hans Breve Bidrag til Tidens Skildring, saa at ogsaa de engang burde samles. Breve til Grev Rantzau findes i Wolffs Journal for Politik 1810; til Rostgaard, o. fl. i Hist. Tidsskr. 4, 278; til Benzelius i Nyerups Rejser til Stokholm, hvori han udtaler sin Glæde over „Samtydigheden“ imellem svenske og danske Videnskabsmænd; hans Breve til Grev Holstein skulle findes i Bibliotheket paa Lethraborg.

løb Byen rundt for at høre Nyheder.[1] Hans kjæreste Sted var hans eget Bibliothek. Sad han der ved sin Pult, og nogen kom til ham, saa stod han ikke op, ihvem det end var, førend han havde endt Meningen af det han skrev paa. Han var gjerne i Selskab, men ansaae ikke Bevægelse for nødvendig. Saalænge han aldrig havde Hovedpine, aldrig Hypokondri, skrev han endnu Aaret før sin Død, holdt han en Times Studering og Arbejde med Lyst for langt sundere end en hel Dags Spadseren og Lediggang, naar man gik og sloges med sine Tanker og havde Hovedet fuldt af Bekymringer.[2] Sin Omgang søgte han ikke af Tilbøjelighed blandt de Store, men de søgte ham, skjøndt hele hans Dannelse vistnok førte ham nærmere til en vis aristokratisk Aand end til folkelig Jævnhed. Hoffets Pietisteri drev ham fra sig. Han udtrykte sin Afsky derfor i Alvor og med Spot; han gav (imellem gode Venner) Kirkeinspektionen at betænke, om det ikke var godt, at goudronnere disse hellige Folk med Tjærevand (tjære dem indvendig).[3] Det blev ham til Besvær, da det yttrede sig endog i hans egen Familie. Da trak han sig, inderlig frastødt, tilbage. „Jeg taler, siger han, næsten med intet Menneske om gejstlige Materier, thi Præster omgaas jeg ikke med, og seer dem kun i Kirken." Med Glæde

---

[1]) Grams Brev til Rostgaard, 1738 (Histor. Tidsskr. 4, 291).

[2]) Gram synes overhovedet aldrig at have lidt af Humørsyge, saaledes som Holberg. See Grams Brev til Plessen (Histor. Tidsskr. 4, 303) om Virkningen af Tjærevandet: „Enfin, ikke mindste Besværing fornemmer jeg deraf; min Søfn har og været rolig, og om humeuren kan jeg intet endnu sige, saasom den, Gud være æret! var god nok tilforne."

[3]) Biskop Berkley havde skrevet en Traktat om Tjærevands Brug imod Skjørbug. Efter Grams Anbefaling blev det trykket af adskillige ved Hoffet og i Byen. (Pontoppidans Levnet i Fallesens Nyt Magazin 2, 620.)

saae han, at Overtroens Herredømme gik tilgrunde: „Af magica diabolica eller den sorte Kunst, siger han, tror nu iblandt skikkelige Folk næppe En iblandt Tusende det allerbitterste.“ Men brav, retsindig, mild og kjærlig, godgjørende, viste han sig i alle Forhold som en oprigtig Kristen. En fattig Student bad ham engang om Understøttelse; Gram gav ham en Bankosebdel, som han troede var en Tidalers Seddel. Studenten kom tilbage, og viste ham, at det var en Hundrededalers Seddel. I er en ærlig Mand, sagde Gram, behold hvad Gud har beskjæret eder! Tiltrækkende er fremfor alt hans Beskedenhed; den var ikke paataget, men et naturligt Udtryk af en ren Overbevisning. Ingen kunde vurdere sin Virksomhed, sine Evner, med større Strenghed. Saalænge Gud vilde forunde ham, at kjende sig selv og hvor lidet han kunde udrette her i Verden, bekymrede han sig ikke stort om hvad han var i Verdens Øjne. Langsom og tilbageholden af Natur (naturellement lent et tardif) frygtede han altid for at udsætte sig for Forfølgelser, især for deres, der hørte til Haandværket. Lovtaler og Roes havde han nok af; han ønskede, at man vilde skaane ham for den Forvirring, at maatte læse Lovtaler over sin Person, selv dem over hans Beskedenhed (de m'epargner la confusion de lire des louanges de ma personne, même celles de ma modestie.) Omstændighederne i hans Liv havde næsten berøvet ham al Frihed til at hengive sig til et fortsat Arbejde (les circonstances de ma vie m'ont oté presque toute la liberté de vaquer à un travail suivi.)[1]

---

[1]) Grams Breve til Grev Christian Rantzau i Wolffs Journal for Politik 1810. Brevet til Fru Rostgaard om Detharding i Ny Kgl. Saml. Nr 1100. fol. Grams Brev til Mauclerc i Noget af og om Gram i Suhms Ny Saml. 4, 162. (jf. Ny Kgl. Saml. Nr. 1312. fol.)

I en Del af hans Bøger, som det synes især i dem, han først havde samlet, har han skrevet (som et Mærke:) χρυσοῦν πραγμα ἐρημία.[1]

Nogle faa Maaneder før Christian den Sjettes Død blev Gram (1746) virkelig Etatsraad; hvad der vel den Gang kunde ansees for „maximum for en Lærd og Videnskabsmand." Det var ikke, efter hvad han selv siger, fordi han var særdeles yndet af det herskende Parti til Hove, men fordi adskillige yngre Justitsraader, der sukkede efter denne Forfremmelse, skulde ophøjes.[2] Kronprinsen, i hvis Undervisning han i nogen Tid havde deltaget, havde allerede i Bibliotheket ved sine Kundskaber vakt hans Opmærksomhed, og Gram oplevede i Begyndelsen af hans Regjering at see sine Forventninger om en friere og lysere Tid gaa i Opfyldelse. Men endnu kun i sit 63de Aar faldt han i en Sygdom, som han selv ansaae for dødelig; det var atra bilis. Han var imidlertid ikke sengeliggende, men arbejdede indtil faa Timer før sin Død med sin fulde Samling. Men da han om Aftenen vilde see paa Uhret, mærkede han, at hans Syn var dunkelt; han begav sig da til Ro, laa nogle Timer stille og talte med sin Gud, og sov hen (den 19 Februar 1748). Hans Minde hædredes ved et talrigt Ligfølge af Høje og Lave. Videnskabernes Selskab lod slaa en Skuemynt (med hans Brystbillede) til hans Amindelse. Det vilde ogsaa have fejret ham med en Eloge, men Møllmann paatog sig det paa selve hans Dødsdag, da Selskabet

[1]) To Sedler af Langebek i Ny Kgl. Saml. Nr. 1312. fol.

[2]) Denne for Literaturens Historie meget ligegyldige Forfremmelse bemærkes kun her formedelst Sammenligningen med Holberg. Molbech har allerede henvendt Opmærksomheden derpaa. Det paafaldende ligger i, at Grams skete saa silde, og at Regjeringen ikke viste Holberg den mindste Erkjendelse.

netop paa den samledes; hvilket, siger Molbech, var den rette Vej til at den aldrig skulde blive skreven. Omsider holdt Hjelmstjerne den fire Aar efter.[1]

Næst efter Holberg og Falster er Gram den Mand, der i dette Tidsrum vækker den største Deltagelse. Han staar som Overgang fra den gamle Tid til den ny, der begge have sin Del i ham; fra den grundmurede Lærdom, den aristokratiske Viden, Pedanteriet i sin ædleste Skikkelse, til den fri Bevægelse. Selv det gamle Paahæng, som vi kjende fra Vedel, hvilede endnu paa ham, og han kunde ikke afryste det. Han følte, at han var givet i andres Vold, spøgede dermed, og naar Tingen var lidet værd, spottede han den; men han var og blev en fangen Mand. „Visse godt Folk, skriver han til Greve Christian Rantzau i Anledning af den venerable runiske Inskription paa Guldhornet, har villet true eller fixere mig med Advarsel, at jeg skulde blive sat i Arbejde med at explicere disse Krimskrams, hvorfra jeg vil bede vor Herre bevare mig. Hvad for et Sprog og hvad for et Lands Runer det er, det vilde jeg at Rasch og andre lærde Norvegi havde den Godhed at aabenbare os, da de sandeligen ogsaa skulde faa Æren deraf." Han maatte dog dertil; Kongen befalede. Indenfor Forstandens Omraade havde næppe nogen et skarpere Syn, og til efterhaanden at afkaste den ene Fordom efter den anden en større Beredvillighed. Han er derfor endog nærved at satirisere, at gjøre det latterlige latterligt, men det kommer aldrig hos ham til fuldt Udbrud. Han gik derfor ogsaa over fra den historiske ligegyldige Samling til den afgjørende historiske Kritik, og det er hans Hovedfortjeneste. „Aldrig, siger J. Møller med

---

[1]) Hjelmstjernes Udkast til en Eloge over Gram i Noget af og om Gram (Suhms Ny Saml. 4 D.)

Rette, har nogen saa forsigtig adskilt Digt fra Sagn og Sagn fra historisk Sandhed." Men han skrev ingen selvstændig Historie. Det reale, det virkelige, det nøgne Faktum, det var det ham om at gjøre; det havde han Sands for, og det vidste han at skatte. Højere saae han ikke; det poetiske Element, det selvskabende, manglede ham. Havde han haft Lysten, følt Trangen, saa vilde han ogsaa have fundet Tiden. Men han gav sig heller af med allehaande lærd Sysslen, med Undersøgelse af andres Arbejder, end med egen fri Produktion. Til at rejse Grundpillerne i en historisk Betragtning, til at gjøre dem faste, at feje alt det bort, som forstyrrer og forvirrer, var han en Mester. Men at føre Bygningen op, at gjøre den beboelig og komfortabel, dertil skulde en Holberg. Filosofi kjendte han kun som en Forstandsøvelse; hvilke Forestillinger han gjorde sig om Poesien, lære vi af hans Fortale til Bordings Skrifter. Han saae i den kun paa Ordet, Versemaalet og den rigtige Tanke; deri fulgte han sin Tidsalders Omdømme. Kjæmpeviserne vare ham Tant. Det var ikke blot den poetiske Sands, der skortede, men tillige den rette Kjærlighed til Modersmaalet. Kun paa Latin, og tildels i de nyere fremmede Sprog, kunde han udtale sig med fuldkommen Lys, Klarhed, Styrke og Fynd; han var vant til at tænke paa Latin eller Fransk, og naar han til daglig Brug skulde anvende Modersmaalet, trængte det fremmede sig ind netop der, hvor Tanken ret skulde komme til Udbrud. Naar dette ikke lod sig gjøre, naar Modersmaalet endelig skulde anvendes udelukkende, tabte Sætningerne sig i Omsvøb. Der manglede saaledes Gram et uundværligt Middel til at blive vor ypperste Historieskriver; ikke desmindre var han, om ikke en stor, saa dog en sjelden Mand saaledes som han var, et Særsyn i hin Tid, den historiske Kritiks Skaber i Danmark. Og han

lever ikke blot i sine egne Værker, men ogsaa i sine Lærlinge, Langebek og Suhm, i de Ideer han indgav dem. Hvad de udførte laa allerede som Tanke hos deres Lærer, og ved en naturlig Tilbagevirkning er hans store Navnkundighed hos Efterslægten tildels udgaaet fra dem.

I Samlingerne af de Gramske Haandskrifter findes Afskrifter af alleslags Vers af Rostgaard, Tychonius o. fl. Gram selv synes ikke at have været hjemsøgt af den herskende Lyst til Lejlighedsvers. Følgende, der kun er mig bekjendt af en mundlig Overlevering (i v. Aphelens Slægt) er ogsaa i anden Henseende saa karakteristisk, at det vel fortjener at opbevares. Gram havde en Skriver ved Navn Maar, der engang, som Skik var, skrev et Gratulations- eller Nytaarsvers til ham, der paa gudelig Vis begyndte saaledes:

O du Guds Lam,
Johannes Gram! —

Gram skrev underneden;

O du Guds Faar,
Johannes Maar,
Som vil poetisk trave,
Parnassi Top
Bær ej din Krop,
Bliv heller i det lave!

Paa Grams danske Stil kan der allevegne findes Exempler. Kun for at anskueliggjøre hans sædvanlige Maneer, hensættes nogle Sætninger til Prøve: Om General Morgan skriver han til Slange (Nyt hist. Tidsskr. 6, 264): „Dette tiener kun til at forlænge Stilen og multipliceere Linierne, og bør saa meget des mere forkortes og udelades Morgans Navn, som han overflødigen et ad nauseam usque er nævnt og celebreret i de forrige Aaringers Historie. Kongen var tilmed hoc tempore ei saare vel tilfreds med ham. — Certe toties inculcare laudes Morgani, est quodammodo injuriam facere Regi, qui ipsum, bello confecto et pace restituta, pæne inhonoratum et nullis præmiis affectum dimisit. Hvilket sidste, endskiønt jeg det med den Salig Herres, saavel som med Morgans egne Skrifter, saa og med de Engelskes, kand bevise, har jeg dog ikke vildet talt noget derom, for den Sal. Konges Skyld.

Men jeg erindrer det nu alene privatim, for at vise Dem, at med Morgans mentione adeo honorifica et omnibus fere paginis repetita kand og bør bruges nogen moderation. Og af samme Aarsag har jeg udelukt den passage, at Morgan blef med Wrefkienk og Pas vel fornøiet. Cuius sane contrarium est verum. — Der kand gierne udelades og forties passages i denne Historie, neque enim unquam conquestus sum de omissionibus rerum non admodum necessariarum, men alene i mine animadversionibus mældet dem. — Min Henseende og Hovedbekymring er alene, at der intet falsk eller conflictum skal slippe ind. Peccata omissionis in historia veniam facile merentur, commissionis vero non item." — Til Benzelius skriver han om Sperling (Nyerups Rejser til Stokholm, S. 200): Han har udi sit Fængsel i det blaa Taarn skreven sit vitæ curriculum lingua germanica ad filium suum, hel vidtløftigen med alle sine Reiser, Fataliteter, med adskilligt som og her i Landet i hans Tid er passeret. Men jeg kan paa adskillige Steder vise hans store Fehl, peccata tam omissionis quam commissionis et perversæ narrationis, ja endog sommesteds convincere ham falsi af hans andre egenhændige Breve og Papirer, som jeg haver i Hænde. Hvor meget mere maa man være cautus i at admittere og tage for fulde hvad disse sludrige monachi snakker hen i Verden? Mit generale principium er nunquam et nusquam jurare in verba alicujus scriptoris medii ævi, men exercere den skarpeste crisin imod dem, som man kan." Denne danske Stil er endnu ganske den samme, som den danske Adels efter 1660, som man kan see en Prøve paa af Oluf Rosenkrands i D. Mag. 5, 365. — Naar Gram ret vil gotte sig over en eller anden latterlig Fejltagelse, tjener denne Stil færdeles til at forstærke det komiske Indtryk. Hvo der vil have et Exempel derpaa, kan læse Forklaringen over Ordet at lyndes i Hist. Tidsskr. 4, 283.

Om Forholdet imellem Gram og Holberg have vore Historikere ikke ret kunnet komme overens. J. Møller dvæler ved deres gode Forstaaelse og lægger den største Skyld for Uvenskabet paa Holberg; G. L. Baden skildrer dem som Fjender og giver Gram Uret. Der findes kun enkelte ad-

spredte Efterretninger, som oplyse Forholdet, men det er aabenbart, at der i deres Ungdoms Udvikling og deres Livs Tendens laa en saa himmelvid Afstand, at de først efterhaanden som de ældedes og begge gave noget efter, kunde nærme sig hinanden. Strax efter Holbergs Udnævnelse til Professor og ved Tiltrædelsen af hans Udenlandsrejse, staa de i det mindste i et alminedeligt venskabeligt Forhold til hinanden; men da Holberg var kommen hjem og begyndte sin, som det maatte synes alle, højst extravagante Færd, maa der være indtraadt en stærk Divergens imellem dem. Det er utroligt, at Gram var i Ledtog med Rostgaard for at faa Peder Paars undertrykt, men han maatte dog med en vis Afsky vende sig bort fra en Satire, der saa skaanselløst drev Spot med det, som var hans og alle grundige Lærdes Helligdom, den gamle Filologi; og det maatte være ham personlig ubehageligt, naar selve Universitetets nedarvede og i alle studerede Mænds Øjne ærværdige Former gjordes til en Skive for Latter, ja naar, efter den i Publikum udbredte Udlægning, endog hans egen kostelige Homer, som en Achilles, i det lærde Trojanerslag maatte give Latteren sin højeste Nydelse.[1] Selv om Gram ikke har sagt, hvad der fortælles, at Holberg som Komedieskriver burde forvises fra Universitetet til Theatret, saa var det uden Tvivl dog hans Mening, og ikke blot hans, men alles, der hørte til hans Omgangskreds; thi paa en Tid, da Skuespilleren betragtedes som en Gjøgler, da ingen Student kunde betræde Bræderne uden derved at vanæres, da han derved blev, om end ikke relegeret, dog anseet for at have

[1]) En selvbeslagen tyk Homerus samme Dag
Som en Achilles var i største Trojæ Slag.
(Peder Paars 1 B. 3 S.)

tabt sin akademiske Borgerret, maatte det holdes for endnu usømmeligere og stridende mod en Professors Værdighed og Virken, at skrive Komedier og det af den laveste og gemeneste Art. Med kjendelig Tilsidesættelse og saa megen Spydighed, som der overhovedet laa i hans Væsen, og han var i denne Henseende heller ikke tabt bag af en Vogn, taler derfor Gram endnu 1728 i et Brev til Fabricius om Holbergs tidligere Virksomhed som Skribent, hans satiriske og komiske Skrifter i Modersmaalet, hans Indbildninger om sig selv og hvor latterlig han gjør sig ved sin latinske Stil.[1] Paa denne Tid kan ingen Tilnærmelse imellem dem have fundet Sted. Men der foregik en Forandring med begge. Holberg blev Historieskriver, og Gram blev, jo mere Trykket tog til under Christian den Sjette, des mere frisindet, og begyndte at faa Øjnene op for Gavnligheden af den Hol-

[1]) Grams Brev til Fabricius i den foranførte Sylloge nova epistolarum, vol. I. S. 588: De Holgero Dano rogabas in tuis ultimis, vir excellentissime. Est, qui sub hoc nomine latere voluit (et hoc unum fortassis in Epistola illa lepide egit) Ludovicus Holbergius, eloquentiæ professor in hac nostra universitate, scriptis antea vernaculis, satyricis plerisque et comicis (quibus semper Johannis Michaëlii nomen præfixit) inter nostrates notus (nam nihil fere Latine edidit ante illam ad Burmannum epistolam), sed qui nunc etiam videtur apud exteros velle inclarescere, exposito his diebus et typis Hauniensibus (quamvis in titulo taceatur locus) vulgato libello — h. t. Ludovici Holbergii ad virum perillustrem epistola. — — Atque hoc ipso scripto censoribus suis, et si quos habet, ut sæpe queritur, adversariis gratam nimis rem fecit, amplam ridendi deridendique sui materiam præbendo, tot in se ipsum passim et comoedias satirasque a se scriptas congestis laudibus, tot historiolis et narratiunculis, interdum lepidis, interdum frigidis ineptisque, tot etiam stili, cetera non indocti, lapsibus et soloecismis, quorum nonnullos, minime vero omnes, in erratorum indice animadvertit (etc.) Brevet er oversat af Rahbek i Noget i Anledning af G. L. Badens og J. Møllers Controvers angaaende Holbergs og Grams Uvenskab, i Kjøbenhavns Skilderi 1810, Nr. 41.

bergske Satire. Allerede 1734 kunde han, uden at noget venskabeligt Forhold endnu er kjendeligt, i sine Breve til Greve Christian Rantzau beklage, at „Assessor Holberg ikke maatte faa Lov til eller turde vove paa egen Haand at skrive os enten nogen Komedie eller Argus om disse Tider[1], thi da skulde man vel under anden Haand fournere ham et og andet, og deriblandt ogsaa noget om disse ny apostoliske Folks Bodkamp." Der forløb ikke ti Aar, og da finde vi Gram, 1741, ikke blot i venskabelig Omgang med Holberg, men han interesserer sig med kjendelig Hengivenhed for hans Skrifters og hans egen Skjæbne. Blandt andet skriver han: „Min Collega Professor Holberg er baade Musicus selv og tillige Landsmand med disse underjordiske Musici; jeg har ikke længe med saa stor Attraa bedet ham om noget, som forleden, da han blev saa complaisant baade at synge og spille mig dette Klippestykke." Med Bekymring taler han om Holbergs Fortrædeligheder med sit Jordegods; med Glæde over at Bluhme og Pontoppidan ikke fik Niels Klim forbuden: „Men baade Klimius og dens Autor bleve til Lykke staaende paa deres fire Ben, og kunde, naar den Omgang og samtlige causæ instrumentales og occasionales skulde aabenbares, give en ligesaa artig historiam arcanam at læse, som de man har om disse Skrifter, der lykkeligen, malgré tous les artifices et toutes les intrigues des Jesuites, er slupne igjennem i det hellige Officio i Rom." Og endnu senere (1744) var Forholdet saa fortroligt, at Gram troede at kunne indvirke fordelagtig

[1]) Jeg har udmærket disse Ord, fordi de indeholde et samtidigt fuldgyldigt Vidne imod Molbechs Mening, „at Holberg hverken forfulgtes eller hindredes i sin literære Virksomhed eller Produktivitet under Christian den Sjette."

paa Holbergs Stemning.[1] Den naturlige Modsætning imellem begge disse Mænd kunde imidlertid ikke hæves; og det er saaledes troligt nok, at Gram har kaldt Holbergs Danmarks Historie en løjerlig Historie, thi Indblanding af komiske Indfald maatte han ansee for upassende Skjønpletter paa Historiens alvorlige Aasyn; og naar han kaldte Holbergs Moralske Tanker Hedenske Tanker, udtrykte han kun dermed, at ihvorvel ogsaa han i denne Henseende saae friere frem for sig end før, saa overskred Holberg dog Grændserne for Betragtninger, der vilde holde sig indenfor Kristendommen.[2]

Mange forsøgte naturligvis at hædre Grams Minde. Langebek vilde sammenligne ham med Epaminondas. Men i Almindelighed havde hans Samtid kun faaet et Indtryk af, at han var noget mere end det sædvanlige Døgnkræ; paa deres Dannelse havde han endnu ikke haft Indflydelse nok. Eftervirkningen kom, ligesom ved Holberg, først senere. Klevenfeld roste Gram for at nedsætte Holberg ved sit bekjendte Vers:

Viid! Danske Gram sin Fod af Danmark aldrig satte,
  Dog er hans Død, vort Tab, i alle Land begræt.
Dog et, Hand skreef ey nok! Ney, skref ey for at skrifve,
  Ey prangde ud sit Pund som Høkren gammel Smør,
Hand ikke Aager-kram med Lærdom vilde drifve,
  Men skenkte ud omsonst, ey lukte for sin Dør.

(Ny Kgl. Saml. Nr. 1312. fol. jf. Lüxdorphiana S. 264 og Holbergs Epistler, Epist. 289.) Og i Gerhard Treschows Æreminde er det fast som om man læste Peder Paars:

---

[1]) Grams Brev til Plessen (Histor. Tidsskr. 4, 308): „Holberg har ved sin Opvartning hos Deres Excellence været sig self liig, og saaledes som han altid er paa fremmede stæder den første Gang. Der hafver alene fattest, at i stæden for den fremmede Mand skulde Bing (Lægen Jens Bing) eller jeg været derhos, da han vist nok skulde blefven paulo mitior et minus austerus."

[2]) jf. Holberg under Peder Paars.

Jeg skriver om Hans Gram de Lærdes Ziir og Smykke,
Jeg skriver om Hans Gram, vor Nordens Mesterstykke,
Jeg skriver om Hans Gram, den vidtberømte Mand,
Som ved min ringe Roes slet intet vinde kand.
(Ny Kgl. Saml. Nr. 1314. fol.)[1]

Blandt Grams umiddelbare Disciple er den ypperste Jakob Langebek, der med de Ideer, han modtog fra sin Lærer, forbandt en ejendommelig Selvudvikling. Slægten stammer, saavidt man kjender dens Oprindelse, fra Odense; Tilnavnet blev optaget efter Langebeks Præstegaard i Kallehave i Sælland.[2] Jakob Langebek, en Præstesøn fra Skjoldborg i Thy (f. den 23 Januar 1710) blev indtil sit femtende Aar undervist hjemme, gik derefter i Nykjøbing Skole paa Mors, og blev dimitteret 1728. Han havde mistet begge sine Forældre, var fattig, maatte ernære sig ved Undervisning, og endte først sent sine Studier ved Universitetet (han tog theologisk Attestats 1732). Opdragen i en Egn, der var rig paa Sagn og Oldsager, havde han allerede, førend han forlod sine Forældres Hus, følt en stor Tilbøjelighed til selv at betragte og at høre andre fortælle om de Mindesmærker, der fandtes i Egnen, og denne Tilbøjelighed førte ham til Læsning i Saxo og Hvitfeld. Som Student samlede han paa gamle danske Skrifter og lignende historiske Oplysninger. Han lagde sig efter Islandsk, og forstod, for største Delen ved egen Hjælp, saa meget deraf,

[1]) See i øvrigt om Gram især J. Møller, Hans Grams Levnet og Fortjenester, i Skandin. Literaturselsk. Skr. 1810. Sammes Mnemosyne 4, 138. Werlauffs Bibliotheks-hist. S. 128. Suhm i Fortalen til den danske Overs. af Krags Christian den Tredie, og de hos Nyerup anførte Steder af Suhms Saml. Skr.

[2]) Om hans Farfader Mag. Jakob Langebek, Stiftsprovst i Aalborg, findes Efterretninger i Nova liter. maris Balth. 1705. S. 368.

at han (1735) kunde forfatte en Oversættelse af Kristnisaga, som han i Haandskrift tilegnede Gram. Uden Tvivl ved Grams Anbefaling fik han (1738) Adgang til Rostgaard, og blev antaget som Medarbejder ved dennes danske Ordbog. Endnu større Omhu viste Gram for ham, da han (i Oktober 1739) gav ham Bolig og frit Ophold i sit eget Hus, samt fik ham ansat som Amanuensis ved det kongelige Bibliothek. Da det derefter blev overdraget Gram at besørge Udgivelsen af Rostgaards Ordbog, hvortil Kongen gav et Pengebidrag, blev Udførelsen overdraget til Langebek, der ogsaa med Iver begyndte Arbejdet; men han var allerede træt og usigelig kjed deraf endnu medens Rostgaard levede, og indsaae tilsidst Umuligheden af i to til tre Aar at fuldende et saadant Værk, især da andre Arbejder krævede hans Tid.[1]

I Forening med Ludvig Harboe havde Langebek begyndt at udgive et Skrift, der skulde oplyse den danske Literatur og gjøre den mere tilgjængelig for Fremmede: Dänische Bibliothek oder Sammlung von alten und neuen gelehrten Sachen in Dänemark. Harboe var en Slesviger, og havde studeret ved tyske Universiteter; formodenlig bidrog det til, at man valgte det tyske Sprog. Dronningen lod det første Stykke forelæse for sig; det vandt hendes Bifald, altsaa hele Hoffets.[2] Men der udkom kun tre Stykker (1737—39); det blev opgivet, da Harboe (1741) rejste til Island. Fortsættelsen er af Flensborgeren O. H. Møller.

Langebek havde imidlertid vedblevet at samle og granske. Efter Suhms Forsikkring skal Gram (allerede 1740) have

---

[1] Rostgaards Brev til Langebek i Lüxdorphiana S. 277. Grev Holstein til Gram i Ny Kgl. Saml, Nr. 1101 fol. Langebek til Grev Holstein i Langebekiana S. 34.

[2] Harboe til Langebek (Februar 1738) i Langebekiana. S. 1.

tænkt paa en Samling af de danske Historieskrivere; Langebek greb denne Idee, men for det første blev der intet deraf. I Modersmaalet var hans første Arbejde et Lejlighedsskrift (Det gamle Forvantskab imellem de danske og engelske Kongers Huse) i Anledning af Kronprinsens Formæling med den engelske Prinsesse Lovise (1743); det udkom ikke. Gram tænkte derimod alvorlig paa, paa en anden Maade at sørge for Langebek. I sit Forslag til Oprettelsen af et collegium antiquitatum foreslog han ham til at være en af de lønnede Adjunkter; han anbefalede ham med Varme, han vilde derved sikre ham en vis Indtægt; men han havde ikke forud meddelt Langebek noget derom. Denne fik det at vide underhaanden, og blev fortørnet. Han skrev til Klevenfeld, der den Gang var udenlands og endnu hed Sekretær Kleve: „Hvad vil nu min Herre tænke om sit Fædreneland? Man har for i disse Tider at oprette et Antikvitetskollegium, hvis Præses skal være Hans Excellence Hr. Gehejmeraad von Holstein; Henrichsen (Hjelmstjerne) skal være Membrum og Sekretær. — Jeg uværdig bliver vel og Bud eller Fyrbøder derved. Men jeg for min Part har i Sinde at betakke mig derfor og bede, at jeg enten ganske maa være fri eller bie indtil jeg kan fortjene Sted iblandt de rette Membra; thi i et Collegio, som just angaar de Ting, som jeg en otte Aars Tid aleneste har lagt mig efter, vil jeg nødig være Dreng under mange, som næppe har kiget ind i saadanne Ting, og ikke engang har ret Smag paa nogen Part af vore Antikviteter. Justitsraad Gram har aldrig lukket sin Mund op til mig i den Materie; jeg holder og gode Miner." Dette Forhold imellem Velgjøreren og Lærlingen overrasker os. Uden Tvivl tænkte Gram ved sin Anbefaling ikke paa at fornærme Langebek; men hvorledes kunde det falde ham ind, at denne, en simpel theologisk Kandidat, kunde være i Lag med Gehejmeraader og Pro-

fessorer? „Langebek, siger J. Møller, betænkte ikke, at Adjunkterne ved det Petersborgske Akademi, der synes at have været Grams Forbillede, i Almindelighed vare unge udmærkede Lærde, imedens mange af Akademiets Medlemmer vare fornemme Idioter." Men selv om Langebek følte nogen Uvillie over denne Behandling, hans Fremfærd vidner om, at ædel Hengivenhed, fin Følelse og ved videnskabelig Dannelse fostret Humanitet ikke er nogen Frugt af en ensidig Forskning i gamle Bøger og Skroller. Denne Splid fremkaldte imidlertid et nyt Selskab, der i fortrinlig Grad har befordret Modersmaalets Udvikling og den danske Histories Studium.

Antikvitetskollegiet blev der intet af, men Videnskabernes Selskab blev oprettet. I det var der ingen Adjunkter, og Langebek blev ikke optaget deri. Da meddelte han (i December 1744) sin Idee til et Selskab for Fædrenelandets Historie og Sprog til fire jævnaldrende Venner: Jonas Ramus, Frands Thestrup, Jakob Vilhelm von Aspern og Daniel von Bergen, af hvilke ingen har gjort sig bekjendt ved Skrifter. De valgte ham til deres Forstander, og han arbejdede derpaa med en saa stor Iver, at han inden en Maaned havde et Hefte færdigt til Udgivelse i Selskabets Navn, og kunde underskrive Fortalen den 1 Januar 1745. Førend Publikum havde erfaret Selskabets Tilværelse, saae det Frugter af dets Flid. Faa Dage efter (den 8 Januar 1745) holdt Selskabet sit første Møde hos Forstanderen i Grams Professorgaard. Gram viste det ny Selskab, der i Modsætning til Videnskabernes ofte kaldes og kaldte sig selv det lille Selskab, megen Opmærksomhed. Det skyldtes uden Tvivl især hans Indflydelse, at Gehejmeraad Holstein bevidnede det sin Højagtelse, at han bivaanede et af dets Møder, at Videnskabernes Selskab viste det Forekommenhed.

Langebek besørgede som Forstander alt ved Udgivelsen af dets Skrifter: det saakaldte Danske Magazin, hvoraf første Bind blev tilegnet Christian den Sjette, der (den 7 Januar 1746) gav Selskabet sit Beskyttelses-Brev og Prædikat af kongeligt.[1]

Ved denne Tid giver Striden med Erik Pontoppidan et mærkværdigt Bidrag til disse lærde Mænds Karakteristik. Langebek var nøjagtig, kritisk i selve de mindste Omstændigheder, som han netop vilde meddele, og anførte overalt sine Kilder. Det modsatte var Tilfældet med Pontoppidan, af hvis Annales ecclesiæ Danicæ der var udkommet to Tomer. Naar Langebek stødte paa Fejl deri, ligesom hos Hvitfeld eller andre, saa rettede han dem „uden Dadel, men ogsaa uden Komplimenter". Derover blev Pontoppidan fortørnet, og lod (den 12 November 1745) i Oluf Bangs Samling af adskillige nyttige og opbyggelige Materier indrykke et anonymt „Brev angaaende den Dristighed, med hvilken A. Hvitfeld og andre Historieskrivere korrigeres af det Danske Magazins Forfattere". Langebek svarede derpaa med „Selskabets Anmærkninger over et Brev, som nyligen er udgivet imod det Danske Magazin". Havde Pontoppidan tillagt sine Annaler en stor Hæder og gjort sig selv til den anden originale Historieskriver, saa slog Langebek om sig med de store Værker, der fra Selskabet kunde ventes. Han havde imidlertid i Tingen selv aabenbar Ret, og Publikum holdt med ham. Des mere oprørt blev Pontoppidan, og tyede til Hoffet. Hans Ansøgning til Kongen vilde være utrolig, hvis den ikke var virkelig: „En trykt Paskvil, et Skandskrift (Langebeks

[1] Det Kongelige Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext i de Tre første Aar. Kbh. 1748. Werlauff, Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog i dets første Aarhundrede. Kbh. 1847.

Svar) dræber ham, gjør ham plat udulig til al offenlig Forretning. Hans gejstlige Embede har nu ved Fjendens (han mener Fandens) List faaet et dødeligt Saar. Det er tilligemed hans usle Person fra nu af ufejlbarlig yderst prostitueret, infameret og gjort plat frugtesløst, ja endogsaa farligt og anstødeligt; kort sagt, al hans Frimodighed til at staa urenset paa nogen Prædikestol, og der staa til Maals for Folkets Domme, er ham ganske betagen, thi han veed, at han der vilde staa til stor Anstød og liden Opbyggelse." Han ender med nogle Spørgsmaal, som han indstiller til Besvarelse, hvis det skulde behage Kongen fra Facultate juridica at indhente et Responsum om denne Sag. Derpaa fulgte Kongens Resolution (af 8 Februar 1746), at Langebek skulde gjøre ham Afbigt. Og netop i de samme Dage indgav Langebek en Forestilling (af 7 Febr. 1746), hvori han erklærede, at han ikke saae sig i Stand til fremdeles at føre Pennen i Selskabets Anliggender, med mindre Kongen ved en særdeles Naade gav ham en Oprejsning; og ansøgte om, at Kongen vilde beskikke ham til „Professor paa det kongelige Universitet i Fædernelandets Sprog og Historie, men tillige fritage ham for alle akademiske Lektioner og Disputationer, imod at han aarligen, foruden det danske Magazin at fortsætte, udgiver et eller andet dansk Skrift til Ære for Landets Sprog eller Historie". Saa sendte da Christian den Sjette (den 10 Febr. 1746) sit Kongebud til Universitetet, og gav det sin Villie tilkjende: at baade hint Brev og Anmærkningerne skulde være supprimerede[1]; at Studiosus Lange-

---

[1]) I syvende Stykke af Bangs Samlinger findes Pontoppidans Brev opført i Fortegnelsen paa Indholdet, men isteden for det er der indsat et andet Stykke; men det findes i Selskabets Anmærkninger (etc.) Kbh. 1746.

bek skulde indkaldes for Konsistorio og i dets og Pontoppidans Nærværelse reprimanderes for hans meget grove og fornærmelige Skrivemaade, samt tilholdes at gjøre mundlig Afbigt, hvilken tilforn skulde af dem forfattes og siden, af Jakob Langebek underskreven, Prof. Pontoppidan tilstilles. Suhm forsikkrer, at Kongen var meget opbragt paa Langebek, saa at han endog havde skrevet, at hvis denne ikke strax gjorde Afbigt til Pontoppidan, „so wüßte er wohl, wo die Citadelle lag". Konsistoriet kjendte for vel Kongens Afsky for alt hvad der saae ud som Insubordination; Gram, Holberg, Anchersen o. fl. fandt Universitetet prostitueret, men Nødvendigheden var der, og Langebek gjorde Afbigt (den 15 Febr.) efter Professorernes Forskrift: „Jakob Langebek, Studiosus, bekjendte, at i visse af ham udgivne Anmærkninger var Hans velædle Højærværdighed Hr. Erik Pontoppidan, som baade er Prof. Theologiæ og Kgl. Majestæts Hofprædikant, paa en meget grov og uanstændig Maade angreben; og han afbad ydmygst den brugte meget grove og fornærmelige Skrivemaade." Universitetet fulgte heri Kongens Forskrift, da det vel ikke kunde undgaas, men sendte dog først tre Maaneder efter Afbigten til Kancelliet. Den Uret, der herved var tilføjet Langebek, søgte nogle at hævne ved at henvende sig til Johan Elias Schlegel, der var kommen herind som Legationssekretær hos den sachsiske Minister Spener, og udgav sit tyske Ugeblad Der Fremde. I dette indrykkedes (i Nr. 48 for 8 Novbr. 1746) et Stykke, kaldet Rede in Sachen des S. T. Etatsraths Honorius wider den Kammerrath Svend wegen Beschimpfung, hvori Pontoppidan og hans Færd stilles saa klart for Dagen, at ingen kunde tage fejl deraf: „Etatsraad Honorius beder med Føje for Retfærdighedens Throne om Beskyttelse imod den Dadel, man har understaaet sig at finde ved et af hans værdigste Værker,

hvoraf han kunde vente sig Ære, Roes og Udødelighed. Det er hver Mand vitterligt, at denne berømte og dygtige Mand i sine Fritimer har lagt sig efter Bygningskunsten og af Verden vundet det Vidnesbyrd, at han er ligesaa stor en Bygmester, som en Retfærdighedens Præst. Hvis han ikke er den første, er han i det mindste den anden Hovedbygmester i Landet, af hvem alle tilkommende Tider ville lære, og af hvis Kilde de ville øse. Denne store Mand anlægger for en af sine gode Venner et kostbart og prægtigt Hus. Det staar et helt Aar over til alle deres Fornøjelse, som besee det, og til Bygmesterens inderlige Tilfredshed. Ingen havde hidtil fundet eller villet bemærke nogen Fejl derved. Bygningen udbredte Bygmesterens Navn, og Bygmesterens Navn var igjen en af de første Prydelser eller, om jeg saa maa sige, en Beskyttelsesmur for Bygningen, indtil endelig et ungt Menneske, Kammerraad Svend, der aldrig havde bygget noget, uden at han af og til havde bedret en synkende Mur paa et gammelt Hus eller befæstet en sumpig Grund, troer at mærke Røg i det ene Kammer. Strax hæver han et Skrig, som om Skorstenen ikke var rigtig anlagt, og efter nogen Undersøgelse vil han have fundet, hvori Fejlen bestaar og hvorledes man kunde afhjælpe den. Et Menneske, siger jeg, der endnu langtfra er en Etatsraad lig i Rang, der knap har naaet Halvdelen af den førstes Alder, der aldrig har bygget et helt Hus, og vist aldrig vil bygge noget, har den Forvovenhed at udsætte noget paa en Mands Bygningsmaade, en Mands af anseelig Alder, af ikke ringe Rang, af store Fortjenester, og med hvis juridiske Embedsforretninger Eders Kgl. Majestæt altid har været meget vel tilfreds. Ere hans Øjne saa ømfindlige, at de følte Røgen førend andre, saa er Aarsagen maaskee, at de endnu ere saa unge. Men skulde han derfor saa uforskammet tale og forbedre?

Havde det ikke bedre skikket sig at sige: Mine Øjne føle rigtig nok Røg, men andres føle maaskee ingen? og skulde han derfor saa dristig tilskrive Bygmesterens Fejl det og strax angive dets Forbedring, da det dog havde sømmet sig langt heller at skyde Skylden paa Træets Fugtighed? Denne Fremfærd kunde ikke andet end bringe Etatsraad Honorius i yderste Vrede. Han kunde allerede den Gang have anraabt Eders Majestæts Retfærdighed imod denne Beskjæmmelse; men han lod sig nøje med, paa en for den store Honorius' Anseelse passende Maade, med Eftertryk at foreholde den altfor dristige Kammerraad Svend sin Kjækhed, og at skrive ham et Brev til, hvori han sagde ham, at det var imod al Ret og imod gode Sæder, at finde en Kamin fejlagtig, som han havde anlagt. Isteden for at han derved skulde have overtydet en saa stor Mands forvovne Forbedrer om sin Uret og bringe ham til at angre, saa svarer denne derpaa, at han tvivler meget om, at Hr. Etatsraaden selv kan have skrevet dette Brev. Han maatte ikke være saa stor en Jurist som han er, naar han paastaar, at det at finde en Fejl ved et Arbejde og forbedre den nogensinde kunde stride imod Ret og gode Sæder; og han maatte ikke være nogen Bygmester, naar han holdt for, at man heller skulde lade en Skorsten ryge end forbedre den. Denne Beskjæmmelse, allernaadigste Konge, hvorved Etatsraad Honorius paa een Gang bliver nedsat baade fra en stor Dommers Embede og fra en stor Bygmesters Roes, nøder ham nu til at bringe sin Klage for Deres allerretfærdigste Throne, og at bede, at denne Beskjæmmelse maa blive afbedt af Kammerraad Svend, og ham derfor al Fyldestgjørelse vederfares. Thi, naar det ikke skal være Beskjæmmelser, for hvilke man er beføjet til at raabe om Retfærdighed og Straf, saa spørger jeg, hvori bestaar da en Mands gode Navn, og det en saadan Mands som

den ansete og berømte Etatsraad Honorius? Bestaar det i en ulastelig Opførsel mod alle, som man omgaas? Bestaar det i en Undertrykkelse af Ærgjærrighed, som lader enhver sin Frihed at dømme om os efter sin Indsigt? Bestaar det i en Kjærlighed til Sandhed, som gjerne underkaster sine Meninger Undersøgelse? Bestaar det i en uhyklet Redelighed, i en nøje Jagttagelse af det Embede, hvortil man er sat? I en retfærdig Brug af den Magt til at skade eller hjælpe, som man har i Hænde? Og overhovedet bestaar det vel mere i Villiens Dyd end i Dygtighedens Roes? Hvis det gode Navn bestaar deri, som nogle ville paastaa, saa er det sandt, man har ikke angrebet det mindste deraf hos Etatsraad Honorius, og han har hverken Aarsag til at være bedrøvet eller Ret til at klage." o. s. v. Paa denne Maade vedbliver denne Artikkel med tør Ironi at foreholde Pontoppidan Sandheden. Man kommer ved den uvilkaarlig til at tænke paa Holberg. Det skal, efter Suhms Fortælling, have været Holberg og Anchersen, der havde formaaet Schlegel il at skrive for Langebek imod Pontoppidan. Suhm traf dem engang meget forskrækkede; Holberg sad forbavset i en Lænestol, Anchersen gik op og ned ad Gulvet og vred sine Fingre; Schlegel havde gjort det meget godt, og de frygtede derover at komme i Fortred. De, der erfarede denne Holbergs og Anchersens Vaande, fik deri nyt Stof til Latter. Lynet traf dem dog ikke. Pontoppidan henvendte sig til Ministeren Spener; Spener kaldte Schlegel for sig, men fik af ham den Oplysning, at Pontoppidan slet ikke var ment i den Artikkel; og da Ministeren havde læst de paaankede Nummere af Der Fremde, var han saa artig at tiltræde denne Mening. I denne Retning skrev han et galant fransk Brev til Pontoppidan, og dermed havde Sagen Ende. Men Hoffet, hedder det, „lod forstaa", at Schlegel maatte holde inde med

sit Arbejde, og Ugeblade Der Fremde holdt op. Da denne Efterretning imidlertid kun har een Hjemmelsmand for sig, da Ugebladet ikke hørte op strax men med Aarets Udgang, og denne dets Ophør allerede forud var forkyndt, saa ville vi gjerne, til Pontoppidans Ære, med Rahbek tro, at han ikke drev Tingen videre.

Denne Sag havde ingen Indflydelse hverken paa Langebeks Mening om Christian den Sjette eller paa det senere Forhold imellem ham og Pontoppidan. Ved det danske Selskabs Sørgefest over Kongens Død holdt Langebek sin bekjendte Tale om Videnskabernes Tab i Kong Christian den Sjettes Død, og udtalte deri kun Roes over den Afdødes Minde; og gik han beredvillig Pontoppidan tilhaande ved dennes Arbejder. „Pontoppidan, bemærker J. H. Schlegel, der med alle sine Svagheder var en retskaffen Mand, og jo ældre han blev bestandig viste mere Flid, Sandhedskjærlighed og Beskedenhed, stiftede Venskab med Langebek, gav ham sine historiske Skrifter til Kritik og Berigelse med mangen Tilsætning, og han erkjender selv (i sin Fortale) i de mest levende Udtryk den Bistand han havde af ham". I sin Historie om Selskabets Begyndelse og Tilvæxt forbigik Langebek ogsaa denne Strid.[1]

Andet Bind af Danske Magazin blev tilegnet og overrakt Kong Frederik den Femte, der (den 24 Februar 1747)

[1]) Werlauff, Det Kgl. Danske Selskab i dets første Aarhundrede, S. 54. Aagaards Brev til Lürdorph i Lürdorphiana, S. 445. En Efterretning, nemlig den yngre Deichmanns, om den Afbigt Langebek maatte gjøre, meddelt af Werlauff i Engelstofts Universitets- og Skoleannaler for 1806. Ugebladet Der Fremde i J. E. Schlegels Werke, med J. H. Schlegels Anmærkninger. J. Møller, Ny Oplysninger til den mærkværdige Strid imellem Pontoppidan og Langebek, i Nyt Aftenblad 1826, Nr. 8. 9. og Rahbek, Om Striden imellem Pontoppidan og Langebek Nr. 12. 14.

ikke blot lovede Selskabet sin Beskyttelse, men tillige gav det Censurfrihed (en saa paafaldende Gunst, at andre Mænd for at nyde godt deraf bade om Tilladelse til paa Titelen af deres Skrifter at kalde sig Medlemmer af Selskabet) samt Adgang til de offenlige Arkiver. Samme Aar (den 21 September) holdt Selskabet sit første Møde i de Værelser paa Charlottenborg, som Kongen havde overladt det; Grev Holstein og mange Lærde vare indbudne, og Langebek holdt her sin Tale om Videnskabernes Haab under Frederik den Femtes lykkaligen begyndte Regjering. Næste Aar døde Gram; han havde indstændig anbefalet Langebek til at blive hans Eftermand som Gehejmearkivar, og Regjeringen opfyldte hans Ønske. Det var en ny Vending i Langebeks Liv og Virksomhed. Han fuldendte Grams Udgave af Slange, lod Ole Worms Epistler optrykke, og holdt i et højtideligt Møde (den 15 November 1749) sin Jubeltale (eller Mindeskrift) til Kong Christian den Førstes Ihukommelse. Danske Magazin sluttede han derimod først 1750—52.

Det var, som allerede er bemærket, Langebek der ene udarbejdede det danske Magazin, et af de Skrifter, der baade med Hensyn til Sproget og Historien gjør Epoke i Literaturen. Efter en lang Dvale var Kjærligheden atter vaagnet til Fædrelandets Historie og dens Behandling i Modersmaalet. Holbergs Danmarks Historie var allerede tidligere begyndt og endt (1732—35); men Langebek var ikke bleven vakt af Holberg. Hans Granskninger i den nordiske og danske Historie (til Hertugdømmernes toges der i Følge Tidens Skikkelse aldrig noget Hensyn) hørte allerede til hans Ungdom, og vare ham ejendommelige; han var Holbergs Efterfølger, ikke hans Efterligner. Heller ikke kan Gram siges at have vakt ham; han var allerede modnet paa egen Haand, førend Gram tog sig af ham, og det var ikke alene

den historiske Kritik, som han med et skarpt Blik og det omhyggeligste Gransyn henvendte sin Opmærksomhed paa, men det var tillige Sproget, som tiltrak ham.

Med Hensyn til Samling og Drøftning af Historiens Enkeltheder nærede han i sit Hjerte et stort Haab om det der nu skulde vindes og udrettes. „Der findes, siger han iblandt andet i Fortalen til D. Mag., der findes ikke faa blandt de Studerende, og snart ikke færre blandt de Ustuderede, som med en særdeles Flid og en ubeskrivelig Lyst lægge sig paa at kjende deres Fædrenelands gamle og ny Tilstand; og det er Forundring værd, med hvad Glæde vore berømmelige Mænds gode Skrifter i den Materie modtages, naar de ere ny udkomne, med hvad Lykke de beholde deres Pris, naar de ældes, og med hvad Bekostning de opkjøbes, naar de blive gamle. Kommer der ikkun en Brevlap for eller en gammel Bog eller nogen anden Ting af Rarhed, som har Indflod i vore Antikviteter og kan give ringeste Lys i den danske Historie, da griber den ene omkap med den anden derefter, og Begjerligheden synes undertiden saa stor, at den næppe er mættelig. Det er roesværdigt, at det danske Folk dog engang begynder at elske sig selv og faa Smag paa sit eget.“ „Man har lært at gjemme inden Laas og Lukkelse hvad man tilforn ikke skulde optage paa en Vej; og vissseligen vil den efterkommende Slægt takke dennem i Støvet, som have lagt Tynder til saadan Ild og ved deres ypperlige Pund og Pen hjulpet at vække hos Landets Børn saa fornøden en Agtsomhed og en saa priselig Begjerlighed.“ Ogsaa tilvejebragtes der af Selskabet i en utrolig kort Tid betydelige Samlinger; og enkelte Mænd, ogsaa Holberg (i Fortalen til Heltindehistorier), paaskjønnede Magazinet som et prisværdigt Foretagende, der kan blive til større Nytte end man tror. Men paa den anden Side var det uden

Tvivl kun indenfor en snæver Kreds denne Kjærlighed yttrede sig; Selskabet havde kun et ringe Omfang, Lovene bestemte, at Medlemmernes Antal i det mindste skulde være Syv, det fik flere, men Langebek maatte gjøre alt; Affætningen var ikke stor og Honorar gaves der ikke. Man seer ogsaa, at Selskabet af og til maatte gribe til Midler, der stemmede bedre med Tidens Smag; det lod præge en Medaille til Kongens Fødselsdag 1750, og tog deraf Anledning til at attraa en offenlig Pengeunderstøttelse, som hidtil ikke var bleven det til Del.

Endnu mærkeligere er den anden Ejendommelighed ved Selskabets Virksomhed, den usædvanlige Omhu for Sproget. Det hedder i Selskabets Love: „Alt hvad i Selskabet forhandles, skrives eller trykkes skal være paa ren, zirlig og forstandig Dansk og alle fremmede Ord og Talemaader udelukkes, undtagen de, der besynderligen henhøre til visse Kunster og Videnskaber, som baade forstaas af alle og enten aldeles ikke eller ej uden lang Omsvøb og Beskrivelse kunne med lige Fynd og Nethed gives i det danske Sprog. Og naar i saa Fald et kort og bekvemt dansk Ord udfindes, som tilforn var ubekjendt, antegnes det strax af Sekretæren i en Bog for sig selv, og bruges derefter udi Selskabets Skrifter isteden for det fremmede." Overensstemmende dermed udtales i Fortalen til D. Mag., hvor omhyggelige de vilde være for i deres eget at føre en ren og ret dansk Stil, og ikke gjerne at blande noget ind af fremmede Sprog. Vi møde her, tidligere end hos Eilschov, den første klare Udtalelse af Modersmaalets Fordærvelse ved fremmede Sprog med den bestemte Hensigt at forbedre det, hvilket naturligvis maatte skee ved at forjage det fremmede, tilbagekalde det gamle og tilføje det ny, der manglede. Med ingen af Delene kunde det vel saa lige lykkes. Sekretærens Optegnelse af ny Ord i en

særegen Bog blev uden Tvivl ikke udført; det fremmede Ord havde ogsaa en for god Klang til at det strax kunde jages bort (det danske Magazin skulde først have hedt det danske Forraadskammer). Det er imidlertid bekjendt, med hvilken Omhu Langebek samlede paa gamle danske Bøger. Var han end ikke den eneste, der gav sig af med den danske Literatur i sin nu forsvundne Skikkelse (Thchonius og andre med ringe Sprogsands gjorde det samme), saa var han dog den eneste, der, paavirket af det ældre Sprog fra Christian Pedersens Tid, endnu holdt paa at bevare Modersmaalet uforvansket af franske og andre fremmede Tilsætninger, og uden at ænse den forvirrede Sprogblanding omkring sig at kalde det gamle tilbage. „Han var en af de første, siger Suhm med Rette, som siden Vedels og Undals Tider rensede Sproget"; og det er noksom bekjendt, hvor stor en Skat det danske Magazin indeholder af gamle danske Ord med deres Forklaring. Det er vanskeligt at sige, hvilken Vending dette kunde have taget, hvilken Indflydelse det kunde have haft paa at omdanne Modersmaalet, ikke i tysk men i nordisk Retning, hvis denne Mand, med saa megen Kundskab og saa levende Ider, virkelig havde fuldført Tanken, hvis han havde udgivet et større eller flere mindre, ikke Kildesamlinger, men historiske Skrifter, som kunde have vakt almindelig folkelig Interesse og bragt Sproget til at ytre sig i sin rette gamle, tillige foræblede, Skikkelse; men nu blev det ved lutter historiske Smaastykker, ved Samling af et for det meste hullet og usammenhængende Stof, ved Aftryk af gamle Dokumenter, hvori Sproget rigtig nok er gammelt, men ikke mønsterværdigt, ved smaalige Oplysninger om Ting og Personer, hvoraf mange ere Historien aldeles ligegyldige. Enhver kan skjønne, at der ad denne Vej for den historiske Kunst var lidet at vinde, og for Sproget, der altid virker som en Enhed, næsten endnu mindre. At

samle gamle Ord og Talemaader, at paafinde ny, hvor det rette Udtryk mangler, er ikke nok; det er i Forbindelsen de skulle vise deres Gyldighed, og kun i et organisk Værk faa de deres fulde Betydning. Heller ikke blev han denne sin oprindelige Retning tro i Længden; fra Danske Magazin vendte han sig til andre Arbejder, som krævede det latinske Sprog; og den skjønne Ungdomsdrøm om en Fornyelse af det danske Tungemaal, en Gjenfødelse af Sproget, hvis den nogensinde har været ham ret levende, var forsvunden. Danske Magazin staar saaledes som et synderligt Særsyn i vor Literatur, uopnaaet i den følgende Tid og i visse Maader uopnaaeligt. Det sproglige Hensyn faldt af sig selv bort, og i kritisk Behandling fandt han ikke sin Mage.[1]

Kongelig Historiograf blev efter Gram Christian Ludvig Scheidt, der allerede er omtalt ved Lovkyndigheden. Et Par historiske Afhandlinger skrev han paa Tydsk, og de maatte oversættes paa Dansk, for at indføres i Videnskabernes Selskabs Skrifter. Da han forlod Landet, var der ingen kongelig Historiograf, førend Bernhard Møllmann (1755) forenede dette Embede med Bibliothekariatet. Møllmann (f. i Flensborg 1702) havde studeret ved tydske Universiteter, og drog, da han to Gange var forbigaaet ved Præstevalg i Flensborg, (1731) til Kjøbenhavn, hvor han ti Aar efter (1741) blev prof. antiquitatum patriæ, og efter Holberg, for hvem han vikarierede, Prof. i Historien († 1778). Nogle mindre historiske Afhandlinger meddelte han som Medlem af Viden-

[1]) See i øvrigt J. Møller, Langebeks Levnet, i Ny D. Mag. 4. D., hvoraf ovenstaaende for en stor Del er et Uddrag. Werlauffs allerede anførte Skrift: Det Danske Selskab i det første Aarhundrede, (Det første Tidsrum 1745—52). Langebeks Karakteristik af Suhm i Scriptores rerum Danicarum, t. 4. Grundtvig, Langebeks Fortjenester, i Danevirke, 1 D.

skabernes Selskab, men formedelst denne hans Stilling overdroges tillige nogle af de Hværv, som Gram døde fra, til denne Mand, der aldrig kunde blive færdig med noget. Af hans Almindelige Historie udkom ogsaa kun første Del og langt senere (Kbh. 1760. 4.); det var ham befalet at besørge den, men den indeholder kun den Jødiske Historie, efter det gamle Testamente og Josephus, indtil Salomon.

Det vigtigste af de ham overdragne Hværv var Udgivelsen af Frederik Ludvig Nordens Rejse til Ægypten. Norden (f. i Glückstadt 1708, † i Paris 1742) foretog denne Rejse efter kongelig Befaling 1737—38; Udgivelsen af hans Rejse overdroges til Videnskabernes Selskab i Enden af 1746; Skriftet udkom 1755, efter at det med Længsel var ventet af Europa, og fandt en fortjent og hæderlig Modtagelse.[1]

Voyage d'Egypte et de Nubie par Mr. F. L. Norden, Capitain des vaisseaux du roi. t. 1—2. à Copenhague 1755. fol. Med Korter og Kobbere over Pyramiderne, Sphinx, etc.

Den ved Holberg, Gram og Langebek vakte Interesse for Fædrelandets Historie fremkaldte henimod Tidsrummets Slutning hos ældre og yngre Mænd en forøget Virksomhed, der gaar ind i det følgende Tidsrum. De, der ikke selv kunde komme afsted med at bearbejde, samlede i det mindste historisk Stof, indtil de mindste Omstændigheder, efter Langebeks Exempel, men uden at komme ham nær; andre forsøgte af det samlede at danne Bearbejdelser, især i populær Retning, med mindre Kritik end fornøden, og med den aabenbare Hensigt at tilfredsstille den opvaagnede Læselyst. De tvende Hovedæmner vare Biografien og den historiske Be-

[1]) See om Norden og hans Rejse Fortalen til Udgaven. Molbech i Athene, 7 D. J. Møller, Mnemosyne 3, 112. Molbech, Vidensk. Selsk. Hist. S. 48. Anmældelsen i Lærde Tidender, Maj 1756. En Anmærkning i J. E. Schlegels Werke, 5, 100 (Der Fremde).

skrivelse. Den danske Adel, dens Slægter, Vaabener etc. og dens Bedrifter fik sit Eftermæle i en Række af Skrifter og Samlinger; Landets fortjente og udmærkede Mænd kaldtes tilbage i Mindet; og fra denne højere Kreds steg Historien ned til de Borgerlige, især til de lærde Kvinder. Ogsaa heri yttrede sig de tvende allerede herskende Tendenser, at vække de Fremmedes Opmærksomhed for Danmark, og at oplyse og underholde selve Folket.

For Fremmede skrev Tycho de Hofman (fra Skjerrildgaard, f. 1714, Lærling af Peder Bøldike i Sommersted, 1746 Assessor i Hofretten, 1750 i Højesteret, † 1754), der først paa Tysk (Leben einiger wohlverdienten Dänen 1741) og siden udførligere paa Fransk gav Levnetsbeskrivelser over danske Adelslægter (Portraits historiques des hommes illustres de Dannemarc, 1746). Dette Skrift, der tillige søgte at tiltrække ved Kobbere, er, efterat det i Modersmaalet blev tilgjængeligt for alle (1777), næsten bleven brugt som historisk Kilde.[1]

Hensyn til Kunsten forbandt sig med Historien. Derved fremstod flere Værker, især af fremmede Kunstnere, der kun vedkomme Literaturen, naar de forbinde sig med den. Laurids de Thura, en Søn af Bisk op Thura i Ribe (f. i Aarhus 1706, adlet 1739, Generalmajor og Generalbygmester, † 1759) gav Tegninger over danske Slotte og andre offenlige Bygninger i og udenfor Kjøbenhavn, samt en almindelig Beskrivelse over Hovedstaden, ledsagede med historiske Oplysninger paa Dansk, Fransk og Tysk. (Den danske Vitruvius 1746[2]—49, to D. fol. og Hafnia hodierna 1748. 4.)

---

[1]) See Hofmans Levnet i Hofmans Danske Adelsmænd, under den Hofmanske Familie i 2 D. hvori ogsaa Scherewien's Leben des Tycho von Hofman er meddelt. jf. Büschings Nachrichten I, 513.

[2]) Paa Titelbladet staar 1740, under Tilegnelsen 1746.

Blandt de Mænd, der oplyste Adelens Historie ved Samling af dens Vaabener, Slægtregistre, o. desl., maa især nævnes Terkel Kleve (f. i Kjøbenhavn 1710; Assessor i Højesteret; 1747 adlet Klevenfeld, † 1777), der i denne Henseende ikke er uden Fortjeneste Som Skribent er han derimod af ringe Betydning, da han manglede to væsenlige Egenskaber, Smag og Humanitet. Formedelst deres store Indflydelse paa Literaturen, især i den følgende Tid, kan allerede nu bemærkes tre Mænd: Henrik Henriksen, Søn af en rig Vinhandler i Kjøbenhavn (f. 1715, Assessor i Højesteret; 1747 adlet Hjelmstjerne, † som Gehejmeraad 1780), der heller ikke som Forfatter har nogen Betydning, men derimod som Bogsamler især af danske Bøger og som Beskytter og Bevarer af Videnskabelighed i den højere Selskabskreds har efterladt et uforgjængeligt Minde; Bolle Willum Lüxdorph af en adelig jydsk Slægt (f. efter hans egen Bemærkning i Leibnitzes Dødsaar 1716, † som første Deputeret i det danske Kancelli 1788); og Adolf Gotthard Carstens af en Slægt fra Lübeck og dannet ved tydske Universiteter (f. i Kjøbenhavn 1713, † som Direktør for det tydske Kancelli 1795), Forfatter til nogle historiske Afhandlinger. Begge disse kundskabsrige Mænd have især som Kunstdommere i Poesien, hver i sin Retning, haft en afgjørende Indflydelse. Peter Frederik Suhm begyndte sin Virksomhed.

Til en anden Kreds høre især: Oluf Bang (f. i Hillerød 1710, Klokker ved Holmens Menighed, † 1783), der i lige Linie nedstammede fra den i Ungarn adlede Oluf Bang fra Middelfart, og selv i en lavere Stilling, sin Oprindelse tro, blev Stifter af det genealogisk-heraldiske Selskab, udgav sin Samling af opbyggelige og nyttige Materier (1743). Frederik Christian Schønau (f. i Kjøbenhavn 1728, † som Præst i Kregome i Sælland 1772) efterlignede, som

det hartad laber, Langebek, men blev kun en smagløs Kompilator. Wille Høyberg (f. i Nykjøbing paa Mors, † som Student omtr. 1757) udgav (1746) nogle historiske Lejlighedssager, men har især gjort sig fortjent ved sine Kjøbenhavnske Samlinger (1755—56): Holbergiana (hvis Medudgiver var Christen Schmidt) og Tychoniana. Enkelte Levnetsbeskrivelser gaves af Peder Benzon Mylius (Cort Adeler 1740), Hans Paus (Corfitz Ulfeld 1746—47), Carl Christian Rothe (Valdemar Løvendal, 1750). Caspar Peter Rothe (f. i Randers 1724, Landsdommer i Jylland, † paa sin Gaard Urup 1784), Broder til forrige og til Tyge Rothe, begyndte en Række af historiske Arbejder, omtrent af lignende Øjemed, som Hofmans. Hvad denne udførte for Fremmede tænkte han paa for sine Landsmænd; men „Bedrifterne vare store, Historieskriverne faa, Adgangen til tilforladelige Efterretninger vanskelig." Maaskee følte han, at han ikke ret var i Stand til at svinge den historiske Kasteskovl, og søgte derfor ikke uden Grund hos høje Herrer „et Asylum og Tilflugtsted mod alle Klafferes nidske og hvasse Tænder." I Griffenfelds Levnet (1745) optog han Aktstykker (især meddelte af Niels Foss) og drog i det mindste adskilligt ubekjendt for Lyset; for en strengere Kritik, f. Ex. Grams, kunde han ikke bestaa. Gram kalder det et „ilde og ufornuftig sammenrapset Skrift"; saa vel for ham, som for Suhm, var Optagelsen af Worms Smædevers en gruelig Misbrug.[1] I Tordenskjolds Levnet (1747—50) gav Emnet ham Lejlighed maaskee til mere Romantik, end den historiske Sandhed tillod. Endnu lettere gjorde han sig det ved at aftrykke Levnetsløb af Ligprædikener i Brave danske Mænds og Kvinders Eftermæle (1753), ikke blot over Adelige,

[1]) See Kjøbenhavns Skilderi 1809, Nr. 86 og Nyerups Berigtigelse i Nr. 90. Suhms Saml. Skr. 10, 387.

men ogsaa over Lærde og andre mærkelige Mænd. Med disse o. fl. Skrifter, der rigtig nok hverken ved godt Udvalg af det Stoffet frembød eller ved smagfuld Behandling tilfredsstille Kritikkens Fordringer, tilfredsstillede han dog en mere almindelig historisk Læselyst, der ikke tog det saa nøje, om Fortællingen var sand eller ikke.

Peder von Haven (f. i Odense 1715, Prof. i Theologien og Præst i Sorø, † 1757) fik ved sit Ophold i Rusland Lejlighed til at udarbejde sin mærkelige Rejse i Rusland (1743), som Holberg opmuntrede ham til at forfærdige, og selv forsynede med en Fortale, samt i udvidet Form Nye og forbedrede Underretninger om det russiske Rige (1747). Om en stedse større Interesse for lignende Læsning vidner ogsaa den Almindelige Samling af Rejsebeskrivelser, som Christen Schmidt oversatte.

Der var altsaa i det hele gjort to store Fremskridt: Kritikken var bleven faktisk anvendt og udført i flere træffende Exempler, om den end ikke endnu havde modtaget nogen systematisk Udvikling, og Lyst til historisk Læsning i Modersmaalet var bleven almindelig. Det er derfor at vente, at Historiens Dyrkning efter 1750 vil vise sig i en ny Skikkelse.

C. C. Rothe, Waldemar, Greve af Løvendahls Levnet og Bedrifters Beskrivelse. Kbh. 1750 er en Oversættelse, hvis Original han ikke angiver. At C. P. Rothe agtede at give mere end Griffenfelds og Tordenskjolds Levnet, sees af den almindelige Titel: Forsøg til Navnkundige Danske Mænds Livs og Levnets Beskrivelser. Schønau, under Navn af Philander von der Linde, anbefalede Griffenfelds Levnet. Dette og lignende Skrifter oplyse, hvorledes der iblandt yngre Mænd (Schønau, Pihl, Eilschov o. fl.) begyndte at røre sig en ny Lyst til historiske Beskjæftigelser, der med al deres Smagløshed ogsaa have stiftet Gavn. Hvorledes Sandhed og Fabel endnu næsten uforstyrret taaltes ved Siden af hinanden, sees af Schønau's Holger Danskes Sandfærdige og troværdige Levnets Beskrivelse. Kbh. uden Aar (under

Tilegnelsen 1751), hvori han idelig anfører Krønniker og Sange, men ikke desmindre antager Holger Danske for en historisk Person, og laver en underlig Historie deraf. C. P. Rothe antog Robinsonaden Gustav Landcron for sand Historie, see Nyerups Morskabslæsning, o. s. v. — Jakob Borrebyes Rariteter maa det være nok at nævne; og med det samme vil jeg anføre hans Bibelske Arithmetica, som er twende Registere over alle de Tal, der findes i den Hellige Skrift.

I nøje Forbindelse med Fædrelandets Historie staar Studiet af Islandsk Sprog og Literatur. Engang bragt tillive af Ole Worm, har det i Grunden aldrig ophørt, skjøndt det havde mange Hindringer at bekjæmpe. Det træder nu ind i sit andet Stadium. Sprogets Vigtighed bliver mere og mere indlysende, og Opmærksomheden paa Sprogets Moderland, nu ogsaa i fysisk Henseende, bliver mere og mere vakt. En Hovedmangel var ikke at afhjælpe; hverken Sproglære eller Ordbog fandt nogen tilfredsstillende Bearbejdelse, om der end i Haandskrift findes adskillige Bidrag dertil; derimod samledes der en stor Del af Literaturen i Kjøbenhavn, hvilket dog atter havde til Følge, at meget deraf uerstattelig forgik.

Sproget studeredes af Højer, der (i sin Fremstilling paa en dansk Jurist) tillige anførte det blandt de Sprog, som en Jurist ikke kan undvære, „det gamle nordiske Sprog, som bruges i de gamle danske og fornemmelig norske Love, og endnu i mange islandske Skrifter er tilovers"; af Gram og Langebek, af Lüxdorph o. fl. ja selv af Holberg paa hans gamle Dage. Da de manglede næsten alle literære Hjælpemidler, maatte de ty til Islænderne, og der opstod saaledes en gavnlig Vexelvirkning, som stundum vel ogsaa, formedelst Modsætningen imellem disse Mænds Dannelse, kan have taget sig underlig nok ud.[1] Grams Udgave af

[1]) Lüxdorph skriver f. Ex. til Suhm 1752, at han af en saa lærd og brav Mand som Schönning kunde have stor Tjeneste til at

Knytlinga er forhen omtalt. Christen Worm, siden Biskop i Sælland, udgav i England Are Frodes Islendingabók (Arii multiscii Schedæ de Islandia. Oxoniæ 1716)[1]; Nordmanden Anders Bufs eller Busfæus (f. 1679; Borgemester i Helsingør, † 1735[2]) gav en ny Udgave med latinsk Oversættelse og Anmærkninger (Hafn. 1733. 4.) Om end Disputatserne over forskjellige Emner, der henhøre til nordisk Oldkyndighed, i Almindelighed ikke ere af megen Betydning, saa vidne de dog om nogen Kundskab og Kjærlighed dertil (saasom den af Lysholm de furore gigantum, af Wieland de Thoro o. lign), og ved Tidsrummets Slutning lægge nogle endog en temmelig udbredt Kundskab til Oldtiden for Dagen (f. Ex. Tyge Rothes de gladiis veterum 1750). Deslige Arbejder af ikke ringe Omfang fremstode ogsaa nu i Modersmaalet, saasom Hans Peder Anchersens Herthedal (1745), Christen Testrup om Tingene (1747). Digteren Jørgen Sorterup skrev om det gyldne Horn (1717), og samlede Efterretninger om Runeskriften og om Runestene med Forklaring af Indskrifterne.

Hos Islænderne, der naturligvis maatte være dette Studiums fødte Beforbrere, manglede ingenlunde klassisk, men i høi Grad en mere alminbelig Dannelse, og deres Kaar satte dem i Almindelighed ikke i Stand til at udføre større selvstændige Arbejder. Følgende kunne bemærkes: Den berømte Povel Vidalin, hvis Skrifter senere tildels ere udgivne, døde 1727. Jon Arnesen (Biskop i Skalholt, † 1743) udgav nogle lexikalske Arbejder, men nærmest for Latinens

---

hjælpe ham frem „igjennem Niala-Saga, Landnama-Saga, Sturlunga-Saga, etc. som jeg bryder mit og min Islænders Hoved med om Vinteren, da jeg kan ikke lære at prononcere þ af ham, og han ikke heller quantĭtātĕm syllăbārŭm af mig." (Lürdorphiana S. 454).

[1]) See om denne Udgave Lürdorphiana, S. 333.

[2]) See Dän. Bibl. 2, 425.

Skyld. Jon Terkelsen (Rektor i Skalholt, † i Kjøbenhavn 1759) tillægger man stor Del i den Idea historiæ literariæ Islandorum, der er bekjendt under Sibberns Navn; og ved sit Ophold i Kjøbenhavn gav han Anledning til Ludvig Harboes Reise til Island (1736). Blandt de andre Islændere, der levede i Kjøbenhavn', ere de mest bekjendte: Jon Mortensen, Grams Haandskriver, og Jon Olassen fra Grunnavig (f. 1705, † 1779) Amanuensis hos Arne Magnusen, en Mand med mange Kundskaber, men uden Smag. Begge Dele lægger han for Dagen i sin Veiledning til Studium af de nordiske Oldsager (det vil sige Sprog og Literatur), der giver en ret levende Forestilling om, at Bevidstheden var vaagnet om hvad der endnu manglede, men Kræfterne til at udføre det vare ikke tilstede.[1]

Medens disse og flere Enkeltheder nærmest henhøre til den islandske Literaturs Historie, er der dog een Mand, der ved sin Stilling, sin Iver, sit Forhold til Holberg o. s. v. fortjener vor særdeles Opmærksomhed. Arne Magnusen eller Arnas Magnæus (f. i Middale i Dalesyssel paa Vestlandet i Island 1663), opdraget paa Hvam, midt i de gamle Minders Egne, blev kort efter sin Ankomst til Kjøbenhavn (1683) Amanuensis hos den kongelige Antikvar, Thomas Bartholin. For denne sin Velynder, i hvis Hus han boede indtil Bartholins Død (1690), samlede han allerede gamle Sager i Island; Opholdet hos Torfæus paa Stangerland, paa en Reise til Throndhjem (1689), har sikkert ikke svækket hans Iver. Bartholin anbefalede ham paa sit yderste til Matthias Moth, med hvis Understøttelse han foretog en Reise i Tyskland (1694—96), og endnu medens han var udenlands blev han professor philosophiæ desig-

[1]) See denne Veiledning, meddelt af Werlauff i Annaler for nord. Oldkyndighed 1853.

natus. Det var da den første Islænder, der blev bestemt til at bestige det akademiske Katheder, men hans tilkommende Kolleger syntes ikke om det, da han endnu ingen Prøver havde aflagt paa sin Dygtighed.[1] Efter sin Hjemkomst boede han hos Moth, men da han ingen Udsigt saae for sig i Danmark, tænkte han paa at rejse til Island; Moth, der ikke vilde af med ham, skaffede ham da (1697) Bestalling som Arkivsekretær. Men Løn fik han ikke, før han (1701) blev virkelig prof. philosophiæ et antiquitatum Danicarum. Allerede Aaret efter rejste han efter kongelig Befaling til Island, for tilligemed Vicelagmanden paa Sønder- og Østerlandet, Povel Jonsen Vidalin, at forfatte en Matrikelbog over Landet. I denne islandske Landkommission virkede han fra 1702 til 1712, men gjorde af og til Rejser til Kjøbenhavn, og aflagde paa Vejen Besøg hos Torfæus. Han giftede sig ogsaa (1709) med „den dydædle Matrone, Mette Fischer, Enke efter Kongens Remsnider;" hun var ti Aar ældre end han, og det lader ikke til, at ægteskabelig Lykke faldt i hans Lod, men med dette „sit Huskors" fik han Penge (6000 Rdr., omtrent hvad hans Bibliothek kostede ham.) Efter sin Anciennetet blev han næste Aar (1710) Assessor i Konsistorium. Udbyttet af den islandske Rejse, Jordebogen i femten Foliobind, andre Foretagender med Hensyn til Islands Handel, de vidtløftige Trætter og Proces-

[1]) Holger Jakobæus skrev til Biskop Birkerod: „Den ny islandske Professor, som en Tid lang var Sal. Thomas Bartholins Amanuensis, er rejst udenlands paa Obersecretaire Moths Pung. Vores Professores ere ikke vel tilfreds med denne Kollega, thi han haver ikke viist nogle Specimina, andet end hvad som udi hans Fædreneland praktiseres, nemlig at vise igjen; hvilket han præsterede hos en Mand i Fiolstræde, som havde mist fine Sølvknapper, og bleve de, som der siges, uformodenligen igjennem lukte Vinduer og Døre indslængte til ham igjen." (Birkerods Dagbøger S. 296.)

ser, hvori han blev indviklet, o. desl. vedkomme os ikke; men Kommissionen havde tillige faaet det Hværv „til det kongelige Arkivs og Antikviteternes Kompletering at indsamle in originali eller in copiis hvad der i Landet kunde forefindes af Dokumenter, Breve o. desl. af adskilligt Indhold.“ Det var noget, som Vidalin ikke brød sig om, men her var Magnæus just paa sin rette Hylde. Fra først af ventede han sig næppe stort, thi i Almindelighed antog man, at det vigtigste allerede var bragt ned til Danmark eller til Sverrig; men „medens han, som han selv skriver i et Brev fra 1707, maatte strippe omkring og larme og drages med nogen uvittige Bønder, bragte man ham Blade af sønderrevne Bøger, somme som han aldrig kunde tænkt at være til eller have været, og han fik en Mængde gamle Breve i Hænder, som oplyste Bisperækken,“ o. s. v. Herved voxte naturligvis hans Begjerlighed, og hvo vilde vel saa lige kunne nægte en saa ivrig Samler noget, da han havde kongelig Fuldmagt og mangt et Velfærdsanliggende var lagt i hans Haand. Til det betydeligste af det Udbytte han gjorde høre Levningerne af Biskop Brynjulf Svendsens Haandskriftsamling, den kostbareste der havde været paa Øen og som Arvingerne overlode ham, og en Del af Biskop Theodor Thorlacii Bogsamling, tildels arvet efter hans Fader Bisskop Thorlak Skulesen. Noget fik han som Gave, andet til Laans; ingen Gaard og ingen Hytte, hvor der var noget at finde, undgik ham. Det var derfor en temmelig almindelig Klage i Landet, at denne Landkommission „havde udplyndret Island for dets dyrebareste Dokumenter og Haandskrifter af Antikviteter, Historier og andre Stykker af videnskabeligt Værd paa Pergament og Papir.“ En Del af det indsamlede havde han efterhaanden, især ved sin sidste Afreise, bragt til Kjøbenhavn (1712); det meste blev formedelst

Farligheden under Krigen i Forvaring hos Biskop Jon Vidalin i Skalholt, Huspostillens Forfatter, indtil det endelig (1720) paa en kongelig Fregat ligeledes blev nedbragt. Adskilligt af det laante blev senere sendt tilbage (det der ikke var stort ved?), men Samlingen var allerede nu anseelig, og meget, der hidtil havde været adspredt, meget, der maaskee snart vilde være forgaaet, i det mindste var ubekjendt, var saaledes blevet forenet til Nytte for alle og til Granskning for de Indviede.

Som Professor har Arne Magnussen uden Tvivl virket lidet eller intet; (1721 blev han Professor i Historien og forestod tillige Universitetsbibliotheket). Det er uvist, om han nogensinde har holdt Forelæsninger; disputeret eller examineret har han aldrig. Han skrev heller ikke gjerne Bøger, og har i det hele ladet lidet trykke (han udgav 1695 Chronica Danorum, præcipue Sialandiæ, og 1719 Testamentum Magni regis Norvegiæ, det første Skrift fra Wielands Bogtrykkeri, Haandskriftet brændte 1728). „En liden Bog, sagde han, skulde man være længe om at skrive; han vilde ikke fylde Verden op med unyttige Bøger, der var nok alligevel." Han havde en anden Bogorm. Det han levede for, var hans Samling af Bøger og Haandskrifter. Han havde begyndt den og forøgede den allevegne fra, dels ved at fortsætte sin Brevvexling med sine Landsmænd paa Island, dels paa andre Maader: ved Kjøb (f. Ex. paa Auktionen efter Jens Rosenkrands 1695, og af Torfæi efterladte Sager), ved Gaver, ved Laan. Intet Sted undgik hans Opmærksomhed, heller ikke Sverrig eller Tydskland (f. Ex. Bibliotheket i Wolfenbüttel). Han samlede ikke blot islandske Haandskrifter, men ogsaa gamle norske og danske Breve, som han fik til Laans til Afskrivning. En Del blev sendt

tilbage, men noget blev mange Aar i hans Værge. „Alle disse Sager, siger han, ere til ingen Nytte der de ligge ved Kapitlerne“; dog havde han ufejlbarlig i Sinde, at skikke dem tilbage, naar han tilfulde havde brugt dem; men altid skete det ikke. Hans Bibliothek var en udvalgt Samling, især af sjeldne Bøger, han var Biblioman. En Bog af liden Vigtighed blev ham en Skat „bare for, at det var det tredie Exemplar, der var til i Verden“. Denne Magnæanske Samling af Haandskrifter og Bøger var uden Tvivl i sit Slags den største, den eneste, i Norden. En udførlig Beskrivelse over Haandskriftsamlingen, forsaavidt den endnu kan gives, Haandskriftets Beskaffenhed, Maaden, hvorpaa det blev erhvervet, dets Skjæbne o. s. v. vilde være en kostelig Bog for Mænd af Faget.

Den største Del af denne Samling, der var i hans Professorgaard ved Siden af Elers Kollegium i Kannikestræde, fortæredes i Kjøbenhavns Ildebrand 1728. Farens Størrelse anedes i Begyndelsen ikke. Han mente, at Øvrighedens Anstalter nok vilde sørge for Ildens Dæmpning, laante derfor velvillig sin Vogn ud til andre, og tog ikke imod de Folk, der bleve sendte ham til Hjælp, af Frygt for at de skulde bringe hans Sager i Forvirring. Paa Ildebrandens anden Dag kom Jon Olafsen med flere af hans Landsmænd, for at hjælpe med at redde, men han lod de fleste gaa, og tænkte først paa Flytning, da Frue Kirke stod i Brand. Der stødte Uheld til og det gik langsom for sig. Paa at frelse sig selv tænkte han først, da Thestrups Professorgaard brændte. Den hele Samling af trykte Bøger gik op i Luer. Da han gik ud af sit Studerekammer, og der ikke mere kunde tænkes paa at redde dem, pegede han til Hylderne og sagde: „Der ere de Bøger, som ikke ere at faa

nogetsteds mer i Verden".[1] Af Haandskrifterne bleve især de Membraner og Papirshaandskrifter reddede, som han havde i sit Studerekammer; hvorimod Forraadet af Diplomer for største Delen gik tilgrunde. Samme Skjæbne havde hans egne Udarbejdelser, Optegnelser, Bemærkninger, Udkast, Kollektanea, der vare pakkede i en Kasse, som, da Vognen sidste Gang kjørte bort, blev tilbage i Gaarden. Intet Tab gik ham mere til Hjerte. Næppe en Trediedel af Haandskrifterne kan være bleven reddet; og man kan da nogenlunde gjøre sig en Forestilling om Tabets Størrelse ved at betragte den Arnamagnæanske Samling i Universitetsbiblioteket.

Det er begribeligt, at denne store Ulykke bragte Græmmelse over Arne Magnusens Sind. Alt hvad andre end filosoferede for ham, saa blev han dog ved det: „Hvad I siger, det veed jeg helt vel, men jeg har mist min Glæde, og den kan intet Menneske give mig". „Dette Tab af mine Bøger, skrev han, har storligen forandret mit Sind, og udbredt ligesom en Døsighed over mine Sandser"; heller ikke kunde han efter den Tid gjerne være alene. „Saadant Mørke, skrev han, er nu kommet over disse Studia, at om hundrede Aar vil der ikke blive meget af dem tilovers." Men hvad han fra sit to og tyvende Aar saa uafladelig havde arbejdet for, kunde han ikke, selv efter det haardeste Stød, opgive i sit fem og tresindstyvende. „Hvorledes det end gaar, skrev han, saa vil jeg dog herefter, ligesom hidtil, bruge disse Smaating til Tidsfordriv." Han gjorde mere; han satte alle sine islandske Frænder og Venner paa ny i Bevægelse, for at skaffe sig Afskrifter af Dokumenter, ældre end 1550, hvis Originaler næsten alle vare brændte, og han tog sig saa ivrig

[1] Blandt disse sjeldne Bøger var den ældste paa Island trykte Bog, Breviarium Nidrosiense. Holum 1534. 4.

deraf, at han i de fem Fjerdingaar, han endnu levede, dog fik noget af Tabet erstattet. Men alt hvad han havde liidt, den strenge Vinter, der fulgte paa, og hans høje Alder bragte ham snart i Graven. I et Hus i Amiralgaden (det andet fra Hjørnet af Laxegaden) døde han Natten efter Hellig tre Konger, St. Knuds Dag 1730 i sit 67 Aar. Den sidste Aften var Thomas Bartholin, Antikvarens Søn, og Gram hos ham; Jon Olafsen var hos ham Nat og Dag. Han elskede højlig Kong Frederik den Fjerde; i sin Dødskamp talte han adskilligt paa Islandsk, og raabte blandt andet, at Kongen kom, han skulde med. Frederik den Fjerde døde i Oktober derefter. Just paa samme Tid, som han døde, stod hans Uhrværk paa Bordet stille, „og stod altid siden paa samme Tid". „En vis Mand i Island fik ogsaa Anvisning om hans Død", saa at han kunde optegne Tiden, førend der kom Efterretning derom. Legenden lever endnu, naar en mærkelig Mand har gjort levende Indtryk paa et godtroende Folk. Den sidste Nat før Begravelsen holdt hans studerende Landsmænd Ligvagt (Vaagestue) over ham.[1]

Finn Jonsen skildrer Arne Magnusens Tænkemaade i korte Træk (vir humanus, affabilis, jucundus, sed nunquam non gravis et magnam ac venerabilem præ se ferens auctoritatem); og Jon Olafsen, der noget kluntet har beskrevet hans Levnet, men hvem vi skylde de vigtigste af disse Efterretninger, beskriver udførlig hans Udseende, Naturel og Levemaade. Hvo der vil efterlæse denne Levnetsbeskrivelse vil deri finde en fra andre forskjellig Prøve paa dansk Stil. Vi uddrage kun nogle Træk, der oplyse hans Tænkemaade: Han elskede sit Fædreland, virkede for dets Handel og Opkomst,

[1]) En samtidig Efterretning siger, at „gottesvergessene Leute" have aabnet hans Grav og plyndret hans Lig.

og modsatte sig Handelskompagniet, hvorover han fik mange Uvenner, men han brød sig kun lidet om deres Ugunst; han tog sig meget af sine Landsmænd i Kjøbenhavn, og hjalp mange til Bestillinger. Han var en god Husholder, men ikke gjerrig. De hundrede Daler, hvormed han lagde den første Grund til sin Bogsamling, havde han laant af en Borger, der siden kom i Slutteriet for Gjæld; saasnart han fik det at vide, besøgte han ham, og betalte hans Gjæld, fem hundrede Daler, som han aldrig siden krævede eller fik. Ydre Ære skjøttede han ikke om; da hans Venner havde udvirket ham Titel af Justitsraad, og Bestallingen allerede var udstædt, blev han „ligesom vred og forstyrret", indtil det blev tilbagekaldt. Hvor meget han end elskede Frederik den Fjerde, var Kongens Gunst ham intet imod Kjærligheden til hans Venner; det viste han blandt andet ved sit Forhold mod Rostgaard, da denne var falden.

Alle Samtidige rose hans overordenlige Kundskaber i den islandske Poesi og Historie. Skjønbt han ikke skrev Bøger, meddelte han dog gjerne, og holdt meget af at undervise unge Mænd ved Samtaler, ofte langt ud paa Natten. Herom vidne baade Jon Olassen og hans anden berømte Lærling Finn Jonsen. Sine Bemærkninger skrev han paa Sedler, af hvilke en Del endnu ere til; andre ere efter mundlig Meddelelse optegnede af hans Samtidige.[1] Hvad deraf er af Betydning burde samles og udgives tilligemed hvad der er levnet af hans Brevvexling. Om han var „ret rigtig i Troen", hvilket Jon Olassen synes at tvivle om, er det

[1]) Adskillige findes i Jon Olassens Haandskrift Vindex traducis memoria, i Ny Kgl. Saml. fol. Brevverlingen med Torfæus er udgivet af Erichsen med Loptsons Encomiast 1787. Hans mærkelige Yttringer om Troldomsvæsenet findes i Suhms Ny Saml. 3 D. Hans Betænkning om Eftertryk, afgivet 1728, findes i Sejdelins Læsendes Aarbog for 1800.

vanskeligt nu at komme efter; men hans Heterodoxi med Hensyn til de islandske Sagaers Bedømmelse og Værd, er klar og for den Tid højst mærkelig. Uden Skaansel forkaster han den historiske Anvendelse af de halvromantiske Sagaer; en hel Del andre, deriblandt Hervørs, ansaae han i det hele for Fabler; Rolf Krakes og Regner Lodbroks vare ham rene Digtninger; om Funden Norge siger han, at der synes kun at være livet sandt deri, o. s. v. I det hele fandt han, at Nordens historiske Periode ikke kan siges at begynde før med Braavallaslaget (kunde den endda det!). Arne Magnusen stod saaledes paa et Standpunkt, som de nyere Oldgranskere have nærmet sig til, men næsten alle frygtet for at betræde; men det er nu engang paa Tiden at give Sandheden Ret og at lade alle Fordomme falde.

Arne Magnusen har lagt Grunden til det nuværende Studium af den islandske Literatur, ikke blot ved sin Haandskriftsamling, men tillige ved det Legat, igjennem hvilket han i Aarhundreder vilde virke efter sin Død. Hans Testament blev opsat af Bartholin og underskrevet paa hans sidste Levedag. Hans Enke døde samme Aar, saa at næsten hele hans Formue kunde gaa ind under Legatet. Han gav sine Haandskrifter til Universitetet, og legerede sin Formue til et Stipendium for to Islændere, som lagde sig efter Antikviteter. Exekutorer af hans Testament vare Bartholin og Gram, som vedbleve at drage Omhu for Samlingens Tilvæxt. Legatets følgende Skjæbne har Werlauff skildret.[1]

---

[1]) See i øvrigt Biografiske Efterretninger om Arne Magnusen ved Jon Olassen fra Grunnavik. Med Indledning, Anmærkninger og Tillæg af Werlauff, i Nordisk Tidsskr. for Oldkyndighed, 3 H. Heri findes ogsaa udførlige Efterretninger om det Arnamagnæanske Legat og dets følgende Skjæbne. Af Finn Magnusen findes en kort Notice i Bidrag til nøjere Kundskab om attende Olds fortjente Islændere, i Minerva, Juni 1803. jfr. Acta liter. Univ. Hafn. 1778. S. 409. Andre Kilder hos Nyerup.

6. Dansk Sprog og Poesi. Modersmaalets Stilling. Bidrag til Literaturens Historie: Albert Thura, Markus Wøldike o. fl. Literaturtidender: Jochum Wieland. Sprogskrifter: Retskrivning: Peder Schulz og Niels von Haven. Dialekter: Erik Pontoppidan. Sprogrensning: Eilschov (Stenersen, Todsleuf, Pihl). Sproglære: (Peder von Haven). Jens Høisgaard. Ordbog: Frederik Rostgaard. (Grev Plelo). Overgang til Poesien: Rostgaards Poetik. Poesien i Almindelighed. Leilighedsvers. Gudelig Digtning: Hans Adolph Brorson. Verdslig Digtning: Vilhelm Helt, Toger Reenberg, Jakob Schandrup; Jørgen Sorterup, Jørgen Fris, Niels Lucoppidan; Laurids Thura, Albert Thura. Povel Jul. Christian Falster, Casten Worm, Vilhelm Worm, Ole Camstrup, Thomas Clitau, Frederik Horn. Christian Frederik Wadskiær; Ambrosius Stub. Romanen. — Overgang til Bladliteraturen: Jørgen Ris. Oversætteren Barthold Johan Lodde.

I Sproget ligger noget folkeligt, som ikke kan forgaa. Det kan trykkes, forhutles, kagpiskes, lemlæstes, forgaa kan det ikke; hvor meget det end holdes tilbage, naar det finder sin rette Talsmand, nogen, der ikke blot kan tale dets Sag, men kan udøve det, saa skyller det paa ny frem som en frisk Strøm fra Dybet. Imidlertid kan der findes en Tid, stundum en lang Tid, da det størkner og fryser til nedenfra, da det ingen Bevidsthed har om sit eget Liv, ingen Følelse af Varme, og denne Vintersøvn styrker det ikke, men tager paa dets Huld. Til at gjøre denne Bemærkning er der god Anledning, naar man betragter Modersmaalet i dette Tidsrum. Hvilket skrækkeligt Sprog er det, hvilken forfærdelig Prosa, hvilken raa og udannet Stil!

Dets Vilkaar vare i Sandhed heller ikke gunstige. Det var oprindelig et rigt Sprog, men det blev ikke bearbejdet; det havde Ord og Former nok, men det tabte dem, fordi ingen vilde bruge dem. Latinen havde bemægtiget sig alt. Hvem skulde forbedre det? Filologerne, Gud bedre os! Hvem skulde udøve det? Poeterne, Gud hjælpe os! Det havde haft lidet at øve sig paa, lidt Historie og nogle Folke-

skrifter (Æventyr), der bestandig bleve bredere og bredere, mere og mere vandede, tilsidst mere og mere svulstige, og en velsignet Hob af Andagtsbøger, Katekismer, Lærebøger, Forklaringer, Prædikener og Postiller; alt hvad der havde en dybere videnskabelig Interesse blev skrevet paa Latin. Medens enkelte folkelige Mænd, som Syv, Gerner, Judichær, hang fast ved det gamle, udviklede der sig i de højere Kredse et andet Tungemaal. Saaledes finde vi det ved Begyndelsen af Tidsrummet næsten afrevet fra det gamle. Hvad der kunde tabes af Former, uden at Forstaaeligheden led altfor meget derunder, var nu tabt, f. Ex. den betingende Maade; og slige Ting kunde da aldrig mere vende tilbage. Hvad der var tilbage af det gamle Ordforraad var kun de almindeligste Ord; Udtrykkene for oversandselige Begreber vare næsten glemte; simple, nys almindelige, poetiske Ord kunde ikke længer forstaas, men maatte forklares; og disse i Sproget fremkomne store Huller fyldtes først med tyske, siden med franske Udtryk: Raison, Chagrin, melere, faute (mangle) o. s. v. Læselysten hos Folket udenfor hine tilvante Æmner var saare ringe, og Lysten til fremmede Sprog, som til fremmede Moder, skjød Modersmaalet tilside. Det danske Sprog tillægges af Holberg (i Danske Stat) store Dyder, og han finder, at det er besynderlig bekvemt til Poesi; at der skrives saa lidet paa Dansk, forklarer han af Nationens Geni og Egenskab, Skylden findes ikke hos lærde Folk, men er en Følge af disse nordiske Folks Begjerlighed efter at tale og forstaa fremmede Sprog. De læste heller fremmede Bøger end danske, for tillige at profitere udi Sproget. „Dette, som en Del kalde en Dyd, andre med større Føje en Svaghed, foraarsager, at de faa danske Bøger, som blive skrevne, have liden Afsætning, naar man undtager Romaner, hvilke tit blive oplagte og kjøbte af den gemene Almue, der ikke forstaar andet end deres Moders

Sprog." „Og er dette Aarsagen til, at vi have saa mange Editioner af Holger Danskes, Rolands og Dr. Fausti og Finkeridderens Historier, men ikkun faa af gode Bøger, udi hvilke den gemene Almue finder ingen Smag, og andre Folk ikke skjøtte (om), efterdi de ere skrevne paa Dansk, og de kan læse det samme paa fremmede Sprog, og derved slaa to Fluer med een Smække." De lærde Folk kunne imidlertid ingenlunde fritages for Brøde; det var jo netop dem, som hang i de fremmede Sprog, fordi de aldrig havde lært deres eget, hverken i Skolen eller i Livet, som ikke kjendte det eller kunde gjøre sig selv Rede for dets ejendommelige Former, Udtryk og Vendinger. Er det ikke en Ynk at see, hvilken Overvindelse det koster de mest dannede Mænd, som Gram, at skrive i deres Modersmaal, med hvor lidet Held de gjøre det, naar de endelig give efter for den Tvang, som Folkets Udvikling lægger paa dem; ja, selv de, der have den bedste Villie, der endog have til Formaal at danne Sproget, have ingen klar Kundskab om Ordet, thi de have ikke engang en Ordbog (Eilschov bruger Oste-Mige for Ostemide); de finde sig saa forladte, at naar de endelig ikke ville have franske Ord, saa maa de dog bruge tyske, fordi ingen andre staa til deres Raadighed, som Unzifer, Absigt (begge hos Eilschov; er det hans Absigt at gjøre Opsigt? hos Schønau), Nachlæssighed og utallige flere; og naar de endelig intet fremmed ville have, men, for paa een Gang at gjøre Ende paa Sagen, danne et nyt, saa ligger det gamle saa fjernt fra dem, at de hverken kjende det eller tro at have Brug for det, saa danne de dog det ny efter en fremmed Overensstemmelse, som bevægende Grunde (Bevæggrunde), Naturens Drift (Naturdrift), et Øye-Merke (Objekt; et Glas, som forstørrer et Øye-Merke saa og saa mange Gange, hos Eilschov), fradragne (abstrakte) Begreber (hos Eilschov).

Hvo vil da fortænke de andre i, at de helst brugte de Ord, der nu engang i deres Kreds vare almindelig bekjendte og helst bleve hørte; at de, om de end selv uskyldigvis kom til at bruge et usædvanligt Ord (som Grams: anstaaelig), med Hænder og Fødder satte sig imod et gammelt Ord, en gammel Benævnelse; at de ansaae alle Forsøg paa at fordanske Sproget for lutter Narreværk; og vedbleve, som deres Fædre før dem, at skrive en med franske og andre fremmede Ord udspækket Stil, fuld af latinske Konstruktioner, og uforstaaelig for alle dem, som ikke vare oplærte i fremmede Sprog, der udgjorde en væsenlig Del selv af en velhavende Borgers Dannelse. Holberg var i den Henseende enig med Gram; og denne Sprogets Tilstand vedvarede hos de fleste Forfattere, alle Forbedringer uagtet, indtil Slutningen af Tidsrummet.

Ligesaa tidlig som man tænkte paa at forjage de fremmede Ord, og det maa være begyndt tidlig, yttrede sig ogsaa Modstanden. Der findes af en Bornholmer, Hans Jørgensen Skovgaard, Johannes Georgius Skougaard, en Diss. usum vocum peregrinarum in Lingva Danica servandum ostendens. Hafn. 1736. 4. (kun fire Blade), som vil vise, at de, som ville udjage de fremmede Ord, spilde deres Umage. Det danske Sprog kan kappes med andre i Rigdom paa gamle oprindelige Ord, men det har med Rette laant nogle, nonnulla, af fremmede. Mange ere indførte med Tingene, som Parykl, Tobak. Andre kan ikke erstattes med danske, som Materie, Gevært, Privilegium. De danske, man vil sætte isteden, svare ikke rigtig dertil; Privilegium er noget andet end Frihed, generosité noget andet end Ædelmodighed eller Kjækfindighed. Desuden give nogle fremmede Talen mere Værdighed og Elegance: hans Tale havde applausum, det klinger dog anderledes godt, end at den blev hørt med Behag.

Gram fejede de gamle Navne paa Maanederne ud af Slanges Historie. Han skriver derom til Slange: „De lumpne Nafne, Glugmaaned, Blidemaaned, Thormaaned, Faaremaaned, Slagtemaaned etc.

hafve i 400 Aar aldrig været brugelige i noget ærligt Skrift, ikke engang i noget Document, som jeg kand bevise per inductionem af alle baade publicis og privatis monumentis — — Og hafve de saaledes, efter min faste Mening, ingen autoritet, uden i Bonde-Practica og Olai Wormii Fastis Danicis: Saasom de i sig self ere kuns af Bonder-Sprog og deriverer sig fra vort gamle Hedenskab, men hos politiorem gentis nostræ partem vare alt gangne af Brug for 400 Aar siden, med mange andre reliqviis gentilismi, som er smukt nok at Antiqvarii og lærde Folk vide dem, men confunderer kun Folk i et nyt Skrift brugte, at jeg ei skal tale om deres Uangenemhed, qvemadmodum in omnibus lingvis, ne Romanâ qvidem (judice Cicerone) exceptâ, omnia antiqva et obsoleta pro sordidis æstimantur." etc. (Nyt hist. Tidsskr. 6, 261.).

Ved Siden af dette Exempel paa dansk Stil vil jeg sætte et andet fra 1750 af C. P. Rothe: „Saa lidet som det af nogen ja jeg tør siige ingen, der det mindste i Historien er verseret, tør nægtes, at der jo blant de Danske endog fra ældgammel Tiid af stedse har fundet sig tappere Mænd, stoore Hoveder og fortreffelige Ingenia, og derfor ey heller her med mange Beviisers Fremførelse fornøden agtes, sligt at stadfæste, saa meget meere var det at ønske at vores Nordiske Nation lidet meere ville jevne og begleide sin priisværdige Nidkiærhed til at udviise store og berømmelige Giærninger med Lyst og Omhyggelighed til at annotere samme, saa og hvad ellers merkværdigt kunde passere, baade for Efter-Tiidens saa og deres Efter-Kommeres skyld."

Tiden var dog kommen. Europa havde forskudt Latinen, og hvor stor en Efternøler Danmark end var, maatte det dog drages ind i Bevægelsen. Af et grundtydsk Hof kunde der vel ikke ventes megen Omhu for Modersmaalet; men enkelte Mænd vedbleve af og til ogsaa hos Kongen at virke for det og at tale dets Sag. Det indførtes ikke blot i Skolerne, men der viste sig det Særsyn, at medens det tydske Sprog vandt stedse større Herredømme i Danmark selv, gav Regjeringen sig til, formodenlig, som Allen mener, efter Pontoppidans Forestillinger, at føre det danske Sprog tilbage i

Slesvig. Disse Forsøg, der begyndtes med en levende Iver 1736, tabte sig dog snart i Følge Sagernes uheldige Stilling og Regjeringens kraftløse Færd.[1] I de danske Skoler var Fremgangen, som forhen er bemærket, ligeledes kun ringe; Latinen vedblev at være Hovedorganet. Og i Literaturen træffer man indtil den Tid, da Holberg havde gjort sin Virkning paa alle, ingen større Arbejder, som vidne om at nogen havde gjort Sprogets Historie eller Sproget selv til sin udelukkende Beskjæftigelse.

Til Literaturens Historie findes nogle Bidrag. Udgaven af Cimbria literata var det største Foretagende. Ligesom dette overordenlige Værk, et af det lærde Tidsrums ypperste efterladte Minder, var ogsaa Albert Thuras literaturhistoriske Skrifter paa Latin. Han har ved dem sat sig et uforgjængeligt Mindesmærke. Laurids Terpager, bekjendt af sit Skrift om Bogtrykkerkunsten, beskjæftigede sig ogsaa med den gamle danske Literatur (Brevet til Langebek 1750). Markus Wøldikes Afhandling om den ældste danske Bibeloversættelse og Hans Tavsens Mosebøger (i Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter) slutter sig til Langebeks Aftryk og Oplysninger om gamle danske Skrifter (især i Danske Magazin). Tychonius oplyste den theologiske Literatur. Jakob Birkerod samlede Efterretninger om lærde Mænd fødte i Odense. Wadskiær skrev om Bogtrykkerkunsten (1738—40).

Literaturtidenderne vare fra Begyndelsen af paa Latin. Da Nova literaria maris Balthici var ophørt med Aaret 1708, varede det en Stund, førend nogen tænkte paa at afhjælpe Mangelen baade for Fremmede og Indfødte. Endelig be-

---

[1]) See Werlauffs Prisskr. om det danske Sprog i Hertugd. Slesvig, jf. Allen, Det danske Sprog og det nationale Liv i Hertugd. Slesvig.

gyndte Højer sine Nova literaria 1721, men Maaden, hvorpaa hans Blad blev standset, viste, hvor lidet frimodige Anmældelser stemmede med Tiden. Et nyt Forsøg gjordes af Matthias Anchersen i Nova orbis literati quæ mense Octobri Anni 1729 Hafniæ publicari cæpere (som et Stykke af Wielands lærde Tidender). Modersmaalet vandt ogsaa her Sejer. Jochum Wieland (f. i Kjøbenhavn 1690) havde allerede i flere Aar været juridisk Embedsmand, da han kjøbte et Bogtrykkeri (1719); han begyndte strax at virke til den danske Literaturs Fremme som Forlægger, og vedblev dermed indtil sin Død (1730). De Samlinger, der udgik fra hans Presse, bære ogsaa endnu hans Navn. Dertil hører den lange Række af Lærde Tidender, der begyndte 1720. De skulde indeholde Efterretninger om fremmed Literatur og Anmældelse af danske Skrifter. Begyndelsen maa have været meget vanskelig. I første Aargang anmældes kun eet dansk Skrift af Hans Lønborg, og det endda kun som færdigt til Trykken. Næste Aargang udeblev; den for 1722 begyndte med Oktober. Derpaa gjordes et Forsøg paa at anvende latinske Typer isteden for danske, men det holdt kun ud i Aargangen 1723. Hvor stor Mangelen paa Stof har været, sees deraf, at mange Nummere maatte fyldes med Extrakter af Skrifter, med Efterretninger om den danske Adel, o. s. fr. Wielands Enke beholdt Bogtrykkeriet til 1748; var Wadskiær Medarbejder i de lærde Tidender? (Nyerup siger, at han som Student skrev Aviser for Wielands Enke). 1748 foregik en Forandring, ogsaa med Titelen. Ernst Heinrich Berling (forskreven af Bogtrykker Høpffner 1731 og gift med dennes Stifdatter) nedsatte sig som Bogtrykker, og indgik en Kontrakt med Wielands Enke (1748), hvorved hun afstod ham sit Avisprivi-

legium. Fra Aaret 1749 begynder en ny Periode i de danske Avisers Historie.[1]

Albert Thura (f. 1700, Rektor i Kolding, Præst til Lejrskov, † 1740) gik over fra den klassiske Literatur til den danske, efter Opmuntring af hans Lærer, Falster. Det sees af hans første Skrifter: Specimen speciminis sive Caput historiæ litterariæ Danorum de Collegiis Cathedralibus et Academicis. Hafn. 1721. 4. ogsaa med det Tillæg i Titelen: In quo — in antecessum Historiæ Literariæ Danorum propediem edendæ breviter disseritur. (Om den græske Literaturhistorie; Gymnasierne i Roeskilde, Odense, Christiania; Regensen og de andre Kollegier, samt Kommunitetet i Kjøbenhavn). Particula Historiæ literariæ Danorum, in qua de studio philologico ejusque cultu et progressu in Dania primo disserit Albertus Thura. Hafn. 1722. 4. (Temmelig tarvelige Efterretninger om de Mænd, der have virket for dansk Sprog, som Peder Syv, for Latin, som Saxo, Ole Borch etc. Udgaver af latinske Forfattere efter Alfabetet, etc.) Derpaa fulgte de hos Nyerup anførte Skrifter: Idea historiæ litterariæ Danorum 1723 o. s. v. I sin latinske Brevvexling yttrer Falster i et Brev til Sibbern 1721: Idea Historiæ Litterariæ Danorum recens confecta, in eruditi cuiusdam hominis scrinio latet, quam Tibi impetrare volo et impretaturum confido. Vidi istud scriptum, perlegi, atque ea quidem voluptate, ut permagni interesse existimem ad decus atque ornamentum Voluminis Tui (Sibberns Hist. Bibl.), has lucubrationum delicias eò contineri. I Aaret 1731 vexledes der Breve imellem Thura og Falster, der meddelte ham ny Oplysninger til Regiæ Academiæ Hafniensis Infantia.

Indholdet af Terpager de typographiæ natalibus in Dania. Havn. 1707. 4., der dog kun indeholder Efterretninger om de ældste bekjendte Ting, meddeles i Nova liter. maris Balth. 1708, S. 78.

---

[1]) Nyerup i Læsendes Aarbog for 1800, S. 61. 69. jf. om Wieland Gram i Ny D. Mag. 3, 29. Schønau forsøgte i Journal over Danske Bøger saavel gamle som nye (den 1 Julii 1749. Første Stykke) paa en Literaturtidende, men det blev ved en Anmældelse af Holbergs Metamorphosis og nogle Noticer. Om Slægten Berling see Geßners Buchdruckerkunst und Schriftgießerey, 3, 11.

Flere eller i det mindste nogle Mænd, som ikke selv skreve, men samlede Bøger og deriblandt danske, have ogsaa bidraget til at befordre Literaturen, som Niels Foss († 1751), Peder Fogh († 1753); om dem maa man see Werlauffs Bibliotheks-hist.

Om de Wielandske lærde Tidender skriver Falster til Sibbern Idibus Februarii 1720: Cæperunt apud nos cum hoc anno Novellæ litterariæ Danicæ, auctore Jo. Wielandt typographo, ad imitationem Lipsiensium Jo. G. Krausii compositæ, quæ nescio quam ἀναφροδισίαν præ se ferunt.

De egenlige Sprogskrifter vare fra først af tarvelige. De Gjenstande, man beskjæftigede sig med, vare Retskrivningen og Ordbogen. Fra Retskrivningen strejfede man over i Sproglæren. Den følelige Mangel af en dansk Ordbog, som Mathias Moth vilde have afhjulpet, blev endnu større, da endog Fremmede, som den franske Gesandt Plelo, toge sig af den; men det lykkedes ikke at frembringe nogen, da man fra Begyndelsen af arbejdede efter en for stor Plan. Erik Pontoppidan var heldigere; han fuldførte dog nogle vigtige Skrifter over Dialekterne og deres historiske Tilstand, fremkaldte ved hans Stilling, nemlig om Sproget i Slesvig og i Norge. Da Følelsen af Sprogets Udartning ved Overfyldning af fremmede Ord endelig blev overvældende, begyndte Eilschov sit dristige Forsøg paa Sprogets Rensning. Og som noget aldeles nyt, uventet, uforudseeligt, endte Tidsrummet med Højsgaards første grundige Behandling af Retskrivningen, Formlæren og Sætningslæren.

Peder Schulz begyndte i Danskens Skriverigtighed 1724[1] en Slags Reform i den ligesom til sig selv overladte Retskrivning, der minder om de ældre Sproglæreres Virksomhed i samme Retning: Man burde kaste de fremmede

[1]) Bogen var efter Titelen tilkjøbs hos Autor paa Rosengaarden. Den er dediceret til Grev Christian af Danneskjold til Grevskabet Samsø, og under Tilegnelsen staar hans Navn P. Schulz.

Bogstaver bort, og følge Udtalen: vore Øren mærke ingen Forskjel imellem c og k; k gjør det samme hos os som q; Ævighed kan ikke rettelig skrives med æ, ingen udtaler det saa. Man maa stave: Ax-el, vox-et. Hverken Pen eller Prent bør gjemme paa det hvad Tungen ej ubilligen har forkast: e bør ej sættes hos i, hvor det ikke læses, som i Bi, Sti, befri, Phantasī, Galleri, Politi, med mindre at saadanne Ord som de tre sidste skrives med latinske Bogstaver, da er det en anden Sag. Aa maa bruges (som Fordobbling), men om det samme bør gaa for sig med de andre Vokaler, saa at ee, ii, oo, uu, yy skulle saaledes skrives dobbelt og udtales enkelt, det nægter han. Dobbelte Konsonanter bør bruges til at udtrykke Udtalen: Huset, et Hus, men Ryggen, en Rygg; Føllet, et Føll; Pennen, en Penn; at skinne, et Skinn. De paa f, k, p, t bør have Endekonsonanten dobbelt: Straffen, en Straff; at takke, mange Takk; Tappen, en Tapp; Hatten, en Hatt. Skulde nogen besværge sig over saadanne dobbelte Konsonanter, da maa erindres, at han efter denne Orthographi befries fra ligesaa mange Vokaler, som han umages med Konsonanter; og ingen bør besværge sig over at skrive ret og orthographisk. Understøttende e beholder han kun i Gjerningsord, o. s. v. Han spandt ikke Silke ved sine Forbedringer; han døde som Studiosus emeritus paa almindeligt Hospital 82 Aar gammel. Skriftet maa dog have vakt Opmærksomhed; to Aar efter (1726) udgav Holberg sine Orthographiske Anmærkninger.

Der gjordes nogle Forsøg paa at anvende latinsk Tryk, af Rostgaard 1696, af Casten Worm 1718, i Wielands Lærde Tidender 1723. De have siden, men kun enkeltvis, bestandig gjentaget sig.

Det saae ud til et farligt Uvejr, som dog atter fortrak sig, da Niels von Haven (f. i Odense 1709, Magister

1744, siden Professor ved Gymnasiet i Odense, † 1777) udgav Et lidet orthographisk Lexicon (1741. 4.), som blev haardt angrebet af Thomas Clitau i Wielands Lærde Tidender, hvis Redaktør han var; hvorpaa fulgte von Havens Svar paa Avisskriverens Anmærkninger (1741. 4.). Clitau beskyldte ham for, at han vilde indføre igjen den gamle oldfrankiske Skrivemaade, og Striden tabte sig i allehaande Smaakjævlerier. Den sluttedes med Clitaus Journal over den farlige og vidtudseende Grammaticalske og Orthographiske Krig (1742. 4.), hvori Recensionen over v. Havens Lexikon er optrykt, og som J. P. Ancharsen gav sit Imprimatur med det siden tit og ofte gjentagne Motto:

> Min Læser! Frygt du ikke dig
> Ved disse Krigs-Aspecter;
> Vor Moders Maal beriger sig,
> Naar hendes Sønner fegter.

Her sætter Clitau sig ikke blot imod v. Haven, men tillige imod Peder Syv, gamle Erik Pontoppidan, o. s. fr. Hans Grundtanke er, at man skal holde sig til Skik og Brug: Konsonanter skulle ikke fordobbles i Enden af Ord; det er absurdt, at forandre i til j; man bør skrive havt, ikke haft; man bør ikke adskille at kunne og jeg kunde. „Jeg saae strax, siger han, at det var en egensindig Nyhed, der var imod alle kongelige Collegiers, ja det ganske Riges Orthographie, som alle eendrægteligen skrive kunde in infinitivo lige som in imperfecto". Det er jo et aabenbart crimen læsæ majestatis, at v. Haven vover at bogstavere anderledes end Kongen og de kongelige Kollegier, og anderledes end hele Rigets Praxis og Vedtægt medfører. „Der er et Lovsted, som byder at holde Vedtægt i Mark og By; og han skal pantes som en gjenstridig Overtræder af Loven."

For at give Læseren et Begreb om Tonen i disse Skrifter, vil jeg af Clitaus Journal afskrive Yttringen om Begyndelsesbogstaver i Substantiver: „Men fornemmeligen haver jeg forkyndet ham denne grammatikalske og orthographiske Krig for at redde de kiære Substantiva; Thi da jeg læsde i hans orthographiske Lexicon den haarde Dom, som hand havde fælded over dem, saaledes lydende: For Resten skrives alle Substantiva med smaa Bogstaver; skar det mig i Hiærte, at han saaledes vilde berøve dem de store høye og nymodede (altsaa dog den Gang ny) Fontanger, som de nu i saa mange Aar have baaren med Respect, i det de have været dem tilkiændte af de kongelige Kanzelier, og ellers af alle saa vel lærde som ulærde i det ganske Rige, og i deres Sted sætte dem smaa gammeldags Huer paa Hovedet, som de havde baaren i Dronning Margretes Tider, og det efter Pontoppidans og Peder Syvs Tilskyndelse, som saaledes klædede deres. Vil mand ikkun holde de gammeldags Substantiva, som staae i Ordbogsskriverens Ordbog og Svar imod de nymodiske, som staae i Forordningerne og de i vore Tider trykte Bøger, saa skal mand see, hvorledes hine staae og skule med deres smaa Hoveder, da disse her imod holde Hovedet i Væyret og paradere med deres store og siirlige Hovedsmykker, saa det er en Lyst at see dem. Ja de gammeldags Substantiva, som staae i hans Ordbog og Svar, see saa hæslige og kuldede ud, at den, som er af en veg Natur, kand faae ondt der af, Besynderligen der som hand seer dem fastende.“

Den, der tager sig for at forbedre et Folks Retskrivning, og derved kommer til at gaa imod Strømmen, kan til alle Tider vente sig Utak; mere historiske Betragtninger derimod, som ikke have til Hensigt at anfalde den kjære Vane, men enten gribe dybere ind i store historiske Misbrug eller dvæle ved ganske ubekjendte Sprogfenomener, lide vel ikke synderlig Modstand, men kunne heller ikke vente Paaskjønnelse for Øjeblikket; desmere bør Eftertiden yde den. Til disse Slags høre Erik Pontoppidans Arbejder, og vi lære her at kjende ham fra en ny Side, der ikke lidet forøger hans Hæder. Opholdet paa Als maa have henvendt hans Opmærksomhed

paa Sprogtilstanden i Slesvig, og givet Anledning til hans Afhandling: Det danske Sprogs Skjæbne og forrige saavelsom nuværende Tilstand udi Sønderjylland (i Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter 1745). „Slesvigerne vare oprindelig fremmede for tysk Sprog, og ere alene ved adskillige Tilfælde omskabte til Halvtyske; nuomstunder regnes Sønderjylland til Kongens tyske Lande, og Geograferne have, saavidt de kunde, indlemmet dette Land i det tyske Rige. Men Landets allerældste, egenligste og rette Sprog er det danske.“ Det oplyser han af det Tungemaal, som Indbyggerne endnu tale, af de fleste Kjøbstæders, næsten alle Landsbyers samt Herregaardes gamle rette Navne; Danske have først anlagt dem og givet dem Navn. Historisk oplyser han dernæst, hvorledes Adskillelsen fra Danmark efterhaanden gik for sig, og tysk Maal indførtes. Endelig oplyser han Almuesmaalets Beskaffenhed, blandt andet ved at meddele sønderjyske Ord, som Fenne, Gjelm, Jamling, Led, Oe (Faar), at øve (raabe), Spat (Spad), Unden (Middagsmad, undorn). En usædvanlig Kundskab og Klarhed udmærker denne Afhandling fra alle lignende fra denne Tid, og sætter den ved Siden af Langebeks. Ligesaa opmærksom var han siden paa det Norske Sprog, og meddelte en mærkværdig Ordsamling i sit Glossarium Norvagicum eller Forsøg paa en Samling af saadanne rare Norske Ord, som gemenlig ikke forstaas af danske Folk (Bergen 1749). Det var ham nemlig, som han selv siger (i Fortalen), paa hans Visitatser paafaldende, at han, som mente, at han forstod alt Norsk, siden han i sine yngre Aar havde været i Norge, nu bemærkede en saa stor Forskjel imellem den Østerlandske Dialekt og den Vesterlandske. Han begyndte da strax paa sin første Rejse (i Juli 1748) at antegne alle ham forekommende fremmede Ord og Talemaader, iblandt hvilke han fandt nogle særdeles signifikative og be-

tydningsfulde, ja nogle bekvemme til at udtrykke de Begreb, som vi enten ikke have et Ord til eller maa udtrykke med franske. Men saa fandt han ogsaa en stor Del gamle Ord, som en dansk Mand ikke forstaar, af fremmed Oprindelse, og især forundrede han sig i Begyndelsen meget over de mange græske Ord. — At han ikke kunde løse denne Gaade paa rette Vis (han forklarede den af de norske Kongers Rejser til Grækenland), og at han tog fejl i Forklaringen af visse Sprogfenomener (Talformerne Femti, Sexti o. s. v. tilskriver han f. Ex. det tyske Kontor i Bergen) det formindsker naturligvis ikke dette Skrifts Fortjeneste.

Pontoppidan bemærkede, at de i Dansken optagne franske Ord kunde erstattes ved norske. Havde flere af de mangfoldige danske Embedsmænd, som vare udbredte i alle Norges Egne, isteden for at meddele dem deres eget fordærvede Sprog, været opmærksomme paa Folkesproget, og havde de selv besiddet en, om end nok saa tarvelig, Kundskab om de nordiske Sprogs Sammenhæng, saa vilde Modersmaalet deraf kunne have høstet uendelige Fordele, og det vilde da rimeligvis have modtaget en anden Fornyelse, end der blev det til Del. Men nu maatte denne Fornyelse gaa en ganske anden Vej: den begyndte med at paafinde danske Kunstord, for derfra at gaa over til Sprogets almindelige Ord. Vi see endnu kun Forspillet dertil, som siden, i Begyndelsen af næste Tidsrum, blev til et helt Lystspil. Dette Forspil opførtes af Eilschov og en Del af hans Jevnaldrende.

Nødvendigheden af at rense Sproget fra fremmede Ord maa, som vi have seet, for flere være bleven klar, uden at man bestemt kan sige hvem. Blandt de store, mest indflydelsesrige Forfattere havde den sine Modstandere, som sjelden toge til Orde, men i alt Fald smilede ad dette underlige Indfald; dog havde den vel ogsaa sine Velyndere, men

ingen, der endnu aabent og kraftig udtalte sig for den. Til de første hørte Holberg, og i ham maatte Literaturens Smaafolk have en god Støtte. Hvad han tænkte derom, skulle vi siden see, naar vi betragte hans Forhold til Sproget. Kofod Ancher hørte maaskee til de sidste. At han, hvis Lovstudier krævede en grundig Kundskab i det gamle nordiske Sprog, biløbig beskjæftigede sig med almindelige Sprogundersøgelser, kan sluttes af hans Bevis paa Sprogkunstens virkelige Nytte, der danner Fortale til Afhandlingen om Oprindelsen til det Ord Adel. Skjøndt denne Afhandling næsten kun indeholder almindelige Bemærkninger, der lidet gaa ind paa selve Sagen, henvender den dog paa en grundig Maade Opmærksomheden paa Sproget; deriblandt paa Vigtigheden af etymologiske Undersøgelser, for Juristen i Særdeleshed, for Sprogforskningen i Almindelighed, og paa Etymologiens rette Brug. „Disse tre: Fornuft, Tale og Ordvidenskab hænge sammen som i en Kjæde;" „de Gamle udtrykte sin Moral i Ordene", o. s. v. Men naar man først kommer til den Overbevisning, at Ordet ikke er et dødt Redskab, at der i Følge Oprindelsen ligger en Tanke deri, en uforgjængelig Grundtanke, og at Ordets Brug maa skee med Bevidsthed, saa er derved erklæret Krig imod den store Sværm af fremmede Ord, der just som fremmede ikke have hjemme i Landet, og hverken ville eller kunne forbinde sig med eller forme sig efter de indfødte, som derfor heller ingen Indgang kunne finde i Folkets Bevidsthed, men kun i deres, der leve i fremmede Literaturer. Ligesom nu Kofod Ancher indvirkede afgjørende paa Eilschovs filosofiske Granskning, er det heller ikke usandsynligt, at han ogsaa havde Indflydelse paa hans sproglige.

Paa samme Tid som Eilschov var dybt inde i sine filosofiske Granskninger, udgav han sine to Disputatser: Co-

gitationes de scientiis vernacula lingva docendis cum specimine terminologiæ vernaculæ (Part. 1—2. 1747. 4.). Der var to Ting, hvorom det gjaldt: Man er forpligtet til at kjende Sandheden, derfor maa man lære Filosofi, og den bør læres i Modersmaalet; den kan ogsaa læres i dette, Kunstordene kunne være danske, og for at godtgjøre det, maa der gives Exempler derpaa. Denne Betragtning ligger ikke langt fra en almindelig Fordanskning, og den maa føre til Undersøgelsen af Ordsamlingens Kilder. „Der gives to: derivatio analogica (hinc Enkeltheb, Afdraabelse, Vigelse, Sædelighed, Personlighed) og compositio (hinc Øye-Krebs, Jord-Deler, Forud-Dannelse, Syne- og Høre-Seene, Lære-Forfatning, Tvangs-Love). Naar man imidlertid ved at benytte disse Kilder vil undgaa fremmede Ord, saa opstaar der den Vanskelighed, at man maa beholde visse fremmede, fordi man næppe kan undgaa dem (Comet, Contract, Discipel, Exempel, Element, Figur, Familie, Grad, Historie, Insect, Materie, Maskine, Magnet, Metal, Mirakel, Philosoph, Poet, Person, Raritet, Republik, Regiment, Salpeter, Titel, Vitriol, o. nogle fl.). Naar man undtager deslige meget faa Ord, saa maa man derimod forkaste de fremmede, og deriblandt de tydske eller dem, som ved Fordærvelse ere komne fra Tydsken. (Peregrina vocabula, paucissimis exceptis, vel Germanica vel ex Germanicis corrupta proscribo). Derved vil forkastes en Del (som Affondring, Freidighed, Kleinmodighed, Ledformighed, Satz), men nogle ere nu engang blevne saa almindelige, at man ikke kan forjage dem (som Absigt, Opsigt: excipio Absigt, Opsigt, quæ ex peregrinis usu diuturno nostræ sunt factæ)." Efter deslige Betragtninger meddeler han en Fortegnelse paa latinske Ord og de danske, der kunne bruges isteden: Academia, en høy Skole (Højskole); affectus, Sinds-Bevægelse, o. s. v. For

Affekt vil han ikke have Lidenskab (male ex Germanico Leidenschaft, Lidenskab); det har uden Tvivl foresvævet ham, at hvis man gav sig til at oversætte tyske Ord, saa vilde det tage Overhaand, hvilket det ogsaa virkelig gjorde.

Mod Eilschov optraadte, men uden at nævne sig, en Nordmand fra Gudbrandsdalen, Peder Christopher Stenersen, den bekjendte Digter (1747 Dekanus paa Klosteret, 1748 Magister) i sine Critiske Betænkninger over Mag. Eilschows Prøve paa en dansk Kunstordbog, med et critisk Brev fra Misotyphus (1748).[1] Misotyphus er Niels Bjørn Tødsleuf (Alumnus paa Valkendorfs Kollegium, siden Præst). Samt Nordmanden Ole Stokfleth Pihl (Alumnus paa Regensen, siden Prof. i Økonomien) i sin Disputats de vita et morte lingvarum (1748. 4.), og i Fornødne Anmærkninger over det Postscriptum som Mag. Eilschow har heftet til Oversættelsen af Fontenelle, efter Just Justesens Maade forfattede af Ole Stockflet Pihl (1749). Paa disse Skrifter svarede Eilschov i Gjensvar paa de Critiske Betænkninger, nemlig Stenersens, med Motto: Du sollst dich nicht verblüffen lassen.

Der var saaledes opstaaet en Bevægelse i den yngre Slægt; endnu udbredte den sig ikke i større Kredse. De Skrifter, hvori den viste sig, vare tildels paa Latin; de danske have fra Smagens Side lidet tiltrækkende, men de maa anbefales til Sproggranskeren, og til alle dem, der ønske at see, hvorledes Dannelsen af det danske Sprogs nuværende Ordforraad fra Begyndelsen af gik for sig. Man var naturligvis endnu ikke i Stand til at finde den rette Grændse for Bevægelsen; man forstod ikke at skjelne imellem

[1]) Skriftet har ogsaa den Mærkelighed, at Substantiverne skrives med smaa Begyndelsesbogstaver.

de Ord, der fra Arilds Tid hørte Sproget til, om de end findes i andre Sprog, fra de ny indkomne, aldeles fremmede, og med Sprogets Natur uforenelige. „Jeg frygter, siger Stenersen, at I saa længe rense Sprogget til I nødes til at give fra eder baade Næse og Øren, saasom de ere latinske." Nogle, som Pihl, dadlede de ny Ord, forbi de ikke vare tydelige nok; termini vagi et æquivoci, siger han (§ 15) perspicuitati linguæ officiunt, og dadler saa Clar Mag., forbi han oversætter ratio, sive relatio og proportio paa samme Maade, nemlig ved Forhold, og forbi han giver elasticitas ved Bigelse, der ikke udtrykker hele Begrebet. Gik man end ind paa Nødvendigheden af en Forbedring og tillod en Fordanskning, saa vare Meningerne om Maaden dog meget delte. Den af Eilschov foreslaaede fandt man uheldig, og vilde have en anden, en mere selvgjort: Eilschov foreslog for bellum offensivum Angribelses Krig, for bellum defensivum Forsvars Krig (endnu i to Ord); Stenersen mente, at det var nok saa eftertrykkeligt, at kalde bellum offensivum Trodskrig og bellum defensivum Skytskrig eller muligen og Nødkrig. Eilschov kaldte zelotypia (Skinsyge) Kjærligheds Nidkjærhed, der rigtig nok er temmelig langt til at svinge med; Stenersen vilde som Nordmand have Aabryn (Aabryde, Oprindelsen og den rette Form kunde han ikke kjende). Eilschov kaldte barometrum Vejrglas; Stenersen vilde have en Luftveyere, o. s. v. Stundum vare alle Forslag lige uheldige. For majestatis læsæ crimen (Majestætsforbrydelse) foreslog Eilschov den beskadede Majestæts Last; Stenersen siger: „Vi have ellers et brugeligt Ord, nemlig Forgribelse mod Kongens Høihed, som endog findes i vore Lovbøger." Ikke sjelden ere de gjorte Indvendinger hjertelig flaue. Mathematikerne havde allerede begyndt at anvende Ordet Overflade; Eilschov optog

det, men Stenersen siger: „Enten jeg vender Underfladen eller Overfladen frem paa dette Ord, saa er det lige galt; i Dansken sættes fladt imod krumt; en krum Overflade er ligesaa stridig og modbydig (modbydelig), som det er at kunde forestille sig et Træ af Jern eller Sten." Nu tænker ingen noget ondt derved. Enden blev ogsaa, at i det mindste en stor Del af Eilschovs Ord gik igjennem, ikke blot en Del gode og uundværlige Kunstord, men ogsaa flere almindelige Ord, der have bevaret sig indtil den Dag i Dag og rimeligvis ville holde ud til Enden; endskjønt det gik langtfra dermed just saaledes som han tænkte. Absigt troede han ikke kunde forskydes, og det er dog for længe siden aldeles forsvundet og ombyttet med Hensigt; Lidenskab vilde han ikke have, og netop det er blevet almindeligt. Folk i Almindelighed, der lidet have tænkt over deres eget Sprog, ville her have meget at lære; de fleste tro vel, at saadanne Ord som Overflade, som den Gang kom i Brug som et videnskabeligt Ord, eller saadanne som Sædelighed, sandsynlig, hvilke Eilschov først brugte,[1] ere saa gamle som Sproget, og dem maa det forekomme underligt, at man den Gang kunde have saa meget imod det, der nu er som Fod i Hose. Det er derfor godt at ransage Skrifterne.[2]

---

[1]) I Følge Stenersens Betænkninger og en Bemærkning af Odin Wolff i Eilschovs Levnet.

[2]) Til at oplyse den Sprogomvæltning, der ved denne Tid hos os træder ind i sit første Stadium, vil særdeles tjene Leibnitz's Unvorgreifliche Gedanken betreffend die Ausübung und Verbesserung der teutschen Sprache, forfattet 1697, udkommen efter hans Død, og som først 1792 gjorde sin rette Virkning, da Ministeren Herzberg, Kurator for Videnskabernes Akademi i Berlin, bestemte et Udvalg til at sætte Leibnitz's Tanker i Værk. (Leibnitz's Deutsche Schriften, Herausgeg. von Guhrauer, I, 440.) Leibnitz foreslog allerede den udelukkende Brug af latinske Bogstaver (sst. I, 482).

Af Stenersen haves ogsaa en Diss. philos. de interpretatione verbali. Partic. 1—2. Havniæ 1748—49. 4. om Sprog, Oversættelse og Stil, med adskillige danske Exempler. Den kan her bemærkes, da Eilschov ogsaa berøres deri. Til Oplysning forekomme heri ogsaa Steder af Gerner og Rose.

Til grammatisk-etymologiske Undersøgelser hører en Disputats af Carl Jensenius: Schediasma de particulis Danici sermonis connexis præpositivis pariter ac postpositivis. Hafn. 1749. 4. Efter en Betragtning over Dansk Tunge og andre gamle Benævnelser paa Sproget afhandler han Præfixer og Suffixer. Skriftet viser, hvor langt man endnu stod tilbage. Præfixet a finder han f. Ex. i arg og i Avind: "Constat vero arg ab a præfixo, heic loci intensivo et Rug tergum," hvilket oplyses ved Talemaaden: Han har slet ingen Ryg. — „Avind af a privativo og Vind i Talemaaden at lægge Vind paa noget."

Grammatikalske Bemærkninger forekomme biløbig i de anførte Stridsskrifter. Tvisten om Bogstaverne førte ogsaa ind paa Formerne. I Anledning af corpora diaphana, gjennemskinnende Legemer, sætter Stenersen sig behjertet imod den tyranniske Sædvane, nemlig imod den urimelige participiel Konstruktion, som Magisteren har tilfælles med saa mange, som sige: at dømme efter de i Hænde havende Beviser, da det skulde hedde: efter de Beviser, som haves i Hænde. Eilschov svarer ham i sit Gjensvar, hvorledes han kommer til paa egen Haand at forjage disse Talemaader? Hvad er mere bekjendt, end at sige: de i Hænde havende Beviser? Siger man ikke et gjennemskinnende Flor? Paa Brugens Oprindelse og Ælde tænker ingen af dem. Overhovedet taber Hensynet til Oldsproget, der for Peder Syv endnu var af Vigtighed, sig stedse mere og mere. Sproglæren er endog i lang Tid ubearbejdet. Peder von Haven, bekjendt af sine Skrifter om Rusland,[1] udgav i Odense An-

[1]) Disse Skrifter ere ogsaa mærkelige i sproglig Henseende. I Holbergs Betænkning om Rejsen i Rusland skrives Substantiver

fangsgründe der dänischen Sprache (1744), der kun ere mærkelige derved, at „han ved mangfoldige Lejligheder tager Hensyn til den svenske Sproglære, og stræber at vise, at Dansk, Norsk og Svensk godt kan betragtes som et og samme Tungemaal.“[1] Det var et Skrift for Fremmede. At nogen dansk Sproglære for Landets egne Børn skulde fremstaa, var næppe at vente. Ikke desmindre skulde det Særsyn vise sig, at medens Universitetet som saadant lidet brød sig om Modersmaalet, uddannede en af dets Professorer (Holberg) det ved populære Skrifter, og Universitetets Pedel behandlede det i den første fuldstændige Sproglære med selvstændig Granskning. De stode langt fra hinanden i ydre Stilling, ligesaa langt i deres videnskabelige Virksomhed. Jens Terkild Rosenqvist Højsgaard (eller Høysgaard, f. i Aarhus 1698, Universitetspedel 1737, Klokker ved Trinitatis Kirke 1759, † 1773) begyndte med Retskrivningen, og endte med den første, hidtil den eneste, udførlige Sætningslære. Han tog Del i Retskrivningsstriden, og gav den en ganske ny Vending. „I Begyndelsen af Aaret 1743 (siger han i Anhanget) gik de Orthographiske Prøver ud. Anledningen til at skrive dem kom fra Andre; og jeg tænkte lige saa lidet dà med dèm, som nù med dètte, paa nogen synderlig Nytte. Jeg skreev dem kun, deels som Secundant for at pareere nogle Stød af, som en Journalist da havde gjort i Blinde imod en anden Orthographist, og deels som Fredstifter, for

---

med smaa Begyndelsesbogstaver. Nye og forbedrede Efterretninger ere trykte med latinske Typer, „rundagtige Characterer i Stæden for de brugelige kantede“, „af Aarsager, som har tilforn bevæget nogle her og i Sverrig, ja andre hele Folk, til at omtuske disse to Slags Bogstaver imod hverandre“.

[1]) Nyerup, Det danske Sprogs Retskrivningstheorier. Büschings Nachrichten I, 686. I Nyerups Forfatterlex. anføres kun den anden Udgave, Altona 1753.

at lade samme stridige Pärter, som da nyelig havde ført den Orthographiske Krig (von Haven og Elitau), begribe, at de trættedes om et lidet Onde, som ingen af dem var i Stand til at raade Bood paa uden ved Midler (Accenterne), som jeg forud tænkte ja sagde at faa eller ingen vilde bruge." Han tog sig for (siger han i Første Prøve), at skifte imellem tvende, der laa i Haar sammen, det maatte saa gaa hans stakkels Ryg som det vilde; og det gjorde han da ved at skifte imellem de gamle Sproglærere, Syv og Gerner. Det var hans Første Prøve af dansk Orthographie (1743). Imod den skrev Elitau sin Kommentar (1743), under Navn af Philalethes, og endte groot med, at som enhver Kjender kan see af hans udgivne Prøve, at han ikke er sin Modstander voxen, maatte det vel forblive ved denne ene. Men endnu samme Aar kom Høisgaard med den Anden Prøve, hvori han ikke som i den forrige blot „sagde sin mening uden complimenter og tracterede sagen nu som skjemt og nu som alvor, men kommer skulende med hatten for øjnene, fordi man vèd ikke over et par, der vil ynde dèn ræt, som her bliver fremaaren, og vil synes forvendt for de fleste." Thi det var en Project om skrevne Accenters Nytte og Vocalernes rette Brug. Anvendelse af denne sin ny Lære gjorde han ogsaa i Accentueret og Raisonneret Grammatica (1747); men opgav den atter i Methodisk Forsøg til en fuldstændig Dansk Syntax (1752). Disse danske Sprogarbejder sluttede han med Anhang til den accentuerede Grammatica (1769); og kom derved til at deltage i det næste Tidsrums Sprogrensning.

Høisgaard har næsten været aldeles forglemt og upaaagtet, indtil han paa ny blev fremdragen af Rask. Der er en vis Lighed imellem dem; begge er det om at gjøre at trænge ind i Sprogets Natur, at undersøge det i sine

inderste Folder; begge vare Selvtænkere og Autodidakter; for begge var Livselementet Iagttagelsen, som de øvede med Skarpsindighed; begge ønskede deres Reformer iværksatte. Højsgaard kjendte kun lidt til Oldsproget, han indskrænkede sig til det danske Sprog, der laa hans Tid nærmest; de Fenomener, som ikke deraf lade sig forklare, lod han uopløste, endskjøndt han samvittighedsfuldt iagttog dem (f. Ex. Ejeformerne paa -sens); den Ordning, der ikke kunde gjennemskues uden ved Hjælp af Oldsproget (f. Ex. Deklinationen og Konjugationen) lod han ufuldendt, og opfattede den kun halvt og kun praktisk. Men overalt, hvor han kunde komme igjennem med Selviagttagelse, er han uden Lige. Ikke blot Rask har erkjendt det, men ogsaa J. Baden, der ellers var saa lidet i Stand til at følge ham i Granskningens Dybder, og efter sin egen Tilstaaelse heller ikke fandt, at det var til synderlig Nytte. „Han havde, siger Baden, stor naturlig Skarpsindighed og Tid og Lejlighed nok til at forfølge Sproget i dets inderste Smutkroge og at opdage dets fineste Mekanismus.“ „Aldrig, siger Baden paa et andet Sted, har nogen saaledes opløst vort Sprog i sine første og fineste Bestanddele som Hr. H.“ Dette indtrængende Skarpsind har han overalt lagt for Dagen, men især, ligesom Rask, i Lydlæren. Han fremstillede først den fuldstændige danske Selvlydsrække, og bemærkede den væsenlige Forskjel mellem ø og ö; han opdagede Sammenhængen i Betoningen (Tonehold og Aandelav, som han kaldte dem), og betegnede den; han oplyste, at det danske Sprog ikke har egenlige Tvelyde, o. s. fr. Det er imidlertid let begribeligt, at han gjorde liden Virkning paa en Tid, der var aldeles blind for deslige Undersøgelser. Det brogede Apparat han brugte, Accenterne, der tage sig saa slet ud især i den Tids daarlige Tryk, og en næsten skolastisk Hob af Kunstord, maatte tillige

afskrække og har i lang Tid afskrækket den Uindviede; men hvo der vil trænge igjennem Overfladen (nu tør jeg vel bruge dette Ord, uden at faa en Stenersen paa Halsen) vil indenfor den haarde Skal finde en sund og kraftig Kjærne. Noget næsten endnu vidunderligere er hans Methodiske Syntax ved sin kunstrette Ordning, ved sin rige Samling af Exempler, ved sine sprogrigtige Regler, der ikke ænse herskende Misbrug. Man kan allerede faa en Forestilling derom ved at læse de indledende Bemærkninger, der handle om de tre Ting: Methoden, Vidtløftigheden og Kunstordene. Hans syntaktiske Methode bestaar deri, at „han inddeler paa det nøjeste, afhandler enhver Deling eller Underdeling for sig, og blander ikke nogen af dens Regle ind imellem dem, som høre til andre Delinger". Saa behøves der ingen Register, man kan altid finde hvad man søger; Registeret staar nemlig i Overskriften. Dernæst maa man ved enhver Regel mærke sig den foregaaende og saa fremdeles tilbage; det vil sige, han har, saavidt som det her lod sig gjøre, anvendt den mathematisk-filosofiske Methode, der den Gang var i saa megen Yndest. De Kunstord han bruger ere latinske, som han tildels selv har maattet smede; han meddeler i Slutningen af Bogen en Fortegnelse med de danske i Parenthes. Han bruger latinske; „thi det er ingen Skam at laane, det have alle andre gjort. Men vil man have danske, saa gjør man bedst i at vælge dem af ældgamle og forglemte Ord; de vrages og kritiseres nemlig ikke saa meget som de ganske ny, især naar de, saa snart de opløses og forklares, synes rimelige og vel passende til de Tegn de skal betegne. Bønder, Haandværkere og Skibsfolk have jo til deres Brug mange Ord, som vi andre ikke forstaa, og dog laste vi dem ikke. Ligeledes er det ogsaa med ny Ord, naar de see ud som gamle, og ingen gjør sig Tanker om at de ere ny. Imidlertid nægtes

ikke, at jo de bedste ny Ord ere de, der gjøres saaledes af de brugelige, at de strax kan forstaaes, ere mindst latterlige, og lade sig ikke fordreje. Men den skal kunne * trolde, der skaffer os mange af det Slags," o. s. v. De latinske Kunstord, der ej vare de sædvanlige, faldt bort af sig selv; de danske, som han ikke selv havde Mod til at bruge, mistvivlende om deres Sejer, have paa faa nær, som prædicatum, Omsagn, heller ikke fundet Velyndere. Nu kan der maaskee dog gives dem, som kunne faa Lyst til at tage dem nøjere i Øjesyn.[1]

En nogenlunde udførlig Betragtning over hvad Nutiden kan vinde ved at granske Høysgaards Skrifter vilde være meget ønskelig, men hører ikke til dette Sted. Jeg vil derfor kun anføre et Exempel, der baade oplyser hans Fremstillingsmaade og hvorledes han søgte at rette falske Forestillinger: Method. Syntax § 1611. „Nogle af de anførte Infinitivi Activi synes vel efter Meningen at skulle være Passivi; der findes ogsaa Danske Folk, som paastaae det samme; f. Ex. i steden for: Han er værd at hielpe: Denne Mad duer at spise, —; vil de hellere sige: Han er værd at hielpes: Denne Mad duer at spises, &c; fordi man paa godt Dansk kan forklare det saaledes: Han fortjener at hielpes: Denne Mad kan spises o. s. v. Men, endskjønt denne Forklaring er rigtig, tage de dog alligevel fejl i deres Paastand. Thi Infinitivus Passivus, blot transitive forstaaed, er hos værd og duer gandske ubrugelig; og de anførte Exempler ere tydelige nok foruden den, eftersom det forstaaer sig selv, at Subjectet til Finitum er tillige Patiens til Infinitum, fordi Infinitum haver der ingen anden Patiens, som kan forstaaes derunder." (etc.)

---

[1]) jf. Rasks Retskrivningslære. Nyerups Retskrivningstheorier. (Badens) Anmældelse af Anhanget i Kritisk Journal 1770 Nr. 1 og 2, og Anmældelsen i Lærde Tidender 1771 Nr. 17 (der imidlertid urigtig henviser til Kritisk Journal 1769 Nr. 1 og 2). (Anmældelsen af den accentuerede Grammatik i Lærde Tid. 1747 Nr. 25 oplyser intet). jf. Badens D. Grammat. 1801. S. 214.

Da disse Skrifter ere saa sjeldne, hensætter jeg deres Titler: Tres faciunt collegium eller Kjendelse i Sagen imellem Tvende fordum vel-meriterede og endnu efter Døden Berømmelige Mænd, Om Nogle Stykker i den Danske Orthographie, Udstedet af en Dansk Patriot, fra hvilken kand ventes meere saadant, om denne Første Prøve finder Behag, og staaer sin Prøve. Kiøbenhavn, Trykt af Ernst Henrich Berling, og findes tilkjøbs hos Johan Bräem i David Skolemæsters Gaard paa Kjødmanger-Gaden. 1743. — Over Den Danske Patriots Første Orthographiske Prøve kaldet Tres Faciunt Collegium haver Rudolph Frederigsøn Philalethes, bestalter Skolemester i Kiøge, giort en liden Commentarium kaldet Adde unum tribus, et erunt quatuor, qui adhuc magis quam tres faciunt Collegium. Kiøbenhavn (etc. uden Aar). Som Fortale: Helsen Fremsendt, af David Skolemester i de elysiske til Skolemesterne i de danske Marke. — Skole-Stuen i de elysiske Marke, den 28. Jan. 1743. (David Skolemester hylder ganske Elitaus Grundsætninger: „Foruden mine andre raisons, siger han, fandt jeg det saaledes prented i Biblen og Forordningerne, hvilke begge Dele jeg som et Guds Barn og en lydig Undersaat i alle Ting giorde til min Regel." Man seer heraf, at denne David Skolemester var en virkelig Person, som den Gang var død; see om ham og hans Gaard Rahbek om Holberg som Lystspildigter, om Barselstuen; Werlauffs Antegnelser til Holbergs Lystspil, S. 98, og Sammes Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 363. I Barselstuen indføres dog, som bekjendt, ikke blot Else Skolemesters, men ogsaa David Skolemester selv omtales som en dalevende Person: forgangen da David Skolemester var her, 3 Akt, 6 Sc., saa at Holberg har sat Stykket tilbage til hans Tid.) — Concordia res parvæ crescunt, eller Anden Prøve af Dansk Orthographie, som viser strevne Accenters Nytte, og Vocalernes rætte Brug, Udgivet som en Project, Paa hvis antagelse og forskydelse haab og mishaab om den bædste forbædring i den Danske skrive-rigtighed, og om enighed i det meste deraf fornemmelig beroer efter Authors mening. Kiøbenhavn, Trykt af Johan Christoph Groth, og findes tilkjøbs hos Johan Bram i David Skolemæsters Gaard paa Kiøbmager-Gaden. 1743. — Accentuered og Raisonnered Grammatica, Som viser Det Danske Sprog i sin naturlige Skikkelse, saa velsom dets Rime-konst og Vers-regler, Samled med Patriotens Tvende Orthographiske Prøver,

og udgiven De Fremmede til Villie, som allerede veed noget af Sproget, og i sær for de Unges skyld, som opdrages enten til Bogen eller Pennen. Kbh. 1747. — Methodisk Forsøg til en Fuldstændig Dansk Syntax. Hvoraf kan tages Anledning, ey alene til en ræt og tydelig Construction i vort Sprog, men og til des nøyere Indsigt i alle andre. Dette og den A. Danske Grammatica er tilkiøbs paa Studiigaarden ved Frue Kirke i Kiøbenhavn. 1752. — Første Anhang til den Accentuerede Grammatika angaaende Indretningen i et Orthographisk Ord-Register, hvoraf en Prøve følger bag efter. Kbh. 1769. (Ved Enden af Bogen staar J. H.; de andre ere uden Navn. Dette Anhang indeholder tillige Tillæg om Udtale og Betoning.) — At han tidligere ogsaa gav sig af med Mathematik sees af Jens Høysgaards Tydelige Integral-Regning (etc.) Kbh. 1767, hvoraf det første Ark havde været trykt i hele 8 Aar, og det andet havde imidlertid henligget i Manuscript, fordi der ikke fra andre Forretninger var saa megen Tid tilovers, som den vanskelige Correctur udfordrede. Det meddeler, siger han, kun nogle Indfald, som han har haft for en 28 Aar siden, da hans Lyst til at vide, hvad Mathematik var, baade begyndtes og endtes. — Det var, som man kan see, en af disse videnskabelige Grublere, hvoraf der gives saa mange, men som Verden ikke har nogen Brug for og sætter til de trivielleste Forretninger.

Blandt Ordbogsarbejderne er det Rostgaardske det vigtigste. Ved at betragte denne Mand gaa vi tillige over til den danske Poesi.

Frederik Rostgaard, Herre til Krogerup, Sejerø, Nexelø og Anholt (f. paa Krogerup den 30 August gl. St. 1671) var eneste Søn af den i Krigen med Sverrig ved sin fædrelandske Daad bekjendte kongelige Fiskemester, Hans Rostgaard, der blev Amtsforvalter over Kronborg Amt. I henved tre Aar studerede han ved Kjøbenhavns Universitet (1687—89) og gjorde i den Tid en Rejse over til Skaane (1689); efterat have forladt Universitetet besøgte han Gudii Bibliothek i Holsten og det fyrstelige Bibliothek i Wolfenbüttel; endelig tiltraadte han (i Slutningen af 1690) sin store Udenlands-

rejse, der varede i ni Aar, paa hvilken han besøgte Giessen, Leiden, Oxford, Paris, Majland, Modena, Florenz og især det Vatikanske Bibliothek i Rom; fra Rom drog han til Neapel, Sicilien og Malta, og vendte tilbage over Italien og Tydskland. Paa denne Rejse traf han i Leiden Frederik den Fjerde som Kronprins, og hilsede ham med et latinsk Carmen[1]; i Oxford begyndte han at oversætte tydske Psalmer og at samle til en dansk Ordbog; i Paris oversatte han efter Gehejmeraadinde Meiercrones Begjering en Scene af Corneilles Cid, og udgav ligeledes et Projekt til en ny Methode til at forfatte en Bogkatalog. Skjøndt det ikke var meget, kom han dog tilbage som en berejst og berømt Mand, og blev efter sin Hjemkomst (i Oktober 1699) kongelig Gehejmearkivar (den 9 Marts 1700). Storkansleren selv, Grev Conrad Reventlow, førte han ind i dette ansvarsfulde Embede. Ved Frederik den Fjerdes Salving holdt han Kongeloven paa en Fløjelspude[2]; blev kort efter (1702) adlet, og ægtede (1703) Conradine von Revenfeld, en naturlig Datter af Storkansleren, hvis tre uægte Børn bleve lyste i Kuld og Kjøn. Han deltog i Ordningen af det tydske Kancellis Arkiv og i Gehejmearkivets Flytning[3]; under hans Opsigt blev Kongeloven (1709) stukken i Kobber, og efter kongelig Befaling lod han den aftrykke (1722). Det var en højtbetroet Mand. Allerede 1712 var han bleven virkelig Etatsraad, 1719 Justitiarius i Højesteret, og endelig 1721, da Anna Sophies Svoger, Grev Ulrich Adolph von Holstein, var bleven Storkansler, Oversekretær (Præsident) i det danske Kancelli.

---

[1]) Indført i Thura's Hans Rostgaards Levnet.
[2]) See Bornemanns Beskrivelse af Salvingsakten.
[3]) Dän. Bibl. 6, 520.

Men nu kom Deichmann ned fra Norge (1724), og Geheime-Kommissionen, denne „scabreuse“ Kommission, som Hojer frabad sig at være Sekretær i, blev nedsat. Oversekretærens vigtigste Lønning bestod i Sportler,[1] og det er maaske ikke saa let at drage Grændsen imellem dem og Gaver. Rostgaard havde (ligesom Griffenfeld i sin Tid) taget imod Gaver; han havde ikke forlangt dem, men naar de igjennem en eller anden Kanal bleve ham tilbudte, havde han modtaget dem og beholdt dem. Da han vidste det med sig selv, bekjendte han strax sin Brøde og bad Kongen om Naade; han overrakte Kongen en Memorial, hvori han specificerede de Gaver, han erindrede sig at have modtaget, siden han var bleven Oversekretær. Men da han ikke strax fik Svar derpaa, og Kammerherre Gabel (han i Amiralitetet, der efter Riegels' Udtryk var Hofpaddehattenes Ypperste), under det falske Skin af en Ven, skræmmede ham med Kongens Vrede, med Bolt og Jern, saa overvældede Skrækken ham og den Indbildning, at han pludselig vilde blive sendt til Kastellet. Hvor det laa, vidste han nok. Han flygtede paa en Bondevogn, kom paa en Baad over Sundet til Helsingborg, hvor han forlangte Beskyttelse af den svenske Kommandant. Men da denne ikke uden sin Konges Ordre kunde tage en undvegen og saa høj dansk Embedsmand i Beskyttelse, saa skjulte Rostgaard sig i et Bondehus i Nærheden. En kongelig Lakej blev sendt efter ham, og fandt ham skjult i en Krog paa Loftet, og da han bragte ham den Forsikkring, at hans Brøde skulde være ham tilgivet, fik han ham til at vende tilbage. Under Eskorte af nogle Ryttere blev han paa en Bondevogn ført til sit Hus i Kjøbenhavn, og der nøje bevogtet et Par Uger, indtil Dommen faldt. Den lød

[1]) J. Møller, Mnemosyne I, 257 i Deichmanns Levnet.

oprindelig paa Tabet af Ære og Gods, men blev formildet i Betragtning af hans Hustru og Børn[1]: han blev afsat fra alle sine Embeder, skulde udbetale de modtagne Gaver (efter hans eget Opgivende 5 til 6000 Rdlr.), og ikke lade sig finde paa det Sted, hvor Hoffet var. Højer gjør ham denne Flugt næsten til en Majestætsforbrydelse, men den var jo aabenbar mere latterlig end statsfarlig.

Den Dom, der var gaaet over Rostgaard, bevægede ham til at sælge sit udmærkede Bibliothek ved offenlig Auktion (1726); den varede i et Par Maaneder.[2] Højer forsikkrer imidlertid, at han, Dommen uagtet, ikke alene beholdt de modtagne Gaver, uden at give en Daler deraf tilbage, men et Par Aar efter blev det ham igjen tilladt at komme til Hove, og han blev Amtmand i Antvordskov Amt (1727), hvilket Embede han beholdt til Kongens Død. Christian den Sjette bekræftede ham i hans Embede og Rang; kort efter (i Slutningen af 1730) blev han Translatør ved Øresunds Toldkammer, men faa Maaneder efter, efter Ansøgning, entlediget derfra med en anselig Pension. Han døde først, omtrent 15 Aar efter, den 25 April 1745.[3] Han blev begravet ved Foden af Alteret i Holmens Kirke.[4]

Det er denne Mands ydre Livsomstændigheder, der var en Velynder af Falster, og af ham blev hyldet som en Mæcenas, Gunst i Afstand skjærper ikke det fri Blik; en Ven af Gram, der fandt sig vel i den store Verden; en Beskytter af Lange-

[1]) Frederik den Fjerdes Brev til Storkansleren von Holstein i J. Møllers Mnemosyne, 1, 262.

[2]) See om dette Bibliotheks Samling og Salg Werlauffs Bibliotheks-hist. S. 99. Auktionskatalogen og de kostbare Haandskrifter omtales i Falsters Amoenit. philol. 2, 155. En Levning Rostgardiana er i Universitetsbibl.

[3]) Langebek, Det danske Selskabs Begyndelse og Tilvært, S. 87.

[4]) Dän. Bibl. 6, 528.

bek, knap og tarvelig nok; en Fremmer af Videnskabelighed og selv Lærd. Om hans Tænkemaade have nogle dømt meget haardt. Højer, der ikke var hans Ven, og jo heller ingen Grund havde til at være det, siger: „Ueberhaupt war er ein mehr gelehrter als geschickter Mann, zum Hofwesen nicht aufgelegt, und einer von Wollust, Geiz und Hochmuth zusammengesetzter Gemüthsart". De Fejl, der træde frem i hans literære Liv, ere aabenbar Mangel paa Dybde og mer end nok af Forfængelighed. Han vilde være Polyhistor, som Gram, men var ikke ypperlig i noget. Han drev saa mange literære Foretagender, at man vel kan være i Tvivl om, hvilke han egenlig lagde sig efter. Maaskee han i sine yngre Dage virkelig begyndte alvorlige Studier; men han havde en Tid lang for megen Medgang, og det fordærver Sindelaget. Holberg, der ikke kunde modstaa sin satiriske Muses Fristelser, faldt ubarmhjertig over ham, og har uden Tvivl ofte gjort ham til Skive for sine maskerede Anfald, mere end vi nu vide af; og Rostgaard fortjente det, han havde forfulgt Peder Paars. Denne Sag vil bestandig hvile som en sort Skygge over hans Minde.

At Rostgaard, der var trukken frem fra Borgerlivet til nybagt Adel, havde sine Uvenner, kan ikke forundre os. Højer var ikke den eneste. Paa hans Digt Adelens Oprindelse fulgte: Adelens Svar, som tillægges Iver Rosenkrands (Minerva, Juli og September 1791, jf. J. Møller, Mnemosyne 2, 301 i Iver Rosenkrandses Levnet). Rostgaard havde i sit Digt seet noget skjævt til den gamle Adel, og iblandt andet sagt:

Det være hvad det vil, det Skjold min Dyd har farvet,
Jeg holder vel saa godt, som det du haver arvet;
Thi see, al Verden veed, hvordan jeg kom til mit,
Men ingen veed, hvordan din Fader kom til sit.
Maaskee han har sig det tilkjøbt for Sølv og Penge,
Som han fra Kirken stjal; maaskee han fik i Senge
En tilbereden Mø, der med sin Krop og Hud,
Som hun lod barke, ham fra Ploven kjøbte ud.

Adelens Svar begynder:

> Poeten haver Ret, hvem kan ham vel modsige?
> Er ikke hans Laquai og han hinandens Lige?
> Han veed, hvor tungt det er, at fri sin ægte Seng,
> Tror derfor billig, den er allesteds i Fleng.

Og ydermere:

> Men har Du for en Pung af sammenstjaalne Penge
> Og for en stiden Tøs, Du har maaskee i Senge,
> Tilbragt Dig Adelsnavn, jeg Dig ej bedre tror
> End som den Tigger, der ved Vangeledet bor.

Den gamle Adelsmand saae med Foragt paa den adlede uægte Kvinde, og ligesaa paa den Mand, der skammede sig ved sin ringe Slægt:

> Jeg blues ikke ved, Forfædre op at regne,
> Men nævnes Dine kun, da seer man Dig at blegne;
> Du skammer Dig, de er Dig selv ej gode nok,
> Du glemte gjerne den foragtet Bondeflok.

(Efter en Bemærkning i D. Digtek. Hist. 4, 226 synes det, at Rostgaard skal have tillagt Helt Digtet Adelens Oprindelse, og at det var oversat af Fransk. I Helts Skrifter findes det ikke, og Svaret vilde da tabe sin Betydning.)

Paa den anden Side hyldede ikke blot Thuraerne, som Samliv og venskabelig Omgang havde bragt i Forbindelse med Rostgaard, hans Fortjenester, men der gjordes i Literaturens Udgaard en forfærdelig Staahej af Rostgaard og hans Coraline (Conradine). Om Venskab imellem Langebek og Rostgaard kan man vel ikke tale; den stakkels fattige Student ordnede hans Bibliothek, og arbejdede for ham for en tarvelig Løn; han maatte afskrive Rostgardi Occupationes literariæ (i April 1743. Ny Kgl. Saml. Nr. 1380. b. fol.) og forevige hans Værker, som Eftertiden ikke har bekymret sig meget om. I Mangel af gedigne Skrifter skulde hans og hans Kones Portræter, hans lidet hæderlige Levnetsomstændigheder, hans Lejlighedsvers, og de sultne Klienters Hylding bringes til Efterverden. Deri er ogsaa opbevaret Efterretningerne om hans Datters Giftermaal, da hun var bleven Enke, med sin Huslærer, Kancelliassessor Ole Brun; hvorledes Rostgaard indgav Ansøgning om, at hun

efterdags ikke maatte bære hans (nybagte adelige) Navn, og ikke kaldes eller skrives med andet Navn end Conradine Sophie Frederichsdotter (1736), hvorpaa dog resolveredes, at siden hun nu var gift med en anden og bar hans Navn, syntes ingen Forandring fornøden. (Ny Kgl. Saml. Nr. 1380. fol.)

Hvilken Gjæk han maa have været, viser tilstrækkelig hans Gravskrift over et stort Spejl, som en Buk stødte i Stykker med sine Horn, og hans egne Yttringer derom:

Grav-Skrift over mit største Spejl.

Hvor du nu staar, der stod Mads Buk, og saae sin Skygge
Udi et kostbart Spejl, men Skyggen maatte rygge
For hans stenhaarde Horn, der han mod Spejlet løb,
Og gjerde Spejle nok, men intet Baade-Kjøb.

Derom siger han: Und es ist zu vermuthen, daß kein Dänischer Poet ihm die Ehre misgönnen werde, die der Hochselige König Fridrich der Vierte, Glorwürdigsten Andenckens, ihm über der Tafel bewiesen, da Höchstgedachte Kön. May. eine kurze Grabschrift, die derselbe (Rostgaard) über seinen besten und von einem Bock zerbrochenen Spiegel gemacht hatte, nicht allein öffentlich rühmeten, sondern auch nach Dero unvergleichlichem Gedächtniß alle vier Verse, aus welchen dieselbe bestund, ohne in einem einzigen Wort zu fehlen, allergnädigst wiederholten. Verset havde han gjort 1700, Kongen gjentog det 1722. (Schønaus Lærde Fruentimmer S. 1293. Dän. Bibl. 6, 541. Ny Kgl. Saml. Nr. 1380. fol.). Det var Minder, der kunde fryde en falden Hofmands Hjerte.

Fra to Sider ere Rostgaards Fortjenester at betragte: hans Beskyttelse af Videnskaberne og hans egen literære Virksomhed.

Han samlede, som vi have seet, et stort Bibliothek, deriblandt en stor Samling af Ligprædikener og en genealogisk Samling; efter Salget af det første begyndte han paa at samle paa ny, og testamenterede sin ny Samling til Universitetet. Han meddelte andre Lærde af sine Skatte; han lod iblandt andet Pontanus afskrive (1689), og denne Af-

skrift benyttede Westphalen, da Originalen var brændt. Han var den første, der bragte arabiske og persiske Typer til Kjøbenhavn. Han bekostede eller understøttede Udgivelsen af nogle Skrifter, ikke af særdeles Betydning (Falsters Oversættelse af Ovids Klagebreve, Pflugs Danske Pillegrim, Roses latinske Oversættelse af Kingos Psalmer). Han kan paa mange andre Maader, der ikke nu kan angives, have fremmet Videnskaberne. Det vigtigste er dog hans Legat til med Tiden at lønne en Professor i den nordiske Historie og de nordiske Oldsager, hvortil han ved Testamente af 1736 bestemte en Sum af 4000 Rdlr. Efter andres Exempel skulde denne Professor kaldes Rostgardianus, „og det saa meget mere, som jeg ingen Søn efterlader mig, der kan forplante mit Navn til Efterslægten, og jeg ingen Frænder eller Beslægtede har uden langt borte, der ogsaa i den hellige Skrift findes Exempler, at Gud selv har befalet at sørge for sit Navns Ihukommelse."[1] Atter Bedemandsstil!

Han gav nogle Oplysninger til den klassiske Filologi, beskjæftigede sig med de gamle tydske Sprogarter (Isidor, Otfrid, Notker) og heri var han uden Tvivl en af de første; han var selv latinsk Digter, og udgav i Leiden (1693) den smukke Samling af vore latinske Digtere (Deliciæ quorundam poëtarum Danorum). Paa det sidste Skrift nær har det andet ikke meget at sige. Det vigtigste maa da være hans Fortjeneste af Modersmaalet. Han var dansk Digter, samlede Bordings Vers, og udsatte en Pris for danske Oversættelser fra Latin. Hans egne Digte ere ubetydelige. At rime 22 Linier paa samme Rim (Til Mad. Wolffen om en forsølvet Hue) kan være en artig Efterligning nok for en Gang; men at han vilde have den hele Skare af usle Lej-

[1]) See om dette Legat Universitetsjournalen 1798, S. 29.

lighedsdigte opbevaret som uforglemmelige Ting, røber ikke noget godt. Det er endog tvivlsomt, om han gavnede vor Literatur ved sine Oversættelser af tyske Psalmer. Efter en overstaaet Sygdom oversatte han i Oxford: Hvo ikkun lader Herren raade. En Digter vilde have digtet selv af sin Sjæls Fylde; og man maa tilstaa, at det er ikke noget i sig selv godt, fra et saa nærliggende Sprog at overføre udanske Vendinger som: Hvo veed hvor nær mig er min Ende. Kun Vanen har sløvet deres Virkning. Det er da Rostgaards danske Ordbog, der i vort Sprogs Historie skal omgive hans Navn med en Glorie, og virkelig i nogen Tid har gjort det.

Det vil her være passende, at omtale et andet Forsøg. Den franske Gesandt ved det danske Hof, Grev Plelo, viste en særdeles Interesse for de nordiske Oldsager og det danske Sprog; og vakte Interesse derfor i Frankerig.[1] Han lod sig ogsaa undervise i det danske Sprog (1732) af en medicinsk Student Ryberg (Niels Ryberg?), men da „intet var ham vanskeligere end den danske Skrift og Bogstaver", lod han det tilsidst fare.[2] Han fik Lyst til at have et Lexikon over det danske Sprog, som han vilde give til det kongelige Bibliothek i Paris; dertil antog han Christian Frederik von Haven, og roste siden af, at han havde ladet gjøre et Arbejde, som vi Danske aldrig tilforn havde gjort; hvorpaa Kongen antog v. Haven til at gjøre et ligedan Arbejde og det endnu bedre; men Gram fandt, at det var unyttigt.[3]

Under sit Ophold i Oxford begyndte Rostgaard om Aftenen, naar Bibliothekerne vare lukkede, at samle Materialier

1) See Dän. Bibl. 2, 425. 442. Plelo's Breve til Bussæus o. s. v.

2) Deichmanns Brev til Suhm fra 1780 i Suhms Saml. Skr. 15, 324.

3) Hvorledes det videre hang sammen faar man efterlæse hos Molbech om Ordbogsarbejderne, Grams Brev i Ny D. Mag. 5, 285.

til en dansk-latinsk Ordbog. Han benyttede dertil de Bøger, han havde bragt med sig, og en dulig Studiosus, Jørgen Schelderup, der fulgte ham paa hans Reise som Tjener og Kopist. Igjennem Laurids Thura søgte han ogsaa at komme i Forbindelse med Peder Syv, fik dennes Specimen lexici danici-latini, og lod i Oxford trykke nogle Blade deraf. Tillige begyndte han at samle hvad han traf paa, som kunde oplyse det danske Sprogs Overensstemmelse med andre, især Græsk og Latin. Efter sin Hjemkomst kjøbte han efter Peder Syvs Død iblandt andre hans Haandskrifter ogsaa hans danske Ordbog, der blev den første Begyndelse til den udførlige Ordbogsamling, som Rostgaard med sine Haandskrivere, af hvilke han i det mindste havde fire, anvendte „fulde 45 Aar" paa at samle og ordne. Morten Haugaard og Niels Aagaard vare iblandt hans Arbejdere. Da en Del var samlet, blev det sendt til „adskillige fornemme og lærde Mænd" for at faa deres Bidrag. Værket voxte saaledes, og blev til i flere Afskrifter. Det var mange Foliobind, men uden Plan og Orden. Endelig kom Langebek (omtrent 1737) til Rostgaard, og udkastede (imellem 1738—40) sin Plan til den danske Ordbog; og ham blev det overdraget at omskrive og omarbejde den Rostgaardske. Det er Langebeks Haandskrift i 21 Foliobind, som dog kun omfatter omtrent Halvparten af Alfabetet. Efter Rostgaards Død bevilgede Kongen en Del af hans Pension (600 Rdlr.) til Arbejdets Fuldendelse, hvoraf Langebek skulde have det halve; men i samme Aar stiftede han det danske Selskab, og gik ind i en anden Virkekreds.[1] Naar man nu ikke lader sig gjække af Rost-

[1]) See det udførlige i Dän. Bibl. 6, 529; dem, der gave Bidrag 6, 535. Molbech om Ordbogsarbejderne i Ny D. Mag. 5, 267. 271. 280. Rostgaards Brev til Langebek 1740 i Lüxdorphiana S. 277. o. fl.

gaards og hans Smigreres Ord, men seer efter den virkelige Sammenhæng, seer efter hvad denne Ordbog egenlig er, og sammenligner den med Moths, saa vil der ikke blive mindste Tvivl tilbage om, at Rostgaards Arbejde dermed har været ubetydeligt, hvilket ogsaa Molbech antager, at det for ham kom an paa Skinnet. Tog han mod Penge, saa havde han heller ikke noget imod at tage andres Ære. Literaturens Historie tør ikke tillægge ham en Hæder, der ikke tilkommer ham.

En udførlig Fortegnelse over Rostgaards Skrifter er givet af Kordes i Artiklen Friederich von Rostgaard, Probe einer Literatur berühmter Dänen, i Intelligenzblatt zur Leipz. Lit. Zeitung 1809. Nr. 16—17. S. 242. Det viser sig ogsaa her, at Bogtitlerne, spækkede med lærde Anmærkninger, give et andet Begreb om en Mand, end det man faar ved at see ind i Bogerne selv. Ingen skal lade sig bedrage deraf; smaa Pjecer indtage samme Plads, stundum mere, end store Værker. Rostgaard har syslet med mangehaande Ting, men ikke frembragt noget fortrinligt Værk. Til hans latinske Digte høre: Carmen seculare. 1701. 4. (Den danske Historie fra 1000 med Anmærkninger); Carmen cum schemate genealogico Christiani principis hæreditarii etc. 1707. fol. (Nova literar. maris Balth. 1708, S. 29); Epistolæ metricæ inter Fr. Rostgaard et Laurentium Thura (etc.), i L. Thuras Adskillige poetiske Sager, S. 129; Castrator, 1719. etc. I Paris udgav han: Dansk oversettelse af dend tredie scene i dend tredie act af Mr. Corneilles franske tragoedie, som kaldes Cid. Giort for tids-fordrivs skyld af Fr. D'Anholt, Som i 19. aar haver opholdet sig i Danmark. Pariis 1696. 4. (Med latinske Typer, den franske Original paa den ene Side, Oversættelsen paa den anden. Aftrykt i den Wielandske Samling 1, 66.) Projet d'une nouvelle methode pour dresser un catalogue selon les matières, avec le plan. (1697) fol. Seconde édition à Paris, 1698. fol. (Hovedtanken bestaar i at stille Formaterne i Kolonner ved Siden af hinanden). Blandt Udgaverne af Rostgaards Psalmeoversættelser bemærkes: Nogle Aandelige Psalmer, af Tydsken paa Danske oversatte ved den Som finder i gudsfrygt og dyd Sielens største Fryd. Uden Trykkested eller Aar (1727 er skrevet til). Med Tysk paa den ene Side, Dansk paa

den anden; kun 6 Psalmer. Samt F. R. Dansk Oversættelse af Een og Fyrretive udvalde Tydske Psalmer, Med et lidet Anhang af Sex Danske Psalmer. Kbh. 1742. En ældre Udgave Kbh. 1738, hvori Anhanget kun har Fem danske Psalmer. Af hans andre Vers findes, foruden de hos Nyerup anførte, det til Laurids Thuras Bryllup i Thuras Adsk. poet. Sager. Der er ellers nok i Rostgardiana i Ny Kgl. Samling Nr. 1380. fol., trykte og utrykte, deriblandt Om det Ord Respective, trykt paa en Side in folio; Forgiæves Haab 1713, hvori

Vor Jeppe hjem fra Kjøge kom
Og kjørte paa en Slæde,
Han selv var fuld, hans Pung var tom,
Dog sad han højt i Sæde (etc.);

Gravskrift over den rare Mynde Melampus, som tjente i Velbaarne Frue Gehejme-Raadinde Harboes Gaard 1718. See ogsaa hans Poetiske Skrifter i Ny Kgl. Saml. Nr. 827. 4. o. fl.[1]

Ved Rostgaard gaa vi tillige over til Betragtningen af den danske Poesi. Vi lære nemlig hos ham at kjende, hvilke Fordringer han gjorde til et godt Digt, og hans Tánker derom vare uden Tvivl de almindelig herskende. I sine Smaa Erindringsposter om danske Vers (1717) gjør han en ung Mand opmærksom paa Hovedsagen ved et Digt: Indholdet, Opfindelsen og Ordningen; at kunne rime er ikke nok:

Det fornemmeste, som Tankerne bør heftes paa, ere Realia, Inventionen og Dispositionen.

Nemlig at man tager ad notam, hvorledes man endelig skal sige noget, som er godt og fyndigt; thi ellers er alt det der skrives ikke værdt at læse, enten det er in vorsa eller prosa.

---

[1]) See i øvrigt om Rostgaard, foruden Kilderne hos Nyerup, Høyer, Friedrich des Vierten Leben, 1, 39. 2, 44. 167. 172. 175. D. Digtek. Hist. 4, 223. Langebek har skrevet en kort Levnetsbeskrivelse og holdt en Lovtale over ham i Danske Selskab. Desuden er han fejret af mange Poeter, f. Ex. af Wadskiær i Gjæstebud paa Helicon o. s. v.

For det andet at Inventionen er noget supra vulgus, thi ellers kunde man nøjes med at sige hvad man haver at sige stylo soluto. Men dermed distingveres et Vers fra en Styl, at dets Inventioner smage efter Poesin og Historiam Mythicam.

Dersom Dispositionen bør være juxta regulas artis i den allerkorteste Chria eller oratiuncula, saa behøves det langt mere in poesi; og er det en af de største Prydelser i et Vers, at alt det man vil sige staar i en god Orden, saavel hvad de store Inddelinger angaar, som hvad de imellem indkommende similia, episodia, prosopopœiæ og andet sligt betræffer.

Den bedrager sig meget, som vil formene, at han vil antages for Poet in lingva vulgari, fordi han kan skrive nogle faa Linier paa Rim: Nej, der hører mere til at danse, end et Par nette Sko (etc.)

Fremfor alt maa man vogte sig for Satire og anden Usømmelighed; Sproget maa være rent, Rimene nøjagtige; man maa vogte sig for alle falske Lignelser, undgaa al Fyldekalk, og iagttage Formen:

Først og for alle Ting maa I altid udvælge saadan Materie eller Subjectum carminis, som kan være Gud eller Menneskene til Ære og Læseren til nogen Undervisning, Fornøjelse eller sømmelig Tidsfordriv; men aldrig at skrive noget, som er Satyricum eller obscoenum eller quocunque modo scopticum, som kan i ringeste Maade henthydes til en andens, endogsaa det allerringeste Menneskes Beskjæmmelse. Thi omendskjøndt det kunde kildre noget i visse Folks Ørne, saa er det dog den farligste Karakter, et ungt Menneske kan tillægges, at ansees for en Satyricus; saasom alle ærlige Gemytter bære en indvortes Afsky for saadan et Menneske, om de end udvortes vise ham et mildt Ansigt.

For det andet maa I beflitte eder paa at skrive rent Dansk, foruden at blande latinske eller franske Ord iblandt — som en af de fornemste Grundvoldsstene, hvorpaa en poetisk Bygning skal opføres. Men I maa ikke mindre vogte eder for gamle ubrugelige danske Ord, som ere vanskelige at forstaa, paa det eders Vers ikke skal fortjene denne censuram: Qui non vult intelligi, debet negligi. Og kan I fornemmeligen i dette Tilfælde efterfølge Bording

og de Psalmer i den ny Psalmebog, som Mester Søvren Jonassen har skrevet. (Et godt Mynster, den Mester Søvren!)

For det tredie maa I udsøge saadanne Ord til at rime med, som ere planè similes quoad sonum et tonum; — ikke rime: leve, kræve; ved, med; Led, Sted. (Agt paa det, o Rimere!)

For det fjerde bør og gives nøje Agt paa det, som i et latinsk Vers kaldes Cæsura — hvilket i Sandhed er en stor Zirat paa et Vers. (Herpaa dadles Kingos sex Linier under Christian den Femtes Billede for i den danske Lovbog, som ikke iagttog Cæsuren) etc.

Endeligen, at man aldrig lader den ene Strophe løbe over i den følgende, ligesom Hesteprangerne kobler een Hest ved Rumpen af den anden; men man bør hellere efterfølge Apothekernes Exempler, som deler et Pulver i 3 a 4 Papirer, som hver indeholder ligemeget. etc. (Minerva Juli 1790 og Universitetsjournalen 1800. jf. D. Digtek. Hist. 4, XVII.)

Af Rostgaards (i December 1738) i de Wielandske Tidender udsatte Pris for den bedste Oversættelse af et latinsk Digt, sees ligeledes hvad der fordredes til gode Vers. Indbydelsen kræver nemlig: „at Tankerne ere fornuftige og forstaaelige, Sproget ganske rent og fri fra alle latinske og af andre Nationer laante Ord (der maa dog forekomme de fremmede Kunstord, som saavel i Vokal- som Instrumental-Musik ere brugelige, efterdi man forud veed, at kun faa deraf paa godt Dansk kunde gives), Talemaaderne ikke krybende ved Jorden, ej heller paa Stylter opløftede, Rimene rene, og det rette Fald i hvert Ord, saa og Ordenes og Liniernes Afdeling nøje i Agt taget". (jf. Lüxdorphs Brev til Rostgaard, som er aftrykt i D. Digtek. Hist. 4, 366.)

See Sex Oversættelser i Danske Vers af Famiani Stradæ Latinske Epigram over en Nattergals bedrøvelige Endeligt. Kbh. 1739. 4. jf. Wille Højbergs Holbergiana, Fortalen, Bladet b 7 og D. Digtek. Hist. 4, 421. Af de indkomne 16 Oversættelser fandtes kun 6 værd at trykke; de andre havde enten afveget for meget fra den latinske Original eller ikke iagttaget de sex Kjendetegn paa en god Poesi, som Indbydelsen foreskrev. Den, der vandt Prisen, er undertegnet: Af Vaaben. Nr. 5 var af Nicolai Sporon. Prisen var 20 Rdlr. (jf. D. Digtek. Hist. 4, 371).

Den Holbergske Samtids Poetik oplyser hvad Poesien selv bekræfter, at under deslige Forhold kunde intet Folks aandige Udvikling trives. Den hjemlige Poesi gik sin Opløsning imøde. Den er en Fortsættelse af det forrige Tidsrums, endnu mere bred, snaksom og vandet. Den søger at berige sig ved Efterligninger af hjemlige og ved Oversættelser af fremmede Digte, ikke blot klassiske, men nu tillige hollandske, tyske, franske, italienske, men den kan ikke bringe det til stort videre end til Oversættelser af mindre Poesier og Brudstykker af større. Sproget, der fyldes med fremmede Ord, bliver uskikket til poetisk Brug.[1] Dersom man seer paa Poesiens Indre, saa maatte man sige, at den nu er i Færd med at dø; seer man paa dens Ydre, saa synes den aldrig at have været ved bedre Huld, saa fyldig og frodig, som nu. Det myldrer, som Holberg siger, af Poeter, som af Fluer i September Maaned. Intet Menneskes Taalmodighed vil strække til, til at gjennemlæse denne Dynge af Vers. Megen poetisk Nydelse kan ikke ventes deraf, snarere nogen Morskab. Det er dog fornødent at tage denne Poesi i Øjesyn, dels fordi man maa klare sig, hvorfor Holberg vendte sig fra den, dels for i den almindelige Elendighed at see de enkelte gode Ting, der tildels vidne om en ny Udvikling, nemlig Kjæmpevisens Efterligning hos Sorterup, Psalmen hos Brorson, Satiren hos Falster, Epigrammet hos Stub. Dramaet er udenfor Holberg intet.

Der gives allerede temmelig udførlige Oplysninger til den aandelige Poesis Historie i den Danske Psalmedigtning, til den verdsliges i den Danske Digtekunsts Historie; men det er langtfra at disse

---

[1]) f. Ex. Ald galanterie er kun phantasie,
Ustadig som Spiirenes Fløye,
der tager sig artig ud i en Sang om Sjælens Oploftelse til Gud i Aanden. (Sjælens Luth).

Værker udtømme Emnet. Der findes mangfoldige Forfattere, som nævnes hos Nyerup, men ikke i den Danske Digtekunsts Historie, og mange, som ikke engang nævnes hos Nyerup. Man maa tage dem med, for at være retfærdig imod Holberg. F. Ex. Otto Diderich Aagaard (Dend Siungende Andagt, 1724), H. Begtrup, H. A. Bork, N. S. Bøgh, J. Colding (Søe-Krantz, 1715. 4.), A. B. Dreier, Th. Falster, S. N. Farsøk, O. Folling, Christopher Gundelach (Præst i Præstø), Eiler Hagerup (Evangelisk Sangværk, Kbh. 1728, forgaaet, see Suhms Ny Saml. 3, 299), J. Hegelahr, Es. Helt, J. Hyphof, N. Jæger, H. B. Kaalund, J. Kaalund (Beskrivelse over Møen, 1722. 4. Beskrivelse paa en Hest, 1742. 4.), Daniel Kellinghusen (Proprietarius i Nyborg Amt), P. Lolling, N. M. Lym, H. H. Lønborg, Lyder v. Müllen, Hans Nordrup (see Höpffners Saml. 1 D. Ny Kgl. Saml. Nr. 829. 4. Den Kallske Saml. Nr. 394. 4. og Werlauffs Holbergiana i Nyt Hist. Tidsskr. 6, 384), Thor A. Nyegaard (Brygger i Kjøbenhavn), Phønixberg, D. Ramus, H. Ramløse, P. Ravn, M. Resen, P. Ris i Helsingør (Fattigdoms Hus, 1721), Svend Ryberg, Sømmlig Recreation? (Jonæ Prophetes Historie, 1722. 4.), H. J. Schandche, M. Seehus, Chr. Selmer, L. M. Sindberg, P. Sparkiær, M. Stouager, J. Tanke, K. Tommerup, A. Trane, C. F. Treu, J. Utrecht, P. Werløse (Emblemata, 1732. 4. Imprimatur. L. Holberg), Th. v. Westen, St. Wirthmann; Damerne Agnete C. Behmann i Præstø, Mette Ch. Blok i Odense, Lykke Sophie Fris (see Sommelius 2, 474), Cille Gad i Bergen (der vilde have været Opponent ved en Disputats), Marthe Lous (der i sit syttende Aar lod sig examinere af Markus Wøldike, og vilde studere Medicin), Ingeborg Grytten (Den af lutter gode Gierninger nesten Bugrefnede Phariseer. Kbh. 1727. Hjelmstjernes Samling 1853. 8.), Conradine Sophie Rostgaard (Fru Brun), hvis Christelige Troes Artikle i Bouts-Rimez, udgivne af Schønau, Kbh 1752, er „det første af det Slags Poesi, som her i Danmark er traadet for Lyset" o. s. v.

Foruden Forfatternes samlede Digte og Haandskrifterne haves der især tre Samlinger: Den Høpffnerske: Udvalde Danske Rim (etc.) 1—4 Stykke, Maj til August 1728; Den Wielandske: Samling af Danske Vers, 1—14 B. 1725—26; den Lüxdorphske: Samling af Danske Vers, 1—9 B. 1742. jf. D. Digtek. Hist. 4, 358.

Lejlighedspoesien, saavel den offenlige som den private, er meget rig. Den udgjør selv en betydelig Samling, og indtager store Afdelinger i Digtsamlingerne. Den var overmaade søgt; de arme Forfattere klage selv over, at de vare nødte til at udgive deres Digte, da de ellers løb om i forvanskede Afskrifter. Gram siger nok, at Vrevers vare afskaffede[1]; men det maa da have været udenlands. Monstro, at vor Lejlighedspoesi ogsaa engang skal tage sig ud som denne? Foruden Leverrim kom der endnu en Art Poesi i Mode, som gjorde overordenlig Lykke, nemlig Ansøgninger paa Vers, ikke blot til Patroner (Rostgaard)[2], men ogsaa til Kongen. De bekjendteste ere af Frands Kyhn, Christian Mus, Jørgen Fris, Jochum Wieland, Vilhelm Worm og Wadskiær.[3] Falster hører ogsaa hertil: Castrum doloris 1737, udg. af Raarup, 1770. 4.; Skyggeværk ved Illuminationer, 1743. 4. andet Oplag 1744. 4., o. fl., men det er ligesom det var et andet Menneske. Der findes andre Samlinger: Vers ved den HøjPrinskelige Indtogsfest i alle Slags Sprog; de der anføres i D. Digtek. under Frederik den Femte, S. 5; Hjelmstjernes Samling, Nr. 440—41. fol. o. fl. Her er mange ellers ubekjendte Poeter: Getreuer, Schytte, Thiele o. s. v. Det maa være nok af den førstnævnte Samling at anføre en Strofe af den fynske Proprietarius Daniel Kellinghusen:

Hør, hvor en Landsbymand
I Støv og Nedrings=Stand
Fra Sjælen straaler ud
For Prinsen og hans Brud:
Gid Begges fromme Navne maa
I Lammets Livsens=Bøger staa
Indprent med Lammeblod,
Guds Lam opoffre lod!

---

[1]) See Grams Brev til E. Deichmann 1743. (Ny D. Mag. 3, 47—48).

[2]) See f. Ex. en hel Samling af Vers til Rostgaard i Ny Kgl. Saml. Nr. 1381. fol. deriblandt en Gratulation af Falster.

[3]) See disse Vers i D. Digtek. Hist. 4, 63. 72—73. 138—139. 277. 318. 336—339.

Den aandelige Digtning omfatter ikke blot den egenlige Psalme, men tillige en stor Mængde Sange, der stige opad til Hymnen, og dale ned til Ligvers. Det er en forunderlig Blanding af hjemlige Efterligninger og udtværede Oversættelser, af naturlige Udtryk for Længselen fra Verden og hernhuttisk Pietisme, der falder over i det komiske. Holberg yndede heller ikke denne Poesi, skjønt han taler varlig om den: „Vore Poeter, siger han, uden at gjøre Forskjel imellem ærbare og lystige Materier, imellem Sørge- og Bryllupsvers, give deres Geist lige stærk Sporerne. Gid man ikke kunde sige det samme om adskillige geistlige Sanges Forfattere.“ [1]

I den D. Psalmedigtn. finder man en træffende Skildring af denne Digtnings Beskaffenhed og Exempler nok paa ovenstaaende. For at forstaa hvad Holberg sigter til, maa man tage Resten med. F. Ex. i Beichs Himmerige paa Jorden (1725) Efterligning af Kingo:

> Fornøyelighed
> Strør Sukker og Honning paa Harm og Fortred (etc.);

I Hans Ramløses Adams og Evæ Fald (1727) Beskrivelser som den over Paafuglen, der ender med:

> I Fiædre, Svanz og Stats
> Er mange som Paafugle,
> Men udi Dyder Klats
> Indvortes saa som Ugle.

Om Volqvarts hedder det, at han ikke er uden digterisk Kraft og Dristighed i at anvende bibelske Udtryk og Billeder; men hvo skulde tro, at disse Præstemænd kunde synke saa dybt som han gjør i sin Brude-Skammel (etc.). Med hos-føyede Hitte-Spørsmaal (etc.) Kbh. 1714. Et af disse Hittespørgsmaal er

[1] Holbergs Epist. 300.

Tancke-Ring
For det Dybsindige og subtilige Fruentimmer.

Hvad er det som følger med Bruden i Sæng,
Det hundrede Ender vell haver,
Det brugis af Fattig og Rige i Flæng.
Til Skam og til Heêrs mand det laver.
Naar Hovedit blottis og Rumpen er bar,
Da seer man hvor Tyven den findis,
I Piigernis Skiørter de Koster mand hâr,
Paa Rocken materien spindis.

Denne Gaade er Brudgommens Navn Frantz, lat. fimbria; per aphæresin et per apocopen remanet Ran.

Der er kun een af disse Psalmedigtere vi kunne dvæle ved: Hans Adolph Brorson (Præst i Randrup 1722, i Tønder 1729, Stiftsprovst i Ribe 1737, Biskop i Ribe 1741, † 1764). Allerede i Tønder begyndte han at udgive Samlinger af Psalmer: Troens rare Klenodie 1730.[1] Efter hans Død (1765) udkom den saakaldte Svanesang. Det er et gammelt Sagn, at Christian den Sjette lovede ham Bispestolen, da han hørte, at han var Forfatter til Psalmen: Op al den Ting, som Gud har gjort. I Ribe kjøbte han Anders Sørensen Vedels Gaard Liljebjerget. Hersleb kalder ham en god, men enfoldig og ved Svaghed og Hypokondri fast ubulig Mand[2]; Riegels siger om ham, at han har „skrevet, ædt, sjunget og fordøjet Psalmer fra 1730 til 1741 uafbrudt, og endte jo Livet med Svanesang“[3], hvormed han kun vil sige, at han levede et aandigt Liv som Riegels ingen Forstand havde paa. Med større Selvstændighed vilde han ikke have givet sig hen til at oversætte (omtrent de to Trediedele i Troens rare Klenodie ere Oversættelser af Tydsk). Naar han er allerherligst, bliver han ofte mat gjentagende. Efter

[1]) Nogle Passions-Psalmer, Tønder 1735, er andet Oplag.
[2]) Herslebs Indberetning i J. Møllers Theol. Bibl. 5, 160.
[3]) Riegels, Smaa hist. Skr. 3, 497.

det uforlignelige

> Gik alle Konger frem i Rad,
> I deres Magt og Vælde,
> De mægted ej det mindste Blad
> At sætte paa en Nælde.

følger

> Ja, alle Engles store Kraft,
> Som Himmel=Scepter føre,
> Har ingen Tid den Evne haft,
> Det mindste Støv at gjøre.

Den sandselige Dvælen i Jesu Vunders Huler vil afskrække mange, tiltrække andre. Sprogets Forskjellighed, der er en Følge af den bibelske Talebrug og den herskende Sprogbrug, vil støde mange. Men tre Ting forene sig, Pietismens religiøse Sind, Studsen og Henrykkelse over Skaberen i Naturen og Folkedigtningens Naivetet, der ogsaa kommer tilsyne ved Efterligning af ældre Digte, som Den yndigste Rose er funden. Til Melodier til gammeldags muntre Selskabssange digtede han aandelige Sange, „hvorved han baade morede og opbyggede sig selv og andre“. Skjøndt det vil være en forgjæves Gjerning, at forme disse Sange om og file dem til, for at gjøre dem mere velsmagende for Nutiden, og endnu urimeligere „at forestille sig, at de engang kunne blive optagne iblandt intellektuelle Selskabsopmuntringer“, vil dog enhver, der kan nyde Brorson, som Kingo, i sin Oprindelighed, og som ikke saares ved Tidens Mangler, gjennemtrænges af Beundring over dette nødvendige Mellemled imellem Kingo og Evald.[1]

[1]) D. Digtek. under Frederik den Femte, S. XLVI. D. Psalmedigtn. 2. D. og Daugaards der anførte Bidrag. Rudelbach om Psalmeliteraturen S. 345. Søtofts Omstøbning af Svanesangen i J. Møllers Theol. Bibl. 17 Bd. A. W. Brorson, Nogle af Bisskop Brorsons Psalmer, uddragne af Troens rare Klenodie, Kbh. 1823. Udgaver haves indtil den nyeste Tid 1850.

Ligesom Holberg ved udsatte Priser søgte at fremkalde verdslige Poesier, gjorde Pontoppidan ved den aandelige. See derom D. Digtek. Hist. 4, 369. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. XXXIII. Hertil hører: Den første Prøve af de efter Invitation forfærdigede Julepsalmer. Kbh. 1738. o. fl.

I den verdslige Poesi møde vi strax i Begyndelsen tre Samlinger af Digte, fyldte med Forsøg af de forskjelligste Arter.

Vilhelm Helt, Justitsraad, Etatsraad, Konferenceraad, maitre des requêtes, Deputeret for Finanserne, Assessor i Kammerkollegiet, adlet (det er næsten alt hvad vi vide om ham), digtede omtrent fra 1687 til hans Død 1724; hans samlede Digte (Curieuse Poetiske Skrifter) bleve af H. H. (Hans Hofman) udgivne efter hans Død (1732. 4.). Det er Oversættelser af Catz, nogle mindre af Pastor Fido og af Deshoulieres, samt nogle originale Digte. Grundtonen er som i forrige Tidsrum; Alexandriner er det herskende Versemaal.

Følgende er af Deshoulieres' bekjendte Idyl:

I smukke Faar og Lam, som lystige og glade
I Græsset springer om, I Blomster, Løv og Blade
For Tanden overalt foruden Møje har,
For Tørsten til en Bæk ret som Christal saa klar. —

Fornuften gjør os viis, den veed os vel at føre,
Den Faren vil forbi med Hest og Vogne kjøre,
Men naar man mener bedst, at Faren er forbi,
Da er det mangen Gang man sidder midt deri. —

Nu, smukke Faar og Lam, som gjører eder glade
Med Bækkens klare Vand, med Blomster, Løv og Blade;
I bedre Lykke har og Skjæbne, end som vi,
Ja, havde vi Fornuft, vi levede som I.

Af hans egne Arbejder udhæver man det satiriske Digt Aut insanit aut versus facit, Paa Danske: Enten er han

gal eller han gjør Vers (1690); ja, ældre Kritikere indtil Rahbek anføre det endog til Bevis paa, at der hos Helt findes Steder, der fortjene at staa ved Siden af Holbergs bedste; men ikke at tale om, at de plumpe Udtryk deri (ligesom i Peder Paars) gjør det umuligt nu at forelæse det i noget anstændigt Selskab, saa drukner ogsaa her de enkelte gode Indfald i langsommelige trættende Gjentagelser. I det mindste tre Gange gjentager han f. Ex. at Mæcenas døde af slette Vers:

Thi man den arme Mand med raadne Vers forgav.

Vi ville lade os nøje med nogle Steder, som kan vise hans Maneer eller give Bidrag til Tidens Skildring; saasom

Kom hid, Apelles, kom med Pensel og med Ramme,
Afmal os Daarlighed, og lær den sig at skamme,
Mal af det smukke Syn, en gammel Abekat,
Udklædt i gult og grønt, med Fjere paa sin Hat;

Mal os en Næse af, vel indlagt med Rubiner,
En Brud paa hundred Aar med Jomfru Liskens Miner,
Behængt med Pande-Haar, med gul og grønne Baand,
En Bonde-Plager med en krum og beged Haand;

Mal af en modig Præst, mal af en beldet Pave,
En lang Fransøsk Perryk, hængt paa en Pibekrave,
En Vinge-Kjortel til syv Favne bred og vid,
Opfyldt med Gjerrighed, Løgn, Utugt, Had og Nid;

Mal os en Gjerrig af med Sjæl og Sind i Tasken,
En Hanrej med sin Hat, en Bærme-Soe med Flasken,
Læg al den Flid derpaa, som Kunsten bedst formaar,
Dit Skilderi du snart med Dynd beslikked faar. —

Et gammelt afslidt Ord, en gammel vissen Glose,
Som han (Rimeren) til Lykke fandt udi en Islandsk Hose,
Som ingen Mand forstaar, det maa her for en Dag,
Deraf gjør han sig til, det er en herlig Sag. —

En Jyde-Dreng engang, han var i fjorten Dage
Til Rostock uden Lands, og der han kom tilbage
Hjem til sin Føde-By, han havde glemt sit Jysk,
Han viste ej et Ord, men talte lutter Tysk.

Saa gaar det mangen en, som holder for en Ære,
Udaf et Gilde-Skraa et gammelt Ord at lære.
Hver Mand ham holde skal for saare lærd og klog,
Fordi han kiged har udi en gammel Bog. — —

Nej, som man fremmed Mynt forbyder ind at føre,
Og den at give ud, saa burde man og gjøre
Ved mangt et fremmed Ord, som Daaren giver ud,
Som værre er end Pest, Forgift og Rotte-Krud. —

Nej mænd, vort Danske Sprog har ej Behov at vige
For noget Tunge-Maal, hvad Tysken end vil sige,
Som lidet veed deraf, til Musers Sang og Spil
Det passer sig ret vel, naar kun Minerva vil. — —

Rim eller ikke rim, skriv alt hvad du vilt skrive,
Tal hvad du tale vil, som Sproget det vil give;
Og vil du gaa til Torvs, see til du med dig faar
Den Mynt som gyldig er og som paa Torvet gaar.

Men dog, min kjære Ven, du maa dig ej forhaste,
Og tænke at man vil hvert gammelt Ord forkaste;
Nej, det er ikke sagt, det gamle har sit Sted,
Naar det kun bruges ret, saa kan det vel gaa med. —

— Kom, tag din Kappe paa, gak i en Barsel-Stue,
Og hør der engang til, hvor mangen Sladder-Frue
Der Tungen bruge kan til Løgn og Fadder-Snak,
Saa den Fraværende veed hende liden Tak.

Kong Willjam, siger een, har alt Kong Jakobs Krone,
En anden sværger paa, Jep Hansen slaar sin Kone,
Den siger: Karen Kat faar ingen Mand i Aar,
Den gamle Zidse Knuds sig tager tit en Taar.

Ja Den for venlig seer, naar Mandfolk hende møder,
Den alt for kostbar er, og hendes Mand forøder,
Fordi hun gaar til Stoels med fint forgyldt Papir,
Og gaar os med en Top ret som vor Frue-Spir.

Nej, siger Mette Geedz, min Mand han veed at leve,
Han bruger sin Tobak, saa bruger hver en Greve,
Og hver Grev-Inde til; han til Tobakken har,
Naar han i Selskab gaar, en Dose som er rar.

See, saadan Kjærling-Snak maa Barsel-Konen høre,
Hvor svag den Stakkel er, hun tør sig dog ej røre —
Som den, der er nedsmurt, hun ligge maa og svede,
Saa snart som een gaar bort, den anden er tilrede (etc.)[1]

Tøger Renberg (f. i Viborg 1656, Landsdommer i Jylland, Ejer af Ristrupgaard[2], † 1742) en sund, stærk og jovial Mand og en let Rimer, satte ved sine Poesier næsten hele den poetiske Verden i Bevægelse. Forsamlingen paa Parnas, hvori han gjennemheglede alle hin Tids Rimsmede, havde længe været til, og var kun bleven læst af to tre gode Venner; man listede den ud af hans Skuffe, og inden han vidste af det, var den i alles Hænder i Jylland, Fyn og Sælland. Medens han sad i Fred og Ro og ikke drømte om Ufred, lod Johan Rantzau til Frydendal (kaldet den lærde Rantzau) ham vide, at der var en hel Krigshær i Harnisk imod ham, og at Mester Mads Trane (gift med Jakob Worms Enke, Forfatter til Den christelige Pillegrim) var i Spidsen for dem. Han sendte da en Gjenpart til Rantzau, en anden til Biskop Deichmann. Frederik Rostgaard vilde lade det

[1]) jf. D. Digtek. Hist. 4, l. 12. Schlegels Dom i Der Fremde, Nr. 40 Odin Wolffs Hist. Ordb. 7 D. Adam og Eva kunde man sammenligne med Baggesens. I Digtet Tobaksaske, hvormed han sammenligner al Verdens Herlighed, er Tendensen alvorlig, og her seer man især, hvorledes han synker.

[2]) Vistrupgaard i D. Digtek. Hist. er en Trykfejl.

trykke, men det fik han forhindret. For nu at vise, at han ikke havde opkastet sig til Dommer uden Kald lod han sin Ars poetica (der ikke er en Oversættelse af Horatses, men et oprindeligt Værk), som han havde arbejdet paa i en tre Aars Tid, komme ud iblandt Folk. Deichmann, som han sendte en Afskrift deraf (1701), blev saa indtaget i den, at han roste den for Amtmand Bjelke og andre Kjendere, der ikke lode Reenberg have Rast eller Ro, forend han maatte love dem hver sin Afskrift. Som Tillæg til den kan ansees: Poesiens Opmuntring og Poesiens Vanskeligheder. Endnu i samme Aar (1701) sendte han Rantzau Det latterlige Gjæstebud, en Efterligning af Horatses Serm. lib. 2, sat. 8 og Boileaus tredie Satire. „Jeg kan ikke, skrev han til Rantzau, leve uden at rime eller rime uden at give Dem Part deraf. Min Ensomhed sætter mig i ond Lune, og den Lune føder intet af sig uden Satyrer. Hidindtil har jeg angrebet onde Poeter, nu fører jeg Krig med slette Præster og urimelige Folk." Omtrent i 14 Aar morede han sig med at oversætte Phædri Fabler, og det gjorde han paa sin egen vidtløftige Maade. Nogle Fabler sendte han (1710) til Christen Worm, og bad ham vise dem til Ole Rømer, hvis Mening han ventede efter som efter et Orakel. Med Skuespillet Æsopus og de deri indrykkede tolv Fabler var han færdig 1706; han havde aldrig seet Originalen, men Rantzau havde sendt ham en engelsk Oversættelse til at fordanske. Hertil kommer endnu Lejlighedsvers og nogle gudelige Sange og moralske Vers (Pythagoræ gyldne Vers) og hvad der maaskee er det bedste, de to Drikkeviser: I et Vinhus etc. og Kommer I Philosophister etc. (oversatte 1702), saa har man Digteren færdig. Han er overalt den samme, en Efterfølger af Bording, ogsaa i Versemaalet. Først længe efter samledes hans Digte af hans Dattersøn Teilmann i en Pragtudgave (Tøger Reen-

bergs Poetiske Skrifter. To Dele. 1769.), der tillige indeholder hans Levnet, og har faaet forøget Værd ved Kofod Anchers Fortale (om Jurister, der have været Poeter) og Lüxdorphs Anmærkninger, der især, ligesom Digtene selv, oplyse den Tids poetiske Literatur.[1]

Jakob Knudsen Schandrup (Herredsfoged i Jylland), hvis Digte falde imellem 1700 og 1717, og ligeledes først ere udkomne efter hans Død (Curieuse Poetiske Skrifter. Kbh. 1728. 4.) var Renbergs Samtidige. Hans skjemtsomme og alvorlige Digte, Leverrim, Bindebreve, Bryllupsvers o. desl. oplyse kun hvorvidt Smagløsheden kunde gaa. „Noget, som han uden Tvivl selv har holdt for Satire, er unægtelig kun ækle Grovheder.“ Tre dramatiske Arbejder (En Romansck Masquerade, Kaaber Comedie, Hellig tre Kongers Comedie) danne ligesom Slutstenen paa det plumpe, uhøviske Drama. Det eneste mærkelige, jeg kan finde hos ham, er et Stykke i jysk Dialekt, som findes i Bryllupsverset til Janus Friedenreich til Palstrupgaard (1702), og nogle gamle Ord, som

> Et Chaos er det alt, en blind Mixtur og Blanding,
> Hvad een vil have talt er ej en andens Ganding;

i Jacob Kiellersvens Rejse:

> Nu tænkte jeg paa Nubis Krog[2]
> Hvor Pluto er at finde, o. s. v.[3]

---

1) See i øvrigt D. Digtek. Hist. 4, 8. 17. og Prøverne der. Franske og tyske Ord brugte han, forbi de vare almindelige, som

> Medens Bæltet zingler os
> Og danske Slægter ere.

Sproget har sine Egenheder, f. Ex. Lideform paa -st: gjortest.

2) jf. nobiskrug (Helvede) i Grimms Deutsche Mythologie.

3) See i øvrigt D. Digtek. Hist. 4, 51. Rahbek om vor poet. Satyres Litteratur i Minerva, September 1794.

Ved disse tre Mænd havde Poesien intet vundet. Jørgen Sorterup (f. i Ottestrup ved Slagelse, Annex til Sorterup, 1662) ansees for ulige større. Han gik i Kjøbenhavns Skole, og blev, efter at have endt sine Studeringer, Huslærer hos Jens Jul paa Juellinge, der kun ligger et Par Bøsseskud fra Helsted, hvor gamle Peder Syv var Præst. Da han (1692) var bleven Præst til Lyderslev ved Storehedbinge, var han Herredsbroder med Peder Syv indtil dennes Død (1702). Ved Herredsbrødrenes Valg blev han Provst i Stevnsherred (1713). Han døde 1723 (ikke 1722). Hans Minde lever endnu der i Egnen; efter det var han en streng og ivrig Mand, der baade kunde mane og vise igjen.[1]

Ligesom Syv var Sorterup lærd Filolog og Oldgransker, og Læseren kan selv udmale sig, hvilket idyllisk Liv disse to Præstemænd, der i det mindste havde saa mange Sympathier fælles med hinanden, kan have ført. Førend vi gaa over til hans Digte, ville vi betragte hans hertil hørende Skrifter:

Til den lærde Filologi hører hans Afhandling de mense Isiaca i Wielandske Lærde Tid. for 1723, Nr. 37—50. Til de nordiske Oldsager: Nogle faae og korte Anmerkninger og Erindringer Om hvis der behøves til at erlange en rigtig og fuldkommen Forklaring Over de adskillige Billeder oc Figurer Som ere at see Paa det Ælds-gamle, meget rare og Dyrebare Gyldne Horn (etc.) Kbh. uden Aar (Imprimatur 1717). Det første Kap. handler om dem, der har skrevet om Guldhornet og deres Mening, og kan altsaa endnu benyttes historisk. Hans egen Forklaring er: „Det har været et ælds-gammel hedensk Dansk eller Cimbrisk Gialderhorn, det er et saadant, hvorpaa de gamle danske Hedningers Theologia og den Gudsdyrckelse, som Aaret igjennem i hver Maaned skulde forrettes, saa og deres Philosophia og den Videnskab de havde om Solens, Maanens og Havets Gang, hvorledis deris Aars-Omgangs Regning deraf skulde beregnis, har været.“ Det andet Arbejde, hvoraf man seer, hvorledes

[1]) Sorterups Levnet af Fr. Barfod i D. Psalmedigtn. 2 D.

han forklarede Runeindskrifter, er De difficultatibus in monumentis runicis occurentibus i Wielandske Lærde Tid. for 1723, Nr. 15—24.

Hvad Søren Lintrup dømte om hans Oldgranskning og Falster om ham selv, viser følgende Sted i Falsters haandskrevne Brevvexling. Falster skriver til N. P. Sibbern, 8 Sept. 1718, at han har været i Kjøbenhavn og besøgt Søren Lintrup, og vedbliver derpaa: Monstravit mihi tractatum de Aureo Cornu — Sorterupii, hominis maledicè docti et ingeniosi, qui sordibus infelicis venæ poëticæ nostræ vernaculæ sacra non rarò polluit, bonorum omnium existimationi infensus (sic), adeoque bonis omnibus invisus. Cuius de scripto rogatus a me sententiam et judicium Vir Celeberrimus (Lintrup) paucis respondit, dignum auctore suo esse libellum nec videre se posse, quibus insaniis, quo novitatis studio actus ea orbi persvadere voluerit, qua sana et perita antiquitatis ratio meritò stomachatur.

Hvor ivrig en Forsvarer han har været af den mishandlede Bonde, kan sees af de forhen anførte Præstigiæ œconomiæ ruralis (Forvalterkneb), hvoraf Engelstoft har givet Uddrag i Skandin. Liter. Selsk. Skr. for 1805, 1 B.

Sorterups Lejlighedsvers (Poetiske Smaa-Sagers Første Part, Indholdende adskillige Nytaars-Ønske, Binde-Breve, Ære-Digter etc. Kbh. 1714) kunne vi ikke opholde os ved; det er hans satiriske Digte og hans Heltesange, der maa afgjøre hans Værd som Digter. I de første finde vi ham bred, ivrig, ordrig, billedrig, raa, plump som de andre; det er den samme Poesi, som vi allerede kjende fra det forrige Tidsrum, fra selve Kingo, forstærket, ikke forædlet. Den Poetiske Skantze-Kurv (1709) blev foranlediget ved Søren Lolk's Salighed Vandrebog (1708). „Maalet, siger han, som dette mit Poetiske Skrift sigter til, er korteligen: Mig at ville bevise, at vort danske Sprog er saa rigt og overflødigt paa Ord og Talemaader, som noget andet Sprog" o. s. v.; men han vilde tillige møde „de satyriske Gluffer i Lolks tvende Fortaler", og han vil bede Læseren at sammen-

ligne Lolks første Rimsang eller Ode med de af ham over samme Ode sammensatte Forandringer, saa vil man nok see, at han ikke er Lolks Lærling. Han meddeler virkelig ikke mindre end ti Forandringer deraf i alskens Versemaal, og saa „samme Ode forandret i et Sonnet“; „nok forandret til et andet Sonnet“; og „endnu forandret til en Recitatif efter Madrigalisk Art“. Det er altsaa en meget dygtig Versemager og Rimsmed, vi have for os; men foruden den Samling af gamle Ord, som man kan høste, er der ikke stort andet ved Digtet, end at det tilligemed Svarene derpaa fører os midt ind i den Tids lidet elskværdige Digterverden.

Som Prøve meddeles Begyndelsen med den gamle Retskrivning. Han laa en Morgenstund om Vinteren og drømte; det indleder han saaledes:

Da Vinter-Kuldens hvasse Fug
Med Nordens Tudre-Vinde,
Og Fnøsesneens Kave-flug
Sig snigendes lod finde
Igiennem Leerig Landsby Væg
I Bondens Brog at hvæse,
Og hengte Riimfrost i hans Skæg,
Med Tappe ved hans Næse,
Hvidpuddred hans ukemte Haar,
Og klampede hans Hæle,
Ja giorde Brackern' om hans Laar
Til stif-glasseerte Fiele;
Da Frosten saa i Huden reef,
Og udi Næsen pirred,
At mangen Skolepebling peef,
Hvis Haand og Fod har dirred;
Da der foruden Steen og Sand
Blev Fliisebroer picked
Paa Belte-Strømmens stridig Vand,
Saa Hau og Jord sig sticked

Eens hærdede at fare paa;
Da Lehekudsk sig hyred
Paa Kane-Meed' til Roers at staa,
Og Horse-skuden styred,
I det hand Mærens Rumpe vreed
For Vinden af sin Svøbe,
Vid hen, hvor Jollen fordum gleed
Og Smacken kunde løbe;
Da mangen een i Kohen sig
Som levendes begraved,
Og Natte-søvnen rummelig
Tvefoldede, ja laved
Sig Bryst-værn udaff Gaase-duun
Mod Vintervindens Bragen,
Hvor bag hand ducked need i Luun,
Og half bortsnibed Dagen (etc.)

Det andet satiriske Digt er det han sendte Frederik Rostgaard (Ret Tak, Rar Skiemt og Ram Alvor), i hvis andet Stykke han „Hannem til Lyst og ingen til Last" afmalede „Satyrisk Viis disse Tiders Riim-Gierighed eller Cacoëthes Carminificum". Anmærkningerne deri om de Rimsmede, han vilde hudflette, ere nu vigtigere, end selve Rimene, der kun paa Drengevis pege Fingre ad de andre. Naar han f. Ex. rimer

Ringsted Alders gamle Klude
Koges op i lovlig Lud;
Andre giver for en Mude
Mange Daare-ramser ud,

saa sigter han ved det første til Lars Kok, ved det andet til Claus Dorus. Skal det være Vid?

Slutningen, hvori han beder om Rostgaards Betænkning om den ene af de tvende Rime-Slutninger, som medfølger, ender han med:

Seer I noget, som er flikket.
Kuldet, kroget og ey reent,
Noget, som er ilde stikket,
Rumpeløs og hinker seent,
Findes jeg en Pose-Priimer,
Der ey bruger rette Liim,
Ravne-Stymper, dend, der riimer
Med u-rimelige Riim,
Linne-Fylder, Bogstav-Brekker,
Titul-Brager, mørk i Sands,
Glose-Kliner, Tone-Strekker,
Ord-Fordærver, Klippe-Svands,
Findes jeg een Meening-Myrder,
Der giør gode Ord til Gruus;
Taushed mig da frit paabyrder,
Jeg skal tie, som een Muus.[1]

Sorterup var stolt af sin Færdighed og af den Evne med Lethed at kunne bevæge sig i alle Former; det var ikke blot sig selv han derved troede at ophøje, det var det danske Sprog, hvis Fuldkommenhed han vilde lægge for Dagen. Naar han efterlignede fremmede sydlige Versarter, saa maatte det ligge ham endnu nærmere at tilbagekalde de gamle nordiske. Dette gjorde han i sine Nye Heltesange om Kong Frederik den Fjerdes Sejervindinger 1715 (Kbh. 1716. 4.). Ved disse fem Sänge, hedder det, „danner han et mærkeligt, man kunde næsten sige gaadefuldt Mellemled mellem den ældre Kjæmpevise og den nyere Romance; hans Harpe var her ligesaa dybtonig, alvorsfuld og nordisk, som den næsten var eneſtaaende". Man kan ogsaa sige, at Kjæmpevisen med dens Omkvæd førte næsten af sig selv en mere naturlig, stundum naiv og hjertelig, Simpelhed med sig, og hvad Kingo

[1]) Den Lürdorphske Samling af Danske Vers, 10 B. og Rostgardiana i Ny Kgl. Saml. Nr. 1380. fol. Rahbek om vor poet. Satyres Litteratur i Minerva, Sept. 1794.

var for Psalmen, blev Sorterup for Heltesangen. Men denne Roes maa være nok, og den er stor nok til at stille hans Navn højt i Poesiens Historie. Med Rahbek at tale om Tyrtæus og Pindar og Iliadens anden Bog er en Overdrivelse, der vil skade Sorterups Ry. Kjæmpevisetonen var ingenlunde uddød; den lød endnu, som her i Alvor, saa andensteds i Spøg. Gjentage den kunde han, og det har han gjort godt; men hvad han ikke kunde gjengive var den gamle uforlignelige Poesi selv. Ogsaa her møde vi den samme Higen efter søgte Vendinger og Billeder som i hans komiske Digte, og det endog paa de mest fejrede Steder:

Hr. Sested har avlet en Søn under Ø,
De Svenske til Sorrig og Kvide;
Han haver den Skjæbne, han aldrig skal dø,
Og aldrig sin Klædning opslide.
Af Herren er Sejren alene.

Hans Fødsel var blodig, hans Moder var Mand,
Hans Amme var gloende Lue,
Hans Vugge var vinged og gungred paa Vand,
Al Verden det Foster skal skue.
Af Herren er Sejren alene.

Tre Konger stod Fadder, der Barnet kom frem,
Ej alle med ligegod Ville,
Det flakked om Havet, dog landede hjem,
Paa Rygen og Ruden at spille.
Af Herren er Sejren alene.

Den Sejer Hr. Sested for Rygen erholdt
Af Rygtet tog snelleste Vinger,
Ej Fjeld er at finde saa stejl og saa stolt,
At den jo derover sig svinger.
Af Herren er Sejren alene.

Dette er jo ikke den rette gamle Kjæmpevise; det er en Udartning deraf, med noget „Spillevid" i, som Rahbek selv

Kan vore Tider vel fordra
Var det en Menuet, en
En spondeny Concept, thi s
Var det paa Moden gjor

Det gik virkelig som Grun

Lirespil om Paarset
Det blev Danmarks

Jørgen Fris (Præst i Hel
Skrifter ere udgivne af hans S
en ypperlig Digter, og stilles v
medelst hans Digt De Svenske
Udgang af Norrig Aar 1716. R
og vakker Opfindelse, sindrig og e
delse og Slutning, og mange a
Men det er der nu slet ikke nog
ubegribeligt, hvorledes en saa sm
saa megen Ære. Hvor smagløs h

---

[1]) Chr. Thaarup, Dansk Bibliothek.
4, 75. D. Psalmedigtn. 2, 258

af Kjøbenhavns Taare, udøste i den store og bedrøvelige Ildebrand 1728, hvor han blandt andet synger:

Vor Frue midlertid i denne Kvalm og Varme
Faldt ned paa sine Knæ, Gud maatte sig forbarme,
Hun gav det sidste Suk, og saa besvimed hen,
Det bliver længe til, hun kommer sig igjen. —

Man kan paa Runde-Taarn ej Sol, ej Maane skue,
Og Stjernens Vej er skjult i taageblandet Lue;
Ild-Stjernen blusser op i hver en Kant og Vraa,
Og det er sælt at see omkring i Aabenraa.

Om det saa er Rahbek, saa kan han dog her see, hvor „ustridig Faldet fra Kraft og Værdighed til usigelig Plathed er højst overraskende“.[1]

Niels Lucoppidan (Lundby, Præst i Landet paa Taasinge, † 1730), Oldgransker ligesom Sorterup og bekjendt af sine Bemærkninger over Marsk Stigs Tavle i Stubberup Kirke,[2] Forfatter til Forklaringen over Johannis Aabenbaring, var ligeledes patriotisk Skald, og besang Tønningens Erobring 1713, Gabels Sejer over de Svenske 1715; men størst Berømmelse har han indlagt sig ved sit Poem, kaldet Tobaks Berømmelse[3], hvilket Schlegel kalder et af de skjønneste danske Digte, tankefuldt, ildsfuldt, som baade Naturen og Poesien have hørt paa med Fornøjelse, og hvis Ypperlighed maa have været almindelig erkjendt, da Holberg siger (thi det maa vel være det, hvorom han taler): „Vi have paa Dansk et Vers til Tabaks Berømmelse, som er et

---

1) Udvalg i Chr. Thaarups Dansk Bibliothek. Danske Tilskuer 1793, Nr. 79—80. D. Digtek. Hist. 4, 136. 173. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. 111.
2) D. Mag. 3, 194.
3) Til Titelen, som staar i D. Digtek. Hist. 4, 126, maa føjes: Og til Trykken Nylig Lagt op Paa Tobaks-Spindernes Bekostning Aar 1714. Aflang Format.

Fordi den spunden Urt vi fr
Ved den vi Svaghed ud af a
Og vugge Sandserne hen i
At vi er taalig i hvor Ve

Det kolde Hierne-Flod, der i
Ved Røg og Nysestøv vi kraft
Bedrøfvet Øyne-vee, der see
Kand trøstis udi Røg af de

O tyckis dig der er en Kimer
Du kand den klare Røst for V
Om Tand-vee bremser dig o
Lad Læben spille med Tobach

Om seye Vedsker vil dig i dit
Og korte Talens Vey, du rømn
Paa fastend' Hierte du vor
Og Drøblens Byrde løs i fø

Alle Stænder forfrisker Tobakken; hertil
af Bonden:

Arbeydsom Bunde tiit ved Agre
Ein stompet Leer-Tud op blant
Faar Munden udi Brand, og
At Padder ...

Den lydig Luce self hans foodet Pibe stopper,
Og mod ham udi Dantz med Glød og Klemme hopper,
Hun klapper ham paa Ryg, han skal ey blive vred,
Før han faar Piben ud, er Disk og Dug bereed.

Til Gildis naar han kand med Øll Tobacket svale,
Da veed han Natten ud om gammel Sagn at tale,
I Dagning dingler han hiem paa sit platfod Øg,
Og henger Næsen i sin korte Tud i Røg.

Hvo kand dend moersom Lyst og Tidkort nock fortælle,
Hvor sødt dend lumske Røg kan Tiden fra os stiæle,
Hvor dybt man tæncke kan ved dette Pattedrag,
Og Venner denckis kand om denne tørre Smag. (etc.)[1]

Laurids Thura (Bisskop i Ribe, † 1731) kom i Leiden i Bekjendtskab med Rostgaard, og tilbragte nogle Aar med ham i Oxford. Deres Samliv gav Anledning til at han forfattede Hans Rostgaards Levnet, der først senere udkom (Kbh. 1726. 4.), et Poem, som ingen nu læser uden for de historiske Anmærkningers Skyld. Som Digter var han meget anseet, men det var dog ikke hans Hensigt at udgive sine Smaasager; da imidlertid Oplæggeren ønskede det, frygtede han for, at det kunde gaa ham, som mange andre, at hvis han ikke gjorde det, kunde andre udgive dem forvansket. (Den Gang maa altsaa, hvis Forfatteren ikke skyndte sig, enhver anden have haft Lov til at oplægge og fordærve hans Værk.) Denne Samling kaldes Adskillige poetiske Sager (Kbh. 1721. 4.), og slutter med den Oversættelse af Versene i Saxo Grammaticus, der siden bleve indførte i Schousbølles Saxo. Det er utaalelige Rim. Heller ikke i Resten har han gjort noget Udvalg eller tænkt paa hvad han selv skrev til Falster, da denne udgav Ovids Sørgedigt og Breve:

[1]) D. Digtek. Hist. 4, 124. 152. Schlegels Der Fremde, Nr. 40. D. Psalmedigtn. 2, 357. Rahbeks D. Tilskuer 1802, Nr. 94 og 95.

Naar Vin er Bærmen næst, og ligger paa en Helding,
Der bleven er saa tyk, som Lummer og som Belding,
Er det urimeligt, og kommer slet til pas,
At bære frem til Gjæst af sligt i Guld og Glas.

Nogle aandelige Sange ere oversatte af Tyşk; deriblandt Nu hviler Skov og Vænge (Nun ruhen alle Wälder). Nogle Epigrammer af Martial ere oversatte. Blandt de øvrige anseer Nyerup Verset til Rostgaards Bryllup for det bedste, thi han holder det for en ganske passende Satire over denne Art Lejlighedsvers. Men det kosteligste er unægtelig den heroisk-historiske Ode over Hans Rostgaards Hest, som han skjød ihjel ved Ulvesø:

Sørger, Kronborg Amtes Heste,
Smager aldrig Græs og Hø!
En af Eder, ja den bedste
Savnes nu paa Sjællands Ø.

Rostgaards brune Klippert mindes
Hver af eder ganske vel;
Han ej mer i Live findes,
Rostgaard skjød ham selv ihjel (etc.) —

Brinsker, Kronborg Amtes Heste,
Æder lystig Græs og Hø!
Den I elskte, som den bedste,
Ligger vel nok i en Sø.

Ørn og Ravn ham ingenlunde
Gjøre der det mindste Meen;
Ikke tør Peer Jydes Hunde
Heller løbe med hans Ben;
Ingen skal hans Hoved tage
Fra hans Krop og Lejersted,
For at staa paa Gjerde-Stage,
Til at kyse Krager med.

Som i Olie man gjemmer
  Mangen rar og nipper Krop,
Skjuler Vandet nu hans Lemmer,
  Renlig der at tæres op.
Lykken hannem lod bestyre
  Vel saa ren og smuk en Grav,
Som Poetens Vi og Myre
  I en gylden Draabe Rav.

Brinsker, Kronborg Amtes Heste (etc. etc.)

Falster skrev til Krause postrid. Id. Aprilis 1731: e vita beate excessit noster Episcopus Ripensis Laurentius Thura, poëtarum Danorum sui ævi facile princeps, qui præter Volumina poëmatum, quæ vivus edidit, Pia Hugonis Desideria vernaculo metro expressa reliquit. (Falsters Brevvexling).

Dette Skrift, som Albert Thura har udgivet, hedder: Sjælens gudelige Attraa og Forlængsel — Paa meget søde og nætte Latinske Vers fremsatte af Herman Hugo, og nu udi Danske Riim oversatte (etc.) Kbh. 1738. 4. Med fine Kobbere, hvis Emne og Udførelse svare til Tidens Smag. Versemaalet Alexandriner. Ligesom det var en Samvittighedssag for Sorterup at bruge hedenske Guders Navne, maa det vel ogsaa have været for denne Digter; thi det hedder, „at som Hermannus Hugo har skrevet sin Bog efter poetisk Maade og indført mangfoldige Ting af mythologiske og hedenske Fabler, ere mangesteds i denne Oversættelse de Ting plat udelukte, som kunde drage en hellig Sjæl, der fik sligt at læse, fra al sin Andagt"; men tildels dog ogsaa for at undgaa oplysende Anmærkninger. F. Ex. I det Sted om Proteus er denne udeladt, og sat isteden:

Her skaber man sig om vel ti, ja Snese Gange;

isteden for Cydippes Æble er sat Evæ Æble; Jupiters Navn er plat udeladt; for Libitina staar Døden (etc.)[1]

[1]) See i øvrigt D. Digtek. Hist. 4, 57. Schlegels Der Fremde, Nr. 39. D. Psalmedigtn. 2, 355. Vita Laurentii Thuræ scr. N. Hjort. Ripis 1827.

Et vægtigere Navn i vor Literaturs Historie har hans Søn Albert Thura, men som Digter ligner han de andre. Han har udgivet sine Rimerier i flere Samlinger: Adskillige Betænkninger og Indfald (Kbh. 1726. 4. 1741. 4.) Halvandet hundrede, mestendel moralske, Betænkninger og Indfald (Kbh. 1728. 4.) Til Ulykke brændte hans Præstegaard i Lejrskov samme Aar som Kjøbenhavn 1728, hvilket atter gav ham Anledning til at rime: (Beskrivelse over Ildebranden, som lagde Lejrskov Præstegaard i Aske, med samme Autors Medige Taare over Kjøbenhavns Ildebrand. Kbh. 1730. 4.). Jeg nænner ikke at dvæle ved denne Beskrivelse, der ikke sjelden bliver komisk, og minder om Beskrivelsen over Floderne i Peder Paars, og vil heller meddele et Par af hans Epigrammer, der tildels tillige ere paa Latin:

> En Mus er død i Nat, blev slagen med en Sten,
> Og siden druknet til, o dobbel Død og Meen!
>
> Mus hac nocte perit, verum miserabile lethum!
> Bis moritur: saxò læsa nequatur aquis.

> Betænkning over en stor Nød,
> som der var slet intet i.
>
> Store Nødder, ingen Kjerne,
> Tomme Tønder, høyest Klang,
> Lange Slyngler, liden Hjerne,
> Gaar det saa ej mangen Gang.

Der findes ogsaa en Sang, som blev brugt af Kolding Latinskoles Disciple ved Maygrevernes Omgang 1724, „en Levning fra forrige Tiders Maygreve-Gilde, som nu er aflagt“.

Albert Thura førte en rimet Brevvexling med Conradine Rostgaard. Kbh. 1734, som er aftrykt i Schønaus Lærde Fruentimmer.[1]

---

[1]) See i øvrigt Worm 2, 488. D. Digtek. Hist. 4, 213. Hverken Worm eller Nyerup omtale, at han var Magister. Han blev Magister 1726, men det filosofiske Fakultets Dekanus Mag. Thestrup indbød ham paa ny 1735. (P. N. Thorup, Blandede Efterretninger angaaende Ribe Cathedralskole. Ottende Fortsættelse 1837. S. 70).

Her maa vi atter mindes Tychonius, ikke for at give Prøver paa hans pudsige Poesi, men for at oplyse, hvorledes den gamle Kjæmpevise ingenlunde var glemt, og hvorledes den brugtes til Spøg.

Han begynder et Bindebrev til hans Datter fra Børnene med:

Det var liden Hr. Johan,
  Han lysted de Dyr at bede,
Saa tog han sin Rakke og Høg,
  Og red ad vilden Hede.
Saa listelig føre vi vore Runer.

Det var liden Hr. Johan,
  Lagde Sadel paa Ganger graa,
Og liden Peder paa hviden Ørs,
  Ad Skoven saa lader de staa.
Saa listelig etc.

De bedte Hjorte og de bedte Hind,
  De bedte den usele Hare,
Og alle de Dyr i Skoven var,
  De vare i Frygt og Fare.
Saa listelig etc.

Det var mod den Aftenstund,
  Da Solen gik ned under Lide,
Begge de Adelings Hellede to
  De vilde af Skoven ride (etc.)

Og ganske rigtig ender han med:

Saa raader jeg hver en stolten Jomfrue,
  Hun gaar ej om Aften saa silde,
I hører nu hvor de Hellede to
  De ledte stolt Else i Gilde.
Saa listelig føre vi vore Runer.

At man ogsaa paa ny bearbejdede de gamle Viser, men saavidt muligt i den gamle Tone, viser et andet Forsøg, hvis Forfatter jeg ikke kjender: Ubetenksomhed Falder ilde ud, og en alt for=utidig

Sposkhed Føder til Beskiemmelse af sig, Viist udi de herudi anførte Exempler af twende gamle Helte-Sange, Udi det første Om Her Peder og Liden Kirsten, Og udi det andet om Her Tygge Hermandsen og Jomfru Mette Lille. Trykt Aar 1722. (Hjelmstjerne 1879. 8.)

Heller ikke vil det være af Vejen at eftersee Tychonii og andres Kantater, og at sammenligne dem med Evalds.[1]

Endelig bemærkes, ikke for Poesiens, men for Indholdets Skyld to historiske Digte:

Johannes Schrøder, Kort Historiske Beskrivelse over Friderichshald Paa Riim sammenskreven og med nødvendige Anmerkninger oplyyst. Kbh. 1727. 4. i Alexandriner. Forfatteren var Rektor der, var kaldet dertil for fem Aar siden, og indhentede de Efterretninger om Byen han kunde, hvilke han meddeler i Anmærkningerne.

(Hans Fris), De Norske (hos Nyerup urigtig: de danske) Findlappers Beskrivelse udgivet Anno 1740. Kbh. I Alexandriner, og afhandler i syv Paragrapher deres Boliger, Klædedragt, Trolddom etc.

Den didaktiske Digtning, der adspredt forekommer hos de forrige, træder ogsaa frem i et stort Digt. Povel Jul, hvis Fader var Kjøbmand i Trondhjem, besad gode Evner, men en slet Karakter. I Tyskland, hvor Kongen lod ham rejse for Bjergvæsenets Skyld, forfaldt han til Spaadomskunster, Drømmetydning o. desl. Efter sin Hjemkomst blev han Byfoged i Bergen, og drømte engang, at Kongen lod ham kalde til sig, og vilde gjøre ham til Storkansler, og paa det rejste han til Kjøbenhavn. Storkansler blev han ikke, men Amtmand over Lister og Mandal. Saa søgte han Kongen om at blive Etatsraad, thi det var besværligt for en ubemidlet Mand at gjøre et godt Giftermaal „i disse Egner, hvor de rige Brude, helst naar de tillige ere fornemme, ere saa rare som orientalske Perler, med mindre Æren for-

[1]) Foruden i Bjerings Udgave findes Tychonii Poetiske Skrifter i Ny Kgl. Saml. Nr. 828. 4. 823. 4. 2051. 4.

gylder hans Armod". Da han uagtet tre kongelige Ordrer ikke vilde frigive et fremmed Skib, blev han afsat. Saa skrev han en Memorial til Kongen, hvori han iblandt andet yttrede, at Tiderne vare foranderlige, „og en Flue kunde inkommodere en Elefant".[1] En skarp Højesteretsdom gik over ham for en af ham afsagt uretfærdig Dom; saa rejste han til Sverrig, og opslog Højesteretsdommen paa Galgen udenfor Halmstad. Ikke desmindre kom han tilbage, og indgik i Kjøbenhavn Forbindelse med den svenske Generalmajor Coyett; de foreslog igjennem den russiske Resident Czaren, at sende en Koloni til Grønland, og under Paaskud deraf at bemægtige sig Island og Færøerne, ja at sætte sig fast i Norge. Forhandlingerne bleve røbede, og Povel Jul henrettet paa Nytorv 1723. Coyett blev benaadet med Fængsel paa Livstid, og drak sig ihjel. Det var langtfra noget lyksaligt Liv, og dog havde Povel Jul just studeret paa hvorledes det kunde erhverves, og gjort det til Æmnet for sit Digt Et lyksaligt Liv (Kbh. Imprimatur 1721. 4.), der strax da det udkom fik en overordenlig Afsætning, og saavel den Gang som senere blev meget roest. Højer siger i sin Anmældelse[2] efter nogle mindre Udsættelser: Sed quis in Poëta ακριβειαν philocophicam requirat, cui sufficit bene sensisse, nitide proloqui, atque nativi sermonis copia atque elegantia pollere. Quas laudes suo sibi iure auctor grauissimus videtur vindicare. Suhm giver det det Skudsmaal: „Om jeg anseer

---

1) J D. Digtek. Hist. 4, 197 er det sidste Ord glemt, som dog er det vigtigste.

2) Nova literaria Nr. 10. Han anfører ogsaa deraf nogle sjeldnere Ord, som Greede, Drævels Mand, Styl (Styld, furtum), Ribler, fripostig, uombærlig, dog uden at dadle dem; og som tyske: besvangred, anmasse sig, grüsse, traurig, og mener, at man med samme Ret kunde optage dem, som erhverve, zire, opmerksom, halsstarrig.

De blanke Guders Borg og ly
At grysse mild og blid hans
Og lyse Gunst og Vext til h

Hand hører Markens Folk at st
Hvor Skovens Sangerſker en M
Hvor Vandets Fiæret-Flok mel
Og alle Næbber er med qvækk

Nu spirer Kornet op til Skaberm
Og Agerlandet i en lysgrøn Kior
Nu væver Bladene et Teppe ov
Nu titter Axet frem af hver be

Den egenlige Satire, ikke di
satyriske Gluffer, som næsten a
Sorterup med, gjøre sig saa meg
tire er hartad det eneste, der vis

¹) Han tilføjer: „thi vel have vi l
og Falster, men deres ere ei Origin
Povel Juls andet Skrift Den god
at det er det første Værk Agerdyr
udgivet af en Nordmand, og som
agte. (Suhms Tykke om Poul J
August 1810 S. 157) ...

var uddød. Men den var sjelden, og det er egenlig kun een Mand, der har foreviget den og med den sig selv, Christian Falster, anseet som Filolog, men større som Satiriker, og den eneste, der kan stilles ved Siden af Holberg. De ere væsenlig forskjellige. For Holberg var den gamle danske Poesi ikke til; han sprang, ogsaa i Henseende til Formen, strax over i Alexandrinen, ligesom Boileau, og naar han i Begyndelsen brugte ældre Versearter, saa var det kun for at gjøre dem og deres Uregelretheder latterlige; naar han siden anvendte dem (i Cille Hansdatter), saa laa der ogsaa i selve Formen Satire. Falster hørte til den gamle Skole; det er, som om det gamle, før det tog Afsked, vilde vise sig i sin ædleste Skikkelse. Lauremberg begyndte, Falster fuldendte. Form og Behandling falde hos dem sammen. Begge ere stundum skarpe nok, men ikke bidske; begge formilde Braadden, Falster især, med en „vis godmodig Jovialitet". Der er noget nobelt ved ham, han har et ædelt Maal for Øje; i det han revser Daarligheden, svæver det ophøjede for hans Sjæl; han spøger maaskee ved en enkelt Henthydning til en eller anden virkelig, endog kjær, Person, men han stikler ikke; det, der bevæger ham, er ikke Hang til at gjøre Nar ad nogen, men Afsky for Fejlen og Græmmelse derover. Og det er den ægte Satire.[1]

---

[1]) Det maa herved bemærkes, at Falsters Henthydninger i de første Satirer, som han udgav, dog uden at nævne sig, naar han sigter til virkelige Personer, som til F., en Française hos Gehejmeraadinde Harboe, i Disse Tiders onde Optugtelse, ere aldeles uskyldige. Det er kun i Satiren Om falske Venner, at der forekommer en, endda fjern, Henthydning til hans Forhold til den da afdøde Biskop Thura; og i Den latinske Skriverstue „trækker han (efter Krarup) en Provst dygtig igjennem, hvis Navn var R. S." men denne hører, som Overskriften viser, til de satiriske Arbejder, hvorved han og hans Ven, Henrik Hornemann, morede hinanden, og som ikke vare bestemte til Trykken. Verdens umaade-

Holbergs Bekostning, og freml
sonlige Angreb.[3] Holberg selv,

lige Bugfylde af Henrik Horn
trykke i Viborg uden Forfatterens
satyriske Poeter, i Minerva, Ja
ledning af Bidraget til vor sa
nerva, Juli 1797, S. 39—42, og
1797, af R. B. Krarup).

[1]) Det er endnu uklart, naar den f
Optugtelse, kom ud. Høier sige
for 1720; en saadan Trykfejl seer
tro, at det kunde være en Trykfej
han ikke have begyndt. I sin la
første Gang sine Satirer i et Br
Decembr. 1721: edo porro satiras

[2]) I Amoen. philol. 2, 104: De lan
om Daarers alamodiske Leveregler,
Honestissima multoque saluberrima
Satyra Hafniæ A. 1721 in vulgus
munis usu. Den blev forelæst i et
han anfører Indholdet.

[3]) Høiers Nova literaria, sidste Numm
sjeldent, at det næsten ikke kan nytte
mærkelige Anmældelse i sin Helhed:
publica paucis abhinc mensibus plur
an Satyricos quam

den gode Vens Skrifter, tilstaar gjerne, at Falsters Vers ere „honette og uskyldige".[1] Paa samme venlige Maade stødte Holberg og Falster sammen, da denne uden Mærke indgav sin Satire De falske Venner for den af Holberg udsatte Belønning, om hvilken Holberg sagde, at „Autor alene har stræbet for at beære det begyndte Værk og opmuntre andre; Poesien og Tankerne ogsaa give tilkjende, at Skribenten er en gammel vel exerceret Poet."[2]

Falsters Satirer ere udgaaede fra Betragtninger over Livet og Sæbernes Tilstand i Fædrelandet; de have Indhold, og det er derved at de hæve sig over alle samtidige. Hans

---

æquiparanda esse censuerunt. Prioris inscriptio est: Dis̈se Tiders onde Optugtelse, in cuius Titulo errore Typothetæ 1716 pro 1720 irrepsit. Alterius autem: Den daarlige Udenlandske Reyse, og modige Hiemkomst. Utriusque autorem nobis amicissimum magis delectat ignoto nomine docere lectores, quam sit turpe et ridiculum voluptatis libidinisque et præcepta iuuentuti imprimere, et bene ad luxum institutis amplissimam se ipsum corrumpendi subministrare occasionem; quam alto supercilio per aliorum incedere ludibria, et hominum ridere, non vitia, sed fata, non maligne acta, sed errores atque cespitationes, a quibus Sapientissimus quisque cauet quidem, sed eo ipso docet, quam parum ab illis se sentiat abesse. In quo (ut veteres prætereamus) vel summo inter Gallos Boylæo præferendum est nostri auctoris modestissimum ingenium, qui ita voluptatis risit præcentores, vt neminem præ oculis habuisse queat videri. Quodsi publico bono plures eiusmodi Scriptioni horulas impendere placuerit optimo simul et ingeniosissimo auctori, bona eius cum venia rogamus, vt ad a m b i t i o n i s, i n u i d i æ, s u p e r s t i t i o n i s, a v a r i t i æ q u e stultitiam exsibilandam suam operam conuertat, cum eiusmodi vitia nemo adhuc inter nostros, et inter veteres atque exteros perpauci Satyrico sale satis perfricuerint. Est forte paullo maioris laboris consilium, et multorum, etiam ecclesiasticorum atque generosorum, inuidiæ aut indignationi facile subiectum, sed quod arduum est, id pulchrum non modo sed salutare etiam futurum confidimus.

[1]) Hans Mikkelsens Fortale til Skjemtedigtene.

[2]) Tredie Prøve af zirlige og smukke danske Vers Efter Anonymi (Holbergs) Invitation aflagt in Aprili 1739.

Skrifter, med hvis Indhold
gjælder næsten om dem alle: D
Daarers alamodiske Leveregler,
Den utidige Rangsyge, Den lati
en udførlig Sammenligning imell
de behandle samme Æmne, f. Ex
Den honnette Ambition, Den
Jean de France, vilde imidlertid
og Satirens Midler ere saa aldeles
ikke kan vejes imod hinanden pa
just det skjønne i Tingen. Man
de andre satiriske Skrifter, hvor n
træffe en eller anden heldig Vendi
de maa nydes i deres Helhed. Ma

---

[1]) I Amoenit. philol. 2, 76 omtaler
fatuorum. Der var en Mand paa
i Amsterdam var falden iblandt Kv
af Keiser og Guds Sendebud. Da
han i Trætte med Præsten. Dette
og der blev omtalt flere deslige Ind
der slog med Armene og gol...

paa enkelte træffende Indfald, som naar han i Den utidige Rangsyge siger:

> Dog, Daarlighed! Lad hannem gaa
> Paa højre Haand og Side!
> I Solskin man det samme maa
> Jo af sin Skygge lide;

men den satiriske Kraft ligger i hele Satiren, og det er sjelden man træffer paa matte Steder, uagtet Versearten maa have lagt mange Hindringer i Vejen. Det er heller ikke alene herskende Daarligheder, som Udenlandsrejser og Rangsyge, han rammer, men ogsaa Sproget og Stilen han tugter, fordi han elsker dem. Man maa gjøre sig hans Tidsalder ret levende, og saa læse dem og atter læse dem, og man vil bestandig opdage ny Skjønheder. Hvor lidet hans Samtid kunde forstaa ham, seer man blandt andet af Grev Christian Rantzaus Bemærkninger.[1]

Man plejer at slutte Falsters Satirer med hans Oversættelse af Juvenals fjortende Satire; man skulde heller begynde med den. Det er allerede yttret foran i Falsters Levnet, at den udkom tidligere,[2] og det er ikke usandsynligt, at dens Indhold (Børnetugt) førte han hen paa hans egen første Satire (Disse Tiders onde Optugtelse); han gjentager Minder af Oversættelsen i denne. Uden Tvivl have vi derfor her samme Fenomen som ved Holberg: den rommerske Sa-

---

[1]) Naar Falster siger, at med vor Levemaade vilde Adam ikke være bleven ældre end de franske Kokke, bemærker Rantzau, at „de franske Kokke jo naa samme Alder som andre", men de blive dog vel ikke saa gamle som Adam eller Methusalem. o. s. v.

[2]) Den Udgave, der haves, er trykt i Kbh. (1731). 4. Den findes i en Kvartsamling af Danske Vers i Universitetsbibl. 5 D. Prøver i D. Tilskuer 1801, Nr. 90. Fuldstændig hos Thaarup.

tire fremkaldte den danske, den franske skjød kun efter paa Vognen, der allerede var i Gang.[1]

Samtidig blev imidlertid den franske Satire meddelt den danske Almenhed ved Caspten Worm (Søn af Matthias Worm og Sønnesøn af Ole Worm; 1700 Præsident i Ribe, † 1750). Den fremkom i en anden Kreds, men ogsaa i Ribe. Han udgav nemlig først som Prøve en Oversættelse af Boileau's femte Satire om Adelskab (1718. 4.); hvorpaa efterhaanden fulgte den første til ellevte Satire (1723—27. 4.)

I tiende Satire siger Boileau:

> Enfin, il faut ici parler de bonne foi,
> Je vieillis, et ne puis regarder sans effroi
> Ces neveux affamez, dont l'importun visage
> De mon bien à mes yeux fait déjà le partage.
> Je crois déjà les voir au moment annoncé
> Qu'à la fin, sans retour, leur cher oncle est passé.

Det hedder i Oversættelsen:

> Velan, af Hjertet jeg min Mening sige maa,
> Jeg, som nu ældes, slaar ej mine Øjne paa
> De sultne Broder-Børn, jeg jo for dennem gruer,
> Som, mens jeg lever, med min Bo at dele truer.
> Jeg allerede seer, naar dennem bliver sagt,
> Jer Faders Broder nu paa Ru er bleven lagt.[2]

---

1) See i øvrigt D. Digtek. Hist. 4, 228. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. LV. og Chr. Thaarups Udgave af Falsters Satirer. ff. Om vor poet. Satyres Literatur i Minerva, September 1794, S. 369.

2) Udgaven 1723—27 findes i Qvartsamlingen af Danske Vers i Universitetsbibl. 3 D. Den er, som flere fra denne Tid, med latinske Typer, skriver ti for thi, o. desl. En ny Udgave: Boileaus Tolv Satirer, de første elleve af Casten Worm, den sidste af Christian Martfelt, udkom Kbh. 1757 med en Fortale af Gunnerus om den verdslige viisdoms nytte i de smukke videnskaber (Navneordene med smaa Begyndelsesbogstaver). See i øvrigt D. Digtek. Hist. 4, 130.

Vilhelm Worm (Søn af Ole Worm den yngre, Assessor i Hofretten, † 1737), hvis trykte Poesier ligne de almindelige, kjæmpede med ublide Kaar, og viste af og til en Lyst til Satire, der ikke anbefalede ham paa højere Steder. I et utrykt „Bryllupsvers til Kancellieraad Kreier og Frøken Judikers Bryllup 1734, Translatum ex germanico, efter det Exemplar fundet til Lübeck 1699, oversat og forbedret af en Indføḋ Dansk", hvori han skildrer de onde Hustruer, vovede han at tage de hellige med:

Men nu, min Hud er haard, et Slags jeg om maa røre,
Et Slags, hvis blotte Navn man skrækkes ved at høre;
Tør jeg og nævne det? Tøv, Pen, og giv dig Frist,
Jeg mener: tys! stig frem! Jeg men' en Pietist.

Nej, nu er Koen solgt! (Maria, vær mig naadig!)
Thi hvad kan jeg dertil, at Pennen er selvraadig;
Maaskee i dette Fald jeg mer end andre veed,
Og saa med Sandhed frem, om Fruen end blev vred!

Den Mand maa blive gal, der har en hellig Kone
(Skinhellig at forstaa), der slaar paa denne Tone,
At hun fuldkommen er, udvaldt og uden Synd,
Og et af hendes Suk har hele Kirkens Fynd.

Hun ene ved sin Bøn kan Himlen saa regjere,
At uden Arbejd sig skal hendes Brød formere;
Hun Naadens Midler nu ej mere har behov,
Thi hendes Aand har søgt fra Kjød og Blod Forlov.

Om Kjødet synder end, det Aanden ej anfægter,
Paa Adams syndig Sæd ej mer Naturen slægter;
Hun selv er Præst, og sig tilegner samme Magt
I Embedet, som til Guds Tjenere er lagt.

Thi gaar det derpaa løs, hun Manden kan omvende,
Og gjøre aandelig, ja lige from med hende;
Den kjødelige Mand det aandelige Spejl
For Øjne have maa at kjende sine Fejl.

Hver anden Stund han skal paa sine Knæ nedfalde,
Og Himmelen med Suk og Graad og Bøn paakalde,
At han for Syndens Skyld først plat fortvivle maa,
Og siden uden Synd som Christus selv bestaa.

Naar han ved Aftens Tid vil Seng og Hvile søge,
Da er det Fruens Aand begynder først at spøge;
Han skal med hende ud, men hvor saa sildig hen?
Derhen, hvor Søster har en Broder til sin Ven.

Her i Forsamlingen, did Kjærlighed dem kalder,
Hvor Aanden over dem i Prædiken henfalder,
Hvor Andagts hellig Ild skal prøve Kjød og Aand,
Men hvor Peer Kudsk og fandt sin Frues Hosebaand (etc.).

Dette gjorde under det herskende Pietisteri megen Opsigt; og han formildede ikke Indtrykket, naar han siden ved at rose de gode danske Kvinder skildrede, hvorledes man, naar kun Brødet var skaaret ligesaa rundelig for de danske Sønner, vilde see vel tusind Par gaa i Lykkens Eng, som nu maa staa tilbage:

En Fremmed har det Held at mele flux sin Kage,
En Hyklere vi seer os Brødet glat at tage
Af Munden bort; en Peer, som Pigen lukker ind,
En ranned Kjortel har i Sejlet Lykkens Vind.

Godt Folk og Landets Børn paa Lallerne maa sue,
Der dog som tiest til Bestilling kunde due;
Sligt gjør, man stikker i saa dyb en Suppe, at
Man siden aldrig faar sin Ro og Redning fat.

Naar man saaledes gaar og Aarene bortdriver,
Saa ruster Nemmet og udmattet Hjernen bliver,
I Sindet er man syg, og Kroppen svinder hen,
Lyksalig den, der snart kan blive Jord igjen!

Han ender alvorlig og smukt, og nogle andre af hans Vers, f. Ex. Over den grønne Gang paa Mørup, vise, at han ikke var uden Følelse, skjøndt han fra den almindelige Satire sank ned til den personlige Paskvil.

Paskvillen over Møinichen hedder: A Monsieur Monsr. Möinichen, forrige Ober-Secreterer, Ridder af det hvide Baand, saa længe det varer, à Emdrup. Det var den Møinichen, der med Deichmann forestod Bandekommissionen. Joden, der omtales, var Abraham Lehn. Man føres ved denne Paskvil ind i Tidens chronique scandaleuse, som Poesien seer paa med Modbydelighed og Foragt.[1]

Andre satiriske Digte vise, hvorvidt Raaheden kunde gaa; f. Ex. (Wolfsburg), Betenckning over Een Qvindes uhørlige gierning (etc. etc.) Udgifven af Publ. Æmilio Lepido cum notis Serg. Sulpitii Severi, utrisque Coss. perpetuis Urbis et Orbis. Antvverpiæ (etc.) 4. — Gudernes Kunst giort til en Kieldersvend, at optegne og opregne ikke Lyder men Dyder Om de agtbare og ærekiære, fromme og gudfrygtige Kiøbenhavnske Kieldermænd (etc.) 1728. 4. — Søren Bloch, Søren Knudsens Heldengeschichte Eller En Dispsputatz om Dueller (etc.) Kbh. 1755. (Büschings Nachrichten 3, 409) I Prosa, og i sin Tid berømt, ja tillagt Holberg (see Nyerup). — Om den ny Bearbejdelse af Reineke Fos 1747 see Nyerups Morskabslæsn. S. 21. D. Digtek. Hist. 1, 250. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. 18. — En Satire i Prosa over Professorernes Nepotisme, m. m. findes i den haandskrevne Kvartsamling af Satirer og Paskviller i Universitetsbibl.

Hos disse Digtere, hvis Dannelse ligger længer tilbage i Tiden, møde vi intet, som ligner efter Holberg, og kun een, højt to, ere af den Beskaffenhed, at de kunne nydes af Nutiden. Blandt dem, der fremstaa henimod Tidsrummets Slutning, er een øjensynlig en Efterligner af Holberg, men hvor liden Virkning han i Grunden har haft paa Poeterne, sees især af de tvende sidste, der hver paa sin Maade ere ganske ejendommelige Fenomener.

---

[1]) See i øvrigt D. Digtek. Hist. 4, 316. Lüxdorphiana, S. 257—258. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. LI. Samlingen af Vilhelm Worms Poetiske Skrifter er Rostgardiana i Universitetsbibl. Nr. 156. fol. Satirerne findes ogsaa i en anden haandskreven Samling i Kvart af Digte, Epigrammer, Paskviller, o. desl. fra det attende Aarhundrede (under den danske Literatur). Og i det Kgl. Bibl. Ny Kgl. Samling Nr. 830. 4. o. s. v.

Nordmanden Ole Camstrup (f. 1688, Skolebestyrer i Bergen, † 1762[1]) samlede sine Lejlighedsdigte i Trifolium metricum eller en Samling af adskillige poetiske Sager (Kbh. 1739. 4.), hvori han har moret Bergen f. Ex. ved sin Sang om

Det Engle-Parlament,
Som i Bergen vohner, o. desl.

og fornøjer os, f. Ex. ved sit norske Brudevers (1729), hvori det hedder:

— naa sprœcker æg Tydsk,
Æg juutar paa Franska, aa danskar paa Tydsk.[2]

Thomas Clitau (f. 1694 paa Bygholm i Jylland, 1748 Notarius publicus i Bergen, † 1754) taler rigtig nok om Bryggeren i Kallundborg, men han har altfor store Tanker om sig selv til at han skulde bøje sig for ham, og rimer i Poetisk Tidsfordriv i Fire Sectioner (Kbh. 1738. 4.) over allehaande Materier i allehaande Sprog, Latin, Fransk, Tysk, Italiensk, paa allehaande Maader.

Navigationskunsten kunde man sammenligne med Tullins Digt. Naar han vil sige, at Egennytte har fremkaldt Skibsfarten, saa synger han:

Gjærighed har først lært Skove
At beride Thetis' Bag.

Følgende, hvis Indhold vi alle kjende, er maaskee noget af det bedste:

Der Cupido plukte Roser
Engang tæt ved Kubens Rand,
Stak saa Bien ham, at han
Gik som vild i Mark og Moser,

[1]) Claus Fastings Skrifter ved L. Sagen, S. 6. Hos Nyerup staar 1763.

[2]) See i øvrigt D. Digtek. Hist. 4, 329. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. XVII.

Thi han vred sig som en Aal
Over den indstukne Naal;
Viste saa sin Moder Haanden,
Sagde ganske fuld af Graad:
Jeg maa strax opgive Aanden,
Faar jeg ikke dertil Raad.

Venus lo, og kyste Drengen,
Sagde: Søde Snutte, siig,
Hvor fik du vel denne Pig?
Lagde ham derpaa i Sengen,
For at hele dette Saar
Og afviske Graadens Taar.
O Mama, det var en Slange,
Sagde han, med Vinger paa,
Jeg har seet den mange Gange,
Navnet huskes ikke saa.

Ha, jeg kjender fuld vel Guben,
Sagde Venus, og man faar
Stedse saadan Stik og Saar,
Naar man gaar for nær til Kuben.
Du kan lære mange Ting,
Kjære Søn, af dette Sting;
Faar du slig en Vee og Smerte
Udaf Biens lille Dolk,
Hvor maa Pilen gaa til Hjerte,
Som du skyder ind i Folk! [1]

Frederik Horn (f. paa Falster 1708, 1740 Højesterets-advokat, siden Politimester i Kjøbenhavn, Justitiarius i Hof- og Stadsretten, † 1781) begyndte ganske ung, knap 22 Aar gammel [2], sine Forsøg i Digtekunsten, som han siden forlod aldeles. Under Navn af Frands Hansen, Dreyer i Hel-

---

[1]) See i øvrigt D. Digtek. Hist. 4, 322. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. X. Büschings Nachrichten 1, 508.

[2]) Fortalen til Poesiens Misbrug.

fingør, udgav han Somnium poëticum Eller en Poetisk Drøm, cum notis, in modum variorum (Editio novissima, Kbh. 1731), og Poesiens Misbrug: Apologie for det danske Sprog imod de Danske: Testament over lille Soldan: Og Docti male pingunt Eller de Lærde skrive ilde, cum notis variorum (Kbh. 1731). Det er Holberg, som deri foresvæver ham, det er om ham han sagde det siden saa ofte gjentagne:

> Din Ligemand, om ej din Mester, Moliere;

det er ham og hans Tanker han overalt hylder. Man kaldte ham derfor Hans Mikkelsens Abe. Ligesom Holberg foragter han Filosofien[1], roser Satiren og berømmer en god Satyricus:

> Han nytter mere med sin Latterblandte Tale
> End mangen Foliant med gammeldags Morale,
> Han viser hver sin Fejl og sin Forseelse
> Med større Fynd og Kraft end mangen Præst maaskee;

og han viser dem tilrette, som i Satiren finder Personligheder.[2] Ligesom Holberg kaster han Vrag paa de gamle Folkebøger og paa Kjæmpeviser:

Spottende siger han:

> Da er Hans Bødkers Claus mangfoldig lærd og klog,
> Thi han kand uden ad alt Holgers Danskes Bog.

Blandt de fingerte Ærevers i Somnium poëticum er et af Medardus Spindelvev, Antiqvarius, „en liden Mester-Sang som Venne-

---

[1]) Hverken Seigneur Darius eller Madame Barbara, der dog (som Folk snakker) skulde være hans Paarørende, have villet give ham een Daler, end sige mer, til at leve af; og han er saa vanvittig, at han ikke engang veed hvad qvidditas, qvodditas, ibitas eller ubitas er (etc.)

[2]) Om nogen skrev saaledes: = = Rokke = Dreyer oversmører Træet med Farver paa det de, som kjøbe hans Rokke, ikke skal see, at Træet indentil er raadet eller ormestunget, var det da ret, at jeg stødte mig derover, al den Stund jeg ikke handler saaledes (sic) mine Rokke? (etc.)

Gave til sin bekandter Frynd Frans Hansen, da hans Skiemte-kvad kom for kerte" (for Lyset), til Melodi som Axel Thorsens Vise:

Naar man en Grepper skal rømme for Skald,
Da pleyer hans Hordur at være,
Om Hure i Ledinger birtingen giald,
Naar Riiserne braadtes med Ære.
Men Sandhed i Heima har ingen Sted Hyld.

I Jotnamjødr Danne-skald viiser saa væn
Hvor Sejer-sæl Jetter har været,
Hver Degen et Drot-kvæd han bærer og hen,
For telige bliver han æret.
Men Sandhed i Heima (etc.)

Han harmes over de Danskes egen Foragt for deres Sprog og Nationen[1], samt Sprogets Overfyldning med fremmede Ord:

Hvad Under er det, at vort Sprog af Tydske lastes,
Og at de holde det for fattigt, grovt og galt,
Naar snart hvert andet Ord deraf bag Benken kastes,
Og Fransk-Tydsk-Danske Ord i deres Sted blev talt.[2]

I Kvindens Emancipation gaar han endnu videre end Holberg[3], og er en endnu større Hader af det snærpede Væsen.[4]

---

[1]) f. Ex. Der er mange Danske, som holde sig det for en Skam at de ere fødte i Danmark, og derfor sige: Wir sind von Flensburg, item: Gud forlade min Moder, at hun ikke rejste til Rostock eller Lübeck, da hun var frugtsommelig med mig, for at føde mig der til Verden, paa det jeg kunde uden Skamme sværge paa, at jeg var født og baaren i Tydskland (etc.)

[2]) e. g. En Contoir-Rock-Lomme.

[3]) Han mener endog: Om Fruentimmer bleve saaledes opdragne som Mandsfolk et vice versa. er jeg vis paa, at Fruentimmer havde Mod til at duellere, Mandsfolkene derimod vilde blive blege om Næsen og raabe: Hi! naar de saae en blot Kaarde.

[4]) Han har i sit Vers nævnt Vest og Buxer. Dertil anmærker han: I Steden for det plumpe Ord Buxer burde staaet et Permissions-Foderal, men som der da kom for mange Stavelser i Verset, har vel salva reverentia mig undskyldt.

Alt dette og mere, Udfald imod Dragten, Moder i Prædikener, Overtroen, o. desl., ligger imidlertid ikke lige for Haanden; man maa søge det op i hans brede og udtværede Vers.

Efter Gravskriften over Sprog-Forblanderen lader han følge: Pas og Afskeed af den ærlige Tydske Bogstav C, som tilforn har staaet i Tjeniste i mit Abetiske Compagnie i det første Gelid, at den frie og ubehindred maae reise til Tydskland og blive der uden min Tiltale.

Blandt hans Skrifter i Prosa bemærkes: Forsøg til et vel-optugtet og vel-oplærdt Barn (etc.) Kbh. 1735. Tilegnet Iver Rosenkrands. (Om Børneopdragelse, Forældres og Informatorers Pligter.) — Cede majori Eller en Samtale imellem Paradoxus og Philodoxus Angaaende, Hvorledes man efter Politique og Politesse skal kiende og erkiende Overmænd. Kbh. 1748. 4. Skrevet for tretten Aar siden og i Manuskript indleveret til Johan Ludvig von Holstein. Hans „Hoved-Ojemerke med dette Skrift haver været at curere de Ære- og Avind-syge af ringere Stand". — Det mærkeligste er hans Forsvar for Komedier, især den danske, kaldet: Sinceri Giensvar paa Hypocritæ Skrivelse imod Comoedie-Gang Indbefattende en Apologie For Den Danske Skue-Plads. Kbh. 1754. Tilegnet Overpræsident von der Lühe. Kbh. den 25 Oct. 1754. (Baade hos Worm og Nyerup 1764). Det er et „Jordbrev" han har fundet i Peder Madsens Gang. Under Fortalen: Frans Hansen, Kokkedreng.[1]

Løjerlig, forfløjen, taktløs og dog ikke uden Vid, efter megen Trængsel fejret som Digter og hædret som Lærd, var Christian Frederik Wadskiær (f. 1712 paa Herregaarden Ørslevkloster i Viborg Stift, i hvilken Egn hans Fader var Forvalter og Forpagter). I sit sextende Aar blev han dimitteret fra Sæby Skole, men hans Kaar vare meget

[1]) See i øvrigt D. Digtek. Hist. 4, 294. D. Digtek. under Frederik den Femte. S. V. Rahbek, Om Holberg som Lystspildigter, 1, 328.

trange, og for at blive Student (1728) søgte han Carl von Plessen om Understøttelse i et Rimbrev:

Til Student jeg avancerer,
Om min Herre lidt spenderer
  Paa mit arme Tiggebret,
Som kan Professores' Punge
Hjælpe til at gjøre tunge,
  Men mit Hjerte mere let (etc.)

Ikke længe efter finde vi ham paa Prædikestolen i Jylland, og da Præsteskabet soer Kongen Troskabsed i Ribe, saa hvilede der en svær Byrde paa ham:

Da halve Vandfuld Herred laa
  Paa mig paa fjerde Uge;
Tænk dog! hvor saadan Byrde maa
  To Russe-Skuldre knuge!
At tale publice en Dag
  Ej een, men trende Gange
Med Sogne-Fogedens Behag
  Er hvad man kan forlange.
Af Russe-Mænd paa sexten Aar
  (Som jeg var den Tid gammel)
Og Prædikantere, som staar
  Og taler paa en Skammel.[1]

Ved Understøttelse af en Slægtning fik han anden Examen; General Levetzau, efter hvem han var opkaldt, forskaffede ham Kloster og Regens; han fik nogle Børn at undervise, og lagde sig nu efter Theologi, Antikviteter, de levende Sprog, senere ogsaa efter Lovkyndighed og Islandsk. Hvor vide disse Studier i det mindste i Omfang have været, vise aabenbar hans Skrifter. Han var næsten saa lærd som Gram, og

[1]) Af Beskrivelse over en reiskaffen Jydsk Præste-Kone, 1743. Et Bryllupsvers.

han havde, endnu mere end denne, et i Sandhed uendeligt Talent til at anbringe sin Lærdom overalt.

Medens han laa paa Regensen, forefaldt (1734) en Fejde imellem Studenterne og Officererne i „Rundelen" eller den kongelige Have paa Hallandsaas (Kongens Nytorv), i hvilken han ikke tog anden Del, end at han hjemme (ligesom Evald i de brutale Klappere) besang den:

Fortørket Musa, skyl din Hals i Blodebække,
Som hyppig sprang fra en Hob drabelige Kjække
Blandt Phoebi Sønner og Bellonæ haarde Folk,
Bliv deres Stridbarheds og store Drifters Tolk!

Syng om en heftig Krig, om hvilken Eftertiden
Sin Alder regne vil, saa Svensk Belejring siden
Hin strænge Vinter og det Slag ved Kjøgebugt
Skal som Epoche ej herefter blive brugt.

Syng om et Hallandsk Tog, som gav den Skaanske Fejde
Slet intet efter; da man saae et Kropperheyde
I Kongens Nytorvs Kreds, af hvilken Hurlumhej
Vil siges: Du bist noch nicht Hallandsaas vorbey! (etc.)

Medens han laa paa Regensen døde Christen Nold, og det gav ham Anledning til sit første Skrift (Qviritatus Collegii Portuensium Regii in abitum (sic) Mag. Christiani Noldii. Havniæ 1735. 4.), hvori han til Slutning taler efter Edda om Thors þria kostgripe, og (ikke saa ganske passende til Regensens Sorg) anvender þok mun grata þuirum taarum — og Fuimus Troes.[1]

[1]) I Slutningen af dette Skrift staa to Ærevers, det ene af Langebek paa Latin Amico Honoratissimo Christiano Friderico Vadopalundano (Navnet skulde altsaa skrives Vadskjær) Quiritatus suos elegantissimos edenti (Langebeks Smag var nok heller ikke den bedste); det andet paa Islandsk af Islænderen Jonas Thorlevius.

Efter at have skrevet Aviser for Wielands Enke blev han Amanuensis hos Pontoppidan, omtrent i fem Aar (1737—40), og det synes at han boede hos ham, ligesom Langebek hos Gram. Det var, som man veed, den Gang Skik, at de store Mænd benyttede unge Studerende til at opsøge og samle det, hvoraf de vilde danne deres Værker. Wadskiær maatte saaledes ogsaa gaa Pontoppidan tilhaande i hans Undersøgelser om den ældre danske Historie; han var med at forfatte Gesta et vestigia Danorum (derfor ere de som de ere), ja, det hedder endog, at han bearbejdede mange, om ikke de fleste, Psalmer i Pontoppidans Psalmebog. Han var virkelig en ypperlig Amanuensis, thi han kunde alt, og det gik ham let fra Haanden.

I denne Tid begyndte han ogsaa, som en Følge af Forbindelsen med Pontoppidan, at blive bekjendt til Hove. Markgrevinden af Brandenburg Sophie Christine, der havde begyndt at samle et Bibliothek af alle danske Bøger, døde paa Fredensborg (1737), og hans Digt over hende blev bekjendt ved Hoffet. Han siger blandt andet deri:

Hun elskede det danske Sprog,
Ad hvilket tit et indfødt Spog
Tør kaste med sin Nakke;
Og mange, som i tyve Aar
Det danske Foder ej forsmaar,
Knap tyve Ord kan snakke.

For dem takker Wadskiær i et dansk Vers, af hvis Slutning man seer, at Jon Thorleifsen lærte ham Islandsk:

Hvor vil jeg faa saa Lang en bek,
Saa stor en Qvantitet af Blek,
Der klekker til at skrive
Min Roes og Tak til Langebech,
Som vilde for min Stilling smek
Og smukke Vers mig give (etc.).

(Læseren mærker vel nok, at Enderimene komme igjen som Linierim).

Næste Aar udgav han sit Skrift om Bogtrykkerkunsten (Viborg 1738. 4.)[1], hvori han ønskede Viborg til Lykke med det bekjendte:

— Viborg! Rare Phoenix, som
Er opstanden af din Aske,
Gid du maa herefter braske,
Med al Landet runden om,
Ufortrykt i lutter Lykke,
Saa vi her allene trykke.

Den 18 Juni i samme Aar „paatog det nye Residensslot i Kjøbenhavn med største Solennitet sin Bygningskrands“ og han lod dertil trykke sine Ringe Tanker. Maaskee det har bidraget til, at han næste Aar (1739) blev anbefalet hos Kongen til et Herredsfogedembede. Pontoppidan talte for ham. Men Kongen svarede, som der jo nok kunde være noget i: Aber, sagde han, wenn so ein Genie aufm Lande kömmt, so verrustet es; konnte man ihn nicht zu was anders gebrauchen? og Pontoppidan kunde ikke bringe det til videre, end Kongens Løfte, at Wadskiær, naar konvenabelt forefaldt, skulde blive emplojeret. Men det kom ikke, og da han næste Aar forlod Pontoppidan, levede han i 6 til 7 Aar (1741—1747) et mere eller mindre kummerligt Liv, i nogle Aar endog alene af (ligesom Evald) at skrive Lejlighedsvers, Brudevers og Sørgevers for andre efter Bestilling. For nogle Strofer han havde ladet indrykke i Wielands Lærde Tidender over

[1]) Tillæggene dertil i Lærde Tidender 1740, Nr. 13. 15. 16. 17. I Fortegnelsen over Tychonii Skrifter (i Giessings Tychoniana, 2 D.) anføres ved Tychonii Parentation over Trellund: „Den lille men rare Piece i 4to 3 Ark stor kaldet Det Kongelige Privilegerede Nørre-Jyllandske Bogtrykkeries Første Prøve eller Nogle Lineamenter (etc.). Det er det første, der blev trykt i det af Møller og Pauli oprettede Bogtrykkerie i Viborg.“

den bekjendte Poet Jørgen Fris i Helsinge[1] fik han af dennes Ven en Speciedukat; det var en usædvanlig Gavmildhed, som han takkede for:

For Rim en blank Dukat, Hr. Ven!
Det Bytte kan jeg taale;
Men Digterløn paa femten Mark
For knap en Side af et Ark,
Er rigelig at maale (etc.)

Forhen havde han ogsaa, ligesom de andre, gjort Lejligheds-vers, men det var mere for Spøg[2]; nu blev det til en formelig Fabrik, og han kaldte sin Bolig[3] sit Digter-Officin.

---

[1]) Lærde Tidender 1740 Nr. 8:

I danske Digtere! Nu gjælder det at rime (etc.)

Et langt Digt af ham over Jørgen Fris findes ogsaa i Ære-verfene i Frises Poetiske Skrifter.

[2]) F. Ex. et Bryllupsvers fra 1737 hed Poetiske Plukkefinker af allehaande Krimskrams, og endte med dette Bagsmæk:

Gid Brude-Parret uden Sorg
Saa længe leve sammen,
Til Pigerne i Fridrichsborg
Ej handler mer paa Drammen,
Til Gammelstrands Matroner fin
Veltalenhed kan tæmme,
Til Randers-Manden i Latin
En Falster kan beskjæmme,
Til Junkers Kyssisenge ej
Kan gjøre Landsbypræster,
Til Jomfru-Nej er Hjerte-Nej,
Til Blasen fejler Gjæster,
Til Kaabesplitter lukkes i,
Og til man sig befinder
I Vimmelskaftet frank og fri
For Skjørt-Amazoninder!

Han mener hvad han et andet Sted kalder:

Damernes Skjørter, (det) ene at gaa
Løs paa det andet og durch sig at slaa.

[3]) i Nummerne ved Holmens Kirke (nu Størrestræde. Werlauffs Antegnelser S. 174).

Disse Vers bleve vel antagne, oplagte paa ny og nogle udgivne i en Samling[1]; de udgjøre flere bindstærke Kvarter. Heller ikke kan man nægte, at han var uendelig opfindsom i at finde paa ny Titler, og at der gjerne i hvert er i det mindste eet morsomt Indfald eller en og anden artig Vending efter Tidens Smag. Man maa nemlig vel erindre sig, at denne hele Tid slet ikke vidste, ikke havde nogen Anelse om, ingen Fornemmelse af hvad vi nu kalde Følelse. Brudeparrets Vielse gik for sig adstadig og kristelig, Brud og Brudgom vare stive og snærpede, som vi kjende dem af Holbergs Komedier; men ovenpaa maatte man have nogen Morskab; og deri traf Wadskiær i det mindste Mandfolkenes Smag.

F. Ex. Poetisk Skjemt med noget Alvor iblandt, til C. C. Plesners Bryllup med Jomfru J. M. Glud 1742:

Nej, see mig kun til Jomfru Glud,
Som altid saae saa ærbar ud,
Om Hun ej og tør vove
At dele Dyne med en Mand,
Og lærer os, hvor lidt man kan
For nogen Pige love. — —

Hvor stille Jomfru Glud end saae,
Saa rober Hun nu hvad der laa
I Hendes Sind forborgen;
Jeg havde tænkt, hun vilde dø
Om ej en Nonne, dog en Mø
U-parret, ja god Morgen! (etc.)

---

[1]) En liden Samling af nogle udvalde Vers, som efter Manges Begjering paa ny igjen er oplagt og til Trykken befordret. Kbh. 1743. 4. (Den findes i Qvartsamlingen af Danske Vers i Universitetsbibl. 3 D. men ikke med denne Titel i det Kgl.) Den begynder med en Mundfuld ram Jyst „til at aabne Magen med". Der er imidlertid langt mere; see samme Kvartsamlings 6 D. og flere Kvartbind i det Kgl. Bibl. Heriblandt finder man ogsaa Gratulationsvers til Rostgaard 1743. 4: Gjæstebud paa Helicon o. s. v. et Vers Under Holbergs Portræt, og et langt Digt da han blev Baron, o. s. v.

Præludium for Sang-Klokkerne, til H. Schurmanns Bryllup med Jfr. Sophie Lows 1741:

> Man Stadens Kirker snart kan tælle og beregne,
> Men Stadens Klokker dem maa Pokker regne ud (etc.)

I Længden kunde dog dette ikke have strakt til, hvis der ikke var kommen nogen Hjælp andensteds fra. Han udgav Poetisk Skue-Plads aabnet paa det saa Kongelige som Kostelige Christiansborgs Slots-Plads (Kbh. 1741. 4.), hvori han i et uhyre Oplag af Rim og historisk Sprænglærdom afhandlede de danske Slotte, og som sagtens maa interessere Digtere, da det tillige handler om dem og deres Skjæbne. Dette Værk overleverede Pontoppidan til Kongen, der strax læste det lille Vers ved Enden af Fortalen, som begynder med:

> Verdens Under! Nordens Ære!
> Purpurværdigste Monark!

Det behagede Kongen, og han syntes godt om det hele Skrift, hvilket ikke er saa underligt efter en Tiltale som denne til den Arvkronede Souverain:

> — Mit Blod et Opkaag faar og pebler i min Aare,
> Og hver en Spiritus gjør Oprør i mit Bryst,
> Mit Øje dummes dels af Straaler, dels af Taare,
> Som har sit Perle-Fald af Hjertets Nectar-Lyst.
> Jeg seer en Konge-Søn, en Konge, Konge-Fader,
> Saa stor, at Solen selv den næppe større saae,
> Af Blod, af Magt, af Dyd i Himmel-høje Grader,
> Det er vel noget stort, dog vil det ej forslaa.
> Jeg seer en Christian, det er endnu langt større,
> Og i den Christian den hele Christendom (etc.)

Kongen var saa tilfreds, at „han tilbød Poeten Titel af Secretaire", men denne Ære frabad Wadskiær sig, thi han var en fattig Student, sagde han, der ikke havde Raad til at føre den Stads, der var forbunden med den Karakter. Saa skjænkede Kongen ham 100 Rdr. aarlig, indtil han blev be-

fordret; for disse 100 Rdr. skulde han da gaa Videnskabernes Selskab tilhaande med at forfatte Vers til Medailler, oversætte den forehavende Medaille- og Mynthistorie fra Fransk, andre Sager fra Dansk paa Latin, og hvad der saaledes kunde forefalde. Det gjorde han i nogle Aar, hvorpaa Selskabet viste ham sin Erkjendtlighed ved, men forgjæves, at søge Notarieembedet i Kjøbenhavn for ham. Selv skrev han sin bekjendte Memorial til Kongen:

Kingo Bisp, Bording Lektor (etc.)[1]

Der udgik, siges der, en speciel Befaling til de kongelige Kollegier, at de skulde indstille ham til Befordring, men det hjalp ikke. Han vedblev at arbejde for Selskabet, og søgte forgjæves flere Tjenester. Naar han saa kom hjem med skuffede Haab, maatte han trøste sig med sin Violin eller, som han siger i sin Tobaksvise, med

Tobak, Tobak, naar Supplikant
Gaar hjem, som han er vant,
Afspist paa ny med Snik om Snak,
Da trøster ham en Pib' Tobak (etc.)

Man trættes snart ved disse Rimerier, og saaledes gik det hans Samtid. Han gjorde (1746) en lille Udflugt til Jylland, og der udbredte sig eller udspredtes det Rygte i Kjøbenhavn, at han var død. Eilschov tog deraf Anledning til at skjemte med den Mulighed at bevise Hr. Wadskiærs Død, skjøndt han lever; „den sindrige og berømte Wadskiær", „hvis Pen mange skjælvede for, endog iblandt dem, som kjøbte den; en Pen, hvis ubundne Frihed i bunden Stil kom Haanden selv til at klage, som førte den; en Pen, der iblandt det smukke Kjøn havde flere Fjender end Velyndere".[2] Wadskiær

[1] See D. Digtek. Hist. 4, 336.

[2] Eilschovs Bevis at Fornuft og Dyd ere de fornemste Egenskaber hos en god Hustru, Anhanget. jf. Wille Høiberg til Langebek, 11 August 1746. (Langebekiana, S. 37).

søgte ogsaa paa alle Maader at komme bort fra Kjøbenhavn. I Januar 1747 søgte han om Tolderiet i Hadsund[1]:

> Blandt flere Syndere jeg underdanigst holder
> Om Toldерembed an hos Deres Majestæt;
> Gjør, store Konge, gjør mig Synder til en Tolder,
> Ej for jeg Synder er, men for jeg er Poet (etc.)

I Begyndelsen af Maj søgte han om at blive Professor i Historien i Sorø ved det ny Akademi:

> Jeg søgte Toldbod sidst, nu søger jeg Catheder;
> Hvad gjælder det om mig hos Majestæten heder:
> Er ikke den Poet en underlig Krabat?
> Snart vil han Tolderi og snart Professorat.
> Men naar man sanker Aar og lider længe ilde,
> Da vil man ofte det man ellers nødig vilde (etc.)

Og da det traf et Par Maaneder ud, førend der faldt nogen Resolution, skrev han en ny rimet Ansøgning om et Sorenskriveri. Men denne blev ikke indgivet; thi Kongen, Frederik den Femte, havde imidlertid sendt Listen paa dem, der søgte Professoratet, til Holberg, og denne slog en Streg over alle de andre Navne, og satte ved Wadskiærs: en fattig Student. Saaledes kom han da omsider lykkelig i Havn.

Fra dette Aar er hans Poem i Anledning af Kirkevielsen paa Lethraborg: Det Afgudiske Lejre og Christelige Lethreborg (Kbh. 1747. 4.) med historiske Anmærkninger, hvori jeg intet mærkeligt har fundet uden den sidste Anmærkning:

> Om denne gamle Svenske Konges (Fjolners) selbsomme Døds-Fald og Miøds-Fald paa Leire Slot, see Snorre Sturl.

I Sorø havde han den bedste Lejlighed til at øve sin Muse, paa Latin[2] og paa Dansk; og han forfattede her, i

---

[1]) ikke Haldsund.

[2]) Da man 1750 ventede Kongen til Akademiet, forfattede han et Carmen, hvoraf de to første Strofer maa være nok:

Anledning af Salvingen 1747, den lange Ode, der vel maa ansees for den ypperligste Prove paa hans Poesi, og er bekjendt under Navn af Poetiske Reflexioner Fra den berømte Philosophiske Gang (Kbh. 4.):

Skingrer, I Soroe omzinglende Skove,
Egen med Bøgen antræde en Dands,[1]
Alting er muntert og lystigt til Hove,
Hver Mand fornøjet til Lands og til Vands;
Skummer, I Soroe omcirklende Søer!
Sjunger, I Soroe udzirende Møer!
Hopper, I Mure, I Marker, I Gjærder!
Hele Naturen har glade Gebærder.

Hjorten med sine udgrenede Takker
Skjær Caprioler i Lunde og Krat,
Bryster sig, knejser og højt sig opnakker,
Ligesom han var en stor Potentat.
Han med Hjortinden, hans raske Gemahl,
Først iblandt Dyrene aabner en Bal,
Stillitzen hurtig for dennem opspiller
Med musicaliske Toner og Triller.

Gaude, plaude, docta Sora,
Tanti Regis filia!
Sparge large ut per fora
Sic per vicos lilia:
Lapis sapis? gesti, gesta!
Fide vide ne sublesta!

Qvintus intus est, o Sora,
Fridericus Magnus Rex,
More suo, suâ mora
Tui ille artifex,
Autor, fautor, sator, stator,
Numen, lumen, restaurator.

Sine andre Sorøske Skrifter udgav han i Hilaria Sorana. Hafniæ 1751. 4. der indeholder en meget lang Tilegnelse til Kronprinsen om Sorø og andre Ting, og en Oratio jubilæa De fortuna Oldenburgicæ domus.

[1]) I disse to Linier ere nøjagtige Linierim: Helrim i Sking-rer, omzing-lende; Halvrim i Eg-en, Bøg-en; men længer har han ikke kunnet holde det ud.

Ræven undskylder sig for Menuetter,
Men slaar i Polsk=Dands sin Rumpe i Traad;
Haren i Buskene spøger og spretter,
Fisken i Vandet er kjælen og kaad;
Gjædden og Aborren springe om kap,
Karpen begynder, hvor Brasenen slap,
De Høy=agtbare og Ædle Karudser
Finde paa tusinde Lojer og Pudser.

Solen har ifört sin blankeste Kappe,
Og har bestiget sin prægtigste Vogn;
Hestenes Guld=Skoe paa Skyerne klappe,
Saa at det ryster i Stjernerop=Sogn;
Løberen, Phosphorus, foran udi
Sit galonnerede Stats=Liverie
Løber, saa Tungen ham hænger af Munden,
Dagen er kommen og Natten forsvunden.

Sørge=Aars Natten for Salvingens Morgen
Viger, den vaade, den Wolckenbruchs=Nat,
Da vi af Taarenes Støvregn i Sorgen
Blødtes igjennem, ja svømmede plat,
For vor Indhimlede Dyre Monarch,
Markmand i den af Dan nævnede Mark,
Salomon, ikke Salmoneus i Norden,
Thi han lod Jupiter have sin Torden.[1]

Regnen opholder, som strømmede ganske
Natten igjennem paa Krave og Kind,
Thi var vel nogen blandt Norske og Danske
Saa Dovrefjeldisk og klippig af Sind,
At Sorgens Skyer for ham i hans Egn
Ikke vemodigst udbraste i Regn?
Parcernes Anfald paa slige Monarcher
Ojne omdanner til Kilder og Parker. ———

Printzen, jeg spaaede, blev til en Princesse,[2]
Men mig blev Spaadommen forud betalt;

[1]) Der sigtes til Christian den Sjettes Fredsommelighed.
[2]) jf. P. L. Møllers Gæa for 1846, S. 154.

Expedit Vates in Dania esse,
Lonnen gaar rigtig, gaar Spaadommen galt.
Jeg for Princesser har største Respect,
Men med en Cron-Printz de ej holde Vægt.
Jeg paa Princessen har intet at sige,
Gid vi kun havde en Kron-Printz tillige!
Men det er godt, man har noget til Gode!
Christjan den Syvende kommer dog nok (etc.)

Det samme Haab udtrykker han i de i samme Aar udkomne Sorge-Tanker over Christian den Sjette:

Gud just paa denne Tid har Nordens Milde Dronning
Velsignet naadelig med Livets modne Frugt;
Hvo veed om ej maaskee en stor og mægtig Konning
I dette lille Hus og Slot er indelukt?
(Som i et lidet Slot Kong Numa fordum boede)
Hvo veed om her er ej Oprejsning for vor Sorg?
Jeg har det faste Haab, ja spaar og tor formode,
At Dronning-Livet er et lidet Christjans-Borg.

Men Overhofmesteren i Sorø kunde, som man let kan forestille sig, ikke komme tilrette med Wadskjær, der ikke kunde reglere sig efter Fundatsen, og fik ham endelig afskediget. Nu var han husvild, brødløs, men ikke modløs; han tog til Kjøbenhavn ligesaa fattig, som før, og fandt Understøttelse hos Diderik Fester, Mathematikeren, der havde været hans Tjener i Sorø. Denne Nød varede kun i tre Maaneder; da blev han, især ved Universitetspatronens Grev Holsteins Indflydelse, prof. poëseos ved Kjøbenhavns Universitet (1751). Saaledes kalder han sig i det i Anledning af Grev Moltkes nybygte Hotel udgivne Digt Forandrings Skue-Plads Paa Amalienborgs Lue-Plads (Kbh. 1751. 4.), hvori han iblandt andet udtaler, hvor lidet han passede til sin Tid:

— I en Tid og Seculo
Da Mathesis gjør Parade,
Og bær' højehæled' Sko,

Men Poësis gaar ved Krykke
Saasom Ars podagrica,
Hvilket er dens gamle Lykke
Mæcenatum chiragra.

Anmærkningerne i dette Skrift kan man ogsaa, da de dog her ere til at oversee, tage som Exempel paa hans Behandling af dem; de handle om Slægten Moltke, om Darius Hystaspis, om Dronningen af Saba, om Cirkelens Kvadratur, om en Digter skal være Mathematiker, om Krigen i Brabant, om Constantinopels Lighed med Rom, o. s. v.[1] Men hermed endte han ogsaa sin poetiske Bane; da han var bleven prof. poëseos, lagde han Poesien paa Hylden[2], og udgav kun sine literærhistoriske Disputatser:

Aula eruditi Septentrionis tergemina, id est De principibus doctis Danis, Svecis, Norvegis. Hafn. 1767. 4.

Prologus commentationis de principibus doctis Danis, Svecis, Norvegis, sive Propylæum Aulæ eruditi Septentrionis tergeminæ. Hafn. 1768. 4.

Aula Norvegiæ eruditæ s. De principibus doctis Norvegis. Hafn. 1774. 4.

---

[1]) jf. Büschings Nachrichten 2, 161. Der findes i hans poetiske Skrifter ogsaa flere literærhistoriske Anmærkninger; f. Ex. om Pennalismus og Navnet Rus; om Biskop Sadolins Søn, Jens Jørgensen Sadolin, Provst og Sognepræst til Stokkemarke (hos Nyerup Thoreby) i Laaland, poëta laureatus, hvis Diplom fandtes i Høiers Bibliothek; ikke at tale om Oplysninger til Sproget, til Kjæmpeviserne, til den islandske Poesi o. desl. Naar man engang ikke har andet at gjøre, kan man tage den frem og more sig ved allehaande kuriøse Ting.

[2]) Nogle mindre Sager komme naturligvis ikke i Betragtning, som hans latinske og danske Vers over Biskop Hersleb (1757); den danske Oversættelse begynder med:

Saa taugde paa Jorden den Himmelske Tunge,
For ævig i Himlen at sjunge og runge,
Mod hvilket paa Jorden kun lespes og lalles,
Den Kirkens, den Landets, den hver Mands, den alles. (etc.)

(Rønnings forhen anførte Tvende Lovtaler over Biskop Hersleb.)

en stor Del Haandskrifter.
min Skrivemaade skulde m
som dog de veed, der kjend
ofte, særdeles naar jeg er al
som nogen"; samt (og uvilk
til at tænke paa Holbergs S
i Støvler, naar andre gaa i
tale, naar andre tale uden at
og stille i en fremmed Stue,
min egen eller dog i fortrolige

1) Herr Prof. Wadskier hat das
zu Kopenhagen gedruckt werden,
Nachrichten 2, 642).

2) Johan Whitte (Søn af Hans
en Trætte med Bisp Tideman
trykke uden Approbation, og
(1762). "Anden Gang lod han
faaet det approberet af prof. po
Sag i Stampes Erklæringer 3,

3) Han var to Gange gift, første
Møn, der først havde været f
ubetænksomt Udtryk, hun i et
fødte Anrenb-

Der gives maaskee dem, der ville spørge, hvorfor jeg har holdt mig op ved denne Mand, hvorfor jeg ikke har gaaet ham forbi og sagt med Rahbek, at jeg ikke vilde indlade mig med denne min lærde Kollega? Fordi man jo dog maa kjende den Mand, der blev sat til at være Poesiens Censor, forbi Tychonius, Rostgaard og Wadskiær er tre Livsbilleder, der ikke kunne undværes i den Holbergske Tidsalder. For det første er han mærkelig som Lærd. Han kunde ti Sprog, hedder det, og hans Skrifter vise, at han i det mindste kunde mange. Han havde saa ypperlig en Hukommelse, at han kunde genealogiske Tabeller udenad; det var et Yndlingsstudium den Gang. Men han kunde ikke bruge sin Lærdom? Ja, just det, det er det hans Samtid ikke kunde. Det gik den som den Gjerrige; alle Lebdiker og Krukker og Gjemmer havde den fulde, men naar den vilde tage noget deraf, var det lutter Stykker, hvert for sig maaskee af Værdi, men uden Sammenhæng. Og som Digter er han endnu mærkeligere. Han slutter paa en Maade den Poesi, der, som alt hvad der skal ophøre, nu var aldeles udartet, men den gjenfødes dog bestandig. Er Majdagen ikke en ny Udgave af Wadskiærs Brudevers, efter Tidens Lejlighed? Og denne Billedklangs- eller Klangbilleds-Poesi er rigtignok i høj Grad forædlet, men den Dag i Dag er den jo ikke uddød, saa man kunde sige: Baade Kingo og Wadskiær ere lige udødelige.

Imellem de mange falske og skurrende Toner lød i Tidsrummets Slutning een klar og naturlig Røst, det første Udbrud af den nyere danske Lyrik. **Ambrosius Stub** (Søn af en Landsbyskrædder i Gummerup i Fyn, f. 1705) blev dimitteret fra Odense Skole (1725), og maa have opholdt sig i adskillige Aar i Hovedstaden, uden at fuldende sine Studier, efterdi han selv siger, at han „var Akademist til første Mandoms Tid". Han „fandt sig ej i nogles Agt og

Nykke", og da „Verden kun føjer den, der gjør hvad Verden vil", blev der kun beskjæret ham en ringe Lykke i Livet. Han forlod Kjøbenhavn, uvist naar, giftede sig (1735), bosatte sig paa Landet i Fyn, og havde to Børn, en Datter og en Søn. Han var, som man kan see, kommen noget hovedkulds ind i Ægtestanden, og der findes i flere af hans Digte en vis Bitterhed mod Kvinden, der ikke vidner om huslig Lykke; i alt Fald kan den ikke have varet længe, da man siden finder ham hjemløs paa Ærø, Langeland og Taasinge (1740), indtil han atter i længere Tid (1741–48) opholdt sig paa Gaarden Braheshelm i Fyn, hvor hans Svoger havde været Forpagter, og hvor dennes Enke endnu levede (indtil 1743). Formodenlig var han Skriver paa Gaarden, siden han udtrykkelig siger, at han ved sin Pen tjente sit Brød, ikke ved eet, men „ved et og andet Hof". Ejeren af Braheshelm (siden, da han var Stiftamtmand i Fyn, tillige af Søholm) Christian de Stockfleth, hvis Moder havde holdt Stub over Daaben, var første Gang gift med en Datter af Rostgaard. Derved kan Stub være bleven denne bekjendt som „en ypperlig Poet" (saa kalder han ham). Fra Rostgaard kunde Stubs korte Digt, Ønske for Landets Vel, have forvildet sig til Hoffet, hvor det i Selskaber hos Frederik den Femte skal have været en Yndlingsskaal:

Kongen opnaa snehvid Alder!
Thronen staa til Verden falder!
  Kronen blive Sønne-Arv!
Sværdet hvile! Pennen skride![1]
Ploven gaa, og Kjølen glide!
  O, saa fremmes hver Mands Tarv.

[1]) Efter en anden Læsemaade: stride, men jeg tænker ikke, der kan være Tvivl om den rette, da her ikke kan være Tale om Strid, mindst om Pennekrige. Dette Vers findes ogsaa i Lærde Efterretn. 1757, Nr. 51. Her hedder det:

— Pennen gaa og Ploven glide!
Sværdet staa og Kølen skride!

Blandt de Adelige, med hvem Stub formedelst sit Talent kom i Berøring, var ogsaa Grev Christian Rantzau til Brahesborg, hvem vi kjende som Falsters Velynder. Fra denne Tid ere ogsaa nogle af Stubs ypperste Impromtuer, digtede i Odense:

Da Major Cramon kjørte forbi med sin Brud Frøken L'Amare fra Dueklosteret i Odense, udbrød han i et lystigt Selskab:

Ved Vinen den klare,
Her skjænkes i nu,
Den lille L'Amare
Bør kommes ihu:
Du Klosterets Due,
Fløj[1] parret herfra!
Af Frøken bliv Frue,
Af Frue Mama!

og Til General Neuberg:

Vor Neubergs Bryst
Har Mod og Lyst
At aabne Ærens Porte.
Hans kloge Tinding blive graa!
Hans hvide Orden blive blaa!
Hans Fjender blive sorte!

Kammerherre Niels Jul, en Sønnesøn af Amiralen, en dygtig men haard og raa Mand, holdt den Gang et lille Hof paa Taasinge. Her gjenfinde vi Stub (1749—51) som et Slags Bibliothekar og Skriver. Sine bedste Aar har han saaledes tilbragt som Skriverkarl i Fyn og paa Taasinge, i en afhængig og møjefuld Stilling. Kun Morgen og Aften vare hans. Morgenstunden fandt ham lykkelig og glad ved Marker og Skove; Aftenen endtes uden Tvivl ofte, hvilket

[1]) Fynsk at fløje, flyve. At dette Impromtu ikke blev fremsagt ved selve Brylluppet, er klart nok af Digtet selv.

da selv i de fornemste Kredse var Skik, med en lille Svir. Der haves et Sagn om, at han kom bort fra Taasinge, fordi han i et Digt havde sagt Kammerherren Sandheden saa skarpt, at denne forbittret skilte sig af med ham med Magt, og lod ham føre over til Fyn. Da han nu var trængende og syg, kunde man falde paa, at det var ved denne Tid han bad Grev Christian Rantzau og Oberstlieutenant Kentler om Understøttelse i sit Vers: De har det i Ryggen, hvilket dog ogsaa kan være fra en tidligere Tid:

Af Tre er den ene den anden ej lig:
Een har det i Ryggen, i det han er rig,
Een har det i Ryggen, i det han er stærk,
Een har det i Ryggen af Brudd og af Værk.
I Rige, I Stærke, o hjælper et Skrog,
Saa enes tre Meninger vel i eet Sprog.

I September 1751 var han i Odense[1], næste Aar var han i Ribe, hvor han maaskee før havde haft Paarørende, men nu i det mindste ingen havde. Traditionen har knyttet hans Navn til Falsters; Grev Rantzau var Falsters Ven; man kunde falde paa, at det var ham, han blev viist hen til eller selv søgte, men alt dette er dunkelt. I Ribe skrev han i Slutningen af Aaret 1752 sin Kritik over et Ligvers, i Anledning af Falsters Død, det eneste af hans Digte, som er trykt medens han levede. De udbredtes mundlig især i mange Kredse i Fyn, men ogsaa videre, ofte uden at man kjendte Forfatteren. Ved et Aftenselskab i Ribe fremkom det bekjendte Impromtu:

Vel født er vel en Trøst,
  Men bedre vel opdragen;
Vel gift er Livets Lyst,
  Vel død er hele Sagen;

[1]) Han laante af Landsdommeren 12 Rdr., der siden bleve krævede i hans Bo i Ribe.

først nu har man faaet at vide, at det er af Stub.[1] I mange Aar havde han som Skriver maattet fortjene sit Brød „i tung Forretnings Hede“, og mistet sin Helbred. Da han følte sig lykkelig ved at være kommen ud af dette Aag, faldt han i en langvarig Sygdom (han taler om „fire Svaghedsaar“), og tilsatte paa Læge og Lægemidler det lidet han ejede. Flere ansete Mænd i Ribe antoge ham (1754) til at holde privat Skole for deres Børn, skjøndt „de vel vidste, at han duede til noget langt bedre og højere“; men selv den Smule Brød, han derved fik, blev ham forbittret af de andre Skoleholderes Misundelse, indtil han endelig døde (den 15 Juli 1758) i den yderste Armod. Usædvanlige Evner gik tilgrunde i dette fortrykte Liv, men det giver os dog en Anelse af Evald og Vessel. Ypperlig er han egenlig kun, naar Tanken runder sig epigrammatisk:

Hvad vindes ved Verdens vidtløftige Hav?
O, Tusende farer i skummende Trav.
Man veed kun to Havne,
Bekjendte af Navne,
Den ene vor Vugge, den anden vor Grav;

men Naivetet og Følelse forbinde sig dog, ligesom for første Gang, i et helt Digt, gudeligt og verdsligt (O, min Sjæl, du gaar og vanker; Vaarens Pris) og Drikkevisen bliver første Gang til (Krambamboli). Nyerup kalder Stub den uænsede nedgaaende blege Maane, Rahbek kalder Tullin Morgenstjernen, der bebuder den klare Dag. Det passer

---

[1]) Barfod erfarede det af F. Foersom i Odense, hvis Farfader var tilstede i det Selskab hvor det blev til. Fra min Svigermoders Bedstemoder gik det, men kun de ovenstaaende Linier, ned til hende; af hendes Mund har jeg ofte hørt det, men af hvem det var, vidste hun ikke. Den sidste Linie skal, efter Cand. medic. Begtrup, hedde:

Som den gav Første først.

ikke; ved Stub var der ikke noget nedgaaende, men noget opgaaende. Hans Digte faldt imellem 1740—52; med ham begynder altsaa Lyrikken endnu i Holbergs Tidsalder.[1]

Stub og Wadskiær! Begge digtede omtrent paa samme Tid, den ene med Følelse og sindrigt, den anden forskruet og fjasende. Begge bleve, omtrent paa samme Tid, den ene Skoleholder for nogle Børn i Ribe, den anden Professor i Poesien ved Kjøbenhavns Universitet. Forunderlige Verden!

Det væsenligste, der ved Romanen er at bemærke, er Overgangen til den fra de gamle Folkebøger. Fra den ene Slags Oversættelser gik man over til den anden; Originaler forsøgtes næsten ikke.[2] Middelalderens Helteromaner og Eventyr bleve vel idelig oplagte og meget læste af Almuen[3], men de sank i Agtelse og bleve udsatte for Spot. Holger Danske, Carl den Store, Roland, Peder med Sølvnøglen o. s. v. og Billeder af dem vedbleve at yde Fantasien Næ-

---

1) See i øvrigt D. Digtek. Hist. 4, 437. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. 121. 270. D. Psalmedigtn. 2 D. Molbechs D. Anthologie og Sammes Forelæsninger over den nyere danske Poesie, 1, 93. Om Verset over Løvenørn Rahbek til Nyerup i Hesperus 3 B. 4 H. S. 299, jf. 5 B. 3 H. S. 244. Men især: Ambrosius Stub, en Artikkel af Fr. Barfod i Fædrelandet, December 1816, Sammes Tredie Udgave af Stubs Samlede Digte, 1—2 H. og Kinchs Bidrag til Ambrosius Stubs samlede Digte. Ribe 1854 (aftrykt af et Skoleprogram for s. A.).

2) Om Margrete Lassons saakaldte Roman Den beklædte Sandhed see Wadskiærs Poet. Skueplads S. 68, og Nyerup, Nogle Linier om den beklædte Sandhed i Rahbeks Tritogenia, December 1828, S. 178. — En Robinsonade, Der dänische Aventurier, der skal være skrevet paa Dansk af en Mand i Jylland, oversat paa Tydsk af O. F. J. Jakobsen, udkommen 1751, omtales i Lessings Sämmtl. Schr. herausg. von Lachmann, aufs neue von Maltzahn, 3, 187.

3) See om Oplagene af allehaande Almuelæsning Werlauffs Antegnelser, første Udg. S. 92—96.

ring, da den ingen fandt i den hjemlige Poesi.[1] Men den mere dannede Klasse saae med Foragt ned paa denne Læsning, og dertil bidrog Holberg ikke mindst, der allerede i Peder Paars persiflerede dem og deres Indhold.[2] Den moderne Roman fik efterhaanden Indgang i de høiere Kredse, som Roselli, Clelie, Cleopatra, Faramond, og dem læste man i Begyndelsen paa Fransk.[3] Men da Læselysten udbredte sig, fandt Boghandlerne deres Fordel ved at forsyne Læseverdenen med danske Oversættelser. Fenelons Telemak blev oversat af Søren Dumetius (1727), men Asenath[4] og adskillige andre af ikke bedre Smag vedligeholdt deres Anseelse, indtil der omtrent fra 1740 indbrød to Romancykler, der truede med at kaste alle andre til Side: Robinson Crusoe (oversat af Engelsk 1744—45), Mønsteret for de utallige Robinsonader (hvoraf Oversættelser allerede begyndte 1728); og Pamela (oversat af Lodde 1743) der delte hele den læsende Verden, især den kvindelige, i Pamelister og Antipamelister. Fra den Tid af havde Romanen og lignende Digtning vundet

---

1) Wadskiær siger i sin Forandrings Skueplads ved Statuen paa Amalienborg:

> Ach, hvo er den ædle Ridder,
> Spørger nys ankommen Mø,
> Der saa strunk paa Hesten sidder,
> Som kan leve uden Hø?
> Er det Keiser Carl den Store
> Eller Roland, som vi Møer
> Daglig synge om i vore
> Psalmebøger i Korsør?

2) Peder Paars 4 B. 2 S. med tilhørende Anmærkning. jf. Nyerups Morskabslæsn. Fortalen, S. XXVII.

3) Falsters Satire Disse Tiders onde Optugtelse.

4) To Gange oversat i eet Aar 1711 (Nyerups Morskabsl. S. 175), og omtalt med Berømmelse af Wadskiær (Poetisk Skueplads, S. 67).

Sejr[1], hvor meget de tænkende Skribenter, eller de, der bildte sig ind at være det, end satte sig imod denne ny Strøm, der truede med at oversksylle Literaturen. Holberg taler i en af sine Epistler, hvor han skjemtende beskriver to Bibliotheker[2], om de ældre Romaner, og nævner iblandt de bedre Astræa, Dr. Fausti Historie o. fl.; men senere (1744)[3] dadler han, som den der overalt holdt af Natur, Pamela og deslige moralske Romaner for deres Affektation. Pamela er vel fuld af gode Sentimens, og viser Exempel paa Dyd og Ærlighed; men han finder dog ikke, at det er noget Mesterstykke, eller at man, saaledes som i England, kan rekommandere den paa Prædikestolen. „Det Portrait, som gives paa et Fruentimmers Dejlighed, hendes Bryste, Taille, ja de mange Kysse og Karesser, som omtales, ere ikke saadanne Materialier, hvoraf man kan tage Texter til Prædikener." „Det samme kan siges om de andre moralske Romaner; Karakterene ere gemenligen saa outrerede, at de passe sig heller paa Engle end paa Mennesker; alting er saa qvintessentieret og saa abstrakt, at Læseren isteden for bon sens erhværver en urimelig Affektation. Man kan derfor ikke raade meget til saadanne Bøgers Læsning; thi det er noget, som kan ikke alene gjøre en og anden udi sær, men endog en hel Nation grimacieuse." Eilschov udvikler hvad en Roman er, og tilstaar, at den kræver en stor Indbildningskraft og et muntert Vid; ja, „ingen uden en Filosof er i Stand til at gjøre en læsværdig Roman", skjøndt han ikke dermed vil sige, „at enhver Filosof duer dertil". „I gamle Dage havde vi, foruden gudelige Bøger, næsten intet andet end Skjønne

---

1) Hans Paus oversatte Barclaji Argenis og Le Sages Haltefanden 1716, o. s. v.
2) Epist. 240.
3) I Fortalen til Moralske Tanker.

Magdeloner, Apollonier, Syv vise Mestere o. s. v., men siden Sproget er blevet mere sleben, have vi faaet baade flere og bedre tildels, men det er Oversættelser. Asenaths Historie skulde kunne ansees for den første Prøve af den danske Veltalenhed i dette Slags Skrifter, men denne (Veltalenhed) er dog ikke ægte; Stilen er mangesteds tvungen, Sprogets Natur forvendt, og den eftertragtede Højtravenhed ikke sjelden opblæst. Oversætteren af Telemak har gjort sig Flid for at bringe Originalens Fuldkommenhed ind i sin Kopi, saavidt han kunde; men den veltalende Fenelon har ziret dette Skrift med saa mange rene Tanker og ædle Udtrykkelser, at det er fast umuligt at træffe dem alle. Iblandt de nyere, som bære Navn af Robinsoner, er den engelske den bedste, baade i Henseende til Stil og Materie. Disse tusende Dage, Nætter, Fjerdendel-Timer (1745—47) og kanskee i Fremtiden Minuter, Sekunder, hvo veed? ere mere Sager at falde i Søvn over, end at spilde nogen Natte-Vagt paa.[1]“ Saa libet var man endnu i Stand til at forstaa Tusend og een Nat.

Foruden Rosanie, som selv Wadskiær finder for spansk (fordi hendes Skjønhed beskrives saaledes: „Hendes Dejlighed blev de Smukkestes Skjønhed til en Mortification og Dødgjørelse“), Robinsonaderne o. fl. der omtales i Nyerups Morskabsl., kunne følgende bemærkes som Exempler:

Tvende Høye Personers Printz Floridans og Princesse Rosennalilia Deres Kierligheds Breve. Trykt Aar 1723. 4. (Hjelmstjernes

[1]) Eilschovs Philosophiske Breve (1748) S. 239—242. Den Tyrkiske Robinson gav Eilschov en Kritik over i selve det tredie Oplag 1750 (see Titelen i Nyerups Morskabsl. S. 221—222), og oplyser, hvor urimelige Sæder og Skikke ere: De gaa i Kirke i Ægypten; den westphalske Prins som Slave gaar med Paryk; Stilen er mere Westphalisk end Orientalisk. — See ogsaa den lange Afhandling om Romaner i Schønaus Lærde Fruentimmer, S. 939. og Wadskiærs Poetisk Skueplads, S. 67.

Saml.) Indledningen er to Blade i Prosa; Brevene i Alexandriner udgjør fire Blade. — Det var da en Slags Heroider.

Clarice Det er Dend for sin Dyd og Deylighed Priisværdigste Men derhos Ulyckfaligste Hertuginde af Miland, Oversat af det Franske Til det Danskes Sprogs Ære ved Chr. Larsen (Anden Oplag). Kbh. 1731. (Hjelmstjernes Saml.)

Stats-Roman, Hvilken under det eftertænkelige Levnets-Beskrivelse om Telemacho Ulyssis Søn forestiller, hvorledes Kongel. og Fyrstl. Prindser paa den artigste Maade til den retskafne Stats-Konst og Sæders Lærdom ere at anføre og ledsage (etc. etc.) Oversat af Søren Dumetius. Fire Dele. Kbh. 1727—28. Med en højtravende Tilegnelse til Friderich Christian Arve-Printz (etc.)

Pamela eller Den belønnede Dyd — Oversat af L. (Lodde). Fire Dele. Kbh. 1743—46. Tilegnet Gehejmeraadinde Holstein.

Schønau har oversat Antipamela eller Den opdagede falske Uskyldighed i Syrenes Bedrifter og Hændelser. Kbh. 1749. To Dele. Han omtaler den i sine Lærde Fruentimmer S. 950, hvor han siger, at Originalen skal være Fransk, han har oversat den af det Tydske, ikke af Engelsk. — Hans Oversættelse af Schuppii De listige og utroe Tieniste-Piger i deres listige Konsters Opdagelse hvorved de berige sig (etc. etc.) Kbh. 1752. m. K. skulde vel ogsaa være et kjøbenhavnsk Folkeskrift.

I det sidste Aarti af den Holbergske Tidsalder foregik en stor Forandring i Literaturen, hvilken vel tildels er en Følge af Omskiftningen i den europæiske Literatur, men nærmest en Virkning af Holbergs Skrifter. Man havde lært noget, som ingen forhen havde nogen synderlig Anelse om, at Erudition er een Ting og Gejst en anden. Holberg bemærker det selv, naar han taler om de gamle og de sidste Tiders Lærdom. „Medens Kritikken udi de lærde Sprog varede, saae man Mænd af overvættes stor Lærdom og saadanne, som den paafølgende Alder ikke haver kunnet fremvise; den ny Filosofi, som siden er kultiveret tilligemed de moderne Sprog, haver bragt den sidste Alders Mennesker udi anden Smag, saa at den gamle Erudition haver ophørt, og

i dens Sted er bleven mærket en mere fin Gejst og nøjere Skjønsomhed, saa at samme Alders Mennesker ere blevne mindre lærde, men mere skjønsomme." „De forrige anvendte deres meste Tid og utroligt Arbejde paa at forklare Autores og at rense dem fra Kopiistfejl, men bekymrede sig lidet om at hæve deres (egen) Gejst højere."[1] Hvad enten man nu vil kalde det en Fremgang ad den rette Vej eller en Afvej, saa vidt var det nu ogsaa kommet med os. Holberg vakte Sandsen for en ny Smag hos Folket, og havde i flere Retninger givet fortræffelige Mønstre. Han havde kastet Vrag paa den lærde Verden med alle dens Petitesser, og lagt for Dagen, at man ogsaa kunde skrive for menig Mand. Han havde viist, at det danske Sprog lod sig bruge, selv saadan som det var, i Smagsværker; saa meget mere maatte det da kunne uddannes. Den nærmeste Følge var en bestandig tiltagende Læselyst, endog hos Almuen, og da denne vilde have Næring, en hidtil aldrig seet Travlhed hos Skribenterne; ikke blot hos dem, der stræve for at uddanne sig selv og oplyse andre, men ogsaa hos dem, der kun stræve for at tjene nogle Skillinger, og indrettede deres Produkter derefter. Caspar Peter Rothe gjorde Historien til Almenlæsning; Eilschov vilde uddbrede Filosofien i populære Skrifter og rense Sproget. Stoffet og Æmnerne voxte, saa at man kunde tænke paa at holde Bog over Udbyttet. Folket fik Smag paa Rejsebeskrivelser og Romaner. Egedes Grønlands Beskrivelse havde god Afgang, og blev oversat paa fremmede Sprog; von Havens Rejse i Rusland ligesaa. Fremmede selv mærkede, at her var kommet et nyt Folk, en ny Literatur, der var i Opvæxt, en ny Ager, hvor de kunde være med at saa, altsaa tillige med at høste. Johan Elias Schlegel

[1]) Holbergs Epist. 306.

udgav sit Ugeblad, Der Fremde, og forberedte ved tydsk Prosa det danske Folk til at kunne fordøje Klopstocks Poesi. For tyve Aar siden skulde ingen have tænkt sig Muligheden deraf.

Paa adskillige Steder taler Holberg om denne Forandring, og er ikke synderlig fornøjet dermed. I Danmarks Stat 1729 klager han over Mangelen paa gode danske Bøger; tyve Aar derefter, i Udgaven fra 1749, føjer han til dette Sted en Anmærkning, at i disse tyve Aar har adskilligt forandret sig, thi nu skrives der igjen altfor meget. Han „glæder sig over, at han ved sit Exempel har sat unge studerende Personer i Aktivitet; men det er just ikke saadan Aktivitet han havde ønsket, med mindre man kan holde for, at et Lands Zirat bestaar udi Skrifters Mængde. Men saasom det af fornuftige Folk ansees hverken for Zirat eller Nytte, saa er udi denne Tilstand mere fornødent at bruge Kapsun og Tøjle end Sporer. Thi det synes at den store Mængde Bøger, saavel af Originaler, som af Oversættelser, sigter alene til at forfremme Boghandleres Næring og at være af den samme Natur, som den gamle Kram af Viser og Æventyr, som tjente til intet uden at fordærve Nationens Smag, bringe Studeringer til yderste Foragt, og at komme Boghandlernes Gryder til at kaage. Han fortænker ikke fattige Studentere i, at de ved deres Arbejde søge at fortjene en Haandskilling; men isteden for at oversætte Romaner, skulde de arbejde paa Traduktioner af gamle latinske og græske Autores, som os fattes, og derved øve sig saavel udi de lærde Sprog, som udi deres Modersmaal." Det er ikke den Vise, han kvad i Peder Paars. „Vore Skribentere, vedbliver han, som tilforn have været distingverede ved Modesti, gaa nu i fuld Galop til Charlatanerí. Ingen tager nu mere i Betænkning at agere Autor; ja, man har seet Haandværksfolk, ja indtil

norske Bønder, at kommentere over historiske og politiske Sager, saa at Staden, som tilforn har været plaget med Obstruktion, nu laborerer af Tarmeløb."[1] „Folkets Karakter har nu nærmet sig den engelske; før var det derimod et Folk, der ikke lettelig henfaldt til Extremiteter, men i alting gik en Middelvej. Paa nogen Tid har man hos dem seet, nu en stor Indolence, nu en Aktivitet i højeste Grad; nu Frygtsomhed, nu Charlataneri. For kort siden hørte de ilde formedelst Efterladenhed i at skrive Bøger, nu skjemter man med deres umaadelige Skrivesyge. For tyve Aar siden dandsede den hele Stad, saa at man maatte forskrive Musikanter; strax igjen blev fast den ganske Stad musikalsk, men ingen vilde dandse. Man haver een Tid seet Indbyggerne lystige som Kalve, en anden Tid ærbare og alvorlige som gamle Katte. Med Studeringerne er det gaaet ligesaa, nu have de haft eet Favoritstudium, nu et andet, og det alt udi Exces. For nogle Aar siden var næst Theologi det fysiske Studium det herskende paa Universitetet; nu er det ganske sat tilside og rent forglemt. Det hebraiske Sprog kom siden i Moden, og blev dyrket med saadan Iver, at hver anden Student var i Stand til at forestaa en Synagoge. En Tid lang vare studerende Personer befængede med en sælsom Sygdom, som bestod i at skrive Registere over Loven. Efter at denne Svaghed havde udraset, begyndte Staden at vrimle af Spectatores, og det udi saadan Mængde, at Folk ikke kunde ansee det uden største Forandring; og saasom denne Affekt fulgte strax paa den sidste store Komet, bildte mange sig ind, at det var en Virkning af samme Himmeltegn; thi isteden for at udenlands ethvert Rige eller Land kunde vise een Spectator, saa oprejsede sig deraf her een udi hvert Stadens

[1] Fortale til Heltindehistorier om Skribenternes Pligter.

Enes Spectatorer og Moralister
hedde, at enhvers Sigte var
Landet, men de paafølgende ind
dant ikke haver været nogens
Stridigheder omsider saa vidt,
ordenlige Processer, og det ved
spil, hvis sidste Scener termine
denne Skurren og udi disse Dis
for Staden, at paa samme Tid
stiftet, der ligesom med Symfoni
dæmpe den Fermentation, som St
Affekt er der dog, hvori Nationen
tige Periode haver ladet see en st
nemlig Rangsygen eller den saakald
det er og synes stedse at ville bli
studium." 1

Den ny Art Literatur, om hvi
er den folkelige Bladliteratur eller
(forskjellig fra den ældre Avisliterat
her bekymre os). Dens Forbille

af Der Patriot, og gjengive Indholdet af den.[1] Dette Slags Skrifter bidroge ikke til at rense Sproget; Oversætteren brugte ikke alene tydske Ord og Vendinger, som allerede vare i Brug, men føjede flere til (forsvendiskk, Frydtlighed, treflig, støde af Thronen o. desl.). Derpaa fulgte: Den Svenske Argus, Oversat paa Dansk (Kbh. fra Nr. 9 af med Aaret 1740. 4. Nr. 1—50) og Skyggen af den døde Argus (Kbh. 1741. 4. Januar til December.[2]) Her paavirkedes Sproget fra den anden Side (Absigt er ogsaa blevet til Affigt), og det ene maatte da bøde paa det andet. Endelig blev den engelske Spektator oversat af Peder Kraft: Spectator (Vol. I—II. Kbh. 1742 og 1743 paa Oversætterens Bekostning, Nr. 1—169, Martii 1710 til September 1711), hvori der er anvendt Omhu paa Sproget; derimod viser Oversætteren, at han ikke kjendte synderlig til Shakespeare.[3] Holberg omtaler disse Tidsskrifters Originaler: Den engelske Spectator er den bedste; den svenske Argus skal være en Imitation deraf, iligemaade den Hamborgske Patriot, hvilken af de nyere Spectateurs holdes for den bedste og grundigste.[4]

De danske hjemmegjorte Tidsskrifter gaa temmelig langt tilbage i Tiden, men Literaturens Historie skammer sig næsten

---

[1]) Der Patriot, udkommen i Hamborg 1720—26, i tre Bind, og paa ny 1738, udgivet af et Selskab, der nævnes foran den ny Udgaves tredie Bind, og af hvis Medlemmer de bekjendteste ere Filologen J. A. Fabricius og Digterne Brockes og Richey. (Efter D. Tilskuer 1798 Nr. 59—60.)

[2]) Oversætteren menes at have været en Student Johannes Hagerup, den første Oversætter af Niels Klim. (Werlauffs Hist. Noticer i Dorphs Overs. af N. Klim 1841. S. 301). jf. Grams Breve til Grev Rantzau i Odin Wolffs Journal, Marts 1810, S. 196.

[3]) I Nr. 45 oversættes: the ghost of Banquo ved: „den Aand i Banquo"; og i Nr. 57, hvor Othello nævnes, siges i Noten: „en slet Tragedie skreven af Shakespear, hvori Helten græder for sit Tørklæde, som var staalen." (jf. Tegnelser literariske, historiske og af blandet Indhold, i Minerva, August 1816, S. 158.)

[4]) Forberedelsen til Moralske Tanker, S. 11—12.

ved at give sig af med dem. Det ældste Maanedsskrift (af denne Art nemlig, uden at have politiske Meddelelser til Formaal) skal være Den Forkeerte Mercurius, hvoraf Bogtrykkeren Phønixberg udgav (1726—28) et Nummer paa et halvt Ark maanedlig, men som standsede ved Kjøbenhavns Ildebrand, da Officinet brændte.[1]

Den ældste Spektator er formodenlig Aristippus eller den Philosophiske Spectateur (Nr. 1–16. 1738. 4.)[2] Hvem den er af, veed jeg ikke. Indholdet, saavidt jeg kan forstaa noget deraf, er en sær filosofisk-moralsk Snak om Sæderne i den store Stad.

---

1) Holbergs Moralske Tanker S. 61. 65. Epist. 126. Nyts Materialier 1837 Nr. 113. Werlauffs Antegnelser, 1838, S. 309. Werlauffs Uddrag vise, at selv disse elendige Skrifter kunne have noget Værd med Hensyn til Sædernes Skildring. I Den forkeerte Mercurius (1726, Nr. 10 og 1727, Nr. 1) averteres Phønixbergs Det nye indrettede Thee- og Kaffee-Huus (1726—27), hvoraf de to første Nummere findes i Universitetsbibliotheket. jf. Werlauffs Antegnelser, S. 314. Titelen paa dette meget sjeldne Skrift er: Det nye indrettede Thee og Caffee-Huus, opfyldt Med lystige Choser, artige Infald, Sindbilleder, Ordsprog, Historier, og atskillige Merckverdige Hendelser (etc. etc.) Trykt i det Aar Da mand efter Nyt begierlig var. Nr. 1 indeholder: De Bedragne Bedragere. De Lysthavende til Lystig Tidsfordriv opsat af en Plaisier-Pen. I Nr. 2 findes: Lacrymæ crocodilinæ det er Hiertebreckende Taare over (etc.) Innocentium Pave (etc.) fordansket af Bertel Kierstin. (I Alexandriner). I Hjelmstjernes Saml. (1749. 4.) findes Den lystige Fama af dend Narriske Verden (etc.). Kbh. 1728. 4. Fire Blade, som er andet Nr. af et Ugeblad. Tilkjøbs hos Phønixberg. Det kan ikke høre til Den forkeerte Mercurius, da denne er i Oktav. Et andet Ugeblad Den nyttige danske Tidsfordriv 1728, som findes i Hjelmstjernes Samling, skal jeg omtale ved Holbergs Niels Klim.

2) Fuldstændig: Aristippus eller den Philosophiske Spectateur udi Moralske Reflectioner over Verdens fordærvede Sæder, Under een Samtale imellem Misocosmo, Eusebio og Aristippo selv. Ugentlig forestillet. Fra 17 Maj til 23 August 1738. Hos Groth. Enden paa sidste Blad er: „Beslutning paa dette Qvartal og sagtens paa Bladet.“

Jørgen Ris (f. saavidt vides 1716) var, efter Worm, i nogen Tid Hører i Latinskolen i Nykjøbing paa Falster; men han maa i saa Fald i det seneste i Begyndelsen af Aaret 1744 være kommen tilbage til Kjøbenhavn, da han begyndte sin Spectator i Maj d. A.; først i Aaret 1745 blev han Fuldmægtig hos Byfogeden i Kjøbenhavn, Justitsraad Lorenz Fischer. I December 1748 blev han Højesteretsadvokat; men døde den 2 Oktober 1749 meget hastig; hans Bryllup var berammet til den næste Dag. Han blev begraven paa den søndre Side af vor Frue Kirkegaard.[1] Det er alt hvad der om ham vides. Ved sit Ugeskrift Den Danske Spectator Samt Sande- og Granskmings-Mand (Kbh. 1744—45. 4. Nr. 1—52, Maj 1744 til Maj 1745) og Den Danske Anti-Spectator eller Een for Alle imod Den Danske Sandemand (paa Vers. Kbh. 1744—45. 4. Nr. 1—45)[2] vakte han megen Opsigt, da Forfatteren var ubekjendt og tog saa stærkt paa. „En Person, siger Holberg, der kalder sig den danske Sandemand, erklærer ved et Patent sit Fædreneland Krig og udi i sit første Ark giver tilkjende, at ville bestride disse Rigers Udyder og at to sine Brødres Hoveder, hvortil han mener sig at være berettiget og kvalificeret, efterdi han af Erfarenhed haver erhvervet sig Kundskab om Verden. Han siger ogsaa rent ud, at han undertiden vil sigte paa visse Personer, men alene spare deres Navne. Alle spilede Øjne over dette Manifest, der var forfattet med en ugemen Myndighed og Assurance; men denne Frygt sagtnedes snart, da man saae, at disse Fædrenelandet tillagte Laster vare saa-

---

[1]) D. Digtek. Hist. 4, 352, og en skriftlig Antegnelse med en ældre Haand i Kolderup-Rosenvinges Exemplar af Den danske Spectator, som han tillod mig i sin Tid at tage Afskrift af. Fødselsaaret 1716 var tilsat med Blyant.

[2]) Hos Berling.

gyndelsen baade Publikum og
udgivet en Del Nummere af den
han selv den rimede Antispectato
nok til at ansee for to Personer h
samme. „I sine moralske Bemæ
førte han sig op med en Catonis
men i sit poetiske Gjensvar, ka
han en komisk Person, lig en R
forma raillerede med sin egen P
fik at vide hvem Forfatteren var,
„Da han i Førstningen levede i
og ingen anden synderlig kjendte
læste med Højagtelse,[3] saa længe n
med høje Tanker om deres Aut
Holberg, snart paa Rostgaard; m
bekjendt, en fattig Student, foran
faldt af de forudfattede høje Tank

---

[1]) Fortale til Heltindehistorier.

[2]) Højberg, Fortalen til Holbergiana

Imod den danske Spectator opstod, især paa den Wolffske Filosofis Vegne, Den Danske Spectators Philosophiske Spectator (Nr. 1-8. Kbh. 1744—45. 4.), hvormed sædvanlig er forbundet Svaret af Ris: Betænkninger over den Danske Spectators philosophiske Spectators Udkomne Fem Ark. Om den siger Holberg: „Den tredie Skribent (thi han ansaae Forfatteren til den danske Spectator og til Antispectator for to, skjønbt han var ikke langt fra at mærke Identiteten) kaldte sig den Philosophiske Spectator. Udi hans Blade er mere Koldblodighed, men mindre Gejst end udi de andres; og kan man sige, at den gode Mand havde gjort bedre i at blive hjemme, end at exponere sig unge og stridbare Skribenters haarde Kritikker, hvilke han burde have ventet sig, skjønbt ikke i den Grad, helst saasom han ingen provocerede, men tværtimod ligesom tilbad sig Fred af de andre."[1] Forfatteren skal have været Jakob Graah eller Graae, som har udgivet sine Poesier i Poetisk Tidsfordriv (Kbh. med Imprimatur af J. P. Anchersen 1751) og døde som Skibspræst paa en Rejse til China.[2] Ris tog ham strax i Skole; Thomas Clitau forsvarede ham og begyndte en poetisk Fejde med Antispectator, som tilsidst kaldte Clitau:

> En mageløs Poltron, et Vunderværk paa Jorden,
> Et corpus juris og en styrke-prydet Helt,
> En Philosoph, Pedant der große von der Welt (etc.)[3];

blev denne Danske Spectator blandet med Holberg, og Nyerup anfører under Riis, at den Danske Spectator udkom paa Hollandsk under Titel De deensche Spectator van L. Holberg. Amsterd. 1747. To Dele; men dette Skrift er Holbergs Moralske Tanker.

[1]) Holbergs Fortale til Heltindehistorier.

[2]) Hverken hos Worm eller Nyerup findes Den philosophiske Spectator anført under Graah, men at han var Forfatteren bemærkes i en Anmærkning til Der Fremde, 1 Stück (J. E. Schlegels Werke 5, 15), kun at Navnet er fejlskrevet Jacob Grach, saa han er blandet med Peder Grach, Rektor i Christiansand.

[3]) See Spectator, Nr. 13, Antispectator Nr. 20. 23. 41. o. fl.

der fandtes ogsaa en bedre M
ſchow, Præſt i Birkerød, ſkrev
og velmeent Brev til den Danſke
hvorpaa fulgte Kierligt og Veln
Brev til den Danſke Sande-Ma
ſkrevne med Alvor og Sindighe
ninger ſaavel til Tidens Tilſtan
Tænkemaade. Treſchow ſvarede
en vis fornemme Herre, hvorud
paa Anonymi Kierlige og velment
forſvarede ſine Yttringer om de
Endelig haves Een Faders Sidſ
dent, Hvori han raader hanne
Spectators Brev til den unge P
er Spectators Nr. 44. Efter
Chriſtian Chriſtopher Renberg, ſ
været Provſt; men det er vanſke
Begyndelſen til Enden den tørre
kan foreſtille ſig, og burde maaſk
kun findes i et Exemplar af Danſ

Riis begyndte et andet Ugeskrift: Den Politiske Tilskuere (Kbh. 1745. 4. Nr. 1—9). Holberg bemærker derom, efter at have omtalt, at Forbittrelsen imod Sandemanden blev endnu større, da man fik Personens Stand og Kvalitet at vide: „Og begyndte Folk for Alvor at spile Øjne, da han foretog sig at skrive den Politiske Spectator, hvorudi han foregav sig at ville efterforske, hvordan tilgik udi Kongers og Fyrsters Kabinetter, item at examinere Statsfejl og Ministres Opførseler.“[1] Af den politiske Tilskuer „kom kun ni Stykker efter dansk Løsning; thi den samme Kontrapart (Elitau) gav ham en Salve igjen af tre Gange ni Stykker og derover, saa han maatte retirere“.[2] Dermed maa sigtes til Elitaus Dubia imod den Politiske Spectator. (Kbh. 1745. 4.) Men ingen af disse Skrifter findes.[3]

Endelig begyndte han paa: Exegetiske Betænkninger over vigtige og vanskelige Steder i det Ny Testamente. (Kbh. 1745. 4.) hvoraf der kun udkom et Par Stykker. „Dette Skrift begyndte at udkomme under Navn af et Selskab, men For-

---

dels lærde Vers, kaldet Venlig Afsked med den Danske Spectator, af en Wen, det er Wadskiær, der nævnes som Autor dertil i Eilschovs Philosophiske Anmærkninger over Forlibte Daarligheder, og desuden er kjendelig nok.

1) Holbergs Epist. 478.

2) Høiberg i Fortalen til Holbergiana.

3) Derimod findes indført i Lærde Efterretninger for 1745. Nr. 43 og 44: Dubia imod de Hrr. Politiske Tilskueres Betragtninger, indsendt af en Ubekjendt. Det er i alt 12 Dubia (som ikke kan være ovennævnte Tidsskrift af 27 Stykker) og Indholdet er historisk, kun nogle Rettelser til Steder af Polit. Tilsk., der citeres. Det første Dubium er Om Conrad den Første var af Svaben? De bedste og fornuftigste Skribentere sige, at han var af Frankenland. Det tolvte Dubium er Om der ere de i Tyskland, som holde Maaltid fire Gange om Dagen, alene at de kan faa deres Korn opædt? Han kan ikke tro, at de æde fire Gange om Dagen af den Aarsags Skyld. Bønderne hos os i nogle Provinser æde fex Gange om Dagen, men ikke for at faa deres Korn ædt.

fatteren var ogsaa Ris. Det blev stærkt rost og stærkt lastet, eller snarere kvalt i Fødselen, forbi det paa sine Steder blev haardt antastet, for heterodox anseet, og følgelig kjendt uværdigt til at faa det venerabile imprimatur paategnet."[1] Heller ikke noget af dette Skrift har jeg kunnet opdage; det har rimeligvis været det første fritænkende.

Den danske Spectator er det første Tidsskrift af nogen Værd, Forløber for Rahbeks Danske Tilskuer. Ihvor langt de end ligge fra hinanden, have de dog samme Tendens: at moralisere og satirisere over deres egne Dages Misbrug. I sin Tid har det været underkastet megen Kritik, især af Holberg, Høiberg og i Ugebladet Der Fremde; derefter synes det at være aldeles forglemt, saa at Rahbek kunde sige derom imod Enden af Aarhundredet, at det var „saa ubekjendt, som om det kunde være en god Bog skrevet 1798 af en udenvelts eller unævnt Forfatter eller trykt med latinske Bogstaver."[2] Holberg siger selv, at han kun løseligen har gjennemløbet en Del deraf, ellers vilde han ikke have udhævet, at det kun angriber Laster, som ti Gange mere have gaaet i Svang i gamle Dage, „hvilket der dog ikke kunde være saa meget at sige paa, thi en god Vise kan ikke kvædes for ofte, og er derfor troligt, at hvis Autor havde ikke skrevet med den Myndighed, skulde der være faldet mildere Kritikker over Skriftet". Naar han fremdeles bemærker om Spectator (den i Prosa), at „saasom adskillige have mærket, at udi hans Blade overalt findes mine Tanker og Talemaader, saa have de ikke taget i Betænkning at tillægge mig samme", saa vidner det om, at Skriftet maa have haft noget af hans Gejst, siden man troede at gjenkjende ham deri, og maa tillige have behandlet nogle af

---

[1]) Høiberg i Fortalen til Holbergiana.
[2]) D. Tilskuer 1798, Nr. 104, den 31 December.

Tidens Daarligheder, som netop han gjorde til sit Øjemærke.[1] Holberg har ogsaa, selv ved en flygtig Læsning, mærket, at „Autor fører en pyntet Stil, og at han haver betjent sig af adskillige gode Bøger“. En Fejl var det vist nok, at Spectator selv gav tilkjende, at han vilde sigte paa Personer; derfor høstede han slet Tak. „Om han ved sine Karakterer sigtede paa visse Personer, siger Holberg, skal jeg ikke kunne sige; vist nok er det, at ingen holdt ham fri derfor“. Deri delte han da Skjæbne med Holberg. Højberg siger, at han selv kan være Vidne til, at han „i Begyndelsen skrev alene for at tjene Livs Ophold, og at hans Fattigdom var den første drivende og bevægende Aarsag dertil“ (siden dreves han da i alt Fald af ædlere Bevæggrunde)[2], men berømmer hans „opvakte Hoved“, og mener, at Spectator godt kan staa ved Siden af Hamborger Patrioten, den Engelske Spectator og den Svenske Argus, thi „han har flere reelle Ting, trakterer Moralen mere solide, havde mere Fantasi, og var fuldkommen skabt til at satirisere“. Schlegel alluderer tydelig nok til denne Spectator, og da han begyndte omtrent da den anden hørte op, saa er det naturligt, at han just kastede Vrag paa disse „mürrische Betrachtungen“, disse „mürrische Leute“, som han saae bleve optagne saa ilde.[3] Naar vi nu læse denne Specta-

---

1) Ogsaa i Sverrig ansaae man det for utvivlsomt, at Holberg var Forfatteren. I Lärda Tidningar för 1745, Nr. 16, hedder det i Anmældelsen deraf: „Den, som hast tilsälle at läsa aldrig så litet deraf, kan lätt finna igen des kloka och lärde uphofsman“, nemlig Forf. til Danmarks Historie, Komedierne, o. s. v.

2) I Slutningen af Nr. 28, da han saae det vilde komme til Strid, siger han: „Vidste jeg, at man sigtede til intet uden at betage min Forlægger sin liden Fordel, skulde jeg strax være færdig at nedlægge Pennen, for ikke at gjøre Fædernelandet til en Stridsplads.“

3) Han kunde kalde sit Blad Ulysses efter den store Folkekjender. „Dieser Titel würde sich wenigstens so gut dazu schicken als der

tor, saa bør vi billig betænke, at Tidsskriftets Natur fører det med sig, at det vil læses enkeltvis, ikke paa een Gang; det vil strax vise sig, at Forfatteren gaar frem med Alvor, og at her som oftest mangler det ypperligste Krydreri, Holbergs Lune og tørre Vid; men ikke desmindre fortjener dette Skrift at drages frem paa ny, forbi det fører os ind i hin Tid ved sine Betragtninger over Opdragelsen, Foragten for Modersmaalet, Pedanteriet o. s. v. og Sæderne. Ligesom Falster er et Komplement til Holberg, saaledes er det et Komplement til dem begge.

See f. Ex. Nr. 2. Den retskafne Patriot. — „Posthumus, der i 26 Aar har bortsat sin Tid ved at føre Stang-Lygten paa en Karosse, mener ingen i Staden at have gjort sig mere meriteret til et Embede, der udfordrer den habileste Betjent, stormer derfor med idelige Ansøgninger om det samme" (etc.) — „Dem, der stedse gaa med ny Forandringer i Hovedet, og een Dag kan være frugtsommelige med 15 Projekter, der alle gaa ud paa egne Fordele" (etc.) — „Hvo kand uden Væmmelse see Forældre, endog af den nedrigste Stand, der skamme sig ved at lade deres Børn oplære i Fædernelandets Sprog? De mene, at deres Religion duer intet, med mindre dens System er forfattet i et fremmet Sprog, og naar nogen maatte blive dem forestillet som Lærere for deres Børn, bliver dette Spørsmaal uden Tvivl det første: Forstaar han fremmede Sprog?" (etc.) — „Jeg vil lade andre dømme, hvorvidt de kan siges at handle patriotisk, der tillade, ja vel nøde deres Børn at gjøre lange og kostbare Visiter til fremmede Steder. Erfarenhed lærer, at det gaar med de fleste af slige Pilegrime, som de unge Kalve, der, naar de lades ud af Baasen, slaa bag op. I deres Fraværelse har de prostitueret Nationen, og naar de komme tilbage, prostituere de sig selv." — Nr. 6

Titel eines Spectators oder Zuschauers oder, wenn man so will, eines Bemerkers zu den mürrischen Betrachtungen eines Mannes, der die Fehler seines Vaterlandes bekriegen will". See ogsaa Nr. 6 (11 Maj 1745) om de „strenge Prediger der Tugend und mürrische Leute", der ikke vil forbedre Menneskene men udlade sin Galde, o. s. v.

om Moden, la Coutume. — Nr. 8 i Forbigaaende om Sproget: „Det kan ej med Billighed regnes mig til Last, om jeg ofte støder mig over dem, der ej skamme sig ved at æde af Fæderne-Landets Grøde, at lade sig lønne med Fæderne-Landets Mynt, men skamme sig ved at tale Fæderne-Landets Sprog og at blive ved Fæderne-Landets Simplicité (etc.) See ogsaa Nr. 44, hvor han i et Brev til en ny Gejstlig siger: „Fald ikke i Forundring, om jeg beder Eder at lægge Vind paa Eders Moders Maal; Erfarenhed har lært mig, at en stor Del iblandt de gejstlige Oratores end ikke ere i Stand til at tale deres Fæderne-Lands Sprog. Som mange iblandt dem idelig hænge i Tydske Postiller, saa skeer det lettelig, at de forvende Fæderne-Landets Tungemaal, og opfylde det med adskillige fremmede Ord, der ofte gjøre hele Meninger i deres Prædikener til en mørk Tale for en ensoldig Tilhører. — Nr. 10—11. De lærde Narre, Pedanterne (et rigt Emne) — „Jeg maatte spørge: Hvortil tjener de mange Aars Skole-Gang? Skulde det ikke være muligt, at velskikkede Hoveder i meget kortere Tid kunde absolvere de Sager, paa hvilke de i Skolerne maa anvende den bedste Tid af deres Alder, naar deres Underviisning blev taget paa en anden Fod" (etc.). Vore Skolemænd kunne maaskee endnu have godt af at overveje hans Bemærkninger. „En Lærling, siger han, kan ikke faa Sted i den øverste Leidse, førend han har bebyrdet Hukommelsen med al Verdens Glose-Bøger. Kan han ej fra Begyndelse til Ende recitere Grammaticam Philippi, kan han ej oplæse en Regel med alle sine Ord og Exempler, ej færdig udrede sig af de utallige Exceptioners, Observationers, Anomaliers og Elegancers Labyrinther, holdes han for endnu intet at have lært" (etc.) I Nr. 11 omtales Metaphysica og Rasmus Berg i Komedien. Her findes ogsaa i en Anmærkning Bidrag til den gejstlige Veltalenheds Historie, der skulde have været bemærkede ved den, thi han siger, at de ere tilforladelige og autentique. — Nr. 22 Kjærlighed til Dyden (De Lærde og Gejstlige). — Forsøg til en Velindrettet Dedication. o. s. v. — Nr. 48. Forslag til Afgift af Laster, Bedragerier og Moder. (For enhver naragtig Kompliment 2 ß, for enhver Hat under Armen i Vinterens Tid 2 ß, for ethvert Skjørt med Overedoner over 8 Alen bredt 4 ß. Det hele vil indbringe henved 700000 Daler, som jo nok kunde være værd at tage med). —

[illegible] Natur fører [illegible] paa een Gang; [illegible] gaar frem med Alvor, [illegible] nedrigste Kræmmeri, Hel- [illegible] fortjener dette [illegible] fører os ind i din [illegible], Foragten for [illegible] Extreme. Ligesom [illegible]. Maaledes er det et [illegible]

[illegible] — „Posthumus, [illegible] Tung-Lygten paa [illegible] mere meriteret [illegible] Regent. Kommer derfor [illegible] — „Den, der stedse [illegible] og een Dag kan være frugt- [illegible] Fordele“ (etc.) — „[illegible] endog af den nedrigste Stand, [illegible] opfostre i Fædrene- landets Sprog.“ [illegible] med mindre [illegible] Sprog, og naar nogen maatte [illegible], bliver dette Spørgs- maal [illegible] Sprog?“ (etc.) — „[illegible] at handle patriotisk, [illegible] lange og kostbare [illegible] [illegible] gaar med de [illegible] naar de lades ud [illegible] har de prostitueret Na- [illegible] de sig selv.“ — Nr. 6 [illegible]

om Moden, la Coutume. — Nr. 8 i Forbigaaende om Sproget: „Det kan ej med Billighed regnes mig til Last, om jeg [illegible] mig over dem, der ej skamme sig ved at æde af Federne=Landets Grøde, at lade sig lønne med Federne=Landets [illegible], men [illegible] sig ved at tale Federne=Landets Sprog og at [illegible] Landets Simplicité (etc.) See ogsaa Nr. 44, hvor han [illegible] til en ny Geistlig siger: „Fald ikke i Forandring, [illegible] Eder at lægge Vind paa Eders Moders Maal; [illegible] mig, at en stor Del iblandt de geistlige [illegible] Stand til at tale deres Federne=Lands Sprog. [illegible] dem idelig hænge i Tydske Postiller, saa [illegible] vende Federne=Landets Tungemaal, og [illegible] mede Ord, der ofte gjøre hele [illegible] en mørk Tale for en enfoldig [illegible] lærde Narre, Pedanterne (et rigt [illegible] Hvortil tjener de mange Aars [illegible] ise muligt, at velskikkede Hoveder i [illegible] ese, Sager, paa hvilke de i Skolerne [illegible] deres Alder, naar deres Undervisning [illegible] isvis; Vore Skolemænd kunne maaske [illegible] Skrifter Bemærkninger. „En Lærling, [illegible] te dertil; overste Leidse, forend han har [illegible] Glose=Bøger. Kan han ej [illegible] maticam Philippi, kan [illegible] Erik den Femte, og Exempler, ej færdig [illegible] forfattede Forteg= vationers, Anomaliers og [illegible] er ingen Diogenes endnu intet at have [illegible] nes. Derimod findes og Rasmus Berg i [illegible] Kbh. 1751. 4. bestaaende [illegible] rag til den geistlig [illegible] af en Beslutning, samt et [illegible] have været [illegible] nnedtlige Mercurius, som [illegible] iende Avis. Kbh. 1751. 4. [illegible] gge hos Christian Esmarch. [illegible] Den skiemtende Avis er af

[illegible] Spectatrice Danoise 1749, der [illegible] Tidsrum.

[illegible] llerts Fabler, der først udko[illegible] [illegible] paa en original Samling

tor, saa bør vi billig betænke, at Tidsskriftets Natur fører det med sig, at det vil læses enkeltvis, ikke paa een Gang; det vil strax vise sig, at Forfatteren gaar frem med Alvor, og at her som oftest mangler det ypperligste Krydreri, Holbergs Lune og tørre Vid; men ikke desmindre fortjener dette Skrift at drages frem paa ny, forbi det fører os ind i hin Tid ved sine Betragtninger over Opdragelsen, Foragten for Modersmaalet, Pedanteriet o. s. v. og Sæderne. Ligesom Falster er et Komplement til Holberg, saaledes er det et Komplement til dem begge.

See f. Ex. Nr. 2. Den retskafne Patriot. — „Posthumus, der i 26 Aar har bortsat sin Tid ved at føre Stang-Lygten paa en Karosse, mener ingen i Staden at have gjort sig mere meriteret til et Embede, der udfordrer den habileste Betjent, stormer derfor med idelige Ansøgninger om det samme" (etc.) — „Dem, der stedse gaa med ny Forandringer i Hovedet, og een Dag kan være frugtsommelige med 15 Projekter, der alle gaa ud paa egne Fordele" (etc.) — „Hvo kand uden Væmmelse see Forældre, endog af den nedrigste Stand, der skamme sig ved at lade deres Børn oplære i Fædernes-Landets Sprog? De mene, at deres Religion duer intet, med mindre dens Systema er forfattet i et fremmet Sprog, og naar nogen maatte blive dem forestillet som Lærere for deres Børn, bliver dette Spørsmaal uden Tvivl det første: Forstaar han fremmede Sprog?" (etc.) — „Jeg vil lade andre dømme, hvorvidt de kan siges at handle patriotisk, der tillade, ja vel nøde deres Børn at gjøre lange og kostbare Visiter til fremmede Steder. Erfarenhed lærer, at det gaar med de fleste af slige Pilegrime, som de unge Kalve, der, naar de lades ud af Baasen, slaa bag op. I deres Fraværelse har de prostitueret Nationen, og naar de komme tilbage, prostituere de sig selv." — Nr. 6

Titel eines Spectators oder Zuschauers oder, wenn man so will, eines Bemerkers zu den mürrischen Betrachtungen eines Mannes, der die Fehler seines Vaterlandes befriegen will". See ogsaa Nr. 6 (11 Maj 1745) om de „strenge Prediger der Tugend und mürrische Leute", der ikke vil forbedre Menneskene men udlade sin Galde, o. s. v.

om Moden, la Coutume. — Nr. 8 i Forbigaaende om Sproget: „Det kan ej med Billighed regnes mig til Last, om jeg ofte støder mig over dem, der ej skamme sig ved at æde af Fæderne-Landets Grøde, at lade sig lønne med Fæderne-Landets Mynt, men skamme sig ved at tale Fæderne-Landets Sprog og at blive ved Fæderne-Landets Simplicité (etc.) See ogsaa Nr. 44, hvor han i et Brev til en ny Gejstlig siger: „Fald ikke i Forundring, om jeg beder Eder at lægge Vind paa Eders Moders Maal; Erfarenhed har lært mig, at en stor Del iblandt de gejstlige Oratores end ikke ere i Stand til at tale deres Fæderne-Lands Sprog. Som mange iblandt dem idelig hænge i Tydske Postiller, saa skeer det lettelig, at de forvende Fæderne-Landets Tungemaal, og opfylde det med adskillige fremmede Ord, der ofte gjøre hele Meninger i deres Prædikener til en mørk Tale for en enfoldig Tilhører. — Nr. 10—11. De lærde Narre, Pedanterne (et rigt Æmne) — „Jeg maatte spørge: Hvortil tjener de mange Aars Skole-Gang? Skulde det ikke være muligt, at velskikkede Hoveder i meget kortere Tid kunde absolvere de Sager, paa hvilke de i Skolerne maa anvende den bedste Tid af deres Alder, naar deres Undervisning blev taget paa en anden Fod" (etc.). Vore Skolemænd kunne maaskee endnu have godt af at overveje hans Bemærkninger. „En Lærling, siger han, kan ikke faa Sted i den øverste Leidse, førend han har bebyrdet Hukommelsen med al Verdens Glose-Bøger. Kan han ej fra Begyndelse til Ende recitere Grammaticam Philippi, kan han ej oplæse en Regel med alle sine Ord og Exempler, ej færdig udrede sig af de utallige Exceptioners, Observationers, Anomaliers og Eleganceers Labyrinther, holdes han for endnu intet at have lært" (etc.) I Nr. 11 omtales Metaphysica og Rasmus Berg i Komedien. Her findes ogsaa i en Anmærkning Bidrag til den gejstlige Veltalenheds Historie, der skulde have været bemærkede ved den, thi han siger, at de ere tilforladelige og autentique. — Nr. 22 Kjærlighed til Dyden (De Lærde og Gejstlige). — Forsøg til en Velindrettet Dedication. o. s. v. — Nr. 48. Forslag til Afgift af Laster, Bedragerier og Moder. (For enhver naragtig Kompliment 2 ß, for enhver Hat under Armen i Vinterens Tid 2 ß, for ethvert Skjort med Overedoner over 8 Alen bredt 4 ß. Det hele vil indbringe henved 700000 Daler, som jo nok kunde være værd at tage med). —

Nr. 50. Forslag til et Magazin eller Seminarium for theologiske Kandidater. — Nr. 51. Den Lærde og Haandværksmanden. (Deslige Nummere maa læses i Sammenhæng). — Nr. 52. Konversationssproget. Madame Caja udi sit Sprog bedømmer Spectator: „Jeg vilde gjerne vide hvad den gode Spectator havde at erindre i sit sidste Stykke; ma chere soeur har vel hørt at en Sot ugentlig udgiver et Charteque, hvor han lader det være sin største plaisir at divertere sig med at censurere godt Folk og moralisere over deres Levemaade og Oeconomie; man har en verité saa meget mere Raison til at irriteres over hans Reflexioner, som han convojerer sine sentimens med adskillige piquantes raillerier, og sans rime et raison inveherer sig endog paa Folk af Distinction; vraiment, ma chere soeur, sligt burde saameget mindre tolereres, som man tilforn ikke nær saa meget har bekymret sig om andre; jeg for min Person har ma fois fundet mig afskildret med veritables coleurs, og Sande-Manden har ikke baaret mindste estime for mit Kjøn; det er visselig en grov Karl, og efter mit ringe jugement bliver den aldrig en honet homme, der ikke udelader saadanne pensées af sine Skrifter, hvorved en og anden kan finde sig fornærmet og læderet; jeg tænkte, at Spectators Blade skulde blive divertissante, og at man ved sit Thee-Bord kunde have en amusement af at læse om Mand-Folkenes absurde Conduite, men jeg er siden bleven informeret om andet, og jeg contesterer med største assurance, at hvis jeg havde mindste puissance, skulde jeg af yderste Kræfter laborere paa dette impertinente og insupportable Skrifts Confiscation." (Det er altsammen eet Punktum). Saaledes talte man den Gang. Hvis nogen skulde finde det latterligt, saa bør han læse visse Spalter af Fædrelandet for de sidste Aar, for at see, at saaledes skrive vi endnu. Tingen er den samme.

Der har endnu været flere Spectatorer i Gjære; thi Holberg vedbliver: „Det fjerde moralske Ark, hvoraf jeg ikkun haver seet en Del udi Manuskript, førte Titel af Diogenes. Det samme er endnu ikke (1745), som mig er bekjendt, kommet for Lyset; derudi fandtes alene Diogenis Grovhed, men intet af Diogenis Gejst." Og „man hørte derforuden tale om poetiske, juridiske, theologiske Spectatorer

og andre, som vare udi Arbejde, saa at Folk omsider begyndte at frygte, at der vilde opreise sig Sandemænd udi hvert Stadens Kvarteer, ja at der vilde blive ligesaa mange Spectatores om Dagen, som Vægtere om Natten. Nogle af dem bleve siden trykte[1], men de ere mig ganske ubekjendte, tilligemed nogle Spectatricer[2], som endnu siges at være udi Arbejde."[3] Til denne forventede Frugtbarhed sigter ogsaa den Danske Spectator (i Slutningen af Nr. 28), da den Philosophiske Spectator var begyndt: „Den Danske Spectators Philosophiske Spectator, et sælsomt Navn! Man kan vel med Tiden vente den Politiske, Theologiske, Polemiske, Malabariske Spectator, saa at det Ord Spectator skal sælge ethvert Skrift. Titeler kan man aldeles ikke antage for tilforladelige Vidnesbyrd om Bøgers Godhed. Enhver Vise har en kjøn Titel, og disse Ord: meget fornøjelig at læse, skaffe Kræmmerne brav Penge."

Publikum havde faaet Smag paa at nyde portionsvis; deraf benyttede Forfatterne sig, og der fremkom andre Skrifter som periodiske, end dem, der egenlig vare bestemte dertil; dette var endog Tilfældet med Oversættelser.[4]

---

[1]) Om Diogenes sf. D. Digtek. Hist. under Frederik den Femte, S. LVIII. I den af Cancelliraad Fabricius forfattede Fortegnelse over den danske Bladliteratur findes der ingen Diogenes eller noget andet Blad, som her kunde menes. Derimod findes der et Ugeblad, Den Skiemtende Avis. Kbhh. 1751. 4. bestaaende af et Indledningsark, af Nr. 1—28, og af en Beslutning, samt et dertil hørende Maanedsblad, Den Maanedtlige Mercurius, som medbringer Nye Critiqver over den Skiemtende Avis. Kbh. 1751. 4. For den første til sjette Maaned. Begge hos Christian Esmarch. Men de ere uden mindste Værd. Den skiemtende Avis er af Niels Prahl.

[2]) Han mener vist nok Beaumelle's Spectatrice Danoise 1749, der nærmere skal omtales i næste Tidsrum.

[3]) Fortalen til Heltindehistorier.

[4]) f. Ex. Loddes Overs. af Gellerts Fabler, der først udkom arkevis 1751. Som Ugeblad udkom ogsaa en original Samling af Fabler,

(f. i Kjøbenhavn 1706), der
da han længe forgjæves havde
aldeles, og fra 1743 til sin D
mere og mere paaskjønnet, at be
ypperlige Oversættelser. Forude
og flere franske Skuespil oversa
Daarskabs Berømmelse (1745),
tiltrækkende ved Anmærkningerne
lerts Fabler, Bikuben eller And
gyndte som Ugeblad, o. fl. Forl
og Frænder, men vel beredt til
sine sidste Dage i den bekjendte Bog

---

der siden findes under et: Afbstill
Aletheia. Kbh. 1752. (Büschings
[1]) Af M. Foske haves: Hemmelig Eft
sidste Villie Og Hr. de Voltaires
Büschings Nachrichten, 2, 152).
[2]) See D. Digtek. Hist. 4, 428. Da
til Suhm 1755. (Suhms Saml.

Anden Afdeling.

Ludvig Holberg.

7. Forberedelse. Skrifter om Holberg.

Et Forsøg paa at stille Holberg ind i Midten af sin Samtid mislykkedes. Det havde maaskee været godt at see denne Samtid for sig saaledes som den var før 1720 og saaledes som den blev efter 1740; men Stoffet splittedes derved ad i mindre Grupper, som det næsten var umuligt at give Sammenhold. Ved Omarbejdelsen deltes Tidsrummet i tvende Dele: Holbergs Samtid og Holberg selv. Ved at have den første for sig under et, vil man være i Stand til at bedømme dens Ejendommeligheder, hvorledes den enten, næsten bestandig aftagende, fortsætter det forrige Tidsrums Virksomhed, eller ligesom ud af sig selv fremskyder ny, men yderst svage, Spirer til en ny Udvikling. Det var maaskee ogsaa et lykkeligt Instinkt, der ledte til at sende denne Samtid forud, og lade Holberg slutte Tidsrummet; thi det er ham, der følger os over i den følgende Tid. Enden ligger altid i Begyndelsen, og med ham begynder den nuværende Literatur. De andre synke tilbage, han bliver staaende som et skinnende Fyrtaarn. Hans Levnet og Skrifter vække Spørgsmaal om og give tildels Svar paa Literaturens følgende Skjæbne. Samtiden er ligesom kun til, for at forklare ham, og han, den ene og eneste, for at forklare Eftertiden.

Vi vilde gjerne endnu engang lade dem vandre forbi os, alle disse Mænd, der bleve forherligede ved at leve med ham,

uforgjængelig i Aandens Verder
for det, der er ingen Fantasi i
seren maa tage sin egen til Hjæ
betydelige Værker drage denne S
Maal og dens Udbytte.

Maalet synes den ikke at
Udbyttet er for største Delen
Medens Theologien, mildest talt
medens Medicinen ligger hen og
ikke ere til i videnskabelig Form,
især i to Mænd, Gram og Falst
gaar Historien et stort Skridt frem
og i Lovkyndighed og Statsvidensk
løb, der tillige omfatter Filosofie
maalet, der var tilsidesat, udvider
forberedes til Slutning en stor L
Bølgeslag allerede Holberg føler,
at ane dens Beskaffenhed og Følger
selv i sin forrige Skikkelse, men tilsi
Anelser ogsaa i den et nyt Liv

til de sidste Eilschov, Horn, Rothe, Ris. De sidste ere de færreste, thi det er kun Begyndelsen af hans Efterligning. Hvor ulige ere ikke de første indbyrdes, og hvor forskjellige fra ham! Den foretagende Højer var en Spore for Holberg, men forliges vilde de aldrig kunne; den devote og fornemme Pontoppidan var hans Uven, og da han ikke kan slaa ham ihjel aabenbar, saa arbejder han i det mindste imod ham underhaanden; den tomme Polyhistor Rostgaard var ligefrem hans Fjende, men kan ikke gjøre ham noget. I den sandfærdige Polyhistor Gram havde Holberg paa en vis Maade sin Ligemand, men tillige sin aabenbare Modsætning; de sidde lige overfor hinanden og see paa hinanden, men forstaa hinanden vilde de aldrig komme til, og det kan ikke lykkes Gram at omfavne Modersmaalet, thi han elsker det ikke af Hjertet. Langebek kaldte det gamle Sprog tilbage, og Holberg paaskjønner hans Virksomhed, men han fatter den ikke. Endnu mindre Arne Magnussens, der hengiver sit Liv til den islandske Literatur; hvad der kan komme ud af det har Holberg midt i sin praktiske Daad ingen Anelse om. Uden Kundskab i Islandsk eller Gammel Dansk gravede Højsgaard sig ind i Sproget som det forelaa, og søgte dets Rødder i det selv; denne tilsyneladende pedantiske og smaalige Granskning kunde Holberg aldrig falde paa af sig selv, og han vilde aldrig have indladt sig paa den selv om han havde kunnet.

Med ingen af disse Mænd har Holberg egenlig noget at skaffe. Den eneste, der kommer ham nær, er Falster. Større som Filolog hylder denne tillige den gamle danske Aand, der ikke efterligner Syden, men henter Kraft af sig selv; og der var, tykkes det, Malm i ham til at vorde den virkelige Skaber af en ny dansk Literatur. Ja, der lader sig let fantasere over hvad der kunde have skeet, hvad det vilde være blevet til, hvis Falster havde været mere fore-

Grundtrækkene i hans Natur.
os, vilde da være bleven ublant
seet den saaledes. Men Falste
streng Filolog; kun de dannede
der krævedes en mere massiv
storiker til at sætte den lavere,
af Nationen i Bevægelse. Nu
ham kan der ikke være Tanke o
tilbage til det for Alvor, at op
og forædle det. Tværtimod, H
den store Pakke af hjemmegjort
hjertig kaster bort som noget udsl
til at bære; han regner det med
han med Vid og Lune indviede t

Med Holberg begynder en
den nuværende Literaturs Stifter
men hvad vil det sige? Ved h
herskende Tungemaal i Literaturen
lig, en almindelig Ejendom for
vi ikke paa ny at udvikle. Hol-

opgav det. Vi, som skjønne derpaa, som finde Liv deri, som elske det, sige med Ret, at han deri gjorde Uret. Vi, som kunne overskue den ny Udvikling indtil den Dag i Dag, maa bekjende, at den ved at vrage det gamle, tabte sin faste Støtte, at den har været nødt til at kalde det tilbage for at klynge sig dertil midt under den Malstrøm, der rev den med sig, men mange dyrebare Aar gik ved denne Ligegyldighed tabte, der kunde have været anvendte bedre. Vi give ingenlunde Holberg Skylden derfor, thi for ham var der ingen Fare; han beherskede sin Tid, Sverrig og Tydskland bøjede sig under ham; han kunde i Bevidstheden af sin Kraft rive Støtten bort, der skulde have været et Hold for hans Efterslægt; men den var ikke stærk nok til at bevare sin Selvstændighed, og løb lige i Armene paa det fremmede. Saaledes ere Folkene. De følge blindt sine Førere til en Tid, de følge derpaa andre Førere, ofte i stik modsat Retning, og de vide ikke selv hvor de gaa hen, førend den bittre Nød staar for Døren, og da er det mangen Gang for silde.

I Danmark er der nedlagt et bestandigt Stridsæmne imellem Nord og Syd. Det er en Kjendsgjerning, at det ved Folkenatur og Sprog hører til Norden, men ligeledes, at det bestandig er draget over mod Syden. Allerede ved Englands Erobring er det hartad kun et Skyggerige; ved Valdemarernes nordtydske Erobringer fik det Del i Tydskland, det vil sige Tydskland i det. Det gik sin Opløsning derfra imøde, og kunde kun ved en uhyre Kraftanstrængelse hævde sin Selvstændighed. I denne Middelalder levede det gamle Sprog endnu paa Folkets Læber, men det var dødt i Kirken, det var til i Love, men forgaaet i Historien. I denne store Brydning gik meget tilgrunde, men een Poesi, Kjæmpevisen, knyttede endnu hele Norden sammen. Saalænge den var et levende Ord paa Folkets Tunge var den gamle Tid ikke

ind i Oversættelser, Literature
for det meste Efterligninger
Viser frembringes ikke længer
op af Folkemunde. Den leve
Tungemaal er folkelig udslette
at Blandingen af to, omtrent l
bukke under for den latinske
tilsidst maa efterlyse det cimbr
Sager. Den Møje, vi have n
af det ægte danske, der endnu
turen, oplyser os om, hvor sva
mindre opsøge vi denne Literat
dem paa ny frem af de Grusdy
vi gjøre det af Fromhedsfølelse,
Liv, thi det er Mindesmærker,
vi gjøre det af et naturligt Ins
nordiske, det ægte danske deri,
os, naar vi have afført det sit a
at disse Frembringelser i Alminde
der ikke kan undværes. Thyb ...

tragtning, endskjøndt der maa hvile et vist Tryk paa Sindet, naar det seer, hvor meget det hjemlige led, saa er der dog atter noget, som ingen Gjenvordighed kunde udslette, noget, som vi kalde vort og ikke kunne andet end elske, en naiv Godmodighed, en hjertelig Følelse, ja endog en vis Flugt i Fantasien, netop det, som vi hos Holberg savne. Det bliver os klart, at det var uforsvarligt, at lade disse uudslettelige Spirer ligge uænsede; at det nok havde været værdt at frede om dem, at værne om dem, at udvikle dem. Paa Grundlaget af denne Literatur havde det nok været værdt at blive ved, og alt skulde da have faaet et andet Udseende. I Vedel laa der en god Begyndelse til en historisk Stil, fra Folkevisen kunde der udgaa en ypperlig Lyrik, en fortsat Peder Syv skulde nok have viist, hvor dybt rodfæstet Dansken var i det gamle Tungemaal, og denne Overbevisning vilde have styrket Sindet og hærdet det imod Sydens Anfægtelser.

Anderledes forholder det sig med Holberg. Han føres ind i Tiden uden Bekymring om dens Bevægelser; han lider ikke af noget Tryk, thi han seer ikke tilbage, men fremad. I en let Ungdom og med en naturlig Tilbøjelighed til at bemærke det latterlige, kjender han kun Latinskolen, der giver ham Lejlighed til at gotte sig over den klassiske Literaturs Unoder, og Folkefortællinger, der, saa forvanskede som de vare, strax forekomme ham som lutter naragtig Overtro. Hjemme tænker han kun paa at finde sig en Vej i Livet; ude, og en uimodstaaelig Lyst drager ham hen til fremmede Lande, søger han Midler dertil, og medens hans Sjæl tørster efter Kundskab, fylder han den med det, som beskjæftiger Europa. Det gamle Norden er ikke til for ham, den danske Literatur læser han ikke, og naar han læser den, væmmes han ved den. Naar man har faaet Smag paa Bayle, kan man saa læse gamle Bønnebøger? Naar man har moret sig med Boileau,

der noget andet at gjøre, end
skaber noget nyt. Han er k
feje alt det bort, der som et
over og hemmer Folkets Udvi
melse. Naar Hindringerne e
skyde op, hvis de ikke ere d
havde kun et, Danmark), sag
staa tilbage, det skal have Aa
værker, der kan staa ved Si
Europa. Det er hans Livs T
Hans Gjerning staar som en a
noget, saa ligger Fejlen ikke ho
og Eftertid, i Fortiden, som ikk
tiden, som forlod ham og kaste

Betragtningen af en saa e
mangfoldige Spørgsmaal, som t
foldige Betænkninger baade med
Samtid. Han besad uudtømme
hos ham, som han maaskee end
af Ondskab?[1] Var Modersmaa

skildres? Vi finde ham ikke sjelden særdeles raa, det kunne vi oversee; men han kan ogsaa være forunderlig tør, det kunne vi næppe tilgive. Der er en Tørhed, som vi holde af, Ironiens, den havde han; der er en anden, som vi maa finde os i, Grundighedens, det var just ikke hans Skjødesynd; men Tørheden i Hjertet, hvad gjøre vi med den? Den var saa stor, at det undrer os, naar vi høre, at han kan røres, at der kan komme Taarer i hans Øje. Havde han maaskee denne Tørhed tilfælles med den stive marmorkolde Slægt, der omgav ham? Han var stor paa sin Vis, men var alligevel Tiden endog ham for mægtig, og mindes vi ogsaa ved ham om den guddommelige Villie, at enhver skal udrette noget, men alle maa forene sig til det gode, for at det kan fuldkommes? Han vakte sit Folk og lærte det at agte og at elske Folkeligheden; men var denne Kjærlighed, der er altings Ophav og altings Fuldendelse, varig, eller vendte det sig om endnu før han døde eller i alt Fald paa hans Grav, for atter at hylde fremmede Guder og Goder? Der var Strid imellem Nord og Syd før, blev Sejren nu vunden, og vendte Danmark tilbage til sit Ophav? Det forrige Sprog havde sine bedste Rødder i Folkesproget, var det bedre, at denne Forbindelse skjødes til Side, og at der udviklede sig et nyt Skriftsprog? Hvad var bedst, det gamle danske Bøgetræ eller eftergjort Palisander? Det forbigangne var nu forbi, det blev uden Betydning og har været det i langsommelig Tid; har det, der kom isteden, forøget vor Styrke, befæstet vor Selvstændighed? og udgik det fra Holbergs Virksomhed, som Stilken og Blomsten fra Roden? Disse og flere Spørgsmaal gribe for en Del ind i den følgende Tid, men der er allerede nu Anledning til at gjøre dem, og der er Ømne nok til Eftertanke, ikke frit for dunkle Anelser og stærke Bekymringer. Men vi forlade dem med Forsæt, Skil-

jor bekjendte, og forbigaa dem.
noget nyt er ikke her at sige, (
Aabning skal være i Literaturen
kan heller ikke gaa videre, end at
hans literære Virksomhed i den
Levnet. Isteden for en udførlig
literærhistoriske (Udgaver, Over
udgjøre en hel Bog, maa vi e
Kilderne.

De vigtigste Bidrag til Holb
Det første er Ludovici Holbergii a
Titelbladet har hverken Tid eller St
illustris? Han har udgivet Brevet
sees af følgende Ord i Indledningen:
positus sit Autor, eo paratior erit
Epistolam amico tantum scrip
bentis consulentem publici juris fa
nuerim: poterit etiam eadem epist
qvi lingva danica nil neqve scribi r
Brevet ender med: Hafniæ pridie Cal
det sidste Blad staar et Tillæg, der vis

infecta fieri neqveat, deleatur omnis indignatio. Trykfejlene ere dog for det meste saa aabenbare, at enhver kan see og rette dem, og ingen kan regne ham dem til onde (hvilket dog Gram gjorde). Qvocirca conspectum eorum heic dare supersedeo, in eo excusatior, quod totam hanc hiemem febri tertiani misere vexor, adeo ut nec animus nec vires mihi suppetant ad singula curatius examinanda. — Den anden Udgave, Francofurti et Lipsiæ 1736, har samme Forord og ved Slutningen samme Aarstal (1727). — Tredie forøgede Udgave hedder: Ludovici Holbergii Opuscula quædam latina. Epistola I. cuius nova hæc editio prioribus est emendatior. Epistola II. Quinque libri Epigrammatum. Lipsiæ 1737. Epistola I. har ved Slutningen Aaret 1727; Epistola II. er meget kortere og har intet Aar. Efter Epigrammerne findes tillige: Holgeri Dani ad Burmann. epistola. — Endelig udkom Slutningen: Epistola tertia ad virum perillustrem under Titel: Opusculorum Latinorum Pars altera, med Smudstitel uden Tid og Sted. Højberg har i Fortegnelsen over Holbergs Skrifter i Holbergiana Aaret 1738, Nyerup derimod 1743 (Worm har intet Aar). Foruden Fortsættelsen af Holbergs Levnet findes heri som Tillæg: Judicium de gentibus quibusdam Europæis og Specimen quoddam systematis moralis, samt Epigrammatum liber sextus. — Fortsættelsen af disse latinske Breve gav han paa Dansk i sine Epistler: Epist. 447.

De to første latinske Breve udkom i en dansk Oversættelse: Prof. Ludvig Holbergs Lifs og Lefnets Beskrivelse (etc.) Bergen 1741. Under Fortalen staar: Bergen den 7 October 1740. Th. G. K. (Thomas Georg Krog, Præst i Bergens Stift, † 1785). Oversættelsen blev forfattet „efter Begiær“, uden at indhente Forfatterens Samtykke; og der bemærkes, at de latinske Exemplarer vare overalt opfyldte med Trykfejl, hvilke som oftest ikke uden af Autor selv kan rettes. — Da denne Oversættelse fandtes utilfredsstillende, udgav Berling i Kjøbenhavn en ny af alle tre Breve: L. Holbergs Trende Epistle til *** (etc.) Kbh. 1745. (Anmældt i Lærde Tidender 1745, Nr. 10. Der henvises ogsaa til Altonaische Gelehrten Zeitung for 1745. St. XXVI, S. 217.) Paa ny udgivet af J. Levin. Kbh. 1857. — En ny, men lidet nøjagtig, Oversættelse gav Rahbek i: Ludvig Holbergs Levnet (etc.) Samt den 447 af de danske Epistler. Kbh. 1814. (Ogsaa i Holbergs Udvalgte Skr. sidste D.)

von Holberg i 2 B. Winthert

Endelig har man en fe
Tillæg i: Memoirs of Lewis
Latin and now first translate
udgjør 12te B. af Autobiograp
structive and amusing Lives
parties themselves.

Holbergs haandskrevne Sag
Af dem ere følgende trykte: H
Ansættelse ved Universitetet (bevil
ginalen i Gehejmearkivet trykt o
Bidrag til Holbergs Biographi, i
To Breve til Gram, 1714 og
bibliotheket, aftrykte af Nyerup i
Tre Breve til hans Bogkommissi
og 1730, trykte i Moes Tidsskr
Ny Række, 1 H. 1846, med Ho
Haandskrift. — To Breve til Sel
publicus, 1740, trykte i C. H.
nogle Documenter betræffende Kjøb
i det Fynske Tidsskr. For Literatu
til hans Ridefoged, Msr. Bierre, nen
Et Par Breve fra Holberg, den
October 1751

Højsgaard (Holbergiana, Fortalen, Bladet m) havde et Brev „til samtlige Acteurer og Actricer ved det Danske Theatrum", men vilde ikke lade det trykke, da „det indeholdt Personalia, hvorved en eller anden maatte finde sig besværget". Werlauff siger derom (Holbergiana i Nyt Hist. Tidsskr. 6, 447): „Af dette Brev haves dog uden Tvivl Afskrifter." Det maa da være det Tordenbrev til „samtlige Acteurer", den 17 Mai 1753, som Overskou har ladet aftrykke i Den danske Skueplads, 2, 134. Hvor Originalen findes, angives ikke. jf. Werlauffs Holbergiana i Nyt Hist. Tidsskr. 6, 574—575, hvor der tillige nævnes et Brev fra Holberg til Jfr. Antonette Ursin.

Det vigtigste Bidrag til Holbergs Levnet næstefter hans egne Breve er en selvstændig Bearbejdelse: Nachricht von dem Leben und den Schriften Ludwigs, Freyherrns von Holberg af Kapelmester J. A. Scheibe, i Holbergs Peter Paars, Neue Uebers. (etc.) Kopenh. 1764.

Andre Oplysninger til hans Levnet og Skrifter findes fremdeles især hos følgende:

Lysholm. Oratio funebris in L. Holbergium. Hafn. 1754. 4.

Mallet, Lettre sur Mr. le Baron de Holberg et sur ses ouvrages, Copenhague ce 27 Avril 1754, i Formey, Nouvelle Bibliotheque Germanique ou Histoire litteraire. T. 15. Amsterd. 1751. Et andet Omrids, skjøndt adskilligt er ordret som i Brevet, gav Mallet i Slutningen af sin Voyage en Norvège, der findes i Voyage en Pologne (etc.) par Mr. Will. Coxe, Traduit de l'anglais par Mr. P. H. Mallet. T. 4. à Genève 1786, S. 261—292.

Holbergs Levnet, hvortil hans egne Breve benyttedes, meddeltes af E. L. Rathlef i hans Geschichte jetztlebender Gelehrten, hans Levnet i 2 Th. og hans Skrifter i 3 Th., begge fra 1741. — Tilsætninger dertil gav J. Christoph Strodtmann i Das Neue Gelehrte Europa (Wolfenbüttel 1752—73) nemlig i 3 Th. S. 618: Zusätze zur Gesch. des Herrn Ludwig von Holberg, der tillige indeholder en Del om tydske Oversættelser af Holbergs Skrifter. Et Exempel paa, hvorledes man kunde trykke Dansk er Titlen: Herodiani Historie udi otto Boogen aversaat paa Dansk efter den grøske Original. — Et Omrids findes i J. P. Nicerons Nachrichten von den Begebenheiten und Schriften berühmter Gelehrten. Herausgeg. von F. E. Rambach. 20 Th. Halle 1760.

over hans Skrifter, Omrids
menter.

Hans Michelsens Poetiske
Plutonis Rige, et Anecdoton,
Alexandriner, der skal være skre
Holberg som Lystspildigter, 3,

De la Beaumelle om
Pensées 1751. jf. Beaumelle

Holbergs Fortjenester min
Breve og i Fortsættelse af Babu
i Fortalen til den norske Bond
talen til Comedien Cenie, Kbh.
i hans Skrift om Kjærlighed til
udg. af A. B. Rothe, 1 D.) o.

P. Rosenstand Goisk
—72, giver ved Betragtningen
især naar de første Gang omtale

En kort, vel udført, Levnets
dal i De paa Jægerspris ved
Levnetsbeskrivelser, 2 D. i hvis
Sammenligning imellem Holberg

En Artikel Baron Holberg,
Historiske Bibliothek for alle Stæn

spilles (Saml. Skr. 1, 51). Karakteristik af Holberg (Minerva 1786, Saml. Skr. 4 D.). Suhm om Lüxdorph i Minerva, Januar 1790, S. 162. Andre Yttringer i de hos Nyerup anførte Steder i Suhms Saml. Skr. See ogsaa om Holbergs Portræt Dass til Suhm (Saml. Skr. 15, 218).

B. W. Luxdorph, Forerindringen til Kvartudgaven af Peder Paars 1772.

W. H. F. Abrahamson, Holberg og Londeman, En Samtale i Elysium (Almind. dansk Bibliothek 1778, 4 B.). Anmældelse af Rahbeks Udgave af Holbergs Komedier (Lærde Efterretninger 1807).

C. Pram, Hvorfor skulde man skrive Bøger? (Minerva, August 1793, hvori om Holbergs Komedier S. 204).

K. L. Rahbek, Holbergs Udvalgte Skrifter. Om Holberg som Lystspildigter og hans Lystspil (jf. Om Holberg som Lystspildigter i Minerva, Februar 1806, og Om vor poetiske Satyres Literatur i Minerva, September 1794, S. 365). Bidrag til den danske Skuepladses Historie. Dramaturgiske Samlinger (Karakteristik af Honette Ambition, Jeppe paa Bjerget, m. m.). Et Tillæg til Holbergs Levnetshistorie (om Bernhard Schnabel) i Athene, 1 B. Svar til Forf. af Brevet om Holberg som Lystspildigter (R. Borch), i Dansk Minerva 1818. Breve til Nyerup, Brevvexling med Nyerup o. fl. Artikler i Hesperus. Tegnelser i Tritogenia, 5 B. Juli 1829. Om de ældre tydske Oversættelser af Holbergs Comedier, m. m. i Tritogenia, o. fl. mindre Artikler.

R. Nyerup, Hist. stat. Skildring 3 D. 2 Halvb. eller Universitetsannaler, S. 239. Efterretninger om dansk Literatur i Eichhorns Gesch. der Literatur, 3 B. 3 Abth. Breve fra Holberg til Gram, i Athene, 1 B. Extracter af Wille Høybergs biographiske Optegnelser om ham selv og nogle af hans Samtidige, i Hesperus, 4 B. Mindre Bidrag under Navn af Desiderius.

P. O. Brøndsted, Yttringer om Holberg i Schöne Redekünste der Dänen, i Eichhorns Gesch. der Literatur, 4 B. 3 Abth.

G. L. Baden, En og anden Anmærkning til og i Anledning af Peder Paars, i Ny Minerva, Januar 1807. Holbergs udødelige Fortjenester af sine Landsmænds Oplysning, i Athene, 1 B.

... Holbergiana, 1—3 D. i Athene 5, 8 og 9 B. Hans skriveren (Baggesen), Søndagsskriv anden Epistel, i Athene, 2 D. og i Morskabsbog, 1815. Brev fra af Holberg, i Tilskueren 1815, N bring af Holberg som Skribent og Nr. 11. Om Holbergs Skrifter Prosa, 1844. Mindesmærker om i Kjøbenhavn), i Schouws Danske Nr. 115.

C. Molbech, Yttringer om i det kong. danske Vidensk. Selskabs Comedier for det Holbergske Samfun Udsigt over Udgaverne af Peder Pa danske Skriftsprogs historiske Udvikling bergs eneste Monument i Kjøbenhavn, berg og hans Samtid, i Hist. Tidss Literatur og Philipsens Fortjenester af Samlinger, 3 H.

N. F. S. Grundtvig udtalte e om Holberg i Kort Begreb af Verden af hans Digte, som i Roeskilde-Riim:

E. C. Werlauff, Smaatræk om Holberg af den Tids offentlige Blade, i Nyt Aftenblad, 1824, Nr. 28, og Holbergiana i Nr. 31. Oplysning af enkelte Træk i Holbergs Skuespil, i Molbechs Nordiske Tidsskr. 4 D. Historiske Antegnelser til Holbergs Lystspil, 1838 og forøget Udgave: Historiske Antegnelser til Holbergs atten første Lystspil, 1858. Et Aktstykke til den danske Skuepladses Historie under Christian den Sjette, i Tritogenia, 1 D. Notiser til Historien af Niels Klim og Holbergs Fejde med Høier, i Boyes Holbergiana, 1 og 3 Bd. Historiske og literariske Oplysninger i Dorphs Oversættelse af Niels Klim 1841 og i den ny Udgave, 1857. Holbergiana i Nyt Hist. Tidsskr. 6 B.

A. Oehlenschläger, tysk Oversættelse af Holbergs Komedier, 1—4 Th., jf. Anmældelsen (af N. Fürst) af Holbergs Lustspiele, Uebersetzt von Oehlenschläger, i Wiener Jahrbücher der Literatur, Januar — März 1823, der ogsaa indeholder et Omrids af Holbergs Levnet og en Sammenligning imellem Moliere og Holberg. Desuden har Oehlenschläger paa flere Steder omtalt Holberg, især i Om Evalds Liv og Værker (Athene 1, 297), Digteren i Levnet som i Værker (1820, S. 80), Prometheus, 4 B. (1833, S. 64. 182).

Indtil den seneste Tid ere fremdeles adskillige Bidrag fremkomne:

M. C. Hansen, Ludvig Holberg, i Levnetsbeskrivelser af mærkelige Mænd og Kvinder. Udgivne af Skillings-Magazinets Redaktion. Christiania 1838.

J. S. Welhaven, Om Ludvig Holberg. Christiania 1854.

O. A. Toppelius, Ludvig Holbergs Komedier. Akademisk afhandling. Helsingfors 1856. der tillige indeholder Bemærkninger om hans Levnet og øvrige Skrifter.

P. L. Møller, Ludvig Holberg, i Dansk Folkekalender for 1843. Udg. af Trykkefrihedsselskabet. Ogsaa i Sammes Det nyere Lystspil i Frankrig og Danmark. Kbh. 1858. berøres Moliere og Holberg.

Th. Overskou, Den danske Skueplads, 1—2 D.

F. L. Liebenberg, Udgaver af Peder Paars og Komedierne.

C. J. A. Philipsen, Den Holbergske Literaturs Historie og Bibliographi. Prøvehefte. Trykt som Manuskript i 50 Exemplarer. Kbh. 1847. jf. Werlauffs Holbergiana i Nyt Histor. Tidsskr. 6,

M. Hammerich, Bid
efter hans egne Udtalelser, i
1 H. Kbh. 1858.

M. N. C. Kall Rasm
graphi for Aarene 1702—17
1 B. 1858. Indeholder ganſk

C. W. Smith, Om H
Kbh. 1858. jf. Sammes Anm
bergs tre Breve, i Bladet Fædr

Naturligvis ere Holbergs
i de literaturhiſtoriſke Skrifter,
efter Holbergs egen Meddelelse¹;
4 D., J. L. Heibergs Udſig
N. Fürſt, X. Marmier, o. ſ. v

Vore Digtere have lige indtil
ſaaſom Frederik Horn (Apologie
Prolog (Schwarz, Lommebog fo
Blicher (i Bautaſtene), P. L. M
Wilſter, Welhaven, o. ſ. v.

Desuden findes der i Blade
N. C. Øſt o. fl. en ſtor Del m
paa de Steder, til hvilke de høre.
aldrig have tænkt, hvis ikke Sam

Da Holbergs Skrifter havde saa megen Indflydelse paa den tydske Literatur, og næsten alle bleve oversatte paa Tydsk, findes der ogsaa hos tydske Forfattere flere mærkelige Yttringer om ham og hans Skrifter, især om hans Komedier; saasom hos Lessing (jf. Danzel, Lessing, sein Leben und seine Schriften. Leipz. 1850), Solger (Nachgelassene Schriften und Briefwechsel. Herausgeg. von Tieck und Raumer, 1 Th.), Jean Paul (Vorschule der Aesthetik), Hegel (Aesthetik), Tieck (Dramaturgische Blätter, jf. R. Köpke, Ludwig Tieck, Erinnerungen aus dem Leben des Dichters. Leipz. 1855), A. W. Bohtz (Ueber das Komische und die Komödie, Göttingen 1844), o. fl.[1]

Fremfor alle har R. Prutz med en usædvanlig Hengivenhed i over tyve Aar gjort Holberg til Gjenstand for gjentagne Granskninger. Først meddelte han i sin Literarhist. Taschenbuch, 2 Jahrg. 1844: Ludwig Holberg, ein Beitrag zur Geschichte der Dänischen Literatur in ihrem Verhältniß zur Deutschen; (hvoraf en Anmældelse af R. Schmidt, kaldet Holberg og hans Betydning i den komiske Literatur, findes i den af Chr. Juul udgivne Journal for Literatur og Kunst, 1844). For nylig har han udgivet sit omfangsrige Skrift: Ludwig Holberg, sein Leben und seine Schriften. Nebst einer Auswahl seiner Komödien (Der politische Kanngießer, Jean de France, Jeppe vom Berge, Der elfte Juni, Die Wochenstube, Ulysses von Ithacia). Stuttg und Augsb. 1857.

Til de nyere franske Skrifter hører: Littérature et voyages par J. J. Ampère (som jeg ikke har seet) med et Afsnit Sur la vie et les ouvrages comiques d'Holberg, (jf. Werlauffs Antegnelser 1858 S. 33). I vore offenlige Bibliotheker findes dette Skrift ikke.

---

[1]) Nogle fordrejede Ting om Holberg findes i G. Querners Weltliche Geschichtschule (Neustadt an der Orla, 1828), oversatte med Anmærkninger i Tegnelser af Rahbek i Tritogenia, 5 B. Juli 1829.

Ludvig Holberg (f. i
ubekjendt[1]) kjendte ikke sin Sla
kun om, hvorvidt den havde
intet om, hvorvidt den var n
fremmed. Hans Fader, Chri
sig op fra simpel Soldat, var
dant paa Bergenhus; han gik
Marts 1679 og døde den 29 T
berg da kun et Barn. Hvad

---

1) Holberg troede en Tid lang, a
men da han lod sig tilskikke
mærkede han sin Vildfarelse, og
476). Sin Fødselsdag nævner
og den angav maaskee kun Daa
vilkaarlig, forat Holberg dog
til den 1 Juli, som den midt
Hjemmel til den 6 November.
1854, Nr. 33. Bernt Moe, T
historie, Ny Række, 1 H. S. 70).
ved 1 April, efter Overskou (i Da
for Yndere og Dyrkere af dram
S. 151) „efter Professorinde B
givelse" (f. 1740)

livet: han havde fra Barnsben fulgt Krigen, var bleven en af de Tiders Aventuriers, havde i sin Ungdom været i Venetiansk og Maltesisk Tjeneste, og af Kuriositet gaaet hele Italien igjennem; i dansk Tjeneste signaliserede han sig ved Throndhjems Erobring og Frederikshalds Belejring, og var meget yndet af Ulrik Frederik Gyldenløve; han var almindelig agtet som en retskaffen, tapper og gudfrygtig Mand, og hvor Sønnen kom, iblandt Officerer, Bønder og Almue, raabte de enstemmig, naar de hørte, hvis Søn han var: Ak, er I Christen Nielsens Søn; ja, en gammel Præst fortalte, at han Natten efter hans Begravelse havde hørt en sagte Musik i Kirken. Saa afholdt havde den Afdøde været af alle, saavel gejstlige, som civile og militære Mænd.[1] At han var norsk af Fødsel, kan der næppe være Tvivl om; Tilnavnet Holberg er et i Norge ikke ualmindeligt Stedsnavn, og Slægten henføres til Gaarden Holberg i Skogns Præstegjæld i Indherred i Thrøndelagen.[2] Om sit Møderne vidste Holberg, at det havde hjemme i Bergen. Hans Moder Karen Lem (Lemm) var en Datterdatter af Biskoppen i

---

[1]) Holbergs Danmarks Hist. 3, 416. Epist. 128.

[2]) Berg og Munthe i Saml. til det Norske Folks Sprog og Hist. 4, 384. (Moes nysanf. Tidsskr.) I Danmark er Holberg et sjeldent Stedsnavn, og findes vel næppe uden i Hovelberg, sammentrukket Holberg (Holberig i Eske Broks Dagbog hos Vedel-Simonsen, Eske Broks Levnetsbeskr. 1, 72) i Hovelberg Herred, Aarhus Stift. Desuagtet siger Nyerup (i Forfatterlex.): „formodenlig af dansk Extraction", og paa et andet Sted (Om Holbergs Herkomst, af Desiderius, i Liunges Literatur-, Kunst- og Theaterblad 1822, Nr. 12) anfører han en Del danske Stedsnavne, der begynde paa Hol-, og mange andre, der ende paa -berg, men han synes ikke at have tænkt paa, at det her ikke kom an paa Stumperne, men netop paa Forbindelsen. Andre ere faldne paa, at Holbergs Fader hverken var norsk eller dansk af Fødsel, men kommen ind med de hværvede Tropper, og at „Navnet nok er tydsk eller schweizersk". (Kjøbenhavns Skilderie, 1822, Nr. 21).

Bergen, Ludvig Munthe (Biskop i Bergen fra 1636—1649), efter hvem Holberg er opkaldt, og hvis Fader var Præst i Tikjøb i Sælland.[1] Karen Lem var en Datter af Mag. Peder Lem, Lektor i Theologien i Bergen og Sognepræst til Fanø Præstegjæld.[2]

Ved sin Mands Død arvede Holbergs Moder og hendes Børn en ikke ubetydelig Formue, men det meste deraf blev fortæret ved en Ildebrand i Bergen, der midt om Natten udbrød i Nabohusene (den 27 September 1686), saa der blev kun nogle Bøndergaarde tilbage, som Manden kort før sin Død havde kjøbt. De vare næppe i Stand til at ernære Familien, men Enken holdt saa godt Hus, at hun en halv Snes Aar efter kunde efterlade sine da endnu levende sex Børn den lille Ejendom ubeskaaren.

Som Søn af en høj Officer var Holberg fra Vuggen af bleven bestemt til Krigsstanden. Ti Aar gammel blev han efter sin Moders Død indskreven i Rullen som Korporal, og hans Morbroder og Formynder Peder Lem sendte ham til Oplandene til hans Frænde, Otto Munthe, for at han der kunde gjøre sin første Kampagne. Men da han altid havde yttret Lyst til Bogen, fik han tillige med Munthes Børn Undervisning af en Huslærer, der gav ham den første Smag paa Latinen. (Læreren havde iblandt andet den Nykke, at stille non sidst i Sætningen, saa at han isteden for: non possum tibi satisfacere fandt det smukkere at sige: possum tibi satisfacere non). Solden, han skulde have, havde hans Frænde betinget sig for hans Opdragelse, og da den aldeles udeblev, blev han sendt hjem igjen til Peder Lem, i hvis Hus han var, medens han gik i Bergens Skole. I disse Aar maa meget have bidraget til at udvikle den opvakte

[1]) Nova literar. maris Balth. 1708, S. 113. Zwerg, S. 564.
[2]) Moes Tidsskr. S. 68.

Dreng, der nu ogsaa begyndte at gjøre Vers. Bergen var et Samlingssted for alle Folkeslag, ligesom Noes Ark for alle Dyr. I Skolen var han godt liidt af alle Lærerne; en af dem vilde engang give ham et Slag over Haanden med Riset, hvorover Drengen foer op, og kaldte Læreren en Buk, thi han havde et langt Bukkeskjæg, men skjøndt denne Lærer ellers ikke var saa spagfærdig af sig, lod han sig nøje med at kalde Drengen et Kid. Hans Morbroder var en saare munter og jovial Mand. Engang havde Drengen gjort et satirisk Vers over en Paarørende til hans Formynders Kone; hun blev meget forbittret, og Manden skulde naturligvis straffe ham. Peder Lem tog ham ind med sig under fire Øjne, og satte et meget bistert Ansigt op; men da Prologen var ude, og de kom til Verset, endte det med en dygtig Forelæsning over, at naar han en anden Gang vilde gjøre Vers, skulde han være saa god at file dem noget bedre. Hvor meget slige Scener have moret ham, sees af den Lyst, hvormed han fortæller dem.

I Aaret 1702 indtraf den store Ildebrand i Bergen, hvorved Skolen blev lagt i Aske; i dette Aar blev han dimitteret af Søren Lintrup (Rektor i Bergen 1696—1704), og immatrikuleret ved Kjøbenhavns Universitet (den 20 Juli 1702). Hans ringe Kaar tillode ham ikke at blive længe i Kjøbenhavn, saa at han efter overstaaet Examen rejste hjem og blev Huslærer hos en Provst paa Voss[1], for hvem han tillige skulde prædike. Men da han her vilde bringe mere ud af den yngste Søn, der var Moderens Øjesten, end der var i ham, saa fik han efter et Aars Tid sin Afsked for sin

[1]) Efter Welhaven Om Ludvig Holberg, S. 2 hed denne Provst Milzow, men han døde 1688, saa det var hos hans Eftermand Weinwich at Holberg var Huslærer i et Aar. See Kall Rasmussens Bidrag.

Strengheds Skyld, til stor Sorg for Bønderne, der lignede ham med en af deres forrige Præster, Mester Peder, som de ansaae for en anden Chrysostomus. Han sørgede imidlertid ikke meget over denne Afsked, thi det er et surt Arbejde at læse for Børn, især for et koleriſk Gemyt. Han, der altid havde ført et saa afholdent Liv[1], havde desuden paa dette Sted liidt meget af Mareridt; han brugte forgjæves de bekjendte Midler derimod, at sætte Skoene bagvendt for Sengen, at lægge Staal under Hovedpuden, at synge det gamle Vers: Mare Mare-minde, est du herinde, saa maa du herud, saa han kunde nok slutte, at det maatte være en Husnisse, der havde faaet Hævd paa at plage Skolemesteren der paa Stedet.

Han rejste atter fra Bergen til Kjøbenhavn for at ende sine Studeringer, lagde sig efter de levende Sprog, Fransk og Italiensk, men forsømte dog ikke sin Theologi, og gik, da Vinteren var forbi[2], op til anden Examen (den 10 Marts 1704), og kort efter til theologisk Attestats (maaskee allerede den 16 April 1704). Han fik Laud., som den Gang var en sjelden Karakter.[3] Men hans Pung var tom, og han maatte atter krybe til Korset. Mag. Niels Smidt eller Smed, Lektor i Theologien og designeret Bisp i Bergen,

[1]) cum totâ vitâ pudicas ac viduas noctes semper egissem.

[2]) exacta hyeme, nemlig Vinteren 1703—4.

[3]) Holbergs Examenskarakterer til Artium haves ikke. Til Hovedkarakter ved examen philosophicum fik han Illum (admittimus), det er haudill.; for Metafysik, som han siden blev Prof. i, mediocriter. De andre Karakterer findes hos J. Møller, Mnemosyne 2, 310 og i Holbergs Levnet af Rahbek, S. 336. Imellem de to første Examiner falder hans første Huslærerplads i Norge; dog lader Scheibe ham blive i Kjøbenhavn og tage anden Examen: er mußte seines wenigen Vermögens wegen eilen, sein philosophisches Examen zu erlangen. Men fra Juli 1702 til Marts 1704, det kan da ikke kaldes at skynde sig. Om Kronologien her og i det følgende see Kall Rasmussens Bidrag.

søgte en Huslærer. Denne Plads fik han, men han havde næppe været der i nogle Maaneder, førend han var tilmode, som om han var dømt til Jern paa Bremerholm. Thi Mag. Smidt havde i sin Ungdom gjennemreist de fleste europæiske Lande, og ved at læse i hans Dagbog fik han en uimodstaaelig Lyst til at reise udenlands. Han gjorde til Penge alt hvad han havde; det kunde knap bringes ud til 60 Rdr., men han haabede at hjælpe sig igjennem ved sin Kundskab i de levende Sprog. Og hvad han een Gang havde sat sig i Hovedet, kunde han ikke godt faa ud af det igjen.

Reisen gik til Holland, og varede et Aar (1704—5).[1] Amsterdams Herligheder bleve besete i fjorten fornøielige Dage; men saa fik Pungen Svindsot og Kroppen Feber. Lægen raadte ham at bruge Badet i Aachen, men da han kom der, havde han kun 6 Rdr. i Lommen og et Pas, som han maatte ærgre sig over hver Gang han saae paa det; thi det løb omtrent: Laissez passer et repasser le garçon Louis d'Holberg d'Amsterdam. Han var, som store Mænd jo gjerne ere, liden af Væxt, hvilket i Forbindelse med hans Pigeansigt gav ham et meget ungdommeligt Udseende, saa han blev antaget for en Skolepog, uagtet han var S. S. ministerii candidatus laudabilis. Paa Veien til Aachen satte de andre Medreisende en Præst ud paa ham, der ogsaa gav sig til at føle ham paa Tænderne, og sagde: Hoer jy wel, Mancke! quando deseruisti studia tua? men Holberg bombarderede ham strax med en Skok latinske Fraser, saa at han med Skamme maatte fortrække.[2] I Aachen tilbragte

[1]) I sin Ansøgning om Ansættelse ved Universitetet taler han om, at han havde reist „3 gange udenlands, først med en Moscovitisk Edelmand; siden paa egen Haand." Om denne Moskovit mæler han ellers aldrig et Ord.

[2]) To Aar efter gik det ham ligesaa i England; da han paa et Gjæstgiversted vilde tage sig en Pibe Tobak, gav en Borger fra London,

han tre Uger saa sparsommeligt som muligt, da Nøden, der er en haard Gjæst, bragte ham til at gribe til en Handling, der aldrig hverken før eller siden er falden ham ind, nemlig at løbe sin Vej uden at betale. Han pakkede sit Tøj sammen, og listede sig tidlig om Morgenen ud af en Bagdør; men da han var en Fusker i Haandværket, blev han greben paa fersk Gjerning af Værten, og maatte betale til den sidste Skilling. „Dette Syn, siger han, stod mig siden længe for Øjne, baade naar jeg var vaagen og i Søvne, og jeg har mangen Gang i Drømme haft samme Værtshusmand paa Halsen, og er bleven dreven ind i Værtshuset af hans Skygge.“ Som en Staader maatte han paa sin Fod gaa tilbage til Holland; men enten det nu var af Vandet eller af Vandringen, det bedrede sig med hans Helbred, og det hjalp atter paa Sindet. Endelig fik han hos en Vexelerer saa meget som han behøvede til Hjemrejsen, og besluttede at tage til Christiansand; thi i Bergen havde han jo rigtig nok Frænder, men han frygtede for at blive gjort Nar af for sin ubesindige Udenlandsrejse.

I Christiansand indgik han Venskab med en Student fra Throndhjem, Christen Brix, og fik ved ham Adgang til de fornemste Borgeres Huse, hvis Børn han underviste i de levende Sprog, især i Fransk. Men nu faldt der ham en Bog i Hænderne, hvis unævnte Forfatter med 60 Argumenter vilde bevise, at Fruentimmer ikke ere Mennesker. Det var noget ganske nyt[1], og imedens det endnu var ham

der sad ved Siden af ham, sig til at lee, og sagde: the boy will smoak tobacco! Ja, det hændtes ham endog siden i Frankerig, da han var professor extraordinarius; hans Vært i Paris spurgte en anden Borger, hvor gammel han mente han var, og fik til Svar: c'est un garçon de dix-huit ans.

[1]) Dette Skrift var formodenlig den allerede 1595 i Leipzig udkomne Diss. quod mulieres non sint homines, der fik en ikke ube-

i friskt Minde, saa varmt som han selv havde faaet det, spredte han dette Kjætteri om i Byen, først sagtmodig, for Morskab, men siden med Heftighed, jo mere hans Modstanderes Nidkjærhed tog til. De ivrigste blandt dem var den nys afdøde Biskops Sønner, der havde en meget smuk Søster, som de nok syntes kunde gjælde for et Menneske saa at de strede tanqvam pro aris et focis. Endelig mærkede han, at han blev ilde omtalt derfor; en Pige, der gik forbi, pegede engang Fingre ad ham, og sagde: Der gaar han, der vil udelukke os fra Paradis; han vendte derfor om i Tide, og holdt nu bestandig Lovtaler over det smukke Kjøn, og, saasom han tillige forstod noget Musik, faldt det ham ikke vanskeligt igjen at komme i Kridthuset hos de fornemste unge Piger der i Byen. Om Vinteren (1705—6) boede han hos en Præst, der var noget i Slægt med ham, og til Gjengjæld lærte han ham Begyndelsesgrundene af Engelsk.[1] Hans Kundskab i tre fire Sprog gjorde ham ordenlig navnkundig, saa at han engang, da han gik og spadserede, hørte nogle unge Mennesker, som kom bag efter ham, sige: Det er den lærde Karl, der kan de mange Sprog, han kan tale Fransk, Italiensk, Polsk, Russisk og Tyrkisk. Antallet af hans Elever tog ogsaa bestandig til, saa at han i Begyndelsen af Foraaret ikke blot kunde betale sin Gjæld, men fik tolv Rigsdaler tilovers. Men saa kom der en hollandsk Kjøbmand

---

tydelig Celebritet, da den strax efter blev oversat paa Italiensk, Fransk o. s. v. (Apologie for det smukke Kjøn, i Iris og Hebe, October 1798, S. 41). Forfatteren var en Brandenborger Valens Acidalius, og Hensigten var at ridikulere de ny exegetiske Methoder, som da opkom i Bibelens Fortolkning. Ved at forsvare en Absurditet vilde Forfatteren vise, at man paa den Maade kunde forsvare alt. (G. L. Baden, Bidrag til Fruentimmerets Kulturhist., i Østs Archiv for Psychologi, 2 B. 1824. S. 324.)

[1]) Det var hans Næstsøskendebarn O. L. Stoud, residerende Kapellan til Domkirken. (Kall Rasmussens Bidrag).

til Byen, der havde spillet Fallit og var flygtet til Norge. Han bød sig til for ringe Betaling at undervise i Fransk. Da Holberg nu hørte, at den anden talte det temmelig slet, fik han strax Lyst til at binde an med ham. Deres Elever bestemte Tid og Sted til Kampen; de mødtes og fægtedes med lige Fordel. Holberg skjød med fransk-norske Kugler, Hollænderen med fransk-hollandske, saa der har vel aldrig været holdt værre Hus med det franske Sprog end da; thi de havde begge Vanskelighed nok med at tale det, naar de vare ved deres fulde fem, endsider nu, da de i Hidsighed begik Bommert paa Bommert. De fandt det derfor raadeligst at slutte Fred og ligesom andre Stormagter at dele Undersaatterne imellem sig; og dertil var Holberg saa meget villigere, som han havde i Sinde om Foraaret at tage til England med Christen Brix, der rigtig nok ikke var synderlig rigere end han selv, men hvis Moder i Throndhjem havde noget til bedste.

De gik (i Foraaret 1706) ombord ved Arendal og landede ved Gravesand. Derfra gik de til London og efter et kort Ophold til Oxford. For at friste Livet maatte Brix undervise i Musik og Holberg i Grammatik, men den første var ingen Orpheus og den anden ingen Varro. I tre Maaneder levede de saa tarvelig, at de kun een Gang om Ugen fik Kjødmad, men ellers maatte tage til Takke med tør Kost. Holberg befandt sig vel derved i Sind og Skind, men Brix svandt ind og fortrød bitterlig sin Rejse, indtil de atter paa deres Fod vandrede til London, hvor Brix fik Penge og atter kom til Huld. De gik saa atter tilbage til Oxford, men en Maaneds Tid efter fik Brix Befaling fra sin Moder at tage til London, hvor den danske Præst, Jørgen Ursin, skulde have Opsigt med ham. Holberg, der nu var alene tilbage i Oxford, ernærede sig som Sprogmester og Musik-

lærer; han blæste Fløjte, og blev optaget i et Selskab, the musical clubb, og blev snart fidel med Studenterne, thi Englænderne, der selv ere vittige og artige, kunde godt lide Munterhed, især naar den er krydret med Vid. En Tid lang gik han iblandt dem under Navnet Myn Heer, thi Barbereren, der ansaae ham og Brix for Tydskere, og vilde vise at han ogsaa forstod Tydsk, skjøndt han ikke kunde mere end det samme, kaldte ham bestandig saaledes, og de andre troede det var hans Navn, indtil han traf en Student, der hed Holber, og deres Navnelighed kom for Dagen. Omtrent efter to Aars Ophold havde han vundet saa megen Yndest og Kjærlighed, at en af Magdalenekollegiet, da han var rejsefærdig, underhaanden paa Kollegiets Vegne tilbød ham Rejsepenge, hvilke han dog ikke modtog, da han var nogenlunde forsynet. Paa Tilbagevejen besaae han i London alt hvad man kunde faa at see uden Penge. Engang gik han med en af sine Venner, Peder Holm, ind i Gjendøbernes Kirke just da en gammel udlevet Kjærling skulde døbes om. Holm havde en Hund, der forstod sig bedre paa Jagt, end paa Gjendøbernes Skikke, og var afrettet til at springe i Vandet, naar den saae noget svømme deri, for at bringe det til Land. Da Kjærlingen nu blev sænket i Vandet, blev Hunden opmærksom og havde strax været paa Farten, hvis ikke dens Herre til Lykke havde grebet den i Halsbaandet og stoppet den. De slap da med at Gjendøberne skjældte dem Huden fuld og jog dem ud af Forsamlingen.

Efter et Ophold i England paa to til halvtredie Aar tog han med et svensk Skib til Helsingør, og derfra til Lands til Kjøbenhavn (om Sommeren 1708). Han var for hoffærdig til at blive Skolemester, og besluttede at holde Forelæsninger for Kommunitetets Alumner; han bekjendtgjorde, at han vilde læse over de fra Udlandet hjembragte lærde

Sager, og gjorde sin Stue til en Høresal.[1] Tilhørere strømmede til, men da det kom til Betalingen, forsvandt de alle. Den eneste Frugt han havde af sit Arbejde var, at de en Tid lang efter hilste ham meget ydmyg, hvilket ustridig var et Tegn paa Taknemmelighed, men en daarlig Trøst for en fattig Stakkel. Han maatte nu atter tage sin Tilflugt til Undervisning, men blev strax efter Hovmester for Etatsraad Povel Vindings yngste Søn, Anders Vinding, der skulde gjøre en Rejse til Tyskland. Han fulgte ham (i Efteraaret 1708) til Dresden, hvor Vinding skulde blive hos Baron Løvendal, men rejste selv, efter at have faaet sin Afsked, til Leipzig. Da han her traf en ung opvakt „Landsmand" (en Kjøbenhavner)[2], ved Navn Fleischer (siden Provst i Pinneberg og Præst i Altona), blev han i Leipzig, hvor de hørte Forelæsninger sammen, men mest kun for at more sig over dem. Derfor hørte de gjerne Mag. Stivelius, der kom med mange latterlige og paradoxe Sager, og iblandt andet beviste af Skriften, at de Salige i Paradis spiste baade til Middag og Aften. Fra Leipzig tog han til Halle, men da han havde knap Tid, besøgte han ingen af Professorerne der[3], uden den berømte Thomasius, som til hans store Sorg kun talte om Vind og Vejr og andre ligegyldige Ting, og ikke fandt det Umagen værdt at tale om Filosofi med en Grønskolling. Tilbagerejsen gik over Brunsvig og Hamborg. Det blev en usædvanlig haard Vinter. Lille Belt var lagt til, saa de gik derover, men paa store Belt maatte de gaa over med

---

[1]) Scheibe.

[2]) jf. Udtrykket „dansk født, det er at sige i Dannemark eller Norge" i Holbergs Testament. (Højbergs Holbergiana S. 457).

[3]) neminem ex ordine Professorio adibam etc. Der tales ikke om Forelæsninger.

Isbaad. Det var midt om Vinteren (i Begyndelsen af Aaret 1709) han kom til Kjøbenhavn.[1]

Disse Udenlandsrejser gave Holberg Anseelse, saa at Admiral Frederik Gedde til Hindema, hvis Gaard i Kjøbenhavn laa ved Siden af Borchs Kollegium, antog ham til Lærer for sine Børn, som han var et Aars Tid, og imidlertid fik han Borchs Kollegium (den 1 Juni 1709).[2] Imedens han laa her (fra 11 August 1709 til 11 Februar 1714) holdt han sine fire saakaldte Deklamationer (for Aarene 1710—1713), der ikke bleve trykte og formodenlig brændte med Kollegiet 1728. Man kjender kun deres Indhold; de handlede de peregrinationibus doctis (om de lærde Udenlandsrejser), de præstantia historiarum (om Historiens Ypperlighed), de dulcedine musices (om Musikkens Behagelighed) og de notitia linguarum (om Sprogkundskab).[3] Det var Æmner, som han allerede nu havde beskjæftiget sig med, og hvis Behandling kostede ham mindst Arbejde. Imedens han laa paa Borchs Kollegium udgav han ogsaa sine første Skrifter.

Det første var hans Introduction til de europæiske Rigers Historie (Kbh. 1711), et Arbejde, som han allerede havde begyndt under sit Ophold i Oxford, da han havde Adgang til det Bodleyanske Bibliothek. Det skulde være en almindelig Geografi, hvortil han vilde føje de enkelte Nationers Historie, men da Pflugs Geografi i det samme kom ud (Danske Pillegrim 1707), saa slettede han det geografiske ud, og udgav kun det historiske, som han siden renskrev og forbedrede paa Reitzers Bibliothek; det var Reitzer, der især

[1]) Scheibe.

[2]) Scheibe og Kall Rasmussens Bidrag.

[3]) V. Hejbergs Holbergiana, Fortalen m 7 og Slutningen. — At Holberg i Pestens værste Tid 1711 har opholdt sig i Borrehuset ved Grønsunds Færgested paa Falster, jf. hans Epist. 80, er oplyst i Kall Rasmussens Bidrag.

opmuntrede ham til at fuldføre det. Med Censor (Professoren i Historien Joh. Birkerod) havde han en Konflikt, da der var to Ark midt i Bogen, som han ikke kunde faa approberede saa snart som de andre. Dette Skrift lagde den første Grund til hans Anseelse som Historiker, og gav derved Anledning til Fejden med Højer. Det var udarbejdet efter Puffendorfs Maade, og kunde ved en løselig Betragtning ansees for en Oversættelse; Højer tog heller ikke i Betænkning at sige, at det var skrevet ud af Puffendorf[1]; men naar man seer nøjere til, vil man finde, at det meste er øst af Kilderne selv, undtagen Afsnittet om Tydskland. Det begynder med Grækenland og Rom, og er en kort Verdenshistorie. Det andet Skrift er Anhang til de europæiske Staters Historie (Første Part, Kbh. 1713), Begyndelsen til et Værk, der skulde indeholde de fornemste Rigers og Staters daværende Tilstand, og var i fem Tomer, hvoraf kun den første blev trykt. Den skildrer Forfatningen i Tydskland, England og Holland. I Fortalen udtaler han allerede ny Anskuelser: „Fordi En er en Academicus, derfor følger ikke paa, at han skal bryde sit Hoved alene med Distinctioner og Gloser, drive Tiden bort med at formere syllogismos eller grave sig ned i Antiqviteter". Hans Ansættelse som Professor standsede Udgivelsen af det følgende, og de fire Dele, han endnu 1727 havde liggende i Haandskrift, ere at ansee for tabte. Begge disse Skrifter, der gjerne findes samlede i senere Udgaver,

[1]) Samuel Pufendorf eller Puffendorf, en Præstesøn fra Sachsen, Prof. i Heidelberg, indkaldt til Sverrig 1670, forlod Theologien for at studere Filosofi, og kan ansees som Stamfader for de Statslærere, der vilde gjøre Videnskaben uafhængig af Theologien og ordne Statsbygningen udelukkende efter Fornuftens almindelige Love. See blandt andre om ham Fryxell, Berätt. ur svenska hist. 20, 150.

kunne betragtes som de første danske videnskabelige Arbejder i den almindelige Historie.[1]

I Aaret 1711 havde han ogsaa dristet sig til at tilegne og overlevere Kongen et Haandskrift i Folio, der indeholdt Christian den Fjerdes og Frederik den Tredies Bedrifter, med Henvisning til Kilderne. Der var mange Fejl i dette Skrift, og han vovede derfor ikke at kalde det en Historie, men kun en Introduction til det forrige Seculi danske Historie; han havde skrevet det i to Tomer, men ikke lagt sidste Haand paa den anden, der indeholdt Christian den Femtes Bedrifter. Rimeligvis gik det væsenlige deraf over i Danske Stat og i Danmarks Historie. Kongen resolverede egenhændig, at det indsendte Haandskrift skulde gjennemsees og censureres af Rostgaard. Dommen maa have været gunstig, da dette Skrift aabnede Forfatteren Adgang til Ansættelse ved Universitetet.[2] Efter indgivet Ansøgning blev han udnævnt til professor extraordinarius eller adjunctus philosophiæ professor (den 29 Januar 1714)[3]; og nu maatte

---

[1]) Yttringerne i Epistola prima ad virum perillustrem, og Fortalerne, samt Philipsen, hos hvem Fortalerne, der kun findes i de første Udgaver, tillige ere aftrykte. Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 409.

[2]) Holbergs Supplik indgivet 1711 og Kongebrevet til Rostgaard ere meddelte i Kall Rasmussens Bidrag. Philipsen anfører efter Raupach, at Holberg 1712 blev prof. designatus. Hos Raupach omtales Borchs Kollegium, og dertil er en Anm. xx), hvor der blandt Alumnerne nævnes: Professores designati Ludovicus Holberg et Christianus Baggerus. Andet har jeg ikke fundet derom.

[3]) Epist. I ad vir. perill. Kall Rasmussens Bidrag. Nyerup, Universitetet S. 239. At Skriftet senere har været bestemt til Trykken, sees af en Korrespondentartikkel fra Kjøbenhavn i Neue Zeit. von Gelehrt. Sachen, Leipzig 1716, S. 536: Herr Holberg befindet sich jetzt in Rom, und hoffet man, daß seine Chronik Fridrich des III[ten], welche Sr. Kön. Maj. geschrieben überreicht werden, nach seiner Zurückkunft werde ans Licht kommen. Haandskriftet, som har været i Kongens Haandbibliothek, menes at være

han da lægge sine ny Studier til Side, for at beskjæftige sig med de akademiske.

Alt dette havde han i kortere Tid end fem Aar, den for Alumnerne bestemte Tid, udarbejdet paa Borchs Kollegium, men derimod forsømte han Disputere- og Deklamereøvelserne, saa at hans Udnævnelse til Professor langtfra behagede alle. Nogle sagde om ham, at han var doven, andre at han var en Stymper i Latinen, skjøndt han og Kollegiets Inspektor, Mag. Niels Aagaard (Forfatter til Thya illustrata 1711—13) vare de eneste af Alumnerne, der gave sig af med det gamle Latium. De fleste fandt det latterligt, at han, der aldrig havde staaet paa et Katheder, skulde være Professor. Og hvis disse Skolastikere ere lovlige Vurderingsmænd over Studeringer, saa kunde han ikke nægte, at han var meget ulærd, og hvis han skulde være gaaet op til filosofisk Examen, vilde han uden Tvivl have gaaet rejekt. Han kunde nok gjøre en Syllogisme, men ganske paa Slump, uden at vide, om den var i Barbara eller Elisabetha. Han havde nok hørt, at der var noget til, som kaldtes philosophia instrumentalis, hvori Skolastikernes Skytsgudinder, Logica og Metaphysica, regjere, men dem havde han ingen Omgang med. Dog var han vis paa, at de, der ikke maale Studeringerne med Skolastikernes Maalestok, som kun give sig af med tomme Ord, nok vilde finde ham værdig til sin ny Stilling.

Hans Tid paa Borchs Kollegium var endnu ikke udløben, saa han havde vel Tag over Hovedet, men som professor extraordinarius levede han kun i Haabet og uden Løn; og alligevel skulde han nu indrette sin Levemaade efter sin ny Værdighed, og kunde ikke tage sin Tilflugt til enhver Slags Fortjeneste. Det var derfor en Lykke for ham, at han alle-

forgaaet i Slotsbranden. (Efter en Anmærkning hos Philipsen; jf. Vandal, S. 136).

rede før ved Patronen for de Rosenkrandske Legater, Iver Rosenkrands (den 12 Maj 1712)[1] havde faaet et Stipendium af 100 Rdr. paa fire Aar, det eneste han havde at leve af. Med det fulgte atter en Udenlandsrejse; thi i Følge Fundatsen vare Stipendiarerne forpligtede til at besøge de protestantiske Universiteter, og Stipendiets Ephor tilholdt ham at efterkomme denne Forpligtelse. Det var ham just heller ikke meget imod, og han haabede med sine smaa Indtægter at komme bedre ud af det udenlands end hjemme.

Vejen gik dog ikke til de protestantiske Universiteter. I England havde de historiske Studier fængslet ham; nu skulde han i Frankerig, uden Tvivl uden at have det til Hensigt, fordybe sig i andre. I Foraaret 1714 sejlede han til Amsterdam, hvorfra han skrev det Brev til Gram, der endnu haves, hvori han tog Afsked og mælder, at han i næstkommende Uge rejser til Frankerig.[2] I Rotterdam saae han om Aftenen Drengene kaste med Sten efter Erasmus Rotterdams Støtte. Da han i Brüssel holdt Raad med sin Pung, raadte den ham til at tage Fod i Haand, og saa vandrede han da til Paris. Hjertelig træt kom han til Verdens Hovedstad, hvor han endda maatte gaa en hel Time fra det ene Sted til det andet, førend han kunde faa Logis. Han var endnu saa uerfaren i Sproget, at han ikke vidste, at han skulde spørge efter et chambre garnie, ikke efter logis, og udtalte Ordet saa galt, at Folk troede, han spurgte efter en Pige Lucie, og svarede: je ne la connais pas, monsieur. Siden da han dog havde anvendt megen Flid paa den Pariske Udtale, sagde en fransk Pige om den: il parle français

---

[1]) Udskrift af Acta facultatis theologicæ, i Odin Wolffs Journal, August 1826.

[2]) Brevet, dateret Amsterdam den 21 Maj 1714, findes i Original i Universitetsbibliotheket. Nyerup har ladet det aftrykke i Athene 1 B.

comme un cheval allemand, hvilket var haardt at bøje for En, der i saa lang Tid havde været fransk Sprogmester. Hvorudover han siden ikke arbejdede mere paa at lægge sin Tunge i de rette Parisiske Folder, saasom han mærkede, at det var et forgjæves Arbejde og til ingen Nytte.[1] Da han endelig fik et chambre garnie i Forstaden St. Germain, levede han der i nogle Maaneder i den store Menneskevrimmel som i en Udørken; ingen kjendte ham, og han kjendte ingen. Hver Dag besøgte han de offenlige Haver, og saae en uendelig Mængde Mennesker, men de vare ham kun „som Træer".[2] Bibliothekerne vare kun lidet besøgte; den hele næste Vinter saae han paa et af dem kun en tydsk Student, der ikke gjorde andet end at see paa geografiske Karter, og som han derfor for Spøg kaldte Cartesius. Mazarinsbibliotheket var mere besøgt; der stormede Studenterne hen tidlig om Morgenen, for at komme først. Førstemand fik nemlig Bayles Lexicon, som de vare griske efter. Mange Erfaringer, som han nu gjorde og selv fortæller, have uden Tvivl foresvævet ham, da han skrev Niels Klim. Kjed af det enlige Liv gik han hen til en svensk Præst, og fik af ham at vide, at der var tre Danske i Paris, en Læge, en Præst og en Skrædder. Lægen var den bekjendte Fynbo, Anatomen Jakob Winsløv, der af Overbevisning og ikke for Fordels Skyld var gaaet over til Katholicismen, og gjerne vilde omvende andre, men for Resten var en veltænkende og artig Mand.[3] Den anden var ligeledes en Fynbo, dimitteret fra Odense, nemlig Bormann, der for Fordels Skyld var bleven Katholik, og indbyndede sig hos den veltalende Prælat Bignon, hvis

---

[1]) Epist. 396.
[2]) sylvæ mihi erant, non horti, arbores, non homines.
[3]) Om Winsløv og hans Omvendelse ved Bossuet taler han ogsaa i den 137 Epist.

Bibliothekar han blev, men opførte sig saa slet, at han fik sin Afsked, og siden levede i Elendighed. Holberg sammenligner ham med Sangeren Tigellius, da han bestandig gik fra den ene Yderlighed til den anden.[1] Om Efteraaret kom der endnu en dansk Student til Paris, en dygtig Polemiker; det var Bernhard Schnabel, der siden blev Rektor i Roeskilde.[2] Holberg flyttede fra St. Germain, og fik sig et Værelse i Nærheden af Sorbonne. Her boede en stor Mængde Studenter, franske og irske, de sidste udmærkede ved deres mer end tarvelige Levemaade, de første, besynderlig nok, i afstikkende Modsætning til det franske Folks Letsindighed ved deres Hypokondri; og med dem stemmede han, da han selv var af hypokondrisk og vrantent Temperament. Den Gang kom ogsaa hans Landsmand Mikkel Røg til Paris, der havde gaaet i Skole med ham i Bergen og ligeledes var dimitteret af Søren Lintrup; men han slog sig fra Bogen, lagde sig efter Kobberstikkerkunsten, blev en stor Medailleur, og kom formedelst sin Dygtighed i fransk Tjeneste.[3]

Efter halvandet Aars Ophold i Paris fik han Lyst til at see sig videre om. En fransk Student havde sagt ham, at man for en ringe Ting, knap over tyve Daler, kunde rejse fra Paris til Rom. Han besluttede da at rejse, skjøndt det gav slette Mennesker Lejlighed til at sværte ham hjemme. De udspredte, at han havde skiftet Religion, og aldrig mere kom hjem. Det havde nok været dem det kjæreste. Pas havde han ikke, men han laante Mikkel Røgs, og under hans

---

[1]) Om Bormann see Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 377.

[2]) Memoria Schnabeliorum, patris et filii. Havn. 1768. 4. Skoleprogram af H. C. Sartorf. Rahbek, Et Tillæg til Holbergs Levnetshistorie, i Athene, September 1813.

[3]) Om Michael Røg see Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 373.

i Anledning af Ludvig den Fjort
han, deels ad Rhinen til Avigno
igjennem Provence til Marseille
besaae lutter ny Ting, dens L
den Mængde Fartøjer, som gik i
otte Dages Ophold sejlede han ti
spist for mange Druer, fik han i
ham en Uges Tid i Kojen. I (
han maatte søge Sengen, og bl
ikke blot talte Nætterne, men h
Hvile, og sagde: tanto per la n
Sygdommen tog til, saa at hans
uden Hjælp og Pleje, uden noge
Trøstens Ord med paa Vejen til
vogtede sig vel for at klage sig,
Munkene paa Halsen med deres
var ovre, og han kunde staa i Vi
ung Landsmand, som han først
Carl Monfort, der bragte ham
Der indtraf netop Dogevalg, og

dog ikke ganske. Han kjøbte sig Gryder og Potter, og lavede selv sin Mad baade til Middag og Aften; Værten plejer nemlig at kjøbe ind for de Rejsende, Kjød, Rødder, Ærter og hvad de behøve, og lader dem saa selv lave det. Hvis han derfor liden Fremgang har gjort in studiis elegantioribus, saa har han dog lært solidiora, som angaa Kaagekunsten. Han vidste, hvor megen Ild og hvor lang Tid der skal til for at kaage en Suppe, hvor meget der skal til Grød, til Ærter og andre Bælgfrugter, hvor mange Ave Maria man skal læse for at kaage blødsødne Æg; saa naar deslige Videnskab maa komme noget i Betragtning, saa kan man ikke paa ham anvende det bekjendte Ordsprog: han kom som en Tosse til Rom, og drog som en Tosse derfra. Men for at Tiden ikke skulde spildes, stod der ogsaa Pen og Blæk ved Ovnen, og han havde en Bog i den ene Haand, i den anden en Skee. Denne Slags Husholdning var saaledes Skik i Italien. I samme Hus boede der to Adelsmænd fra Neapel, som han adskillige Gange traf i Færd med det samme; saa, naar de lukkede deres Døre op til hinanden, opførte deres Grødgryder en Koncert; hans, som var lille, sang Diskant, og deres, som var større, sang Bas. Det var en bedre Musik, end den sædvanlige italienske. Efter Julen kom der ti til tolv Skuespiltrupper til Rom. Hver Trup valgte sit Stykke, og sled bestandig paa det. Den Skuespiller, der spillede Hovedrollen i et Stykke, der næsten var af samme Indhold som Molieres Médecin malgré lui, kaldtes derfor af alle Sigr. Dottore, og hørte gjerne denne Titel, som om han havde været en legitime promotus doctor. Bibliothekerne besøgte han ofte; men uden særdeles Tilladelse kunde ingen faa de forbudne Bøger, og alt det han forlangte var gjerne forbudet. Det hjalp ham ikke, at han ligefrem tilstod, at han var en Kjætter, der ikke kunde blive mer forbærvet

end han allerede var. Engang lykkedes det ham dog af Bibliothekarens Famulus, en uvidende Munk, at faa Bayles Dictionnaire, men Stakkelen maatte ogsaa undgjælde derfor. Hans Studeringer vare saaledes indskrænkede til de rommerske Antikviteter og nogle ny Beskrivelser af Byen, som han til den Ende næsten hver Dag vandrede igjennem med ømme Fødder. Derhos besøgte han Klostere og Kirker, og hørte smukke Prædikener om Helgene af et ynkeligt Indhold. To Gange fik han Paven Clemens den Ellevte at see, og faldt paa Knæ, ligesom alle de andre, thi det maa enhver, der vil see Hans Hellighed, og at tage fra Rom uden at have seet Paven, var saa taabeligt, at det endog er blevet til et Ordsprog. Ligeledes krøb han paa sine Knæ op ad den hellige Trappe, som Frelseren skal have gaaet op ad, da han stilledes for Pilati Domstol; thi han tænkte: er der noget sandt i Trappens Hellighed, saa er det ikke min Ære for nær at hædre de hellige Fodspor, og er der ikke noget sandt deri, saa er Vildfarelsen dog altid et Beviis paa kristelig Ydmyghed. (At ville finde Frivolitet i det, er urimeligt.)

Da han saaledes havde tilbragt Vinteren (1715—16) i Rom, tænkte han paa Hjemrejsen, og foretrak Rejsen over Land, for ved Bevægelsen at blive fri for sin evindelige Feber. Ved Enden af Februar forlod han Rom, og kom efter fjorten Dages Vandring karsk paa Sjæl og Legeme til Florenz. Derfra gik det over Apenninerne til Bologna, hvor han fik en Læge til at give sig en Attest, at han ikke var frisk, for hos de Gejstlige at faa Fritagelse fra Forbudet mod at spise Kjød i Fasten. Forsynet med denne Dispensation fortsatte han Rejsen til Turin, hvor han blev nogle Dage, thi det var den smukkeste By, han nogensinde har seet, og videre over Alperne. I Lyon troede han at have Penge nok til at gaa ombord paa et Fartøj, men da de andre overtalte

ham til at fordrive Feberen ved Drik, lod han sig forlede, og da han ikke var vant dertil, fik han sig en Rus, og blev saa ellevild, at de ikke kunde faa ham ombord, og sejlede fra ham. Saa maatte han da vandre til Fods til Paris, hvor hans Venner næppe kunde kjende ham igjen, thi han var i Ansigtet bleven saa sort som en Morian, og saa vel ved Huld, at man ikke skulde tro han havde gaaet paa sin Fod, men ligget et Steds i Hi og gottet sig. I Paris blev han en Maaned; men Fjerdedagsfeberen kom han ikke af med, førend i Amsterdam. Hans gamle Bysbarn, Adrian Gelmuyden, som boede der, sagde nemlig til ham, at han havde en Læge i sit Hus, der skulde kurere ham for intet. Dagen før Feberen skulde komme, gav de ham en Violin i Haanden, og han tilbragte den hele Dag musikalsk og genialsk til langt ud paa Natten. Næste Dag var Feberen gaaet samme Vej som Sauls Melankoli, og paa den Tid den skulde komme følte han kun en ubetydelig Dorskhed. Fra Amsterdam gik han til Skibs til Hamborg, og derfra over Land til Kjøbenhavn (1716).

Efter sin Hjemkomst levede han i et Par Aar i stor Nød. Han søgte og fik tarvelige Understøttelser, der vare bestemte til fattige Studenter.[1] Imidlertid udgav han sin allerede forhen udarbejdede Moralske Kjærne eller Introduction til Natur- og Folkeretten (Kbh. 1715, efter Nyerup, med omtrykt Titelblad 1716).[2] Den var udarbejdet efter Grotii

---

[1]) Den 20 Februar 1717 fik han 43 Rdr. af Collegii medicei appendicis Beholdning; den 11 December samme Aar 20 Rdr. af Trinitatis Kirkes Fattigpenge. Nyerup, Universitetet, S. 240.

[2]) Dette Skrift havde han allerede udarbejdet før 1711, thi i sin Ansøgning om Ansættelse ved Universitetet (i Kall Rasmussens Bidrag) omtaler han det med de Ord: „og derforuden haver jeg fuldfærdiget et corpus juris naturæ et gentium, confereret med Vore Danske Love, Recesser og forordninger".

tagne ligesaa vel af Nordboer
merske og græske Historie. A
heller ingen Smag i dette
kunde der i ti til tolv Aar ikk
Exemplarer. Desto større blev
Titel af Naturens og Folkere
1763) oplevede fem ny Oplag
Svensk. Ved dette juridisk-
G. L. Baden, at Holberg ha
Professorer; mange Dommere
og det jævne, let forstaaelige
Første Gang finde vi ogsaa
skuelser, som han skulde anven
føre ind i Livet. Fortalen han
Vigtighed og Behandling ved
sig uforbeholdent f. Ex. om Hi
tige Behandling. Mange, siger
tygget saalænge paa den første
hvor mange Køer de Volscer og
udi hvert Streiftog, at de vide

thedræ undertiden hartad nedrives, for at fordømme eller forsvare en Glose. Skriftet selv er uden Tvivl det første siden Niels Hemmingsens Dage, hvori Naturens Lov ligesaa uforbeholdent hævdes: Forstanden (paa andre Steder Fornuften) bærer ligesom et Lys for vore Gjerninger. Dens Skjønsomhed kaldes Samvittighed. Villien, den fornuftige Sjæls Evne, hvorved Mennesket ligesom af en indvortes Tilskyndelse bevæges, begjerer udi Almindelighed det som er godt. Den naturlige Lov forbinder et Menneske, ikke egenlig fordi den er nyttig, men „den forpligter, efterdi Gud har givet det menneskelige Kjøn saadanne Love, og befalet Mennesket ved Kraft af dets medfødte Lys at være dem hørig".[1]

Endelig gik, som Holberg selv siger, den lykkelige Stjerne op for ham; syv Dage efter at han havde modtaget en Fattiggave traadte han (den 18 December 1717)[2] som virkelig Professor med Løn ind i det filosofiske Fakultet. Den Plads han kom til at indtage var Professoratet i Metafysikken, som Johan Frederik Vandal, der havde beklædt det fra 1709, døde fra uden at efterlade sig dertil hørende Skrifter. Det var den Plads, der allermindst stemmede med hans Tilbøjelighed, „men da man ikke kunde faa dette Professorat prakket paa nogen anden, kom man til ham"; og han havde jo kun Valget imellem Hunger og Metafysik. „De, der kjendte til ham, raabte strax, at nu var det ude med denne Videnskabernes Dronning, og det ikke uden Grund; thi han gik ikke i sine Forgjængeres Fodspor, og denne Provins kunde aldrig komme i større Fare, end under hans Prokonsulat." „Imidlertid lod han sig ikke selv mærke med noget[3], ja holdt

[1] Epistola I. ad virum perillustr. G. L. Baden, Den danske og norske Lovkyndigheds Hist. S. 68. Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 412. og Skriftet selv.

[2] Nyerup, Universitetet, S. 240.

[3] Dissimulavi tamen callide mentem meam.

vilde have fulgt med den
begjængelse.[2]

Fri for Næringssorg tæn
lang Sygelighed, besværlige
ringer svækkede Kræfter igjen,
i Fred og Ro, hvilende sit
Men han fik andet at tænke
5 Februar 1718) begyndte St
paastod Seniet foran ham, h
til Holbergs Fordel.[3] Og saa
markische Geschichte, hvis Fors
Historieskrivere, de gamle saa
Holberg, der jo var meget u
som nu hovedkulds blev truk
storieskrivere, skjøndt han in
skrevet, men et Kompendium
endda beskyldtes for at have
brød han sig i Begyndelsen i
ikke Umagen værdt at kjævle
koldsindig i Kritikken. Men

forhen havde holdt fire) under Povel Rytters Navn.[1] Heri, siger han, gjennemgik han kun Høiers hvasse Fortale; at oplede de Fejl, der kunde være i Bogen selv i Kronologien og Historien, og derved at slaa sig til Ridder paa Forfatteren, det var noget, som han ikke gav sig af med, men overlod til Kritikaklerne, der finde Fejl allevegne. Alle vare vel fornøjede med denne Afhandling, uden Povel Rytter, der nu var en Mand paa 60 Aar; i Begyndelsen blev han meget vred derover, men tilsidst gav han sig tilfreds, da han saae det var et sømmeligt Forsvarsskrift for Fædrelandet. Kort efter udgav Høier sit Diagramma de nuptiis propinquorum, der satte baade Jurister og Theologer i Bevægelse. Holbergs Venner vilde have ham til at forny Striden, og det faldt ham heller ikke vanskeligt at blive varm igjen i Hovedet. Han udgav sin Dissertatio juridica ligeledes under et andet Navn[2]; men da han deri indskrænkede sig til at undersøge Forfatterens Indvendinger imod Juristernes (Hugo Grotii og Puffendorfs) Grunde, og overlod Resten til Theologerne, saa fandt hans Venner denne Afhandling for tør (sterilis). Der var ogsaa dem, som mente, at han her havde været altfor overgiven (petulans), og at han overhovedet i begge disse Dissertationer havde slaaet sig for meget løs. Og maaskee de havde Ret i noget, men det er nu min Natur, siger han, at sige Sandhed med Spøg (ridendo dicere verum); og han havde dog afholdt sig fra alle Skjældsord og hvad

[1]) Diss. quinta de historicis Danicis, quam disquisitioni publicæ submittit Paulus Ryterus cum Defendente pereximio Christiano Andreæ in auditorio Collegii Regii. Havniæ 1719. 4. Aftrykt som Nr. 1 i Høibergs Holbergiana. Paa Dansk i Boyes Holbergiana 3, 106. Den begynder med § 46.

[2]) Diss. jur. de nuptiis propinquorum in linea recta jure naturali prohibitis, quam sub præsidio clariss. Mag. Petri Albini habuit Olaus Petri Norvegus. Rostochii 1719. 4. Aftrykt som Nr. 2 i Høibergs Holbergiana. Paa Dansk i Boyes Holbergiana 3, 122.

ferlod ham, at Højer var en
og Hyller, som han bestandig
tjent hvad han havde faaet.
men han foer ikke paa ham s
ind paa ham i Anmældelsen
roser øjensynlig Falster for at
skal det ingenlunde lade saa;
Emner for tilkommende Satir
og Forfængelighed. Han kast
bage paa ham selv, men un
Højer for Øje, som det klares
sige, naar han en halv Snes Aa
Beskrivelse) taler om de Pers
forderve alting, om de tyske S
herind og ved deres hvorvel s
storicis og Juridicis insinuere
o. s. v.; saa persiflerede han,
fende, fordi han slet ikke angr
løs paa Ideen, Højers Idea jur
han stiller ved Siden af

mager. En retskaffen Skomager maa tilligemed være verseret udi Physica, ellers kan han let blive bedragen med Læder og Huder; han maa vide, hvilket Læder der mest krymper og udvider sig, for derefter at kunne indrette sin Læst. En Skomager maa ogsaa til en vis Grad være en Theologus, saa at han veed at gjøre Forskjel imellem Religionsfekter; thi eet er at arbejde for en Orthodox, som vil have tynde og undertiden forkerte Saaler, efterdi han bruger ofte sine Fødder til Dands, et andet er at sy Sko for en Kjætter, især en Fanaticus, som fordømmer Dands, og heller vil have stærke Saaler, for med des større Eftertryk at kunne træde paa Verdens Forfængelighed, o. s. fr. Det samme kan man sige om en Dandsemester, om alle.[1] Her bliver naturligvis det hele til uværdige Løjer, hvis Satiren ikke rammer. Men det er aabenbart, at Holberg endnu, uden nogen personlig Animositet, var af de Tanker, at Høyer krydede sig af sit juridiske Polyhistori.

Af en anden Art er Satiren (hvis det er Satire) i Disputatserne. I den første slaar han om sig med Forfatterens Indbildskhed og Uforskammenhed, og Falster har Ret, at her er Skjældsord, men mangler Salt[2]; i den anden hævder han først ganske alvorlig Natur og Sædelighed imod Høyers Paradoxer, men i Slutningen bryder han ud med sine Invektiver med en uforbulgt Grovhed. Høyer kunde derfor, i god Tro til, at han i Sagen selv havde Ret (der var

[1]) Holbergs Epist. 293.

[2]) Falster skriver i sin haandskrevne Brevvexling til Sibbern, die IV Non. Septemb. 1719, efter at have talt om Høyers Conspectus historiæ Danicæ erotematicus: Huic postea opposita est ab incerto auctore Hafniensi dissertatio, quæ nomen Pauli Rütter, profligatissimi hominis, mentitur, sed oppido insulsa et convitiatore quam æquo scriptore dignior, cuius ficulnea et vere ridicula argumenta nunc perscribere nec libet, nec vacat.

til at kjende, for lidet fornødent
bergeren D. H. Møller?), hvo
drag[1], bebrejde med Rette Ho
siger, har holdt sig til Højers
endog noget, der var ømfindli
har indblandet idelige personlige
Studeringer, til hans medicinsk
som Huslærer o. desl.; at ha
hvad der kunde nedsætte Højer
det andet Modskrift taler ham
Forfængelighed tilsidesætter Ær
naar han kun kan passere for la
render fra den ene Ting til den
tage fat paa Mathematikken og
doxon i Astronomien, enten om
at Maanen er gjort af en grøn
en Dværg, kun een Fod lang,
Mænd, som han med saa stor L
at det aabenbar var Holbergs L
sætte sin Modstander for Latter

foreslaar denne Forfatter tilsidst et Forlig imellem de stridige Parter saaledes, at Disputationens Autor og hans Tilhængere skulde oversætte Høiers Skrift paa Dansk, og korrigere hvad der burde rettes. „Saa fik vi et smukt kort Begreb om vores danske Historie, hvoraf Høier havde den Ære, at have først begyndt det, og Autor (Holberg) den, at han havde oversat og revideret det." Det er heraf klart, at denne Mand ikke var inde i Stridens Midpunkt, men vankede om i Periferien. Ville Høiberg, der paa den anden Side forsvarer Holberg det bedste han kan, giver tilsidst tabt: Han var, siger han, af et kolerisk Temperament; han blev opegget og sat i Flamme af andre, ret ligesom det kunde være en Skam at tage imod en Ørefigen, uden at give to igjen; hvis han havde raadet sig selv, havde han maaskee heller villet vige for sin Fjende, saasom han engang gjorde for tvende Officerer, der attaqverede ham paa Gaden[1]; han blev beskyldt som Plagiarius og som den, der aleneste havde anbragt noget laant Tøi, da han dog havde begyndt sit Skrift i Oxford og fuldført det her hjemme ved Hjælp af Reitzers Bibliothek, altsaa blev der ved denne Beskyldning ligesom sat en Plet paa hans Renommee. Men alt det hjælper ikke, og han tilstaar tilsidst gjerne, „at Holbergs Forsvar falder ham i den Tilfælde noget svar og besværlig".[2] Det er aabenbar et slet Forsvar, men Høiberg har heller ikke fundet Cirkelens Kvadratur.

For at komme ind til Stridens Midpunkt vil det nok være bedst at betænke, at det som oprørte Holberg og hans Venner var noget mere end en personlig Fornærmelse. Høiers

[1] Vi gaa ikke af Veien for en Nar, sagde de; da gior jeg for to, sagde Holberg, i det han gik af Veien. (P. L. Møller i D. Folkekalender har Anekdoten noget anderledes; hos ham er det kun een Person).

[2] Høibergs Holbergiana, Fortalen Arket f.

Angreb paa ham er virkelig altfor ubetydeligt til at være et Stridsæmne, og for tamt til at det kunde bringe nogen i Harnisk. Selv om Holberg bar Nag, saa var det dog ikke noget at forfølge en Mand for og det med en vedvarende Foragt, naar der ellers ikke var noget paa ham at sige.[1] Fornærmelsen laa i den hele Maade, hvorpaa Højer traadte frem. Der var et dansk Parti, som indigneredes derover, og vilde have Holberg til at rage Kastanierne ud af Ilden. Det var noget ganske andet, en ganske anden injuria atrox, der vakte deres og Holbergs Harme, end en forbigaaende Yttring om en Bog.[2] Højers Anfald var virkelig uforskammet. Naar han, for at smigre Kongen, yttrede, at alle Frederik'ers Regimente var det af Forsynet mest velsignede og distingverte, at Christian'er maatte vige for dem, saa at Danmarks Herlighed maatte være at regne fra den udanske Gottorpper, saa kastede han en Brand ind i ethvert dansk Hjerte; naar han slar de Lærde i Danmark og i Hertugdømmerne over een Kam, og sagde, at selv Studerende eller Folk i Civil- og Militærstanden, som dog ikke hørte til de mindst dannede (die nicht von der letzten Bank sind) ikke ret vidste, om Dronning Margrete regjerede før Christian den

1) Werlauff har meddelt Højers Ord: Indeß fällt mir noch ein, daß unsers Herrn Professoris Holbergs vor einigen Jahren in Dänischer Sprache publicierte historische Introduction mit hieher zu setzen sey, welche aber gleichfalls wegen ihrer Kürze, Auslassung der nöthigen Allegationen, und weil sie außer den letzten Zeiten Puffendorf fast durchgehends folget, zu meinem Zweck ebenfalls nicht zulänglich gewesen. Han vilde dog nævne den, men heller ikke den var en Lærebog i Danmarks Historie til den Brug han ønskede.

2) Ogsaa det bekjendte Sted i (den ældste) Gert Westfaler: Det fortrød mig mest, at han vilde ligne sin' Historie med min, er overmaade pudsigt, at sige naar det ikke virkelig fortrød Holberg, men Folk troede at det fortrød ham, og der er ingen Tvivl om at det gjorde de.

Anden eller efter, og at det danske Kongehus nedstammede fra de Oldenborgske Grever, saa fortjente han vel (og det saa meget heller, hvis der var noget i det), at faa denne Uforskammenhed imod den hele Nation, hos hvem han kom at søge sit Brød, sendt tilbage i sin egen Hals. Vi lægge ingen Skjul paa vort Sprogs Mangler, og drøfte dem indbyrdes med hinanden, men naar der kommer en forløben Tydsker, der dog ikke ret kjender til vore Sager, og slaar stort paa, farer frem uden Hensyn, og river vort Sprog ned, saa harmes vi. Nu kom der just en saadan Vildtydsker, og trængte sig frem, og lukkede Munden vidt op, og gjorde det samme ved vor Historie. At vise ham Vintervejen, var en god Gjerning, naar det blev gjort tilgavns; hvis Holberg havde vasket ham igjennem med Lud og Salt, saa havde han gjort ret. Men nu skjældte han kun ud, og selve Forsvaret stillede han i et uværdigt Lys ved at lægge det i Hænderne paa en bekjendt fordrukken Student, der, som Forfatteren til Remarqves siger, ikke kjendte Kjærlighed til noget andet Fædreland, end sin Halmerede paa Regensen.[1] Vor Hi-

[1]) Efterretningerne om Povel Rytter ere samlede hos Werlauff i begge Holbergiana. Det var et saa foragteligt Subjekt, at der i Historien er ydet ham langt mere Opmærksomhed, end han er værd. Det hedder om ham i Remarqves: „Her kommer dend gode Povel Rytter paa Theatrum og skal agere en historisk Harlequin, da hand dog bekiender hvad alle veed, at hand ikke er skikked dertil; hand skal have skreved af Kiærlighed til sin Fædreneland, da hand dog ikke statuerer nogen Kiærlighed uden for sin Halmereede paa Regentzen; hand har icke skrevet af nogen Haab til Hoyer; det er vist, thi hand har, saa lenge jeg veed af ham at sige, ikke haft Had til nogen uden denne Disputations Autor. Hoyer er ham ikke bekiendt uden af dette historiske Skrift, og den gode Rytter studerer aldrig i nogen anden Historie end den om Schlaraffenland, hvor Brendeviins Strømme findes, dem hand meget lenges efter." Den anden Person, Petrus Albinus eller Peder Hvid, har ingen omtalt, men Kall Rasmussen i Bidrag til Holbergs Biographi oplyser nu, at en Alumnus af dette

cabant — et forsitan non i

Denne Fejde bidrager al
til Holbergs Berømmelse; n
stændiggjøre Gangen i hans
gangen til hans uforlignelige
siger det selv. Hidtil havd
Historie og Lovkyndighed og
af med andet; nu var der va
Beskaffenhed: i sin Iver mod
ivrig, i det han skrev mod e
blev han selv Satiriker. Viv
var kun et Slags Prolog, et
Tilskyndelse, intet Foster af
Lem havde talt med ham, vil
anden Gang, min Faer, skal h
Han følte det, og han havde
Dette var kun en Bladbusk af
vidtudbredte Grene og skygge
han nedrystede de første modn

9. Peder Paars (1719—20). (Johan Adolph Scheibe). Holberg bliver prof. eloquentiæ og secretarius consistorii (1720). Universitetsprogram (1720). Satirer eller Skjemtedigte (1722).

Holberg var bleven tredive Aar gammel og derover, og havde siden sine Drengeaar aldrig prøvet paa at gjøre danske Vers, skjøndt han levede i en By, hvor der hvert Aar yngles flere Poeter end Fluer i September. Poesi agtede han saa ringe, at han gabede, naar nogen forelæste ham, om det saa var det dejligste Digt. Den latinske havde han lagt sig efter, men som et nødvendigt Onde, og de latinske Digtere havde han læst, ikke for Fornøjelse, men for at lære Latin, ligesom syge Folk hver Dag tage Medicin, ikke for Smagens Skyld, men forbi Lægerne sige det er sundt. Men saaledes ere Menneskene, hvad de rynke Næsen ad i Dag, forfalde de selv til i Morgen; og Videnskabsmanden finder ligesaa vel Behag i Vexeldrift af Studeringer, som Jorden i Sædskifte.

Det første han tog sig for var en Efterligning af Juvenals sjette Satire, der nylig med nogle andre var bleven udgivet, og imod sin Forventning fik han sin Efterligning (det fjerde blandt hans Skjemtedigte) færdig paa nogle Dage. Han viste den til en god Ven, der roste Viddet og Styrken i Tanker og Udtryk, men tillige gjorde ham opmærksom paa, at han endnu ikke havde det rette Greb paa Versekunsten og de prosodiske Regler i den danske Poesi. Dette lagde han sig paa Hjerte, og efter at han i ledige Timer havde malet en Del Papir over, troede han efter nogle Smaafægtninger ogsaa at kunne faa Bugt med det. Med frisk Mod gav han sig saa til at skrive det bekjendte heroisk-komiske Digt, som den Dag i Dag læses, reciteres og memoreres endog af Svenske og Tyske, der af Kjærlighed til dette Digt have lært Dansk.

Det er den korte Efterretning han selv giver om dette Digts Oprindelse. Deraf kan man ikke see, naar han begyndte derpaa, men da han først øvede sig paa Satirer, maa Udarbejdelsen have gaaet temmelig hurtig for sig. Begyndelsen (første Bog) udkom 1719. Dette antage ogsaa baade Lüxdorph og Nyerup, skjøndt de samtidige Vidner kun nævne Aaret 1720.[1] Al Tvivl hæves ved Rostgaards Klage; Første Bog blev virkelig trykt 1719, thi denne Klage er dateret den 12 December 1719[2], og i den hedder det, at Bogen var „uden nogen Censur trykt og i stor Mængde bortsolgt". Men rimeligvis maa Salget være blevet standset, indtil Resolutionen i Sagen var falden (den 12 Februar 1720), saa at Bogen først efter denne Tid kan være bleven almindelig udbredt i Landet. Dette stemmer overens med, at den editio princeps, der findes i Universitetsbibliotheket, og er det Exemplar, som Grev Christian Rantzau sendte Falster som en Nyhed, var ledsaget af en Skrivelse, dateret Aansbierg (Onsberg paa Samsø) den 22 Februar 1720.[3] I

1) Lüxdorph (Fortalen til Kvartudgaven, i Boyes Holbergiana 3, 206. 212) antager det, fordi Holberg selv anfører som en Mærkelighed, der ikke før var hændtes nogen dansk Bog, at der i en halvandet Aars Tid (unius sesquianni spatio) besørgedes tre Udgaver. Nyerup i D. Digtek. Hist. 4, 287. Scheibe siger, at Peder Paars kom ud im Jahre 1720 nach und nach, og Høiberg i Fortegnelsen paa Holbergs Skrifter, at alle tre Udgaver kom ud i samme Aar 1720.

2) Hvilket allerede er bemærket i Nordahls Brev til Nyerup i Minerva Oktober 1788, S. 67.

3) Noget af dette Brev er trykt i D. Digtek. Hist. 4, 287. Det som handler om Peder Paars lyder: „Jeg skulde ei saa lenge Ladet anstaa med mit Løfte at fuldbyrde, hvis overflødighed af forretninger det ei hid til havde hindred, Dog Kand jeg ei reise af Landet uden det at efterkomme, og følger Peder Paars indschlutted, jeg wil ønske dend for HEr Rector maa have Gratiam Novitatis, er ellers efter mit tycke af en schmuck invention og Klygtig indfald, af samme Autor skal og hosføyede Liden tids-

dette Aar udkom hele Peder Paars endog i tre Oplag: ikke blot Første Bog, hvis karakteristiske Titel, der siden blev forandret, er noksom bekjendt (En sandfærdig ny Vise o. s. v.) samt Anden og Tredie Bog, alle uden Aar, hvilke maa betragtes som første Oplag, men tillige et Eftertryk, og den Tredie Edition af Holberg selv med Træsnit.[1]

Næppe havde Begyndelsen af Peder Paars seet Lyset, førend der imod dette Digt rejste sig et frygteligt Uvejr. Holberg selv indlader sig ikke derpaa, ikke paa al den Larm, der blev over dette Digt, og de Beskyldninger imod det, man skreg sig hæse paa. „Nok er det, siger han, at det blev undersøgt i det Kongelige Konseil, og at den milde Monarks vise Raad erklærede det for et uskyldigt og morsomt Skrift (innoxium et festivum opus)." Oplysninger om denne Forfølgelse maa derfor hentes fra andre Kilder.

Øen Anholt, der ikke saaledes som Læsø og Samsø havde nogen Oldtids Navnkundighed, som den først i vore Dage har vundet[2], skulde i den ny Tid blive navnkundig over hele Norden. Denne Ø tilhørte Rostgaard, og dens Ære var derved bleven hans egen. Han søgte Raad hos sin gode Ven Gram, der meddelte ham sine Bemærkninger om Digtet, og indgav derpaa en Klage til Kongen over „den skammelige

fordriv være, i Paars finder jeg Versene under tiden ei af de rigeste, og weed ei om de for ofte forekommende Negligences ere affectation". — Hvem kjender noget til denne Liden Tidsfordriv?

[1]) Eftertrykkene ere kjendelige derpaa, at der paa Titelen for εννεπε staar εννεσε (ikke εννεςε) og i nogle Callundborg for Callundborg o. s. v. Ogsaa den svenske Oversættelse og Scheibes tyske 1764 have εννεσε. — Om Udgaverne see Molbech i Boyes Udgaver.

[2]) Der er for nylig paa denne Ø opdaget en Oldtids Mærkværdighed. Der har været et Værksted for de ældgamle Stensagers Fabrikation; man har der fundet et helt Oplag af mislykkede og halvforarbejdede Flintkiler. (Antikvarisk Tidsskr. 3 H. 1849—51, S. 213). Skade, at Holberg ikke vidste noget af det.

Paskvil og Skandskrift, der var trykt uden Autors rette Navn, udkommen uden Censur og i Mængde bortsolgt, under den falske Titel af En sandfærdig ny Vise etc., hvori Paskvillanten, dette vanartige Gemyt, havde bebyrdet det fattige Land Anholt, hverken Præst eller Foged undtagen, med en usandfærdig og ukristelig Beskrivelse, til Forfædrenes, Indbyggernes og alle deres Efterkommeres Beskjæmmelse." Over saadanne grove Expressioner forfattede Rostgaard en Fortegnelse, og forestillede derhos, „at det saaledes beskjæmmede Land er dog af Kong Frederik den Tredie kaldet en hel Province (Vores Land og Provintz Anholt), har i denne Krig udstaaet meget Ondt, ofte været udplyndret, og svarer dog rigtig sine ordinaire og extraordinaire Skatter; Indbyggerne have reddet mange Menneskers Liv af Kongens forulykkede Fregat og andre kongelige Skibe, og trolig assisteret dem med hvad de havde til Livsophold, endog uden Betaling; og alligevel udskjældes de Skriftet igjennem for Røvere og Røverhunde. Der er kun een Præst og een Foged paa Øen, hvilke derfor ikke mindre ere beskjæmmede, end om de vare nævnte med deres rette Navne." Af Bilagene til denne Klage indeholdt det ene hvad der betræffer Anholts Indbyggere, Præsten, Degnen og Fogden; det andet var en „Extrakt over de usømmelige og bespottelige Expressioner imod Universitetet, Rektor, Biskoppen og andre Professorer, ja imod den kristelige Religion og Guds hellige Ord, samt nogle Poster, som mærkeligen præjudicerer den høje Øvrighed og de af den satte Love og Anordninger." I Følge heraf indstillede Rostgaard, „om ikke derfor saavel den rette Autor som Bogtrykkeren og den, som Skriftet forhandler, burde efterforskes og tilrettesættes, Skriftet være forbudet og konfiskeres, indtil Autor opledes, og de Exemplarer, som kunde paagribes, efter Loven til Autors velfortjente Beskjæmmelse af Bøddelen opbrændes;

hvorved andre ligesindede ørkesløse Digtere kunde lære at holde deres Pen i Tvang, og hellere at anvende deres Tid og Arbejde paa noget, som kan tjene baade andre og dem selv til Ære, end paa det, som er fraværende, uskyldige og tro Kongelige Undersaatter til Beskjæmmelse, og Vedkommende tillige kan vorde paaminbte at have flittigere Indseende med hvis heri Staden trykkes og falholdes. Thi ellers kan enhver Paskvillant gjøre Paskviller om de ærligste og uskyldigste Folk, naar han under den Titel af Viser ubehindret kan lade trykke de groveste Skandskrifter."

At Rostgaard indgav denne Klage er udenfor al Tvivl; at ogsaa andre deltoge i Forfølgelsen, antydes i det udførlige Forsvar, som Holberg (i Fortalen til tredie Edition) lader Just Justesen føre „mod visse Folk, der have stræbet at ville gjøre dette uskyldige Poema til et forargeligt Skrift"; men naar det er en temmelig almindelig Mening, at Gram har deltaget i den offenlige Anklage, og at den indsendte Klage var skreven med hans Haand, saa har jeg allerede forhen anseet det for utroligt, og maa vedblive med denne Mening, indtil andre Kjendsgjerninger foreligge, end de, der hidtil ere blevne bekjendte. Lad os drøfte disse Vidnesbyrd noget nøjere! Hiort skriver: „at Gram kan have været i Ledtog med Rostgaard for at faa Peder Paars brændt eller i det mindste konfiskeret, er ganske rimeligt, siden han var meget vred paa Holberg, saavel for hans satiriske Skrifter, som især fordi han skrev Komedier, og sagde, han burde ikke være Professor; siden han handlede infra dignitatem og beskjæmmede Universitetet, burde han forvises til Theatret".[1] Dette Vidnesbyrd, der er over et halvt hundrede Aar yngre end Begivenheden, svækker sig selv ved sin Vagvendthed; thi Gram

[1]) Hiort til Nordahl i Lüxdorphiana 2, 267.

... 1720.¹ At Tvivl hæve... Bog blev virkelig trykt 1719, ... 12 December 1719², og i d... „uden nogen Censur trykt og... Men rimeligvis maa Salget v... solutionen i Sagen var falden ... at Bogen først efter denne Tid ... udbredt i Landet. Dette ste... editio princeps, der findes i ... det Exemplar, som Grev Chri... som en Nyhed, var ledsaget af ... bierg (Onsberg paa Samsø) ...

¹) Lürdorph (Fortalen til Kvartud... 206. 212) antager det, fordi Hol... lighed, der ikke før var hændte... halvandet Aars Tid (unius sesq... gaver. Nyerup i D. Digtek. Hist... Paars kom ud im Jahre 1720 ... tegnelsen paa Holbergs Skrifter ... samme Aar 1720.

²) Hvilket allerede er bemærket i ... nerva Oktober 1788. S. 67...

dette Aar udkom hele Peder Paars endog i tre Oplag: ikke blot Første Bog, hvis karakteristiske Titel, der siden blev forandret, er noksom bekjendt (En sandfærdig ny Vise o. s. v.) samt Anden og Tredie Bog, alle uden Aar, hvilke maa betragtes som første Oplag, men tillige et Eftertryk, og den Tredie Edition af Holberg selv med Træsnit.[1]

Næppe havde Begyndelsen af Peder Paars seet Lyset, førend der imod dette Digt rejste sig et frygteligt Uvejr. Holberg selv indlader sig ikke derpaa, ikke paa al den Larm, der blev over dette Digt, og de Beskyldninger imod det, man skreg sig hæse paa. „Nok er det, siger han, at det blev undersøgt i det Kongelige Konseil, og at den milde Monarks vise Raad erklærede det for et uskyldigt og morsomt Skrift (innoxium et festivum opus)." Oplysninger om denne Forfølgelse maa derfor hentes fra andre Kilder.

Øen Anholt, der ikke saaledes som Læsø og Samsø havde nogen Oldtids Navnkundighed, som den først i vore Dage har vundet[2], skulde i den ny Tid blive navnkundig over hele Norden. Denne Ø tilhørte Rostgaard, og dens Ære var derved bleven hans egen. Han søgte Raad hos sin gode Ven Gram, der meddelte ham sine Bemærkninger om Digtet, og indgav derpaa en Klage til Kongen over „den skammelige

---

fordriv være, i Paars finder jeg Versene under tiden ei af de rigeste, og weed ei om de for ofte forekommende Negligences ere affectation". — Hvem kjender noget til denne Liden Tidsfordriv?

1) Eftertrykkene ere kjendelige derpaa, at der paa Titelen for ευνεπε staar ευνεσε (ikke ευνεςε) og i nogle Callundborg for Callundborg o. s. v. Ogsaa den svenske Oversættelse og Scheibes tydske 1764 have ευνεσε. — Om Udgaverne see Molbech i Boyes Udgaver.

2) Der er for nylig paa denne Ø opdaget en Oldtids Mærkværdighed. Der har været et Værksted for de ældgamle Stensagers Fabrikation; man har der fundet et helt Oplag af mislykkede og halvforarbejdede Flintkiler. (Antikvarisk Tidsskr. 3 H. 1849—51, S. 213). Skade, at Holberg ikke vidste noget af det.

og alle deres Efterkommeres
grove Expressioner forfattet
forestillede derhos, „at det
af Kong Frederik den Tredi
Land og Provintz Anholt),
Ondt, ofte været udplyndret,
naire og extraordinaire Ska
mange Menneskers Liv af
andre kongelige Skibe, og tr
havde til Livsophold, endog
skjældes de Skriftet igjennem
Der er kun een Præst og een
ikke mindre ere beskjæmmede,
deres rette Navne.“ Af Bila
det ene hvad der betræffer
Degnen og Fogden; det andet
lige og bespottelige Expression
Bisskoppen og andre Professore
ligion og Guds hellige Ord, sa
ligen præjudicerer den høie

hvorved andre ligesindede ørkesløse Digtere kunde lære at holde deres Pen i Tvang, og hellere at anvende deres Tid og Arbejde paa noget, som kan tjene baade andre og dem selv til Ære, end paa det, som er fraværende, uskyldige og tro Kongelige Undersaatter til Beskjæmmelse, og Vedkommende tillige kan vorde paamindte at have flittigere Indseende med hvis heri Staden trykkes og falholdes. Thi ellers kan enhver Paskvillant gjøre Paskviller om de ærligste og uskyldigste Folk, naar han under den Titel af Viser ubehindret kan lade trykke de groveste Skandskrifter."

At Rostgaard indgav denne Klage er udenfor al Tvivl; at ogsaa andre deltoge i Forfølgelsen, antydes i det udførlige Forsvar, som Holberg (i Fortalen til tredie Edition) lader Just Justesen føre „mod visse Folk, der have stræbet at ville gjøre dette uskyldige Poema til et forargeligt Skrift"; men naar det er en temmelig almindelig Mening, at Gram har deltaget i den offenlige Anklage, og at den indsendte Klage var skreven med hans Haand, saa har jeg allerede forhen anseet det for utroligt, og maa vedblive med denne Mening, indtil andre Kjendsgjerninger foreligge, end de, der hidtil ere blevne bekjendte. Lad os drøfte disse Vidnesbyrd noget nøjere! Hiort skriver: „at Gram kan have været i Ledtog med Rostgaard for at faa Peder Paars brændt eller i det mindste konfiskeret, er ganske rimeligt, siden han var meget vred paa Holberg, saavel for hans satiriske Skrifter, som især forbi han skrev Komedier, og sagde, han burde ikke være Professor; siden han handlede infra dignitatem og beskjæmmede Universitetet, burde han forvises til Theatret".[1] Dette Vidnesbyrd, der er over et halvt hundrede Aar yngre end Begivenheden, svækker sig selv ved sin Vagvendthed; thi Gram

[1]) Hiort til Nordahl i Lüxdorphiana 2, 267.

Mand skulde tage Del i en
og absurd Yderlighed, at de
Forfølgeren. Der gives et
dede Tanker[1], at Holberg m
Rostgaard, med den selvbun
Mand; at Rostgaard indgav
lærde Mands Haand, og forl
berg skulde sættes paa Mun
lod sig forelæse hele Peder P
ligen, og han afviste Klagen.
man ikke forud vidste det, hvo
Suhm var, der ofte tog Snak
dele en ordenlig historisk Efter
mindste have nævnt Manden; j
som alle Satirikere, efter at va
Anklage, siden har givet Rost
han skal have villet skildre han
der tales i Klagen ikke noget
Suhm ogsaa have af Folken
kunde Kongen da ikke lade læs

Bevis paa, hvorledes ogsaa han (uden at kjende Forfatteren) har været oprørt over denne ny Vise; men hans Bemærkninger bære tydelig Præg af, at de i den Form han har nedskrevet dem ikke have udgjort et Bilag til Klagen. Dertil ere hans Angivelser, som ere fulde af Rettelser, altfor korte Henvisninger, og de Henvisninger, der hos ham findes i Stykket om Anholt, ere kun tildels indførte i Klagen og, vel at mærke, i den nøjere udførte med de vedkommende Steder af Peder Paars, som han kun har antydet. Det er kun et Udkast af hans Anker, Bemærkninger om Peder Paars, som han uden Tvivl har meddelt Rostgaard. Desuagtet ere de graverende nok for Grams Navn, og ligesom vi før, ved at stille Holberg og Højer sammen, maatte lade den Skygge falde paa Højer, hvori han har stillet sig selv, maa vi her gjøre det samme med Gram; saa meget mere som vi her have det ypperligste Bevis paa, hvorledes det saae ud i Hovedet paa de lærde Mænd, førend Holberg fremstod. Gram veed ikke at skille Satire fra Skandskrift; hvad skal man da vente af de andre? Han betragter Peder Paars med sine kritiske Øjne, som om det var en gammel Rimkrønnike eller en Kjæmpevise han skulde undersøge; han seer deri en af de Viser for Pøbelen, som der havdes saa mange af; oplyser, hvor rude Forfatteren maa være, da han sammenblander Tidsaldrene, hvilket er rimeligere, end at han blot har villet gjøre Visen gammel for at skjule sine Kalumnier; hvor let den gemene Mand, der tror paa Kjæmpeviser, kunde antage det for gode Varer; men ligesaa lidet som han i en Kjæmpevise havde mindste Fornemmelse af dens poetiske Natur, ligesaa lidet gjør Viddet i Peder Paars det mindste Indtryk paa hans med Hukommelsessager fuldproppede Hjerne; hvad skal man da vente af de andre? Naar Forfatteren til Peder Paars ved at beraabe sig paa Journaler, Akterne i Kallundborg o.

ja, lad ham komme med Bevise
om han kan! Gram vidste alt
men at dette Sted er en Efterli
faldet ham ind; det seer ud, so
var ham en fuldkommen ubekjent
da vente af de andre?

Denne Oplysning skylder jeg de
i Sorø, og jeg kan ikke noksom takl
hvis Godhed jeg har faaet dem til G
have været ubekjendte, har dog ingen
stændige. Der findes et Udkast til
underskrevet med Rostgaards egen Ha
cembris 1719. Allerunderdanigste troe
Det maa være det Udkast, der siden
findes fremdeles et Bilag Lit. B., de
er med samme Skrivers Haand som 1
(ikke med Grams), og det er et vi
om et Bilag under Lit. C., nemlig c
det findes ikke. Endelig er der et Læ
kelin, af hvem der i disse Papirer o
har skrevet derpaa: „Bilage L. A.",
som ovenfor bemærket, ikke noget Bila

lunde med de mange nye Ting, hvilke Auctor i Historien her og der indfører, som aldrig vare paa de Tider indførte, men endda aldeles ubekiændte, endeel for alle Folk i disse Lande, endeel aldeles for det slags Folk som Peer Paars skulde været af; saa at Auctor (med mindre hand er meget vanvittig og ukyndig i de gemeeneste ting i vores land og dets Maneerer, eller og hand har lyst af at giøre sig selv beleet) synes med saadanne tingester at mælde, at vil bringe Folk paa de Tanker, at hans argumentum er nyt, som hand alene for at undflye Straf for sine Calomnier haver fundet for got at giøre 100 Aar gammelt". „De ommældte noviteter, eller Kiændemærker paa Peer Paarses Tid, at den ej er saa gammel, ere disse til deels (med Anførelse af Sidetal og Linie): Kufferter og Pudehynder, Kalemankes-Vest, Røg-Tobak, Embedsnavnene Præsident, Auditeur, Adjutant, Lanter-Spil og Lohbenk". „Dog kand aldt dette ligesaavel og snarere passere for et tegn til hans rudité, end som til hans malice, helst saasom det af eet stæd i Bogen kand bevises, at hand gierne havde undflyet slige feyl om hand havde vidst bedre: Det findes pag. 66 l. 5: Ved Siden hang et Sværd, som kaldes nu Hirtsfænger". (etc.) — § 3 handler om hvorledes Forf. ved at beraabe sig paa Journaler etc. har søgt at give sit Værk Troværdighed, hvorledes „hand har villet med serieuses og forsikrende Ord tilsnige sig fidem hos Eenfoldige". Det ender med: „Mon gemeen Mand, som lidet veed at giøre forskiæl paa Sandt og usandt, naar det i Trykken udkommer med en noget høyere Veltalenhed end de selv hver Dag bruger, ikke letteligen skulde tage alt dette skarns Verk for got, paa saadanne Forsikringer, de som troer Kiempeviser og det som med mindre vraisemblance fremsættes, naar det kun er prentet?" — § 4 handler om: „Hans onde intention med literatura, og aabenbare forsæt at vilde have ridiculeret og udryddet af Skolerne de beste gamle Skribentere i det latinske og Grædske Sprog (hvori hand selv viser sig meget uerfaren)" etc., hans Spot med exercitia Academica, med Frederik den Andens Fundats om Exercitierne paa Kommunitetet etc. Heraf udhæve vi: „Det som pagg. 37. 38. 39. meget satyricè fortælles om en Disputatz og paafølgende liderlige og urimelige Slagsmaal paa Universitetet (saadant der knap skal gives noget Exempel eller Lighed i Christenheden, thi aldrig er nogenstæds sligt passeret) kand af Bispens Skæg bevises ikke at henhøre til

andet Universitet end det Kiøbenhavnske; og om Auctor med slig en skammelig Historie ikke søger at vil give den Gemeene Mand en ham selv behagelig idée om vores Universitet og lærde Sager, maae enhver dømme; Gemeen Mand, som veed lidet af sligt og burde snarere styrkes i gode og avantageuse tanker de re literaria, end som med saa skammelige og aller-usandfærdigste Digt forføres, faae her nok til deres curiosité at fornøje. Hand skal vel ikke binde sig ved at dermed er paa nogen act henseet, som er passeret i vore tider; og skal det da refereres til Peer Paarses tid, nemlig ad primos annos seculi XVII. i Christiani IV regerings tid, da vise os Auctor noget saa vederstyggeligt da at være skeet". — § 5 indeholder kun: „Mod Regieringen synes uforgribeligen dette at være noget for dristigt talt", hvorpaa følger Stedet: I usle Vornede (etc.) og Bemærkningen om Molesworth, jf. Werlauffs Antegnelser til Holbergs Lystspil, 1 Udg. S. 46. Anm. — Resten er om Anholt, hvilket Rostgaard har benyttet. — At Gram har skrevet alt dette, med den Overbevisning, at Begyndelsen til Peder Paars var et liderligt og skammeligt Skrift, hvis Forfatter fortjente Straf, er indlysende. Det kan vel tænkes som en Mulighed, at Rostgaard siden har sammenarbejdet det til en Klage og Gram skrevet den af, men denne Mening kan ogsaa være fremkommen deraf, at disse Anker virkelig vare til skrevne med hans egen Haand; et saa usselt Produkt som Klagen er kan han dog ingenlunde have forfattet, og heller ikke var han Rostgaards Haandskriver.

Der haves ingen udførlig Efterretning om, hvorledes Holberg undgik Forfølgelsen. Kongen skal selv have taget Bogen i Forsvar, men hvo der har virket paa Kongen, vides ikke med Sikkerhed. Nogle sige, at det var Grev Danneskjold-Samsø den ældre, der var Holbergs Patron (var han hin vir perillustris?), og det hedder, at han gik op i Kancelliet og bragte Kongen paa andre Tanker (arbejdede da Kongen i Kancelliet?), hvorover Rostgaard blev meget misfornøjet[1]; andre tillægge Statsministeren Vibe denne For-

[1]) Hiort til Nordahl i Lürdorphiana 2, 268.

tjeneste.[1] Resolutionen faldt (den 12 Februar 1720) saaledes: „Konseillet finder ikke, at dette Skrift bestaar af andet end lutter fingeret Skjemt, som hellere kunde bleven udeladt end skreven[2]; men som ikke fornemmes, at Professores[3] besværge sig at noget i Bogen er anført, som enten toucherer dem eller Universitetet eller strider imod Religionen, saa kan Konseillet ingenlunde bifalde Rostgaards Mening, at det skulde meritere saadan Ressentiment eller saa høj Straf.“[4]

Paa den Tid, da selv de lærdeste Mænd ikke kunde gjøre Forskjel paa Skandskrift og Satire, maatte et saa sælsomt Digt fremkalde en stor Bevægelse. Det blev, siger Holberg selv, efter de forskjellige Gemytter, modtaget forskjellig: „Nogle vare vrede derover i Smug, andre aabenlyst; nogle, der under forblommede Navne troede sig angrebne, anfaldt Autor, andre, der havde en ond Samvittighed og ikke af Autor spaaede sig en bedre Behandling, forenede sig med dem. De, der hidtil aldrig havde seet andet, end Brudevers, Ligvers og Lovsange, studsede ved en saa usædvanlig Ting, og fordømte i Stilhed denne Dadlers Dristighed; andre, som troede, at det gik ud over deres Fjender, toge med Latter og Glæde imod Digtet, og glemte da heller ikke ved Lejlighed at tude deres gode Venner de Linier i Ørene, som de mente især gjældte dem, hvilket var at gyde Olie i Ilden. Hoben (plebs), som kun plejer at holde sig til Skallen, ansaae det for et Foster af en Mand, der ikke havde andet at gjøre (otiosi hominis). Nogle Lærde, der saae dybere i Tingen, stirrede sig blinde derpaa. Men paa fundne Fortolkere og

[1]) Boyes Peder Paars, Tredie Udg. Fortalen S. XI.
[2]) Det var nu de højvise Herrers Mening.
[3]) Altsaa vel heller ikke Gram.
[4]) Lürdorphs Optegnelse efter Kancelliets Protokol i hans Exemplar af Peder Paarses tredie Edition, der har tilhørt Rahbek og nu er i Universitetsbibliotheket. (Rahbek, Holbergs Udv. Skr. 7, 387.)

modige Forsvarere manglede det ikke heller, der fandt det ligesaa ædelt som smukt, at krydre gavnlige og strenge Satirer med jævn Munterhed, med den yderste Skarphed at forbinde saa megen Jovialitet (tantum comitatis), og som, da Forfatterens Navn blev bekjendt, takkede ham derfor, og naar nogle sagde, at vi nu begyndte at drive Gjæk med Poesien (in poësi nos nugari), svarede, at vi netop nu holdt op dermed, og at Danmark nu havde et Digt i sit Tungemaal, der kunde lade sig see for Franske og Engelske." [1] Andre Samtidige bekræfte dette: „Intet Skrift har i disse Lande og saa i andre gjort saa megen Opsigt, og er med saa stor Begjerlighed blevet læst af Høje og Lave af alle Stænder. Forfatteren forfulgte deri Pedanteriet til det yderste, men med saa megen Lystighed, at de, som bleve trufne, fandt endog selv Behag derudi. Nationen blev ligesom henrykt. Bogen var i hver Mands Hænder, og Peder Paars i alles Munde. De Fremmede, som til den Tid næppe havde kiget i en dansk Bog, bleve begjerlige efter at vide Indholdet; adskillige begyndte da at lære Sproget. Ja, nogle, der næppe tilforn forstod ret Dansk eller læste noget dansk Skrift, læste ikke alene med stor Begjerlighed dette, men kunde endog næsten Bogen udenad. Man kan altsaa med god Grund regne en ny Epoke fra den Tid i vores danske Sprog, da denne Bog gjorde, at Sproget blev mere bekjendt, og der derfor blev lagt mere Vind paa det." [2]

---

[1]) Epist. I. ad vir. perill.

[2]) Holbergs Karakteristik af Carl Deichmann i Werlauffs Holbergiana (Nyt hist. Tidsskr. 6, 309 med Werlauffs Anmærkninger.) Blandt de brave Mænd, der kunde deres Peder Paars udenad, nævnes, foruden Anchersen, Lüxdorph, den ældre Falsen, ogsaa Wartberg, der var Generalprokurør før Lüxdorph, † 1749. (Rahbeks Tegnelser i Tritogenia, November 1828. S. 108. jf. Overskou, D. Skuepl. 2 D.)

Nogen egenlig Kritik over Peder Paars fremkom ikke; Organet manglede. Kun Høper gav næste Aar Sidehug dertil i Anmældelsen af Falsters Satirer; han beskylder Holberg, uden at nævne ham, at han skriver for at tjene Penge, og just derfor skrev for Pøbelen, pøbelagtigt, gement og ublu. Det er denne Anmældelse, som Holberg i sine Fortaler (til Peder Paars og Skjemtedigtene) kalder Novellistens Kritik, mod hvilken han værger sig selv som Hans Mikkelsen, og lader Just Justesen tage til Gjenmæle. Denne minder blandt andet Høper om, at han ruinerer sin egen Handel; Folk begynder allerede at kalde de Penge, der fordres for Aviser, Mestermandspenge, og skjøtte ikke mere om at faa Hug og give Penge til. Det skulde heller ikke have været nogen Skam for Nationen, hvis Anfaldet mod Holberg havde bidraget nok saa meget til at Nova liter. gik ind, som Angrebet paa Deichmanns Svigersøn; men derom er intet bekjendt.

Peder Paars fremkaldte ogsaa adskillige usle Smædevers, der imidlertid ganske ere forsvundne, og om hvilke man næppe vilde have vidst noget, hvis ikke Holberg selv havde bevaret Mindet om dem. Af eet anfører han en Linie:

Du sætter Streg for Skarn, og det beholder selv.

For Resten forbleve de utrykte; og det eneste, der er trykt, har han selv, til ikke liden Moro for Efterverden, ladet aftrykke i tredie Edition med Just Justesens et variorum notæ og de bekjendte Stjerner. Han taler dog ogsaa om „et skarpt Skrift af en Landsbydegn, hvilket var saa meget farligere, forbi det godt Folk kan letteligen indbilde den gemene Almue, at naar man skjemter med en Degn, som er det høje og vigtige Embede betroet at sige Amen udi Kirken, man da nødvendig ogsaa skjemter med Religionen"; hvormed han ikke

paa at digte et andet komisk
billede fandt han i den fransk
hvoraf Begyndelsen udkom 16
kjende nogle Minder deraf, s
simple Maskineri (Discordia);

f. Ex. i Begyndelsen af Lut

Je chante les combats et ce
Tant de fiel entre-t-il dans l'
Quand la Discorde, encore to

---

[1]) Der omtales ogsaa i et Brev
fordriv, som bestaar i Gravskrift
den gode Paars i Sviten vil bli
Werlauff hidtil ikke har kunnet
i Nyt hist. Tidsskr. 6, 319.)

[2]) Der er kun eet Skrift man kun
Ungdomsarbejde af Søren Bloch,
der skal være forfattet 1715, m
Død. Anledningen var en virk
Viborg stak sin Stiffader ihjel i
Det er i Prosa med indstrøede
blev der tillagt det en ikke ringe

Holberg siger ogsaa selv, mere end een Gang (det var ham vel, da Folk havde saa mange Udtydninger, ret kjært at kunne sige det med Sandhed), at i det store Slag med Bøgerne (i første Bogs tredie Sang) havde han imiteret Boileau; men ogsaa kun i dette. Ligheden gaar heller ikke videre, end at han af den franske Digter kunde faa den Idee at forfatte et komisk Heltedigt, og selv det efterlignede Sted er saa aldeles lokaliseret, at det kan gjælde for originalt.

Sammenlign f. Ex.

Ret som et Asen, der paa frugtbar Ager staar o. s. v.
med Allusion til Homer, og

Tels deux fougueux taureaux, de jalousie épris o. s. v.
med Allusion til Virgil. (Le Lutrin, ch. 5, v. 116).

Jeg lægger intet til, min Gejst kan ikke lyve;
Man Skolebøger saae om Ørene at flyve. —
En sølvbeslagen tyk Homerus samme Dag
Som en Achilles var i største Trojæ Slag. —
Den traf med saadan Fart paa en Magisters Pande,
At magistralske Blod, som Øl af Tudekande,
Af lærde Hjerne flød, besprængte Gulv og Væg,
Skjøndt den i samme Fart og rørte Bispens Skjæg o. s. v. og

Saisissant du Cyrus[1] un volume écarté,
Il lance au Sacristain le tome épouvantable.
Boirude fuit le coup; le volume effroïable
Lui rase le visage, et droit dans l'estomac
Va frapper en sifflant l'infortuné Sidrac.
Le vieillard, accablé de l'horrible Artamène,
Tombe aux piés du prélat, sans pouls et sans haleine.
(Le Lutrin, ch. 5, v. 124).
Les volumes, sans choix à la tête jettez,
Sur le perron poudreux volent de tous côtez o. s. v.

---

[1]) Romanen Artamène ou le Grand Cyrus af Mademoiselle Scuderi, hvori épouvantable, effroïable, horrible ere gjængse Tillægsord.

til at tro, at han kjend
hovedet maa det erindre
været fordybet i historiske
Opmærksomhed paa Poes
Det kan være Gjenstа
ligne dette af Vid og Lu
udgyder sig over danske
domme og Overtro, med
Boileaus skaanselløse Lutri
Hudibras mod Puritaner
Haarlok, med Zachariä's n
Aar som Holberg døde (1
Paars ligner hverken disse
Et endnu længere St
endnu anvendes paa at ud
som gjøre det til det mest
Opfindelse, ærbar og tørle
sund Morale, og i Besynd
Gave til at dynge og sam
hinanden, ere de Egenskaber

Vort Levnet er kun kort, det er mod Evighed
Som liden Landsby mod en stor og mægtig Sted;[1]

eller gjentagende taler om

den Skjæbne,
Mod hvilken man omsonst sig stræber at bevæbne.

Gram har allerede bemærket og G. L. Baden omstændelig oplyst, hvorledes Digtet er sat tilbage i Tiden til tre Aar før Calmarkrig, og Tidsregningen og Skildringerne ere indrettede derefter.[2] Herved holdt han sig en Udvej aaben til at forsvare sig imod Angreb, og benyttede dem til ny Satire.[3] Men især opnaaede han derved sit Digts Hovedøjemed: lyst og levende at stille sin Samtid hele den foregaaende Dannelses Daarlighed og Unatur for Øje. Hvad I nu have bygget op paa i hundrede Aar, sagde han til dem, det er i sig selv lidet opbyggeligt; det maa og vil forgaa, for at give Plads for noget bedre. Hvilken Værd havde denne Lærdbom, der var i Ry hele Europa over og intet udrettede for Folket selv? Denne Højskole, hvis Anatomer vare verdensberømte, medens Folket blev kureret af tyske Barberer? der oplyste Europa og lod sit eget Folk være nedsænket i den urimeligste Overtro? Hvad er det for en Handel I have, I med eders

---

[1]) Hos Scheibe f. Ex.
Die Ewigkeit ist lang, sehr kurz die Lebenszeit,
Die ist dem Dorfe gleich, der Stadt die Ewigkeit.
Hvilken Tydsker kan fatte det pudsige heri, da han i sit Sprog næppe har nogen Kilde dertil?

[2]) See G. L. Baden, En og anden Anmærkning til og i Anledning af Peder Paars, i Ny Minerva, Januar 1807.

[3]) Just Justesens Forsvar for Skildringen af Præst og Degn paa Anholt: „Jeg forestiller hvert fornuftigt Menneske, om saadant kan sigte paa Geistligheden nuomstunder, og denne Post holde de dog for den groveste." Ligesaa om Universitetet. „Havde Poeten hast det Forsæt at raillere med dette Akademi, saa havde han taget en ganske anden Materie dertil, end Pedanteri, som allermindst hos os er i Mode."

Skjøn, hvori bestaar d
dets æsthetiske Dannelse, hv
skab bestaar i nogle Troesa
som der næsten er intet at
er Bønnebøger og smagløse
ligning af tydsk Svulst, og
Foragt. Dette gaar som e
og enhver vil ved gjentage
Variationer over dette Emn
vil forundre sig over er den
ikke blot hugger han uden
ikke blot angriber han Rett
raabe sig paa den rommerske
Danske, men han skaaner ikke
rinthier), ja vover at ligne
Spøgelse, der kyser Degnen
Digtets hele Tendens og de
enkelte Vittigheder eller Plath
til, at Peder Paars blandt
de mest udbredte og bestandi

denne Kamp eller endog harmet sig over dens Følger; og naar man først har udstødt et Suk over, at det danske virkelig var saa fortrykt, at al Saft og Kraft var gaaet ud af det, vil ikke nogen kunne det uden den, der er bedrøvet over, at alt ikke tog en anden, en bedre, en mere nordisk Vending, end det siden gjorde; eller den, der ved Literaturens Betragtning i Lirespillet om Paarses Færd seer, at nu

> alt gammelt var forbi,
> Den gamle Kristendom og Kraft og Poesi;

eller som endog vugger sig ind i den Forestilling, at Menneskehedens Idealer virkelig kun ere til i denne gamle (Kingoske) Kristendom og at ingen højere Udvikling er mulig.

I Behandlingen af det komiske forlod Holberg naturligvis den grove og smagløse Maade, hvorpaa de forrige, f. Ex. Kingo og Lucoppidan, spøgede. De Midler, han havde at byde over, og paa mange Steder uforlignelig har anvendt, desværre ikke altid, vare slaaende Parodi og tør Ironi, begge indenfor Forstandens Omraade. De nyere Former, Humor og forstandsløs Begejstring (en Harmonilære uden Mathematik), hvis Elementer, Sentimentalitet og Fantasi, manglede, havde hverken han eller hans Samtid nogen Forestilling om. Desto bedre Indtryk kunde det gjøre, naar han med dybeste Alvor lader Personen og Situationen løbe Panderne mod hinanden; f. Ex. naar Peder Rus under den højtidelige Procession løber hen og kjøber sig en Kringle, med Peder Paarses ophøjede Indignation derover:

> Han vendte sig kun om, og sagde: Sekreteer!
> At kjøbe Kringler nu hel ubelejligt er.

For Resten er Peder Paars ikke noget fuldendt Kunstværk. Det er ikke blevet til i een Støbning. Han spøger selv med, at han, efter at have endt en Afdeling, hverken vidste ud eller ind:

Hvad Land de komme til, jeg veed ej selv; jeg venter
Paa mer Oplysning og paa flere Dokumenter.

Smædeverset forudsætter, at Digtet ender med Dorotheas Brudefærd; det gad han gjerne vidst noget mere om. Enhver maa glæde sig til en Skildring af den og af Livet i Aars, men Digtet slutter afbrudt og tragisk. Omtrent i den sidste Halvdel har han tvunget sig til at arbejde. „Jeg vil heller, siger han, skrive en stor Foliant, broderet med Citationer, end en Peder Paars igjen." Enden er ikke Begyndelsen lig.

Heller ikke er det noget Mønster fra den tekniske og prosodiske Side, saa uforlignelige end enkelte Steder ere.[1] Han havde aldrig læst Søren Povelsens danske Prosodi og havde heller ikke i Sinde saa hastig at læse den. Strax da han begyndte havde han nemlig frasagt sig al Samkvem med den ældre danske Poesi; hvad han der kunde have lært anede han ikke, og han ænsede det ikke.[2]

En værre Anke er Digtets Plumphed. Højer, den fine Hovmester, dadler den i Modsætning til Falsters Urbanitet, og uden Tvivl gjentog han kun en i mange Kredse almindelig Mening. Holberg har næppe kunnet føle Dadelens Grund, men den maa dog have gjort et stærkt Indtryk paa ham, siden han med saa megen Iver forsvarer sig: Han maatte stige ned til den lave Hob og dens Smag for at vække den til Læsning.[3] Denne Maneer hørte ligesom til den komiske Digtarts

---

1) „Bedømt som et Arbejde fra vor Tid, siger M. C. Hansen, vilde det med rette dadles som maadelig versificeret, tvungent i Fremstillingen — Spøgen nu og da erklæres smagløs — Snertene ikke træffende."

2) jf. Just Justesens Betænkning.

3) Denne Tanke ligger til Grund for Tilegnelsen, som han siden opgav, til Indbyggerne i Nyboder (Matroserne), dem ved Volden (den ringeste Pøbel), dem under Nagels Fane (Delinkventerne).

Natur; man finder den jo i endnu stærkere Grad hos Aristophanes og Martial. Disse „Ublueligheder“, som han kalder dem, eller „nogle fri Expressioner, som stride mod det danske Sprogs Ærbarhed“ kunde bruges uden Anstød i Konversation (den Gang, vi træffe dem hos Helt og alle andre); de skulde danne Opposition imod den modsatte Yderlighed, Snærperiet; og uskyldige ere de.[1] Vi maa altsaa finde os i, at vi ikke her træffe den fine og urbane Skjemt, der kan give endog de mest bidende Værker en sjelden Ynde; og at Kvinden, til hvem intet gement og uædelt maa nærme sig, der ikke kan lee der hvor hun føler Afsky, er udelukket fra flere Partier deri. Plumphed er ikke Vid, og det høje Formaal, Forfatteren havde for Øje, burde have løftet ham op over Pøbelens Verden.

Naar Holberg havde et saa stort Formaal, naar det var hans Agt ved sit Genis Indgivelse med uimodstaaelig Latter at forjage sin Tidsalders Daarligheder og at skabe et Digt, der kunde føre Danmark ind i det dannede Europas Kreds, saa kunde han maaskee ikke, formedelst Tidens Vanart, hæve

---

See Scheibe. Han skjemter med, at de skulde tro det var saadan en trøstelig Bog som Axel Thorsens Vise, og spendere deres Mark derpaa (den kostede altsaa en Mark), men siden, naar de kom dybere ind i den, klaa sig bag Øret, og bytte den bort for et Æventyr.

[1]) Altsaa ogsaa tilladte, mener Boye (Fragmenter over Holberg, Athene 8, 263) „Ja, i de store Komikers geniale Kompositioner taber det uanstændige enhver anden Betydning end den komiske.“ Men det uanstændige, der ikke er komisk, falder altsaa bort, eller rettere, Gemenheder og Tvetydigheder høre som saadanne op at være komiske. Lad os kun give Sandheden Ære, det er kun Pøbelen, der leer ad dem. Holberg selv siger derom: Vocum naturalium simplex mentio non est obscena. Obscenum est quod bonis moribus convicium facit ac ad libidinem stimulat aliasque pravas voluptates, quibus tam scriptis quam vita et moribus obicem ponere semper conatus sum. (Fortalen til Epigrammata).

tiden, hvor meget han end med
at han ikke var Paskvillant, al
hans Ord. Hvor meget var de
lige Kritik og al denne personl
ugjerne fornummet, siger han,
Historie for et usømmeligt og
Bringer mig ikke af min gode
Mand. I vide jo, at det har
naar man har Hovedet fuldt af V
aldrig at gjøre mig fort hos Bo
skylder man mig, at jeg ikke bry
af mine Naboer kan vidne med n
ikke saa stærkt, dog saa rent og vel
„Jeg kan sancte vidne, at mit
andet, end ved mine poetiske Skr
nogen Anseelse, og langt fra at
delesched, jeg heller haver drejet n
jeg har eftertænket, at maaskee en
dem paa sig." I den sidste Bog
tilstaar han dog candide, at hans

Karakterer kan appliceres paa en og anden, saa følger dog deraf ikke, at man haver haft nogen i Sigte." Det er den, der rammes, som selv opsøger Ligheden:

> En bliver ganske rød om Hovedet, En blegner,
> Han seer sin Karakter, og strax med Blyant tegner
> Alt hvad mod hannem er; paa mig han sigtet har,
> Han siger højt, men lavt: thi jeg er saadan Nar.

Ingen satirisk Skribent kan undgaa disse Udtydninger: „Lad ham (Falster) eller nogen anden forsøge at skrive et Poema fuldt af allehaande Slags Karakterer, og see saa til, om de have bedre Skjæbne, besynderlig hos gemene Folk, der ikke endnu ere vante til at læse saadant paa Dansk, og derfor, naar de finde deres Fornavne ved en Karakter, som kan passe sig paa dem, blive strax allarmerede".[1] „Han vilde kun ønske, at enhver saaledes som han vilde blive ved generalia, og moralisere kun for at moralisere, og ikke anvende deres Pund paa det, som er usømmeligt og forbudet, og gaa saaledes over de rette Grændser, at det bliver ikke nyttige Satirer mer, men Skandskrifter." I sine Epistler vender han, i Anledning af Clerici Ars critica, tilbage til disse latterlige Forklaringer: Æneiden er en fri Satire mod Marcus Antonius; der er fast ikke en Fabel udi Ovidii Metarphosi,

[1]) Et slaaende Exempel paa, hvor aldeles uskyldig Skribenten kan være, er det Rahbek fortæller i sine Erindringer 3, 291; naar sligt kunde finde Sted da, hvorledes maatte det gaa Holberg i sine Omgivelser. Da Rahbeks Romance, Den Dødes Igjenkomst, var kommen ud, kaldte en Mand ham formelig til Regnskab for denne „nederdrægtige Vise", hvori han fandt en Paskvil paa sig selv, indtil Digteren, i Mangel af at kunne opgive ham den oprindelige Kjæmpevises unavngivne Forfatter, maatte fremstille gamle Peder Syv som sin Hjemmelsmand, til hvem han havde at holde sig. Denne Mand, der saaledes ansaae en gammel Kjæmpevise for personlig Satire paa sig, var, efter Forstander Borchs Bemærkning til dette Sted i Rahbeks Erindringer, Michael Rosing.

der jo sigter paa Personer, som have levet udi hans Tid." „Man kan ikke behandle dem alvorlig, der saaledes vil finde skjulte Ting i Skrifter, og allevegne spørge efter Nøglen til dette eller hint. Ingen kan af Erfarenhed tale mere derom end han. Hans Skjemtedigte, hans Skuespil, Peder Paarses Historie, Niels Klims Rejse have sat mange daarlige Mennesker udi Bevægelse. En bilder sig ind, at have Hovednøglen i sin Lomme, hvorved han kan lægge skjulte Ting for Dagen, og kommenterer over Sager, som intet Sted have uden i hans egen Hjerne. En anden leder efter Nøgler, som han endnu ikke haver fundet, hvorlænge han end har gnikket sine Ojne. Lederen er ligesaa daarlig som Finderen, og begge behøve ens Medicine: eet Narreri maa kureres med et andet."[1]

For at fæste Lid til disse Holbergs Forsikkringer maa man vel skjelne imellem hvad der er Hentydninger til virkelige Begivenheder eller almenbekjendte komiske Situationer og hvad der er Angreb paa en Mands moralske Karakter og borgerlige Ære; paa Træk, der enkeltvis ere samlede allevegne fra og idealiserede i et Billede, som ingensteds er til, og en Skildring, der gjengiver en Person i sine virkelige, let gjenkjendelige Handlinger og Omgivelser. Det første hører til Satirens Væsen, det andet er gement, og deri har Holberg ikke gjort sig skyldig. Vi gjentage det: At Rostgaard ofte kan have givet ham Træk til sin Satire, er rimeligt, men Fogden paa Anholt er ingen Kopi af ham. Endnu mindre kan man antage, at Gram har siddet for ham.[2]

---

1) Epist. 207 og 208. See ogsaa hans Yttringer i Moralske Tanker, lib. I. epigr. 22. S. 62—67.

2) Begivenheden med Fændriken i Slutningen af Peder Paars er, som Holberg selv fortæller i sit Levnet, noget der hændtes ham, da han laa paa Borchs Kollegium og gjorde en Udflugt til Helsingør; Skildringen har derved mere tabt end vundet. Det er

Just forbi den almindelige Satire var saa træffende, maatte noget af den nødvendig falde paa den Mand, der var den mest fremragende i hele denne Kathegori, den ypperste Repræsentant for den filologiske Lærdom[1]; men den kunde ligesaa godt passe paa hundrede andre, og den passer paa dem alle, men ikke udelukkende paa nogen. Ingen Satiriker kan ramme Tingen uden tillige med det samme at berøre alle dem, der hylde og befordre den.

Efter hvad her er bemærket vil det let skjønnes, hvad de saakaldte Nøgler til Peder Paars have at betyde. G. L. Baden bemærker[2], at „den i Aalborg for faa Aar siden af-

---

meget muligt, at han tænkte paa sin Trætte med Peder Horrebov, da han nedskrev:

Jeg staar paa min Respekt, mit Senium haandhæver,

og i Anmærkningen hentydede paa den Holmens Fange, der prætenderede Prærogativ for den Nykomne, efterdi han udi saa mange Aar havde baaret Kongens Jern; han vilde skjemte med disse Trætter, der ikke vare til Vanære for nogen af Parterne, men uden Tvivl vare meget hyppige og heller ikke gjorde Universitetet nogen Ære. Selv om man vilde antage, at han ved Skildringen af Bogslaget havde haft Gram for Øje eller i Tanke, og at den sølvbeslagne Homer var hans, som Holberg engang selv havde haft til Laans (den virkelige skal dog kun have været beslagen med Messing), saa var der jo i sig selv ikke noget ondt i at eje en sølvbeslagen Homer, og han har vel vogtet sig for med noget eneste Træk at betegne Grams Person.

[1]) Scheibe (S. C.) fortæller en Anekdote, der vel skal bekræfte Holbergs personlige Angreb paa Gram. En anseet og fortjenstfuld Mand, i andre ligeledes anseelige Mænds Nærværelse, spurgte engang Holberg, hvad for en Pedant han sigtede til med et vist Sted i Peder Paars. Holberg svarede tørt: Det er Jer, Monsieur! (Auf Sie, mein Herr!), hvorpaa den anden gav ham et meget føleligt Svar, saa at de øvrige maatte stifte Fred imellem dem. Enhver skjønner let, at Holberg ikke dermed vilde sige, at hint Sted virkelig var sigtet paa nogen; men just den Omstændighed, at alle da vare i Færd med at udtyde Peder Paars paa virkelige Personer, fremkaldte den tørre Ironi, der ligger i Svaret. „Eet Narreri maa kureres med et andet“.

[2]) Ny Minerva, Januar 1807, S. 16.

døde Rektor Gotschalk skal have ejet et med Digtet samtidigt Manuskript, der indeholdt Anekdoter om og Nøglen til et og andet i Peder Paars og Niels Klim". En saakaldet Nøgle til Peder Paars er aftrykt af Bohe[1] efter et Haandskrift fra omtrent 1745—46(?). Forfatteren dertil er saa enfoldig, at han bemærker: „Ved Just Justesen er ingen ment, men det er Autors egen Apologi". Resten er lidet træffende Gjætninger. Hvor man kunde finde et Forbogstav eller Fornavn, der hængte man sig ved det. Tyske Jochum skal være Bogtrykkeren Jochum Wieland[2]; en halvdød Rektor skal være Gram, efterdi han var Konrektor, o. s. v. Denne Nøgel havde det ikke været værdt at aftrykke, naar det ikke var for at oplyse Publikum om, at den ikke er Sværten værd.[3]

Peder Paars udkom paa Svensk og Tysk i samme Aar (1750), begge efter et Eftertryk. See om disse Oversættelser Fortalen til Kvartudgaven (i Bohes Holbergiana 3, 229). Om den svenske see Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 570, og Anmældelsen i Lärda Tidningar 1751, Nr. 15. Den svenske kunde formedelst Sprogenes store Lighed lykkes bedre, men er i det hele ikke fortrinlig. Da den er en Sjeldenhed hensættes nogle Steder til Prøve:

Peder Paars ender sin Tale i første Bogs første Sang med:

Derföre Sjömän! nu ehrt mod i faran pröfwer;
Jag kan ej tala mer, får ondt och måst' gedöfwer.

Første Sang ender med:

Ty Jagten drefwen blef i medlertid på strand,
Där hon i stycker slogs, at ingen kom i land.

---

[1]) Peder Paars. Tredie Udgave. S. 292. jf. Nøglen til Peder Paars i Østs Nyt Archiv for Psychologie etc. 1 B. S. 217.

[2]) „Alle kaldte ham endog i min Tid Tydske Jochum". Ja, det kan man begribe; man anvendte det paa ham. Efter andre er tyske Jochum den Joachim Paulli, der siden blev Holbergs Medbejler som Komedieskriver. (Holbergs Udv. Skr. 6, 356).

[3]) jf. Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 319. Anm. 5. og S. 421. M. Hammerich, Skildr. af Holb. S. 49.

I anden Bogs første Sang:

At såga kort och rent, man dagen lysa ser,
Och Solen upgår hår uppå ett Tyskt maner.

Sitt Credo kunde han, ja in til sista stycket,
Fast han det ej förstod, men det gjör lika mycket.

Nok sagt! man ellers tror jeg jyde (jyte, gyde) vil og prale oversætter han:

Nog sagt: jag tånker hålst, det må nok hårwid blifwa,

Scheibe derimod:

Wiewohl ich wünsch es nicht, daß man den Argwohn hätte,
Ich pralt einmahl auf Jütsch.

Slutningen af anden Bogs anden Sang:

Det år, når man gjör fjås udaf en bagatelle,
O hwilket stort allarm gjørs af en liten småll!

I anden Bogs tredie Sang:

Hon dem des utan gaf en wåldig skål af wålling,
Som sattes på en stol för Katten och hans Kjåring.

Han derpå wände an all möda, mod och magt,
Och så omsider tog sitt Tempo uti akt,
At han feck Katten fatt, som började at skrika,
At deraf darrade det hela Anholts rike.

Den tyske Oversættelse er af Johan Adolph Scheibe (f. 1708 i Leipzig, † 1776), der omtrent 1740 blev dansk Kapelmester. Ved sit Ophold i Danmark „i nogle og tyve Aar" havde han tilegnet sig Sproget saa meget, at han (1749) forsøgte en tysk Oversættelse af Peder Paars, som han siden aldeles omarbejdede (den udkom 1764). I næsten sex Aar havde han nydt Holbergs Omgang (Fortalen til Udgaven 1764, S. XXII. XXV.), og den Levnetsbeskrivelse af Forfatteren, som han føjede til anden Udgave, bliver derved en vigtig Kilde til Holbergs Levnet. Med Oversættelsen var Holberg ikke tilfreds, men han er billig nok til at erkjende, at deslige Skrifter ikke kunne oversættes, at de ingen Anseelse have uden i „hjemgjorte" Klæder (Epist. 447). Scheibe fandt, at han for de fremmede Læseres Skyld maatte hvad han kalder uddanne Karaktererne (die Charactere, wo es nöthig war, mehr auszubilden), for

at Satiren kunde blive mere almindelig; paa nogle Steder brugte han urimede femfodede Jamber; Nilles Klage gav han i en rimløs Ode; Hullet imellem tredie Bogs anden og tredie Sang udfyldte han med en hel ny Sang af egen Fabrik. G. L. Baden har derhos oplyst, at han hverken ret forstod eller kunde gjengive Originalen; mange af Digtets Skjønheder og Vittigheder følte han slet ikke, andre forvanskede han; og han var saa lidet bekjendt med Landets Historie, at han ikke har skjelnet imellem Kalmarkrigen og Kalmarunionen (Drey Jahre vor dem Krieg, den Kalmars Bund erregte) o. s. v. Fremmede kunde derfor ikke af denne Oversættelse faa et rigtigt Begreb om Originalen. De, der vilde kjende den, maatte lære Dansk.

Peder Paarses Skjæbne hos os kan tildels sees deraf, at der hengik over 50 Aar, førend en ny Udgave behøvedes. Da begyndtes Rækken af de senere Udgaver med Pragtudgaven i Kvart 1772 ved et Selskab, nemlig Lüxdorph, Augustin og Wiedewelt. Den besørgedes, efter Boye (Tredie Udg. S. 320) af Laurids Schow, Klokker til Helliggejstes Kirke (der imidlertid ikke er optaget hos Nyerup). Bedømmelsen i Kritisk Journal 1773 Nr. 9 er ikke af Sporon, men af Abrahamson. Nogle af de følgende Udgaver har G. L. Baden bedømt; Sejdelins er ogsaa bedømt af Chr. Ramus i Skand. Selsk. Skr. 1798.

Foruden de Oplysninger, der findes i Kvartudgaven og senere Udgaver, især i Boyes, og de nysanførte Kilder, findes der nogle adspredte Bemærkninger hist og her. Hertil høre:

Suhms Bemærkninger i Saml. Skr. 7, 260.

Om en renskreven Peder Paars (de to første Bøger strevne om) med Prøver deraf see Dansk Minerva, Oktober 1815. Kammerraad Nygaard ejer et, maaskee hertil hørende, Haandskrift, der indeholder en Omarbejdelse af Peder Paars, Tredie Bog til Enden.

Blandt Manuskripter anføres i Norske Vid. Selsk. Katalog S. 529: Den danske Skolemester, som Censor A. Frølund ikke vilde approbere, „fordi af Peder Paars var citeret dette Vers: for Folk ej eene, men og Sproget at polere" (jf. Overskou, D. Skuepl. 1, 185). Det anførte findes jo ikke i Peder Paars, men i den tredie Satire.

En Fejl i alle Udgaver af Peder Paars, nemlig i en Note til 1 B. 3 S. Polska niexzadem sloi bør læses: — nierzadem —, Polonia confusione stat, meddelt i Nyt Aftenblad 1826, Nr. 25.

Med Persifleringen af Skjæbnens Nødvendighed og Dødens Uundgaaelighed jf. D. Tilskuer, 2 Aarg. Nr. 70.

Desiderius (det er Nyerup), Forslag til nogle Læsemaaders Rettelse i den nyeste (Boyes) Udgave af Peder Paars, i Kjøbenhavns Morgenblad af Liunge og Rosenkilde 1825, Nr. 149—50. (Noget om Retskrivningen. Bogen er ene og alene for Lærde, og hverken for Borger eller Bonde. Derpaa Bemærkninger til enkelte Steder).

Udtrykket Stadsmø (Pyntepige, Kammerjomfru) oplyses af en Maria Stadsmø hos en Provstinde, i Vedel-Simonsens Saml. til Elvedgaards Hist. 2 H. S. 57. 67.

Det kunde maaskee være artigt nok at betragte, hvorledes det nu forholder sig med Bjærgningen af strandede Skibe paa Anholt. Derom kan man see Fædrelandet for 30 Oktober 1857 Nr. 252. Ejeren faar forlods Halvdelen af Bjærgelønnen, den anden Halvdel deles i 60 Lodder, hvoraf 7 tilfalde Præsten, Fogden, Strandfogden og Jordemoderen o. s. v. Og her er da ogsaa „en Skiæbne, mod hvilken man omsonst sig stræber at bevæbne". Anholterne skal møde til Session i Grenaa i hvert Aars Februar, men de kan aldrig faa Indkaldelsen førend i Marts etc. Naar man næsten kunde fristes til, den Dag i Dag at bruge Anholt som Vehikkel til en Satire, saa kan man da begribe, at Holberg kunde falde derpaa den Gang Rostgaard ejede den.

Samme Aar som Peder Paars kom ud blev Holbergs Stilling ved Universitetet forbedret; men næppe havde den Storm, der var rejst mod dette Digt, vel lagt sig, førend han, ikke med Satire og spøgende, men for ramme Alvor og uforbeholdent sagde Universitetet, at der forestod det en Omskiftelse. Det er et Tillæg til Peder Paars, hvis Betragtning først giver dette Digt sin fulde Betydning. Det lægger for Dagen, hvor klart Holberg vidste hvad han vilde, og hvor lidet han agtede at vige for Modstand eller kunde lægge Tømme paa sin Iver. Scheibe, der havde levet med Manden, forstod ham saa lidet, at han omtaler begge Foretagender, uden at bringe dem i Forbindelse med hinanden, og overhovedet slet ikke begriber hvad man kunde have mod

Holbergs Program; men det er en stor Fejl, ved Holberg at tænke alene paa Satirikeren og Komedieskriveren, man maa sammenfatte hele hans Virksomhed.

I Aaret 1720 fandt to Afgange Sted ved Universitetet. Søren Lintrup blev Bisko i Viborg, hvorved Holberg blev fri for Metafysikken, og kom i Lintrups Sted som professor eloquentiæ. Professoren i Historien, Johannes Birkerod, døde, og den derved ledigblevne Plads i Konsistorium gik over til Holberg, der tillige (den 11 Maj) blev secretarius consistorii, men en Del af Forretningerne afstod han til Thomas Bartholin. Efter en Skrivelse fra Universitetspatronen Gehejmeraad Vibe (af 13 Maj) foretoges tillige en Forandring ved Sekretariatet; Konsistorium besluttede (den 1 Juni), at herefter skulde Programmer, for at opnaa Ensformighed, forfattes af een Professor, som dertil skulde udvælges; men for denne Gang skulde Programmet til næste Baccalaureigrad skrives af Holberg, som allerede havde det færdigt. Saaledes kom han til at skrive dette Program, „den første og sidste Frugt af hans akademiske Sekretariat", „der hverken kom for tidlig eller for silde", der blev censureret og supprimeret, saa at Gram maatte skrive et andet. Der mældte sig denne Gang (den 7 Juni) kun femten Studenter til Baccalaureigraden, og han tog deraf Anledning til at skildre Universitetets Tilstand[1]: Vort Akademi, sagde han, plejer ellers at fremstille en stor Mængde Kandidater, men i disse Aaringer viser det en uformodenlig Tørke. Alle see til Himlen og sukke; nogle spaa af Kandidaternes Aftagelse barbariske Tider og den lærde

[1]) Riegels (Frederik den Fjerdes Hist. 2, 315), der besudler alt hvad han rører ved, siger, at man for ret at forstaa Holberg, maa erindre, at han dette Aar var Decanus facultatis philosophicæ, og naar der kun mældte sig femten til Graden, blev der kun en ringe Sum til Deling.

Verdens Undergang. De tillægge Lærerne Skylden. Ikke blot de adelige, ogsaa de borgerlige Huse, Torvene og Hytterne, gjenlyde af disse Klager og Sukke. Vi tilstaa, at Klagerne ere retfærdige, Sukkene grundede; men Harmen og Vreden ere ubillige. Hvo der seer nøjere til vil finde, at vort Akademi deler dette Uheld med alle andre Akademier, og at det snarere er en Følge af Tidens Omskiftelse og alle Tings naturlige Kredsløb, end af Lærernes Efterladenhed. Al Begyndelse opvækker; ved Vanen sløves alt. Ny Akademier glimre og komme i Ry: Halle er blandt alle Tysklands Akademier mest i Anseelse, og hele det orthodoxe Tyskland strømmer der sammen, forbi Nyheden lokker; men naar Nyheden hører op, vil ogsaa det, ligesom de andre, sløves og synke hen. Vort Sorø, der kun er en Koloni af Kjøbenhavns Universitet, er lykkeligere, fordi det er yngre. Kiel havde i Førstningen et stort Navn i Tyskland, men for noget siden svækkedes dets tiltrækkende Kraft. Det er en alminbelig Skjæbne for alle menneskelige Ting, ikke blot for dette, men for alle andre Samfund, og hvert Aarhundrede har sine særegne Mangler. Vi nægte derfor ikke Sygdommen, men dens Aarsager; vi finde Klagerne grundede, men ingen Grund til at fortørnes; vi tilstaa, at Saarene ere der, men vi kræve andre Lægemidler. Den Brøst, hvoraf vi lide, er ikke egen for os, den er fælles for andre Samfund, især naar de ældes. — Saaledes udtalte Holberg i dette Program hvad han klart gjennemskuede, Universitetets Brøstfældighed og den Forandring, som ogsaa det i Følge Tidens forandrede Anskuelser maatte undergaa, hvis Slægten skulde vel fare; han ønskede uden Tvivl at henvende de yngre Studerendes Opmærksomhed derpaa, at vække en mere alminbelig Tanke om denne Overgangs Nødvendighed. Men det er begribeligt, at Konsistorium ikke vilde have det sagt om sig selv; det undertrykte

Programmet, og fremmede just derved dets Virkning. Selv siger han ogsaa, at han blev ilde omtalt derfor over den hele By, men Programmet kom i større Pris ved at bandlyses, ligesom et Rygte faar Næring ved at undertrykkes.[1]

Det var to stærke Slag næsten lige ovenpaa hinanden, og de havde fremkaldt en betydelig Røre. Da denne havde sat sig (hans eget Sind behøvede vel ogsaa nogen Hvile), vendte han tilbage til sin oprindelige Beskjæftigelse. Han havde begyndt med Satirer. Dem fuldendte han, og udgav dem under Titel af Skjemtedigte.[2] Han havde ved dem, som ved Peder Paars, for Øje at frembringe danske Arbejder, der kunde staa ved Siden af fremmede. Han havde begyndt dem tidligere, da det hjemlige Angreb, som han foretog sig i Peder Paars, ikke var gaaet op for ham; de bevæge sig derfor i det hele paa en anden Jordbund; de efterligne klassiske Æmner, og dreje sig om almindelige menneskelige Daarligheder.

Uvilkaarlig maa Tanken ved dem atter vende sig hen til Laurenberg og Falster. Begge havde angrebet Tiden i Tiden selv, ikke fra det fjerne; begge havde med Skarphed revset de enkelte Daarligheder, men ikke det hele. I Falster havde Holberg seet en Medbejler, men en Medbejler, som han havde Respekt for, og som han derfor til Slutning viste sin Opmærksomhed ved at efterligne ham.

Der maa til denne Art Poesi ikke stilles større Fordringer, end den kan yde og som den Gang kunde realiseres.

---

[1]) Nyerup, Universitetet, S. 242. Hojbergs Holbergiana, Fortalen, I 4. Programmet er trykt der under Nr. 3. Riegels, Frederik den Fjerdes Hist. 2, 345. Epist. I. ad vir. perill.

[2]) Hans Mikkelsens Fire Skiemte-Digte. Med Tvende Fortaler. Samt Zille Hans-Datters Forsvars-Skrift for Qvindekionned. Kbh. Trykt i dette Aar 1722. Anden Udg. 1728 og i Mindre Poetiske Skrifter 1746.

Juvenal og Boileau vare Holbergs Forbilleder. Græsk Sprog og Literatur var ikke hans Kundskabsfag; den græske Aand, Fantasi og Idealitet, laa vel ogsaa udenfor hans Tilbøjelighed. I den latinske Literatur derimod var han vel bevandret, og Satiren er rommersk. Den er ikke Poesi i højere Betydning, men havde det Gode, da den sædvanlig er sammensat af enkelte Træk, at Poeten ofte kan begynde og ende hvor han vil, og kun er afhængig af sit eget Lune.

Det første Skjemtedigt, Democritus og Heraclitus, handler om det menneskelige Kjøn i Almindelighed, dets Daarskab og Ondskab; han dedicerede det til en Magister, for at efterligne Boileaus ottende Satire, som det ligner i Æmne. Til det andet om Sangeren Tigellius gav Horats ham Anledning. Disse to syntes Folk i Almindelighed ikke saa godt om, de vare dem for lærde, de kunde ikke forstaa dem; et Bevis paa, at hans Læsere nu allerede maatte søges udenfor de Lærdes Kreds. Desto mere dansk var derimod det indledende Gratulationsvers, en morsom Parodi paa alle de brugelige Lejlighedsvers, en lille Forløber for Ulysses von Ithacia, en Satire, ikke paa een Digter, men paa dem alle. De apologetiske Fortaler gjorde ogsaa godt, saa at Galden lidt efter lidt fik afkogt; og til dem knyttede sig det tredie Skjemtedigt, Critiqve over Peder Paars, hvori han mødte sine Modstanderes Dadel. Det fjerde gik vel kun med for at fylde Tallet; det var noget, hvormed han havde begyndt for at øve sig, en Imitation af Juvenals sjette, „men bygget paa andre Fundamenter; thi han hverken raader fra Ægteskab eller laster Kvindekjønnet". I det femte, et fingeret Brev fra Ebeltoft (af 13 November 1721), tager han dets Forsvar, og prædiker Kvindens Emancipation, et Yndlingsæmne, som han allerede havde berørt i Peder Paars og gjentager i Niels Klim. I Versearten efterlignede han Falster, og

andre Komedieskrivere, men vare vor Nation egne. Disse Stykker læste han først for sine Venner, uden at være enig med sig selv om han vilde lade dem komme ud; men da han bestandig blev overhængt for dem, og frygtede for at de skulde faa en Afskrift at opføre dem efter, saa gav han selv Skuespillerselskabet de fem første.[1]

Med dette Vankelmod begyndte Holberg sin Virksomhed for den danske Skueplads; og den udgik ikke fra nogen Selvbeslutning. Der maatte et lykkeligt Sammentræf til, Oprettelsen af en Skueplads og Tilværelsen af en original Skuespildigter, der imidlertid endnu ikke selv kjendte sine egne Kræfter, for at give Danmark Del i en Indretning, der nu er bleven uundværlig for enhver dannet Nation. Megen Kamp imellem højst forskjellige Meninger om Theatrets Indflydelse paa en Nations Sæder og Literatur har, især i Førstningen, fundet Sted, og offenlige Skuespil ere blevne fordømte, ikke blot af Devote, fordi de beforbrede Usædelighed. Den hyppige Gjentagelse, som den klassiske Oldtid ikke kjendte til, og den dertil fornødne hyppige Overførelse af fremmede Skuespil, der endnu mindre vilde have tiltalt Oldtiden, og hvorved fremmede Skildringer forðærve baade Nationen og Smagen, maa vel ogsaa ansees for Grunden til, at Theatret i Almindelighed er nedsunket til at være en Adspredelsesanstalt. Men selv da er denne Adspredelse dog aandig, og naar det fremkalder originale og nationale Skuespil med Karakterer og Skildringer, der have Rod i Folket og gribe ind i dets Ejendommeligheder, er dette et af de vigtigste Fenomener i Literaturen og i Folkelivet.

Der var endnu ingen dansk Skueplads til; de ældste Skuespil vare, som vi vide, Skolekomedier og Hofspil. Snart

[1]) Epist. I. ad vir. perill.

var det Pragtoptog af Hoffet selv, snart Forestillinger med Sange i fremmede Sprog. Skuepladsen var Kirken (endnu 1706 agerede Skoledisciplene Historien om den rige Mand og Lazarus i Budolphi Kirke i Aalborg) eller Kirkegaarden, en eller anden Sal paa Slottet, Slotsgaarden eller den fri Skov. Fremmede Bander, som de kaldtes, gjæstede tillige af og til Hovedstaden, snart tydske, snart hollandske. Ved en af disse er der Tale om Oprettelsen af et Skuespilhus. En Theaterbestyrer, Andreas Joachim Wulff, fik i Slutningen af Aaret 1662 Privilegium paa tyve Aar paa at oprette en saakaldet Schauborg imod for hver Uge at give en Krone i Guld til Opførelse af en tydsk Kirke paa Christianshavn (et Træk, som Holberg ikke glemte at tage med); men der høres intet videre derom, og han spillede paa Boldhuset (imellem Børsen og Proviantgaarden, der hvor Kancellibygningen er.) Under Christian den Femte var der, som bekjendt, et Operahus paa Amalienborg (der hvor siden Søkadetakademiet var), hvor der opførtes italienske og tydske Operaer; men det brændte under en Forestilling (1689). Kongen besluttede at opføre et nyt, men ved hans Død standsede Arbejdet; Frederik den Fjerde lod Bygningen fuldføre, og der opførtes dels italiensk Opera af en midlertidig Trup, dels Skuespil af et staaende fransk Skuespillerselskab.

Da det Privilegium, som Anders Gamborg fik (1706) til at indrette Komedier i Hovedstaden, ikke kom til Udførelse, saa var det endnu overladt til fremmede Bander at more menig Mand med Forestillinger, dels med Marionetter, dels med levende Personer. Til disse Bander hørte den Sachsiske Bande under Madam Veltheims Bestyrelse (omtrent 1707), der spillede paa Bryggernes Laugshus (paa Hjørnet af Skindergaden og Klosterstræde.) Efter Pesten (1711) kom den fortræffelige maitre, Samuel Pauelsen von Qvoten,

der tillige (1716) fik Privilegium paa at maatte exercere sin Kunst som Okulist, Sten- og Bruchsnider, samt Tandtrækker; og med sine indtil halvtredie Alen høje Marionetter paa Skræddernes Laugshus i Brolæggerstræde forestillede der Erzzaubere Dr. Johannes Faustus, die Enthauptung Dorotheens, der geschaffene, gefallene und wieder aufrichtete Mensch, Adam und Eva, hvori, som Holberg siger, vor Herre selv blev bragt paa Theatret, o. desl. Fremdeles spillede (1718—19) med levende Personer Johan Spiegelbergs weltberühmte hochdeutsche Compagnie, som ligeledes i Skræddernes Laugshus i Brolæggerstræde opførte Hauptactionen und ungemeine lustige Nachcomoedien; samt tydske, saakaldte Englische Comoedianten (1719), der med Marionetter gave skrækkelig mishandlede Stykker af Shakespeare (Titus Andronicus.)[1] Til disse Stykker, hvis Gemenhed og Smagløshed ingen Beskrivelse her behøve, maa da ogsaa have hørt die Zauberey von Armida, hvorom Holberg lader von Quoten sige, at alting blev ageret i Luften.

Saaledes stod det til med Almuens theatralske Forlystelser. Hoffet havde sine, Almuen sine, de kunde ikke dele Sprog med hinanden; og da de siden dog vilde have Sprog sammen, saa maatte det koste megen Overvindelse at dele Skribent med hinanden.[2]

Denne Overgang, der skulde føre til et Nationaltheater, vilde være en af de allermærkeligste, hvis man kunde gjennemskue den; men Efterretningerne ere paafaldende magre

---

1) See Riegels, Frederik den Fjerdes Historie 2, 427. Derefter synes dette Selskab ogsaa at have ageret med levende Personer.

2) jf. Riegels paa nys anførte Sted. „Holberg maatte først skrive paa Dansk for Almuen, inden han kunde trænge frem til de Adelige, hvis Skribent han aldrig var; thi det var en Skam for dem at have Skribent tilfælles med Almuen."

og utilstrækkelige, hvilket vel ogsaa er et Bevis paa at ingen virkelig Nationalinteresse endnu var vakt.

Det franske Selskab blev forjaget af Pesten, og antoges paa ny (1715), men da Freden var sluttet (1720) gav Frederik den Fjerde det Afsked, og istedenfor det kom et tydsk. Det hedder, at Kronprinsen paa sin Rejse var kommen igjennem Hamborg, og havde syntes godt om det; og at derfor den hamborgske Komponist Reinhard Kaiser (eller, som han kaldte sig, Rinaldo Cesare) blev indkaldt (1721) som Kapelmester, med flere Skuespillere, som opførte tydske Operaer paa Slottet.

Det franske afskedigede Selskab opløstes, men nogle af Skuespillerne bleve her i Landet. Den anseeligste af dem var René Montaigu, der menes at have været Bestyrer eller i alt Fald Instruktør. Det var en Mand af Byrd og Dannelse, og saa yndet af Kongen, at han undertiden, naar hans Spil havde behaget, blev tilsagt at møde ved Aftentaflet, for at opvarte bag Kongens Stol, ligesom Moliere i sin Tid hos Ludvig den Fjortende. Han var Enkemand, og havde giftet sig med et dansk Fruentimmer. Han fik en Pension af Kongen, og bosatte sig i Kjøbenhavn. En anden af Selskabet, dets Maskinmester og Theatermaler, Etienne Capion, der allerede forhen (1703) havde vundet Borgerskab i Kjøbenhavn som Vinhandler, søgte strax, da det franske Selskabs Opløsning var i Gjære, at faa Monopol paa Skuespil. Han fik (den 17 Maj 1720)[1] Privilegium paa, at „han alene maatte lade indrette Komedier, og dertil lade beskrive dygtige og uderdygtede Personer, saa at ingen fremmede Komedianter, som agere med levende Personer, maatte her indkomme, uden de han dertil antager.“ Dette

[1]) Saaledes rettet hos Werlauff, Antegnelser 1858, S. 218—219. Rahbek har 7 Maj, Overskou 7 Marts.

Monopol, der i næste Aar (den 12 Maj 1721) blev stadfæstet og udvidet, var saa betydeligt, at det vel kunde være et Skuespilhus værdt; men da han ikke selv var formuende, pantsatte han, for at faa Penge dertil, sit Privilegium til General Hans Jakob von Arnold, og kjøbte i Sommeren 1721 den Grund, hvorpaa han lod sit Theater opføre. Den strakte sig fra nuværende Lille Grønnegade til Gothersgade; og han opførte her den første danske Theaterbygning (Nr. 326 m. fl. i Lille Grønnegade, og Nr. 346 m. fl. i Gothersgade). Der var en Indkjørsel midt paa Bygningen i Grønnegade, som førte ud til Gothersgade. Tilskuerpladsen laa mod Grønnegade, Skuepladsen selv mod Gothersgade. Han havde forskrevet tyske Komedianter, og Skuespillerne, som hørte til det franske Selskab, toge indtil videre Tjeneste hos ham, saa at han i den ny Bygning begyndte at opføre Skuespil i Januar 1722, saaledes at der afvexledes med tyske og franske. I nogen Tid gaves ogsaa Forestillinger af den saakaldte stærke Mand, Johan Carl von Eckenberg, som Arv taler om i Jean de France, og som rimeligvis tog Søgningen fra de franske Skuespillere, som menig Mand ikke kunde forstaa; men de skiltes snart ad, den stærke Mand opførte sig udenfor Nørreport et Theater for Liniedans og tyske Forestillinger; Capion klagede, og Eckenberg rejste bort.

Her er saaledes endnu ikke Tale om danske Skuespil. Men nu var det, at nogle, som Holberg siger, faldt paa at indføre Skuespil paa Modersmaalet. Han siger hverken bestemt, naar dette Nu var, heller ikke, hvem disse Nogle vare;[1] ligesaa lidet er det af hans Ord klart, om det var

[1]) Sed dum in hoc opere (Danmarks og Norges Beskrivelse) desudo (Slutningen af 1721 og 1722) in mentem nonnullis venit ad exemplum aliarum gentium ludos scenicos Danico idiomate heic instituere, et cum ex indole poematis mei (etc.) solicitor (etc.)

nogen af disse Nogle, der opmuntrede ham til at skrive Komedier; det modsatte synes at have været Tilfældet. Man har søgt disse Nogle blandt Dronningen Anna Sophias danskſindede Frænder og Venner, og ment at det navnlig kunde være Storkansleren og Universitetspatronen, U. A. Holstein, der var gift med Dronningens Søster; personlig træder han imidlertid ikke frem, saa at han i det højeste kun kan have virket som mægtig Beskytter.[1] Derimod viser Frederik Rostgaard, en Klient af denne Kreds, sig som en ivrig Beforbrer, og alt hvad vi om ham vide, eller snart skulle see, tjener til at bekræfte denne Formodning; kun, at det han beskyttede var ikke originale danske Komedier, men danske Oversættelser af franske, og at der imellem ham og Holberg ikke kan være indtraadt nogen nærmere Forbindelse. Det er jo vist, at Rostgaard og hans Ven Gram ikke kunde finde sig i, at en Professor ved Universitetet gav sig af med at skrive Komedier; endnu mindre kunde de opmuntre ham dertil; og hvo kan tro, at Holberg skulde nedlade sig til, som der menes, at kalde Rostgaard Apollo.[2] Tværtimod maa der have

---

[1]) Det eneste Bevis for hans Deltagelse er Begyndelsen af Montaigus Brev af 13 April 1724 til en Excellence (Overskou 1, 220) men Udskriften mangler.

[2]) Her møder et af de fortrædelige Tilfælde, der gjøre det saa besværligt at behandle vor Literaturs Historie: Mangel paa paalidelige Efterretninger, Sammenligning af de vidt og bredt adspredte Yttringer om disse Efterretninger, der ofte opvarte med en hel Del Citater, som atter skal eftersees, og sjelden træffe det Punkt, hvorom det gjælder. Der danner sig en Mening, og den bliver saa gjentaget, indtil den staar fast som en Virkelighed. Det kan ikke undgaas, thi enhver maa jo tro, naar der ingen Grund er til at tvivle. Det er saaledes blevet til en herskende Mening, at Rostgaard og Holberg i al Fidelitet og Broderskab virkede sammen for den danske Skueplads, skjøndt disse Mænds Karakter maatte gjøre en saadan Samvirkning umulig; og Beviset skal findes i Ny-Aars Prologus præsenteret af hele den

været en aabenbar Modsætning, maaskee en Strid underhaanden, imellem to Partier; det ene var for en Tid det mægtigste, det mest fremtrædende, det andet kom frem i Stilhed, ligesom under dets Vinger. Det første var det Rostgaardske, som vilde have de franske Komedier, især Molieres, oversatte og opførte for menig Mand og til Hove; som lader Thalia sige til Kjøbenhavn:

---

danske Bande 1723 og af den underskreven. Der sporges om to Ting: naar den er holdt og af hvem den er forfattet. J. H. Schlegel tillægger Holberg den, men henfører den til 1724 eller 1725. (See herom Prologen hos Overskou 1, 190 eller i Liebenbergs Udg. 8 D. Rahbek i Udv. Skr. 2, 478. Nyerup til Rahbek i Hesperus 5 B. 2 H. S. 148 og Rahbeks Svar S. 155—157. Boyes Holbergiana 2, 258. Werlauffs Antegnelser 1858 S. 338, o. s. v.) Werlauff henfører den til Nytaar 1723, thi Apollo ytrer, at Monarken maaskee tør kaste et Øie til disse Skuespil, og fjorten Dage efter i Aaret 1723 nød de danske Skuespillere virkelig den Naade at spille paa Slottet for det kongelige Herskab. Fyldestgjørende er Beviset ikke, thi disse Skuespil, som Apollo taler om, ere ikke de Holbergske, de, som spilledes til Hove, vare Molieres; disse Skuespil kom altsaa ikke til Hove. Der haves ogsaa en Efterretning om, at den danske Bande præsenterede sig til Hove Nytaarsdag 1724. Det gjør imidlertid ikke stort til Sagen, hvilket Aar Prologen blev holdt, den bærer Aaret 1723, og der er intet, som strider derimod; derimod kommer det an paa, hvem Forfatteren er. Den er, som man snart vil see, ikke af een Bæv; Enden er ikke Begyndelsen lig. Begyndelsen bærer Holbergs Præg, men Slutningen, hvor Thalia kommer, og hvor det hedder, at hun forstaar Haandværket bedre (nemlig end Sganarel) indeholder Smigreriet for Rostgaard, bruger Udtryk af ham, taler om Oversættelser af Fransk, og gjentager langt bredere den Smiger for Kongen, der meget beskednere allerede sluttede den første Del. Kan Holberg ikke have givet Skuespillerne den første og største Del, og Skuespillerne selv, Ulsøe eller en anden, have lavet det hele til? For dem var Rostgaard og Kongens største Mænd vigtige Personer; og der kan i Grunden heller ikke være noget imod, at Rostgaard selv her sendt dem nok en Tale af Thalia. Skuespillerne slog Holberg og Rostgaard sammen, men derfor forene Ild og Vand sig ikke.

Tvivl ingenlunde paa, at man jo og kan sige
I eders ædle Maal hvad andre haver sagt,
Naar Kunst og Øvelse til Sproget bliver lagt;[1]

og til Hoffet:

Det lykkedes mig og, thi jeg ved Kongens Naade
Fik strax Tilladelse til min og andres Baade
Paa Stadens Skuested at sige det paa Dansk,
Som andensteds er talt paa Græsk, Latin og Fransk.[2]

Og Rostgaards Fortjeneste har da især bestaaet i følgende. Det maa have været ham, der ved sin Indflydelse til Hove udvirkede den danske Skueplads's Oprettelse, enten nu han har henvendt sig til Montaigu, som den eneste, der kunde instruere de ny Skuespillere i oprindelig franske Stykker, eller det var Montaigu, der, for at kunne fortsætte sin Virksomhed, søgte hans Bistand. Det første er det sandsynligste, thi Rostgaard var en Mand, der paa sin Maade, saavidt hans indskrænkede Evner og Anskuelser naaede, med Iver virkede for det danske Sprog; og Montaigu var ikke det danske Sprog saa mægtig, at han uden Opmuntring udenfra kunde falde paa at forestaa Skuespil i det. Montaigu indgik med en Ansøgning til Kongen, og fik (den 14 August 1722) Bevilling paa „at indrette og forestille Komedier i det danske Sprog;" men da Capion allerede havde Monopol paa Skuespils Opførelse, saa maatte de i Mindelighed, paa billige Konditioner, forenes om, at de danske, af Montaigu instruerede Skuespillere spillede paa Capions Theater. Saaledes skete det ogsaa. De ny Skuespillere vare for det meste danske:

I denne Bande vi fast alle ere Jyder.[3]

De spillede to Gange om Ugen fra Klokken 5 til 7.

---

1) Prologen før Gnieren.
2) Prologen før Den borgerlige Adelsmand.
3) Nytaarsprolog 1723.

Det første Stykke der gaves var Gnieren af Moliere, der opførtes den 23 September 1722 (efter den af Werlauff meddelte Plakat.[1]) Prologen, fremsagt af Thalia, var af Rostgaard. Stykket blev trykt 1724. Oversætteren er ikke bekjendt, men det var maaskee den samme, som har oversat flere franske Stykker, Diderik Seckman, (Justitssekretær, siden Assessor og Justitiarius i Højesteret), der rimeligvis ogsaa hørte til Hofkredsen. Der var saaledes gjort alt hvad der kunde gjøres for at indføre franske Komedier i dansk Oversættelse. Det maatte for Rostgaard ansees for det højeste Maal. Prologen, i god jævn Stil, uden Vid og Opfindelse, ligner ogsaa ham.[2] Det andet Skridt, der var at gjøre, at bringe disse Skuespil til Hoffet, var sikkert ogsaa hans Fortjeneste. Der maa være gjort flere Forsøg, thi der gaves Tilladelse til deres Opførelse (i November 1722), uden at denne iværksattes. Først i Begyndelsen af næste Aar (den 15 Januar 1723[3]) opnaaede de danske Skuespillere for Kongehuset og Hoffet at opføre Molieres Borgerlige Adelsmand og Tvungne Giftermaal. Prologen, fremsagt af Thalia, var atter af Rostgaard, spækket med den behørige Smiger.[4]

---

[1]) Af Werlauff meddelt Rahbek (Rahbeks Svar til Nyerup i Hesperus 5 B. 2 H. S. 161) jf. næste Anm.

[2]) Den findes ogsaa blandt Rostgaards Poesier i Ny Kgl. Saml. Nr. 1380. fol. Der angives ogsaa Dagen, „den 23 September 1722, da dend første Danske Comoedie i Kbh. blev spillet, som kaldtes Gnieren" (etc.)

[3]) Hamborger Correspondent og De Extraordinaire Maanedlige Relationer, i Hesperus 5 B 1 H. S. 45—49.

[4]) Der valgtes ikke blot ikke Stykker af Holberg, men Prologen indeholder endog Hentydning til den Ærbarhed og Tugt, som han jo ikke iagttog:

Jeg selv (Thalia) har fundet paa i Landets Sprog at sige
Nu een, nu anden Skjemt, foruden dog at vige
Fra det, som Ærbarhed og Tugt vil have sagt
Af hvo, som paa sin Pen og Mund vil give Agt.

(Prologen hos Overskou 1, 203 og i Werlauffs Antegnelser 1858, S. 341.)

Kongen og Dronningen vare tilstede, men hverken Kronprinsen eller Kronprinsessen, (Markgrevinden havde Tandpine), uagtet den behørige Smiger ogsaa sandtes for dem, et slet Varsel for Fremtiden. Sandsynligvis var dette Rostgaards sidste store Hofglæde, thi allerede næste Aar, maaskee før, begyndte de Hofintriger, der endte med Vandekommissionen og Rostgaards Fald.[1]

Holberg kan ikke have haft mindste Del i denne Bestræbelse for at indføre Oversættelser af franske Skuespil, selv om de vare af Moliere. Det var ham endog aabenbar imod, og han roste ikke den borgerlige Adelsmand, men dadlede den. Han og hans Velyndere havde et højere Maal; de tænkte ikke paa Hoffet, kunde heller ikke paa denne Maade virke paa det, de havde kun Folket at stole paa.[2] Hvo de Mænd vare, endog af højeste Rang, der opmuntrede ham, vides ikke; man kan gjætte paa Peder Paarses Beskytter, Grev Christian Danneskjold-Samsø, eller andre Stormænd, men alle bestemte Antydninger mangle; de Venner, han meddelte sine Stykker, maa have været hans sædvanlige Omgangsvenner, H. P. Anchersen maaskee, og andre. Han udarbejdede sine Stykker, og gav Skuespillerselskabet dem (uden

---

1) Der maa imidlertid have været givet i det mindste endnu een Forestilling ved Hoffet; thi der haves en Prolog af Aktøren Henrik Wegner (meddelt af Werlauff i Holbergiana, i Nyt hist. Tidsskr. 6, 370), offereret Dronningen paa hendes Fødselsfest (den 16 April 1723), nemlig en Samtale imellem von Henric og Scapin. Hvilket oversatte Stykke der opførtes, vides ikke, men man kunde vel af Yttringer i Prologen slutte, at det har været Skapins Skalkestykker; og Prologen selv synes næsten fra Skuespillernes Side at have været et Forsøg paa, ogsaa at faa de originale danske Komedier, navnlig den politiske Kandestøber, anbragte til Hove; Scapin skulde føre Henrik ind.

2) Rahbek siger ogsaa, som det forekommer mig, med fuldkommen Ret: „at de Molierеske og andre franske Skuespil paa den Tid ansaaes for Skuepladsens egenlige Hovedstol, og Holbergs og

Betaling.)[1] Deri bestod hans Virksomhed. Uden Tvivl blev han nu, som siden, staaende udenfor alt hvad der vedkom Indstuderingen og Opførelsen; og han maatte finde sig i, at hans Stykker bleve spillede slettere, end Molieres, i hvilke Montaigu var hjemme. De opførtes (efter Scheibes og hans eget Vidnesbyrd[2]) afvexlende med Oversættelser af Moliere. De fem første, som han gav Selskabet, vare: Den politiske Kandestøber, Den Vægelsindede, Jean de France, Jeppe paa Bjerget og Gert Westphaler. De bleve alle opførte inden Udgangen af Aaret 1722. Det første, der blev opført, var Den politiske Kandestøber; han havde selv valgt det imod manges Mening og Raad, og Udfaldet viste, at han ikke havde taget fejl, „thi Stykket er lystigt, og end mere moralsk.“[3] „Det havde saa stærkt Tilløb, at mangfoldige stode ude i Gangene, uden at kunne faa en Fod indenfor Døren. Det gjorde Lykke, og holdt Tilskuerne i Latter fra Begyndelsen til Enden. Adskillige stødte sig rigtig nok over Indholdet; thi de skrege paa, at der blev drevet Gjæk med Borgemester og Raad, da Satiren dog har lige det modsatte Maal, og gaar ud over simple Folk, der sidde paa Kroer og Kipper og ved et Krus Øl hegle Raadsherrer og Generaler igjennem.“ Scenen havde han vel betænkt lagt i Hamborg. Paa hvilken Dag det blev givet er endnu ikke oplyst; der antages sædvanlig, at det var Selskabets

---

andre Nationalforfatteres kun som tilfældige Accidenser, man vel tog med, men der allerede maatte ansee det for en stor Ære og Lykke at spilles vexelvis med hine og holde Stand ved Siden af dem.“ (Rahbeks Svar til Nyerup i Hesperus 5 B. 2 H. S. 183.) jf. Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidskr. 6, 366—369.

[1]) qvinqve priores gregi Comœdorum dabam.

[2]) id quod res facti est, fabulas meas cum optimis Mollerii alternis vicibus exhibitas pari applausu (etc.)

[3]) Holbergs 249 Epistel.

anden Forestilling, og at Thalia i sin Prolog til Gnieren med Hensyn til det bad Publikum

med Taalmodighed opbie anden Gang,

saa at Prologens Forfatter, Rostgaard, ligesom vilde spænde Opmærksomheden paa det første originale danske Stykke, og fortrøste Publikum paa det. Det er noget ganske urimeligt. I Ordene ligger det ikke (de udtrykke jo nærmest den anden Opførelse af samme Stykke), af Rostgaard var det ikke at vente; men det er dog en stor Rift i vor Kundskab, at vi ikke vide, om dette Stykke virkelig var det andet. De følgende gjorde forskjellig Lykke. „Den Vægelsindedes Rolle blev saa ypperlig udført af Mad. Montaigu, at det blev anseet for et Mesterstykke; dog gjorde det ikke saa stor Lykke som det første, ja nogle modtoge det koldt, thi de fandt nogle Scener altfor adstadige og alvorlige." Det fine deri saae Hoben ikke. „Jean de France, der er ligesaa morsomt som bidende, fandt Behag hos Høje og Lave, og har aldrig været udsat for Dadel." „Ved den første Forestilling af Jeppe paa Bjerget rejste sig en Forvirring blandt Aktørerne, som forstyrrede Opførelsen, men anden Gang blev det spillet til alles Fornøjelse, især formedelst Skuespilleren Gram, der i Sprog, Gebærder, Væsen og Manerer saa naturlig agerede en sællandsk Bonde." Gert Vestphaler (i fem Akter) „havde altid været Holbergs Øjesten", men det gjorde kun tynd Lykke; „en Del gik inden det var ude, somme i Stilhed og i Smug, andre ligefrem og aabenlyst; de idelige Repetitioner, der netop udgjøre Stykkets Styrke, mishagede". Publikum delte ikke Forfatterens Individualitet; det var ikke saa stor en Hader af Snak, som han.

Denne Begyndelse var meget lovende; saa meget nyt og usædvanligt paa et Fjerdingaar; Indkomsten maa have været betydelig. Og Holberg hvilede ikke. Inden Udgangen af

næste Aar (1723) havde han skrevet ti andre Stykker, som laa færdige[1]; nemlig Barselstuen, Den ellevte Juni, Jakob von Thybo (hvori Tychonius siden blev ombøbt til Stygotius), Den Stundesløse, Johannes Montanus (hvis Fornavn siden blev forandret til Erasmus, thi Gram hed jo Johannes[2]), Don Ranudo de Colibrados, Ulysses von Ithacia eller en tysk Komedie, En Komedie kaldet uden Hoved og Hale, Hexeri eller blind Allarm, og Melampe, en Tragedie. Intet Skuespillerselskab kunde holde Skridt med en saadan Frugtbarhed.

Men Selskabet havde ogsaa sine store Gjenvordigheder. Privilegiet var pantsat, og de vare derved givne i en, som det lader, ublu Panthavers Haand. Alle vilde plukke det, saa paa Penge, saa paa Folk, og disse Slags Individer pleje heller ikke selv at være gode Husholdere. Først kom Fattigvæsenet, som af det stakkels forgjældede Hus krævede ti Procent af hver Aftens Indtægt, og først efter et Bønskrift til Kongen slap Selskabet med en ringere Afgift. Saa kom Universitetet, som forfulgte Komedianterne. En af Aktørerne, Jens Høberg, laa som Alumnus paa Valkendorfs Kollegium. Rektor Magnificus, Th. Bartholin, maatte foreholde ham, at han ikke kunde være Komediant, naar han vilde nyde godt af Stipendiet, og desuagtet havde han understaaet sig at disputere, uden at have forladt sit usømmelige Levnet. Rostgaard tog sig af ham, og gav i en Skrivelse at forstaa, at det vilde mishage Storkansleren, Universitetspatronen, hvis Universitetet efter Rigueur vilde fare frem imod ham. Hans Plads blev alligevel bortgivet, han blev idelig varslet om at flytte, og da han var flyttet, fik han endelig den forfaldne Del af Stipendiet. En anden Studiosus, Niels Horn, der

[1]) Just Justesens Betænkning foran den første Tome af Hans Mikkelsens Comedier 1723.

[2]) jf. J. Møllers Mnemosyne, 2, 314.

„nok havde været den danske Bandes Hjælper i Forlegenhed", mældte sig til theologisk Examen, og ansøgte Konsistorium om, at hans førte Levnet ikke maatte være til Hinder, da han strax havde givet sig fra at agere Komedie, saa snart han fik at vide, det var hans Øvrighed imod. Der blev en farlig Røre. Biskoppen og de theologiske Professorer satte sig med Hænder og Fødder imod, at en, der havde betraadt Brædderne, kunde blive cand. s. s. ministerii og bestige Prædikestolen; Flertallet, hvoriblandt Holberg (Gram var ikke tilstede), mente, at et Prøveaar kunde være nok. Og i den Retning faldt Kongens Resolution.[1]

Denne Foragt for Skuespillerstanden, der laa dybt grundet i Tiden, som hidtil ikke havde seet andet end Gjøglere, maatte ikke blot fortrædige Selskabets Medlemmer og hemme deres Virksomhed; Forhandlingerne maatte tillige gjøre Holbergs Stilling i Konsistoriet yderst ubehagelig, og han havde her endnu et Fantom at kjæmpe imod. Han var jo den rette Aarsag og Vedligeholder af dette Uvæsen; han vanærede sin egen akademiske Værdighed, og kastede derved en Skygge over paa de andre. Udenfor, i det daglige Liv, maatte han høre det samme. Hvor meget den første heldige Fremgang strax var udsat for denne Forfølgelse, sees af hans alvorlige og varme Forsvar, hvori han besvarer de to Spørgsmaal: om det strider imod visse Personers Stand og Karakter at skrive Komedier; og om det er sømmeligt og anstændigt for smukke Folks Børn at lade sig bruge til theatralske Exercitier. Oldtiden, siger han, bar den største Ærbødighed for Komedieskrivere, og de habileste og

[1]) Brev fra Nyerup, i Hesperus 5 B. 3 H., S. 243 og Rahbeks Svar S. 254. Conclusum consistoriale d. 24 April 1723. m. m. Der var ogsaa en Lindorf, der, maaskee af en anden Grund, blev forviist Regensen, og da han ikke vilde flytte blev relegeret, som siden traadte op i Den ellevte Juni, o. s. v.

største Mænd gave sig af dermed; de ny Komedier overgaa, saavel udi Artighed, som udi Lærdom og Ærbarhed de gamle. Sømmeligheden afhænger af Landets Moder.[1]

I dette Aar (1723) optraadte en ny, dog ikke farlig, Medbejler som Theaterdigter, Sekretær i Hofretten, senere Kammerraad, Joachim Richard Paulli, en Sønnesøn af Simon Paulli og Søn af den bekjendte Fanatiker Holger Paulli († omtrent 1759 som Justitssekretær og Arkivar i Rentekammeret). Mest bekjendt er han bleven ved sin Omstøbning af Holbergs Politiske Kandestøber, som han var saa dristig eller enfoldig at ledsage med et Brev til Holberg, der fremkaldte dennes komiske Svar: Tvende splinderny Breve, som tjene til den politiske Kandestøbers Oplysning 1724.[2] Til Gjengjæld synes Holberg af Paulli's Julestue og Maskerade at have taget Anledning til sine to Stykker, Maskeraden og Julestuen.[3]

Af de ny Stykker, som Holberg havde skrevet, blev Den ellevte Juni spillet om Sommeren paa selve den 11 Juni (1723), for, som det hartad synes, at kunne holde Liv i Theatret selve Terminen over. Næsten hele Byen og de til Kjøbenhavn komne Studenstrupper stimlede til. Dette morsomme Stykke var, som han selv med en vistnok blandet Følelse siger, „efter Publikums Smag"[4], thi „undertiden var han nødt til at fornægte sin Natur[5], for at sætte den Mad-

---

[1]) Just Justesens Betænkning foran første Tome af Hans Mikkelsens Comedier. 1723.

[2]) Trykte i Høјbergs Holbergiana o. fl. St.

[3]) At Paulli allerede havde skrevet Den Seendes Blinde og flere Stykker, førend han omstøbte Kandestøberen, sees af Holbergs Svar (Udv. Skr. 6, 16, jf. 6, 357—358). Holbergs Maskerade og Julestue ere heller ikke blandt de ti Komedier han havde færdige 1723.

[4]) festiva admodum fabula, sed publici saporis.

[5]) interdum indolem ejurare cogor.

ding paa Krogen, som de Folk, der paa Parterret fremkalde Bifald, løbe efter". Unægtelig traadte han ogsaa her saa lavt ned i Livets Gemenheder, at der vel kan være Spørgsmaal om, hvorvidt saadant er tilladt.

I Juli indtraadte en Standsning, da Monsieur Capion for en Vexel paa et Par hundrede Daler, som han ikke kunde betale, blev sat fast. Montaigu maatte overtage Forretningen, og gav Capion en aarlig Leje af Huset, skjøndt der nu kun spilledes een Gang om Ugen. I September opførtes atter Den politiske Kandestøber; og i samme Efteraar Barselstuen, „der paa en bidende og skjemtsom Maade viser, at de Ulejligheder, der følge med Barselfærden, ere værre end selve Færden"; men „da dette Stykke er en Afbildning af Kvindekjønnets Sæder, bleve ikke faa arrige over det".

Aarets Slutning er mærkelig ved den tiltagende Gunst, som Skuespillerne syntes at vinde til Hove; thi den 30 November, paa Kronprinsens Fødselsdag, spillede Selskabet for det kongelige Herskab, ja „der gik mere end nogensinde Tale om, at de danske Komedianter skulde faa en aarlig Pension af Kongen"; og Nytaarsdagen 1724 „nød den danske Bande den Ære at præsentere sig til Hove".

Selskabet maatte kjæmpe med Pengenød. Det libet dannede Publikum kunde ikke holde det oppe. De danske Stykker maatte vige for franske Oversættelser og for Maskerader. I Begyndelsen havde det spillet to Gange om Ugen, tilsidst spillede det kun een Gang, medens en Liniedandsertrup indtog de øvrige Dage. Ny Anstrængelser, ny Stykker, der dels vare beregnede paa Publikums Smag, dels indeholdt en udødelig Komik, kunde ikke frelse det. Det holdt sig endnu et Aar over, og faldt saa efterhaanden sammen.

I Begyndelsen af Aaret 1724 gaves Det arabiske Pulver. Den forgangne Daarlighed, som det rammede, saarede ikke

ret mange; det indeholdt tillige en saa alminbelig Satire, at den ikke saa lige kunde finde personlig Anvendelse; derved tabte det meget af sit tiltrækkende, og det var desuden for kort. Fastelavns Mandag (den 28 Februar) opførtes tredie Gang Maskeraden og Julestuen. Maskeraden havde en særlig Tidsinteresse. Der var udkommen Forbud mod offenlige Maskerader (den 10 Februar 1724); og deres Tilladelighed var et Æmne for alminbelig Drøftning.[1] Det gjorde Lykke; „det er vanskeligt at sige, om mest hos Mængden, der gjerne vil have noget for Øjnene, eller hos de Store, der kom for at forlyste deres Øren; thi Indholdet er ømt og erotisk[2], og Dialogen hyppig krydret med satirisk Salt. Det blev, efter højere Befaling[3] gjentaget tre Gange, hvilken Lykke ikke før er vederfarets noget Stykke hos os". „Julestuen er kun lutter Løjer, men saa morsomt, at man, da det første Gang blev opført, ikke kunde høre noget for Tilskuernes Latter, og Skuespillerne selv kunde ikke bare sig, saa Stykket var nær ikke blevet spillet til Ende." Endnu i samme Foraar kom to andre Stykker til Opførelse. Den stortalende Soldat „mishagede ikke[4], skjønbt Æmnet var taget af den gamle Komedie, og havde adskillige vel lange Monologer, der behage mere ved Læsning end ved Fremstilling". Da „det med skarpe Vaaben anfaldt to af de mest ansete Stænder", den militære og den lærde, er det sandsynligt, at Stykket i Grunden har fremkaldt Misfornøjelse og bortskræmmet nogle af Theatrets flittigste Gjæster. „Med større Bifald blev Ulysses von Ithacia optaget, thi Chilian blotter deri alle Fejlene ved Landstryger-

[1]) jf. Henvisningen til denne Komedie og Forsvaret for Maskerader i Holbergs 347 Epistel.

[2]) argumentum dulce et amatorium est.

[3]) jussu superiorum.

[4]) neque spectatoribus displicuit; det vil nok sige, at der var Maade med.

komedierne saa flygtig, at Mængden, der plejer at gabe ved moralske og kritiske Stykker, morede sig ligesaa godt som de Fornemme." I Juli[1] gaves ogsaa Kilderejsen, der havde to tiltrækkende Kræfter, Mindelsen om Folkeforlystelsen ved St. Hans Rejserne til Kirsten Pils Kilde og Repræsentationerne. I Slutningen af Aaret (den 22 December) gaves anden Gang Henrik og Pernille.[2]

Alligevel taltes der allerede i Juli om at lukke; ja, det udtaltes endog fra Skuepladsen selv i en Prolog ved Kongens Hjemkomst fra Aachen (i Juli 1724), hvis sidste Ord ere:

> Dog haabe vi, at det med Tiden bærer Frugt,
> Saafremt Theatrum ej forinden bliver lukt.[4]

Alle Ulykker stødte ligesom sammen, for at hemme Theatrets Virksomhed, Husets Gjæld, Mængdens Lyst til Præsentationer, der vare for bekostelige, Rostgaards Fald. Aktørerne havde „lagt sig ud med alle Folk, med Officerer, Doktorer, Advokater, Kandestøbere, Baroner, Barberere". Da Kongen kom hjem fra Brøndkuren i Aachen, tog han med hele Hoffet til Fredensborg; og den tredie Vinter (1724—25) var en Nødens og Trængslens Tid. Vinhandleren vilde ikke længer borge (og hvad er en Skuespiller uden Gejst?), Kræmmeren og Spekhøkeren ikke længer skrive paa Karvestokken (og hvad er Helten uden Mad?); nogle af Aktørerne søgte, for at leve, hjem til deres Slægt, til Jylland, til Fyn, til Norge. Til Lykke havde Holberg skrevet endnu et Stykke, og det var uden Tvivl især det, der endnu holdt Theatret i Live Vinteren over, nemlig Tragikomedien Melampe. „Det er utroligt, hvor meget dette Stykke behagede for den sjeldne Opfindelses

---

[1]) jf. Hamborger Correspondent af 11 Juli 1724, i Rahbeks Bidrag S. 85.
[2]) Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 349. 351.
[3]) Hesperus, 7 B. 1 H. S. 64.

ret mange; det indeholdt tillige en saa almindelig Satire, at den ikke saa lige kunde finde personlig Anvendelse; derved tabte det meget af sit tiltrækkende, og det var desuden for kort. Fastelavns Mandag (den 28 Februar) opførtes tredie Gang Maskeraden og Julestuen. Maskeraden havde en særlig Tidsinteresse. Der var udkommen Forbud mod offenlige Maskerader (den 10 Februar 1724); og deres Tilladelighed var et Æmne for almindelig Drøftning.[1] Det gjorde Lykke; „det er vanskeligt at sige, om mest hos Mængden, der gjerne vil have noget for Øjnene, eller hos de Store, der kom for at forlyste deres Øren; thi Indholdet er ømt og erotisk[2], og Dialogen hyppig krydret med satirisk Salt. Det blev, efter højere Befaling[3] gjentaget tre Gange, hvilken Lykke ikke før er vederfarets noget Stykke hos os". „Julestuen er kun lutter Løjer, men saa morsomt, at man, da det første Gang blev opført, ikke kunde høre noget for Tilskuernes Latter, og Skuespillerne selv kunde ikke bare sig, saa Stykket var nær ikke blevet spillet til Ende." Endnu i samme Foraar kom to andre Stykker til Opførelse. Den stortalende Soldat „mishagede ikke[4], skjøndt Æmnet var taget af den gamle Komedie, og havde adskillige vel lange Monologer, der behage mere ved Læsning end ved Fremstilling". Da „det med skarpe Vaaben anfaldt to af de mest ansete Stænder", den militære og den lærde, er det sandsynligt, at Stykket i Grunden har fremkaldt Misfornøjelse og bortskræmmet nogle af Theatrets flittigste Gjæster. „Med større Bifald blev Ulysses von Ithacia optaget, thi Chilian blotter deri alle Fejlene ved Landstryger-

---

1) jf. Henvisningen til denne Komedie og Forsvaret for Maskerader i Holbergs 347 Epistel.

2) argumentum dulce et amatorium est.

3) jussu superiorum.

4) neque spectatoribus displicuit; det vil nok sige, at der var Maade med.

komedierne saa flygtig, at Mængden, der plejer at gabe ved moralske og kritiske Stykker, morede sig ligesaa godt som de Fornemme." I Juli[1] gaves ogsaa Kilderejsen, der havde to tiltrækkende Kræfter, Mindelsen om Folkeforlystelsen ved St. Hans Rejserne til Kirsten Pils Kilde og Repræsentationerne. I Slutningen af Aaret (den 22 December) gaves anden Gang Henrik og Pernille.[2]

Alligevel taltes der allerede i Juli om at lukke; ja, det udtaltes endog fra Skuepladsen selv i en Prolog ved Kongens Hjemkomst fra Aachen (i Juli 1724), hvis sidste Ord ere:

> Dog haabe vi, at det med Tiden bærer Frugt,
> Saafremt Theatrum ej forinden bliver lukt.[4]

Alle Ulykker stødte ligesom sammen, for at hemme Theatrets Virksomhed, Husets Gjæld, Mængdens Lyst til Præsentationer, der vare for bekostelige, Rostgaards Fald. Aktørerne havde „lagt sig ud med alle Folk, med Officerer, Doktorer, Advokater, Kandestøbere, Baroner, Barberere". Da Kongen kom hjem fra Brøndkuren i Aachen, tog han med hele Hoffet til Fredensborg; og den tredie Vinter (1724—25) var en Nødens og Trængslens Tid. Vinhandleren vilde ikke længer borge (og hvad er en Skuespiller uden Gejst?), Kræmmeren og Spekhøkeren ikke længer skrive paa Karvestokken (og hvad er Helten uden Mad?); nogle af Aktørerne søgte, for at leve, hjem til deres Slægt, til Jylland, til Fyn, til Norge. Til Lykke havde Holberg skrevet endnu et Stykke, og det var uden Tvivl især det, der endnu holdt Theatret i Live Vinteren over, nemlig Tragikomedien Melampe. „Det er utroligt, hvor meget dette Stykke behagede for den sjeldne Opfindelses

[1]) jf. Hamborger Correspondent af 11 Juli 1724, i Rahbeks Bidrag S. 85.

[2]) Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 349. 351.

[3]) Hesperus, 7 B. 1 H. S. 64.

Skyld."[1] „Da Digteren, saa komisk end Emnet er, raser med Sophoklisk Højhed, vækker det paa een Gang Latter og Taarer." Saa havde han dog ogsaa engang fundet Vejen til Tilhørernes Sentimentalitet, og Gesses Skjødehund maatte vige for Melampes tragiske Skjæbne. Men de stridige Brødre eller Uden Hoved og Hale, hvor han vendte tilbage til Tidens Unoder, til Vantroen og Overtroen, blev modtaget koldt.[2] I Begyndelsen af Maj maatte Fallitten erklæres tredie Gang; Bygningen blev solgt til Anlæg af et Bryggeri, hvortil Kjøberen, General Arnold, dog endnu ikke benyttede den; og inden Aarets Ende (den 4 December 1725) kunde Hamborger Correspondent berette: De danske Komedier ere nu aldeles uddøde.[3]

Paa nogle faa Aar havde Holberg skrevet tyve Komedier (alle vare endnu ikke komne til Opførelse).[4] Han havde ikke

---

[1]) ob commenti raritatem.

[2]) jf. om dette Stykke Holbergs 509 Epistel.

[3]) De væsenligste Kilder til denne Fremstilling ere: Epistola 1. ad vir. perillustr. Just Justesens Betænkning foran 1 Tome af Hans Mikkelsens Komedier 1723. Nyerups Frederik den Tredie, Bilag. Schwarz, Lommebog for Skuespilyndere for 1785. Rahbeks Bidrag til den danske Skuepladses Historie, og Holbergs Udv. Skr. 6, 528. Brevvexlingen imellem Nyerup og Rahbek, i Rahbeks Hesperus, 5 B. 1—6 H. og 6 D. 3 H. (hvori der ogsaa findes Meddelelser af Werlauff). Werlauffs Antegnelser til Holbergs Lystspil (Ulysses von Ithacia, Kildereisen, Melampe). Sammes Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 348. 364. 421. Overskou, Den danske Skueplads 1, 102—226.

[4]) Disse tyve Komedier have været: de fem første, der alle bleve opførte 1722; de ti, som han havde færdige, da han udgav første Tome af sine Skuespil, og af hvilke kun nogle bleve opførte; Henrik og Pernille, der blev opført 1724, og formodenlig blev skrevet samme Aar, eftersom den ikke var blandt de ti; samt endnu de andre fire, som han nævner i Epistola 1. ad virum perillustrem: Henriks Paasund (Machinationes Henrici, d. e. Diderik Menschenskræk), Den pantsatte Bondedreng, Den Stundesløse og Pernilles korte Frøkenstand (Perfidus vitricus).

høstet nogen Tak for al sin Flid, og følte, at hans Kræfter ved dette idelige Arbejde bleve tilsatte. Han besluttede, for at forfriske sig, at tage til Badet i Aachen, skjøndt han ventede sig mere af Bevægelsen end just af Badet. Denne Reise tiltraadte han i Begyndelsen af Juni 1725.[1] Men Bevægelsen bekom ham ikke saa godt som før; og det var en saadan Kulde, at Overfarten over Bælterne var meget haard, paa det lille var han endog i Livsfare. Midt i Juni maatte de lade lægge i Kakkelovnen i enhver Kro. Over Bremen og Oldenborg tog han til Amsterdam; derfra til Rotterdam og Antwerpen; endelig over Mecheln og Brüssel til Paris. Her var Hungersnød. Selv velklædte Folk, der gik med hele Skjæpper Mel i deres store Parykker, gik omkring og tiggede. Luften i Paris bekom ham vel. Han besøgte Bibliothekerne og adskillige Lærde. Blandt andet besaae han Castels Farveklaveer (clavecin oculaire), der, som bekjendt, ved Hjælp af Farverne skulde gjøre et lignende Indtryk paa Synet, som et Orgel paa Hørelsen. Han spurgte Tournemine hvad han mente derom; denne smilede, og svarede, at han som en Efterligning deraf ogsaa havde tænkt paa et Klaveer for Smagen; han havde allerede meddelt en Tonekunstner sin Idee, og denne mente, det kunde være en god Opfindelse for en hungrig Musikus. Han besøgte ogsaa Fontenelle, der endnu paa sine gamle Dage altid havde noget for. Otto Thott (siden Statsminister) var den Gang i Paris. Holberg vilde have tilbragt hele Vinteren i Paris; thi han havde oversat to af sine Stykker paa Fransk, og tænkte paa at faa dem opførte der til en Prøve; men det lykkedes ikke. Der var Skinsyge imellem de italienske og franske Skuespillere. Han sendte For-

---

[1]) I Epist. 1 ad vir. perill. staar først Julii, strax efter Junii. — Opholdet i Flensborg har ikke forøget hans Kjærlighed til Flensborgerne.

manden for den italienske Komedie, Hr. Lelio (Ludvig Riccoboni den Ældre) Indholdet af den politiske Kandestøber som en Mundsmag; men han antog det for en Satire paa visse (franske) Stormænd, og vilde ikke have dermed at gjøre. Desuden var Smagen i Paris nu bleven hel forandret, saa at selv Moliere ikke længer vilde have gjort Lykke. Man vilde kun have Enaktsstykker, og ingen Almuesmand maatte komme paa Scenen. Den politiske Kandestøber vilde altsaa have tabt al Saft og Kraft, naar det skulde omarbejdes derefter. Holberg lod det bero, og begav sig i Midten af Februar paa Tilbagerejsen. Lige som han skulde rejse, kom der et Forbud mod at føre Mynt ud af Riget; alt Sølv og Guld skulde indleveres i Skatkammeret med en Fjerdedels Tab. Derved svandt hans Penge ind, og han havde nu en Skræk for, paa Rejsen med Posten at træffe paa Kapucinermunke og Jomfruer; thi de første levede paa Grund af deres Orden, de andre paa Grund af deres Kjøn (ligesom hos os endnu i Begyndelsen af nærværende Aarhundrede) paa de andre Rejsendes Bekostning. Efter adskillige Fataliteter kom han endelig til Amsterdam. Der maatte han bie paa Breve fra Hjemmet; og fik tilsidst en Skrivelse fra en Ven, der raadte ham til at fremskynde sin Rejse, eftersom hans Fjender benyttede hans Fraværelse til at opspinde Rænker imod ham. Han tog da over Hamborg, hvor han besøgte Fabricius, til Kjøbenhavn (1726). Dette var hans femte Rejse.

Nu gav han sig til at fuldende det før hans Rejse begyndte Digt: Metamorphosis eller Forvandlinger (med nogle orthographiske Anmærkninger, 1726).[1] Heri vilde han efterligne Ovids Stil og Smag, men tilstaar selv, at han ofte staar tilbage for sit Mønster; thi Ovids Aand fattes, saavel

[1]) Ogsaa i Mindre Poetiske Skrifter. Paa Svensk Stockholm 1744. Paa Tysk Cph. und Leipzig 1746.

som det latinske Sprogs Ynde og Rigdom. Imidlertid har han i dette Digt ikke uden Held forsøgt at efterligne deels beskrivende Skildringer, som over Alsos Lund:

Midt i en prægtig Lund af Gran, Cypres og Ceder,
Af ranke Pile-Træer en Gang til Floden leder,
Hvis bladed Grene var ved Kunst tilføjed net,
Saa Solens Straaler ej igjennem trænged let.
Man aldrig hører Storm og Uvejr der at bruse,
Kun matte For-Aars Luft blandt zittrend Blade suse. —
Af Roser, Liljer man seer evig varend Brimmel,
Saa hver en Vang, hver Eng seer ud som Jovis Himmel,
Som det blaategnede og klare Firmament,
Der af Planeter er og Aften-Stjerner tændt.
Den milde Sydvestvind med frugtbar Aande lokker
Af Hyacinther frem utallig tusind Skokker.
En yppig Sommerdugg der Mark og Eng bestrør,
Som kjøler Hedens Kraft, og Regnens Embed gjør (etc.)[1];

deels lyriske Udbrud, der henhøre til de ældste i vor verdslige Poesi, som Psyllæ Klage:

O glade, fæle Billede,
O søde, bittre Drømme,
Som give Skræk, Fornøjelse,
Husvale og fordømme!
O Dødens Broder, sorte Nat!
Hvi for mig Garn du kaster?
Mig lokker, viser som en Skat,
Hvad min Ulykke haster? (etc.)[2]

Men dette Indtryk forstyrrer han ved at gjøre hele Digtet til en Parodi, til en Travestering, og just deri satte han det ny deri, det usædvanlige. Naar Ovid forvandler

[1]) 1 Bog 7 Fabel.
[2]) 2 B. 9 F.

Guder og Mennesker til Dyr og Træer, saa blive her Dyr til Mennesker, og hele Tendensen forvandles til Satire:

> Den store Phøbi Søn, som Vejen mig bereder,
> Om Folks Omskabelse til Dyr og Fugle kvæder.
> Jeg sjunger over det, som mere sælsomt er,
> Om Besters Dannelse til store Mennesker.

Hvad han allerede havde yttret i den Vægelsindede, at hendes Sjæl var en Extrakt af adskillige ærbare og flygtige Dyrs Sjæle, udførte han nu i et sammenhængende Digt; og denne „Forvandling kan blive ganske troværdig eller i det mindste ligesaa efterrettelig, som Hesiodi Theogoni eller Stammebog.“ Spydig lader han Satyrici, de der udgyde deres Gift over alle, nedstamme fra Edderkoppen, Diplomater fra Ræven, hvis Hale er deres Følge, Petitmaitres fra Loppen, de stridbare Grammatici fra Gedebukken, o. s. v. Ligesom Dante fører os til Helvede, følge vi her Hans Velærværdighed Gedebukken paa hans Ambassade til Pluto, og see med ham de Fordømtes Straffe:

> — en stor Historiskriver,
> Af to Satyricis som stødt i Morter bliver. —
> Man nogle pined saae i gloend Kobber-Oxer;
> Han sagde: Disse Folk skal kaldes Orthodoxer,
> De under falske Skin af hellig Nidkjærhed
> Skal udaf Hovmod, Hævn forstyrre Lande-Fred.[1]

„Digtet, siger han, behagede de Store og Lærde for Opfindelsens Skyld og de rene og flydende Vers; men Almuen, der søger Satire overalt, optog det paa forskjellig Vis.“ Det vil sige, det fremkaldte de laveste Smædedigte. Der udkom et gement og plumpt Vers derimod, som han dog ikke ænsede, nemlig fra Mikkel Hansen, Brændevins-

[1]) 2 B. 11 F.

brænder og Øltapper i Kallundborg, til Hans Mikkelsen. Et Gjensvar derpaa, en Apologi for Holberg, men ikke af ham, hed Briller at see igjennem, naar man vil læse Mikkel Hansens Brev. Ville Højberg havde dem begge, men meddeler ingen af dem. Hvor vidt det maa være gaaet dermed, kan man imidlertid see af Scheibes Beretning, at Øvrigheden selv gav Holberg Anledning til at forfølge disse Paskvillanter ved Retten, men han afslog det, thi slige Skandskrifter geraadede Forfatteren mere til Skam, end ham. Derimod seer man, hvor nær det gik ham, at man tillagde ham navnløse Nidskrifter, der spredtes om i Byen; thi han tilføjer: „Jeg forsikkrer paa det højtideligste, ved den højeste Gud, at jeg i den skjemtsomme Skrivemaade intet har forfattet, uden det, der er udkommet under Hans Mikkelsens Navn.“ [1]

Beslægtet med Metamorphosis er det Daphniske Blodbad, om Katten Monsonius, der bliver Munk, for at kunne overraske Rotterne og Musene, et Digt, der hverken ved Opfindelse eller Udførelse har noget fortrinligt. Det er maaskee først blevet til i en langt senere Tid (det udkom først i Mindre poetiske Skrifter 1746) som en Satire paa Hykleri og Skinhellighed. Derimod hører Den Jyske Fejde til denne Tid. „Den blev, siger Højberg, anlagt og stilet mod en lærd Præst i Jylland,“ nemlig Tychonius, og vi have her et faktisk Exempel paa, hvorledes Folk udlagde Holbergs Satire som personlig. Den virkelige Tychonius

[1]) Epist. I. ad vir. perill. Fortalen til Metamorphosis. Holbergs 121 Epistel. Højbergs Holbergiana, Fortalen l. 4. Scheibe, S. LXII. Mikkel Hansens Smædedigt er, under Titel af Stridsskrift imod Holberg, trykt i Østs Archiv for Psychologi, 2 B. 1824. S. 20. „Øst kjøbte det 1807 paa Bogauktionen efter Oberst Junge, lod det aftrykke i sine Misceller for 1807, og forærede Originalen til Universitetsbibliotheket.“ Rahbek fik det af Øst, og har ladet det trykke i Minerva, April 1818.

tog sig af den digtede i Jakob von Tyboe. Da han 1726 var i Kjøbenhavn, beklagede han sig heftig derover for sin Velynder, Møinichen, der imidlertid fandt det urimeligt, at Holberg skulde have sigtet til ham, som han aldrig havde kjendt; men Tychonius vilde ikke give sig tilfreds, det var nok, at hans Navn var blevet brugt, o. s. v. En Dag var Tychonius atter paa Kancelliet hos Møinichen, og besværede sig. Da kom Holberg. Der er Manden, sagde Møinichen, tal nu selv med ham. Derpaa anfaldt han med Heftighed Holberg, men denne lod ham tale ud, uden at svare, vendte sig derpaa til Møinichen, og spurgte, om han ellers havde noget at befale, sagde, at han aldrig førend nu havde vidst af, at der var nogen levende Tychonius til, tog Afsked og gik. Navnet Tychonius i Komedien forandrede han derpaa til Stygotius (i Udgaven 1731); men enten har den levende Tychonius ikke kunnet give sig til Ro, og har slaaet endnu stærkere Allarm, eller Holberg fandt Tingen saa komisk, at han ikke kunde lade den gaa hen uden et lille Vers, hvori han ret artig skildrer Pedanteriet. Begyndelsen viser, at dette var Anledningen:

I ædle Cimberland alt smilede og lo,
Hver høsted Frugten af den himmelsendte Ro;
See da! En cimbrisk Helt skjult under Levi Kjole,
Der blive vil et Lys paa Viborgs høje Skole,
Sit lærde Fornavn (?) fandt i Skuespil at staa
Blandt hundred Navne, som nødvendig bruges maa (etc.)

Det var imidlertid ikke hans Hensigt at udgive dette Digt, der med alt sit Vid jo ogsaa er et personligt Smædedigt, men nogle faa Exemplarer bleve trykte deraf uden Autors Villie og Vidskab; siden blev det (flere Aar efter Tychonii Død) optaget i Mindre poetiske Skrifter.[1]

---

[1]) Ville Hojbergs Holbergiana, Fortalen k. 4. Rahbek, Bidrag til den danske Skueplads's Hist. S. 69. J. Møller, Mnemosyne

Holbergs Hjemkomst i Foraaret (1726) bidrog rimeligvis til at fremkalde et nyt Forsøg paa at forny den danske Skueplads. Men forhen havde Skuespillerne selv et Hus, nu maatte de leje sig frem, og af hver Aftens Indtægt betale General Arnold en klækkelig Leje. De aabnede atter Skuepladsen den 19 Juli med Den politiske Kandestøber (Plakaten hos Overskou), og spillede af ny Stykker: Diderik Menschenskræk, Den pantsatte Bondedreng og den Stundesløse. Men naar selv dette Stykke ikke kunde frelse dem, saa var der sikkert lidet Haab om Bestand. En fransk Dandsemester og andre Kunster kunde ikke gjøre det. De gjorde et Forsøg med Racines Phædra; og efter den franske Gesandt Chamilly's Ankomst til Kjøbenhavn henimod Slutningen af September spillede de endog indtil Enden af Aaret i nogen Tid paa Fransk. I Begyndelsen af næste Aar var en Aftens Udgift over 30 Rdr. og der kom ind i Kassen kun 8 Rdr., saa de maatte lukke, og lade den Smule Publikum, der var, gaa hjem. Den 3 Februar aabnede de atter med det ny Stykke, Pernilles korte Frøkenstand; Fastelavns Mandag (den 24) spillede de endnu en oversat Farce De to Arleqvins, men Dagen efter (den 25 Februar 1727) toge de „til allersidste Slutning" Afsked fra Publikum med den danske Komedies Ligbegjængelse [1], som Holberg skrev for dem. De maatte lee ad deres egen bedrøvelige Skikkelse, og Thalia tog Afsked med de Ord:

I saadan Tilstand vi til denne Tid har levet,
Imellem Slutteri og Raadhus har vi svævet,
Indtil Komedien sin Død og Helsot fik,
I Dag al Verdens Gang af Hverdagsfeber gik.

2, 315 efter Vita Deichmanni. Fortalen til Digtet. jf. Werlauffs Antegnelser, første Udgave, S. 167.

1) Trykt af Høpffner 1746. Aftrykt i Holbergs Udv. Skr. 6 D. o. fl. St.

At det ikke gik Holberg nær, at saa megen Flid og at saa store Talenter gik tilgrunde, lader det til, han i Brevet til den fornemme Herre helst vilde see antaget; men i Baggrunden ligger en umiskjendelig Sorg over, at disse Skuespil hørte op, som vare Danmark til Ære. „Thi om Skuepladsens Vigtighed og Værd ere alle kultiverede Nationer enige. Ved disse indskrænkedes de fremmede omflakkende Bander, som fordærvede Smagen og Sæderne, og trak Penge ud af Landet; ved dem poleredes det danske Sprog, som ved Skribenternes Skjødesløshed var blevet noksom forvirret. Hin fornemme Herre havde jo for nogle Aar siden hørt en Tjenestepige tale ganske forstandig om de menneskelige Daarligheder, der afbildes i de danske Komedier, og havde da udbrudt: Lykkelig er den By, hvor Tjenestepiger filosofere! Men hvad Holbergs egen Person angik, da maatte man ikke beklage ham, der nu var fri for alle de Bryderier og den Avind og det usigelige Arbejde, han, saalænge den danske Skueplads var til, havde haft paa sin Helbreds og paa sin Velfærds Bekostning. Det var den Frugt han høstede af sit Arbejde, medens en Forfatter i Frankerig eller England af et eneste Stykke, der opføres med Bifald, ikke sjelden faar sine to til tre tusende Daler. Man maatte derfor ønske ham til Lykke med, at dette Foretagende nu hørte op, der paa een Gang var ham baade til Byrde og Bekostning."[1]

Ved denne Tid (prid. cal. Februar. 1727) skrev Holberg Holger Danskes Brev til Burman (Epistola Holigeri Dani ad Burmannum).[2] En Professor Burmann i Leiden havde

[1]) Epist. 1. ad. vir. perillustr.

[2]) Paa Latin indrykket i Journal literaire de l'Europe 1727, i Wielands Tidender og i Holbergii Opuscula quædam latina. Paa Dansk udgivet af Holberg selv (Holger Danskes Brev til Buurman. Kbh. d. 31. Februar 1727. i Hjelmstjernes Samling og paa Univ. Bibl.) Aftrykt i Boyes Holbergiana 1, 163.

i et Brev til en anden Lærd anbragt en fornærmelig Yttring imod Danmark. Han vilde berømme Johannes Rhodius, og gjorde det med de Ord, at skjøndt han var indfødt Dansk, var han dog en virkelig lærd Mand, fri for alt pedantisk Hovmod. Holberg begynder sit Brev med, at hver Gang vi faa en Burman paa Halsen, ligesaa ofte skal en Holger Danske byde ham Spidsen; Gram yttrer i sit Brev til Filologen J. A. Fabricius i Hamborg (i April 1728), at det er det eneste vittige i Brevet, og deri har han Ret, men det er ogsaa nok. Ved at minde om Holger Danske og Burman har han allerede vundet os for det han vil sige. Resten er et alvorligt og varmt Forsvar for den danske Nation; og det var godt at det engang blev sagt: Vi ville ikke længer lade os mishandle og forhaane.

Ved Enden af dette Aar (den 31 December 1727) sluttede han sin første Epistola ad virum perillustrem.

I Begyndelsen af Aaret 1728 forsøgte den danske Skueplads endnu en Gang at hæve sig. Dens Velyndere ved Hoffet synes at have virket for den; Kongen lovede Selskabet en aarlig Understøttelse af 1500 Rdr. imod at det uden Betaling skulde spille paa Slottet. Der var en Hofforestilling i April (Dronningens Fødselsdag den 16 April), thi man har en Prolog dertil (forfattet af Aktøren Ulsøe); i den omtales, at Kongens ædelmodige Beslutning var tagen „i disse Dage," og at Selskabet faar „en aarlig Løn," med Henthydninger til Komediens glimrende Begyndelse og dens Begravelse i forrige Aar; og der udtales det Haab, at „de danske Skuespil nu evig kan bestaa," ja at den Tid skal komme, under Kongens Sønnesøn, da

man ved Steinen dem skal lære at forstaa.

Der blev ogsaa spillet paa Theatret i Grønnegade, der atter lejedes for hver Spilleaften; en Plakat anmælder den 9

Februar Opførelsen af Melampe; men det kan ikke have haft megen Fremgang, da man ellers nok havde vidst noget derom. Holberg trak sig ganske tilbage. Han siger selv, at hans Venner opmuntrede ham til at forfatte ny Stykker, men han blev ved sit Forsæt, og vilde ikke vove sig ud paa de Skjær, han nys var sluppen fra; han lod sig nøje med at lægge den sidste Haand paa nogle Stykker, som især trængte til Filen, og forærede Skuespillerne de ny, han havde liggende færdige.[1] Disse ny Komedier maa have været Erasmus Montanus og Don Ranudo, der endnu ikke havde været opførte, samt De Usynlige, Den honette Ambition, Hexeri eller Blind Allarm og Det lykkelige Skibbrud. Ingen af dem kom til Opførelse. General Arnold kom atter de danske Skuespillere paa tværs. Han havde forskrevet en fransk Bande, og udvirkede et kongeligt Reskript (af 8 Oktober 1728), at han maatte lade franske Komedier opføre een eller flere Dage om Ugen, naar de danske Aktører, der dog skulde have Fortrinnet, ikke brugte Huset. Tolv Dage efter gjorde Kjøbenhavns Ildebrand Ende paa alle Skuespil.[2]

Der kan tænkes forskjellige Grunde til at Holberg saaledes aldeles slog Haanden af en Indretning, som han dog selv ansaae for et ypperligt Middel til Folkets Politur. Mange ville maaskee mene, at det var af Misfornøjelse, fordi han ikke var ene om Æren og ikke taalte Medbejlere. Dem kunde man gjøre opmærksom paa, hvilke disse Medbejlere vare. Det kunde uden Tvivl ikke være ham med, at der idelig raabtes paa franske Stykker, og at Oversættelser bleve anpriste fremfor de danske; og hvis den korte Under-

---

[1]) — novasque, quas paratas habui, gregi Comoedorum dono dare.

[2]) Epistola 2 ad vir. perill. og de forhen anførte Kilder: Rahbeks Bidrag, Brevvexlingen med Nyerup i Hesperus, Overskou's danske Skueplads.

visning, der tillægges Paulli, hører til denne Tid[1], saa var den vel endog lagt an paa at saare ham; men deslige smaalige Hensyn kan ingen dog tillægge Holberg uden de, der selv tage dem. Een bitter Erfaring havde han gjort: udenfor enkelte snevre Kredse, af den langt overvejende Mængde blev han ikke forstaaet; Folket var ikke modtageligt for hans Digtning, men aabent Had og lumsk Skumleri havde den tilbraget ham fra alle Kanter, og hvorledes end Skuespillerselskabet var, det bar aabenbar en opløsende Kraft i sig selv. Havde han ikke allerede opoffret nok? sin Helbred og sin Sindsro? Og hvorfor skal det gjentages lige indtil vor Tid, at det var kun Vinding der drev ham? Den Gang i det mindste var han da ikke gjerrig, da han, med sit Fædrelands og det danske Sprogs Hæder for Øje, forærede sine Skuespil bort, tyve Aandsprodukter, hvoraf i det mindste Halvdelen, maalt efter Børsens Alen, maatte være flere Tusende værd. Og naar han allerede nu saae det komme, det Herrens stille Vejr, der fordømte Komedier, og forkyndte, at ingen kunde besøge dem uden at tage Skade paa sin Sjæl og fortabe den evige Salighed, der dømte som delagtige i

[1]) Kort Underviisning Hvorledis Comoedier Med Nytte og Skiønsomhed kand sees, Forfattet til een Bereedelse for De Danske Skue-Spil, som nu igien oprettis, og i Anledning af dend Maade efter hvilken de forrige har været indrettede. Kbh. Trykt hos P. J. Phønixberg paa Ulfeldsplads (etc.) Aftrykt i Minerva, Maj 1818. Hverken Holberg eller de danske Komedier nævnes deri, men de franske ophøjes; f. Ex. Det vore danske Acteurs ere at berømme for, er at de saa klogelig har overlagt deris Sager, og icke alleeniste aabnet deris Theatrum med et af Molieris udvalde Stykker, nemlig L'Avare eller Gnieren, men endogsaa, saa ofte de kand faa et got Stykke af Frandsken oversat, hellere spiller det, end noget andet: Thi der ved viser deris Directeur, som bestyrer Verket, sin egen gode Forstand, og fører Tilskuerne paa dend rette Vey." (jf. Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 367. Anm.)

fremmede Synder ham og alle, „welche Comedien defendiren, selbst ärgerliche Comedien machen und verfertigen, eine Bande von solcher Gesindel zusammenbringen"[1] o. s. v., saa maa man mindre undre sig over, at han tav nu, end at han efter mange Aars Frist havde Livlighed nok til atter at hæve sin Røst.

Han hengav sig til sine alvorlige Arbejder, til den Danmarks og Norges Beskrivelse, der allerede flere Gange var bleven afbrudt. Og atter kom der en ny Afbrydelse. Der udkom nogle anonyme Nidskrifter imod det Ostindiske Kompagni; han blev anmodet om at gjendrive disse Bagvaskelser, og skrev sine Fasciculi novorum dialogorum trans Albim (Samtaler holdne paa hin Side Elben), af hvilke den første handlede de societate Indica Danorum, og som han tillige udgav paa Dansk.[2] Den anden om de fire Species vandt især meget Bifald, og der var paa Børsen Tale om ved et Sammenskud at belønne Forfatteren. Men nogle indsaae klogeligen, at en Taksigelse uden Pengeløn vilde være ham kjærere, og deri havde de Ret.

Kjøbenhavns store Ildebrand taler han omstændelig om i sit Levnet. Hans Bolig brændte, og han blev fordreven fra sin gamle Studerestue, hvor han i den behageligste Ro havde tilbragt en stor Del af sit Liv imellem sine Bøger og Papirer. I flere Dage maatte han løbe om for at faa en bekvem Bolig.[3] Næsten i tre Uger efter Branden var end-

---

[1]) Den tyske Betænkning (af Bluhme) om Skuespils Tilladelighed i Werlauffs Antegnelser 1858, S. 479.

[2]) Første og Anden Samtale i Højbergs Holbergiana Nr. 5 og 6.

[3]) Efter Kjøbenhavns Ildebrand boede han hos Magister Hunderup, Kapellan til Nikolai Kirke, der skal være den geistlige Mand han omtaler i Epist. 267 (Samtale med en af de gamle Acteurs om Brugen af Eder i Skuespil). See Rahbek, Holberg som Lystspildigter, 2, 121.

nu ingen Dag uden Fare; og da endelig Frygten for Mordbrand havde sat sig, og der blev raadslaaet om Byens Gjenopbyggelse, kom der saa mange Projektmagere frem, at man skulde tro, Byen var bleven forvandlet til et stort collegium politicum. Han skrev da ogsaa nogle Afhandlinger, hvori de mest omtvistede Spørgsmaal bleve drøftede, hvilke Kongen mere end een Gang læste igjennem og roste. Blandt dem nævnes Betænkninger over Prioritetsrettighederne i Gaardene efter Kjøbenhavns Ildebrand, men de bleve ikke trykte og ere næppe mere til.[1]

Den danske Skuepladses Forestillinger standsedes ved Kjøbenhavns Ildebrand, og ved Frederik den Fjerdes Død ophørte alt Haab om deres Fornyelse. Vel viser en Ansøgning fra Montaigu o. fl. til Grev Christian Rantzau (af 17 August 1731), at de havde faaet Kongens Tilladelse til at aabne paa ny, dog uden Løn;[2] men enten maa det have været et tomt Løfte (der findes intet saadant Privilegium) eller de have ikke kunnet benytte det. General Arnold som Ejer stillede Huset til offenlig Auktion (1733), og det vil da ikke sige stort, at han, for at anbefale det, mindede om den dermed forbundne Eneret til at opføre Skuespil, „naar de allernaadigst maatte blive tilladte;" disse Ord vise netop, at de den Gang ikke vare allernaadigst tilladte, og de bleve heller ikke siden allernaadigst tilladte. Det var jo netop den Gang stille i Danmark, det var den himmelske Gjenfødelses Tid, og Guds Aand svævede over Vandene. Theatret havde været aabent i syv Aar (1722—28), det var atter lukket i

[1]) Hojbergs Holbergiana, Fortalen m 7.

[2]) ils ont obtenu des bontez du Roi le privilège de reprendre le Theatre, mais il n'est mention des gages. Temmelig dunkle Udtryk; thi Privilegium til at spille paa deres eget Theater havde de jo; og Løn havde de jo kun faaet for at spille paa Slottet. (Brevet meddelt af Werlauff i Tritogenia, August 1828.)

atten (1729—46), medens Kirkerne stode aabne, og Faarene bleve regelret drevne ind i Folden. Hvilken Stilstand i Folket! hvilken Udsigt for Fremtiden! Men alle Folk have jo slige Perioder, en lignende er bekjendt i England.[1] For Holberg var der nu ikke andet at gjøre, end at lade sine Skuespil gjøre den Virkning de kunde igjennem Pressen. Udgivelsen havde han selv begyndt (1723) og fortsat; siden maa han have overladt Forlaget til Høpffner (1731).[2]

Her ender et Tidsrum i Holbergs Skribentvirksomhed. Der indtræder vel et senere, hvori han paa ny virker for Skuepladsen, men under ganske andre Forhold og tildels paa en ganske anden Vis. Det er derfor passende allerede nu at berøre hans dramatiske Arbejders Karakteristik, et rigt Æmne, som mange have behandlet hver paa sin Maade, og som endnu burde behandles i et særeget Skrift, men tillige af saa stor Betydning, at Literaturens Historie ikke ganske kan forbigaa det.

De Holbergske Skuespil kunne betragtes i tre Henseender: historisk, dramaturgisk og æsthetisk. Historisk med Hensyn til de Omstændigheder, under hvilke de ere opstaaede og den Forbindelse, hvori de staa med Tidens Begivenheder og Sæder;

[1]) Ved Parlamentsakter bleve alle Theatre ophævede og vare lukkede i tretten Aar (1647—1660). Enhver Tilskuer, der overtraadte Forbudet, blev straffet med en høj Mulkt, hver Komediant med Kagpiskning. (J. von Eichendorff, Zur Geschichte des Dramas. Leipz. 1854. S. 73.)

[2]) See Udsigt over de ældre Udgaver af Holbergs Komedier i Boyes Holbergiana 2, 240 og det Holbergske Samfunds Udgave, 8 B. ff. Nordahl til Nyerup i Minerva, Oktober 1788, S. 68. Don Ranudo udkom med Autors Tilladelse 1745 hos Berling; men den var, efter Fortalen, skreven for 20 Aar siden (altsaa 1725), og mange haandskrevne Exemplarer vare i Folks Hænder. En Boghandler lod den oversætte og trykke paa Tydsk, og satte Imprimatur derpaa uden Navn. See for Resten Philipsen og Tillæggene til ham.

dramaturgisk med Hensyn til deres Opførelse paa Skuepladsen; æsthetisk med Hensyn til deres Væsen og Værd som skjønne Kunstværker. I Almindelighed vil man selv i de større Værker finde disse tre Ting behandlede imellem hinanden, og mange dertil hørende Bemærkninger vidt og bredt spredte ad paa tusende Steder; saa at der næppe her, som næsten overalt herefter i Literaturen, kan tænkes noget mere trættende og afskrækkende, end denne Adspredthed af Kilderne og deres brudstykkede Bearbejdelse. De vigtigste Forfattere ere Werlauff, Rahbek, Boye, Overskou. Werlauff har især betragtet den historiske Side, og den Mand har tilvisse et stort Krav paa vor Taknemmelighed, der med saa sjelden Indsigt har samlet og oplyst de utallige Træk og Yttringer i Komedierne, der for de Nulevende ere dunkle. Ved at stille dem sammen i visse Grupper (Hus- og Familielivet, Folkelivet eller det offenlige Liv, det akademiske og lærde Væsen, Overtroen, Literaturen[1], Sproget[2], o. s. v.) kan der alene af disse Komedier vindes en Tidsskildring, til hvilken faa Folkeslag kunne opvise Mage. Rahbek har især behandlet den dramaturgiske Side og den æsthetiske; og af disse Samlinger kan man allerede nogenlunde skjønne, hvorvidt det er muligt,

[1]) En hvid Høne og en broget Høne, de satte sig op mod en Hane (i Jeppe paa Bjerget), eller To sorte Høner og en broget Høne satte sig op mod en Hane, skal have været en bekjendt Drikkevise, der sigter til en politisk Satire: Fabel om de smaa Høns og den falkunske Hane. De to sorte Høner er de to Kejserinder og Hanen Kongen af Polen. (Haandskreven Saml. af danske Vers i Universitetsbibliotheket).

[2]) Det Sproglige hører ogsaa hertil, og vilde maaskee udgjøre en ikke ubetydelig Afdeling. Udpønske (af Hjertens Grund udpønske) er ikke dannet af Holberg; det forekommer, for at rime paa ønske, i et Bryllupsvers af Med Gud (d. e. Michael Garben), som der ogsaa gjøres Nar af i et andet satirisk Bryllupsvers: Klage over den altfor indskrænkede poetiske Frihed, 1738. (Haandskreven Saml. af danske Vers i Universitetsbibliotheket).

af de historiske Efterretninger at tilvejebringe en fuldstændig Karakteristik. For Rahbek var det en Yndlingssag at opbevare Traditionen om, hvorledes de Holbergske Stykker bleve spilte; men hvor utilstrækkeligt og uholdbart er ikke det han derom kan meddele. Traditionen var næsten tabt; hele den pietistiske Periode laa imellem Fortid og Nutid, og her var det dog noget af det mest haandgribelige der skulde bevares, noget, der maatte gaa over fra den ene Skuespiller til den anden. Hvor meget mere maatte da det finere, det mere aandige Stof fordufte. Det er derfor af Skrifterne selv og af de store historiske Forholde Karakteristikken maa dannes; Enkelthederne falde ofte fra hinanden.

Der gives to Klasser af Mennesker, der af Naturen ere hinanden modsatte og næsten uforligelige, de Nydende og de Beskuende. De første ere med i Livet, de gaa næsten op deri; de sidste deltage kun deri, for at reflektere derover. For de første gaar Livet let, det flygtige Øjeblik efterlader ikke noget Bundfald i Sjælen; for de sidste er Livet tungt, endog for dem, som dvæle ved dets komiske Sider, for dem maaskee endog allertungest. De Nydende kunne i Almindelighed ikke lide de Beskuende, de falde i Masse over den lille affondrede Skare, de finde dem uselskabelige, de kalde dem Særlinge. Til disse Særlinge hørte Holberg; for sin Samtid var han det, og fra Scheibe til Molbech kaldes han endnu saaledes.

Men selv iblandt Aandens Udvalgte var Holberg atter paa sin Maade en Særling. Hos de andre kan man i Almindelighed følge deres naturlige Tilbøjeligheds Udvikling i en regelret Fremgang, deres Barndom og Ungdom angive allerede den Retning de ville tage; hos ham er det ganske anderledes. Han yttrer rigtig nok tidlig Lyst til at satirisere, men den bliver ganske dæmpet af alvorlige Studier, og der

hengik mange Aar før den kom til Udbrud, saa det hartad synes, han slet ikke selv var sig bevidst at han havde den. Der findes ingen Spor til at han tidlig havde lagt an paa dens Udvikling, at han var sig den bevidst som sit Livs Bestemmelse, og søgte ved Studier at uddanne sig dertil. De første Udbrud vare heller ikke heldige, og først da de forenede sig med Bevidstheden af et højere Formaal, med en levende Fædrelandskjærlighed, gik de over fra enkelte tilfældige, tildels personlige, Angreb til almindelig Satire og folkegribende Skildringer. Naturlige, ham ligesom ubekjendte, Evner, Menneskekundskab erhvervet paa hans Rejser og ved de Erfaringer han pàa dem gjorde, Selvtænkning, der næredes ved hans affondrede Levemaade (alle de, som ere tilbøjelige dertil, udvikles, som bekjendt, bedst ved at være ene i en stor Sværm), og det stærke Indtryk det maa have gjort paa ham, at see sit Fædreland være saa langt tilbage imod Europas vittigste Folk, alt dette og nogle gunstige Omstændigheder, især Opmuntringer af Velyndere og Venner, endog højtstaaende Mænd, stødte sammen, for paa een Gang at aabne hans Vittigheds Kilde, som da ogsaa brød frem med en uhyre Kraft. Paa sine Rejser læste og studerede han uafladelig, men han siger dog ogsaa selv, at han mere ransagede Mennesker end Bibliotheker.[1] I Frankerig blev han ikke blot bekjendt med Boileaus Satirer, men ogsaa med den Virkning Moliere allerede da havde gjort paa Skuepladsen, skjøndt han aldrig taler om, at han med nogen Forkjærlighed besøgte Theatret, eller nogensinde tænkte paa, at han selv skulde blive dramatisk Skribent. I Rom traf han sammen med italienske Skuespillertrupper, og det særegne i deres Levemaade gjorde Indtryk paa ham, men ogsaa det kun fordi det morede ham at

---

[1]) Epist. 8 ad vir. perill.

see denne Side af Livet. Først efter at han var kommen hjem, efter at han, ikke af egen Drift, men efter sine Venners Opmuntring, begyndte at tænke paa danske Skuespil, søgte han Føde og Næring for sit vidunderlige Talent. I Følge en almindelig Tradition søgte han Lejlighed til Jagttagelser, besøgte Selskaber, hvor han næppe saa ganske altid var velkommen, thi han tav selv og var Tilhører, og blandede sig ikke i Laget, gik ubekjendt endog paa Kroer og Kipper, hentede gode Materialier fra Dameselskaber, o. s. v. Den politiske Klub i Peder Larsens Ølhus i Pilestræde skal have givet ham gode Bidrag til, eller gav den ham maaskee just Anledning til den politiske Kandestøber.[1] Jeppe paa Bjerget forfattede han under eller kort efter et Sommerophold paa Bjerget i Roeskilde. Det hørte til hans Natur, at alle frappante Karakterer slog an paa ham; først iagttog han uden at ville, og det havde han godt af siden; siden studerede han Karakterer for at skildre dem, og der kan ikke være Tvivl om, hvad Tingens Natur jo ogsaa fører med sig, at mange enkelte Træk ere tagne fra den ene virkelige Person og fra den anden, ligesom hos Maleren. Han anbefalede ogsaa dette Studium efter Naturen (ikke en vis Persons Personlighed, men visse karakteristiske Træk hos ham) til Skuespillerne, og sagde til en af dem, der spillede den Stundesløse meget slet: Gaa op i Rentekammeret, og see at faa Renteskriver N. N. i Tale,[2] (læg Mærke til, hvorledes han bærer sig ad, hvorledes han uden at vide af det spiller den Stundesløse). Skuespilleren gjorde det, og saa gik det fortræffelig.

---

[1]) Den hele Tradition om denne politiske Klub er det nok værdt at efterlæse. Den findes i Kjøbenhavnsposten 1830, Nr. 72 (jf. Werlauffs Antegnelser, første Udg. S. 10) og er paa ny optrykt i Dagbladet 1857, Nr. 279.

[2]) Overskou, D. Skueplads 2, 297.

I Følge denne Jagttagelsesevne brugte han ogsaa Hentydninger til Begivenheder i det daglige Liv og andre tilfældige Omstændigheder, der nu uden Tvivl ofte ere gaaet tabte, og Traditionen har langtfra bevaret Oprindelsen til dem alle. Stundum ere de en i sig selv uskyldig Spøg eller, om man vil, Hævn,[1] i Almindelighed ere de meget komiske, stundum ret frappante for dem, der forstaa dem.[2]

Ved denne Lejlighed vil jeg berøre den temmelig almindelige Mening, at Holberg i sine Stykker indførte virkelige Personer. I Almindelighed forholder det sig ikke saa. Han har indført v. Oveten og Poeten i Aabenraa paa Scenen; det er endnu en Levning af Aristophanes; han indførte dem aabenbar, uden Skjul og Dække, som bekjendte offenlige Personer. Dette, der naturligvis nu vilde ansees for foragteligt, vakte den Gang ikke Anstød. At man derimod i hans Komedier, som i alle hans andre satiriske Skrifter, idelig søgte og fandt Hentydninger til og Skildringer af andre

[1]) Engang var Holberg i Dameselskab; en af Damerne blev, imod deres Sædvane, hele Tiden siddende ganske tavs uden at mæle et Ord. Det lagde da Holberg naturligvis Mærke til, og da han gik, udtrykte han sin Forundring derover for Værtinden, der oplyste ham om, at denne Dame havde sat sig for, naar hun kom i et Selskab, hvor Holberg var, aldrig at lukke sin Mund op, fordi han brugte det, der blev sagt, i sine Komedier. „Det skal ikke hjælpe hende, svarede Holberg, hun skal komme med alligevel;" og saa gik han hjem, og digtede den bekjendte stumme Scene i Barselstuen, som han just havde under Arbejde. (Efter Tradition fra min Svigermoder). J. Müller kjender ogsaa denne Anekdote (Mnemosyne 2, 313), men fortæller den med andre Ord.

[2]) Ved den ny Regel Regula Petri i den Stundesløse tænker man vel i Almindelighed kun paa en pudsig Hentydning til Personens Navn, men der skal ligge mere deri: En meget anseet Kjøbmand Petri spillede Bankerot, hvilket som noget usædvanligt den Gang gjorde megen Opsigt, og den ny Regel Regula Petri morede derfor hele Byen. (Efter Tradition fra min Svigermoder, der havde den fra en Gren af Familien Petri i Vestindien.)

virkelige Personer, er nokſom bekjendt af hans egne Yttringer; ja, det er troligt, at mangen En beſøgte Theatret, for at finde noget, han kunde lade ſin Nabo høre. Men alt hvad derom fortælles er uefterretteligt. En virkelig Gert Bundtmager i den politiſke Klub i Pileſtræde ſkal have været den politiſke Kandeſtøber; Jakob von Thybo ſkal have været en Major Thielo, o. ſ. v. Men det vil kun ſige, at nogle Grundſtrøg af hans Skildring fandtes hos disſe Mænd, eller anvendtes paa dem af den nyſgjerrige Hob. Hans Digtning viſer ſig tydelig nok ſom Digtning; og han havde, ſom Werlauff bemærker, rigt Stof nok i ſine Omgivelſer til at han behøvede at have noget beſtemt Individ for Øje. Skildringen kunde anvendes paa ſaa mange, at den virkelig ikke var tagen af nogen. Hvor uſikkre ſlige Angivelſer ere, ſelv om de anføres ſom aldeles utvivlſomme, kan J. Møllers Fortælling være et Exempel paa. Denne Fortælling ſkal oplyſe, hvorfor Holberg gjorde ſin politiſerende Borger til en Kandeſtøber. Perſonen var nemlig en virkelig Kandeſtøber i Slagelſe (i Traditionen hed han Urian), en ivrig Politiker, der mange Gange morede Holberg med ſine Forſlag og Planer til Statsſtyrelſe og Statsreformer. Da jeg gik i Slagelſe Skole, fortæller J. Møller, vidſte gamle Folk endnu at paaviſe det Hus i Smedegaden, hvor Kandeſtøberen havde boet, og hvor de i deres unge Aar havde ſeet Holbergs Kariol holde udenfor, naar han paa ſine hyppige Rejſer imellem Sorø og Brorup (Holbergs Sædegaard paa Vejen til Kalundborg) kom igjennem Slagelſe.[1] Den Ting er altſaa afgjort. Men nu veed alle og enhver, at Den politiſke Kandeſtøber er Holbergs førſte Stykke; da han ſkrev det, ejede han ingen Sædegaarde, kjørte han ikke i Kariol igjennem Slagelſe,

[1]) Anekdoter om Holberg i Nyt Aftenblad 1824, Nr. 6.

og tog altsaa heller ikke Model af Kandestøberen der. Derimod kan man let forestille sig, at Folk siden efter, da han tit besøgte Byen, kunde sige om denne Hr. Urian: det er Holbergs politiske Kandestøber.[1]

Den første og vigtigste Kilde til Holbergs Skuespil var Livet selv, men Anledning til at gribe og skildre det fandt han ikke hjemme, men udenlands, og han uddannede sig ved og efter fremmede Mønstre. Danmark var langt tilbage. De Komedier, der opførtes af vandrende Gjøglerbander, af hvilke han allerede havde seet nogle i Bergen, og som han nu saae i Hovedstaden som den eneste Næring for Folkets Skuelyst, vakte kun Afsmag hos ham. I Frankerig havde han lært at kjende den moderne Komedie, der havde udviklet sig dels ved en Efterligning af den gamle klassiske, dels ved en mere regelret Udvikling af den italienske Folkekomedie. Denne moderne Komedie, som Moliere især havde skabt, var uden Tvivl hans nærmeste Mønster; alligevel hyldede han ikke Moliere. Deres Stilling, og som Følge deraf deres Tendens, ja selve deres Moral vare forskjellige. Moliere var Hoffets Mand, Holberg Folkets; ved en Sammenligning kan derfor denne ikke andet end vinde. Skjøndt Moliere

[1]) For at oplyse Holbergs Stilling maa man erindre sig, hvorledes det er gaaet og gaar andre Digtere. Personer, som Tieck aldrig havde tænkt paa eller kjendte det mindste til, følte sig angrebne i Der gestiefelte Kater og Zerbino. Zerbino vilde man gjenkjende i en Krigsraad Zerboni, o. s. v. De forfulgte ham ordenlig inkvisitorisk, for at han skulde sige dem, hvad han sigtede til med det, hvem han mente med den. Engang tilbød den hollandske Gesandt Goldberg ham efter et Selskab at kjøre ham hjem i sin Vogn, og da Tieck, uden at ane noget ondt, tog derimod, og den anden havde faaet ham vel forvaret op i Vognen, saa begyndte Inkvisitionen: Nu har jeg Dem, nu skal De sige mig hvad og hvem De mener med deres Zerbino, der hjælper ingen Udflugt, jeg slipper Dem ikke, o. s. v. (R. Køpke, Ludvig Tieck, Erinnerungen aus dem Leben des Dichters. 1855. I, 276. 336.)

vistnok, hvis han havde været fri og overladt til sig selv, vilde have digtet folkelig (Les précieuses ridicules, Les femmes savantes, Tartuffe), og maatte føre sin Efterfølger ind paa denne Digtnings Ypperlighed, saa var han dog saa uadskillelig lænket til Hoffet, og enten selv hildet i eller saa fast bunden til Hoffets Sæder, at han med eller mod sin Villie maatte hylde Hofsmagen og Hofmoralen.[1] For Holberg derimod var Hoffet intet, han talte kun til Folket, og havde ingen anden Støtte end det. Folkets Sæder og Smag vare de eneste, til hvilke han kunde tage Hensyn. Dette maatte ogsaa give ham Fortrin i æsthetisk Henseende. Da han ikke var fristet til at forlyste ved Divertissementer, saa kunde han tænke paa at give sine Karakterer en større Dybde, og at bringe sine Stykker nærmere til en fuldendt Kunsts Fordringer.[2] Holberg havde opholdt sig flere Aar i England, men han kjendte aldeles ikke Shakespeare[3]; han nævner ham aldrig, han har intet der minder om ham, og dog kan der ikke være Tvivl om, at hvis han havde læst Shakespeares komiske Skildringer (Falstaff f. Ex.) vilde de have gjort et uud-

---

1) jf. Boyes Fragmenter: Om Holberg som æsthetisk Skribent, i Athene, 5 B. J. v. Eichendorff, Zur Geschichte des Dramas. Leipz. 1854. S. 88.

2) jf. Rahbek, Om Holberg som Lystspildigter. Indledningen i 1 D.

3) See Boyes Fragmenter: Om Holberg som æsthetisk Skribent, i Athene, 5 B. Blandede Bemærkninger, i Athene, 9 B. J. Møllers Mnemosyne 2, 353. Prutz, Ludw. Holberg, S. 55. Man kunde ogsaa spørge, om Holberg har kjendt og benyttet Don Quixote? Man vil ogsaa i den finde Ligheder, skjøndt deraf ikke følger, at han har efterlignet Cervantes. Naar Don Quixote skildrer det vandrende Ridderskabs Videnskab, som indbefatter alle andre (Biehls Overs. 3, 158), hvo maa da ikke tænke paa Holbergs Epistel imod Højers Idea jurisconsulti. Naar Don Quixote kaldes Stregen til Nullet af den hele Sværm vandrende Riddere (Biehls Overs. 4, 48), kunde man da ikke falde paa, at det var Kilden til det bekjendte Sted i Komedien. I hvilket Sprog har denne Talemaade egenlig hjemme?

skjetteligt Indtryk paa ham. Om de andre Kilder, hvorfra Holberg kan have eller har hentet sit Stof, vil der næppe være mange ny Opdagelser at gjøre. Man har eftersporet dem til det yderste, og behandlet Situationer og Indfald som Kramvarer, der føres fra den ene Kjøbmand til den anden, uden altid at agte paa, at de ydre Midler mangen Gang lade sig oplyse, men ingen kan forklare Geniets skabende Kraft. Stundum er der virkelig Lighed, og han har brugt en andens Idee, stundum ligger Ligheden meget fjernt, ja det kan endog kun være en Lighed i Navn, saa at man bliver bitterlig skuffet.[1] Disse Kilder ere to Slags, dels Kilder til Stykkernes Fabel, dels til enkelte Scener, Indfald o. desl. De første ere de lettest gjenkjendelige, de sidste næppe til at forfølge; thi den ene har plyndret den anden, uden at man saa lige kan opdage Ophavsmanden, og det laante faar dog gjerne, ligesom Traditionen, et eller andet Anstrøg, der fører det bort fra det oprindelige. Moliere har brugt denne Frihed i en langt stærkere Grad, end Holberg; han afskrev eller efterspillede endog hele Scener, og skylder disse Laan meget af sin Berømmelse. Selv det beundrede: Que diable allait-il faire dans cette galère og den dertil hørende Dialog er et ordret Plagiat.[2] Holberg har, ligesom Shakespeare, benyttet Fortællinger: af Bidermanni Utopia[3] hentede han Æmnet til Jeppe paa Bjerget, Det arabiske Pulver og Den pantsatte Bondedreng. Af de ældre Komedieskrivere har han især brugt

---

[1]) I det mindste gik det mig saaledes med L'heureux naufrage af Rotrou, det var dog en frappant Navnelighed, og jeg maatte nødvendig eftersee Rotrous Værker, men hans Drama har intet fælles med Holbergs Stykke uden Titelen.

[2]) See Anciens écrivains français (Cyrano de Bergerai og Larivey) i Archiv für das Studium der neuen Sprachen und Literaturen, 4, 299. jf. Holbergs Epist. 506.

[3]) See om dette Skrift Werlauffs Antegnelser.

Plautus og Terents (i Jakob von Thybo og Diderik Menschenstræk), senere Aristophanes (i Plutus og Republikken). Af de nyere den kostelige Samling af italienske Stykker[1], og mange enkelte, saasom Moliere (i Den ellevte Juni, Kildereisen o. fl.), Legrand (i Henrik og Pernille), Regnard (Prologen til Uden Hoved og Hale), Boursault (Sangklokkerne i Det lykkelige Skibbrud) o. s. v., ja endog, hedder det, den tyske Gryphius.[2] Naar disse Laan ere af nogen Betydenhed, har han selv lejlighedsvis angivet dem; men om mindre Enkeltheder taler han ikke. Derimod seer man overalt, hvor nogen sikker Sammenligning kan anstilles, at selv naar han laaner, viser han allerstærkest sin Originalitet. Man kan med Føje anvende paa ham hvad Walter Scott siger om Sterne: „de Steder, han har laant af andre, ere af ringe Værd i Sammenligning med dem, der ere hans ubestrebne Ejendom; de første kunde mange have brugt, imedens han som Forfatter til de sidste staar alene og uefterlignelig“; han viser just ved Behandlingen af det laante sit Mesterskab.[3] Naar han benytter et fremmed Stof, saa tjener det ham kun som et Udgangspunkt for Tanken; det er blevet til en ganske

---

[1]) Le théatre italien de Gherardi. à Amsterdam 1721. Ser Dele.

[2]) See om Enkelthederne Rahbek om Kilderne i Udv. Skr 6. D. og Skriftet Om Holberg som Lystspildigter. Werlauffs Antegnelser og Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 350 (Henrik og Pernille), 6, 360 (Diderik Menschenskræk). jf. Toppelius, S. 28. o. fl. Om Gryphius: Har Holberg taget sin Jakob von Thybo af Plautus ene, eller har den tydske Lystspildigter Anders Gryphius sin Part deri? af Rahbek i Hesperus, 8 B. 3—4 H. jf. Werlauffs Antegnelser, første Udg. S. 163, og Prøve af Gryphii Peter Schwenz i Rahbeks Tilskuerne 1823, Nr. 49 og 50. 1824, Nr. 53. 61 og 62.

[3]) jf. Rosenstand Goiske, Dram. Journal 1771, Nr. 10: „Der skal et Geni til en god Efterligner, som er i Stand til selv at gjøre Originaler“; og Nr. 21 om Plutus, hvorledes Holberg forvandler Laan fra de Gamle til noget originalt.

anden og ny Skabning, naar det kommer ud fra hans Haand. I Jeppe paa Bjerget har han fulgt Bidermanns Fortælling, men Fortællingen er kun et Skelet, Jeppe en aldeles ny og selvstændig levende Skabning; Sangklokkerne have deres egen Lyd, o. s. v.[1]

Holbergs Personer danne en næsten afsluttet Kreds, endog med de samme bestandig tilbagevendende Navne.. Det er en Efterligning af den italienske Folkekomedie, men en tænksom Efterligning. De staaende Typer har han forvandlet til bevægelige, og af enhver Hovedkarakter dannet en uendelig Række af Bikarakterer. Det er en rig Mangfoldighed indenfor en afsluttet Grændse. Hele Livet, som det den Gang var, det stive og tørre, saavel som det uendelig komiske, træder frem i disse Former. Henrik f. Ex. til hvis Navn Skue-

[1]) Da man nu saa længe har søgt efter Holbergs Kilder i det som er ældre, hvorfor forklarer man ham da ikke engang til en Forandring af det, som er yngre? Det er mangen Gang endnu mere træffende. Et pudsigt Exempel paa, hvorledes samme Situationer kunne gjentage sig i Digtning og Virkelighed, er det, som Barthelemy, Forfatteren til Anacharsis Reise, fortæller om sig selv i sit Levnet; det er et ypperligt Sidestykke til Erasmus Montanus og Per Degn. Nogle Kjøbmænd bad ham examinere en Jødes foregivne Dygtighed i de orientalske Sprog, for at faa at vide om han fortjente deres Understøttelse. Barthelemy vilde nødig dertil, thi han vidste med sig selv, at han ikke kunde mere Arabisk end hvad han havde lært af en Konversationsbog, der indeholdt de almindeligste Talemaader som God Dag, min Herre! Hvorledes befinder De Dem? Meget vel, til Deres Tjeneste; men ved at tilstaa sin Uvidenhed vilde han tabe hele sin Anseelse. Til Lykke mærkede han strax, at Jøden kunde endnu mindre. Man maa nu tænke sig de tvende Samtalende og de lyttende Kjøbmænds Opmærksomhed. Jøden reciterede paa Hebraisk et Vers af Davids Psalmer; Barthelemy svarede med et Stykke af sin Samtalebog; og saaledes bleve de ved at skifte hver med sit, indtil Barthelemy endelig sluttede med at give endnu et godt Stykke Arabisk i Overvægt. Kjøbmændene vare tilfredsstillede ved Prøven. (Voyage du jeune Anacharsis, t. 1. 1810. S. 11.)

spilleren Henrik Wegner gav ham Anledning, gjennemløber alle Nuancer, fra den raa Kandestøberdreng til den snu, fløgtige, fine Tjener, o. s. fr. Nogle ere Organer for hans egne Betragtninger, for det staaende Maal for alle hans Skildringer, at moralisere. Sjelden træder Personen ved de Sandheder, der lægges ham i Munden, udenfor sin Kreds (naar f. Ex. Pernille bliver noget sprænglærd, Henrik noget superklog); i Almindelighed viser den tilsyneladende Kunst, der seer ud som en forudlagt Plan, sig desuagtet som en fuldkommen ren idealiseret Natur.

Holberg var Efterligner, men han var langt mere, han var original Karakterdigter. Om han end benyttede et eller andet fremmed Stof, om end fremmede Skuespil havde Indflydelse paa hans Personsliste, om han end har laant et eller andet Indfald, det har kun lidet at sige. Det som han først og fornemmelig var og vilde være, var Karakterskildrer. Det vanskeligste, siger han selv, var at finde ny Karakterer, som ikke forhen vare behandlede af andre.[1] Og han valgte just saadanne, hvori de mest fremstaaende Daarligheder hos hans eget Folk stærkest kom tilsyne. Deri ligger hans ejendommelige Storhed og den overordenlige Virkning han har gjort paa Nationen. Til disse noksom bekjendte Originaler høre Den politiske Kandestøber, Jeppe paa Bjerget, Jean de France, Erasmus Montanus, Barselstuen, Jakob von Thybo (og Stygotius), Den honette Ambition.[2] Det er paa een Gang ganske ny Skildringer, som han selv hentede ud af Livet, og tillige levende Aftryk af Daarligheder, der vare Folket egne; og selv naar han, som i Den Stundesløse, bearbejder mere almindelige Karakterer, have de et bestemt Anstrøg af det

---

[1]) Epist. 506 (den første med dette Nr.)

[2]) I nysanførte Epistel anfører han endnu flere: Den Vægelsindede, Den svadsige Barbeer, Det arabiske Pulver, Melampe, o. fl.

danske Folks Sæder. „En Herman von Bremenfeld, bemærker den ældre Sneedorf, er ligesaa rar hos de Franske, som hans Karakter paa andre Steder er almindelig. Rangsygen, saaledes som den fremstilles af Holberg, er en Art af Ære, som de Franske ikke kjende. Og hvilken himmelhøj Forskjel imellem saadanne Pedanter som Erasmus Montanus og Magister Stygotius, og saadanne som de franske Abbeer eller dem, som i Paris ere bekjendte under det almindelige Navn af Poeter."[1] Dette nationale, hele Stykket gjennemtrængende Præg findes ogsaa selv i de Skuespil, hvor Scenen er lagt hen til Steder udenfor Danmark; en tro Skildring af fremmede Sæder har ikke for ham nogen Betydning. Det er kun tilfældige Omstændigheder, der bevæge ham til at flytte Scenen et andet Steds hen, især nok den Tanke, at man da skulde lægge ham mindre til Last, at han sigtede til danske Forhold og Personer; men hele Skildringen er selv fra Grunden af dansk. Det pudsigste er at Læseren selv er meddelagtig i denne Brøde. Scenen i den politiske Kandestøber lagde han i Hamborg, for at ingen skulde tro, han vilde angribe Øvrigheden; men de, der samle Oplysninger til denne Komedie, oplyse altid, at det og det (at Kjællingerne raabte paa Gaden, o. desl.) den Gang fandt Sted i Kjøbenhavn, naar det og det blev indført, o. s. v., som om der overhovedet i Stykket selv var Tale om denne By. Scenen i Don Ranudo henlagde han i Spanien, og alting skulde i det mindste see spansk ud, for at ingen skulde sige, han vilde drive Spot med vor Adel; men, som Tode allerede skal have bemærket, „er Kostumet saa yderlig hermafroditisk, at man seer og hører en ægte sællandsk Bonde ved Siden af en spansk Hidalgo, og dennes daglige Spise siges at være Ærter, lige-

[1] J. S. Sneedorfs Breve, 32 Brev (Samtl. Skr. 8 D.)

som det kunde være en af vore Musketerer". I Almindelighed støder dog dette en dansk Læser saa lidet, at en anden endog finder, at „denne sællandske Bonde midt i Spanien netop frembringer en komisk Virkning".[1] Først efter at disse Skildringer, der uden Tvivl vare ham de nærmeste og kjæreste, enten bleve misforstaaede eller ikke forstaaede tilfulde, gav han sig til tillige at forfatte Intriguestykker (Henrik og Pernille var det første[2]), for at more eller endog ved ydre Midler at sætte den Madding paa Krogen, som Hoben løb efter. Ved hans dramatiske Virksomhed bliver altsaa at udhæve, ikke blot det almindelige, som alle Komikere have for Øje, men tillige det særegne, der gjorde ham til den første og ypperste Komedieskriver for det danske Folk. Og med Hensyn til hans Originalitet kunde maaskee endnu en Bemærkning være at gjøre: Ved alt hvad der er ret stort og fuldendt seer man i Almindelighed mange enkelte Forsøg tilsidst koncentrerede i een Mand, der saa staar som det fuldendte Mønster. Det er bekjendt, at Homers Digte ikke ansees for een Mands Værk, uagtet vi nu bestandig kun nævne ham, naar vi beundre denne Samling. Det er jo ligeledes vist, at Shakespeares Værker skyldes en hel Række af foregaaende dramatiske Digtninger. Moliere var paa lignende Maade Samlingspunktet for den vidt og bredt adspredte italienske og franske Komedie. Det er langtfra deres alt hvad der nu tillægges dem. Men Holberg havde ingen Fortid og ingen Forgjængere hos os. Den politiske Kandestøber, Jean de France, Barselstuen, Ulysses von Ithacia, o. s. v. har han taget aldeles ud af sig selv, og det bidrager ikke lidet til hans Storhed.

---

[1]) See Rosenstand Goiske, Dramat. Journal 1772, Nr. 12 om de i Spanien henlagte nationale Sæder; og Kjøbenhavns Skilderie 1824, Nr. 1. I Todes Hertha findes det ikke, heller ikke i hans Blandinger eller Freya eller Valhalla.

[2]) jf. Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 350.

Med Hensyn til Indholdet, Øjemedet og Behandlingen kunne Komedierne inddeles paa adskillige Maader. Mangfoldigheden er saa stor, at ingen af de Inddelinger, som Toppelius, Prutz o. fl. have forsøgt, have kunnet udtømme den. Toppelius, hvis Skrift vel ikke kan ansees tilgjængeligt for mange, betragter dem[1] som Karakterstykker (hvortil han ogsaa regner Don Ranudo, Philosophus i egen Indbildning, og halvvejs Det arabiske Pulver), Tendenskomedier (Ulysses, Melampe, Det lykkelige Skibbrud, o. fl., ja Jeppe paa Bjerget), belærende eller satiriske uden Tendens (Den ellevte Juni, Maskeraden, Henrik og Pernille, o. s. v., ja Den forvandlede Brudgom.) Naturligvis kan man hertil føje: Situationsstykker, Intriguestykker, Kritiske Parodier (Melampe og Ulysses), Literariske Komedier (naar de have Hensyn til selve den Holbergske Komedies Skjæbne); ja endog de, der angribe Overtroen (Uden Hoved og Hale, Hexeri eller blind Allarm, Abracadabra), de, der angaa Folkeforlystelser (Maskeraden, Julestuen, Kilderejsen), og siden kommer dertil endnu en Art: de allegorisk-fantastiske (Plutus, Republikken), lutter Bestemmelser uden skarp i Stykkernes Kunstbehandling indgribende Inddelingsgrund. Da den æsthetiske Betragtning er den vigtigste, og den, som uden Tvivl alle have mest Lyst at klare for sig, skal jeg optage det væsenligste af J. L. Heibergs Bemærkninger, der for de fleste ere utilgjængelige. Komedierne henføres af ham til 1) den burleske Komedie, der fremstiller den umiddelbare Karakter, og svarer til Lunet; dertil hører Kilderejsen, Barselstuen, Hexeri eller blind Allarm, Jean de France, Diderik Menschenskræk, Den pantsatte Bondedreng, Det arabiske Pulver, Den forvandlede Brudgom; 2) Karakter-Komedien, der fremstiller den reflek-

[1]) Ludvig Holbergs Komedier, S. 38.

terte Karakter, og svarer til Ironi; dertil hører Den politiske Kandestøber, Den Vægelsindede, Den honette Ambition, Don Ranudo. Paa Overgangen fra den burleske Komedie til Karakterkomedien staar Gert Vestphaler; deri er kun een dominerende Karakter, hvorved det nærmer sig til Karakterkomedien, medens det tillige, da denne Karakter kun er umiddelbar, hører til den burleske Komedie. Fremdeles 3) Lystspillet eller Situationskomedien, der fremstiller den sande Karakter, og svarer til Humor; dertil hører Abracadabra, Henrik og Pernille, Pernilles korte Frøkenstand, Maskeraden. Paa Overgangen fra Karakterkomedien til Lystspillet staa Julestuen, Den ellevte Juni, Jakob von Thybo, Det lykkelige Skibbrud, Den Stundesløse. I ethvert af disse Stykker er nemlig mere end een Hovedkarakter, og Planen kommer derved til at nærme sig mod Situationskomediens i Almindelighed, ligesom de fremstillede Karakterer nærme sig mere eller mindre til den sande Karakterskildring. Disse tre Arter, den burleske, Karakterkomedien og Lystspillet, fremstille individuelle Karakterskildringer; der er endnu 4) den ideale Komedie, der, ligesom Lystspillet, svarer til Humor, men fremstiller en Skildring, ikke af det individuelle, men af det almindelige, ikke af Karakterer, men af Ideer; dertil hører Ulysses von Ithacia, Uden Hoved og Hale, Plutus, Republikken, Philosophus udi egen Indbildning, Sganarels Rejse til det philosophiske Land. I Ulysses (et af Holbergs gedigneste Værker) udgjør det kritiske og parodiske den ideale Side; Uden Hoved og Hale har den samme Tendens i Prologen, men fremstiller ellers en moralsk-filosofisk Idee; de andre høre til Holbergs mindst heldige, fordi de Ideer, som de fremstille, ere for omfattende til at hans Humor kunde gjennemtrænge dem. Endelig skeer fra Lystspillet en dobbelt Overgang, nemlig 1) til Dramaet ved De Usynlige og Me-

lampe, thi de indbefatte et lyrisk-pathetisk Element, og nærme sig til det romanagtige; men Holbergs ringe Styrke i begge Dele maatte paalægge ham at afbryde denne Retning, og Overgangen blev ikke ført til Ende, da han ingen Dramer skrev; 2) til den ideale Komedie ved Jeppe paa Bjerget og Erasmus Montanus; de fremstille nemlig en Idee, d. e. noget, som er af større Omfang, end de blot individuelle Karakterer og Begivenheder; denne Overgang var en Fortsættelse af hans Virksomhed, eftersom den leder hen til det Maal, mod hvilket den gjør Overgangen.[1] Denne Betragtning ville uden Tvivl de fleste, der overveje den, finde meget underholdende, thi den nøder Eftertanken til at lade den hele Hærskare gaa forbi som ved en Mønstring; men den oplyser tillige, hvor lidet ægte Aandsprodukter lade sig sønderlemme, thi Overgangene udgjøre omtrent Halvdelen af Reglerne. Mig forekommer det, hvis jeg tør yttre noget derom, at de tre væsenligste Arter ere: Karakterkomedier, der tillige omfatter Situationer, hvori Karakteren kan yttre sig, men i hvilke det komiske Hovedindtryk ligger i Karakteren, og Situationerne kun ere til for den; Intriguestykker, hvori Situationen er Hovedsagen og Karaktererne, altsaa omvendt, kun ere til for den; og Parodien, der har sit eget, af begge de andre aldeles uafhængige, Formaal.

Naar Handlingens Enhed, Knudens Knytning og Opløsning, Stedets og Tidens Enhed og deslige Fuldkommenheder i den tekniske Bygning, gjøres til væsenlige Fordringer, saa give de Holbergske Stykker mange Anstød. Stedets og Tidens Enhed fandt han fornødne; for at vise de Fejl, der begaas derimod, havde han jo netop, som han selv bemærker,

---

[1] J. L. Heiberg, Udsigt over den danske skjønne Literatur, S. 55—57: Æsthetisk Betragtning af Holbergs Comedier.

streuet Ulysses. Men han indsaae ogsaa, at denne Fordring maatte være Handlingens Natur underordnet. „En Komediestriver maa ikke gjøre sig til en saadan Slave af Regler, at han derover forkaster den bekvemmeste Materie til et Skuespil. Der er visse Historier, som give Anledning til de bedste og behageligste Komedier, men som tilligemed ere af den Natur, at Tidens og Stedets Unitet derved umuligen kan nøje iagttages." Som Exempel nævner han Jeppe paa Bjerget. Som et Mønster paa en god Plan anfører han derimod Henrik og Pernille; „thi i dette hele Stykke tages ikke alene alle Regler nøje i Agt, men der fremtræder ikke en eneste Person paa Skuepladsen, uden just paa den Tid og ligesom udi det samme Øjeblik han ventes"[1] — og alligevel kaste de Elskende her deres Foræringer til hinanden midt paa Gaden.[2] I Følge Dramaets Natur skulle Karakterer og Situationer udvikle sig i og dreje sig om en Hovedhandling, fra hvilken de udgaa som fra et fælles Punkt og i hvilken de have deres naturlige Udspring. Men efter gammel Skik og Brug skulde denne Handling dannes af Forelskede, og Stykket ende med Giftermaal; og sædvanlig dannedes Intriguen af Tyendet. Det var en Tradition, og han fulgte den; men fri i alt fandt han ogsaa her utaalelige Lænker. Politisk Kandestøberi, Vægelsindethed, Stundesløshed, Efterligning af fremmede Moder o. s. v. have jo i sig selv intet at gjøre med Kjærlighed og Giftermaal; der maa kunne digtes en anden Handling, under hvilken Karaktererne endnu bedre kunne komme frem. Han foreslog og forsøgte selv at skrive Skuespil uden Kjærlighed, ja endog uden Kvinder, men det raader han dog ikke til, „thi en Komedie uden Actricer er

[1]) Epist. 66.

[2]) jf. om Enkelthederne Rahbek, Om Holberg som Lystspildigter og hans Lystspil.

ikke andet end en Vogn uden Hjul."[1] Saaledes trukken fra den ene Side til den anden, bunden i en Tradition, hvis Urimelighed han indsaae, har han behandlet deslige ydre Ting næsten som noget ligegyldigt; og det vi hos ham allerminds bekymre os om, er vistnok om de Elskende faa hinanden. Stundum overrasker han ved en eller anden heldig og morsom Vending, som ved Matrosen i Det lykkelige Skibbrud; men i det hele vækker Handlingen i selve Stykket ingen Spænding, Kjærlighedshandlingen mindst, naar den gaar ved Siden af en anden Handling, som i Den politiske Kandestøber. Det, der fængsler vor Opmærksomhed, er næsten udelukkende Karaktererne og Situationerne; og det, der morer os allermest, er i Almindelighed de Scener, i hvilke Handlingen ikke skrider fremad, som collegium politicum i Den politiske Kandestøber, anden Akt i Jakob von Thybo, Barselbesøgene i Barselstuen, Dommerscenerne i Det lykkelige Skibbrud. Dette er Kjærnen i den Holbergske Komedie og ikke Stykkets Fabel.[2]

Holbergs Komedier høre til den lavkomiske Poesi, som Tieck kalder den ægte højkomiske.[3] Det lave gik fra den

---

1) Epist. 447.

2) Al den Berømmelse, der i denne Henseende kan tillægges ham, er udtrykt i følgende: Holberg hat eine ungemeine reiche Fülle der komischen Erfindung, eine leichte und sichere Charakteristik, eine feste Hand in Entwerfung der Plane, er geht kühn über ausfüllende Hülfescenen hinweg, und reiht nur die zusammen, die den höchsten komischen Effekt machen. Er sieht in dem rechten Lichte den Werth der Handlung, die nur Mittel des komischen Spiels und seiner Darstellung ist, und das komische Spiel selbst, welches der Zweck ist, der nur durch das Medium einer Handlung erscheinen kann. (Af Annalen der neuen Nationalschaubühne zu Berlin, i Østs Bidrag til Kundskab om Mennesker og Bøger 1803, Nr. 43 og 44, S. 350.)

3) Tieck, Dramaturgische Blätter, 1852, I, 98. ff. Tieck om Holbergs Comedier, efter Abendzeitung, i Aftenblad 1823, Nr. 12.

gamle Komedie over i den ny. Thendet fik paa Skuepladsen en Indflydelse, som det ikke havde i Livet, og som efterhaanden forsvinder, jo mere Komedien hæver sig. Midlerne til at vække Latter ere mere haandgribelige, end findrige. Den komiske Tegning gjengiver ikke de fine Overgange i Gemyttet, der vække den dannede Mands indre Latter, men det er Yderlighederne, der springe frem i skarpe Handlinger, som især hos den mindre dannede fremkalde Latterens voldsomme Udbrud. Virkningen opnaas overhovedet mere ved at outrere, end ved at idealisere (hvilket, med Boyes Tilladelse, ikke er det samme.) Hvilket ypperligt Æmne er f. Ex. Barselstuen: en gammel Mand, der har giftet sig med en ung Pige, bærer paa Bunden af sin Sjæl en ugrundet Mistanke til hende, og Udbruddene deraf, som han forgjæves søger at trænge tilbage, som paa den Gang vække baade Medlidenhed med ham og Latter, forbindes med Barselstuens Plager; men naar han paa den haandgribeligste Maade gjør sig til Nar og bliver ved at gjøre sig til Nar for sin Dreng, naar han kryber under Bordet, naar han faar massive Horn i Panden o. desl., saa ere disse Midler for plumpe og Udførelsen raa. Men dette kunde de raa Tilhørere forstaa, al finere Skjemt vilde nok have været spildt paa dem. Med deslige Handlinger, der jo rigtig nok nærmest ligge for hos de lavere Stænder, skal man, efter J. E. Schlegel, „begynde et ny indrettet Theater; thi da vise Daarskaberne sig mere aabent, uden Sminke, og altsaa begribeligere; ved deslige Forestillinger, som de lettest fatte, lokkes Tilskuerne til, og forberedes til (engang med Tiden) at forstaa og finde Behag i det højere." Heri ligger tilstrækkelig Retfærdiggjørelse for Holberg, naar han med en vis Forkjærlighed bevæger sig indenfor det burleskes Kreds og stundum gaar over i Farcen, over hvilken han til Lykke

atter hæver sig ved sine ophøjede Tendenser. Hvis han virkede paa Publikum, saa virkede ogsaa det tilbage paa ham. Han havde tænkt meget derover, og vundet samme Erfaring som Schlegel. Udenlandske Censores tale stort og prægtigt om hans Skuespil, men antegne, at Karaktererne ofte ere for meget outrerede; men „det, siger han, er skeet af hel beraad Hu og af en pur Fornødenhed; Skuespil uden outrerede Karakterer have ingen Virkning; han taler af Erfarenhed, saasom han har været tilstede, naar hans Komedier bleve forestillede, og deraf lært, at det, som akademiske Censores udsætte, er just Sjælen i en Komedie."[1] Han maatte outrere, gaa til Virkelighedens yderste Grændse,[2] hvortil alle gjerne fulgte ham; og der var uden Tvivl dem, som fandt det allermorsomst, naar han engang imellem satte Foden ud over den; det er heller ikke uden Exempler i Livet, og disse Exempler vare paa hin Tid langt hyppigere end nu, da man har sin Ulykke med at finde nogle rigtig ægte, al tænkelig Mulighed overskridende Originaler, som den Gang, maaskee i Skokketal, gik aabenbar om paa Gaden, og sade paa alle offenlige Steder for alles Øjne og Øren. Disse Originaler bleve netop enten fordrevne af Holberg eller krøbe

---

[1]) Epist. 66, jf. Epist. 215.

[2]) jf. De la Beaumelles Forsvar (Mes Pensées, S. 297). — Ces reproches sont exagéres. M. Holberg mérite de l'indulgence en ce, qu'il est non seulement le père du théatre, mais encore en ce qu'il n'a point de successeur, sans compter qu'il est le prémier homme de collège, qui ait donné des comédies estimables. Melampe, L'honnete ambition, La capricieuse, Henri et Perrine, ne sont point des farces; on traduit tous les jours en François des pièces Angloises, qui ne les valent pas. Cet auteur auroit sans doute excellé dans le haut comique, si son parterre lui auroit permis de se livrer à son gout. Disse Ord ere naturligvis fra den senere Tid, da de Holbergske Stykker bleve satte til Side for den nyere franske preciøse og kjedsommelige Komedie.

i Skjul, og saa bebrejdede man ham at han havde skildret dem. „Karaktererne i disse Skuespil, siger den ældre Sneedorf, ere vel udsøgte, og jeg tror, at man til Holbergs Ære kan sige, at de ere ikke ilde udførte. Thi ligesom man bør dømme Klædedragten paa et Skilderi, ikke efter vore Tiders Smag, men efter de Moder, som vare brugelige paa den Tid, da det blev malet, bør man og dømme en Komedie efter Sæderne paa den Tid den er skreven. At disse Stykker ikke behage saa meget som før, kommer vel ikke deraf, at Karaktererne rent ere uddøde hos os, men deraf, at de ere blevne noget finere; og hvem have vi at takke derfor uden en Skribent, som har haft saa gode Gaver til at forestille dem ligesaa latterlige som de vare paa den Tid, og derved bragt det saa vidt, at de, som nuomstunder begaa samme Fejl, holde sig berettigede til at belee deres Formænd, og til at ringeagte en Skribent, fordi han ej har været saa lykkelig at kunne tage dem selv til Modeller. Det skulde være mig kjært, om nogle af vore gode Skribenter snart vilde opfylde deres Ønsker ved at forestille dem selv som Originaler.“ [1]

Med denne Bebrejdelse forbandt man en anden, der findes gjentaget lige til vor Tid: at han ikke kunde hæve sig til de højere Stænders finere Sæder, og just derfor valgte sine Personer af de laveste Klasser. Det forholder sig jo ikke saa. Han drog jo ogsaa Folk af den højere og rige Borgerstand, Officerer, Lærde og Adelige ind i sin komiske Verdensbygning; men kun dem han kunde bruge. Grever og Baroner havde vi ikke mange af, og de duede ikke. De højere Klasser i Landet levede jo udenfor Folket, de brugte ikke engang Folkets Tungemaal, deres Liv var i Almindelighed ens-

[1] J. S. Sneedorfs Breve, 32 Brev (Samtl. Skr. 8 D.)

formigt, tomt og kjedeligt, ikke komisk; der var intet hos dem, der var skikket til at gjøres udødeligt.[1]

Nogle ville maaskee sige, og vi tør heller ikke her ganske forbigaa denne Anke, at Holberg sank endnu dybere ned end til Farcen ved det ublu, det uanstændige, som han endog idelig gjentager, for at vække Pøbelens Latter. Heri fulgte han de ældre Komedieskriveres Exempel, og naar man, for at nedsætte ham i yderste Grad, gjentager Schillers bekjendte Dadel, maa man tage den i hele dens Sammenhæng.[2] Derhos var Tonen i Omgangslivet den Gang langt friere end nu, og naturlige Ting kunde uden at vække Anstød nævnes ligefrem og i al Uskyldighed; Rahbek bevidner det af sit Kjendskab til de mest dannede Mænd, Luxdorph og Suhm. Der er ogsaa noget i Todes Yttring „at vor uefterlignelige Holberg har gjort Sæderne mest Tjeneste, naar han syntes mest at fornærme dem; thi endog den mindre agtede Del af det borgerlige Selskab, som hans komisksatyriske Aand nedlod sig til, er ved det livagtige Spejl han foreholdt den bleven forbedret og belæret."[3] Endelig vilde han just derved drille de Sprøde; det morede ham, naar en Frue fik Ondt ved at høre „adskillige moddydelige Expressioner, som Canaille,

[1]) jf. Epist. 447. Werlauffs Holbergiana, i Nyt hist. Tidsskr. 6, 436.

[2]) Der Komoedienbichter, dessen Genie sich am meisten von dem wirklichen Leben nährt, ist eben daher auch am meisten der Plattheit ausgesetzt, wie auch das Beispiel des Aristophanes und Plautus, und fast aller der spätern Dichter lehrt, die in die Fußstapfen derselben getreten sind. Wie tief läßt uns nicht der erhabene Shakspeare zuweilen sinken, mit welchen Trivialitäten quälen uns nicht Lope de Vega, Moliere, Regnard, Goldoni, in welchen Schlamm zieht uns nicht Holberg hinab!" (Schiller Ueber naive und sentimentalische Dichtung. Sämmtl. Werke, 1826, 18, 309.)

[3]) Todes Blandinger 1772, Nr. 3, i en Anmældelse af Kjærlighed uden Strømper.

Jomfrudom o. desl. „som maaskee dagligen høres i hendes Kjøkken og Borgestue, og maaskee undertiden udi hendes eget Kabinet." Grændsen heri maa drages af Tidens Smag. Tvetydigheder, om de end ere nok saa vittige, vil ingen nu falde paa at forsvare. Det nytter ikke at beraabe sig paa Aristophanes eller paa Lessing; det nytter ikke at sige, at disse Vendinger ikke ere forførende, det er jo nok, at de ere stygge.[1] Det er absurdt at søge Gift i det naive, men smagløst, at søge Vid i det gemene. „Holberg selv vilde nu udelade alt hvad der med Rette støder Blufærdighed." Han siger jo selv, at „han er en Hader af grove, ublu og usømmelige, Talemaader." „Mit Raad, siger han, haver dog stedse været, og endnu er, at man paa Skuepladsen holder sig fra fri Expressioner saa meget som muligt er, paa det at vore Skuespil, som fast alle ere moralske, kan fremstilles med Nytte uden nogens Forargelse."[2] Han udelod selv med velberaad Hu slige Ting, der ikke vare andet end ublu Gemenheder.[3] Saa meget mindre ville vi taale dem, hverken paa Fastelavns Mandag eller nogensinde[4]. Gaar der igjennem Holbergs Komedier noget upoleret, som en

[1]) „Uebrigens berufe ich mich auf alle die anstößigen Stellen, woraus man dem Plautus ein so großes Verbrechen macht, und behaupte, daß keine einzige auf eine Art abgefasset sey, welche unschuldige Gemüther verführen könne. Sie sind insgesammt allzu rauh, und können nichts als Abscheu erwecken. (Lessings Kritik über die Gefangenen des Plautus. Sämmtl. Schr. Herausgeg. von Lachmann und Maltzahn, 3, 120—121.)

[2]) jf. Epist. 238 og 219.

[3]) Sammenlign Udgaverne af Barselstuen. Stedet om Vasqvius, i Liebenbergs Udgave 8, 240, er udeladt i de andre.

[4]) Rahbek yttrer i Minerva 1789, 1, 247: Paa Fastelavns Mandag opførtes de Usynlige. „Om ikke nogle Gemenheder bør, kan og vil udelades, naar det ikke spilles paa Fastelavns Mandag, indstilles til Vedkommendes nøjere Betragtning". Saa paa Fastelavns Mandag kunde de beholdes! Hm, hm! Saa, saa!

Traad, der ikke kan drages ud uden at opløse Væven, Gemenhederne kan man da uden Tab springe over, og han vil ikke derved miste et Gran af sin Fortræffelighed. Det er en anden Sag end hint latterlige Indfald, i det hele at ville omskrive eller renskrive Holberg, at frisere ham paa Moden isteden for det ærværdige Allongeparyk. Baggesen selv spurgte forgjæves, „om man ikke kunde faa disse Pletter udtvættede uden at tage Farven af med". „Salig Jomfru Biehl forsøgte det med simpel grøn Sæbe, men der behøvedes uden Tvivl noget, som lignede Syresalt". Naar galt skal være, vil det være nemmere at omskrive Homer [1].

Det forhøjer disse Skuespils Interesse, at man, for at forstaa dem, maa studere en hel Tidsalder, og det forhøjer Nydelsen, at den er uudtømmelig, at den kræver et Menneskelivs Studium. Der gives ikke mange Forsøg paa at forbinde deres historiske og æsthetiske Side til en Enhed, maaskee med Overvægt snart af den historiske, snart af den æsthetiske. To Yderligheder maa derved undgaas. Fra det historiske maa udskilles de ikke faa Overdrivelser, som Komikeren med velberaad Hu har bragt ind, for at frembringe den største komiske Effekt; naar det skeer, vil disse Komedier endog kunne benyttes som en historisk Kilde. Adskillige historiske og topografiske Enkeltheder, Dødsangivelser, Kapitelstaxten o. desl. ere allerede oplyste [2]. Men det er kun Smaating imod Stoffets Sammenhæng med selve Historien og den Maade, hvorpaa Behandlingen udspringer af denne. Derved maa især undgaas, at der ikke fantaseres noget ind

[1]) See Baggesens Anmældelse af Barselstuen i Søndagen 1814, 1 H. Nr. 2—3. Bope til Søndagsskriveren, i Athene, 2 B. Sammes Fragmenter: Om Holbergs Smag og Kritik, i Athene, 8 B. o. s. v.

[2]) Werlauffs Antegnelser.

i Stoffet, som ikke ligger deri, og at der ikke tillægges Forfatteren Tendenser, som hverken han selv eller nogen paa hans Tid har tænkt paa. Jeg tager Jeppe paa Bjerget som Exempel, fordi der er givet Anledning dertil af vor ypperste Æsthetiker. Jeppe paa Bjerget har undertiden været anseet som en Profeti om Bondens Emancipation, og nogle Historieskrivere have formedelst den levende Skildring af Bondens Usselhed anseet det for et indirekte Opraab, for en Opfordring til at lindre eller endog at ophæve Bondens Trældom. Men Holberg har aldrig ved sin Digtning haft dette Formaal for Øie, uagtet der var Anledning nok til at lade det skinne igjennem. Der findes ikke mindste Hentydning dertil; det er tværtimod en til Væmmelighed naturtro Skildring, hvori det Komiske følger Slag paa Slag saa hurtig paa hinanden, at man derover aldeles glemmer Elendigheden. Stykkets Styrke ligger især i Scenerne imellem Jeppe og Jakob Skomager; den Bidermannske Fabel har dræbt det nationale, saa at dette næsten forsvinder i laant Gods. Ikke blot det usandsynlige, f. Ex. Hængningen, men ogsaa det raa træder saa stærkt frem, at der hører en vis comica som Holbergs til at dæmpe det. Det er hans Styrke, og ingen anden skal byde os det[1]. Naar nu Hauch siger om dette Stykke, „at der er noget usigeligt glædeligt i dette Drama, ja det er ligesom man hørte afbrudte Toner af en Sejerssang derigjennem", at vi „ved det have en hemmelig Følelse af, at det i Grunden ikke er Trældommens, men Befrielsens Aand der i dette Drama træder

---

[1]) En nogenlunde tro Fremstilling maa altid have noget uhyggeligt; jeg mener ikke saa tro, som hin i en lille Kjøbstad, hvor man bragte en virkelig Modding paa Scenen, men selv ved den omhyggeligste Idealisering ere de modbydelige Omgivelser uundgaaelige. Tankerne skinke, om end Virkeligheden ikke gjør det.

os imøde", saa forekommer det ogsaa mig som en Anskuelse, der bliver lagt ind i Stykket uden Hjemmel; Forfatteren havde den ikke, og Tilhørerne hverken havde eller kunde have nogen Anelse derom [1]. Ved at udtale denne Mening følte jeg Savnet af et Skrift, der samlede de ældre Meninger, og derpaa gav en virkelig historisk-æsthetisk Anskuelse af de Holbergske Stykker.

Om disse og maaskee flere Ting maa man komme paa det rene med sig selv, førend man ret kan nyde Holberg. Vi for vor Part ville sætte os ud over alt hvad der mere eller mindre røber en Smag, der just nu er i Færd med at danne sig, og ikke regne ham noget deraf til onde; vi indsee, at der er kun eet Skridt fra Skjønhed til Plumphed, fra Vid til Løjer; Kotzebue har ved sine Bearbejdelser lært os at gjøre Forskjel paa det gedigne og det karikerede [2]. Vi ville heller ikke bebrejde ham, „at der for hans Opfattelse af Livet laa en uovervindelig indskrænket, prosaisk Anskuelse til Grund", „at Kjærligheden fremstillede sig nøktern, og at hvor det positive i Livet traadte frem, yttrede det sig med den tørreste, aandløseste Forstaaelighed", kort at det var et Spidsborgerliv [3]; thi saa hensynsløse ere vi dog vel ikke,

---

[1]) See Prutz, Ludwig Holberg, 1857, S. 162 og den der anførte Schlosser. Rosenstand Goiske, Dramat. Journal 1771, Nr. 22. Noget om Jeppe paa Bjerget i Rahbeks Dramaturgiske Saml., 2 B. (J Sammes Om Holberg som Lystspildigter 1, 266, henvises til Holbergs Yttringer om Bonden i Moralske Tanker og Epist. 200). Hauch Om Jeppe paa Bjerget i Nordisk Universitets-Tidsskr. 3 Aarg. 3 H. Christiania 1857. jf. Smith Om Holbergs Levnet, S. 175.

[2]) See f. Ex. Der Trunkenbold (Jeppe paa Bjerget) og der Gimpel auf der Messe (den ellevte Juni) i Almanach Dramatischer Spiele. Berlin 1805. Andre Bearbejdelser ere blevne til endnu slettere Fjellebodsstykker.

[3]) Steffens, Hvad jeg oplevede, 2, 88.

at vi af en Digter kræve, han skal leve udenfor Livet, og skildre det saaledes som det er hundrede Aar efter hans Død. Vi ville ikke engang, fordi han kun sjelden (som i Scenen imellem Leonore og Pernille i Pernilles korte Frøkenstand) indlader sig paa det rørende, uden videre nægte ham al Evne til at skildre det[1]; der ligger i Geniet en uberegnelig Fylde. Uforstyrrede af alle ydre Ting kunne vi da give os hen til det indre, til den uudtømmelige Rigdom af Vid og Lune, der bevægede Kritikken til at vende det Hagedornske Epigram om, saa at det hedder:

Wer nicht beim Holberg lacht
Kann beim Goldoni weinen[2];

til den uforgjængelige muntre Lystighed og den alt overvindende komiske Kraft, der selv i det tilsyneladende sørgelige Emne formedelst lutter lykkelig Natur ikke tillader den mindste bittre Tanke at gjøre sig gjældende (Jeppe paa Bjerget); til den smukke Maade, hvorpaa han vidste i en lidet tiltræffende Fabel at indlægge en træffende moralsk Situation (Det arabiske Pulver); til den Sammenstilling af Kontraster, der persiflerende hæve hinanden (Romantikken i De Usynlige, Sentimentaliteten i Melampe); til den Samling af morsomme Intriguer, hvor Kontrasten under pudsige Masker parodierer Livet (Henrik og Pernille); til den Række af uforlignelige ny Karakterer, som det er ufornødent at anføre, der sættes i deres fulde Lys ved de mest komiske Situationer (Jean de France og hans Forældre, etc. etc.),

---

[1]) Her var på engång princip och brist på erotiskt diktarelynne. Toppelius, S. 47.

[2]) Prutz, Ludw. Holberg, 1857, S. 222, tillægger Hagedorn ovenstaaende, og lægger Vægt derpaa; men hos Hagedorn hedder det:
Und wer nicht beym Goldoni lacht,
Der kann beym Holberg weinen.
(Poetische Werke, 1757. 1 Th. Epigrammatische Gedichte.)

som vi kun behøve at betragte i de Malerier deraf, som Penslen har givet os og Gravstikken udbredt [1], for indvendig at frydes og at rives hen, som paa Scenen har givet udmærkede Skuespillere Lejlighed til at udfolde deres Genialitet næsten i samme Grad som ved Shakspeares uforgjængelige Skildringer, og som har givet deres Ophavsmand Plads iblandt Verdens største komiske Digtere [2]. Naar vi saa have fornøjet os ved at see ham forsvare sine Komedier i en Komedie (Det lykkelige Skibbrud), ligesom han i en

---

[1]) jf. Hosts Dannora, Nr. 8: Til Holbergs Minde eller Efterretning om Holbergs Galleri eller Scener af Holbergs Komedier, som Grosserer Nathanson paa sin Bekostning har ladet male af Prof. Lorentzen og et Par af Eckertsberg. Om Udstillingen af Malerierne efter Holberg i Kjøbenhavnsposten 1828, Nr. 21 og 23. Kobberne i Holbergs Galleri, 1—5 H. 1828—29. 4. Men hvad jeg ovenfor sigter til er naturligvis især Marstrands Kompositioner, hvoraf nogle findes i Galleriet paa Christiansborg Slot. Har nogen anden Nation deslige komiske Karakterer og Situationer (af Moliere f. Ex.) gjengivne i Malerier, som ere Mage dertil? Har nogen Kunstkjender oplyst dette?

[2]) Ikke blot vi erkjende hans Mesterskab, men ogsaa Fremmede og det ypperlige Komikere, som Lessing og Kästner (jf. Hviids Dagbog, S. 56). Som Exempel paa nyere Domme anføre vi af Solgers: „Seine durch und durch ganz heitere und äußerst gemüthliche nordische Laune, auch durch keinen bittern Gedanken getrübt". „Dieß scheint mir vorzüglich der Zauber zu seyn, der uns bey ihm in der heitern Stimmung erhält, welche fast an die gränzt, die uns der göttliche Cervantes bereitet". „Es ist das freie und dreiste Werk eines wackern Mannes, dessen frohe Selbständigkeit uns ein glücklicher Anblick ist", o. s. v. „Da fast alle Personen des Stücks (Jakob von Thybo) ausgemachte Narren sind, so sagen sie eine ungeheure Menge von vortrefflichem Unsinn, und dieß ist nicht das schwächste Fach dieses Dichters. Besonders die gänzliche Albernheit der Bedienten, die jedesmal einen Sparren zu wenig, wenn ihre Herren einen zu viel haben, weiß er unverbesserlich darzustellen", o. s. v. (Solgers Nachgelassene Schriften und Briefwechsel. Herausgeg. von Tieck und Raumer, 1 Th. 1826, S. 101. jf. Nyt Aftenblad 1826, Nr. 45). See ogsaa Franz Horns Dom om Holberg i Mai und Septem-

Satire forsvarede Peder Paars, vende vi os endelig hen til hans uforlignelige, aldrig før hos os forekommende, Styrke i at dynge den ene Latterlighed ovenpaa den anden, til de voxe sammen til et Latterbjerg, uden at den ene forstyrrer den anden, alle løbende sammen til et eneste Maal, en Egenskab, som han anvendte i Peder Paars, og som nu satte ham i Stand til at digte Ulysses von Ithacia, uden Tvivl den mest fuldendte Parodi i den lavere Komik (ligesom Kjærlighed uden Strømper i den højere), som noget nyere Sprog kan opvise [1].

---

der, oversat i Kjøbenhavnsposten 1834, Nr. 139. Uddrag af Zimmermanns Dramaturgische Blätter für Hamburg, i Hesperus, 7 B. 5 H. S. 441.

Jo mere erkjendt Holbergs komiske Styrke er, desto morsommere tager det sig ud, naar højskruede Filosoffer og Digtere, som Hegel og Müllner, see ned paa ham. Hegel kalder ham mittelmäßig og langweilig (Vorlesungen über die Aesthetik. Herausgeg. von Hotho. Berlin 1835. Einleitung 1, 84, og Prutz, Ludw. Holberg, 1857. S. 15. De Ord han anfører findes ikke i den Udgave jeg har brugt). Om Müllners og andres Domme see Om nogle tydske Domme over Holberg, i Nyt Aftenblad 1824, Nr. 34. Holberg vilde have kagpisket dem.

[1]) „Aber der bewundernswürdige Gipfel von Holbergs Laune und gleichsam die Blüthe seines komischen Talents ist ohne Zweifel Ulysses von Ithaka. Die reine Üppigkeit und frohe Willkür dieser kühnen Komödie ist unerreichbar und gewährt das herrlichste Vergnügen. Man könnte es aristophanisch nennen, wenn es auch so scharf geißelte. Aber von dieser Seite ist es zahmer, und hat den allgemeinen wohlthuenden Zug von Gutmüthigkeit der übrigen Stücke auch. Eine ganz vortreffliche und den Alten völlig unbekannte Person ist Chilian, ein Mittelwesen zwischen Zuschauer und Person des Schauspiels, der zwar im Stücke mitspielt, aber auf seine eigene Hand das Ganze wieder ironisirt. Der alte Holberg soll leben!" (Solger, anf. St.). „Die heiterste, genialste aller Holbergschen Komödien ist unstreitig Ulysses von Ithacia", o. s. v. (Bohtz Ueber das Komische, S. 260. Man maa læse hele denne Forfatters træffende Betragtning over Holberg.)

Lad os endnu en Gang sammenfatte Udslaget af vor Betragtning. Saa kunde man vel sige: Med faa Midler har Holberg gjort en ganske overordenlig Virkning, hverken ved nogen særdeles Kunst i Opfindelsen eller ved nogen skinnende Politur i Behandlingen, men ved en sjelden Originalitet og en ægte komisk Styrke. Efterligninger ere forsøgte, de ere alle fejlslagne. Disse Komedier ere enestaaende i sit Slags i vor Literatur, og ville stedse blive det. Det er ikke Skildringer, der ved et historisk Studium opsøge og samle Træk fra en forsvunden Tid, eller Fantasibilleder, som ingensteds have nogen fast Kjærne, det er lutter Træk af Virkeligheden, som ideal ere føjede sammen. Det er ydermere Folkekomedier, livagtige og uvurderlige Bidrag til Folkestudier. De have stillet hin Tidsalders „spidsborgerlige, pedantiske og lapsede Daarligheder i deres rette Lys". De have gjengivet „den danske Hovedstads borgerlige Liv i sin Tid saa tro, at om Byen sank i Jorden, og man kun om nogle Aarhundreder udgav Holbergs Komedier, saa vilde man saa godt kjende Digterens Tidsalder deraf, som vi kjende den rommerske Tid af Pompeji og Herculanum" [1]. Deres æsthetiske Værd vinder betydelig derved, at de ere saa sande; og det, som vi især maa paaskjønne er, at de til deres inderste Marv ere saa danske; intet andet Folk, i det mindste kun et meget nærbeslægtet, kan forstaa dem. Strax da de bleve til, vare de Folkets Ejendom; de have været det i hundrede Aar i alle Stænder indtil den simpleste Almuesmand; de ville aldrig høre op at være det.

Men, kunde man sige, svigtede ikke Folket Holberg, og er den store Virkning hans Skuespil skal have haft paa det andet end Indbildning? Det forstod jo ikke hans Gjerning.

---

[1]) Oehlenschläger, Om Ewalds Liv og Værker, i Athene, 1 B.

Han vilde bringe det til at udlee sine Daarligheder, og derved komme bort fra dem, ud over dem; men det antog al hans Spøg, hans Munterhed, hans friske Lune for lutter bitter Satire, for Stikleri paa hin og paa denne, for lagt an paa at saare og at ærgre, og viste derved, hvor lidet skikket det var til at modtage et poetisk Indtryk [1]. Det var endog saa uforstandigt, at naar han viste menig Mands Politisering i al sin Latterlighed, troede det, at han satiriserede over Øvrigheden. Komedierne virkede lige modsat af deres Øjemed, bragte alle Stænder i Oprør, og Theatret kunde ikke bestaa. Selv vendte han sig bort derfra, mødig og modløs. Og vilde Folket ikke ogsaa ligefuldt, uden disse Komedier, have aflagt sine Daarligheder? Den fremskridende Politur vilde jo af sig selv have afslebet disse raa Sæder; den videnskabelige Kultur vilde jo af sig selv have ført Folket bort fra disse Fordomme og denne Overtro; Tidens egen vidunderlige Magt og Forandringen af næsten alle ydre og indre Forholde vilde jo af sig selv have omskiftet Folkekarakteren [2]. Disse Komedier morede Folk ligesom Peder Paars; de lo uden at vide hvorfor. Men „hvilke nyttige og brugbare Kundskaber, anvendelige paa det daglige Liv", meddelte de Almuen? Snart efter maatte Folk „synge Psalmer og plappre Bønner"; saa vare de jo „ligesom døde og udslettede af Menneskenes daglige Erindring" [3]. Og til hvad Gavn er det overhovedet, med Latterens Svøbe at ville forjage et Folks Daarligheder? De blive jo evindelig

---

[1]) Je unpoetischer eine Nazion oder Zeit ist, desto leichter sieht sie Scherz für Satire an, so wie sie umgekehrt die Satire mehr in Scherz verwandelt, je unsittlicher sie wird. (Jean Paul, Vorschule der Aesthetik).

[2]) jf. Werlauff Om den historiske Betydning af Holbergs Lystspil (Antegnelser, første Udg. S. 4.)

[3]) Riegels, Smaa historiske Skr. 3, 493.

ved. Hvad nytter det at faa det danske Folk til at lee over dets Tilbøielighed til at hylde al fremmed Daarskab, alene fordi den er fremmed? Det løber jo endnu hver Dag derefter. Eller at revse dets Skjødesynd, den honnette Ambition? Den er jo endnu dets Afgud. Er det da andet end Indbildning, naar Holberg selv paa flere Steder taler om sine Komediers Virkning, naar han siger, at „vore danske Skuespil have omstøbt disse Rigers Almue ligesom udi en anden Form, og lært den at raisonnere om Dyder og Lyder, hvorom mange tilforn havde kun liden Idee?[1] Læseren vil selv svare meget paa disse Spørgsmaal, og oplyse, at en stor Skribents Virksomhed ikke er en tom Gjerning, at Literaturen ikke er en ligegyldig Ting for et Folk, og at Holberg i den har fremkaldt en ny Aand. Hvad havde Danmark før ham af ægte komisk Poesi uden den oversatte Reineke Fos? Hvad flokkedes Landets Børn sig om? Om det lærde Katheder eller Bedepulten. Der var endnu et aabent Gab, et Tohu va Bohu i deres Dannelse. Det har han udfyldt, og det især ved sine Komedier. Han kastede det hule og tomme, der udgav sig for Livets Fylde, tilbage i sit Intet; han opvakte den halv indslumrede Følelse for Ret og Uret, uafhængig af al verdslig Magt, og førte den himmelske Retfærdighed, der var flygtet fra Jorden, tilbage til sit Rige. I den poetiske Verden finder den sit Hjem. Virkningen paa Sæderne var øjensynlig. Naar disse Komedier bragte Stænderne i Oprør, virkede de; naar Tilhørerne hørte op at ærgre sig og gave sig til at lee, virkede de endnu mere, og kun de, der følte deres overordenlige Virkning, ærgrede sig. „Hine Stuer, der forhen vrimlede af brave og honnette Gjæster, som paa een Aften kunde

[1]) Epist. 179.

tømme hele Tønder, stode øde og tomme; Alle løb efter Spil og Spektakler". Med Præsterne, „især vore bedste og grundigste Katecheter", forenede Handelsmænd og Skatteborgere, Viinhandlere og Kromænd deres Klager over disse syndige Skuespil[1]. Og hver Gang man leer ad dem, varer denne Virkning endnu ved. Hver Gang nogen ret af Hjertens Grund kommer til at lee, greben ene og alene af det komiskes rensende Virkning, bliver han et forstandigere og bedre Menneske. Vi holde ikke af at maale det aandige ud i Alenvis, og more os over Prams Regnestykke; men naar han har udfundet, at Holbergs Komedier indtil hans Tid, dels ved Forestillinger, dels ved Læsning, have fremkaldt saa megen Glæde, som kan udfylde 2630 Aar, ja naar man regner denne Glædes velgjørende Virkninger med, bliver det til 880, ja 1000 Gange saa meget, som der behøves til at glæde et Menneskes hele Liv, — naar Pram har kunnet udregne det, og endda kastet Decimalerne bort, og man lægger Resten til, fra Prams Tid til nu, saa er det dog altid noget. Blandt Latterens Virkninger er ogsaa den, og den er agtværdig: den tilintetgjør ikke Daarligheder, men den formilder dem, den forædler dem. Pedanteriet forgaar aldrig, men Holberg tog saa fast paa det, at saa vidt gaar det aldrig mere. Overtroens Fyrste stikker allevegne sine Følehorn op, men lad ham kun komme, han skal snart trække dem tilbage. Der gives jo ingen Digtart, der med den Rigdom og Mangfoldighed udvikler Sandsen for det komiske i Livet, denne Sindets lindrende og helbredende Lægedom, som Komedien, og det da mest den sande Borger- og Bonde-Komedie, som Holberg skabte[2]. Hvad skal jeg

---

[1]) Epist. 243.

[2]) „Nirgend vor Holberg ist dergleichen geschehen oder auch nur

sige mere? Paa Skuepladsen ere hans Komedier endnu den Dag i Dag de eneste ret folkelige, og danne de endnu, og de alene, den fornødne Modvægt imod de mere eller mindre fremmede, for det meste lette, letsindige og letfærdige Skuespil. Han har ikke blot skabt den danske Komedie, det er ham, der endnu holder den oppe og bevarer den.

Virkningen kunde heller ikke hos os være ringe, da den udenlands var saa stor. Disse Skuespil vakte Sandsen for den gode Komedie, ikke blot i Danmark, men ogsaa i Tydskland, hvor de udbredtes i Oversættelser, endog paa Plattydsk, og en Tid lang beherskede Skuepladsen. Med størst Held og med levende Enthusiasme bragtes de paa Theatret af den bekjendte Skuespiller Schrøder, indtil Sentimentaliteten forjog dem (omtrent 1770). Kotzebue søgte at kalde dem tilbage i ny mislykkede Bearbejdelser. Tieck var deres varmeste Beundrer, og søgte at bringe dem i en bedre Skikkelse tilbage paa Repertoiret (1823); de udgjorde, som bekjendt, Grundlaget i hans Oplæsninger. Og hverken politiske „Umtriebe" eller Hadet mod Danmark have kunnet afholde Prutz fra med Kjærlighed og Omhu at yde Holberg og især hans Komedier en Hylding, ligesaa stor, om ikke større, end vor egen[1]. I Sverrig have Holbergs Komedier uden Tvivl haft en betydelig Indflydelse paa den dra-

versucht". (Prutz, Literarhist. Taschenbuch 2, 354, jf. Ludwig Holberg, 1857, S. 159.)

[1]) See Boyes Fragmenter: Om nogle tydske Skribenters Domme over Holberg som Komiker etc. og Blandede Bemærkninger, i Athene, 9 B. Rahbek Om de ældre tydske Oversættelser af Holbergs Komedier, i Tritogenia, 4 B. Juni 1829. De Politische Kannengether. Hamb. und Leipz. 1743 (ikke 1745) findes i Hjelmstjernes Samling. Prutz, Literarhist. Taschenb. 1844, S. 254. 378. 380. 382. tildels efter Schröders Leben von F. L. W. Meyer. Jf. Forposten, første Aarg. 1843, Nr. 44. 45. Prutz, Ludwig Holberg 1857, S. 11. 162. 166. 219.

matiske Kunsts Udvikling (1730—40), da de opførtes af omrejsende Trupper. Den franske Smags Indbrud (omtrent fra 1744) standsede denne Fremgang, men de bleve indtil den nyere Tid udgivne og læste, endog paa Dansk[1], og til en Forandring bragte paa Skuepladsen saavel i Sverrig selv som i Finland[2].

For endelig at paaskjønne Holberg tilfulde, maa man ogsaa lade Tanken dvæle ved, hvor ene han stod og hvor uerstattelig han endnu er. Hvad der fra først af havdes udenfor ham, var Oversættelser, især af Moliere[3]. Vi

---

[1]) Der findes en dansk Udgave, med svensk-agtig Retskrivning og en Ordbog, i 8 Duodezbind, udkommen i Strengnäs 1827—32. De første Dele bære Titelen Holbergs udvalgte Comedier, de sidste derimod Holbergs Comedier, saa det er en komplet Udgave. Efter 1 Del findes en Ordbok og en Anmälan, hvori Forlæggeren Esmark indbyder til Subskription, og bemærker, at denne Udgave er „efter de af Professor Rahbek åren 1801 och 1805 redigerade Holbergs udvalgte Skrifter, med endast den förändring, at det af Professoren Rask i Danskan föreslagna bokstafweringssätt, såsom för oß lämpligast, blifwer följdt." Bogen ender med Holbergs Jubelfest 1822 af Oehlenschläger, og en Ordbok. Retskrivningen er ingenlunde Rasks, thi Bogen er med danske Bogstaver, med svenske å, ä, ö, ej for ei o. desl., men for Resten med sædvanlig dansk Retskrivning: troer, såer, at såe, at döe, at see, o. s. v. Hist og her er ogsaa noget svensk løbet ind med, som derför, hvoruti, twinge, ansett, att, till, ligesom de store Begyndelsesbogstaver i Navneordene hist og her ere blevne til smaa. Det er, som man seer, en Boghandlerspekulation, men dog mærkeligt nok, at den har havt Fremgang.

[2]) Her svigte Kilderne mig. Der burde gives en Fremstilling af den Holbergske Komedies Skjæbne i Sverrig; men de Skrifter, hvori Oplysninger kunde ventes, ere ikke her at faa. Noget findes hos Toppelius og Atterbom. Om Opførelsen i Stokholm 1773, see Deichmanns Bidrag til Holbergs Karakteristik, i Nyt hist. Tidsskr. 6, 401. jf. Werlauffs Anmærkninger S. 424.

[3]) Nogle af disse Oversættelser haves endnu, f. Ex. Fusentast (L'étourdi) 1723, Kjærlige Forbittrelse (Dépit amoureux) 1724, Fruentimmerets Skole (L'école des femmes) 1724. Senere haves af Tartuffe en Scene (4 Akt, 5 Scene) oversat i Alexandri-

have seet, at han havde en Medbeiler, Paulli [1], men denne tjener kun til at lægge Holbergs Ypperlighed for Dagen. „Som alle de, der ikke have Sands for det komiske, siger J. L. Heiberg, stræber han især efter at være naturlig; hans Dialog er derfor, skjøndt ikke aldeles blottet for pudsige Indfald, dog i det hele tør, mat, uden Lune og komisk Kraft". Hans Opfindelsesevne er derhos tynd, og hans Skildringer unationale. Hvorledes vore senere Komediedigtere have søgt som et uopnaaeligt Maal at efterligne Holberg, at komme ham nær, skulle vi en anden Gang see. I vor Tid spørger man endnu, hvorfor den Holbergske Komedie ikke gjenfødes [2], men det kan ikke skee uden i ganske andre Former, og i Grunden mangler uendelig meget af det behørige Stof. Det var en lykkelig selvbehagelig komisk Tid, den Holberg havde for sig. Disse Jeronimusser og Stygotier og Poeter i Aabenraa o. s. v. vare Tidens ægte fuldbaarne Børn, som de gik og stod vare de komiske inden og uden; men ingen tænkte derpaa, førend et Geni sagde dem det. Saa brød det latterlige i Tidens Situationer igjennem fra alle Sider. Det selvbehagelige have vi vel endnu, men alting er anderledes; der er jo intet fremragende, hverken til den ene Side eller til den anden, alting er jævnet ud, er fladt og flaut, og intet er noget for Alvor,

---

ner af Orgon (d. e. Johan Wibe von der Osten), 1741, fol. See for Resten Overskou, D. Skueplads og hans Fortegnelse.

1) Paullis Kandestøber fandtes ikke. Derimod haves: Dend Seendis Blinde. Een Comoedie Paa Tre Acter Forestillet paa det Danske Theatro Anno 1723. Kbh. 1723. Trykt i Phønixbergs Bogtrykkerie i Closterstræde. Og Jule-Stuen og Masqueraden, Et Skuespil paa 3 Acter Sammenskrevet Aar 1724. Kbh. 1724. See Rahbeks Udtog i Udv. Skr. 6 D. og Werlauffs Antegnelser, første Udg. S. 155.

2) jf. Havde Holberg i vore Dage kunnet finde nyt Stof til Satire? i Kjøbenhavns Skilderie. 1825, Nr. 90. Exemplerne ere tagne af Komedierne, og Spørgsmaalet besvares bekræftende.

tilgavns. Det lærde Væsen har tabt sin afstikkende Dragt, og er forædlet og forædlende traadt ind i den almindelige Dannelse; det højeste, man kan gjøre Nar af, er Urtekræmmerexamen. Krigerstanden, der forhen var et saa ypperligt Stof, indtager nu en saa høj Plads i Videnskaben, at den næsten fordunkler de Lærde. Politikken er saa følgerig, og, forsaavidt den skulde være Gjenstand for Satiren, saa ynkelig, at den hører op at være komisk. Skulde der ogsaa opstaa en rigtig gedigen Nar iblandt os, saa hjælpe vi os ud af det paa en anden Maade: vi lee ikke, men kalde ham en genial Mand. Der er overhovedet ikke engang saa megen original Gehalt i nogen Ting, at der kan blive en dygtig Parodi deraf; det er kun nogle Enkeltheder, der som staaende Typer hist og her rage frem iblandt det som er vore Dages dagligе Kjæphest, Morskab. Vi have saaledes faaet noget ægte Holbergsk (f. Ex. Aprilsnarrene) i Vaudevilleform, men den ægte gamle Komedie er næsten uddød. Kun ved at sætte sig noget tilbage i Tiden har den kunnet vinde de fornødne Kontraster; Østergade og Vestergade ligne saa temmelig hinanden, og den fornemme Verden siger ikke længer Pak til Nybodeřs Folk. Verden maa skynde sig at blive anderledes; thi den næste store Digter, vi skal have, maa efter Tour blive en Komiker. Ogsaa Tragedien er gaaet til Hvile.

Paa to Maader er Holberg Mønster i den komiske Poesi, som Satiriker og Komedieskriver. I begge Henseender opfordre hans Værker til en dybere Granskning. Af Satirens og Komediens Natur udgaar en ganske forskjellig Behandling; naar den ene revser, forbedrer den anden ved Latter; naar den ene er alminbelig, søger den anden efter bestemte Enkeltheder. En Satires Indhold kan behøve ti Komedier, for at udvikles tilfulde; og det er derfor en Undersøgelse, som det nok kunde være værdt at gaa ind paa,

hvorledes Holbergs Komedier allerede ligge, som Blomsten i sit Svøb, i hans Satirer.[1]

---

[1]) Holbergs egne Yttringer om Komedierne findes i hans Epist. ad. vir. perill. og i Epistlerne, nemlig i Fortalen til disse, samt i Epist. 66. 92. 179. 180. 190. 196. 211. 212. 214. 215. 226. 238. 241. 243. 244. 249. 267. 276. 283. 286. 288. 296. 299. 316. 332. 347. 359. 360. 373. 374. 392. 416 441. 447. 453. 455. 493. 495. 506 a. 509 b. 511. 539. Foruden Suhm (Saml. Skr. 7, 266), Rahbek, Bope, Werlauff o. s. v. kan tillige sees: J. E. Schlegel, Gedanken zur Aufnahme des dänischen Theaters, skreven 1747 (i Schlegels Werke, 3 Th.) Rosenstand Goiske, Den dramatiske Journal, især 1771, Nr. 10 (Vielgeschrey), Nr. 13 og 20 (Diderik Menschenskræk), Nr. 13—14 (Den politiske Kandestøber), Nr. 21 (Plutus), Nr. 22 (Jeppe paa Bjerget), Nr. 23 (Maskeraden og Julestuen), Nr. 34 (Pantsatte Bondedreng), Nr. 37 (Den Stundesløse), 1772, Nr. 1—2 (Den honette Ambition), Nr. 3 (Henrik og Pernille), Nr. 4 (Det lykkelige Skibbrud), Nr. 12 (Don Ranudo), Nr. 15 (Den Vægelsindede), Nr. 18 (Melampe), Nr. 33 (Barselstuen). Batteur, Indledning til de skjønne Kunster og Videnskaber, oversat af Hvas, Tillægget 3, 163. Artiklen Lustspiel i Eichhorns Gesch. der Literatur, 4 B. 3 Abth. Göttingen 1810, S. 1171. Toppelius S. 22. Prutz, Ludw. Holberg 1857, S. 144—177. Philipsen (om Jeppe paa Bjerget, samt Udgaver og Oversættelser deraf), der iblandt andet bemærker, at det engelske Stykke Taming of a shrew, London 1594, ældre end Shakspeares, fandtes i det Bodleyanske Bibliothek. Samt Franz Horns Yttringer om Gert Westphaler, oversatte i Kjøbenhavnsposten 1829, Nr. 51. Hr. v. Klg. om Don Ranudo i Kjøbenhavns Skilderie 1825, Nr. 81. Udtog af Harro Harrings Rhonghar Jarr i Kjøbenhavnsposten 1828, Nr. 44. Kotzebue om Holberg i Østs Bidrag til Kundskab om Mennesker og Bøger, 1802, Nr. 47 og 48. Den politiske Kandestøber (der Zinngießer, Vaudeville) paa Skuepladsen i Berlin, i Kjøbenhavns Skilderie 1822, Nr. 76. Desiderius (Nyerup) om den politiske Stokfisk, om den læderen Mand, m. m. i Nyt Aftenblad 1826. Jorden drikker Vand er taget lige efter Anacreon, i Kjøbenhavns Skilderie 1819, Nr. 81. Om adelige og borgerlige Don Ranudoer sst. 1821, Nr. 34. Adskillige Bemærkninger i Rahbeks Tilskueren, 1815, Nr. 81. 83. 86. 1816, Nr. 17. 64. 97 og 98. 1819, Nr. 84. Noget dramaturgisk findes ogsaa hist og her, som i Kjøbenhavns Skilderie 1816, Nr. 17. 1819, Nr. 34.

11. Holbergs historiske Skrifter. Danmarks og Norges Beskrivelse (Danske Stat 1729). Holberg bliver Prof. i Historien (1730), Universitetskvæstor (1737). Danmarks Historie (1732). Betænkning over Konventikler (1733). Synopsis historiæ universalis og Compendium geographiæ (1733). Tale ved Rektoratets Nedlæggelse (1736). Opuscula latina (1737). Bergens Beskrivelse (1737). Almindelig Kirkehistorie (1738). Heltehistorier (1739) og Heltindehistorier (1745). Den Jødiske Historie (1742). Oversættelsen af Herodian (1746). Mindre historiske Arbejder og Striden med Arckenholtz. Bemærkning om den Holbergske Historieskrivning.

Komedier og Historie! Hvo kan begribe denne Mand? I Dag dynger han det ene komiske Indfald ovenpaa det andet, i Morgen giver han sig til at støve efter gamle Haandskrifter, at mønstre Aarstal. Ja, det var hans tidlige Øjemed, hans Livs Formaal, hans højeste Glæde i Livet, hans Trøst i Døden, at forbedre sin Nations Smag; og de samme Egenskaber, som gjorde ham til en ypperlig Skildrer af Karakterer i Livet, gjorde ham til en interessant, underholdende og smagfuld Historieskriver. Han gjorde atter det samme som før: hvad ingen før havde forsøgt i det danske Sprog fuldendte han i første Støbning.

Det har noget vederkvægende at see, hvorledes to Tilbøjeligheder, den ene medgivet ham af Naturen, den anden fremkaldt ved Overlæg, uden at forvirre hinanden, vexlede i næsten hele hans Liv. Med historiske Arbejder begyndte han, til dem vendte han atter tilbage. Vi have seet, hvorledes han mere end een Gang blev reven bort fra sin Danmarks og Norges Beskrivelse; endelig fik han den fuldført. Den udkom Aaret efter at alt Skuespilvæsen var forbi.[1] „Han samlede i en maadelig stor Bog hvad man ellers forgjæves

[1]) Danmarks og Norges Beskrivelse. Kbh. 1729. 4. Forøget og med Titel: Danmarks og Norges gejstlige og verdslige Stat. Kbh. 1749. 4.

maatte lede efter i Folianter."[1] Den maa have kostet ham meget Arbejde; og i den seer man allerede Historieskriveren. Det er ikke blot en ved Flid frembragt Samling og Ordning af mangfoldige Enkeltheder; han tænker ikke blot paa Aarstal og Navne, paa Forordninger og Dokumenter; Landets Beskaffenhed, Folkenes Natur, Videnskabernes Tilstand, Sprogets Udvikling forme sig for ham i livagtige, fyndige Skildringer, som alle endnu kunne læse med Glæde og have godt af at læse. Han siger strax hvad man af ham maa vente; han begynder med den danske Nations Art og Egenskab, og med hvilken Sindighed og Maadehold ere ikke hans Domme affattede, om Islænderne, om Jøderne, om Pietister o. s. v., ja, hvo skulde have troet, at han kjendte saa vel det gamle Norden, og skjønnede paa det gode ved den gamle Literatur, som han ellers har Ord for at spotte.

Til at befordre dette historiske Studium bidrog hans forandrede Stilling ved Universitetet. Efter i en halv Snes Aar at have været prof. eloquentiæ blev han endelig (den 11 Januar 1730) ved Arne Magnusens Død prof. historiarum.[2] I Slutningen af Aaret holdt han Sørgetalen over Frederik den Fjerde, skjøndt det ikke tilfaldt ham, da de andre Professorer gjerne vilde være fri. Den indeholder stærk Roes eller rettere lutter Roes over den afdøde Konge, og taler med Varme om Bondestandens Frihed. Hvilken lykkelig og fri Tid var ikke denne, da man kunde tale frit og skjemte med hinanden uden Frygt[3]; skjøndt han lader Christian den Sjette stige op som en ny Phoenix, følte han nok i sit stille Sind Forskjellen. Der var allerede indtraadt en Forandring

1) Suhm i Saml. Skr. 7, 261.
2) Nyerup, Universitetet, S. 245.
3) Loqvebamur tanqvam in libera civitate: Lusimus, jocati sumus facetiisqve invicem certavimus absqve metu.

ved Hoffet. Falsters Averers over Frederik den Fjerde torde ikke komme for Lyset; og Holbergs Tale blev heller ikke trykt, i det mindste ikke ombelt, før mange Aar efter, og det endda kun i nogle faa Exemplarer, der ikke bleve offenlig solgte, men som han underhaanden forærede sine Venner.[1] Nu var han allerede i fuldt Arbejde med sin Danmarks Historie. I næste Aar (1731) ved Baccalaureigraden udgav han nemlig sit Program om de historiske Hypotheser i Danmarks ældste Historie[2]; Aaret efter begyndte Udgivelsen af Historien selv, og derpaa fulgte en Række af historiske Skrifter. Hans Stilling blev forandret, men ikke hans Virksomhed. Efter sit eget Ønske blev han endelig efter Thomas Bartholins Død Qvæstor universitatis (den 20 April 1737)[3], og derved fri for Forelæsninger, der bleve libet besøgte, da næsten ingen uden de theologiske Professorer havde Tilhørere. „Der foregik en ikke ringere Forandring med ham nu, da han fra Filosof blev Rentemester, end ved hin, da han fra Korporal blev Filosof. Nu kaldte han sig ogsaa Assessor (consistorii) og ikke Professor (philosophiæ), hvilket de, der flittigen studerede Rangforordningen, ikke kunde begribe; men professor philosophiæ og Rentemester kom ham for ligesom doctor medicinæ og Renteskriver, og Filosofien syntes ham kun libet at passe til en Stævning eller Indførsel."[4] Nogle Maaneder maatte han hænge alene i Regnskabsbøgerne, men hans gamle Natur lod sig ikke undertrykke.

---

[1]) Oratio funebris in obitum Friderici Qvarti. Habita in Consistorio die XII Decembr. Anno MDCCXXX. Havniæ. 4. Paa Dansk i Minerva og i Udv. Skrifter, 21 D. Nyerup har Trykkeaaret 1747, men der findes ikke Spor til det, saa den kan gjerne være trykt strax.

[2]) Solutio problematis de hypothesibus historiæ Danicæ 1731, i Højbergs Holbergiana Nr. 13.

[3]) Nova literaria i Dän. Bibliothek 1, 449.

[4]) Epist. 3. ad vir. perill. Moralske Tanker, S. 40.

Udarbejdelsen af Danmarks og Norges Beskrivelse ledte hans Tanker hen paa et endnu større Foretagende, og han gav sig i Færd med at skrive Danmarks Historie fra Rigets Begyndelse indtil vore Dage, et dristigt Foretagende, som ingen endnu havde forsøgt, og havde nogen prøvet derpaa, saa havde han snart trukket sin Fod tilbage fra denne tornede Vej. Men selve Tingens Vanskelighed opeggede ham. Førend han kunde frembringe noget, maatte han see sig om i alle Kroge, for at støve efter historiske Mindesmærker, og overalt mødte ham megen Velvillie; da hans Forehavende var bleven bekjendt, meddelte alle ham hvad de havde. Men egen Granskning var ogsaa nødvendig, og her mødte ham strax Oldtiden med sine tre historiske Hypotheser, Saxos eller den danske, Petræi eller den gullandske, Torfæi eller den islandske. En Prøvelse af dem havde han forsøgt i sit Program. Den islandske blev foretrukken, dog ikke for den Tid, der laa nærmest ved Kristendommens Indførelse; og i sig selv var da heller ikke den at lide paa: Fortællingen om Rolf Krake er mere Digt end Historie, Ivar Vidfadme har ikke regjeret i Danmark, uden i de islandske Membraner. Han dannede sig selv en ny Hypothese, en blandet (omtrent som Tyge Brahe dannede sit Verdenssystem). Dernæst maatte han til Middelalderen omhyggelig ransage Hvitfeld og hans Kilder, rette Fejlene, udfylde hyppige Huller, og alene til den ældre Tid gjennemlæse over hundrede større og mindre trykte Krønniker. Den nyere Tid maatte han for en stor Del behandle fra ny af og efter hidtil næsten ubrugte Kilder. Til Christian den Fjerdes benyttede han mest egenhændige Haandskrifter, især Kongens Breve; Frederik den Tredies udarbejdede han for største Delen efter Diplomer, Breve og andre Haandskrifter. Saa det forholder sig, som han selv siger: at han har bragt en ny og ubekjendt Historie for Lyset. Videre gik han ikke;

ingen Opmuntringer eller Anmodninger kunde bevæge ham dertil. Thi ingen, siger han, som vil efterkomme en Historieskrivers Pligt, kan skrive sine egne Tiders Historie; hvis man allerede (under en streng Censur) underkaster sig Fortræd og Fare ved at skrive om forbigangne Tider, saa bliver det et halsbrækkende Arbejde at skrive om de nærværende, med mindre man enten, som de fleste gjøre, vil sammensmede nogle magre Krønniker eller Dagregistre, som gjøres til Kræmmerhuse, eller man vil udsætte sig for Fortræd, Had og Forfølgelse.[1]

Hvorledes denne Historie[2] blev modtaget, oplyses af hans egne Yttringer. „De fleste satte mest Pris paa den blandt alle hans Skrifter. Stilen fandt de tydelig og derhos levende, saa at selv de tørreste Materier kan læses med Behag. Behandlingen er saa upartisk, som den kan være paa Steder, hvor Skrivefrihed er underkastet offenlig Censur. Hvad han selv holdt for at kunne distingvere den, er det, at den ikke indeholder simple Bedrifter alene, men ogsaa saadanne Ting, som give Kundskab om Nationens Egenskab, vise Regjeringens gamle og ny Forfatning, berømmelige Mænds Portrætter, Anledningen og Oprindelsen til de fornemste Stiftelser, saa at man deraf seer Rigets gamle og ny Stat. Især fandt mange stor Behag i Historiens Afdeling i Perioder og i de Skildringer, der gaves ved Enden af hver Periode; helst da vi forhen ikke havde uden nogle tørre og ilde sammenhængende Annaler. De have derfor sat dem tilrette, der ankede paa en og anden Fejl i Aarstal eller Navne. Han

[1]) Epist. 2. ad vir. perill. Fortalen til Danmarks Historie. Epist. 382. Holbergs Betænkning over Historier.

[2]) Danmarks Riges Historie. 1732. 33. 35. 4. Tre Tomer. Med en interessant Afhandling, kaldet Betænkning over Historier (foran 3die Tome).

bekjender vel, at en Fejl er en Fejl, hvor den end findes, men i stærkt udarbejdede Historier maa man ikke være saa grandseende, som i tørre Dagregistre eller Samlinger af Dokumenter, der af intet kan bryste sig uden af Nøjagtighed i Navne og Aarstal. Velindrettede Historier ere af en anden Beskaffenhed; thi i dem kan findes Fejltagelser, og Værket dog være et Mesterstykke. Ingen Historie er heller mere forsynet med Citationer, saavel af troværdige Bøger, som af tilforladelige Manuskripter." Ved Bedømmelsen maa især den ældste Historie og den nyere skilles fra hinanden. I den ældste kunde han intet tilforladeligt frembringe, men han har dog undgaaet sine Forgjængeres Hovedfejl. Det var ham allerede klart, at den ældste Historie kun er Digtning, men endnu ikke, at den ikke kunde behandles uden som saadan. „Vi have, saa omtrent siger han, i nogle hundrede Aar fornøjet os med Læsningen af nogle Snese Kongers Bedrifter, indtil en Islænder (Torfæus) stødte dem fra Thronen, og gav os nogle faa andre i deres Sted, fast ligesaa fabelagtige, saa at den ene Roman er bleven korrigeret med en anden Roman. At studere nordiske Antikviteter (naar man nemlig i dem vil søge sand Historie) er ikke andet end at rage udi Møddinger; det er et Arbejde, som man skulde dømme visse Folk til som Straf, hvis der ikke fandtes saa mange, der frivillig applicere sig derpaa, som paa et nyttigt Hovedstudium. Naar Manuskriptjægere træffe paa noget muggent, mølædt eller med en gammel Haand, saa see de det an som et Liggendefæ, og rykke det uden Valg ind i deres Historie. Man har dadlet det hos Torfæus, men det kan ogsaa anvendes paa Hvitfeld og de fleste andre. Man seer tykke Bind, men naar man tager det overflødige bort, saa vil den Fedme, hvoraf de svulme, hastig faa Svindsot. En Fejl, hvori især de nordiske Antikvarer falde, er at udstrække Rigernes Ælde

for vidt, og at tale altfor prægtig om Forfædrenes Bedrifter, hvorved Tingen faar Udseende af Forfængelighed og Charlataneri. De Danske drive det heri for vidt, og vore Naboer endnu videre; thi alt hvad som findes paa Jorden bliver Gothisk, og alt hvad som er skeet i gamle Dage maa være gaaet for sig i de nordiske Lande; saa der fattes kun, at Noæ Ark skulde have hvilet paa Dovrefjeld, og Frugten af det forbudne Træ skulde blive til et svensk Æble." I den nyere Historie maa Sammenligningen med de øvrige oplyse hans Upartiskhed. „De, som have skrevet før Souveræniteten, agere heller Apologister for Adelen, end Historieskrivere; og de, som have skrevet efter den, synes heller at have villet forfatte Lovsange over Kongerne, end oprigtige Historier. Christian den Tredies Historie af Krag er en outreret Lovsang over denne Konge, der med alle sine store og glimrende Dyder ogsaa havde sine Fejl." Selv fandt han, naar han ophøjede de danske Kongers Fortjenester, en skarp Kritik i Naboriget. „En ubekjendt svensk Autor afmalede hans Skrift som en poetisk Digt, og karakteriserede dets Autor som en Fabelhans." Naar de Svenske overhovedet beskylde ham for Partiskhed, saa støde de sig især over hans Ligning imellem Gustav Adolf og Christian den Fjerde (maaskee en af de mest veltalende Skildringer vort Sprog har frembragt). Han søger derfor paa ny at retfærdiggjøre sig. Disse Kjævlerier varede ved indtil hans Død, og han førte endnu i sine sidste Dage om Behandlingen af Sverrigs Historie en Strid med Arckenholtz.[1]

[1]) Epist. 2. ad vir. perill. Moralske Tanker (libr. 3. epigr. 91). Epist. 113. 222 (jf. Christian den Fjerde og Peter Czar i den 223). 328. 382. 447. Fra den svenske Overhofintendant Ludvig de Geer fik han i en Skrivelse 1751 Oplysning og Rettelse om hans Stamfader, indført i Høibergs Holbergiana, Nr. 14. jf. Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 432. Til at oplyse hans om-

Holberg hyldede og fulgte og anpriste i sin Danmarks Historie en anden Smag, end den kritiske Gram; han satte det hele over det enkelte. Han vilde ikke bryde sig Hoved med, at bestemme en Konges Levealder, der maaskee aldrig har været til, eller at udfinde, naar en Mand døde, der ikke havde gjort andet end at leve; han anførte og ransagede ikke alle de Kilder, der ikke sagde andet end et og det samme, eller maaskee kunde have sagt noget, men ingenting sagde; at faa et Aarstal eller et Navn slaaet fast var ham temmelig ligegyldigt, naar det i Grunden ogsaa var ligegyldigt. Al denne Viden af intet var ikke hans Kjæphest. Derimod vilde han gjerne see, hvorledes en Indretning oprandt og udviklede sig; og at give livlige Skildringer af Tilstande og Karakterer, det tyktes ham at være Historiens Maal; dem samlede han i sin skabende Aand, og gav dem Liv i Sproget. Derfor er hans Værk saa ypperligt.

Intet Folk er saa dorskt, at det jo har Sands for det gode, naar det naturlig og fordringsløst kommer tilsyne. Skriftet gjorde Lykke. Holberg oplevede et nyt Oplag af sin Historie. Den havde i nogle Aar ikke været til at faa komplet uden paa Auktioner, hvor den gik i en høj Pris (9—10 Rdr.) Autor tillod, at der maatte gjøres et nyt Oplag, der fuldendtes efter hans Død (1753—54. 4.); efter sex til syv Aar var ogsaa det udsolgt, og der udkom et tredie. I andet Oplag bleve nogle Fejl rettede, men der foretoges dog ingen synderlige Forandringer, uden at nogle fremmede Ord, hvorover mange havde stødt sig, bleve ombyttede med danske, saa

---

byggelige Kritik tjener ogsaa Bemærkningerne i den 328 Epist. om Vanskelighederne ved at skrive en upartisk Historie og Sammenligning imellem den skotske Dronning Marias Historie af Buchanan, Melvil og Camden.

at kun de mest fornødne bleve beholdte.[1] Sprogforandringen kan ikke tillægges ham; de Fejl, der bleve rettede, vare vel nogle, han efterhaanden havde bemærket. Men dette Gjennemsyn var meget utilstrækkeligt, og det ny Oplag har været anseet som Bevis paa hans ringe historiske Grundighed. „Han benyttede hverken Grams lærde Forskninger eller de Kildeskrifter, som skyldes Langebeks Samlerflid. Hvor meget han end anbefalede Danske Magazin, har han i den anden Udgave ikke taget Hensyn til de mange ny og vigtige Oplysninger det frembød; og han søgte overhovedet ikke at give den saa megen Grundighed og Fuldstændighed, som man efter tyve Aars Mellemrum var berettiget til at vente.“[2] I disse Ord kan der være og uden Tvivl er der meget sandt, men de indeholde en stor Ubillighed imod Holberg. Den anden Udgave af Danmarks Historie begyndte at udkomme Aaret før hans Død. „Paa ny igjennemseet og forbedret“, hvo kjender ikke den Boghandlertalemaade? Autor tillod, at der maatte gjøres et nyt Oplag; han besørgede det ikke. Da han begyndte den første Udgave, klagede han allerede over sine „slette Kræfter og sit udmattede Legeme;“ han kjendte meget vel, at den, som Jupiter haber, den gjør han til Skribent, men saadant havde aldrig kunnet gjøre ham uvillig til Arbejde, og han haabede, at det efter hans Død skulde regnes ham til en Slags Merite; thi „skjøndt mange havde kunnet gjøre bedre Arbejde, holdt han dog fore, at faa havde kunnet arbejde med lige Bestandighed.“[3]

---

[1]) Oplæggerens Fortale til 2 Edition, 1 T. Pelts Fortale til 3 Edition. Büschings Nachrichten 3, 153. I 2 Editions 3 T. staar en Fortale af Prof. Christian Horrebov (den 3 Febr. 1755), som Skifteforvalter i Holbergs Bo, hvori han ogsaa omtaler Holbergs Fortjenester i Almindelighed.

[2]) Werlauff, Det danske Selskab i dets første Aarhundrede, S. 49. Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 431.

[3]) Fortalen til Danm. Hist.

Hvor mange store Arbejder har han ikke fuldført siden den Tid med „sine svage Kræfter og sit udmattede Legeme." Det skal derfor ikke efter hans Død blive ham til Bebrejdelse, at han, da anden Udgave begyndte, var en udlevet Mand, der havde højere Ting at tænke paa end at rette Navne og Aarstal. Fejl bør naturligvis rettes, selv om de ere ubetydelige; det grove kan vel enhver gjøre, men hvo kan give os en Fædrelands Historie, der kan stilles ved Siden af Holbergs? Hvorfor have vi ingen udførlig folkelig Historie, der jo saa tillige erstattede hans Mangler? En Danmarks Historie, der for vor Tid nogenlunde var det, som hans var for sin? Endnu have vi ingen, og det er over hundrede Aar siden han døde. Have vi ingen Historieskrivere haft? eller vilde de ikke? Til vor Ydmygelse maa vi sige: de kunde ikke.

Af den i Sproget foretagne Forandring seer man, hvor hurtig Trangen til at udjage de fremmede Ord havde grebet om sig, ja, Büsching ytrer endog, „at det er virkelig forunderligt, hvorledes en Mand som Holberg endnu kunde skrive saa broget og uden Nød indblande saa meget fremmed i sit Modersmaal," som om det var ham, der havde indført det. Meget betydelig er Fremgangen ikke, men den er et Bidrag til Sprogets Historie. Visse Former bleve ombyttede, oversvemmet blev til oversvømmet, o. desl.; haft blev til havt, o. desl. Mange fremmede Ord bleve beholdte; de ny, der bleve satte isteden, udtrykte ofte ikke det de skulde; man seer af Sammenligningen, hvorledes Sproget forsøgte sig, men endnu som et vaklende Barn ikke ret kunde gaa. I begge Udgaver findes f. Ex. endnu: Migrationer, Potentater, Capacitet, Information, Catastrophe, violente Remedier, Invectiver, Definition, Reflexion, Qvalitet, Crisis, Approbation, Materialier, Negociationer, Naturel, Merite, Apparitioner, Prætext, panegyriske Orationer, Affekter, Passioner, resolut, habile, miraculeuse, authentique, souverain, etablere sig, passere, absolvere, contradicere sig, admirere, interesseret udi, o. s. v. Derimod findes aqvirere forandret til erhværve, Vivacitet til Hurtighed (Livlighed), Persvasioner til Erindringer (Overtalelser), Conqverant til

Sejerherre (Erobrer), defigureret til forfalsket (forvansket), Omina til Forevarsler (Forvarsler), recitere til opregne, raisonnere om til dømme om, Integrité til Ærlighed (Oprigtighed), Victorie til Sejer, Partialitet til Partiskhed, Modeller til Mynster, o. s. v. For Qvaliteter findes ogsaa Egenskaber; men overhovedet er der paa Sproget ikke anvendt, og kunde jo heller ikke anvendes, den Forbedring, som vore Dage ville kræve.

Historiens senere Skjæbne er bekjendt. Strax efter hans Død indtraadte nogen Kulde og Ligegyldighed imod hans Virksomhed. Dog gjorde Scheibe allerede opmærksom paa den store Forskjel imellem de to Slags Arbejder, at oplyse enkelte Begivenheder, at samle allehaande uordnede kritiske Noter og Citater, og af adspredte Materialier at danne og forme et helt sammenhængende Værk. Endnu stærkere udhæver den ældre Sneedorff hans Fortjeneste: „Man beskylder hans Historie for Mangel af Rigtighed og Fuldstændighed, men bliver det dog ikke altid den første Historie i Norden, som man kan læse uden Væmmelse? Er Stilen ikke uendelig mere flydende, end man kunde vente af Hvitfelds Efterfølgere, de fornemmeste Tildragelser viste i deres Oprindelse, Sammenhæng og Følger, Karaktererne af Personerne rigtige og overensstemmende, og endelig Anmærkningerne baade sindrige og skjønsomme.“[1] Sneedorf fandt Manglerne, ikke i den gamle, men i den nyere Historie; vore senere Historieskrivere have tilfulde indseet, at Behandlingen af Oldtiden og Middelalderen er højst ufuldkommen; med Hensyn til den nyere have de tilstaaet: „at han anvendte megen og heldig Flid paa at øse den nyere Historie af Kilderne, og opdagede virkelig her meget ganske nyt, og meget tilforn bekjendt satte han i et rigtigere og klarere Lys;“ „at den indre Historie ikke

[1]) Scheibe, S. CXL. J. S. Sneedorfs Breve, 6te Brev (Samtl. Skr. 8, 37.)

blev tilsidesat for den ydre," og „at han gav den første pragmatisk behandlede Fædrelandshistorie i Modersmaalet;" at han derved „afhjalp ikke alene sin Samtids, men flere Generationers Trang til en almen læselig Fædrelandshistorie; thi vi kunne den Dag i Dag, ligesaa lidet som Suhm for mange Aar siden, anprise den ulærde men dog kultiverede danske Mand, som ønsker sig en for ham passende Fortælling om sit Lands og sit Folks Skjæbne, nogen anden."[1]

Under hvilke Forhold Holberg den Gang arbejdede, sees iblandt andet af hans Betænkning om Konventikler. Da han arbejdede paa Frederik den Tredies Historie, traf han paa en Forordning af Aaret 1655, som forbød Konventikler i Kjøbenhavn. Han gav sig da til at kommentere derover, men holdt disse Betænkninger tilbage, uden at indføre dem paa sit Sted i sin Historie, „for visse Omstændigheders Skyld." Disse Omstændigheder kan man maaskee slutte sig til, naar det bemærkes hvad han siger om deslige Separatister, der havde afsondret sig fra den offenlige Gudstjeneste og stiftet hemmelige Forsamlinger. „Kongen søgte strax ved et strengt Forbud at kvæle dem i Fødselen, ikke saa meget fordi vrang Lærdom der blev lært, som formedelst de onde Sviter, som Erfarenhed viser at flyde af deslige Konventikler, hvis Stiftere og Direkteurs tage Anledning af nogle Gejstliges Efterladenhed at afmale den offenlige og med Love etablerede Gudstjeneste med sort Farve, og at formere sig andre i deres Tanker renere og helligere Menigheder; og saasom Almuen, især Kvindekjøn, af intet lader sig hastigere indtage, end af udvortes Hellighed, saa seer man slige hemmelige Forsamlinger

[1] J. Møller, Udkast til den danske Historiographies Historie. Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 429 og de der anførte Kilder. Vandals Jægerspris 2, 153.

at tilvoxe med en utrolig Hastighed, og at æde om sig som en Kræft igjennem et helt Land. Intet synes i Begyndelsen mere uskyldigt end slige Konventikler, efterdi de, som derover føre Direktion, foregive sig ikke en Finger bred at vige fra Landets Religion, men søge alene at skjærpe Kristendommen, og at bringe den til desstørre Fuldkommenhed, saa at det er ikke Troen, men Troens Øvelse, som de igjennemhegle. Men som simple Separationer tit foraarsage større Urolighed end virkelig vrange Meninger, saa er undertiden mere fornødent at have vaaget Øje over Separatister end falske Lærere. Erfarenhed har derforuden viset, at af hemmelige Forsamlinger avles adskillige andre Monstra og vanskabte Fostre; thi naar En først faar i Hovedet, at Gudstjenesten kan skee bekvemmere udi hans egen Stue end udi Kirkerne, og at en Skræders og Skomagers Harangue kan opbygge mere end Præsternes Prædikener, trakterer han ikke alene den offenlige Gudstjeneste med Foragt og Koldsindighed, men omsider ogsaa fatter Mistanke til Lærdommen selv," o. s. v. Disse Betænkninger tabte Holberg paa Gaden, hvor de bleve fundne af en ubekjendt Person, der bragte dem med sig paa et Spisekvarteer i Kjøbenhavn. Han udraabte dem for Spøg for Himmelbreve, men afleverede dem, for at de kunde tilstilles Ejermanden. De bleve ham ogsaa tilstillede fra Rektor Dasses Haand. Dass har givet Hojberg en Afskrift deraf, og saaledes ere de bevarede indtil vore Dage.[1]

Hans næste Arbejder ere to Skolebøger: Synopsis historiæ universalis (1733) og Compendium geographiæ (1733.)[2] I Anledning af den første skrev han det Brev til

[1]) Hojbergs Holbergiana, Fortalen Bladet I 4. Betænkning over Konventikler, skreven 1733, trykt under Nr. 7.

[2]) Verdenshistorien senere forøget paa Dansk af Jonge; Geografien af Jonge er derimod, som Nyerup siger, et falsk Skildt.

Gram af 20 Januar 1733, der endnu haves, og som viser det venskabelige Forhold, hvori de nu stode til hinanden; det begynder nemlig med de Ord: „Jeg haver faaet tilbage mit Skrift med eders gode og venlige Betænkende." Derimod har han ikke glemt sin Uvillie imod Høier, thi til ham sigter han uden Tvivl med de Ord: „At underkaste Skriftet for manges Censur er noget, som jeg uden at skjælve ikke kan tænke paa; thi der er een Mand alene, som uden at læse noget deraf, vilde sige efter sin Sædvane, det duede ikke." Hvad han ved Skriftets Udarbeidelse havde for Øie var: dels at undgaa de Feil, som findes i de fleste Kompendier, at at man fast intet lærer uden Navne og Aarstal; dels for at sublevere memoriam at reducere Historien til eet corpus, nemlig de fire Monarkiers Historie (etc.)[1] Femte Udgave 1754 fandt endnu Paaskjønnelse: „Det som ellers var tørt og ubehageligt har han forvandlet til en Bog, som man kan læse med Lyst og Fornøielse."[2]

Imidlertid vedblev han sin vante stille Levemaade, anvendte to til tre Timer om Eftermiddagen til Bevægelse, med at spadsere eller til Besøg hos sine Venner; og delte Resten af sin Tid imellem Muserne og Musikken, hans to eneste Skjødebørn. Hans Spil paa Flauto dolce havde i England gjort ham til Medlem af den musikalske Klub, men ellers var Violinen hans største Trøst for Sindet, ligesom Kaffe, formedelst hans evindelige Hovedpine, for Legemet. 1735 var han Universitetets Rektor, og udgav næste Aar sin Tale ved Rektoratets Nedlæggelse.[3] Denne Gang kunde han benytte sin Stilling til at udtale sig frit om en Filosofs

[1]) Brevet paa Universitetsbibliotheket, aftrykt af Nyerup i Athene I, 134.

[2]) Büschings Nachrichten 2, 297.

[3]) Oratio valedictoria etc. 1736, i Høibergs Holbergiana, Nr. 4.

... Stetshoved, sendes
meget for at de kan lære en
at de kan fordøje vel hvad
den Plads, der egner ham,
ikke nok med en flydende
lægge ikke de Studerendes
tilkomme ikke de offenlige B
og det største Geni tager
Katheder. Dermed vil han ik
men dens Misbrug, dens Or
1737 begyndte han at u
uden hans Levnet indeholde l
yttrer han, at „af alle hans
mere Umage og importeret
gjerne, at de i Stilen ikke ere
visse andres, men han driste
større Vægt og frydbrede med
tydelse Materierne ere, kan se
hvilke ikke ere andet end Forklar
grammer, hvoraf han har forn

Poet Harderus giver Oveno derudi intet efter."[1] Disse Epigrammer, der have kostet ham saa megen Umage, have været mindst ænsede; næsten ingen har omtalt dem; og de indeholde dog Grundspiren til mange Tanker, som han siden udførlig har udviklet i Modersmaalet, stundum ogsaa Materier, som han før havde behandlet, men her trukket sammen i en epigrammatisk Spids.[2] Som Følge deraf er Indholdet blandet: moralsk, paradoxt som han kalder det, sprogligt, politisk; en Del ere Ordspil og uoversættelige.[3]

Konrektor i Bergen Edvard Edvardsen († 1694) havde efterladt sig et udførligt Haandskrift om Bergen, hvoraf flere Exemplarer endnu ere til; dette benyttede Holberg, og udgav sin Bergens Beskrivelse (1737), hvori han, som i alle sine Skrifter, frembrog det mest almeninteressante. Det ældre historiske tog han af Edvardsen, men tilføjede fire ny Kapitler: om Indbyggernes Naturel, om Stadens Herlighed fremfor andre, om Handelen og om Bergens Stift.[4] Samme Aar udarbejdede han sin almindelige Kirkehistorie, der udkom i det følgende Aar,[5] et Arbejde, som han allerede før havde begyndt paa, men henlagt. De to Dele gaa fra Kristen-

---

1) Epist. 425.

2) f. Ex. de novi anni gratulationibus, de studiis Academicis, Solus ille Theologus est, qui theologice vivit, Nullum vitæ genus nobilius agricultura, in novatorem vulgo Projectmacher, descriptio aulici hominis, o. s. v.

3) f. Ex. Cur vitam barbaram egisse dicitur Marcus Philosophus.
Disseris in Barbrâ, ludis cum Barbara amica,
Barbam alis, Hei! qualis quantaque Barbaries!
De diluvio.
Diluvies hæc pæna fuit, fuit et Medicina:
Submersus Mundus mundior exit aqvis.
I lib. 6. blandt Æmner af det Gamle Testamente findes ogsaa Begyndelsen til en Mosais, Poëma heroicum.

4) Bergens Beskrivelse. Kbh. 1737. Fortalen.

5) Almindelig Kirke-Historie, Kbh. 1738. To Tomer. 4.

dommens Stiftelse til Luthers Reformation. Men skjøndt intet af hans Skrifter har haft bedre Debit, var han dog ikke at bevæge til at fortsætte det. Paa eet Aar bleve alle Exemplarer opkjøbte, og Bogen paa ny udgivet paa en Boghandlers Forlag. Hvad der især anbefalede den, var, at man ansaae den for upartisk; den politiske Historie havde han bestandig indblandet i Kirkens, hvilket var en Fornødenhed, for at vise Oprindelsen til alle Kirkens Uroligheder og Forandringer, især til den pavelige Magts Tilvæxt og Aftagelse; han havde fremdeles gjort sig Umage med at forklare Kirkernes Oprindelse; og til hvert Aarhundredes Historie var føjet en Fremstilling af Kirkernes og Videnskabernes Tilstand. Ved Behandlingen sørgede han for, at den ikke blev saa tør og mager som før, og beflittede sig paa at skrive en sammenhængende Historie, saaledes at endog læge Folk kunde finde Smag i dens Læsning. Andre Folk kunde ogsaa deri finde hvad de pleje at søge, saasom Værket er fuldt af Kritik og Diskvisitioner over omtvistede Materier, skjøndt han kun anfører de stridende Meninger uden at decidere i noget.[1] Denne historiske Behandling alene kan dog ikke have skaffet Bogen saa mange Læsere. I en Overgangstid som denne maa den have tiltrukket ligesaa meget ved de Tanker den vakte, som ved dem, den ligefrem udtalte. „Hvo har læst Holbergs Kirkehistorie, siger G. L. Baden, uden at beundre den Klogskab og Varsomhed og dog alligevel Djærvhed, hvormed han har torbet angribe Præstetantet i en Tid som Christian den Sjettes Regjeringsdage; at han i dette Værk siger om Kristi Bjergprædiken, at den er Kjærnen af alt hvad der findes i Bibelen, stemmede vist ikke med

[1]) Epist. 8 ad. vir. perill. Epist. 423. 484. og Fortalen til Kirkehistorien.

Bluhmes og Konsorters Mening. Disse Guds Mænd have vist heller ikke bifaldet den Paastand, at ingen Lære mindre end Kristi behøvede at stadfæstes med Mirakler."[1] o. desl. Det er rimeligvis disse fri Anskuelser, der just, fordi de maatte være en Torn i Øjet paa de Rettroende, i mange Kredse vandt Indgang; og man indseer da tillige, hvorfor han ikke torde behandle det Lutherske Tidsrum.

Paa samme Tid, som han udgav Bergens Beskrivelse (1737), var han allerede beskjæftiget med et andet større historisk Arbejde. Han forsøgte nemlig, efter Plutarks Maade, at skrive nogle sammenlignede Historier om berømte Helte, og forøgede dem siden med berømte Heltinders.[2] Foran hvert Heltepar er sat en liden Afhandling om Dyder eller Fejl, hvortil Heltenes Bedrifter give Anledning; derpaa følger Historien, og endelig Sammenligningen efter Plutarks Maade. Han vilde ikke beskrive alle, men alene nogle visse, imellem hvilke der fandtes en saadan Overensstemmelse, saavel i Bedrifter som i personlige Kvaliteter, at de nogenledes kan sammenparres; og han valgte især Asiater og Indianer, hvis Bedrifter i Alminbelighed ere ubekjendte. Hvad Udførelsen angaar, da kan han ikke sammenligne sig med Plutark, naar han betænker dennes Skarpsindighed, Materiens Frugtbarhed og det græske Sprogs Glands og Skrivefrihed. Mangel paa hin Tids Skrivefrihed, siger han, maa nødvendig gjøre vor Tids Historie og Biografi slettere end de Gamles, og udbreder ligesom en Pestsmitte over alt; Læseren fordærves ved de idelige Smigrerier, og de Histo-

1) G. L. Baden, Holbergs udødelige Fortjenester, i Athene I, 5. Smaa Afhandlinger og Bemærkninger I, 232.

2) Eremmelige Mænds og Heltes sammenlignede Historier. Kbh. 1739. 1753. To Dele. Heltinders eller navnkundige Damers sammenlignede Historier. Kbh. 1745. To Dele.

rier, der skrives efter den frimodige Oldtids Mønster, ansees nuomstunder for Satirer og Nidskrifter.[1] Disse Yttringer vidne om, at Skriftet har haft sine Modstandere, og at man selv her, i fremmede Mænds Historie, søgte Hentydninger paa Tiden. Det blev oversat paa Hollandsk og Tydsk, og vandt udenlands meget Bifald.

Paa disse historiske Arbejder fulgte Niels Klim, hvorpaa han atter vendte sig til alvorlige Ting. Thi han udarbejdede Skrifter, medens han var Qvæstor, uden at forsømme noget af sit Embede; han vidste nok, at det ene skal gjøres, det andet ikke forsømmes. Naar Merkur undte ham Fritid, dyrkede han Minerva, og ansaae det for en Del af Filosofien, at lægge Studeringer tilside, naar nødvendige Forretninger kaldte ham. Han vilde nu skrive et historisk Skrift, men var længe i Beraad med sig selv hvad han skulde vælge. Endelig betænkte han, at ingen havde skrevet Jødernes Historie fuldstændig fra den ælrste Tid til vore Dage, og besluttede at vælge den. Hertil benyttede han især Josephus (fra Skabelsen til Templets Ødelæggelse), Prideaux (fra det babyloniske Fangenskab til Kristi Tid) og Basnage (derfra til den senere Tid); og af dem samlede han det mærkværdigste af det jødiske Folks Skjæbne, Sæder, Love o. s. v. i eet Værk,[2] men raadførte sig tillige med mange andre Skrifter. De vigtigste havde han, efter Scheibe, i sit eget Bibliothek. Der fortælles en Anekdote, der skal oplyse, med hvilken Ilfærdighed Holberg arbejdede, men naar man betænker Skriftets Hensigt, har den just ikke stort at sige, uden som Exempel paa hans Kollegers Langsomhed[3]; og

---

[1]) Epist. 3. ad. vir. perill. Epist. 400. 447.

[2]) Jødiske Historie. Kbh. 1742. 4. To Dele.

[3]) Da Holberg vilde skrive sin Jødiske Historie, skikkede han Bud til Prof. (Markus) Wøldike om han vilde laane ham de dertil

naar J. Møller kalder det „et temmelig overfladiskt Værk," saa har han ikke taget Hensyn til, at der netop derved, ved en mere livlig end streng kritisk Fremstilling, blev afhjulpet en betydelig Trang. Man havde nemlig ikke endnu nogen fuldstændig jødisk Historie, men maatte anskaffe sig de tre nævnte Mænds Værker, og deraf selv danne sig noget helt. Denne Mangel afhjalp Holberg.[1] Da han tillige overalt meddelte Betragtninger og Undersøgelser (f. Ex. om Syndfloden), Beskrivelser af Sæder og Meninger, og gik til den nyeste Tid (Jerusalems Skomager), saa maatte baade Æmnets Valg og dets Behandling just for hin Tid have noget særdeles tiltrækkende.

Det Bifald, Heltehistorierne havde vundet, bevægede ham til ogsaa at udarbejde Heltindehistorier paa samme Vis, der først senere udkom (1745). Her hentede han især sine Heltinder fra den europæiske og nordiske Historie; hvilket atter gav hans svenske Uvenner Lejlighed til en ny Dadel: Heltene havde han valgt i Asien, thi Danmark havde ingen Konger, der med Fordel kunde stilles mod de svenske; Heltinderne tog han fra Europa, thi saa havde han Dronning Margrete.[2]

fornødne Bøger. Wøldike lovede at sende dem; men da han troede, at Holberg ønskede et fuldstændigt lærdt Apparat, hengik der nogle Uger med at sammensøge det. Da Wøldike endelig sendte ham en stor Klædekurv fuld, svarede Holberg Karlene: „Hils min gode Kollega, at det var ikke saaledes ment; jeg vilde kun have en Josephus og Basnage; dem har jeg nu faaet et andet Sted. Tag al den Lærdom tilbage med Jer!" J. Møllers Mnemosyne 4, 99. ff. Anekdoter om Holberg i Nyt Aftenblad 1824, Nr. 6. Det maa have været lærde Karle, der kunde bringe det Svar om Josephus og Basnage, saa deraf kan man tro hvad man vil.

[1]) Epist. 3. ad. vir. perill. Strodtmann, Das Neue Gelehrte Europa 3, 622, hvor ogsaa Dethardings tyske Overs. omtales.

[2]) Epist. 447. Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 428.

Herpaa fulgte nogle mindre Skrifter: Da Kvægsygen herskede i de nordiske Lande, skrev han en kort Betænkning over den.[1] Fra hans Sysselsættelse med Danmarks ældre Historie udgik formodenlig Begyndelsen til en dansk og norsk Søhistorie.[2]

Til Oversættelsen af den græske Autor Herodiani Historie (1746) føjede han en Forberedelse om Aarsagen til Roms umaadelige Fremvæxt, der som Modsætning til de hyppige Afhandlinger om Roms Fald vandt meget Bifald, og strax blev oversat paa Tydsk. En fremmed Kritik, der lastede Oversættelsen, at den ikke var efter den græske Original, viste han tilbage, thi den rammede kun den tydske Oversættelse, og ikke hans.[3] Denne Afhandling maa han have haft en vis Forkjærlighed for, da han oversatte den paa Fransk, og udgav den Aaret før sin Død.[4]

Da Joh. Arckenholtz, der efter at have været i svensk Tjeneste blev Bibliothekar i Cassel, i sine Mémoires concernant Christine Reine de Suède, angreb Holbergs Yttringer om denne Dronning, udgav denne paa Fransk et Brev til sit Forsvar (1752), som atter besvaredes af Arckenholtz (1753). Striden er især mærkelig ved den Varme, hvormed Holberg fralagde sig den Beskyldning, at han skulde have yttret Uvillie imod det svenske Folk og Ringeagt for dets

---

1) Betænkning over den nuregjerende Qvægsyge, i Kiøbenhavnske Selsk. Skr. 1746. Hojbergs Holbergiana Nr. 9.

2) Første Periode af den Danske og Norske Søhistorie, i Kiøbenhavnske Selsk. Skr. 1747.

3) Epist. 182.

4) Coniectures sur les causes de la grandeur des Romains, nouvelle hypothèse, opposée à quelques autres ci devant publiées sur le meme sujet, avec un discours sur l'enthousiasme, par Mr. le Baron de Holberg. à Leipzig 1753. jf. Büschings Nachrichten 2, 310.

Sprog, samt ved den Hensynsløshed, hvormed han paa sine gamle Dage blev behandlet.[1]

Naar man tilstrækkelig har beundret Holbergs komiske Talent, naar man har glædet sig over den Forandring han derved fremkaldte i den danske poetiske Verden, naar man har leet sig mæt og træt, saa er det en ny Forfriskning for Sjælen at vende sig hen til hans Historieskrivning, og her betragte den Sindighed og Alvor, hvormed han ogsaa i den begyndte en ny Epoke. De nysanførte Værker give allerede Oplysninger i denne Henseende, saa at vi kun behøve at tilføje nogle almindelige Bemærkninger. Det første er da den Pris han satte paa Historien, det Værd han tillagde den i Videnskabernes Række. Han vilde ogsaa her moralisere, som han kaldte det, og fandt i den sit vigtigste Redskab. „Næst Guds Ord, siger han, holder han den historiske Videnskab for den nyttigste af alle." Og med hvilken Omhu har han ikke gjennemtænkt sin Gjerning før han begyndte og under Udførelsen. „I mer end 40 Aar havde han haft sine Tanker henvendte til dette Studium"; og endda var han sig dybt bevidst, at „eet er at foreskrive gode og sunde Regler, et andet er at praktisere dem selv". Hans Øjemed var „at indføre den gode Smag i Historien". Dermed mente han, at opfatte Historiens rette Begreb, og at indrette Anvendelsen derefter. Den blotte Viden af Kjendsgjerninger er endnu ikke Historie. „De fleste beflitte sig paa at faa Navne og Aarstal i Ho-

[1] See om denne Strid og de derved fremkomne Skrifter Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 434. jf. Büschings Nachrichten 1, 135. Holbergs Brev var skarpt nok; Arckenholtz lod med udmærkede Typer trykke: Bey Durchlesung desselben habe mit vieler Bewegung wahrgenommen, daß Herr von Holberg Alters und der damit verknüpften Schwachheiten wegen sich in betrübten Umständen befinden müsse. — jf. ogsaa om Holbergs historiske Skrifter i Almindelighed Boyes Fragmenter: Udsigt over Holbergs Skribentbane, i Athene, 9 B.

vedet eller saadanne Ting, som alene komme an paa Hukommelse; det er ikke at kjende Historie, men alene Barken deraf". „En, der paa sine Fingre kan opregne efter Orden alle Konger og Fyrster, alle Paver og Bisper tilligemed Aarstallene, er derfor ikke Historiker, ligesaa lidet som den, der kan en Glosebog, er Filolog; Dygtigheden bestaar ikke i at have en fugtig og beget Hjerne, hvori alt bliver hængende". Det er ikke de enkelte Begivenheder, men deres Forbindelse og Sammenhæng, der udgjør Historie. Der maa altsaa ogsaa gjøres Valg imellem dem; intet er af Betydning alene forbi det er skeet, men formedelst den Maade, hvorpaa det skete, og den Virkning det gjorde. „Historieskriveren maa beflitte sig paa, at Historien hænger sammen i en Kjæde"; „undertiden maa han derfor tage det foregaaende eller efterfølgende Aars Begivenheder til Hjælp, for at udføre paa eet Sted en vigtig Tings Beskrivelse". Han maa anvende „Skjønsomhed og Reflexion", „Judicium og Crisis at adskille Sandhed fra Løgn, dømme om tilkommende Ting af forbigangne, erhværve Kundskab om Rigers og Staters Egenskab, lære at kjende andre og sig selv"; og saa „udføre det i en simpel og tilligemed sirlig og syndig Stil". Heraf indlyser da Vanskeligheden i at forfatte en god Historie. „Intet er lettere, intet er ogsaa vanskeligere"; „alle bemænge sig dermed, faa driste sig dertil" for Alvor. „Sandelig, dersom Historie intet andet var, end forbigangne Tings simple Beretning, saa bekjender han, at det er hver Mands Arbejde; men saasom den mindste Historie udfordrer et helt og fuldkomment Menneske, saa begive skjønsomme og fornuftige Folk sig ikke uden skjælvende til et Arbejde, som ganske faa ere befundne at have været voxne". „Der er fast ingen Videnskab, hvori mere sjelden komme Mesterstykker for Lyset; mod ti andre gode Skribentere skal næppe findes een god Historieskriver".

Her maa mange Fuldkommenheder støde sammen, men snart mangler det ene, snart det andet, og „hvor der fattes enten Materialier eller Skrivekunst, Oprigtighed (Upartiskhed) eller Dristighed (til at sige Sandhed uden Forbehold), kan Historien ikke blive fuldkommen". Vor Histrieskrivning stod nu langt tilbage; den var for største Delen netop alt det den ikke skulde være. Den skulde „ikke være Dagregistere og tørre Annaler"; „Læseren skulde ikke trækkes ind i et fremmed langtfraliggende Land, for at faa at vide hvad der foregik der paa samme Tid, i en anden Verdenspart". Den skulde heller „ikke være en Samling af Lovtaler og Ligtaler, ikke Kroningsakter og Bilagsceremonier, ikke Fortællinger om vidunderlige Begivenheder paa Himlen og Jorden". „Heller ikke en Samling af Fredstraktater" o. desl. „Af de vigtige historiske Dokumenter skal meddeles Uddrag, de af aldeles ingen Vigtighed forbigaas". Kort, det, som der hidtil manglede, var især en Drøftning og Sælvning af det historiske Stof, saa at alt Grus og alle ufrugtbare Æmner sældedes fra, og det frugtbare stilledes frem i sin indre naturlige sande Forbindelse. Enhver gjør bedst i, at lade Tiden skildre sig selv, men den ledende Traad maa være i Historieskriverens Hænder. Og hvad der ligger klart for ham i Tidernes Gang, det skal han ogsaa lægge klart frem for andre. Dertil behøver han „Inddeling i Perioder og Betragtninger over dem". Heri troede han hos os at skabe noget nyt. „Det er ham ikke bekjendt, at nogen anden har betjent sig af den Methode". Han kunde gjerne have gaaet videre, han kunde gjerne have sagt, at han ikke blot gjengav Tiderne i levende Billeder; ogsaa Personerne, Tidernes Formænd eller Produkter, stillede han frem i de mest træffende Karakterskildringer, og disse Skildringer ere ligesaa udødelige som hans poetiske Karakterer, hver i sin Art.

At Fædrelandets Historie fornemmelig laa ham paa Hjertet, er naturligt; men hans Historieskrivnings Omfang indskrænkede sig ikke dertil. Det er aabenbart, at han søgte efter hvilke andre historiske Æmner der nærmest for hans Tid kunde være vigtige og underholdende, og saadanne vare just det jødiske Folks og Kirkens Historie. Det er ret smukt, at han som en lille Episode tænkte paa sin Fødeby. Endelig førte Plutark ham til et Udvalg af Verdenshistorien, saa at selv Asien blev dragen ind i Kredsen. Valget af Personerne, Indledningerne og Sammenligningerne, ville give Læseren Stof nok til at beundre hans Skjønsomhed og det plastiske i Udførelsen.[1]

En anden Egenskab ved Holbergs Behandling af Historien er hans Omskiftning af Foredrag, der sjeldnere har været omtalt og i Almindelighed er bleven lagt ham til Last. Han tilstaar selv, at han undertiden „har ageret en dobbelt Person". Det hedder, at Gram kaldte hans Danmarks Historie en løjerlig Historie; det vil vel sige, at han stundum satte den adstadige Gravitet tilside, hvormed en Historieskriver altid bør vise sig, og gjorde Løjer; men Tingen i sig selv betyder næppe andet, end at han som Komiker fattede en hel Situation i et kort og syndigt Udtryk; f. Ex. naar han efter Skildringen af Slaget ved Øland siger, at nogle tusende Mennesker maatte omkomme i Bølgerne, for at Christopher Mogensen kunde ligge tør. Ligeledes har hans Kirkehistorie i denne Henseende været udsat for Dadel. „Ofte, især i Middelalderens Skildring, siger J. Møller, lægger han an paa at opvække Latter", og det forklares deraf, at „han ikke længe kunde holde ud at være alvorlig".[2] Men selv for-

[1]) Blandt hans Skildringer maa heller ikke glemmes den han har givet af de europæiske Nationer i Epist. 3. ad vir. perill.

[2]) Holbergs Selvbekjendelse om Dobbelthed i Stil og Charakter, mon grundet? i J. Møllers Nyt theolog. Bibl. 11, 284.

klarer han det deraf, at i de tre første Aldere mødte ham lutter sund Lærdom og kristelige Dyder, „derfor er hans Stil indrettet efter Naturen, saa at den overalt er ærbar og alvorlig"; men alt som de aftage mer og mer i den kristne Kirke, „er hans Stil bleven mer og mer munter". „Ingen Historie giver mere Anledning til skjemtsomme Indfald, og han har deri akkommoderet sin Pen efter Historien". „Hvilket han har holdt fornødent at tilkjendegive for at gjøre Rede for sin differente Skrivemaade".[1] Han var en Kamæleonsnatur, og skiftede Farve efter Omgivelsen, men det var bestandig det samme Væsen; i hans Munterhed laa den dybeste Alvor. Det kunde en saa indifferent Natur som J. Møller ikke fatte.

Der mødte ham med Danmarks Historie to store Vanskeligheder: for den ældste Tid kunde han ikke sige Sandhed, for den nyeste torde han ikke. Den sidste hævede han ved at tie; den første kunde han ikke undgaa, og Umuligheden af at overvinde den fremkaldte, saa vidt jeg skjønner, hans haarde Udtryk om Nordens Oldsager, ikke nogen Tilbøjelighed til at haane det, som han i sin Historie har viist han hverken var fremmed i eller ligegyldig for, eller nogetsomhelst personligt Hensyn. Han kaldte ikke blot Oldsagerne Møddinger, der fortælles ogsaa, at da man engang i Konsistorium eller i et offenligt Selskab spurgte ham, om han ikke vidste hvor Arne Magnusen var, svarede han: O, han sidder vel hjemme og gnaver paa sine gamle Skindpjalter. Dette har man bragt i Forbindelse med den ugunstige Dom, som lærde Islændere, især Arne Magnusen, fældte over hans Bearbejdelse af den gamle Historie.[2] Det ligefremme

[1]) Fortalen til Kirkehistorien. jf. Epist. 300.

[2]) Finn Magnusen Om Holbergs haarde Dom over Nordens Oldsager og gamle Histories Studium, i Athene I, 181.

i hans Udtryksmaade ere vi vante til; Grunden til hans Afsmag ligger dybere. Hvorledes skulde han kunne indsee den Forbindelse, som dette Studium virkelig staar i med dansk Sprog og Historie? hvorledes skulde det falde ham ind, at der kunde finde en Tilbagevending Sted fra det moderne Norden til det gamle, der i det smaa var det samme som det moderne Europas til den klassiske Oldtid, og som, i det mindre naturligvis, maatte have lignende Følger? Først paa sine gamle Dage fik han en Anelse derom. Derimod havde hans Erfaring viist ham, hvad der kunde og maatte komme ud af disse Oldsager, naar de studeredes og historisk anvendtes „uden Valg," som han selv siger, uden Skjønsomhed; og hans Mening er netop den han paa et andet Sted har udtrykt saaledes: „Urigtigheden af adskillige Historier vises saavel af deres egen Urimelighed, som af Historieskrivernes Uenighed i de mærkværdigste Ting, og det mest i den gamle Nordiske Historie, hvorover jeg ynker alle dem, der fordybe sig for meget deri. Jeg for min Part kunde ikke gjøre det til mit Hovedstudium, uden jeg ved en Højesterets Dom blev dømt dertil."[1] Det er en klar Sjæls Udtalelse af, at intet var ham mere imod, end Samling af løse Ting uden Øjemed, Granskning af talløse Enkeltheder uden Formaal. Det er jo det som ligger i hans stærke Lignelser: Møddinger og Pjalter.[2]

---

[1]) Epist. 161.

[2]) Hvo der har Lyst og Lejlighed til at dvæle endnu længer ved Holbergs Historieskrivning, vil, foruden i hans større Værker, hans Betænkning over Historier og det allerede anførte Stykke af Moralske Tanker, finde et rigeligt Stof dertil i hans Epistler, hvor han snart taler om Historie i Almindelighed, snart om historiske Gjenstande og Skrifter; især Epist. 5. 6. 8. 13. 15. 19. 20. 23. 27. 38. 54. 58. 59. 61. 65. 81. 84. 94. 98. 106. 108. 113. 116. 118. 128. 131. 132. 133. 134. 136. 138. 142. 154. 161. 162. 166. 167. 169. 171. 172. 174. 175. 193. 198. 202. 208.

12. Præmier for danske Vers (1738). Niels Klim (1741.) Moralske Tanker (1744.) Mindre poetiske Skrifter (1746.)

Uagtet Historien næsten udelukkende synes at have fængslet Holberg, vendte han dog af og til sine Tanker til Poesien, men Tidens Stemning var lidet gunstig for hans komiske Lune.

Da han var færdig med sin Almindelige Kirkehistorie, og formedelst sin Svagelighed ikke troede sig i Stand til flere anstrængende Arbejder, tog han sig for, tidligere end Rostgaard, at udsætte Præmier for det bedste Vers over moralske Æmner. Uden at navngive sig udstædte han Bekjendtgjørelsen i Oktober 1737. Præmien for det bedste Poem var tyve Rdr. De opgivne Æmner vare tagne af rommerske Skribenter, saa at Behandlingen i Grunden kun blev en Slags poetisk Omskrivning.[1] Nogle syntes godt om dette Indfald, andre ansaae det for et Paafund af Forfængelighed. Poeterne gik imidlertid ind derpaa. Frugten var Fem Prøver af sirlige og smukke danske Vers, som udkom stykkevis 1738—40.[2] Bedømmelserne ere af Holberg selv. Den hele Samling tjener ligesom den, Rostgaard fremkaldte, til at oplyse det Trin, paa hvilket Poesien stod; og Holbergs Bedømmelse, hvilke For-

204. 209. 216. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 230. 233. 234. 235. 212. 246. 252. 253. 254. 256. 258. 259. 260. 263. 264. 268. 270. 273. 275. 279. 281. 282. 292. 294. 302. 304. 305. 309. 310. 317. 318. 323. 324. 328. 337. 350. 357. 358. 361. 362. 375. 378. 380. 382. 388. 391. 394. 397. 398. 400. 405. 406. 412. 419. 421. 423. 428. 432. 434. 438. 457. 459. 463. 472. 484. 498. 500. 501. 504. 507. 508. 509. 511. 514. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 526. 531. 533. 535. 536.

[1] F. Ex. af Horatii Serm. lib. 1: Qui fit, Mæcenas, ut nemo quam sibi sortem etc.; af Juvenalis Sat. 8: Summum crede nefas, animam præferre pudori etc. o. s. v.

[2] Første Prøve aflagt i April 1738, anden i September 1738, tredie i April 1739, fjerde i Oktober 1739, femte i Maj 1740.

bringer han gjorde. Det kom an paa, om muligt, med nogen Fynd i materielt gode Vers og Rim at meddele Betænkninger over en moralsk Materie. For det meste bevæge Versene sig i Alexandriner igjennem moralske Antitheser eller i jævn sandig Prosa. Tredie Prøves Nr. 4 vandt Prisen; Holbergs Bedømmelse lød: „Dette Vers har i Henseende til Materiens grundige Udførsel og nette Tanker denne Gang mest faldet i Øjnene;" og en Prøve deraf er:

Ja, som en graadig Ulv, naar han ej kan erhaske
Med Magt det kaade Føll, med List og Lege-Daske
Han lokker ad det; men naar Føllet nærmer sig,
Han strube-griber det, og viser Ulve-Svig.

Ved denne Lejlighed fremtraadte ikke blot bekjendte Digtere, som Falster og Wadskiær, men nogle forsøgte sig første Gang, om end anonymt, som Gerhard Treschow og Frederik Lütken.[1]

Egne poetiske og skjemtsomme Arbejder havde han derimod opgivet, og kun givet sig af med det, som kunde synes passende for hans tiltagende Alder. Derfor havde han ogsaa tænkt at undertrykke et Skrift, som han allerede for nogle Aar siden havde udarbejdet, nemlig Niels Klim.

Naar han har begyndt paa dette Skrift, lader sig næppe oplyse. Det er ikke usandsynligt, at han fattede Ideen dertil og udførte noget deraf paa Dansk allerede i Frederik den Fjerdes Levetid, imedens han endnu var i den Stemning, som Peder Paars havde fremkaldt; eftersom han siden udslettede adskilligt, som var for frisindet. Da det skulde være en Satire over løgnagtige Rejsebeskrivelser, hvortil Anders

[1]) Epist. 3. ad. vir. perill. Hojbergs Holbergiana, Fortalen, Bladet b 6. See i øvrigt D. Digtek. Hist. 4, 363. 373. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. XXIX.

Christensens Rejse nærmest gav Anledning, hvilken udkom 1728, kan ogsaa det tale for, at han ved denne Tid i det mindste har faaet visse Indfald. Men han omtaler Skriftet nærmest ved Bergens Beskrivelse, som udkom 1737, og det indeholder i Begyndelsen netop Minder fra Bergen, som ellers ikke forekomme i hans Skrifter; det kan da være, at Skriftets fuldstændige Udkast, om ikke Udarbejdelse, er omtrent fra denne Tid; men han var saa frugtbar, at man næppe imellem hans historiske Værker kan finde noget ledigt Tidspunkt dertil.

Næsten alle nyere Forfattere, især udenfor Danmark, der have betragtet Niels Klim, ansee det for givet, at dette Skrift er en Efterligning af Swifts Gulliver, der udkom 1726; det er heller ikke usandsynligt, at disse Rejser have vakt den Tanke hos ham at forfatte et lignende Skrift, enkelte Træk hist og her, som han har anvendt, kunne endog gjenkjendes; men endskjøndt han omtaler Swift, antyder han dog ingensteds, at han har taget Ideen til Niels Klim af ham.[1] I den berømte Kansler Thomas Mori Utopia havdes en Betragtning over et digtet Land, hvilken han paa sin Maade kunde opfatte fra en mere skjemtefuld Side; men det lader ikke til, at han har kjendt dette Skrift, eftersom han selv siger, at Klims underjordiske Rejse er en moralsk Roman, hvoraf man ingen haver paa Latin uden Barclaii Argenis.[2] Derimod omtaler han blandt opdigtede Rejsebeskrivelser Historien af de Severamber[3], der kunde fremkalde to af Hoved-

[1]) jf. Scheibe, S. CLIII. Manden udi Lilleput omtales i Moralske Tanker, S. 179.

[2]) Fortalen til Heltindehistorier. Jo. Barclaii Argenis cum clave. Editio novissima. Francof. et Lugd. Batav. 1634. 12. Oversat af H. P. (Hans Paus.) Kbh. 1746. Tre Dele.

[3]) Fortalen til Moralske Tanker. L'histoire des Sevarambes, peuples qui habitent une partie du troisième Continent, communement

betragtningerne i Niels Klim: over Statsforfatning og Naturalismen. Niels Klim er i øvrigt saa original, saa fuld af hjemlige Minder, at man ogsaa hjemme hos os selv bør søge Anledning dertil. I et hidtil lidet bekjendt, og i vor Tid, saa vidt jeg veed, aldrig omtalt Ugeblad, der udkom 1728, findes en lille satirisk Digtning, efter en, som det hedder, for 120 Aar siden skreven Engelsk Rejsebeskrivelse, om digtede Lande og Folk, hvori Beskrivelsen over Middagslandene, over Pamphagonien (Ædelandet), Ovronien (Drikkelandet) o. desl. gjerne kan have vakt den Tanke hos Holberg, at udføre det samme paa en fløgtigere Maade; dog har jeg intet Spor fundet til, at han har kjendt dette Ugeblad.[1] Derimod have Rahbek og Werlauff allerede oplyst, at han i Niels Klim havde nysnævnte Anders Christensens Rejse for Øje.[2] Denne Mand var fra Christiania, havde i Aarene 1674—1700 flakket omkring i fremmede Lande, og var i 20 Aar Slave i Orienten. Holberg omtaler ham allerede i sin ældste Gert Westphaler; Gunild lader sin Søn høre, at Anders Christensen, der tre fire Gange havde været i Bordeus og Roven i Frankrig, ja Fanden i Vold henne

appellé La Terre Australe (etc.) à Paris 1677—79 i to Bind, 1682 i tre Dele. Forfatteren var Denis Varrasse d'Allais fra Languedoc. See især Afdelingen Des moeurs et coûtumes particulières des Sevarambes: Nogle ansee Alterens Sakrament kun som et Minde om Korsets Offer etc. Andre hylde Fornuften alene, o. s. v.

[1]) Dend nyttige danske Tids-Fordriv 1728 Nr. 1. 2. 3. i Hjelmstjernes Samling (1955. 8.) Mere findes ikke. Det maa have været betænkt til et Ugeblad, som ej blev fortsat. Det ovenfor tilsigtede findes i Nr. 2—3. Det udgjør kun 23 Blade. Titelen minder om den Liden Tidsfordriv, som Grev Christian Rantzau nævner i sit Brev om Peder Paars, og som han tillægger Holberg, men Tiden tillader ikke at ansee disse Skrifter for et.

[2]) Rahbeks Tegnelser i Minerva 1816. 2, 362. Werlauffs Noticer i Boyes Holbergiana 1, 235.

i Trapezund eller Kattesund, ikke talte nær saa meget om sine Rejser, som Gert talte om den fra Haderslev til Kiel. Den Rejsejournal, som denne Mand udgav, maa have vakt megen Moro; i det mindste gav den Holberg Anledning til nogle af sine sindrigeste Digtninger.[1]

Som „Under-Balbeer" var denne Mand sejlet med et hollandsk Skib, og blev med Skibets Besætning tagen til Fange ved Arabien af de Mousser og ført i Slaveri til Kjøbstaden Sama, hvorfra han blev sendt paa Slavearbejde til flere fjerne Steder, iblandt andre til Jerusalem. Her fortælles, hvorledes Gouvernøren satte tolv unge Piger til Dommere. Han flygtede af Slaveriet, reddedes af nogle Persianer, og nu begynde nogle Vandringer igjennem vidunderlige Lande. I Pulton Asfors Land kom sex Mand til Hest, der sade tværs paa Hesten, som Kvinder i vores Lande, med Pile og Buer udi Hænderne; de havde ikke andet paa deres Liv end Blader af Træerne, hvilke vare saa net sammenflettede, med adskillige Slags Kulører, at man ikke andet skulde sige, end det var Silke; deres Fødder vare sammengroede til en Finger bred ovenfor deres Knæer, saa at man kunde see, at der var to Skinner udi Benet, og deres Fodeblad saa stort som en Halvtønde-Baand. Kvinderne og alle, som blive fødte udi det Land, have lige Skabning; Kongen, Dronningen og alt Folket havde ikkun een Fod. Da Kongen kom, havde han to Mouser (Arabere) med sig; og da, siger han, bleve vi glade, for vi kunde see og tale med Folk, som havde to Ben. De bleve beværtede. Der kom hundrede enbenede Mennesker med allehaande Kost og Drikke, udi Huder forvaret; disse Dragere havde Bambuser paa Foden, vel en halv Alen tyk, og de gik saa net, at ikke mange af dem med to Fødder skulde gjøre dem beskjæmt. Rundt om Kon-

[1]) Skriftet hedder: Kort og sandferdig Journal Af Anders Christensens lykkelige og ulykkelige Reise, Fra Christiania i Norge, Aar 1674, og til Stedet igjen 1700. Kbh. 1728. Det findes i Hjelmstjernes Saml. (3330. 8.) jf. Lærde Tidender, April og Maj 1728. og en Anmærkn. i Wadskiærs Bryllupsvers fra 1744: Raisonnement over Kjøbenhavnske Partier i Provincerne og Provinciale i Kjøbenhavn.

gens Bord stode hans Musikantere, som sang og spillede paa alle Slags Instrumenter, saa det var en Lyst at høre derpaa. Da Maden blev tagen af Bordet, fremkom ti Drenge og ti Piger, hoppendes paa Klædet, hvor de havde faaet Mad paa; de gjorde en Oration, først for Kongen og hans Fruentimmer og Børn, siden for de Fremmede; derefter begyndte disse tyve Mennesker at hoppe, dandse og springe, saa net, som nogen med to Ben kunde gjøre. Vel, siger han, vare vi bedrøvede, men maatte dog saa hjertelig lee af denne Dands, at jeg udi al min Tid ikke havde leet saa meget. o. s. v.

Heri gjenkjendes let Grundtankerne til Kvindernes Herredømme, Mennesker som Træer, Indvaanerne i Musiklandet o. desl., raa Tanker, som bleve til Vid.

Denne Rejsebeskrivelse var imidlertid næppe den eneste Holberg havde for Øje. De den Gang florerende Robinsonader vare ham uden Tvivl bekjendte, og de vare ham en Torn i Øjet. I den Bajerske Robinson f. Ex., udkommen 1729, fandt han Forbilledet til Griffen og de underlige Folk i Firmamentet.[1] Det var just noget for ham, af de urimeligste Ting at danne noget sindrigt og komisk. Skjøndt Holberg ikke viser hen dertil, kunde han ogsaa hos Falster finde en lignende Digtning; i dennes Amoenitates philologicæ, tredie Del (1732), findes nemlig en Rejse til Maanen, og en Samtale om dens Beboere, der ikke blot er mærkelig ved sine ejendommelige Indfald, men ogsaa som et Sidestykke til Niels Klim. En Alexander Selenus havde foretaget en Rejse til Maanen, i det han fulgte de vandrende Storke, og kom tilbage med dem. Maanebeboerne havde ingen Øvrighed, ingen Love; de kjendte ikke Forskjel paa Højre og Venstre; Maanens og Planeternes Beboere vare maaske saa uskyldige, at de ingen Frelser behøve. Den Rejsebeskrivelse, som Selenus selv havde forfattet, havde en af de Tilstede-

---

[1]) See Nyerups Morskabslæsning, S. 219.

værende selv seet, o. s. v.[1] I alt Fald havde han i de her nævnte Skrifter Forbilleder nok. Fortællinger fra Bergen om Hulen, om de Underjordiske, om selve Helten Niels Klim, gave ham Personen og Rejsens Retning; til de fire historiske Monarkier, som han saa tit havde beskjæftiget sig med, føjede han det femte; og da Romanens Øjemed var at satirisere og moralisere over Europas Tilstand, saa behøvede han endnu kun at samle sine Jagttagelser og Meninger, saa var Bogen færdig.

Skriftet havde han liggende. Hans Venner, der ansaae det for uskyldigt og morsomt, opmuntrede ham til at udgive det, men han stod haardnakket imod, indtil det kom en Boghandler for Øren, at han havde et saadant Haandskrift, som Udgiveren kunde have en sikker Fordel af, og denne vedblev at overhænge ham, indtil han endelig fik det fra ham. Onde Tunger (fra vore Dage) sige, at han ikke kunde modstaa den ham tilbudte Betaling; vi gjentage det kun, for at gjøre opmærksom paa en saa uværdig Bagvaskelse, der ikke har andet for sig end et ondt Øje. Betænkelighederne vare

---

[1]) Amoenitates philologicæ 3, 177. Iter per Lunam. En Spøgefugl fortæller: Accipe rem per profecto mirandam, quam ab ipso recenti Lunæ speculatore, Alexandro Seleno, quum nuper Lutetiæ essem, accepi. Scilicet hic omnium multo clarissimus peregrinator proximo anno migrantibus ciconiis iter ad Lunam susceperat, quod hoc ipso anno iisdem revertentibus non sine summa omnium admiratione et voluptate feliciter confecit. Idem Observationes suas, grandi volumine comprehensas, pro singulari sua humanitate mihi hospiti monstravit, brevi, ut spem fecit, in manus hominum perventuras (etc.) — Selenus in libro I. rationes Itineris sui quam diligentissime exponit, Quo vehiculo (volatili), Quibus ducibus (ciconiis) usus fuerit, Ut in vastum illud promontorium, quod maculæ speciem oculis nostratibus præbet, primo omnium delatus fuerit, ab incolis postea, qui ad novos advenas videndos gregatim ex sedibus suis effundebantur, perbenigne perque honorifice exceptus (etc.)

store. „Han solgte det kun paa det Vilkaar, at Boghandleren, førend han udgav det, skulde forhøre sig om Censorers Mening (om det nemlig kunde løbe nogen Fare),[1] og at Forfatterens Navn skulde forties. Thi skjøndt Bogen kun indeholdt uskyldig Spøg og et, i Følge Skriftets Natur, med Skjemt krydderet Moralsystem, vilde han dog nu, da han engang udelukkende havde vendt sin Hu til alvorlige og vigtige Ting, ikke udsætte sig for ny Dadel af de Catoner, der kaste Vrag paa og dadle alt hvad der er morsomt og vittigt, og ansee det for uanstændigt for en Kristen. Han var bange for, i hine adstadige Tider, og da det allerede lakkede ad Alderdommen med ham, at han skulde synes overgiven og at gaa i Barndom. Han var bange for de taabelige og flaue Udlægninger, som moralske Digtninger og Vitterhedsværker i Almindelighed ere udsatte for, og som ere enhver Mand ubehagelige og ubelejlige, men især den, der allerede er til Aars og bestandig skranter."[2] Han kunde gjerne have sagt det lige ud, at han var bange for Præsterne, thi Frygten var ikke grundløs.

---

[1]) Venditio tamen hac lege facta fuit, ut judicia censorum exploraret, antequam ederet. Om Meningen af disse Ord see Werlauffs Hist. Noticer i Dorphs Oversættelse, første Udg. S. 250. Werlauff oversætter: at han skulde indhente kyndige Dommeres Betænkning, og oplyser det urigtige i den gamle danske Oversætters: at han skulde lade Skriftet censurere, samt Scheibes (S. LXXI.): das Buch nicht ohne gewöhnliche Censur drucken zu lassen; thi der staar ikke censoris men censorum. Rahbek har: at han skulde lade Bogen omskrive (skrive med en andens Haand?), men dertil findes ingen Hjemmel. Da der aabenbar ikke her kan være Tale om nogen Dom over Skriftet i sig selv, men kun om det kunde undgaa Anfægtning, har jeg ved ovenstaaende Ord tænkt mig, at Boghandleren skulde hos Mænd, som ellers havde med Censur at giøre eller nu og da vare Censorer, forhøre hvad deres Mening var. Selv kunde han jo ikke gjøre det uden at røbe sig som Forfatter.

[2]) Epist. 3. ad. vir. perill.

Skriftet blev trykt i Leipzig, men Kjøbenhavn var nævnt paa Titelbladet.[1] Det blev først bekjendt i Vinteren 1740—41, og Forlæggeren holdt i Begyndelsen sine Exemplarer meget dyre. Forfatteren kjendte kun faa, og førend man fik at vide, at det var af Holberg, og medens det kun blev solgt underhaanden, blev det udraabt som et anstødeligt Skrift, der paa det stærkeste fornærmede Nationen.[2] Denne Modtagelse bekræfter Holberg selv: „Det gik omtrent som han spaaede. Det første og eneste trykte Exemplar, der kom hertil fra Tydskland, bragte hele Byen i Oprør; man hørte hyppig Knur og mørke Udtydninger, især af dem, der ikke havde læst Bogen. Historien blev forbedret med utallige Udlægninger og Tilsætninger, saa han ikke kunde kjende den igjen. Denne Hede satte sig først, da den kom i Hænderne paa dem, der kunde dømme forstandig og uden Lidenskab (prudenter et sobrie). Da lagde Stormen sig lidt efter lidt, og de fleste kom til deres Forstand. De fleste, siger han; thi der er et vist Slags Folk, som i de allerubetydeligste Ting formode Hemmeligheder og søge Nøgler. Men her, hvor der sigtes iflæng paa hele det menneskelige Kjøn, og hvor Karaktererne kunne passe paa ethvert Folk, behøves der ingen Nøgler, thi Dørene staa aabne, og ingen Opløsning, hvor der ingen Knude er." Paa et andet Sted yttrer

---

[1]) Nicolaii Klimii Iter .subterraneum (etc.) Hafniæ et Lipsiæ 1741. Editio secunda auctior et emendatior, Hafniæ et Lipsiæ 1745. (De ny Tillæg angives i Slutningen.) See i øvrigt om Skriftets Bibliografi Werlauffs Hist. Noticer i Dorphs Overs. S. 290, og Tillæggene dertil i Sammes Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 336. En polsk Oversættelse af Stoinsky i to Dele, udkommen 1819, findes nu i det Kgl. Bibl. (Meddelt af Fabricius.) I den Thottske Manuskriptsaml. Nr. 1773. 4. findes Niculausar Klims underjardar Reysa (etc.), som tillægges Jon Olassen.

[2]) Scheibe, S. LXXI.

han, at „der vare nogle Prædikantere (declamatores)[1], der ikke mente ham det godt, som strax kom i Harnisk, og fore om over hele Byen, som om de vare besatte, og spredte deres taabelige og urimelige Udtydninger fra Dør til Dør; men da de mærkede, at ikke mange vilde tro dem, og hørte, at man let af deres egne Prædikener (dicta) kunde udlede ligesaa mange Satirer, naar man vilde udlægge dem paa en ondskabsfuld Maade, bleve de enten trætte af at rende eller bange over disse Advarsler, og tav stille. I Almindelighed, tilføjer han, troede man, at de samme Mænd vare Forfattere til den ubillige og vanskabte Kritik, der kom ud i Göttingen; men han kan ikke sige det for vist, og har heller aldrig holdt det for Umagen værdt at efterspore de virkelige Forfattere."

Endskjøndt Holberg her, ligesom ved Peder Paars, ikke nævner nogen, kan der dog ingen Tvivl være om, at han sigter til Hofpræsterne Bluhmes og Pontoppidans Forsøg paa at faa Niels Klim undertrykt og Forfatteren tiltalt. Det var i Vinteren 1741—42. Allerede i hin Recension i Göttingische Anzeigen (12 Juni 1741) tales om det Rygte, at Bogens Salg var forbudet i Kjøbenhavn.[2] Men man

---

1) Andre oversætte det: Skraalere, men det synes aabenbart af Sammenhængen, at han i dette Udtryk sigter til Præster, ligesom ved deres dicta til Prædikener. Stedet staar nemlig i Epist. 3. ad. vir. perill. strax efter hans Ord om Præsterne, qui in vitia ipsi publice fulminant, et nulli acerbius insectantur, quam qui contra persecutiones perpetuo declamarunt. Galeam mox induebant Declamatores quidam, male in me animati (etc.) Og dette bekræftes af Frederik Horns Sinceri Gjensvar paa Hypocritæ Skrivelse, hvor han i Dedikationen siger, at denne Apologi er skreven imod de ubetænksomme Declamanter, som han siden inviterer til at see Tartuffe, dem, der sagde om den Danske Skueplads, at den er den Babyloniske Ovn, alle Lasters Skole, Vellysters brusende Hav.

2) Werlauff antager Scheidt for Recensionens Forfatter; Holberg antyder tydelig, at dens Indhold kom herfra, og at der vare flere om den.

vilde gaa videre end saa. Stiftsprovsten Henrik Gerner taler om en Mand, der hørte til hans Menighed, ikke alene en lærd, men en billig og en brav Mand, der ved sine Skrifter hos mange havde erhværvet sig Anseelse og Respekt; men en Del havde faaet Mistanke til ham, ligesom han over nogle af den kristelige Religions Grundsandheder skulde tænke noget frit. Ved den Lejlighed, at han engang gav et vist Skrift ud, blev en Del af de Herrer Gejstlige allarmerede derover, og yttrede dem med Lyst til at ville „have fat paa ham, for at bekehre paa ham". Men Gerner var ikke deri enig med sine Ordensbrødre, thi fra den Tid af han selv fik kristelig Tro og ret Forstand, havde „Bekehr-Sucht" aldrig plaget ham.[1] Naar han ikke ligefrem vilde nævne Manden og Skriftet, kan han ikke tale tydeligere, og de Udtryk, han bruger om Forfølgelsen, lede til at tænke paa det værste, paa en gejstlig Konspiration, der gik ud paa at lave en Scene for Holberg, som den Bisskop Balle opførte med T. C. Brun. At noget selv for den Tid uhyggeligt var i Gjærde imod „vor ærlige Holberg" er ligeledes klart af Grams Brev til Grev Christian Rantzau, der antyder en historiam arcanam og intrigues des Jesuites som det hellige Officiums i Rom.[2] Gram er her ganske paa Holbergs Side; var der endnu noget dem imellem, saa maatte en saa forargelig Forfølgelse ganske have forsonet ham. „Baade Klimius og dens Autor bleve staaende paa deres fire Ben;" men hvorledes Forfølgelsen blev afværget, siger hverken Gram eller

---

[1]) Henrik Gerners Mærkværdigheder, S. 112—113. Da Werlauff ogsaa antager, at Gerner sigter med denne Mand, som han ikke nævner, til Holberg, og ved Skriftet til Niels Klim, har jeg ikke taget i Betænkning at optage dette vigtige Vidnesbyrd som afgjort. (See Werlauffs Noticer i Boyes Holbergiana I, 221. Anm.)

[2]) Grams Breve i Wolffs Journal, Maj 1810. See foran under Gram, S. 324.

nogen. J. Møller mener, at det var Kongen selv, der efter Holbergs Udtryk dømte prudenter et sobrie, og forklarer sig Udfaldet deraf, at Holbergs Yttringer om Gavnligheden af det arvelige Monarki og at en faderlig Regjering nok kunde finde Sted under en uindskrænket Forfatning, kunde have fundet Naade for Kongens Øjne.[1] Meget muligt, at Kongen, da det skulde komme til det yderste, satte sig til Modværge; men det er dog altsammen noget, som J. Møller sætter sammen, for at hæve sin Christian den Sjette; i det mindste søger man forgjæves efter nogen Efterretning, som bekræfter det. Efter Holbergs Udtryk seer det snarere ud, som om der over disse Intriguer havde rejst sig en saa almindelig Uvillie, at Forfølgerne selv trak Svøftet ind. Klart er det i alt Fald, at Holberg nu havde faaet nok; thi dette atter opkomne Uvejr bevægede ham til at sige, „at det skulde være hans sidste Arbejde i den Slags Skrivemaade, og at ingen Lovtaler og ingen Opmuntringer skulde formaa ham til oftere at betræde den Bane eller sejle den Sø".

Udenlands gjorde Niels Klim strax overordenlig Lykke, og blev efterhaanden oversat næsten paa alle europæiske Sprog. Samme Aar (1741) udkom en tydsk, en fransk og en hollandsk Oversættelse, som ansaaes for den bedste, næste Aar en engelsk; 1746 udkom den paa Svensk, 1783 paa Ungersk, o. s. v. Hvo der imidlertid kan læse Bogen paa Latin, vil more sig bedst ved den. At den ikke strax udkom paa Dansk var Holberg selv Skyld i; naar han siger, at de fleste Danske kan Tydsk, saa at det ikke behøvedes, saa er det kun en Skingrund; „han holdt det ikke for raadeligt, at udsætte moralske (religiøse) Sætninger, som for det meste vare Paradoxer, for

[1] Mnemosyne 2, 341. jf. Werlauffs Hist. Noticer i Dorphs Overs. S. 254.

Pøbelens Kritik; hvad andre fatte og læse med Nytte kan den næppe see med Briller."[1]

Hvor megen Pris Holberg selv satte paa dette Skrift, sees især deraf, at han saa ofte omtaler det, dets Formaal, Angrebene derpaa, og søger at forsvare det: „Der faldt, som gemenlig skeer med deslige Skrifter, forunderlige Domme derover. Nogle fandt intet deri, uden pur Skjemt og Gjækkeri, andre ansaae det for et meget farligt Skrift, og atter andre suspenderede deres Domme, indtil de kunde finde Nøglerne til det; saa at en Del saae for lidet, andre for meget deri. Fabelen var efter nogles Mening smukt og sindrigt opfunden, men dog altfor usandsynlig. Dem svarer han, at de havde da ikke lagt Mærke til, hvorledes det just er Fabelens Formaal at gjøre sig lystig over visse Forfattere, som i deres Beskrivelser over fjerne Lande have bundet os mange Æventyr paa Ærmet. Naar nogle tilstaa, at der var en vis Opfindsomhed og grundige Lærdomme deri, men ogsaa adskilligt Fjas, der ikke sømmede sig for en Olding og Filosof, saa minder han dem om, at de lærdeste, retsindigste og ærværdigste Mænd ofte have skrevet sligt, og Cicero siger, at selv i Skjemt skinner et ædelt Gemyt igjennem. Skriftets Sigte i Almindelighed er at vise, hvorledes de fleste Mennesker gribe Skyggen for Legemet, og at hvad der kaldes sømmeligt og usømmeligt grunder sig mere paa Skikke og

[1]) Nur dieses will ich bemerken, daß unter allen Uebersetzungen dem Verfasser die Holländische am besten gefallen hat. Wer es inzwischen lateinisch lesen kann wird ohne Zweifel am meisten dadurch belustiget werden. Scheibe S. CLIII—IV. See i øvrigt Werlauffs Bibliographiske Noticer til Niels Klim i Dorphs Oversættelse: om Hagerups danske Overs. 1742, S. 298. 308. (jf. Naar blev Holbergs Niels Klim oversat paa Dansk? af Ove Thomsen i Nyt Aftenblad 1824, Nr. 30.), Andet Oplag 1745, S. 310.

Sædvaner, end paa Tingenes egen Natur. Det sees fornemmelig af Klims Rejse om Planeten Nazar, som er Kjærnen af Skriftet. Hovedlærdommen sigter til at bestride den Vildfarelse, som gemenlig begaas i de Domme, der fældes over visse Personers Kapacitet og Dygtighed til Embeder; man sætter mere Pris paa hastigt Begreb og Flygtighed, end paa langsom Skjønsomhed. For en stor Del har han ogsaa skrevet denne underjordiske Rejse, for at oplyse, at naar vi betragte vore egne Skikke og Moder, og ligne dem med deres, som vi kalde barbariske, have vi kun liden Ære at tale med. Det er ikke, som nogle have bebrejdet ham, af Knarvurrenhed han har beleet de fleste europæiske Skikke og Vedtægter. Sigtet er herved heller at forsvare og undskylde andre Nationers, som vi selv belee og foragte, alene efterdi de ere ikke overensstemmende med vore egne; de saakaldte barbariske Nationer kan finde ligesaa frugtbar Materie til Latter endog i vore mest polerede Sæder. Skriftet sigter i saa Maade heller til at undskylde end til at drage Sædvaner, og til at erindre dem, som belee fremmede Vedtægter, at undersøge med Upartiskhed og efter den sunde Fornuft deres egne. Da ville de finde, at de Moder, som de have forelsket sig i, og som de holde for de mest rimelige og sirlige, grunde sig alene derpaa at de ere offenlig komne i Brug og almindelig antagne. Naar vi komme i fremmede Lande, gaar det de fleste af os ligesom Niels Klim, hvilken paa sine Rejser holdt alt hvad han saae for vanskabt. Ved denne Lejlighed erindrer han, hvorledes han engang rejste med nogle franske Fruentimmer fra Paris til Holland; i det første Herberg de kom i Braband brast de i Latter, fordi Pigen strøede Sand paa Gulvet, hvilket er noget ganske almindeligt i de nordiske Lande. Ligeledes, da en norsk Bonde saae engang Rigets Admiral Ove Gedde drikke The og en anden Gang æde Salat,

mente han det var af Armod, og sagde: Nu er det ude med Ove Gedde, thi han æder Græs og drikker Vand. Vi maa vel examinere vore egne Vedtægter, førend vi lee ad andres. Det er til saadan Erindring, at Klims underjordiske Rejse egenligen sigter, især den Rejsebeskrivelse igjennem Europa, som siges at være forfattet af en underjordisk Mand, hvilken fandt de overjordiske Skikke og Manerer ligesaa sælsomme og urimelige, som Klim havde fundet de underjordiske Vedtægter." Ogsaa adskillige Enkeltheder berører han; f. Ex. hvorledes intet Skrift var værdigt til at trykkes, med mindre det befattede noget, som var rart, nyt og originalt; at det Testimonium, som Borgerne i den underjordiske Stad gave en Mand, der søgte om et Skoleembede, var ikke ilde grundet; hvorledes han i sin underjordiske Rejse har viist, at de mest behjertede Mænd taalmodig staa under deres Hustruers Herredømme; Afridsningen paa de to Nationer, hvoraf den ene bortdrev den meste Tid med at sove, den anden var i idel Bevægelse og Arbejde, giver ham Lejlighed til selv at udbrede sig vidtløftig over Vidtløftigheden i alle Sager, saa at det gaar ham som Jeronimus, da han malede Kaffebønner; Loven i Potu om Tvekamp jævnfører han med Abbed St. Pierres politiske Skrifter; det store Paradox, at han har sat Bønder i første Klasse af Rangforordningen, forsvarer han udførlig; han har forestillet en Republik af Atheister, og viist, hvor fornøden Religion er til Societeters Styrke og Vedligeholdelse, hvorimod det er et af Bayles Paradoxer, som han med glimrende Argumenter har udført, at et Societet meget vel kan bestaa uden Religion. Efter at have omtalt, at der i den underjordiske Rejse indeholdes saa mange Karakterer, at man deraf kan forsynes med Materialier til et helt moralsk System, møder han endelig den Beskyldning, at deri skulde findes en Slags Naturalisme; „denne Beskyld-

ning er saa elendig, at man ikke har holdt fornødent at svare derpaa. Der vises i Skriftet, hvor meget et Folk alene af Naturens Lys og de skabte Tings Betragtning kan forfremmes i Moralitet og Guds Kundskab. Saadant er noget, som alle Theologer tilstaa, og vise, at den sande revelerede Religion er grundet paa den naturlige. Autor har desforuden taget den Prækaution at vise Revelationens Nødvendighed, for at gjendrive dem, som i vor Tid have nægtet dens Fornødenhed."[1] Et tungt Tryk hvilede paa ham, deels formedelst Censuren, deels formedelst hans Samtids indskrænkede Synsmaader. „Hvis nogen ved at sammenligne hans Skrift med andre glimrende moralske Fabler (Vittighedsværker) finder det mat og kraftesløst, saa giver han dem at betænke, at det i Tyskland og Frankerig, men især i England, hvor man har Lov til at komme frem med alt hvad der falder En ind, og hvor der ingen Baand lægges paa Geniet, er lettere at vise Styrken af sin Skarpsindighed og Vittighed, end her i Norden, hvor vi plages af den strengeste Censur, ved hvilken Skribentens Ild kjølnes og hans Braad sløves. Ingen synger godt under en Skolemesters Ferle; Sindet maa være frit for Frygt, Sorg og Bekymring, hvis det skal yttre sine Kræfter. Hos os er det Poeternes Hovedarbejde at lægge Tømme paa deres Flugt, at ikke mistænksomme og barske Skriftvragere skulle føre dem i Ulejlighed; og han forsikkrer højtidelig, at han i denne Rejse har udslettet adskillige Indfald, utallige Tirader, for ikke at støde og ikke skulle synes at have sigtet paa visse Mennesker. Omhyggelig har han især vogtet sig for at give mindste Anledning til at bringe Gejstligheden i Harnisk imod sig; thi med dette Folkefærd holder han Fred, da han af Erfaring har lært

Animis quantæ coelestibus iræ.

[1]) Nemlig Nicol. Klimii Iter subterr. 1745. S. 83.

Der er sandelig ingen, der mindre kunne taale at høre deres Fejl, end dem, der selv offenlig tordne mod Fejl, og ingen er hvassere i at forfølge, end dem, der idelig have skreget og skrige imod Forfølgelser."[1]

At den Bevægelse, hvori Byen blev sat ved Niels Klim, tildels var en Følge af, at Folk strax, ligesom ved Peder Paars, begyndte at søge Nøgler, og at Holberg ogsaa her forgjæves værgede sig imod den Tanke, at hans Satire var personlig, er forhen omtalt. Scheibe var af samme Tro, og i den Tanke, at det forholdt sig saa, fortæller han, hvorledes han to tre Aar efter, at Holberg havde udgivet Klims Rejse, var med ham i et stort Selskab; en vis anseet Mand traadte just ind, Scheibe, der ikke kjendte ham, spurgte Holberg hvem det var, og denne erindrede ham da om Martinianeren (an den Einwohner in Martinia). Scheibe anfører det som Bevis paa, at hans Satirer ofte vare personlige (sie waren oft persönlich, so sehr er sich auch in seinen Schriften gegen diesen Vorwurf verwahret hat).[2] Denne Overbevisning har gjentaget sig indtil vor Tid. For at forsvare sin egen personlige Satire beraaber P. A. Heiberg sig derpaa, og forudsætter som givet, at netop Holberg gjorde det samme som han. Det er let at indsee, hvor ugrundet det er, og hvor lidet vor Tids Satire, der ikke kan hæve sig over uforskammede personlige Angreb, kan finde noget Forsvar hos Holberg. Det er pur Enfoldighed af Scheibe, af Holbergs Hentydning til Martinianeren at slutte, at han ved sin Digtning havde haft denne Mand for Øje; han tydede kun hen paa Kobberet i Niels Klim, der jo ikke var af ham, men som Folk anvendte paa Manden; og naar han kun sagde Martinianeren, saa

---

[1]) Epist. 8. ad vir. perill. Holbergs Epist. 38. 69. 140. 200. 235. 335. 389. 390. 401. 490. Forberedelse til Moralske Tanker, S. 9.
[2]) Scheibe, S. C.

vidste jo Scheibe og alle hvem det var. Holberg selv skrev aldrig noget oprindeligt Skandskrift, men hans Samtids Vanart gjorde næsten alle hans Skrifter dertil.

Mangfoldige ere de Betragtninger, hvortil dette Skrift kan give Anledning, og de ville bestandig fornyes og forøges, saa længe Literaturen beskjæftiger Folket. Ved den ydre Form bevarede Forfatteren, endnu mere end ved Peder Paars, fra Begyndelsen til Enden den tørre Ironi. Det er et historisk Skrift, hvor der ingen Tvivl kan være selv om den mindste Begivenhed. Hovedpersonen, Niels Klim, var som vi vide en virkelig Person, og han er skildret temmelig overensstemmende med den Forestilling Samtiden gjorde sig om ham. Han skal „i sin Omgang og Opførsel have været meget lystig og hel snaust af Indfald, samt singulær og den sidste som brugte Skjæg af deslige Folk". Han døde 1690, men om Holberg end ikke har kunnet huske ham, kan han dog i sin Ungdom have hørt en Del fortælle om ham. Efter et af Sagen meddelt Sagn havde Klims Efterkommere i Sinde at sagsøge Holberg, fordi han havde misbrugt deres Stamfaders Navn, men de maa siden have betænkt sig. Ogsaa Abelin var en virkelig Person.[1] Vedligeholdelsen af det alvorlige historiske Ydre bidrager ikke lidet til at forhøje den komiske Virkning. Hvor meget vilde det ikke have moret Holberg, hvis han havde oplevet at see sin Bog anført som et historisk Skrift. I Følge en af Fleischer gjort Bemærkning har nemlig en

---

[1]) Et latinsk Vers til Viro humanissimo atqve integerrimo Nicolao Andreadæ Climio, ad sacram Crucis ædem, quæ Bergis est, Æedituo, ibidemque Bibliopolæ honoratissimo, fandt Werlauff i Joh. Nic. Aquilini Succedanea cum Epigrammat. Anagrammata (etc.) Hafniæ 1681. 4. See Holbergs Udv. Skr. 8, 535. 21, 462. Werlauffs Noticer til Niels Klim i Boyes Holbergiana og i Dorphs Overs., samt Blandede Bidrag til nordisk Hist. og Literatur i Athene, 2, 227.

tysk Forfatter, ab Indagine, i Slutningen af det attende Aarhundrede beraabt sig paa Klims Rejse som et faktisk Bevis for Jordens indvendige Hulhed.[1] Holberg synes at have haft en Anelse derom. Naar han taler om de falske Forestillinger om Maanen, føjer han til, „at Niels Klims Rejse giver stor Anledning for deslige (lettroende) Mennesker at forklare disse Fænomener i den underjordiske Verden; men man maa erkyndige sig først om Historiens Rigtighed, førend man bryder sit Hoved med at udfinde Aarsagen til det, som ikke er til".[2] Hvor meget mere vilde det have moret ham, hvis han kunde have anet, at Naturkyndige i vore Dage skulde ansee denne Jordens Hulhed for en fysisk Sandhed, at Humphry Davy og Alexander Humboldt for ramme Alvor offenlig bleve opfordrede til at forny Niels Klims underjordiske Rejse, ikke igjennem en Hule ved Bergen, men igjennem en uhyre Aabning, som findes i Nærheden af Nordpolen; saa at Humboldt med Rette kunde sige: „Hvad der hos den aandrige Holberg var en munter Fiktion har man i vor Tid med en kjedsommelig Alvor forsøgt at klæde i et videnskabeligt Klædebon".[3] Menneske, dit Navn er Indbildning.

Med Hensyn til Indholdet kan Skriftet betragtes fra to Sider. Man kan enten tage sig for at undersøge de deri fremstillede Ideer om Statsforfatning, Lovgivning, Religion

---

1) Udv. Skr. 8, 535. Werlauffs Noticer i Boyes Holbergiana og i Dorphs Overs. Paa lignende Maade gik det med Mori Utopia, der dog ogsaa har sine Paradoxer; og Morus oplevede det. De Utopier, der havde antaget Kristendommen, vare ikke utilbøjelige til at forbinde sig med Paven (Utopia, Udgaven 1514, S. 142). Dette tog en Gejstlig for ramme Alvor, vilde i sin Missionsiver være Utopiernes Biskop, og ansøgte om Pavens Mission. More spøger dermed i et Brev til Petr. Ægidius. (Rudhart, Thomas Morus, S. 288).

2) Epist. 141.

3) Humboldts Kosmos, Schumachers Oversættelse 1847, 1, 143.

o. s. v. hvorvidt de i og for sig ere gyldige; men Verden er skreden saa vidt frem, at denne Undersøgelse allerede ligger fjernere, og bliver temmelig ufrugtbar. Eller man kan udhæve det, som ligefrem sigter til Tidens Brøst, og søger at drage den ud fra sine Fordomme; og dette vedkommer nærmere Literaturens Historie, da det giver Bidrag til Tidens Skildring. Det er da klart, at vi i Niels Klim møde den samme Mand, som i Peder Paars. Under Spøg og Skjemt vil han sige Sandhed, men han er bleven mere alvorlig, og skjærer dybere ind. En dybere Tænkning og et næsten afsondret Liv havde gjort ham uafhængig af det Trældomsaag, der tyngede paa hans Samtid. Skik og Brug og Hensyn til den almindelige Mening havde betaget alle, og traadte isteden for Natur og Sandhed. Endog i Videnskaberne, ligesom i Moderne, traadte Tradition isteden for Undersøgelse. Det er maaskee for vore Dage noget trivielt, men det var den Gang noget nyt og dristigt hvad han udtalte, at Vedtægt har ingen Værd i sig selv, at det er Daarskab ubetinget at hylde Skik og Brug, at Folkenes Indretninger og Sæder ofte ere grundede paa blotte Indbildninger, at Religion og Videnskab ikke bør afhænge af Meninger og Traditioner. Dette skulde, hvilket han selv har sagt os, gaa som en dyb Grundtone igjennem hans Skrift. Men denne Sætning vilde han individualisere ved at anvende den paa mange Enkeltheder, paa Stat og Kirke, paa Lovgivning og Videnskab, deels Europas i Almindelighed, deels hans egen Nations. Som Exempler maa det være nok at minde Læseren om Skildringen af de vigtigste europæiske Folks Sæder og den kuriøse overjordiske Rejsebeskrivelse, samt de mangfoldige Træk, hvis Forbilleder maa søges over Jorden: Lovene afløse ikke uophørlig hinanden; ved Processer fordulgtes de Stridendes Navne; Projektmagere maatte fremstille sig

med en Strikke om Halsen[1]; Fremmede bleve ikke foretrukne for Landets Børn; Bonden var agtet, og indtog den tredie Plads i Rangsforordningen; Hoffolk toges af dem uden Hoved; Lærdom var ikke ufrugtbar; Disputatser bleve behandlede som Fægterspil; der var kun een Censur, over den gode Smag; Polyhistori foragtedes; Metafysik og Logik vare i ringe Anseelse; Rangsygen tog til, jo længer man kom mod Nord; ved Nytaar bleve alle overfaldne af en Sygdom, der varede i fjorten Dage; og mange lignende, tildels Yndlingsmaterier, som han paa mange andre Steder har behandlet. Fremdeles: Ingen blev dreven til Gudstjenesten med Magt eller Mulkter; Helligdagene vare faa; efter en Sejr blev der ikke sunget Te Deum, men holdt Sørgedage over det udgydte Blod, o. s. v. Alt dette tykkes endnu uskyldigt, og kunde vel ingen Forargelse vække. Derimod gik han Gejstligheden for nær i Skildringen af den Martinianske Theologi i Modsætning til Kristendommens Simpelhed; i den Jochtanensiske Lære, at alles Forpligtelse til en vis Trosbekjendelse (certa credendi norma) førte til Uvidenhed og Hykleri; i det skarpe Udfald paa Transsubstantiationen, der maatte henvende Tanken paa den Lutherske Lære; og hvad tænkte han dog paa med Fortællingen om Landet Mardak og Nagirernes aflange Øjne, som gjorde, at de saae alting aflangt, med Eden Kaka manasca quihompu (etc.)[2], efter hvis Aflæggelse Kandidaterne optoges i Nagirernes enemægtige Stamme. Naar Klim og hans Vært, det vil sige alle simple Folk, ikke havde

---

1) Et Tillæg om Landet Ovislimiri, med Hensyn til Embeders Besættelse, der af Vanvare var bleven forglemt, og som kan tjene til Supplement, hvis Skriftet tredie Gang oplægges, har han omtalt i den 79 Epist.

2) Ego juro, sacram solis tabulam mihi videri oblongam, et polliceor in hac opinione me ad ultimum vitæ halitum permansurum.

orthodoxe Øjne, men firkantede, saa at de saae Solens Tavle firkantet, saaledes som den virkelig var, saa tillagde han Gejstligheden enten en vis Naturfejl paa Synet, det indre naturligvis, eller Hensyn til verdslige Fordele.[1] Naar man i Almindelighed kun betragter Niels Klim som en Morskabsbog, maa det saa meget mere fremhæves, at Bogen har en langt højere Tendens, og indeholder tillige Fritænkningens første og stærkeste Frisprog.[2]

Det lader til at den overordenlige Lykke, som Bogen gjorde strax i Begyndelsen hele Europa over, ikke har kunnet holde sig, just fordi man saae paa Fiktionen og glemte Tendensen. Især have Fremmede stillet den lavere, end man skulde vente. Mallet fandt, at det var en Efterligning af Gulliver, men den stod langt under denne. Videre udlader han sig ikke.[3] Nogle (ikke alle) engelske Anmældelser saae ikke andet deri end Absurditet, og forlangte, at Forfatteren i det mindste dog skulde satirisere saaledes, at man kunde forstaa ham.[4] Toppelius anseer den ogsaa for en Efterligning af Gulliver, men i poetisk Henseende vil han ikke stille den højt, ja han finder endog, at den bærer dybe Spor af en allerede tvungen

---

1) Nulla sane instituta horrida magis magisque barbara et iniqua mihi sunt visa: sola enim videbam simulatione, solo periurio, iter ad honores pandi.

2) See videre om Indholdet Werlauffs Noticer i Dorphs Overs. første Udg. S. 260.

3) C'est une de ces fictions ou allegories dans le goût de Gulliver, mais à mon avis fort dessous. Formey, Nouvelle Bibliothèque Germanique, 15, 85. jf. Voyage en Norvège, S. 285: On lit encore Gulliver et le conte du Tonneau, et Klimius, qui fit d'abord une sorte de fortune et fut traduit en sept langues, est aujourd'hui presque oublié. Han mener endog, at der er mere Salt i Epigrammerne, i Ilske Fejde, i Brevet til Burman. Kuriøst!

4) See f. Ex. de to engelske Kritikker, der ere oversatte i Kjøbenhavnsposter 1828, Nr. 61 og Nr. 78.

og aldrende Fantasi.[1] Dette er imidlertid næppe andet, end Gjenklang af en lignende, men endnu stærkere Dadel, som endog Holbergs levende Beundrer Prutz udtaler: dens Værd kan han kun anslaa ringe; Viddet er tammere og Allegorien kjedeligere end i Gullivers Rejse; det hele Arbejde har noget senilt og svageligt ved sig; den uhyre Lykke det gjorde skylder det den da herskende Smag for deslige Skrifter, og især den Omstændighed, at man troede (det var just Svedenborgs blomstrende Periode) deri at finde en virkelig Mystik og en Anvisning til Omgang med Aander og overjordiske Væsener; og siden har saa Patriotisme, Vane og Eftersnakkeri, maaskee ogsaa personlig Smagløshed, holdt den Nimbus sammen omkring det, som det vist fortjener i moralsk og patriotisk Henseende, men næppe saa ganske i poetisk.[2]

---

1) Den är en komposition i manér af Swifts Gulivers resor — Verket gjorde ofantligt uppseende uti en stor del af Europa. I poetiskt hänseende torde det dock ej vara af ett så utomordentligt värde, tvertom bär det djupa spår af en redan tvungen och åldrande fantasi. Toppelius, L. Holbergs komedier, S. 18.

2) Dennoch können wir ihren Werth nur sehr gering anschlagen. — Die ganze Arbeit hat etwas Seniles und Schwächliches; die Allegorie ist umständlich und unbehülflich, die Anspielungen zahm und dürftig, die Wiederholungen ermüdend; nur die Sprache, eine ganz eigne Art von hausbackenem Latein, hat eine gewisse Anmuth und possierliche Lebendigkeit. Bei dieser zweideutigen Beschaffenheit würde das Buch auch gewiß niemals seine ungeheure Erfolge erlangt haben, wenn nicht erstlich derartige Schriften dem damaligen Zeitgeschmack entsprechend gewesen wären; und wenn das Buch nicht zweitens durch den Reiz des Geheimnisses unterstützt worden wäre, in der Art, daß man (es war eben die Blüthenperiode Swedenborgs) Anfangs wirklich eine Geheimlehre, einen wirklichen Umgang mit Geistern und überirdischen (overjordiske, sic) Wesen darin zu finden erwartete. Dieser Umstand hat die unglaublich rasche Verbreitung des Buches wohl am Meisten gefördert; nachher haben Patriotismus, Gewohnheit und Nachbeterei, vielleicht auch persönliche Geschmacklosigkeit, den Nimbus zusammengehalten, und wer ihn jetzt zu zer-

Vore egne have, uden Anelse om, at de engang skulde beskyldes for falsk Patriotisme, Eftersnakkeri og Smagløshed (det poetiske have de i Almindelighed ikke indladt sig paa) uden videre roest Skriftet.[1] Den nyere Kritik seer jo ogsaa ud som en temmelig løs Tale. Skriftet blev ikke til i Holbergs Alderdom; det er saa livsfriskt, som det i Følge sin Natur kan være. Det hører til hine Romaner, som den Gang vare Mode, men nu ikke længer hyldes. Det poetiske blev i det, som i dem alle, dæmpet af en højere Tendens, det er blot en Ramme, noget der er sat uden om, en Tot Uld, hvori Bremsen har svøbt sig ind; Poesien gjennemtrænger ikke selve Æmnet. Det er det upoetiske ved dem; men naar man giver disse Romaner Ret til at være hvad de vilde og skulde og kunde være, Ret til at være til, hvo kan da være blind for den Rigdom af Opfindelse, den Række af snurrige Fantasier, den skarpe Satire, som findes deri, den sindrige Maade, hvorpaa Forfatteren f. Ex. har forvandlet Anders Christensens Folk med een Fod til Indvaanere i Musiklandet, o. s. fr. Denne Art Digtning vil nu ikke lette-

reißen wagt muß auf Verketzerungen und Angriffe gefaßt sein. Pruß, Literarhistorisches Taschenbuch. Zweiter Jahrg. 1844. S. 375. Og omtrent det samme i Sammes L. Holberg, sein Leben und seine Schriften, 1857, S. 216. ff. S. 168: das eigentliche Hauptwerk seines Alters, der Niels Klim, wurzelt in diesem bewußten Gegensatz zur Swedenborgschen Mystik, sowie überhaupt zu aller Gefühlsschwärmerei, allem unklaren träumerischen Enthusiasmus.

[1]) Riegels, Smaa historiske Skr. 3, 495: Den forfinede de Danskes Dømmekraft, gav dem en Spænding i Sjælen, der gjorde dem opmærksomme paa alt hvad der i det borgerlige Liv omringede dem, saa at de bleve klarseende til at see mange Fejl i Statsbestyrelsen og offenlige Indretninger. G. L. Baden, Smaa Afhandlinger og Bemærkn. 1, 230 om det religiøse Indhold. Abrahamson, Anmæld. af Baggesens Overs. (Lærde Efterretn. 1790. Nr. 23.)

lig gjenoptages af nogen (i alt Fald kun som Æventyr for Børn), fordi den mangler Illusion, og den kan kun optages under den Forudsætning, at Forfatteren besidder en rig Fylde af Humor. Men om vi end ville tilstaa, at f. Ex. Swifts Gulliver er rigere i Opfindelse, og at det belærende i Niels Klim staar mere affondret og ikke smælter saa stærkt sammen med Satiren, at Bogen nærmest kun er et Vehikkel for en Satire, der paa ingen anden Maade kunde blive tiltrækkende for den Tids Læsere, og paa ingen anden Maade torde komme frem og kunde gjøre Virkning; saa maa dog vi og alle de, der forstaa Bogen, have Lov til at berømme den som et af de sjeldneste Skrifter i den Tids europæiske Literatur; som „et i Anlæg som i Udførelse sandt Vittighedsværk (efter Tidens Smag), der tillige paa en underholdende Maade stiller den Holbergske Tidsalders Kulturtilstande og Samfundsorden for Anskuelsen.“[1]

At Mindet om denne Bog har vedligeholdt sig lige indtil den seneste Tid, sees af de Skrifter, „hvortil Motivet paa en eller anden Maade er laant“ deraf; men som alle saadanne Efterligninger er det kun blege Skygger.[2]

---

[1]) Welhaven Om Ludvig Holberg, S. 18.

[2]) Hovedkilderne til Niels Klim ere, foruden Boyes Fragmenter: Udsigt over Holbergs Skribentbane og Blandede Bemærkninger i Athene, 9 B., Philipsen o. fl., især Werlauffs Noticer til Historien af Niels Klim i Boyes Holbergiana, 1 D., Sammes Hist. og bibliogr. Noticer i Dorphs Oversættelse, og Tillæggene dertil i Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6 D. Her findes ogsaa Efterretning om de senere Efterligninger. Den der anførte Todtenliste af Rabener er Strodtmann (das Neue Gelehrte Europa 3, 623) nær ved at tillægge Holberg: „Wir lassen es dahin gestellt seyn, ob Hr. v. Holberg Verfasser ist. Es siehet ihm inzwischen dieser Aufsatz sehr ähnlich.“ Welhaven S. 18 taler om en 1844 i Tyskland annonceret latinsk Stereotypudgave af Niels Klim til Skolebrug; om den har jeg ingen Oplysning kunnet finde; Prutz taler i Literarhist. Taschenb. om en Oversættelse.

Hvo der betragter de Grundtanker, der gaa igjennem Holbergs Liv og literære Virksomhed, der alle have samme Formaal, Udviklingen af det Folk, for hvilket han virkede, vil i hans Værker finde en Blanding, hvori tre Elementer vexelvis ere overvejende. De to have vi allerede betragtet. Fra Satire og komisk Digtning gik han over til Historien; fra denne udgik en tredie, den religiøse Granskning. Uden Tvivl har han fra sit Ophold i England og Frankrig allerede ført den hjem med sig, men den slumrede endnu i Sjælen; uden Tvivl blev dens Grundstof ham ret levende ved Udarbejdelsen af den alminbelige Kirkehistorie og den jødiske Historie; den herskende Pietisme maa have bestyrket ham i sine Undersøgelser; i Niels Klim staar den som en afgjørende Tendens; i sine Moralske Tanker behandler han den endelig som alvorlig Tænker, og der kan ikke være Tvivl om, at Spekulationen over Religionen og dens Sandhed har fulgt ham i hele den følgende Del af hans Liv. De andre Retninger traadte nu tilbage som Biting. Denne Side af hans Liv har hidtil i det højeste kun lejlighedsvis været betragtet, men vi vilde kun slet opfylde vor Pligt imod Manden, dersom vi satte det tilside, der for ham selv tilsidst var det vigtigste og højeste.

Hans Studier, saa bemærker han selv, havde efterhaanden fæstet sig til moralske Meditationer og Theologi; i Henseende til sin Alder og Svaghed ansaae han sig for en rejsefærdig Mand, der maa forfatte sit Systema, førend han tager Afsked, og begiver sig paa Rejsen. De latinske Epigrammer, der havde kostet ham saa meget Arbejde, men trykte udenlands vare mindre heldig udgivne, indeholdt moralske Materier, som han nu tog sig for, i et helt moralsk System, dog som en Blanding af Skjemt og Alvor, nøjere at udføre. Var hans Morale end noget sælsom (afvigende

fra det almindelige), saa kunde hans Tanker, selv de, der vare ilde grundede, dog give andre Anledning til nøjere at undersøge almindelige (herskende) Meninger, og til at efterforske hvor vidt de ere grundede paa den sunde Fornuft. Med dette Forord indleder han sine Moralske Tanker,[1] der, da han i sine Betænkninger gemenlig gaar ud af alfare Vej, foraarsagede, som han selv siger,[2] fast ligesaa mange Bevægelser som den Underjordiske Rejse. Intet af hans Skrifter havde større Afgang. Det udkom strax paa Tydsk i to Oversættelser, den ene efter den anden (paa Tydsk 1745, paa Hollandsk 1747), og siden (1749) paa Fransk.

Hvad der fremkaldte denne Bevægelse var hans Paradoxer i den naturlige Theologi og Moralfilosofien, men især hans Troslære.[3] Den Selvprøvelse, han der krævede, den Tolerance i Religionssager, han der forkyndte, maatte kalde alle Kulsviertroende op af deres søde Ro. „Han veed, at han skal blive salig ved sin egen, ikke ved sin Sognepræstes Tro; han veed, at Religionen ikke som en Fideikommis eller et Arvegods forplantes fra Fader paa Søn, men at den maa grunde sig paa Undersøgelse. Naar nogen kan overtale ham til at tro, at Brød, som han seer og smager for Brød, er Kjød, og at Lys er mørkt, at Skygge er Legeme, saa kan han ogsaa formaa ham til at sige, at en Cirkel er en Triangel, en (ret) Linie en Cirkel, ja til at forkaste Historier, uimodsigelige Vidnesbyrd og Demonstrationer, hvorpaa Religioner grundes. Den Begjerlighed man haver i at forsvare Fædrenetro, hvilket er en Sindets Feber, foraarsager i lige Maade, at det, som er hvidt, synes sort, og det, som

[1]) Moralske Tanker. Kbh. 1744. To Dele. Eneste Udgave. See Fortalen og Forberedelsen.
[2]) Epist. 3. ad. vir. perill.
[3]) Betragtningerne over libr. 2. epigr. 85. 90. 94. Scheibe, S. CLX.

er ret, synes kroget. Han kan ikke bifalde dem, der uden Forskjel fordømme alle Hedninge, alene fordi de ere fødte udenfor Kirken; og hvad Helvedes Evighed angaar, da lader han sig nøje med at sige, at Gud intet gjør, som strider imod hans Retfærdighed og Godhed, og en Dommer kan uden Formindskelse af sin Retfærdighed og Sanddruelighed indskrænke og moderere sine Trusler.[1] Han tror paa en Gud, som er god og det menneskelige Kjøns Ven, overladende til andre at dyrke en haard og umild Dommer. I den Henseende tvister han ogsaa idelig med dem, der fordømme al uskyldig Fornøjelse, der anbefale Bedrøvelse, og ansee slavisk Frygt for en kristelig Dyd. En Times alvorlige Overvejelse af Levnets Forbedring er vigtigere end et helt Aars reglerede Lovsange. Han underskriver villig alle Konfessionens fundamentale Troens Artikle, skjøndt han heller indskrænker end forøger deres Tal; thi han holder for, at der er visse Ting, der bestaa alene i Theori og Spekulationer, hvilke uden Fare kan bejaes og benægtes; og disse Grublerier bør heller tjene til at øve Metafysikere end Theologer. Religionen er den sande Guds Kundskab." Denne let fattelige, for alle og enhver forstaaelige, Lære, der træder op imod den herskende Theologi, havde to for den Tid farlige Sider: den kaldte menig Mand til Eftertanke, og den nægtede de theologiske Grubleriers Gyldighed. Derfor gjorde den en saa overordenlig Virkning, som ingen nu ænser, fordi Tingen er bleven triviel, men den Gang var den et Livsspørgsmaal. De Lærde traadte op derimod, snart med Hensyn til enkelte Lærdomme (en Magister Thenn i Halle disputerede sub præsidio Stiebritzii imod en Sætning

---

[1]) jf. Epist. 52. (og Herman Ruges Fornuftige Tanker over adskillige Curieuse Materier. S. 128.)

om Guds Forudvidenhed[1]), snart med Hensyn til de i Niels Klim og nu atter under Uskyldighedens Maske fremtrædende fri og deistiske Grundsætninger. Holberg tav. Her hjemme ivrede uden Tvivl Theologerne imod Forførelsen, og advarede dem, der lode sig lokke af Holbergs Morskab til at oversee den farlige Gift; men paa Prent traadte de ikke op imod ham, og man finder kun senere hist og her Spor af deres Uvillie.[2] Ved hans Død begyndte i Sverrig en Fejde om hans Rettroenhed, og han ansaaes uden Tvivl der som i Tydskland af hele det orthodoxe Parti for Deist, det vil sige, en Ukristen.[3]

I nøje Forbindelse med de religiøse Anskuelser staa andre, hvori man allerede seer den følgende Tids Ideer i deres første, endnu uforbærvede Spire. Om Underviisningen i Religionen hedder det f. Ex. at man begynder ved Theologien med at indprænte smaa Børn Religionens Mysterier og Hemmeligheder, førend med at gjøre dem til fornuftige Kreature; men man skal gjøre dem til Mennesker, førend til Kristne. Man maa lære at tvivle, førend man lærer at tro. Man skal danne og tætte Karrene, førend man gyder Vin i dem. Med Luthers Katekismus skal man først begynde i tredie Lektie, Børn skulle to Gange konfirmeres, først som fornuftige Mennesker, siden som Kristne, o. s. v.[4] Ja, man

[1]) Højbergs Holbergiana, Fortalen, Bladet f 5.

[2]) See det af Werlauff anførte af Pontoppidans utrykte Tale De Bergensibus in republica literaria claris, 1752, i Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 330.

[3]) See Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 428. De der anførte Skrifter af Giorwell og Pseudonymen Florentinus har jeg ikke kunnet overkomme. See ogsaa Werlauff i Dorphs Overs. af Niels Klim, første Udg. S. 255 om Recensionen af denne i Suppl. ad Nova acta Eruditorum: „in Theologia præbet speciem latitudinarii ac deistæ."

[4]) Moralske Tanker, S. 47.

seer Oplysningstiden i sin første Uskyldighedsstand for sig, f. Ex. i hans Yttringer om philosophia carbonaria, der ikke saa meget søgte efter at udlede Sandhed, som at forsvare hvad Stifteren havde lært, hvilken blev afløst af philosophia eclectica, der tog sig for, ikke at sværge paa nogens Ord mere, men af alle Sekter at udtrække det bedste. Hvis nogen vilde gjøre Forslag til en lignende theologia eclectica, vilde han ikke føre Krig med ham derfor.[1] G. L. Baden begriber ikke, hvorledes Holberg efter deslige Yttringer gik fri for Forfølgelser, og slap med, som han selv klager over, at de kaldte hans Moralske Tanker hedensk Filosofi, samt egne og urimelige Meninger.

Ligeledes vil enhver, der gjør sig nøjere bekjendt med dette Skrift, med Forundring see Oplysningstiden, der foretrækker Anvendelse i Livet for Spekulation, ligge her som i sit Svøb; naar han f. Ex. sætter Bønder og habile Agerdyrkere iblandt philosophiæ naturalis professores, naar han vil have Agerdyrknings Kundskab gjort til et akademisk Studium. Iøvrigt findes der, ligesom siden i Epistlerne, snart alvorlig, snart skjemtsom Behandling af allehaande andre, tildels Yndlingsmaterier, til hvilke han idelig vender tilbage, og Bemærkninger om hans Liv og Virksomhed, om Literaturen og Sæderne, saa at en ny Udgave er ligesaa fornøden som af Epistlerne.[2]

---

1) Moralske Tanker, S. 56.

2) F. Ex. om Gjerrighed S. 25; om Rangsyge og Ambition, S. 40. 310; om Disputatser og akademiske Øvelser, S. 204. 220. 479; om Skrifter og Poeter, S. 205. 256. 421; om Historie, Oldstudiet og Censuren, S. 521, Beskrivelse over en Hofmand, S. 564, o. s. v.

13. Holbergs ugifte Stand, Midler, Jordegods (1740—45), Ophøjelse til Friherre og Gave til Sorø Akademi (1747—48).

Holberg havde efterhaanden ved sine Skrifter, som han for det meste selv forlagde, erhvervet sig en anseelig Formue, og forøget den ved sin simple sparsommelige Levemaade. Dog siger han selv, „at han ved sine Skrifter ikke vandt nær saa meget, som Folk forestillede sig; de bildte sig ind, at der ved hvert Skrift regnede Penge ned i Hobetal, ja mente endog, at han kun strev for at samle Midler. Men Indtægten svarede ikke til Arbejdet; en Prokurator kunde ved en eneste Sag og en Doktor ved en eneste Feber vinde mere end han ved et helt Aars Skriveri. Den bedende Kjæde og Müllers Postil gav bedre Renter, end alle hans Skrifter.“ Han levede ugift. Hans Venner opmuntrede ham til at tage sig en Kone og der var bleven gjort ham meget fordelagtige Tilbud;[1] men for det meste afviste han dem med Spøg, og undskyldte sig med sin Ukyndighed i Physica experimentalis. „Da han kunde forsyne en Kone, kunde han ikke forsørge hende; siden da han kunde forsørge hende, kunde han ikke forsyne hende. Vilde han paa sine ældre Dage see sig om en Kone, saa blev det ikke ham, der tog hende, men hende der tog ham.“[2] Den vigtigste Aarsag var dog hans vanskelige og i Smaating nøjeregnende Sind, som hans enlige Liv havde ført med sig. Der maatte være Stilhed omkring ham. „Der maatte ingen Fjerkræ være i Huset, og ingen Hunde. Naar en Hund gjøede, naar en Dør blev slaaet til, saa var det nok til at bringe ham ud af sin Skik. Hvis hans Kone blot snorkede i Søvne, saa

[1]) „ungeachtet ihm, wie ich gewiß versichern kann, einige sehr vortheilhafte Vorschläge geschehen waren.“ Scheibe.

[2]) Moralske Tanker, S. 241. jf. Rahbek, Tritogenia 5, 40. Anm.

vilde det være nok for ham til at stille sig ved hende. Han levede derfor ugift. Han plantede Træer, for dog at have bidraget noget til Jordens Tilvæxt, skjøndt andre skulde nyde Frugten; han skrev Bøger, da han ikke kunde efterlade sig Børn. Ikke alle kan alt."[1]

Han satte sine Penge i Jordegods. 1740 kjøbte han Herregaarden Brorup, 1745 Tersløsegaard og Ødemark.[2] Men det gav ham idelig Brydderi, snart med Bøndernes Klager, snart med Naboernes Chikaner. „Han vilde gjerne i Mindelighed have enhver Tvist bilagt, men dermed kommer man ingen synderlig Vej paa Landet; andet Levnet, andre Sæder. I Byen levede han som en Filosof, ligefrem og troskyldig, paa Landet maatte han værge sig, og lod sin Filosofi og Moral blive liggende i Sisekoden udenfor Vesterport. I Begyndelsen prøvede han ved Artighed og Venlighed at vinde Gemytterne, men lærte snart, at Landmanden snarere opirres ved denne Behandling, saa at han nu heller tog sin Tilflugt til Justinian end til Seneca." Kjøbet af Brorup førte ham en Proces paa Halsen. Sekretær Benzen, af hvem han kjøbte Gaarden, havde solgt og skjødet en Del af det bedste Bøndergods til en fingeret Person, som Holberg saa maatte stævne til Landsting, endskjønt han vidste, at han ikke var til; og det udspandt sig til en Proces, først med Benzen, siden med hans Enke. Med hans Ridefogder gik det ham ikke bedre. Hans Afsky for alle Processer bragte ham til heller at afskedige dem, end at have Udstaaende med dem, men hans Eftergivenhed gjorde ogsaa her det onde værre, saa at han ikke, uden at udsætte sig for

[1]) Epist. 3. ad. vir. perill. Epist. 25. 176. (Anekdoten om Damen.)
[2]) See Kjøbekontrakter og Skjøder i Lorenzens Udtrag og Afskrifter af Dokumenter betræffende det Holbergske Jordegods, i For Literatur og Kritik, 4, 174. 180.

Eftertale, kunde undgaa Proces. I en saadan tog han paa sin Side ingen Kommissarer, men underkastede sig de samme Dommere, som hans Vederpart havde udsøgt sig; de vare begge Ridefogder, og deres Kjendelse blev, som Folk havde spaaet; den kunde citeres til Exempel.[1]

Landlivet var ham dog baade gavnligt og fornøjeligt. Bønderne raisonnere kun om solide Ting, hvorom de vide fuldkommen Besked. Han profiterede af deres Omgjængelse i Sproget, og lærte af dem gode danske Ord, som i Kjøbstæderne ere forglemte. Deres naturlige og uaffekterede Tale var anderledes behagelig end Snakken i Kjøbstæderne og den unaturlige Stil ved Universitetet.[2]

Han forøgede efterhaanden sine Jordegodser, saa de tilsidst udgjorde et Baronis Værd. De Midler, han saaledes havde erhværvet ved Flid, bleve bevarede ved Tarvelighed, og hvad han havde lovlig erhværvet vilde han hæderlig anvende. En Del af det brugte han til at forbedre sit Gods, der, da han fik det, var i en elendig Tilstand, men efterhaanden kom i Orden, og naar han sammenlignede dets senere Forfatning med den forrige, glædede han sig over, ogsaa her i nogen Maade at have opfyldt en god Borgers Pligt. Resten vilde han hellige til offenlig Brug, saa at Efterkommerne kunde sige, at han ikke saa meget var Ejer af sine Midler, som Forvalter derover. Den kan da heller ikke siges at dø uden Børn, der indsætter Staten til Arving.[3]

Det var en gammel Tanke hos ham at anvende sin Formue til Publici Nytte; og han raadførte sig med sine Venner om Maaden. Hans første Bestemmelse i Aaret

---

1) Epist. 3. ad. vir. perill. Epist. 447. jf. G. L. Baden, Holbergs udødelige Fortjenester, i Athene I, 17 (om Holbergs Vrede over Retsplejen.)

2) Epist. 29. — 3) Epist. 3. ad. vir. perill. Epist. 447.

1735[1] sigtede til et lærd Societets Stiftelse, især for det danske Sprog. Dette Forsæt blev han ved i nogle Aar, indtil han mærkede, at der flere abskillige saadanne Stiftelser, og at danske Skrifter begyndte at regne ned i saadan Mængde, at der for de danske Skribenter snarere behøvedes Kapsun end Sporer. Han kasserede da sin første Disposition, og gav sig til at formere en staaende Kapital, hvis Renter skulde anvendes til fattige Jomfruers Udstyr. Da Testamentet, ti Aar efter det første, var udfærdiget og af nogle gode Venner underskrevet, gav han det underhaanden for en og anden tilkjende. Men da alt hvad nyt og usædvanligt er, gjerne belees, saa fandt de fleste ingen Smag deri; ja, der fandtes dem, der ansaae en saadan Stiftelse som en Auktion, hvorved fattige Jomfruer skulde bydes tilfals. Denne Koldsindighed bragte ham til at vakle i sit Forsæt; og han opgav det for denne Gang, men udførte det dog siden.[2] Just som han svævede i denne Tvivlraadighed, blev han 1746 opmuntret til at gjøre en Donation af sine Midler til det ridderlige Akademi i Sorø, hvis Stiftelse da var i Gjerde. Og da mente nogle af hans Venner, som vidste hvor meget han havde ønsket at see et saadant Akademis Stiftelse, at han intet bedre kunde gjøre, end ved sine Midlers Donation at understøtte og bestyrke et saadant Værk. Han ansaae en saadan Stiftelse som en af de allernyttigste, der i dette Land kunde gjøres, da intet Studium er her mere forsømt end Statsvidenskab, og Rejsesygen kunde

[1]) Epist. 177.

[2]) Han bestemte nemlig en Kapital af 16000 Daler til efter hans Død at gjøres frugtbringende, saa at en fornemme og skikkelig Jomfru hvert andet Aar kunde erholde et Udstyr paa 1600 Rdr. Kodicillen af 28 Dec. 1753 med kongelig Konfirmation af 1 Martii 1754, i Høibergs Holbergiana S. 455.

derved kureres, naar ingen Udenlandsrejse blev tilladt nogen, forend han i nogle Aar havde studeret her hjemme paa et saadant Akademi. Det er den Basis, hvorpaa Stiftelsen skulde grunde sig. Han bifaldt derfor strax uden nogen Betænkning Forslaget, thi det var, som man siger, calcaria sponte curenti addere, helst saasom hans Jordegods udi Faveur af det ny Akademi blev privilegeret og oprettet til et Friherskab.[1] Frederik den Femte udstædte den 6 Marts 1747 det Patent, hvorved Holbergs adelige Sædegaarde, Brorup og Tersløsegaard med tilhørende Bøndergods, Tiender og andre Ejendomme erigeres til et Friherskab Holberg, dog saaledes, at dette Friherskab efter hans Død uskiftet og udelt, upantsat og uafhændet til evindelig Ejendom henfalder til Sorø ridderlige Akademi. I Patentet findes tillige Holbergs friherlige Vaaben.[2] Desuden testamenterede han den 20 Januar 1748 en Kapital paa 12000 Rdr., hvis Renter skulde anvendes til tre fattige Akademisters Underholdning. Senere testamenterede han ogsaa sit Bibliothek til Akademiet, samt 1000 Rdr. til dets aarlige Formerelse. Det skulde bestandig føre Navn af Bibliotheca Holbergiana.[3] Sorø Akademi blev paa ny funderet af Frederik den Femte den 7 Juli 1747. Indvielsen fandt Sted i samme Maaned. Det gik ikke af uden Ydmygelse; han, som havde givet sine Godser til Akademiet, fandtes ikke værdig til ved Indvielsen at spise ved det kongelige Taffel. Han ønskede, hedder det, at Kongen og Hoffet vilde beære Indvielsesfesten med deres Nærværelse. Hans Ønske blev opfyldt. Alt blev paa hans

1) Epist. 177. 334. 447.

2) Vaabenet, malet af Fosie (hvori der ikke findes et hult, men et kløftet Bjerg) ejer Kand. i Medicinen J. H. Begtrup. Bagpaa staar skrevet med Holbergs egen Haand: Dette vaaben beder ieg allerunderdanigst mig at blive forundt. L. Holberg.

3) Høybergs Holbergiana S. 469. Scheibe. D. Atlas, 3, 66.

Befæstning, og den ærle L
et Sideværelse og spise ale
skyldt i sin Grav udsat fo
Foragt paa sin egen borge
fra Akademiet. I hans Te
at det Privilegium at blive
ogsaa til Middelstanden, a
foragte sin egen Stand; m
merede Gavebrev. Akadem
Adelen.[2] Meningerne om A
meget forskjellige. Nogle
andre, at det var for nær
den paafulgte Succes bragt
til Taushed, og man døm
Donation. Men saa var d
der var ingen Merite deri,
byrdes førend efter hans D
exeqvere Legatet i levende

---

1) Saaledes ...

sin Død afstraadte Baroniet til Akademiet. Og efter den Tid informerede sig ingen saa nøje efter hans Helbred som før, og ingen, siger han, spørger om, hvor snart jeg agter at dø, saasom man strax haver udi Hænderne det meste, som man tilforn ikkun havde i Vente.[1]

For denne sin Ophøjelse i Friherrestanden var Holberg strax udsat for megen Kritik, og endnu den Dag i Dag ere der mange, der for Alvor dadle Forfatteren til Honnette Ambition for dette Skridt, som de betragte som en Daarskab. Misundelse over hans Standsforandring mener han ikke kan have fremkaldt Kritikken. Han var fast den ældste Embedsmand, der var i Tjeneste, og dette var det eneste og første Trappetrin, han efter henved 40 Aars Tjeneste havde gjort, medens de fleste af hans Medborgere havde udi den Tid faaet saa mange ny Skikkelser, at de fleste vare blevne ukjendelige. Den Koldsindighed, der vistes ham, kan han derfor ikke henføre til Jalousi, men heller til andre ham ubekjendte Aarsager.[2] Han vil netop hermed sige, at han for en stor Del tilskrev netop Misundelse og Jalousi den strenge Kritik over hans Ophøjelse. Men hvor liden Grund var der til netop paa den Tid at opholde sig derover, da mange, der ikke havde hundrede Delen af Holbergs Fortjeneste, søgte Adelskab, som han ikke søgte, men modtog. Imidlertid har han maattet erkjende, at han virkelig havde begaaet en Fadaise, og at det gik ham nær, vise jo allerede hans mange Undskyldninger; og det vilde uden Tvivl komme endnu mere tilsyne, hvis vi havde flere omtrent samtidige Efterretninger.

[1]) Epist. 447. jf. Kjøbenhavns Skilderie 1822, Nr. 88: Til hvilke videnskabelige Stiftelser vilde Holberg, hvis han nu havde levet, sandsynligen have bestemt sine Midler? — Til Jylland.

[2]) Epist. 447.

Der findes en saadan, der sætter os ind i hans Kollegers Fordring til ham, at han skulde se Livet netop fra samme Side, som de; og den interesserer os just fordi den viser, fra hvilken Side de saae det. Holbergs Stipendium, hvoraf Standspersoners Døttre skulde udstyres, tillægges Prof. Møllmann. „Thi da Prof. Holberg havde været forfængelig nok til at lade sig besnakke af en tydsk Greve (det var, efter Rahbek, Grev Moltke) og at tilforhandle sig en Friherretitel for sine skjønne Godser, og Etatsraad Thestrup derefter i Konsistoriimødet titulerede ham efter hans ny Værdighed med Illustrissimo, saa trak Møllmann en Smil, og Holberg mærkede det. Han besøgte siden Møllmann, og forlangte at vide hvad han smilede af i Konsistoriet. Møllmann tjente ham og deri, og efter at have anbragt sine Grunde mod Donationen til Sorø Akademi, forestillede han ham: Dersom han ingen Følelse havde af det Slags, som Blodsforvandtskab plejer at virke hos andre Mennesker, og hverken elskede sine trængende Slægtninge eller troede sig at være dem noget forbunden, fordi de ej havde kunnet gjort ham noget godt; dersom han ingen Kjærlighed havde for Universitetet, hvoraf han dog baade selv havde nydt Hjælp i sine fattige Studenterdage, og hvor han nu siden havde samlet disse store Rigdomme; kunde han ganske og aldeles forglemme sit første Fædreneland Norge, og det altsammen, for at øse Draaber Vand i det store Hav, for at give dem, der vilde tro, det var ham som en Person uden Byrd Ære nok at tage mod hans Gaver, og maaskee vilde belee hans Daarlighed oven i Kjøbet; det Almindelige, det stod han dog endnu i Gjæld til, og fordi han havde forsømt saa mange Aar, han havde haft Lejlighed dertil, at gjøre en fattig Pige lykkelig og formere for sin Person Landets Folkemængde: derfor havde Landet og derfor havde det smukke Kjøn den billigste Fordring paa ham. Ja, lykkelig var han, at Forseelsen var begangen i Danmarks Land; som Jurist vidste han jo, at han efter de rommerske Love var en Tremarksmand. (Hos Rommerne skulde Pebersvende staa under Politiets Opsigt, og maatte erlægge Straffeboder til Skatkammeret, en Sum, der medførte en Slags Haanhed, fordi den var liden.) Dette Skjemt og Alvor virkede saa vel hos Baronen, at han ilede at afbetale sin Gjæld." (Philomusus om Stiftelser, S. 73. Werlauff, Blandede Bidrag, i Athene 2, 228.) Tvivlsomt kan det vel være, hvorvidt

det er faktisk, at Mollmann fremkaldte hint Legat, thi det fortalte skal jo være foregaaet strax efter at Holberg var bleven baroniseret, og hint Legat havde han jo allerede før selv tænkt paa, og han oprettede det først flere Aar efter; men i mange Henseender oplysende er Filisteren Møllmanns Anskuelser lige overfor Holberg, der virkelig havde et stort og udødeligt Maal for Øje, hverken at gjøre en fattig Pige lykkelig eller at forsørge sine Slægtninge, men at danne en Modvægt mod Universitetet, at fremme en Indretning, der skulde bringe den ny Udvikling til højere Fuldkommenhed. Det har siden den Tid været Sorøs bestandige Bestemmelse, bestandig forfejlet.

Hvor meget han end paa sin Maade slaar Sagen hen i Skjemt: Han var jo af militær Stand, havde for 50 Aar siden staaet indrulleret i det Aggershusiske Regiment, saa han efter Tour maaskee nu kunde have været General; hans Afkomst dertil var saa god som nogen andens, og hans Promotion var mindre paradox, end adskillige literate tyske Personers (som Wolff), efterdi deres Baronier ligge i Maanen; saa seer han dog levende nok Daarskaben deri. „En, som forundrede sig over, at han paa sin høje Alder havde ladet sig baronisere, svarede han, at det var skeet alene for at vise, at den Karakter, som han forhen i sine Skrifter havde givet denne Nation, er ganske rigtig, nemlig at man her ikke bekommer Lyst til at dandse, førend man faar Ligtorne, og at man ikke faar Smag paa Verden, førend man bliver 60 Aar gammel; formanende ham derhos, at han selv vilde tage sig vare, naar han kom til samme fatale Alder.“ Ogsaa indseer han det ligegyldige deri: „Enhver kan slutte, at eftersom han haver holdt Stand indtil sin høje Alder, det nu kan være lige meget, enten han gaar paa andres højre eller venstre Haand, helst som han ikke mer kommer udi store Selskaber, hvor man fører sig sin Rang til Nytte.“ Han lod sig overraske eller overrumple, hverken af Hovmod eller Forfængelighed, men af Tanken om, at rejse sig selv

endnu et varigt Minde, der fra Slægt til Slægt skulde vidne om hans Omhu for Modersmaalet og hjemlige Studier, og holde Ungdommen fra de fordærvelige Udenlandsrejser: „Oprettelsen af hans Jordegods til Friherskab skete alene til Publici Nytte, og for at have et Monument efter sin Død, saa at det her maa hedde, som en gammel Philosophus sagde: Sero arbores, quæ aliis prosint, det er: jeg planter Træer, som andre skulle nyde Frugt af." „Man kunde gjøre Forsøg med tvende Brødre af lige Kvaliteter, saaledes at man lod den ene rejse, den anden blive hjemme. Den første vilde befindes at tale nettere Fransk og Italiensk, den sidste at forstaa bedre Landets Sprog; hin vilde brillere udi Selskaber ved at tale om sine Rejser og om fremmede Nationers Egenskab, denne, som imidlertid havde erkyndiget sig om danske Love og Forordninger, item om Fædrenelandets Beskaffenhed, vilde skinne udi en Ret eller et højt Kollegio, naar Broderen maatte begynde ved indenlandske Studier at gjøre sig bekvem dertil. De Skikke og Manerer ere de allersømmeligste og allersirligste, som overensstemme med Fædrenelandets Skikke og Levemaade." [1]

Med den satirisk-lyriske Digtning var det nu forbi. Den ender med Udgivelsen af Mindre Poetiske Skrifter, en Samling af de forrige, Peder Paars undtagen, og med Tillæg af et nyt Digt: Det Daphniske Blodbad. [2]

---

[1]) Epist. 176. 177. 447.

[2]) Mindre Poetiske Skrifter. Kbh. 1746. Med Fortale af Forlæggeren Berling. Samt Qvindeligt Tanke-Spill af en Hyrdinde i Norden. Af det Svenske i det Danske Sprog oversat. Kbh. 1746. Af en højadelig Svensk Dame „der havde korresponderet med Holberg udi visse philosophiske Materier" (Fru Nordenflycht † 1763, Giorwells Brefväxling 1, 37.) Hendes Digtsamling kommer ham dog ikke videre ved.

14. Holbergs sidste literære Virksomhed. Den danske Skueplads, anden Afdeling (1747—1754.) (Andre Forfatteres dramatiske Arbejder.) Epistler (1748—54.) (Holbergs Professorgaard). Moralske Fabler (1751.) Holbergs sidste Leveaar og Død (1754.)

Da Holberg blev Friherre, var han en Mand paa 63 Aar. Fra denne Tid til hans Død er hans literære Liv mere gjentagende, end selvskabende; og han bemærkede selv med en vis Ulyst, at hans Virksomhed ikke gjorde samme Virkning, som før. „Fra den Tid, han var bleven baroniseret og ophøjet i Herrestanden, kan der regnes en ny Epoke i hans Liv og Levnet, skjøndt intet i hans forrige og sædvanlige Levemaade er forandret. Han finder det dog mærkeligt, at hans Gjerninger og Skrifter have siden den Tid i Almindelighed ikke behaget saa meget som før. Om saadant rejser sig deraf, at der forlanges mere Kapacitet og Skrivekunst af en Baron end af en Professor, eller om det er en Virkning af Avind, skal han ikke for vist kunne sige. Det er alene vist, at hans Gjerninger og Skrifter mere ere blevne examinerede end tilforn. Hvad som var hvidt, er blevet sort, hvad som var ret, er blevet knortet. Hans Bøger tabte strax meget af sin sædvanlige Debit, og hans Skuespil, som tilforn vare forestillede med stor Succes, begyndte hos nogle at blive mer og mer affmagende." Den rimeligste Forklaring af denne Forandring er vel den, at Holberg, som enhver Mand der lever længe, havde udtømt sig, og Tiden vilde have noget nyt, hvilket den ogsaa med Begjerlighed greb endnu før hans Død. (Klopstock træder allerede op 1750.) Holberg havde selv givet sin Samtid et saa overordenligt Stød fremad, at den ny Generation, der stod paa hans og Forslægtens Skuldre, lod ham blive liggende paa sine Laurbær, og løb selv videre. Der gives ingen utaknemmeligere Skabninger end Lærlinge; naar de

have suget ud af deres Lærer al den Saft og Kraft der er i ham, ligesom en Edderkop af Fluen, saa kaste de ham bort eller lade ham hænge som en tom Bælg; ligesaa glemmer et Folk sine store Mænd just allermest, naar det har modtaget deres største Velgjerninger. Vi ere ikke saa ubillige, og dvæle derfor ligesom med en vis Ærbødighed ved Holbergs sidste Virksomhed; det glæder os endog at see, at hans sidste Gjerninger ere Gjentagelser af hans tidlige Daad, og at han var virkelig stor, forbi hans Livs Maal var eet, selv efter at alle hans Omgivelser vare anderledes.

Den danske Skueplads blev efter tyve Aars Forløb aabnet paa ny. Ved Christian den Sjettes Død gav Folket et dybt Suk som efter et Mareridt. Offenlige Forlystelser begyndte atter, og der taltes til Hove om franske Skuespil. Holberg havde ingen Tilbøjelighed til Forlystelser; hverken Musik eller Skuespil var hans Hovedpassion; „de, der indbildte sig det, siger han, forbi han var en Beforbrer deraf, kjendte ham aldeles ikke. Hvis Skuespillene bleve agerede af udenlandske Acteurs paa fremmed Sprog, vilde han ikke indfinde sig.“[1] Endnu mindre havde han Lyst til at give sig af med Bestyrelsen af et Theater, thi han vidste nok, „at det er vanskeligere at holde en Trup af Acteurs i Ave, end en Krigshær.“ Men her gjaldt det om Fædrelandet, det var ham en Fornøjelse at see sine Landsmænds Fremgang; han hjalp derfor med Raad og Daad til at bringe danske Skuespil paa ny i Gang; og naar Fornødenheden krævede det, lod han sig overtale til at føre et Slags Overopsyn.[2] Carl August Thielo, en Tydsker, der havde studeret og var bleven Organist ved Kastelskirken, fik (i December 1746)

---

1) Epist. 180.
2) Overskou, D. Skueplads 2, 129.

Privilegium paa at opføre danske Skuespil efter den af Holberg lagte Plan. Han forenede sig med nogle Studenter, der i Theatrets Historie tildels ere blevne glimrende Navne (som Rose, Londemann o. fl.); og disse saakaldte danske Aktører aabnede (den 14 April 1747) Theatret i Bergs Hus i Læderstræde med Den politiske Kandestøber. Thielo viste just ikke Holberg megen Opmærksomhed, thi han begyndte ogsaa at udgive en dansk Skueplads af de Stykker der skulde opføres, tildels endog forfattede af ham selv (f. Ex. Spøgelset med Klokken); med Skuespillerne kunde han heller ikke komme ud af det, de gjorde formelig Oprør imod ham; han maatte give dem Del i Privilegiet. Holberg kjøbte en Grund paa Nørregade, og lovede at give dem den, hvis de kunde skaffe Penge til at opføre et Theater; ved Frederik den Femtes Besøg hos Gehejmeraad Claus Reventlow paa Holtegaard fik han den unge Grev Otto Mandrup Rantzau til at lade dem opføre Maskeraden og Diderik Menschenskræk for Kongen [1]). Denne var saa tilfreds med dem, at han til Byggeplads gav dem en Grund, hvor det saakaldte gamle Tjærehus stod, for Enden af Kongens Gjethus ved Holmens Kanal, og her opførte de det ny Komediehus, der blev færdigt i December 1748; Bestyrelsen blev først, efter Holbergs Forslag, overdraget visse ansete Mænd udenfor Selskabet, men kom siden under Magistraten (1750—1770). Det danske Skuespillerselskab blev saaledes efterhaanden saa stærkt, at det ikke behøvede at frygte noget af sin Medbejler Julius Heinrich von Qvoten, der lejede Arnolds Privilegium, og spillede paa Tydsk og paa Dansk, tildels Holbergs Stykker, paa et Theater i Store

[1]) Prologen, som findes i Hjelmstjernes Saml. (1967. 8.), er trykt hos Overskou.

Kongensgade[1]. For det danske Selskab udarbeidede Holberg sex ny Komedier: Plutus, Sganarels Reise, Abracadabra, Philosophus udi egen Indbildning, Publikum eller det gemene Bedste (Republikken) og Den forvandlede Brudgom[2]; og gav dem, saavel som hvad han kunde faae andre til at udarbejde, til Skuepladsen uden Betaling[3]. I den Henseende var han altsaa heller ikke endnu bleven gjerrig. „Til Plutus var Argumentet taget af Aristophanes, men den har dog ingen Ligning dermed, og maa passere for en Original. Til Sganarels Reise tog han Argumentet af Niels Klim. Abracadabra kan passere for Original, skjøndt Materien er tagen af Plauti Mostellaria. I det hele Stykke tales der ikke om Kjærlighed, ja, det som mere er, ingen Actrice har deri nogen Rolle. Den forvandlede Brudgom var han ombeden at gjøre saaledes, at deri skulde ingen Acteurs være. Philosophus udi egen Indbildning forestiller en Karakter, som ingen tilforn i Skuespil har udført. I Publikum eller det gemene Bedste skjemter han med Projektmagere, hvem det gaar ligesom Kvaksalvere, hvis Medicin er værre end Syg-

---

[1]) Swarz, Lommebog for 1785. S. 229. Udførlig hos Overskou, Den danske Skueplads, 2, 27. Til denne Tid (1748—49) hører Fortællingen om Matthias Birch, der havde ladet sig bruge ved v. Dvotens tyske Komedie, og søgte om at admitteres til examen theologicum (Ansøgningen meddelt af Nyerup i Hesperus, 5 B. S. 242. Tritogenia, 2 B. Oktober 1828, S. 37. jf. Werlauffs Antegnelser, første Udg. S. 209).

[2]) Disse Stykker udkom tilligemed den forhen udgivne Don Ranudo i Den danske Skueplads 6 Tome 1753 og 7 Tome 1754, den sidste efter hans Død. Samlingen ender med en Oversættelse af det heroiske Syngespil Artaxerxes af Metastasio, der ikke var af ham. (Boyes Holbergiana 2, 248, jf. Büschings Nachrichten 3, 618). Det tillægges ham dog endnu i Sorøske Saml. 2, 80. jfr. Overskou, D. Skueplads 2, 195.

[3]) Overskou, D. Skueplads, 2, 136.

dommen; dette Skuespil er mere for Ørene end for Øjnene" [1]. Paa eet Sted siger han om Plutus: „Denne Komedie er ellers den sidste af dem jeg har skrevet;" paa et andet derimod siger han, efter at have talt om Plutus, at han strax derpaa fuldfærdigede et andet lidet Stykke udi een Akt, kaldet Sganarels Rejse. [2]

Meget havde forandret sig i disse tyve Aar. Digteren selv havde bestyrket sig i sine fri Anskuelser. Allerede forhen havde han indseet det indskrænkede i den herskende Komedie; man maatte kjedes ved idelig at see en knarvurren Fader, en forelsket Søn, en skalkagtig Tjener, og lutter Komedier, som endtes med Giftermaal. Sin Grundsætning tro, ikke at rette sig efter Vedtægter, hvor almindelige de end ere, naar de ikke ere grundede, havde han raadet til Vers uden Rim, til Tragedier i løs Stil, og havde selv forfattet adskillige Komedier uden Elskov og Giftermaal. Nu vilde han ogsaa forsøge, hvorledes det kunde gaa an uden Kammerpigers og Tjeneres Intriguer o. desl. Derved mente han, at bane Vejen for andre Komedieskrivere til at forfærdige Komedier af samme Natur, og at afkaste det Aag, som Tidernes ugrundede Sædvane havde paalagt Skribenterne. Paa sine gamle Dage havde han desuden fornyet sine klassiske Studier; det var gaaet op for ham, at nogle af Plauti og de fleste af Aristophanis Skuespil ere uden Elskov; og, som det jo gjerne gaar Oldingen saa, at han efterhaanden forlader det virkelige Liv og giver sig hen til Fantasien, kom han nu ind paa Allegorien. Det var ligefrem at opgive

[1]) Epist. 447.

[2]) Epist. 417 (Epistlerne, 5 Tome, S. 20 og 29). Boye siger (i Fortalen til Holbergs Fabler, S. VI), at den forvandlede Brudgom er den alderstegne Digters sidste poetiske Værk. Det blev forandret 1752 (og kan saaledes være det sidste han gav sig af med), men blev aldrig spillet (Overskou, D. Skueplads, 2, 148).

selve den ægte Komedies Idee, men det mærkede han ikke, og fandt sig bestyrket i Vildfarelsen ved den Lykke disse ny Forsøg gjorde, især Plutus. „Det, siger han, bærer Prisen for alle mine Komedier". „Adskillige holdt det ogsaa for et af de anseeligste Stykker, som nogen Tid har været forestillet, men de frygtede, at det vilde have samme Skjæbne, som Molieres Misanthrope, som læses med Admiration, men sees med Koldsindighed; han var af modsat Mening, og hans Haab slog heller ikke fejl. Intet Stykke er med mere Succes blevet spillet. Man frygtede, at Pøbelen, som ikke finder Smag uden i Harlekinader, skulde vrage en Komedie af saadan Natur; men endskjønt Moralen deri er stærkere end i noget andet ham bekjendt Skuespil, behagede det dog Unge og Gamle, lystige og ærbare Folk, Høje og Lave, og det i Henseende til nogle lystige Scener, som ere indførte, hvilke havde samme Virkning som Forgyldning paa beske medicinske Piller." Altsaa bemærkede han ikke, at det var Optogene og Harlekinaderne, der gjorde Stykkets Lykke; Allegorien uden Fantasi var en mager Kost uden Næring. Komediens Liv, Skildringen af det virkelige Livs Karakterer og Sæder, døde bort under dens Kulde og Frost; ja paa en Tid, da Fantasien ingen Form fandt, hvori den kunde aabenbare sig, blev dens Skabninger endog, som i Republikken, aldeles modbydelige. Selv disse mislykkede Forsøg vise os imidlertid, hvorledes Holberg idelig søgte fra Vedtægt at hæve sig op til Sandhed. De ensidige Mangler ved den Molieresske Komedie vare ham indlysende; han ledte efter Komediens Ideal. Selv paa det romantiske Skuespil henvendte han sin Opmærksomhed; det regelløse deri frastødte ham, men han vil dog heller have det, end den nyfranske Komedies regelrette Stivhed og Kulde. Han taler et Sted om de ny Skuespil, som Livet en Drøm, hvori alt

fra Begyndelsen til Enden er saa nordenligt, at man maa tænke paa Ulysses von Ithacia, men han sætter dog mere Pris paa deslige Stykker, end paa Destouches og Konforters. Men hvorledes end Komedien skulde være, om dens Værd forandrede han ikke sin Mening, og saae skjævt til Præsterne, der selv efter at Skinhellighedens Periode var forbi, vedbleve at ivre derimod. „Vore ivrige Prædikanter, siger han blandt andet, blive stedse ved at tordne mod Komedier, og vore Komedianter blive stedse ved at agere, saa at det lader, at de ene ikke agte meget hvad de andre sige. Begge mene, at de undervise Mennesker, skjøndt de ikke ere enige i Methoden. Og menige Mand er endnu ikke enig om, hvilken Methode haver mest Virkning; skjøndt de fleste holde for, at man kraftigere informerer med Latter, end med vaade Øjne og knyttede Næver.“ [1]

Publikum og dets Smag havde ogsaa forandret sig. Hans Komedier bleve paa den ny Skueplads forestillede mestendels uforandrede; men kun mestendels, thi for at rette sig efter visse Folks Penhed, fandt man det fornødent at udelade alle fri og naturlige Talemaader, hvorved Komedierne tabte meget af deres Fynd; og det var dog de selvsamme Skuespil, som for tyve Aar siden havde været spillede saavel til Hove som udi Staden, og som vare oversatte og spillede paa fremmede Skuepladse med endnu friere Tillæg. [2] Det var den i Frankerig forandrede Smag, der ogsaa virkede paa Danmark; Moliere maatte vige for Des-

[1]) Epist. 493. 495. 392. jf. Sinceri Gjensvar paa Hypocriti Skrivelse mod Comediegang af F. H. (Frederik Horn). 1751. See ogsaa Boyes Fragmenter: Om Holbergs sidste poetiske Værker, i Athene, 9 Bd.

[2]) Fortalen til Epistlerne. jf. Suhms Samtale imellem Hans og Peer 1749 (Saml. Skr. 1 D.)

touches. „De nyere Komedier bestode næsten ikke i andet, end tørre Samtaler i nette Vers. De, der dirigerede den danske Skueplads, vare selv indtagne af den ny alamodiske Smag, saa at de anseeligste Stykker, som Den politiske Kandestøber og Jean de France[1] fast i tre Aar ikke bleve forestillede paa Skuepladsen, indtil Publikum, efterat denne Paroxysme var overstaaet, atter raabte paa de gamle Stykker. Den politiske Kandestøber blev sværtet og afmalet som et Markedsstykke, alene forbi Personerne deri ere af Borgerstand; en Komedie duede nu ikke, med mindre Personerne bestode af Marqvis'er og Chevaliers". Endnu en anden Hindring, der slet ikke var Holberg med, var den italienske Opera, der begyndte paa Slottet samme Dag som den danske Komedie i Tjærehuset (Dronningens Fødselsdag den 18 December 1747), og hvortil alle Rangspersoner fik Adgang indtil Justitsraader inklusive.[2] „Hele Staden var paa nogen Tid bleven musikalsk. Man gik paa italiensk Opera eller fransk Komedie uden at forstaa Sprogene. Engang bivaanede han italiensk Opera, da man forestillede Pharnaces (hvormed Operaen begyndte), og saae, at nogle Tilskuere græd, andre lo, andre snorkede og nyste efter musikalske Noder og Takt. Intet forekom ham mere modbydeligt og unaturligt. Men især forargede han sig over at see Pompejus forestillet af en sminket Demoiselle eller italiensk Donna. Nu havde det været bekvemt at forestille Kildereisen eller den syngende Jomfru. Byen var bleven abderitisk. Man saae Petitmaitres gaa med Operabøger i Haanden med lige saadan en Andagt, som de skulde til Kon-

[1]) Begge bleve opførte i Saisonen 1747—48; Jean de France opførtes af v. Qvoten paa Dansk. Den politiske Kandestøber opførtes atter 1750.

[2]) Overskou, D. Skueplads, 2, 47.

firmation; og fornuftige Folk frygtede for, at den høje og fine Smag, som vore Kavaliers og Dames havde faaet udi disse italienske Litanier, med Tiden kunde foraarsage, at de næppe vilde bekvemme sig til at synge de gemene danske Psalmer udi Kirken". [1]

Holberg havde forfattet tre og tredive [2] Skuespil, der saa godt som alle vare forestillede, om end ikke alle lige vel antagne, nogle endog ofte gjentagne. Det var lutter Komedier. De romantiske Skuespil fandt han allerede fra Begyndelsen af ikke passende her af Princip. „De vilde ikke have den Grace her, som i England eller andre Riger, hvor Folk hænger sig af Kjærlighed." Tragedier har han ingen Forsøg gjort paa, og han havde heller ingen Inklination dertil; thi „jeg væmmes, siger han, ved alt det som er affekteret og sat paa Stylter"; skjøndt „mange dømte af de højtravne Scener i Melampe og af hans Metamorphosis, at han havde Bekvemhed dertil". Det vanskelige ved denne Digtning, mente han, laa deri, at Tragedier efter vedtagen Skik maatte skrives paa rimede Vers, hvortil udfordres lang Tid og meget Arbejde, og i Følge deraf sættes Skuepladsen i stor Bekostning. Ikke desmindre er det af hans Yttringer indlysende, at han, der i alle Retninger søgte at bringe sine Landsmænd fremad, ogsaa følte nogen Lyst til at forsøge sig i denne; men „i sin høje Alder fandt han sig ubekvem dertil, saavel som til andet Arbejde af Hovedbrud, og ingen

[1]) Disse og mange flere Bemærkninger om Forholdet imellem det gamle og det nye Skuespil findes foruden i den 447 Epistel, i Epist. 66. 296. 299. 359. 360. 373. 374. 441. 493. 495. 511. 539. jf. Abrahamson, Holberg og Londemann.

[2]) M. C. Hansen, Ludvig Holberg. Christiania 1838, optæller 34, men han tager Artaxerxes med.

kunde fortænke ham i, at han efter saa mange Aars stedse-varende Arbejde søgte lidt Hvile". [1]

De øvrige danske Skuespil bestaa næsten alle i Oversættelser især fra Fransk, af D. Sekmann og C. A. Thielo. Suhm oversatte Les précieuses ridicules af Moliere og Le grondeur af Palaprat (Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6, 359—60). En Del anføres i Kiøbenhavns Post-Rytter; deriblandt f. Ex. „den for sin høye Materie, nette Stiil og flydende Poesie bekjendte Salvandes Comoedie i 5 Acter, som for nogle Aar siden til manges største Fornøyelse er bleven agered udi Rachschou i Laaland". (Post-rytter 1747, Nr. 28). See for Resten Overskou. — Oversættelser af Engelsk havde man endnu ikke; Holberg anbefalede dem ej (Epist. 241); Diderich de Thurah havde oversat et engelsk Skuespil, som han ønskede opført (paa Dronning Lovises Fødselsdag 1749), men intet af Engelsk oversat Stykke er kommet paa Scenen før 1761 Steeles de oprigtige Elskere. (Rahbeks Brevvexling med Nyerup i Hesperus 6 B. 3 H. S. 227. 232.). — Italienske Operaer og Operetter oversattes af Elitau og Regisseuren R. Soelberg. Originale Komedier have vel flere forsøgt end Paulli, men disse slette Produkter have aldrig været opførte. Der findes: En kort Aften-Discours Imellem Fire Brødre (etc.) Forrestilt i en Comoedie For alle Abertro- og Fabel-fulde Mennesker af A. P. F. Kbh. Under Fortalen: A Prilis Første Dag 1744. som vel maa bemærkes for Indholdets Skyld. Om Den af Kiærlighed overvundne Gierrighed, Comoedie i 5 Acter af A. Kbh. 1747. see D. Digtek. Hist. under Frederik den Femte S. 13. Af J. E. Schlegel haves en paa Dansk oversat Prolog: Kiedsommelighed Forestillet som en Prologus eller Forspil Til Den Danske Skuepladses Første Aabning, Oversat af Tydske i Danske Vers. Kbh. uden Aar. Imprimatur J. P. Anchersen (Hjelmstjerne 1961. 8.), jf. Hesperus 6 B. 6 H. S. 518 fgg. Blev denne Prolog nu brugt den 18 December 1747 eller den 18 December 1748? — Den første oversatte Tragedie, der gaves, menes at have været Racines Andromache (oversat af Rostgaard?) 1721 (Werlauffs Antegnelser, første Udg.

[1]) Just Justesens Betænkning over Comedier. Epist. 453. 447.

Melampe, S. 233). Derpaa fulgte flere af Racine og Voltaire (Jahre, Oversat til den Kgl. danske Skuepladses Brug af B. J. Lodde, o. a.). Næsten paa samme Tid prøvede J. Wieland paa en i det mindste tildels original Tragedie: Achilles og Polixene, Forestillede Udi En Tragedie af J. W. Kbhvn. 1725. 4. Den kan vel alle Dage være ligesaa god som Schlegels Kanut, men græde over den gjøre vi ikke. Vi ville tage Slutningen til en Prøve: Polixene, da hun stikker sig:

Du før forhadte, men nu kiere Instrumente!
Skynd dig, at du mig snart kand til min Brudgom hente!
Gid du saa villig kun ind udi Brystet gaar,
Som Hiertet inderlig sit Bane-Saar attraar.
(Hun stikker sig).
Det er nu med mig gjort! Bort Sorrig, Vee og Klage,
I skal med eders Qval ey meer mit Hierte plage,
Min Død alt nærmer sig! det kun dend ene var,
Der i Lyksalighed mig hidtil fehlet har.
Høytelskte Brudgom og min dyre Printz Achilles!
Din Polixene skal ey mere fra dig skilles!
Din Død har kost mig før saa mangen Øye Taar,
Som nu Blods-Draaber af mit Bryst for dig udgaar.
At leve sammen her os ikke var forundet,
Min Siæl har efter din derfor saa seenlig stundet!
Kom søde Brudgom! dig jeg mig opofret har,
Kom! Helas! det er klart: min Aand til din henfar.

(See ogsaa D. Digtek. Hist. 4, 278. Werlauff, Hist. Antegnelser til Holbergs atten første Lystspil, S. 332—333.)

Holbergs sidste Arbejder ere hans Epistler og Fabler. Epistlerne begyndte han at udgive 1748, Slutningen udkom efter hans Død.[1] Han vilde nu ogsaa forsøge sig i denne

[1]) Epistler, befattende adskillige historiske, politiske, metaphysiske, moralske, philosophiske, Item skiemtsomme Materier. 1—2 Tome 1748; 3—4 T. 1750. Tilsammen indeholde de 446 Breve. 5 T. 1754 blev trykt efter hans Død. Om Udgaver og Oversættelser see Fortalen til Hundrede og tyve af Holbergs Epistler, udgivne af F. Fabricius. 1858.

Form, og de ere, paa nogle enkelte Undtagelser nær[1] fingerede. Hvor libet Eftertiden har vidst at skatte Holberg personlig, viser dens Ligegyldighed for dette Skrift, der er et af de mærkeligste og mest tiltrækkende han har skrevet, fuldt af Lune og uden Galde. Det er en inderlig Fornøjelse at see, hvilken Glæde det er ham at tale om sig selv, sine Skrifter, sine Meninger, sine Haab. Det er en Samling af Skildringer, der oplyse hans eget Liv og hans Tidsalder. Meget er vel Gjentagelser, adskilligt ubetydeligt, men Samlingen i det hele har ikke sin Mage i vor Literatur. Snart er det allehaande smaa velholdte tørre Satirer, som Invention af en uskyldig, nyttig, philosophisk Underjagt (Epist. 205), selvstændig Rang for Fruentimmeret (Epist. 430), eller morsomme Skildringer af Sæder og Literatur, som Omskiftning af Favoritstudier (Epist. 72), Skildring af Pedanter (Epist. 12), eller fortræffelige smaa literære Parodier, som Georgii Retsuchs (Schusters) Liv og Levnet (Epist. 496), Rudbecks Atlantica (Epist. 193 jfr. 411), den Liste, han agter at udgive, paa alle Kjøbenhavns Borgere og Haandværksmænd, der have brakkede Næser (Epist. 151); snart meddeler han sine Tanker og Meninger om allehaande Gjenstande, om Frimurerne (Epist. 11), om Jøderne (Epist. 485), om Societeters lærde Virksomhed (Epist. 402). Epistlerne ere overhovedet at ansee for en Fortsættelse og Udvidelse af Moralske Tanker, og slutte sig undertiden ligefrem dertil, f. Ex. Efterretningerne om det lystige pavelige Kollegium (Epist. 60 i Slutningen og Epist. 139).[2]

---

[1]) Epist. 195 giver sig ud for et Svar paa andre; Epist. 439 er et virkeligt Brev til Suhm.

[2]) jf. Moralske Tanker S. 109. 205. og Schlegels Der Fremde, Nr. 50 (22 Marts 1746).

Begge Samlinger bør derfor paa een Gang udgives og naturligvis fuldstændig.[1]

En af disse Epistler, og ikke den mindst morsomme, oplyser os om, hvor han havde sit Hjem i Kjøbenhavn i sine sidste fjorten Leveaar (fra 1740), hans Professorgaard eller Residens i Kannikestræde, paa Hjørnet af dette og Fiolstræde, med to Porte, der gik ud hver til sin Gade, den ene til Kannikestrædet, den anden til Fiolstrædet, med en stor Sal, der vendte ud til begge Gader. Fra andre Kilder vide vi, at et stort Gaardsrum og Have strakte sig til Husene i Skidenstrædet. I denne sin Gaard levede han som Pebersvend, og lod sit Hus bestyre af en Husholderske (siden Fru Munthe siger Rahbek). Andersen, vicarius quæstoris, boede i nogen Tid til Leje hos ham, siden Munthe. Lige overfor (efter Meddelelse af Prof. Kall Rasmussen, i Studiigaardens Kvarteer) laa Grams Professorgaard, saa han kunde see, hvor ofte der kom fornemme Besøg til Gram, hvilket gik ofte paa, og hvorledes der kom Lakejer fra Hoffet, for at spørge til ham, naar han var syg. Men af den noget naive Anecdote, som J. Møller fortæller, at slutte, at han stedse var skinsyg paa Gram, selv nu da de vare gode Venner, er lidet rimeligt. (See Epist. 151. Schreibers Læsebog for Fædrelandets Sønner og Døttre 2, 112—113 efter Nyerups Anmældelse i Lærde Efterretninger 1805, Nr. 47. J. Møller, Anekdoter om Holberg i Nyt Aftenblad 1824, Nr. 6. jf. Molbech, Holbergs eneste Monument i Kjøbenhavn, i Hist. Tidsskr. 3, 634. Rahbek, Tritogenia 5, 43).

---

[1]) J. L. Heiberg (Udsigt etc. S. 59) bedømmer Epistlerne saaledes: „I det hele handle de næsten om alle de Gjenstande, over hvilke der kan skrives populært. De ere at betragte som den sidste Extrakt af hans Vittighed, Lærdom og Tænksomhed. Alt hvad der findes adspredt i hans andre, forskjellige og mangfoldige Skrifter, er her ligesom samlet i eet Brændpunkt. Værket har allermest Lighed med et populært Ugeblad" etc. Han udhæver Nr. 3. 11. 12. 29. 41. 48. 49. 51. 60. 63 (= 3). 72. 85. 89. 139. 151. 155. 156. 174. 188 (= 51). 222. 223. Suhms Dom i Saml. Skr. 7, 179. jf. Boyes Fragmenter: Udsigt over Holbergs Skribentbane og Blandede Bemærkninger, i Athene, 9 B.

Man er saa vant til alene at betragte Holberg som Komiker, og saa tænke vel nu paa, at hans Skrifter i lang Tid have beskjæftiget Statsmændene: Bernstorf, der af den ældre Sneedorf var bleven gjort opmærksom paa dem, læste hans Epistler og andre mindre Skrifter, som Nutiden vrager, f. Ex. hans Bemærkninger om Skovenes Fredning (i Betænkning om Kvægsygen), og anvendte dem; Stampe finder Ideen til Kjøbenhavns Hof- og Stadsret i hans 159 Epist.[1]

Nogle af Montesquieu's Sætninger ere i Strid med nogle af hans Yttringer i Moralske Tanker; disse forsvarede han i sine Epistler og sex af dem udgav han tillige paa Fransk.[2]

Moralske Fabler udkom i samme Aar (1751) i to Oplag, det ene forlagt af ham selv, det andet af en Boghandler. Det første er sjeldent[3]. Det er mestendels Originaler og stræbe paa løs Stil. Han havde efterlignet de Gamle i Satiren; nu vilde han ogsaa forsøge Fabelen, som han dilødig allerede havde anbragt i sine foregaaende Skrifter;[4] Æsop og Fontaine have foresvævet ham. Lessings Theori var endnu ikke til; efter den kunne de ikke bedømmes. Thi kun nogle faa ere virkelige Fabler; det er snart

---

[1]) Jf. G. L. Baden, Holbergs udødelige Fortjenester, S. 16. 18.

[2]) Remarques sur quelques positions, qui se trouvent dans l'Esprit des loix, par Mr. le baron de Holberg. à Copenh. 1753. Jf. Büschings Nachrichten 2, 300.

[3]) Scheibes tydske Oversættelse udkom samme Aar 1751. (Scheibe S. CLXXI). See Boyes Udgave 1832.

[4]) Den 11 Fabel om Muldvarpen og Brillerne findes f. Ex. i hans Levnet i Anledning af den danske Niels Klim og Pøbelens Kritik; Jupiters Svar til Tornebusken i den 12 Fabel: Du er vel nok skabt for en Tornebusk, er det samme, som i den virkelige Historie om Præsten, der svarede den Pukkelryggede: Du er vel nok skabt af en Pukkelrygget at være. Fabelen om Gederne findes i Epist. 115

kun et eller andet, pudsigt eller satirisk Indfald, som: Hyrden, der kalder Koen Mo'rlille, eller en lille snurrig Fortælling, som det tvungne og dog utvungne Giftermaal (Baggesens Ja og Nej eller den hurtige Frier), en eller anden Tanke i Fabelform, ikke just en moralsk Sandhed. Lessing finder dem ogsaa „überhaupt erbärmlich". Moralen i Fabelen om Fanden, der vogter sin Moders Geder, er: at intet Kreatur er vanskeligere at holde i Ave, end en Ged. „En vigtig Sandhed! siger Lessing; ingen har skammeligere mishandlet Fabelen end denne Holberg." [1] Bemærkede han ikke, at Holberg ved Geden havde en Bagtanke? Vi bryde os ikke om Lessings Dadel; vi have intet imod, at disse Fabler ere slette poetiske Varer; de have ingen anden Værd for os, end at de minde os om vor gamle Holberg og hans Smaahug til sin Tid.[2] Stundum kunde han dog ogsaa her anbringe en sindrig Tanke, f. Ex. i den 101 Fabel, Gedebukken og Østersen, hvor Perlemuslingens stille Virksomhed sættes imod Gedebukkens travle intetsigende Liv.

Om sine sidste Leveaar har han selv paa flere Steder yttret sig. Da han skrev sin 447 Epistel, nærmede han sig de halvfjerds, og havde næst Gud sin Diæt og sit ordenlige Levnet at tilskrive, at han havde bragt det til den Alder, og af tolv Søskende var den eneste, der var tilbage. Han havde taget den Præcaution, intet at abalienere af sin

---

[1]) Lessings Sämmtl. Schr. Herausgeg. von Lachmann, aufs Neue von Maltzahn, 3, 165.

[2]) F. Ex. Pans Rangforordning i den 65 Fabel, Embeders Bortgivelse ved Rekommendation i den 88 Fabel, Skildpaddens Ansøgning om at blive Løber. I Slutningen af den 9 Fabel, Gedebukken Philosophus, tillægger han Skovens Poetinde Nattergalen det satyriske Vers: Hvor du nu staar, der stod Mads Buk, hvilket vi kjende som Rostgaards. — jf. Boyes Udgave og Sammes Fragmenter: Om Holbergs sidste poetiske Værker, i Athene, 9 B.

Ejendom, men Aar for Aar at forny Donationer af hans Formues Indkomster, og at lade sig nøje med det Stipendium han nød som Senior ved Universitetet. Universitetets Økonomi (Kvæsturen), som han paa nogen Tid havde forestaaet ex nobili officio, maatte han for Alder og Skrøbelighed opgive (1751 [1]). Forandringen ved Hoffet havde virket velgjørende paa ham; Hoffets Færd blev simplere, saa at man ikke engang saae de sædvanlige Livgardere til Hest for Slotsporten; især roser han Dronningen. Han kom stundum til Hove. „Jeg vilde ønske, siger han, jeg kunde komme der oftere, men om Vinteren udi de koldeste Maaneder tillader min Helbred mig ikke saadant". „Hvad Kræfterne angaar, siger han fremdeles, da svækkes de desmere i Alderdommen, efterdi de ere brugte for meget i de unge Aar. Jeg kan dog ikke klage over mine Øjne, thi jeg læser endnu den mindste Stil uden Briller. Den øvrige Del af Legemet derimod vil ikke staa bi. Tre Ting ere skadelige for min Helbred: stærkt Arbejde, Kulde og Chagrin, hvorudover jeg maa studere maadeligere, holde mig bag Kakkelovnen om Vinteren, og ikke indvikle mig udi Forretninger, som føre Fortræd med sig. Det er udi sidste Henseende, at jeg ikke saa ofte frekventerer det Kollegium, hvoraf jeg er et Lem (Konsistorium), og raader jeg alle af min Konstitution og Alder at gjøre det samme. Thi udi Kollegier, hvori man udi sin Ungdom og Manddom haver siddet med Honneur og været anhørt med Attention, blive Ord og Tale ikke agtede uden som pur Lyd og Echo, hvorpaa dagligen haves Exempler." „I hans Levemaade foregik ikke mindste Forandring, thi han var den samme i Opførsel

[1]) Efter Meddelelse af Prof. Kall Rasmussen. Stampe blev hans Eftermand. (Hofmanns Fundationer, I, 17.)

og Klædebragt som for fyrretyve Aar siden; men hans Tilbøjeligheder forandrede sig. Før var han omgjængelig, nu elskede han Ensomhed; paa hans Munterhed var fulgt Brantenhed, ligesom hans glatte Ansigt var blevet rynket. Hvad der før var hans kjæreste Lyst, det var han nu kjed af. Før var han indtaget af Musikkens Sødhed, nu hører han ligegyldig paa den mest harmoniske Koncert. Bøndernes Snak om Hverdagsting morer ham mere end de Lærdes stadselige Taler eller politiske Nyheder. Lyst til at see fremmede Lande gjorde ham før til et perpetuum mobile; nu er denne Lyst i den Grad forsvunden, at om Konstantinopel laa i Fyn, tog han i Betænkning at rejse over Beltet for at see det. Til Arbejde anvendte han endnu ligesaa mange Timer om Dagen, som i hans Ungdom, men Hukommelsen slog fejl; skjøndt han derfor læste ligesaa meget, lærte han ikke ligesaa meget. Endel forbi de ny Skrifter, som kom for Lyset, indeholdt fast intet uden Opkaag af det, han forhen havde læst; og saasom han glemte det han selv havde skrevet, gjennemlæste han ofte paa ny sine egne Skrifter, især Danmarks Historie, samt den Jødiske og Kirkehistorien." Han delte saaledes Oldingers lykkelige Lod, der kun behøve et lille udvalgt Bibliothek; naar de ere færdige med den sidste Bog, kunne de begynde forfra igjen. „Da han følte Alderdommens Skrøbeligheder, tog han sig for at gjennemlæse Cicero de senectute. En Time om Dagen anvendte han paa at læse græske Autores in originali, og havde endelig bragt det saa vidt, at han fast med samme Facilitet kunde læse en græsk Historie, som en latinsk." Ja, han lagde sig endog efter Islandsk, fremskridende heri, som i alt, lige til det sidste.[1]

---

[1]) Epistola 3. ad vir. perill. samt Epist. 188. 446. 447. 505.

Holbergs sidste Sygdom begyndte i August 1753, da han kom fra sin Gaard til Byen. Han var sjelden sengeliggende, men saa udtæret, at han ikke kunde forlade sit Værelse. Hektiske Tilfælde havde han længe haft, de bleve til en alvorlig Brystsyge; i et Par Aar havde dermed forbundet sig andre Lidelser. Da han i sin sidste Svaghed spurgte Lægen, om der var noget Haab tilovers for ham at leve længer, og Lægen erklærede, at han ikke kunde leve formedelst sin hektiske Svaghed, saa svarede han frimodig uden nogen Bekymring: „Det er mig nok, at jeg i al min Levetid har søgt at være en nyttig Borger i mit Fædreland; jeg vil derfor gjerne dø, siden jeg mærker, at mit Sinds Kræfter ej hellere længer staa mig bi".[1] Han døde Natten imellem den 27 og 28 Januar 1754, Klokken 1 efter Midnat, altsaa den 28 Januar. Liget blev den 5 Februar

[1]) Epist. 476. Schelde S. LXXXII. LXXXV. og Højbergs Holbergiana, Fortalen f 2.

[2]) Det er besynderligt nok, at endog samtidige Beretninger angive Dødsdagen urigtig. I Epistlernes 5 Tome paa Otto Chr. Wenzels Bekostning, tilegnet Adam Gottlob Greve af Moltke den 17 September, staar, at Holberg døde den 24 Februar, og dog anføres Anchersens Inskription paa Pladen, hvori staar, at han døde den 27 Januar efter Midnat. Lysholms Program (Programma in obitum Ludovici Holbergii. Soræ die XXVII Dec. An. MDCCLIV. fol.) har ligeledes den 27 Januar. En anden Efterretning hos Overskou, D. Skueplads. 2, 131, har: den 27 om Natten Kl. 12. See ogsaa Büschings Nachrichten 1, 441 og 2, 585, hvor 24 Hornung rettes til 27 Januar. W—ff, Smaatræk om Holberg af den Tids offentlige Blade, i Nyt Aftenblad 1824, Nr. 28, og Fr. Barfod, i Bladet Fædrelandet 1854 Nr. 33, have anført den nøjagtige samtidige Angivelse efter Kiøbenhavnske Danske Posttidender (Berlingske Tidende) for 1754 Nr. 8, og Høpffners Kiøbenhavns Postrytter Nr. 8 (Mandagen den 28 Januar): I Nat, afvigte Nat, imellem den 27 og 28 Januar, Klokken 1 Slet, i sin Alders 70 Aar. Jf. Holbergs Nekrolog i Postrytteren Nr. 9 for 1 Febr. 1754: sidstleden 28 Januar gik ud af Tiden i Evigheden (etc.).

bisat i Frue Kirke[1]. Der fandtes efter ham endnu en Kapital af 12000 Rdr., som han ikke havde disponeret over. Hans Lig skulde begraves i Sorø bag Alteret ved Siden af Absalons Grav; men da dertil skulde gjøres nogle Forberedelser, trak Ligets Flytning sig noget ud. Det blev først den 21 (22) December ført fra Kjøbenhavn til Sorø,[2] vel ikke med megen Højtidelighed, siden Dass den 15 Febr. 1755 skriver til Suhm: „Baron Holbergs Lig blev hentet herfra af fire sællandske Øg; de tvende Bønder udgjorde Komitaten.“[3] I Sorø blev det om Aftenen modtaget af Akademiet og i Stilhed bisat i Begravelsen, hvorved Kirken var prægtig oplyst. Efter Foranstaltning af Overhofmesteren Gehejmeraad Jul uddeltes et Program af Prof. Lysholm i Lapidarstil den 27 December, og om Formiddagen Klokken 11 den 28 December holdtes Ligtalen for en talrig Forsamling af Prof. Lysholm, som deri sammenlignede Holberg som Akademiets anden Stifter med dets første Stifter Biskop Absalon, med Hensyn til deres Slægt, Fødeland, Legemsdannelse, Aandsbeskaffenhed, Rejser, Lærddoms Befordring og Fortjeneste af den danske Historie.[4] Det danske Theater derimod

---

1) Scheibe, S. LXXXVI. og Vor Frue Kirkes Ligbog anført hos Barfod. Ved Bisættelsen i vor Frue Kirke den 5 Februar 1751 forfattede Collegii Medicei Alumni (Jansenius Inspektor, J. Leth Schønning, Christoph. Bergen, J. J. Mylius, P. Tetens, P. Horrebov og 8 andre) nogle (danske) Vers til hans Minde. De findes i Minerva, Juli 1805, S. 63 og i Østs Archiv for Psychologi, 2 B. 1824, S. 14.

2) Barfod, anf. St. Hos Scheibe den 22, og Ankomst til Sorø den 23.

3) Suhms Saml. Skr. 15, 191.

4) Scheibe S. LXXXVII og Sermo funebris, quo, collatis duobus Daniæ luminibus, non de Sora minus, quam patria bene meritis, Ludovico Holbergio, de Regia Equestri Academia Sorana optime merito, in auditorio huius Academiæ d. 28. Dec. 1754 palmam detulit Christophorus Lysholm. Havn. 4. (jf. Bås[illegible]

tog ikke mindste Notice af hans Død, og hædrede ikke sin udødelige Stifter med nogen Fest eller med det mindste Ord, hvilket er saameget mere afstikkende, som hele Kjøbenhavn kom i formelig Extase over en løsagtig Aktrice Jfr. Thielos Død ni Dage efter hans; Studenterne bare hende til Graven med et stort Ligfølge af alle Stænder.[1] Haabe tør vi vel dog, at han paa en hjertelig Maade blev mindet i mangt et simpelt Borgerhus, thi han blev det ogsaa udenfor sit Fædreland.

Da Efterretningen om hans Død indtraf til Stokholm, sendte en dansk Lærd, der nylig var kommen dertil, Bud efter en Skomager; da denne kom og hørte, at det var en dansk Mand, der havde ladet ham hente, udbrød han næsten med Taarer: Ak min Herre, Deres store Mand er død! Hvem mener De? sagde den Lærde. Deres Holberg er død! Den Lærde, i Forundring over at en Haandværksmand kunde tage sig dette Dødsfald saa nær, spurgte, hvorfra han da kjendte ham, hvorpaa Skomageren svarede: O, skulde jeg ikke kjende ham? Kom hjem til mit, og De vil finde alle hans Skrifter hos mig. Det er mine Yndlingsbøger; deri læser jeg Morgen og Aften.[2]

I Danmark rejstes, foruden Mindestenen paa Jægerspris og Sarkofagen i Sorø Kirke, i den senere Tid ingen Mindestøtte for ham, ja, det besidder ikke engang en fuldstændig Udgave af hans Skrifter. En dansk Rejsende besøgte Lessing, imedens denne i Hamborg skrev sin Dramaturgi. Den unge Rejsende talte fra først til sidst kun om Danmark, dets lærde Mænd, dets store Genier og det danske Borgersind, indtil Lessing endelig blev kjed deraf, og afbrød ham: Apropos, mein Herr,

---

Nachrichten 2, 367. 653). Lysholms Tale oversat paa Dansk i Minerva, Oktober 1817.

[1]) Overskou, D. Skueplads, 2, 148.

[2]) Scheibe, S. CVI.

wo steht denn eigentlich die Bildsäule, die die Dänen ihrem großen Holberg gesetzt haben? Den Reisende tav.[1] Men hvert Foraar udspringer to, maaskee af ham selv plantede, vilde Kastanietræer, over hundrede Aar gamle, og endnu frodige, som den eneste levende Levning af det Sted, hvor han i sine sidste Dage levede og hvor han døde[2].

15. Holbergs Person, Tænkemaade og Meninger, videnskabelige Virksomhed og Anskuelser. Forhold til Universitetet. Maalet for hans Skribentvirksomhed. Hans religiøse Forestillinger og Kamp mod Overtroen. Forhold til Modersmaalet, Stilen, det oldnordiske Sprog og den danske Sprogrensning. Eftermæle. Holberg og Lessing.

Ofte har jeg forsøgt at fremmane Holbergs livagtige Billede, men det blev enten til et fint Pigeansigt eller til en Oldings rynkede Træk, der svømmede i en uhyre Parykk, og maaskee det personlige Billede kun forstyrrer Skrifternes rene Indtryk. Af hans egne Ytringer lader sig derimod danne en almindelig Forestilling om hans Person og Levnet.[3] Hvilke Tanker skal man da gjøre sig om Menneskeliv og Menneskelykke, naar han, sin Tidsalders største Mand, om sit eget Liv maatte sige: „Min cursus vitæ haver saaledes været: De gode Dage, jeg haver haft i Verden, ere snart talte. Den største Part af mit Liv er henbragt i

[1]) Sander, Pædagogikens Historie i Minerva 1802, 1, 1, 248. Dette er formodenlig en Variation af det som Hwiid i sin Dagbog S. 46 fortæller om sit Møde med Lessing i Göttingen.

[2]) Molbech, Holbergs eneste Monument i Kjøbenhavn, i Histor. Tidsskr. 3, 631. Beye, Mindesmærker om Holberg i Schouws Dansk Ugeskrift, Anden Række, Nr. 115, der tillige omtaler Minderne paa Tersløsegaard. — Holbergs Testamenter findes i Hoibergs Holbergiana S. 447, i Literaturens Paketbaad 1778, Nr. 4, og i Hofmans Fundationer, 1 D.

[3]) jf. med det følgende M. Hammerich, Bidrag til en Skildring af Holberg, mest efter hans egne Udtalelser, i Nordisk Universitets-Tidsskrift. 4 Aarg. 1 H. 1858.

Bekymring, Sygdom og Afsmag udi alt det, som Verden kalder godt. Hvis andre kan tælle flere gode Dage, skal det være mig kjært; thi endskjønbt man er i stedsevarende Lidelse, bør man ikke misunde andre deres korte Glæder."[1] Er det virkelig saa? Er den indre Sjæleglæde, som enhver ypperlig Skribent maa føle, forbunden med ligesaa store Lidelser? Og følger der med Fred i Tanken nødvendig Krig med Verden? Spinkel og legemlig svag var han fra sin Ungdom af. „Han led af en Arvesyge fra sin Fader.[2] Medicin brugte han ikke, selv ikke som Olding, da han ikke kjendte det ondes Udspring. Hovedpine var hans daglige Plage. Hvis han maatte fordele Sygdomme, vilde han vise den hen til dem, hvis Forretninger intet Hovedbrud kræve, helst til de slette Forfattere. Maven var hans Tugtemester, værre end ti Xantipper. Imellem den og hans Appetit var der en bestandig Krig, hvis det ellers kan kaldes en Krig, hvor den ene altid slaar og den anden altid faar Hug. Fra sin tidligste Ungdom havde han mærket, at intet var saa skadeligt for hans Helbred som Nydelser. Han levede indgetogen og regulær, forbi han ikke kunde leve overdaadig; han drak kun Vand, thi han taalte ikke Vin." Siden han kom hjem fra England, havde han sjelden eller aldrig drukket et Glas.[3] „Den var ham værre end Gift. Med Aarene voxte hans Afholdenhed, saa at han ikke blot hver Dag selv skrev sin Kjøkkensedbel,[4] men endog i nogen Tid indrettede sin Spise og Drikke efter Vægten; denne mathematiske Levemaade opgav han dog igjen, tildels for at have Fred med sine Venner. I sin

---

[1]) Moralske Tanker, S. 472.

[2]) Morbus, quo laboro, patrius mihi est.

[3]) Scheibe, S. LXXXII.

[4]) jf. Rahbeks Tritogenia, 5, 43.

Alderdom kunde han formedelst Stranguri ikke komme i nogen Forsamling eller Selskab. Haarde Domme maatte han høre for det, som ikke var Villiens Skyld, men Legemets. Det holdt han fornødent at antegne, saavel til sit eget Forsvar, som til andres, der ere i samme Stilling, og for at tilintetgjøre vrange og ugrundede Domme, der ofte fældes over Folk, hos hvilke der ingen Brøde er, og som heller bør beklages end fortales"[1].

Om sit Sind og sine Tilbøjeligheder yttrer han iblandt andet: „Han er Hypokondrist, miltsyg, og det er kun en ringe Trøst, at denne Svaghed er lærd og fornemme; men han er tillige af Naturen saa hidsig, at han ikke kan styre sine Affekter eller beherske sit Aasyn; enhver kan see paa ham, om han er fornøjet eller vred, thi han er snarere for aaben end for indsluttet. Hans Sind gaar om i en Cirkel, saa at han vexelvis er glad, sorrigfuld, frygtsom, modig, fyrig, sløv, nidkjær, ligegyldig. Da det onde en Tid havde sat sig om Hjertet, blev han greben af Reformationssyge, og slog løs paa hele det menneskelige Kjøn; da det onde flyttede sig, kunde ingen være tolerantere. Blandt hundrede Mennesker er der næppe to, som ere ham tilmaade; den ene dræber ham ved sin Snak, den anden ved sit Væsen.[2] Derfor kommer han fortrædelig hjem fra de fleste Selskaber, og søger Trøst i sin Enlighed. Han ivrer imod Studeringers Forfængelighed, og studerer selv; han tager aabenlyst uskyldige Forlystelser i Forsvar, og fører selv et strengt Levnet; tilforn kom han ofte paa Vertshuse, og nød aldrig noget; man saae ham hver Dag imellem Spillere,

[1]) Epist. 8. ad vir. perill. Moralske Tanker, S. 391—392. Epist. 102. 188. 257. 319. 476. Fortale til Skjemtedigtene.

[2]) adeo ut inter sexcentos homines vix decem sint, quorum mores mihi ad palatum sint etc.

og han spillede aldrig. I Smaating er han tilbageholden, i vigtige uforsvarlig aaben; i Skrifter er han stridbar, i Omgang saa fredelig, at han til sine Venners store Fortrydelse har bilagt sine Trætter. Nogle bebrejde ham, at han kommer mere i Fruerstuer, end det sømmer sig for en Filosof, andre Koldsindighed imod Kjønnet. Han omgaas Fruentimmer ikke for andet end til Sindets Vederkvægelse, og trakterer dem ikke anderledes end som smukke Skilderier. I Mandsselskab præsenteres ham Vin og Tobak, som aldeles ikke er efter hans Gout; i Fruentimmerselskab faar han The, Kaffe og jævn Snak, som akkommoderer ham bedst i ledige Timer. Paa samme Tid som det falder ham besværligt at skrive to tre Komplimentsbreve eller at korrigere et Ark, har han skrevet nogle hundrede latinske Epigrammer, som andre ansee for svært Arbejde. Han samler Midler, og har ingen Børn til at arve dem. Da han aldeles intet ejede, havde han ingen Bekymring; nu da han er rig, har han alle de Ulejligheder, der følge med Rigdom, uden at have de sande Fordele deraf. Han kunde leve prægtigere end han gjør, men han bliver ved sin gamle Levemaade; han gaar tilfods igjennem Byen uden Lakej, men han giver aarlig de Fattige hvad en Lakej koster. Han bor godt, klæder sig net, kjøber flittig Bøger, og har bestemt alle sine Midler til offenlig Brug. I den ene Gade siger man: See, der gaar den Gnier, som gjør ingen godt; i den anden: Gud lade den Mand leve, som er saa god imod Fattige. Thi han viser i Almindelighed dem af, som kommer hver Dag med Bettelbreve, og opsøger andre, som aldrig have bedet ham om noget, men hvis Trang han har udforsket." Han tænker saaledes: „At erhværve Formue paa en ærlig Maade, og at bevare hvad man har erhværvet, er Tegn paa en forstandig Mand, og det er en

god Borgers Pligt." „Det, siger han, var mit højeste Ønske; thi forsynlig og klogelig handler den, der ikke lader en anstændig og tilladt Fordel gaa fra sig, men bruger Lejligheden, at han i Nødsfald kan have det, hvormed han kan holde Hungeren borte. Den, der ikke nøjet med det, lægger Dynge paa Dynge, at hans Formue kan voxe i det uendelige, kalder jeg ikke en forsynlig Husholder, men en stiden Gnier. Gud bevare mig for denne Fejl!" „Han vidste meget godt, at man henførte hans simple Levemaade til en uanstændig Karrighed, men hans Helbred nøder ham dertil; han gaar tilfods, forbi hans Sundhed bestaar i idelig Bevægelse; han regner det saa nøje med Skillingen, forbi man ellers bedrages; det er ingen Bizarreri hos ham, men en Levemaade grundet paa sunde Husholdningsregler."[1]

Herefter kan man nu bedømme de Domme, der før og nu ere fældede over ham. Scheibe kan have være en meget god Kapelmester, til at vurdere Holberg duede han ikke, men uden Tvivl ere hans Yttringer en Gjenklang af Folkesnakken, der paa ingen Maade kunde finde Rede i denne Mands Særheder[2]. Han afsondrede sig, og brød sig kun lidet om herskende Meninger; han gjorde ikke Selskaber for sine Venner; han samlede en stor Formue, uden at han selv eller hans Venner eller hans trængende Paarørende fik godt deraf, og han selv gjorde mindre godt, end han havde kunnet, o. s. v.[3]; altsaa var han en Sonderling, og han var gjerrig. Folk havde især travlt med hans Penge; den ene vilde, han skulde hjælpe sine Venner, den anden,

---

[1]) Epist. I. 3. ad vir. perill. Epist. 51. 99. 120. 188. 257. 277 (om Misundelsen over hans Midler og deres Anvendelse til offenlig Brug). 387. 393.

[2]) jf. Epist. 257.

[3]) Scheibe S. XCVII.

at han skulde give sine Paarørende dem, den tredie, at han skulde skjænke Norge dem, den fjerde, at han burde betænke Universitetet, som han skyldte sin Dannelse og Stilling, o. s. v.; ingen var fornøjet med at han gav dem til Sorø, og ingen tænkte paa, at han jo med sit eget Erhværv kunde gjøre hvad han vilde. De fandt det ikke engang Tak værd, at han gav sine Midler til det Offenlige; han gav jo kun Publikum det tilbage, som han havde faaet. Han havde liden Grund til at være fornøjet med sine Slægtninge;[1] at han havde trængende Paarørende er ikke bekjendt; hans Syskende vare jo døde. En svag Søstersøn i Norge gav han en aarlig Understøttelse, der ved hans Testamente tilsikkredes ham paa Livstid.[2] Men hans Mening om dette Forhold afveg ogsaa fra den almindelige; han antog ikke Forpligtelse gjældende uden imellem Forældre og Børn.[3] Nu, at den, der i sin Ungdom har lidt Nød, med Alderen, jo mere han erhværver, bliver paaholden, er da ingen usædvanlig Ting, og bør nogen gaa i Rette derfor med en Mand, der delte Alderens Skrøbeligheder?[4] Det enlige Liv, at han ikke var som de andre o. s. v., netop det skylde vi hans Værker og nogle af deres ypperste Egenskaber. Havde han været hvad man kalder Selskabsmand, saa havde han ogsaa lært at føje sig, at bøje sin Mening efter andres, at opgive en Del af Sandheden.

Andre Egenheder ere tildels allerede omtalte: hans Afsky for al Affektation, hans Kjærlighed til Korthed, hans

[1]) Scheibe S. CII.
[2]) Holbergs Testament i Høibergs Holbergiana S. 453.
[3]) Epist. 119.
[4]) jf. Leibnitz, der paa samme Maade formedelst sin frugale Levemaade blev beskyldt for Gjerrighed. (J. G. Müller, Bekenntnisse merkwürdiger Männer, 2, 353). Og Kunstneren Michelagnolo (Odin Wolffs Journal 1816, S. 114).

Had til al Støj og Uro, hans Fasthed i Forsætter, der fremmede hans Virksomhed, men tillige gjorde, at han, uagtet han aldrig hævnede sig i Ord eller Gjerning, ikke lettelig tilgav Fornærmelser.[1] Han havde uden Tvivl mange flere, og de hang fast. Visse Tanker vare ligesom groede ham ind i Sjælen, og deraf kom hans idelige Gjentagelser. Det hæderlige Vægterkompagni var ham f. Ex. en Torn i Øjet eller rettere i Øret. Han glemmer det ikke i Maskeraden; det samme, som der, siger han paa Latin i et Epigram:

> Desine, Petre, mihi cantando optare quietem,
> Cum canis, evigilo, dormio, quando taces;[2]

og atter kommenterer han derover i Epistlerne. Strax efter den store Ildebrand anordnede Magistraten, at Vægterne skulde raabe hvert Kvarteer. Det var et Tordenslag for ham; helst da han den Gang boede i et Hjørnehus paa Gammeltorv, hvis Cirkel var den Vægters Distrikt, som han havde gjort Epigrammet om. Naar han, havde endt sin Gang og Kvarteret var tilende, maatte han begynde igjen, saa det var en basso continuo uden Pauser den hele Nat igjennem.[3]

Holbergs mest fremtrædende Sjæleevner og de af dem afhængige Tilbøjeligheder ligge for alles Øjne i hans Skrifter. Forstand, Skarpsindighed, Vid danne med al deres Ypperlighed en tør Natur, der slutter sig ind i sig selv, i en haard Skal, der hverken er blid eller blød, og sjelden eller aldrig fordyber sig i Sentimentalitet eller i Spekulation. En saadan Natur er uimodtagelig for kvindelig Rørelse, for dyb Granskning, for poetisk Sværmeri; den kjender ingen

---

1) jf. Epist. 85. Scheibe, S. XCVIII. XCIX.
2) Epigrammatum lib. 2, epigr. IV.
3) Epist. 234.

anden Begejstring end Latterens, og i Omgang medfører den Hensynsløshed og Ligegyldighed for andres Følelser. Naar den træder ud af Forstandens Sfære, tiltrækkes den kun af den simple Natur, af det naive Udtryk, af den barnlige Forstaaelighed. Saaledes træder ogsaa Holbergs Følelse frem i hans Modtagelighed for Barnenaturens Naivetet og hans Kjærlighed til Musik. Barnet morede ham, som et Kaffeselskab af Kvinder; det morede ham at tale med Christiane om hvem der havde det største Kridthus i Byen; det morede ham endnu mere at føre hende med sig paa Komedie, og han lo Moderen ud, der tog hende med i Kirke, hvor Barnet kjedede sig og endelig spurgte, om Londemann nu ikke snart kom. Musikken, det vil sige den simple, ukunstlede, hvori der var Udtryk, kunde røre ham til Taarer. Da Scheibe nogle Gange i Trinitatis Kirke prøvede Sørgemusikken til Christian den Sjettes Begravelse, var Holberg hver Gang tilstede, og stod med de andre Tilhørere imellem Alteret og Musikken; og ved hver Prøve, ved et vist sørgeligt Sted, der forekom i et stærkt besat Kor, brast han i Graad; hver Gang det Sted forekom, skjulte han sig med Tørklædet i Haanden bag Alteret. Dette viser, at han virkelig af Naturen besad Følelse, men han levede i en stiv, kold, affekteret Tid, der drev den tilbage, og den træder derfor sjeldnere frem i hans Skrifter. Ingen vil dog uden Bevægelse kunne læse hans Betragtninger over det menneskelige Levnets Løb og den derpaa grundede Tro paa Udødeligheden. Lidelse er Haabets Styrke.[1]

---

[1]) jf. Yttringerne om Poesien i Epist. 435: En Poets største Kvalitet er Gejst og Enthusiasmus, hvilken ikke gjerne er gelejdet af Skjønsomhed. Om Musikken taler han i sit Levnet, og om dens naturlige Sødhed; ved Kunst blev den fordærvet. Han var „nog kraslig och svår at få tala med,“ siger Giørwell (Werlauffs

Ofte syg baade paa Legem og Sjæl fandt Holberg stor Trøst i Videnskaberne, og intet var saa sørgeligt, at det jo lettedes ham ved dem. „Mange Uheld vilde han ikke have fundet sig saa vel i, hvis han ikke havde tyet til Filosofiens Havn, hvis han ikke havde taget sin Tilflugt til Studeringer som Smertens eneste Lindring. Sindets gode Ting

Holbergiana i Nyt Hist. Tidsskr. 6, 408). Man siger, at han i Hidsighed kastede Tøffelen i Hovedet paa Studenterne (Scheibe, S. XCVIII.); det kan nu saa være. At han hos dem ikke stod i noget godt Ry for Høflighed, kan sluttes af en Anekdote, som Kand. i Medicinen J. H. Begtrup har meddelt mig: Mag. Erik Gjørup Begtrup (siden Provst i Molsherred, † 1786) væddede i sine Studenterdage med nogle af sine Kammerater, at han skulde faa Holberg til at følge sig ned ad Trappen. Han kom ind, medens Holberg sad ved sit Arbejde, og bad om hans Danmarks Historie. „Den staar der i Hylden, og koster saa og saa meget." Begtrup tog et Exemplar og gik. Hm, raabte Holberg, han glemte nok at betale; og naturligvis fulgte han efter ham, for at faa sine Penge. Men han var ogsaa med koldt Blod grov imod Kvinden, og Opmærksomhed mod Kvinden hørte den Gang, som til alle Tider, til god Levemaade. Paa et Besøg i Andvordskov gik han op og ned ad Gulvet med Manden, og talte om Politik; Konen, der sad ved sin Spinderok, vilde tage Del i Samtalen. „Jeg troer Rokkehovedet taler, sagde Holberg; de Ord kunde Moder aldrig tilgive den vittige grove Herre" (Urban Jørgensens Moders Fortælling hos H. C. Andersen, Mit Livs Eventyr, S. 49). Barselstuen var allerede skreven, da han kom til en Kaffevisit, vilde ikke lade sig afvise, men blev siddende næsten som tavs Tilhører, og takkede derpaa Værtinden, fordi hun havde ladet ham blive; nu havde han hørt en Del Hvisvas, moret sig godt, og kunde fornøjet gaa hjem at arbejde. Samt om Barnet. (See Fru Christiane Iselins Fortælling i Rahbeks Erindringer, 2, 28—29). Naar han kom til Kalls, maatte Børnene i Almindelighed ikke komme ind. Engang traf han Abraham Kall læsende i hans Komedier, og spurgte, hvem han nu syntes bedst om? Henrik, mente Drengen. Ja, sagde Holberg, det er ogsaa en fortvivlet Skjelm. (Meddelt af Prof. Kall Rasmussen.) Om Sørgemusikken Scheibe, S. LX. Det menneskelige Levnets Løb i Moralske Tanker, S. 468, jf. det fuldstændige Epigram i Epigrammatum Libr. 3. epigr. 46.

ere de eneste virkelige Herligheder, som Mennesket besidder. Han levede enlig og for sig selv, thi Rolighed var hans Sinds Næring og Balsom, og han var aldrig mindre ene, end naar han var ene. Saa ofte han henfaldt til Tungsindighed, søgte han at opmuntre Sindet enten ved at læse lystige Skrifter eller ved selv at skrive Skjemt, og ofte har han skrevet de lystigste Ting, naar hans Sind har været mest nedslagen. Derved befinder han sig bedre end ved alle Vajsenhusapothekets Hjertestyrkninger, Draaber og Pulvere. Nogle have undret sig over, at en Mand af en saa ordenlig Levemaade, der bestandig skrantede, og alt var til Aars, gav sig af med saadant Børneværk, som de kaldte det, og forsøgte sine Kræfter paa Skjemtedigte og lystige Komedier; men det var just hans Sjæls og Legems Sygdomme, der have drevet ham til dette Studium som til en Medicin; og han raader heller ikke andre derfra. Da En lastede ham for dette Studium, og sagde: Hvorfor skriver du Spøg, der dog fører en saa streng Levemaade? svarede han: Hvorfor skriver du saa alvorlig og mørkt, der dog lever saa lystig? Mange have gjort sig en ganske falsk Idee om hans Person og bildet sig ind, af de mange lystige Skrifter, han har forfærdiget, at det var imod hans Naturel, at skrive hel alvorlige Ting. Men det er en ganske falsk Regel. Erfarenhed lærer, at de lystigste Skrifter undertiden skrives af de mest ærbare og austere Filosoffer" Men ligesom han i sine Studier fandt den eneste Lise og Lindring for sine Lidelser, saa fandt han i Kjærlighed til Fædrelandet den højeste Opmuntring. „Han anbefaler Skuespil af en patriotisk Iver, ikke fordi han er en stor Elsker af Divertissements. I en hel Vinter bivaanede han kun to Gange den danske Komedie. De, som bildte sig ind, at Musik og Skuespil var hans Hovedpassion, fordi han var en Befordrer deraf,

kjendte ham aldeles ikke.“ Det var ham en Fornøjelse at see sine Landsmænds Fremgang; men, lad os gjentage det: „hvis Skuespillene bleve agerede af udenlandske Acteurer paa et fremmed Sprog, da vilde han aldrig komme.“ „Han var som Klokken, den gamle Klokker satte paa sin Regnebog med Overskrift: non sibi sonat.“ [1]

Den klassiske Literatur, som han havde kastet Vrag paa formedelst det Pedanteri, hvormed den blev dreven, tog han atter frem, den blev hans gjentagne Studium og hans Vederkvægelse indtil hans sidste Dage. Aldrig faldt det ham ind, at nogen grundig Dannelse kunde finde Sted uden den. „Man skulde ved Universitetet drive det græske Sprog mere; af græske Bøger læres Kunster og Videnskaber, hvorom lidet eller intet findes i gamle latinske Skrifter. Homer læste han idelig, og kan ikke noksom ophøje hans høje Geist og hans herlige Stil, skjøndt han ikke i ham seer den Skat og rige Høst for Talere, Statsmænd og Hærførere, som andre see. Nestors Taler have ofte presset Sveden ud paa ham. Plutarch, især hans sammenlignede Historier, kunde han aldrig blive kjed af; i denne ene Forfatter finder han en hel Skat af Oldtids Lærdom; det var ham, der allerførst vakte hans Lyst til at læse gamle Autores, som han i sin første Ungdom dragede. Helst læste han dog Diodorus Siculus, efterdi hans græske Stil er ligesaa tydelig og forstaaelig, som Plutarchs er mørk og uforstaaelig; af den sidstes Læsning kunde han paadrage sig en Hovedpine, som han saa igjen kunde fordrive ved den førstes. Hos Thucydides er det Skade, at Materien til hans Historie ikke er rigere, end den Pelopon-

[1]) Epist. 3. ad vir. perill. Moralske Tanker, S. 114-115. Epist. 152. 180. Fortalen til Almind. Kirkehistorie. jf. Epigrammet In se ipsum, hvori han ogsaa taler om de Koncerter, der paa visse Dage holdtes i hans Hus. Epigrammatum lib. 4, epigr. 68.

nesiske Krig, hvor intet forekommer uden smaa Feltslag, Skærmydsler, o. desl. Autor bøder paa denne Magerhed ved de herlige Orationer, som Skriftet er fuldt af; men, saasom han har en særdeles Smag i alting, springer han mange af disse Orationer forbi; de samme kunde i gamle Dage være af Nytte, da Menneskene saaledes forelskede sig i Veltalenhed, at alting derved kunde udvirkes, men i vor Tid have de ikke saadanne forunderlige Virkninger mere. Blandt Theokrits Idyller har han fundet nogle, der give Virgils intet efter; intet kan være sødere og naturligere end den 27de, hvori Daphnis søger at vinde en Hyrdindes Kjærlighed. I Theophrasts Karakterer havde han ventet at finde et Mesterstykke; men man kan ikke altid forlade sig paa de Berømmelser, som tillægges gamle Skrifter. Blandt de rommerske Forfattere foretrækker han Ovid for Virgil;[1] Ovid er ham uforlignelig. Juvenal kan han næsten udenad og foretrækker hans Satirer for Horatses Sermoner. Plautus sætter han over Terents, hvad saa Horats siger. Af sine Recensenter hører han, at han i sine Epigrammer har efterlignet Martial og i sine Epistler Plinius den Yngre. Plinius kan han aldrig blive mæt af at læse; og hvis han ikke var bange for Ciceronianernes Pile, vilde han sætte hans Breve over Ciceros. Plinius og Seneca anseer han for mere filede, end Cicero. Men vi følge tit Forfædrenes Domme iblinde; naar een gaber, gabe de alle. Bild Dem ind, at Plinius den Yngre og Seneca havde skrevet i Guldalderen, men Cicero i Sølvalderen, og han vil vædde hvad det skal være, Dommen var bleven anderledes. Petronius Arbiter anseer han for den største Mester. Hvad historisk

[1]) jf. Boyes Fragmenter: Om Holbergs Smag og Kritik, i Athene, 8 B.

der findes i hans Værk er tydeligt, rent og flyder som Mælk, saa at han gjør selv Livius Rangen stridig. De Vers, der hyppig indstrøs, synes en Maro værdige. Hans Satire er paa een Gang hvas og morsom, og der fremlyser allevegne saa megen Vid, at han overgaar alle komiske Skribenter. Han er ogsaa den eneste, der udtrykker Almuesproget. Men da han er en smudsig Skribent, bør han ikke gives Ungdommen i Hænde."[1] Om Tacitus plejede han at sige, at naar man læste hans Historier, skulde man tro, han havde kunnet see baade Levende og Døde ind i Hjertet.[2] Denne Agtelse for den klassiske Literatur bevægede ham ogsaa til at opmuntre de unge Studerende, isteden for at oversætte nyere Romaner, at bearbejde græske og rommerske Forfattere i Modersmaalet.[3]

Holbergs tidlige Ophold i England, Holland og Frankerig førte ham ind i den nyere Literatur, og derved lagdes Spiren til hans Kjærlighed til Moralfilosofien og det han kalder Paradoxer. Han nævner ofte disse Forfattere, som han skylder saa meget. „Montaigne elsker han for Mandens Oprigtigheds Skyld, og han vilde elske ham endnu højere, hvis han talte mindre om sig selv. Hans Paradoxer behage ham; men ved Paradoxer forstaar han, naar man med kraftige eller i det mindste sandsynlige Grunde bestrider Meninger, der ere antagne og have ligesom faaet Borgerret. Saadanne Paradoxer fornøje ham, naar de fremsættes med Forstand, som hos Montaigne, Malebranche, Charron og

---

1) Epist. 3. ad vir. perill. Moralske Tanker, Forberedelse, S. 15. Epist. 75. 81. 431. 104. 256. 362. 498. 502. 201. 195. jf. hans latinske Epigrammer Comparatio inter Virgilium et Ovidium, De Plauto et Terentio, o. fl. i Epigrammatum lib. 4.

2) I Følge Tradition. J. Møller i Hist. Kalender 2, 64.

3) Fortalen til Heltindehistorier. Epist. 439 til Suhm.

den Rotterdamske Filosof (Erasmus). Der ere de Forfattere, som han aldrig kan blive kjed af at læse. Hugo Grotius (de jure belli et pacis) er ham bestandig ny, hvorvel han for længe siden har tabt Nyhedens Tillokkelse. Det var ham, der banede den Vej i Moralfilosofien, som utallige andre have fulgt, men ingen har naaet ham. Saa mange Ord, saa mange Orakelsprog; og saa majestætisk er hans Stil, at man skulde tro, det var en af de mest klassiske Oldtidsskribenter. Hans Lærdomme ville derfor efterlade sig Spor i al Evighed." Bayles Lære om det Ondes Oprindelse taler han udførlig om og om hans Strid med Johannes Clericus. „Det undrer ham, at der kunde komme en saadan Tummel over Bayles Sætning om de to Principier, thi af de skabte Tings Ulighed bevises ingenting, med mindre man vil sige, at Fluer, da de ere mindre ædle end Løver, og Bly, da det er ringere end Guld, ere fra det onde Principium. Han er enig med dem, der holde Montesquieu's Esprit des lois for et Mesterstykke, og admirerer den berømmelige Forfatters nette Tanker, Skjønsomhed og dybe Indsigt i Statssager, skjøndt han ikke underskriver alle hans Domme. Demokratiet f. Ex. er et Vejrlys. Lettres Persanes er et Mesterstykke. Fenelons Telemaque sætter han ikke saa højt som andre, og finder adskilligt at udsætte derpaa, saavel i det hele som i Specialia. Naar et Skrift skal passere for et Mesterstykke, maa der i Lærdommen være noget, som er originalt, det er saadant, som ikke er enhver bekjendt; men deraf finder han intet i denne navnkundige Roman. Havde den endda været paa Vers, thi denne Højtravenhed i solut Stil, helst i et Sprog, som ingen Affektation lider, behager ham ikke. Bruieres Caractères, det kan ikke nægtes, ere jo hel nette og sirlige, men hvis de havde været mindre pyntede eller satte paa Skruer, havde de

behaget ham mere. Boileau sætter han i Spidsen for de nyere Satyrici. I Ironien er Doctor Swift en stor Mester; og hans nyeste Skrift, hvori han paa en fin Maade censurerer Ungdommens slette Optugtelse, hvilket har fundet mindst Bifald i England, befalder ham bedst af alle. Ny Skribenter læser han sjelden to Gange; men blandt dem han tiere læser ere Prideaux, Burnet, P. Daniel og Rapin Thoyras. De to sidste, der nuomstunder ere de mærkeligste, har han læst med Agtsomhed og et kritisk Blik. Næsten alle give Rapin Fortrinet, men han er ikke ganske af de Tanker; han finder P. Daniel indholdsrigere," o. s. v.[1]

Grundig oplært og vel bevandret i Oldtidens og Datidens Literaturer kom Holberg hjem, og saae i sit Fædreland Øde og Tomhed eller Pedanteri og ufrugtbar Lærdom. Han maatte skabe baade Materie og Form, baade Indhold og Behandling. „Der manglede læselige Skrifter, saavel i Historien som i Moral og ouvrages d'esprit. For at gavne sit Fædreland, maatte han aflægge sin ærbare Maske, og forsøge at reussere i skjemtsomt Morale. Nu, tænkte han, er der længe nok prædiket for dem, som sidde i de store Stole; nu vil jeg tale lidet for dem, som sidde paa Skamlerne. Hvis han ikke havde haft sin Pligt mere end sin Rolighed og en almindelig Yndest for Øje, saa havde han heller slaget sig til Ørkesløshed end til Arbejde, eller i det mindste heller paataget sig behageligt end nyttigt. Isteden for at skrive moralske Bøger, som ofte bide og saare, havde han heller brugt sin Pen til at kommentere over gamle Autores; isteden for oprigtige og upartiske Historier havde han heller forfærdiget tørre Annaler og Slægtregistere;

---

[1]) Epist. 3. ad vir. perill. Moralske Tanker, Forberedelse, S. 4. 14. Epist. 88. 104. 111. 157. 294. 337. 514. 517. 518. 520. 526.

isteden for Skjemtedigte gjort Bryllups- og Ligvers, og isteden for moralske Skuespil skrevet Forhexede Skaaler. Hvis han har nogen Fortjeneste i Videnskaberne, saa er det den, at han har stræbt at overvinde den gemene (almindelig herskende) og pedantiske Smag. Thi da han tidlig blev fortrolig med den engelske og franske Literatur, har han ikke saa meget stræbt at skrive lærd, som at udtrykke sine Tanker med Tække. Og han kan sige uden Praleri, at han saa omtrent har været den første af sine Landsmænd, der isteden for tørre og forvirrede Aarbøger har givet dem nogenlunde velordnede Historier, og der har vakt det her i Norden begravede Moralstudium ligesom fra Døde." [1] Han skabte saaledes en dansk Literatur, „han blev mere end populair, han blev national." [2]

„Der gives dem, der laste ham, forbi han ikke har talt med Ærbødighed nok om Akademier og lærde Societeter, især da han selv er et Lem af Universitetet, og derved synes at beklikke sin egen Rede. Men det er ikke Studeringerne, det er kun Studeremaaden, hvorom han trætter med de Lærde. Visse akademiske Øvelser, som Tilskuerne lee af, misbilliger han, og nogle morsomme Kapricer og unyttige Studeringer, der paa nogle Højskoler spille Hovedrollen, beleer han; men ved denne Kritik angriber han ikke Videnskaberne selv, kun Videnskabsdyrkernes Lyder. De ærbareste Akter i Verden ere ofte, naar man anseer dem med et filosofisk Øje, de mest latterlige, saavel Statsforsamlinger som Koncilier og hellige Processioner. Højtidelige akademiske Akter ere af samme Natur. Man seer paa eet Sted forsamlet alt hvad Apollo, Minerva og de ni Gudinder kan

---

[1] Epist. S. ad vir. perill. Epist. 290 o. fl.

[2] J. L. Heibergs Udsigt over den danske skjønne Literatur, S. 58.

bringe tilveje. Man seer Rektor gelejdet af fire Fakulteter, Ministre (Pedeller) med afpassede Skridt og Scepter udi Hænder; hvor man kaster sit Øie, forestilles der noget, som giver tilkjende, at Akten maa være betydelig. Fremmede Tilhørere, som dømme alene efter Synet, vente at høre noget mærkeligt. Men denne Veneration faar hastig en Ende, naar de høre, at der med Iver bliver disputeret om blotte Ord og Bogstaver, om gamle uddøde Nationers Klædedragt, om Rommernes Tøfler og Sko og andet deslige."[1] „Nogle have ogsaa anseet ham for en bitter Fjende af det metafysiske Studium paa Grund af hans strømtende Tale til Metafysikkens Roes. Men ved Metafysik forstod han et Navneregister paa Kunstord og spidsfindige Definitioner, som Disputatorerne paa Katheberne misbruge til at sætte Snarer for deres Modstandere; tages den i en anden Betydning, saa anseer han den for et Studium, der ikke er en Filosof uværdigt. Men han er ukyndig i det filosofiske Tungemaal, og siger sine Tanker ligefrem og tydelig; han bemænger sig ikke med unagtpaaliggende Ting, og befatter gemenlig i faa Linier hvad andre udføre i hele Ark."[2] „En

---

1) Det er bekjendt nok, at det ikke alene var vort, men ogsaa Tydsklands Universiteter, der vare Mønstre for os, som drev disse Disputatser til Yderligheder af Pedanteri; men jeg maa endnu engang minde derom, for at stille den almindelige Fordærvelse og derved Holbergs Fortjeneste i sit rette Lys. I Gribswalde disputerede celeberrimus præses: Utrum Christus legerit Platonem vel Terentium? I Stralsund stiftede M. Jac. Wolfius en Actum oratorium, der indledes med et Program: Utrum pavo sit propter caudam, an cauda propter pavonem? I Rostock disputeredes de osculo nocivo, og derved afhandledes alle Arter Kys, deriblandt ogsaa dem, der ikke egenlig er det, f. Ex. naar man ikke giver en Pige et Kys, men kysser paa Fingeren ad hende, wenn Einer der Jungfer einen Kuß zuwirft, osv. (Nova liter. maris Balth. 1704. S. 46. 135. 321.)

2) Angaaende sin Kundskab i andre akademiske Fag yttrer han: De fleste troede, at han ikke var hjemme i Græsken, han læste dog

Reformation ved Universitetet var ønskelig; og det havde været godt, om der tilligemed den theologiske Luther havde opstaaet en politisk og literær, for tilbunds at udrydde Middelalderens Surdej. Han har mærket, at de daglige Lectiones publicæ (Forelæsningerne ved Universitetet) ere til liden eller ingen Nytte, efterdi nogle faa Personer frekventere dem, heller af Kuriositet og for at gjøre sig kjendt af Lærerne, end for at undervises; de faa desforuden paa disse Steder just ikke at høre hvad de forlange at vide, men hvad Lectores behage at recitere; ikke at tale om, at utallige Bøger nuomstunder i alle Materier ere skrevne, saa at Ungdommen med større Nytte læser deslige Bøger, som med Flid ere udarbejdede, end hører hvad der i en Hast sammenskrives og reciteres. Det kunde være nyttigere, hvis Lectores bleve forvandlede til Responsores, saaledes at de paa visse Tider og Steder lode sig indfinde for at svare til de Spørgsmaal, som af den studerende Ungdom bleve dem foresatte, at sige dem hvad de forlangede at vide, og at forklare dem hvad de ikke kunde forstaa i de Skrifter, hvis Læsning de tilforn havde rekommenderet dem. Ingen vilde da driste sig til at antage et Læreembede, med mindre han fandt sig moden og voxen dertil; og Disciplene bleve under-

---

ganske flydende de græske Historieskrivere, og havde gjennemlæst hele tolv Autorer, men han kunde ikke Grammatikken. I det Hebraiske kjendte han ikke engang Bogstaverne. Den systematiske eller polemiske Theologi havde han saa lidet lagt sig efter, at hvis han skulde til theologisk Attestats, blev han maaskee rejekt. Lovkyndigheden havde han anvendt saa megen Tid og Flid paa, at han paa en Maade kunde regnes til de Lovkyndige; Theorien havde han inde, men manglede Praxis. I Medicinen var han saa fremmed, at han ikke engang havde sat Foden indenfor Døren. Mathematik havde han ikke lagt sig efter, men han holdt meget af Physica coelestis; Cartesii Hvirvler finder han fatteliger og simplere end Newtons Attraktionskraft.

viste i de Ting, som de forlangede at vide, og kunde faa de Knuder løste, som de ikke selv kunde løse. Lærerne vilde alle være lærde, og Disciplene alle blive lærde. Derhos maatte Universitetets Virksomhed udvides. Han holder den for en lærd Mand, der i Grund forstaar en vigtig Videnskab, enten han har lært den paa Græsk, Latin eller Modersmaalet, enten han har erhvervet den ved Læsning eller Erfarenhed. Agerdyrkning er den ædleste og vigtigste Part af Physica eller naturlige Tings Kundskab. Hvis Agerdyrkningskundskab blev til et akademisk Studium, vilde i hans Tanker de ni Musæ ingen Fortrydelse bære derover. Thi Akademier ere stiftede for at excolere de Studeringer, hvorved Kirke, Stat og borgerlige Societeter opbygges. Og naar saa er, kan han ikke see, at man jo med ligesaa stor Føje kunde give en Magister- eller Doktorhat til en Agermand som til en Grammatikus, med mindre man vil sige, at det er mere magtpaaliggende at rangere Ord og Gloser end at forbedre et Stykke Land, eller mere magtpaaliggende at rense en gammel Poet fra Kopistfejl end at rense en Ager og gjøre den frugtbar." [1]

Øjemedet for sin Skribentvirksomhed kalder Holberg „at moralisere, og hans Morale gaar fornemmelig ud paa, at vise de Vildfarelser, som dagligen begaas blandt Mennesker, idet de tage Skyggen for Legemet, og ansee for store Dyder det, som ofte er ikke uden store Fejl; at bortdrive den Taage, der forblinder os saaledes, at vi tage Skyggen for Legemet, Laster for Dyder og Dyder igjen for Laster, dertil sigter

[1]) Epist. 3. ad vir. perill. Moralske Tanker, S. 47. 57. 201. 220. 479. 484. Epist. 85. 290. „Det var en Mand, der holdt det for større Ære at kunne opbygge sine ringeste Medborgere, end at oplede en gammel Haandskrift eller at rette en Feil i en Glose eller et Aarstal", siger Sneedorf (Fortalen til den Norske Bondeviise af Simon Fogner).

fornemmelig hans Morale." „Moralfilosofien vejleder i Livet, opdrager til Dyden, forjager Lasten; den er Moder til Stæder, kalder de adsplittede Mennesker til at leve i Samkvem, og forener dem først ved Boliger, siden ved Ægteskaber; den opfinder Lovene, og ordner Sæderne. Derfor har han ganske hengivet sig til dette Studium." Men det er ikke blot dertil han indskrænker Moralen, han drager hele sin Virksomhed ind derunder. „Man seer af hans Skrifter, der Tid efter anden ere komne for Lyset, at han har søgt at moralisere paa adskillige, paa alle brugelige, Maader, ved lystige Poemata, ved Satirer, ved Reflexioner om Helte- og Heltindebedrifter, ved alvorlige moralske Tanker, ved fingerede Rejsebeskrivelser og endelig ved Epistler, saa at der fattes kun at udføre moralske Materier ved Samtaler, hvilket dog ogsaa kan siges at være skeet ved hans Skuespil." „I hans Heltehistorier er et ærbart og alvorligt Morale; i hans Satirer er Salt og Peber og alt hvad som bider, men tilligemed læger; hans Komedier ere fast alle moralske, og indeholde Skjemt eller de Sandheder, som siges med Latter; hans latinske Epigrammata og Underjordiske Rejse ere fulde af moralske Paradoxer." „Nyttige Raad og Advarsler giver han heller i lystige Dialoger og Komedier, end ved at opkaste sig til en barsk og bydende Skolemester. Han tordner ikke imod Aarhundredets Sæder, og deklamerer ikke imod Fejl, men søger at blotte almindelige Vildfarelser; thi hint anseer han for en Prædikants, dette for en Filosofs Pligt. I at overbevise de Fejlende, følger han Sokratis Maade; han angriber Fæstningen ikke med Storm, men med Miner; ved Digtninger, Fabler og Ligninger aftvinger han Sandheds Erkjendelse. Saaledes fik han blandt andet lykkelig Bugt med en god Ven, hvis Intolerance han med ingen Grunde kunde overvinde, ved

en Fabel i sin Underjordiske Rejse om Øjnenes forskjellige Skikkelser."[1] Ved disse og mangfoldige lignende Yttringer har han selv oplyst os om det, som vi allerede nøksom vide, hvorfor han undertiden svækkede eller tilsidesatte sin komiske Kraft, ja forfejlede den sande (poetiske, ideale) Virkning. Til Lykke var hans Natur bedre end hans Samtids Indsigt.

Holbergs Yttringer om religiøse Gjenstande maatte være saa forsigtige og tilbageholdne,[2] at det kunde synes usikkert af dem at ville danne sig en bestemt Mening om hans Tros Grændser; men vist er det, at han var en oprigtig Mand, der ærligt søgte Sandhed, og han „bekjæmpede ikke Troen, men Overtroen". „Ikke saa troede, at han, der efterlignede Lucian, ogsaa havde antaget noget af Lucians Karakter, og dømte ligesaa koldt, som han, om Religionen; men den Filosof, som han mest ligner i at bekrige Overtroen, afskyer han mest, naar han ødelægger Troen." Dog „tilstaar han oprigtig, at han for nogle Aar siden havde faaet nogle Skrupler om Aabenbaringens Guddommelighed ved at læse nogle forbudne Bøger. Thi da han saae, at Tænkefrihed især skiller os fra Dyrene, troede han, at det var Menneskets Pligt at undersøge de Overbevisninger, der arvelig vare os overgivne fra vore Forældre, at gjennemlæse de forbudne Skrifter og tvivle om alt. Han opsøgte dem med Graadighed, og fik ved at læse dem ikke ubetydelige Skrupler. Hans tvivlraadige Sind blev endnu mere vankelmodigt ved de ny judaiserende Kommentatorer, der næsten i alle Profeternes Orakler vil have en Typus

[1]) Epist. 8. ad vir. perill. Forberedelsen til Moralske Tanker, S. 19. Moralske Tanker, S. 90. 608. Fortalen til Epistlerne, T. I.

[2]) Fateor equidem a vulgari opinione me nonnunquam recedere, sed leviuscula adeo sunt ea, quæ ex scriptis meis eliciuntur, ut murmura tantum excitaverint, neminem vero in me armaverint.

og Antitypus. Men den største Uro blev han sat i af nogle katholske Skribenter, der, for at haandhæve Kirkens Myndighed, angrebe de kanoniske Bøgers Guddommelighed; thi medens andre aabenlyst stormede Aabenbaringen, søgte disse at undergrave den." „Fra England kom det gudeligste og ugudeligste over Havet til vore Kyster. Sammenligner man f. Ex. Hobbes og Spinoza[1] med Whoolston, synes de sindige og beskedne, med saadan Forvovenhed og Frækhed stormer han mod den kristelige Religion." Især har Chubb i høj Grad vakt hans Opmærksomhed; „ingen har sat stærkere Farve paa falsk Lære". „Ved deslige Bøgers hyppige Læsning bragtes han ind i en Slags Labyrinth, som han dog efter nogle Aars Vildfarelse slap lykkelig ud af, især ved Abbadies den kristelige Religions Sandhed". For den franske Materialisme udtaler han den største Afsky; „Skriftet L'homme machine er et af de vederstyggeligste Skrifter, der nogensinde er kommen for Lyset".

Medens han i sin Ungdom var i Frankerig, søgte man at omvende ham, ligesom andre, til Katholicismen. Han vejede Grundene for og imod; han kjendte og gjennemgik dem alle. „Katholikkerne tro, at gode Gjerninger ere fortjenstlige, og maaskee de ere det, men Protestanternes Lære er tryggere; Katholikkerne tro paa Skjærsilden, men tryggere tro Protestanterne, at der strax efter Døden maa gjøres Regnskab for det foregaaende Liv; Katholikkerne holde ikke Kommunionen under begge Skikkelser for nødvendig,

[1] Hvad kan bevæge J. Møller til at sige (Mnemosyne 2, 310): at „det med Grund kan omtvivles, at han nogensinde har kastet et Øje i Cartesii eller Spinozas Skrifter." Han har uden Tvivl læst langt mere af slige Ting end de fleste andre. Tvivlen brændte jo i hans Hjerte, derfor lignede han Lessing. Om Spinosæ systema og mathematiske Methode taler han i Epist. 366.

men tryggere er Protestanternes Tro, da den guddommelige Stifter har indsat dem begge;" o. s. v. Han blev her, ligesom Falster, ved Konfessionen; thi den er tryggere.[1]

Paa denne Maade, seer man, har Undersøgelsen om Kristendommens Væsen og Sandhed gaaet som et stærkt Bølgeslag igjennem hele hans Liv. Der har næppe været skrevet noget mærkeligt Skrift derom, uden at han jo har læst det; der er næppe nogen Lærdom, at han jo har overvejet den. Da han skrev sine Moralske Tanker kan man vel antage, at han var kommen til Klarhed, og kun den strenge Censur kan have afholdt ham fra i et ordnet System at meddele hvad han kun gav i Brudstykker lejlighedsvis. Men heraf opstaar just Vanskeligheden ved denne Betragtning, thi om den naturlige Religions Lærdomme, Guds Tilværelse, Sjælens Udødelighed, kunde han frit tale, dem kunde jo ingen Kristen nægte; men det, som vi især ønske at vide, er, hvilke Forestillinger han havde om de saakaldte kristelige Læresætninger eller det, som i det mindste gik og gjaldt for Kristendom. Det ønske vi at erfare, ikke for selv at oplyses deraf, men for at indsee hvad og hvor meget han har virket paa den følgende Tid.

For det første maa det da erindres og gjentages, indtil alle blive overbeviste derom: at Religionen var ham en høj og hellig Gjenstand, at han aldrig drev Spot med den, men bar Afsky for at skjemte med den. „Hvis han vildfarer, saa vildfarer han bona fide, imod sin Villie og efter nøje Examen; hvis han farer vild, saa har det kostet ham langt mere at vildfare end andre at tro ret."

Revelationens Nødvendighed og Gyldighed hævder han stedse; og naar nogen „holder for, det at være noget

---

[1] Han gjentager: tutius credunt Protestantes.

anstødeligt, hvad han mælder om Naturens Lys, under hvilket han ligesom synes at ville have Revelationen subordineret", saa siger han: „de, som af mine Skrifter uddrække saadan Lærdom, have aldrig læset dem med tilbørlig Agtsomhed." „Naar man vilde examinere hans Kjætterier, skulde man finde, at de alene bestaa deri, at han ved alle Lejligheder tager Gud i Forsvar imod visse ontrerede Orthodoxer, der heller ville opoffre den hele Religion, end vige en Fod bred fra en antagen Biartikel." Gud er, men Grublerier over Guds Væsen anseer han for forfængelige; „det er et Chiffre, hvortil Nøglen endnu ikke er funden, og næppe vil findes i denne Verden." „Efter de Decouverter, som i de sidste Tider ere gjorte, har Astronomien givet Menneskene større Idee om Gud, end de havde tilforn, hvorudover man maa holde for, at Naturkyndige have højere Tanker om det guddommelige Væsen, end den gemene Almue, ja end mange Gejstlige selv." Sjælen er udødelig, og „blandt de mange store Beviser paa den kristelige Læres Sandhed er just dette, at de Troende loves i det andet Liv ikke uden aandelige Belønninger, nemlig at de skulle mættes og vederkvæges af Guds Ansigts Beskuelse." Hvad hans Lærdom i øvrigt angaar, da „hænger han fast ved tre Principier, som er 1) Intet at tro, som strider imod de almindelige Sandser; derfor forkaster han den Lære om Transsubstantiationen; 2) Intet at antage, som svækker Grundvolden af den Lærdom han bekjender; derfor kan han ikke bifalde dem, der ere for Tvang og Intolerance, saasom derved kuldkastes Grundvolden af den evangeliske Lærdom; 3) At forkaste alt det, som strider imod Guds Attributa; ingen Lærdom bør staa ved Magt, som indprenter os en slet Idee om det guddommelige Væsen." Omtrent det samme har han indsattet i hvad han kalder Moralsk Katekismus.

Havde han nu gjort eller kunnet gjøre en udførlig Anvendelse af disse tre Principper paa de enkelte Troslærdomme, saa vidste vi hvad Manden mente. I Følge det første og tredie kunde han maaskee forkaste Mirakler eller maaskee Kristi Guddom, men det gjør han ikke, nej, han taler ikke tvivlsomt, men aldeles bestemt derom, thi „man maa gjøre Forskjel imellem de Ting, som ere over Fornuften, og imellem dem, som ere imod de menneskelige almindelige Sandser"; „aandelige aabenbarede Ting, som gaa over Fornuften, maa vi tro, omendskjøndt vi dem ikke begribe, thi saadanne Ting stride ikke imod vore Sandser, men vise alene, at menneskelig Fornuft haver sine Grændser"; og dertil regner han blandt andre de Lærdomme om den hellig Trefoldighed, om Kristi Mandboms Paatagelse. Hvad vil da den Tale sige, som vi endnu den Dag i Dag maa høre, om Holbergs Naturalisme, aabenbar i den Mening, at han ikke var nogen troende Kristen? Han troede paa Treenigheden, Kristi Guddom, Forløsningen, Mirakler; hvad mere vil man dq have? Tingen er jo dog saa simpel, som noget i Verden kan være; han saae Religionen, sand Religiøsitet, fordærvet og inficeret med Hykleri og skinhelligt Væsen, saa maatte han vel kalde den rene naturlige Følelse tilbage; de kristelige Dogmer havde Forsvarere nok, men Dogmeukrud havde kvalt Naturen, derfor maatte han drage Naturalismen frem.[1] For Resten

[1]) jf. Prutz, Ludw. Holberg 1857, S. 75. Dog maa herved bemærkes, at den Moralske Katekismus, som jo selve Ordet viser, ikke indsatter hans hele Trosbekjendelse. For Fuldstændigheds Skyld maa jeg her endnu berøre nogle tidligere Domme: Det ligger temmelig nær, at sammenligne Holberg og Voltaire; Suhm har gjort det. Naar man kan lade sig nøje med, at de begge vare de mest berømte Mænd i deres Tidsalder, den ene i Norden, den anden i Syden, og at de begge vare store Elskere af Kaffe, saa kan man nok finde Ligheder, ellers ikke. jf. Boyes Fragmenter: Om Holberg som æsthetisk Skribent, i Athene, 5 B.

har han rigtig nok, som det lader, ingen Opbyggelse fundet ved denne Dogmehistorie, og det er meget muligt at han fandt den i sig selv ufrugtbar, thi det var den jo virkelig den Gang, og at den, i hvor holdbar eller uholdbar den end i sig selv monne være, skulde blive saa velgjørende, som den nu er bleven, et saa kraftigt Middel til at vække det kristelige Sind, kunde han jo ikke vide. Af Kristendommens Poesi har han uden Tvivl aldrig følt sig opløftet; denne Gave var ham nægtet.

Mod Katholicismen yttrer han sig paa mange Steder; „af alle Religioner, der ere ham bekjendte, er der ingen, som han mindre har kunnet faa i Hovedet, end den Roman-Katholske." De første Reformatorer havde store Fortjenester; „de bortdreve den Taage, som Kristendommen var nedsunken i; de gave os Skriften i Hænderne, som var forbuden at læse; de rensede Lærdommen fra menneskelige Paafund." „Det er ogsaa troligt, at Reformationen havde blevet almindelig, hvis de stedse havde holdet ved deres første Principia." „Reformationens Grundvold var den kristelige Frihed i at ransage, førend man tror, men naar Grundvolden svækkes, falder den hele Bygning." „Det er vel sandt, at

---

Grundtvig dømte ogsaa engang meget strengt (Kort Begreb af Verdens Kronike, 1812, S. 313.) Efter en lang, noget uhistorisk Indledning (thi et og andet er ligefrem Misforstaaelser af Holberg, f. Ex. „Forholdet mellem Tid og Evighed slog han hen med Spas: at Tid er mod Evighed, som liden Landsby mod en stor og mægtig Stad," hvilket, som jeg forhen har bemærket, er Parodi paa en virkelig Frase) siger han: „At vurdere Holbergs Brøde, er umuligt, han er Nordens Voltaire." Da han imidlertid selv umiddelbar derpaa tilføier: „men saa meget bedre end Sydens, at det hartad er Synd at nævne ham saa," saa tænker jeg, alle ville istemme: Ja, det er Synd, gudsforgaaen Synd, at nævne ham saa, det er en nu for alle vitterlig vrang Fortolkning af hans Skrifter. Grundtvig selv erkjender jo ogsaa, at „hans Spot ikke kan ramme Kristendom eller boglig Kunst, uden paa en Tid, da de drives bagvendt."

der i Anledning af Reformationen og Prædikener om den kristelige Frihed rejste sig sælsomme og urimelige Sekter; det blev fornødent at forfatte Konfessioner, men de skulde ikke været paabudne; thi Tvangen fordærvede alting, underminerede Reformationens Grundvold, og gjorde Lærdommen stridig med sig selv." Dette Konfessionsvæsen duer ikke; „Kjætteri med Undersøgelse er at foretrække for Rettroenhed uden Undersøgelse." Frihed og Tolerance! det er fornødent. „Fra den Tid han kom til Skjelsalder har han altid anseet den for en sand kristelig Dyd." Man kan dog ikke tro alting, fordi en Præst siger det.[1] „Man maa heller betle sit Brød end være Assessor i et Inqvisitions-Collegio." Det er „en almindelig Vildfarelse, som Folk stikke i, i det de holde for, at ingen kan være bekvem eller bør være berettiget til at undervise i Theologi, uden de som ere i den kristne Kirkes Liberi, og som ere salarerede for at undervise deri; han menede, at Mænd, som ved Ed ikke havde forbundet sig til at forsvare visse antagne og herskende Meninger, vare allerbekvemmest dertil." „Værdigheden lægger undertiden ligesom en tyk Taage for Folks Øjne." „Ja, det er troligt, som en vis Theologus siger, at hvis Apostlerne kom til Verden, vilde de ikke forstaa det ringeste i den Theologi, som læres paa visse Steder," ikke hos os, men „f. Ex. udi Conimbra og Salamanca."[2]

---

1) Engang beklagede en Enke sig meget: hun frygtede for at hendes Mand ikke blev salig, den tyske Præst havde sagt det. Ikke andet, udbrød Holberg, det kan Bitterdød være, at vor Herre er af en anden Mening end den tyske Præst. (J. Möller, Mnemosyne, 2, 341. Anekdoter om Holberg i Nyt Aftenblad 1824, Nr. 6.)

2) Epist. 1. 3. ad vir. perill. Moralske Tanker S. 129. 335. 343. 318. 359. 394. 445. 489. Epist. 2. 14. 16. 17. 18. 26. 28. 31. 32. 34. 35. 36. 37. 43. 45. 46. 50. 52. 53. 56. 62. 63. 67. 73. 74. 77. 78. 80. 83. 104. 110. 116. 122. 123. 124. 125. 130. 133. 135. 137. 138. 144. 148. 149. 154. 170. 178. 191. 206. 210.

Hvorledes Overtroen var voxen sammen med Troen, hvorledes han bekjæmpede den, og at hans Anfald derpaa betragtedes som Angreb mod Religionen, er saa i Øjne faldende, at det næppe behøver at udføres. Troen paa Spøgeri og Trolddom var selv hos Præsterne en Trosartikkel; Troen paa Fanden, dette Folkefantom med Horn og Hestefod, var ligesaa levende og endnu virksommere end Troen paa Gud.[1] Her hjalp milde Midler ikke, han maatte gribe til skarpe og ikke blive træt. Hvorfor finde vi nu Uden Hoved og Hale, som han selv satte saa høj Pris paa, saa kjedsommelig, uden fordi han har fejet det Stof bort, hvorpaa den er bygget. Naar han kun ikke gav efter, hvo kunde da i Længden holde det ud? „Hvad havde Fanden ikke at gjøre, da Drengen rev sine ny Klædes Buxer itu, thi saadant kan dog aldrig komme fra vor Herre." „Hvad vilde Fanden i Finmarken, deroppe i Kulden? paa øde Steder, hvor intet Menneske er? Hvilken dum Djævel, at fæste Sæde i Vardehus, hvor der er kun et Korporalskab" o. s. v. At gjøre ham latterlig, var at slaa ham ihjel; men hvor maa det ikke have skaaret Vedkommende ind til Marv og Ben, dem, der ikke vidste, hvor deres Gud var bleven af, naar de mistede Troen paa Djævelen.[2]

---

217. 224. 225. 228. 229. 232. 237. 274. 303. 310. 313. 320. 321. 322. 329. 336. 340. 348. 351. 352. 363. 364. 369. 371. 381. 403. 414. 440. 442. 443. 450. 460. 464. 465. 466. 467. 477. 487. 499. 503. 515. Werlauff (Antegnelser, S. 161.) anfører et sjeldent Modskrift i Anledning af Læren om Prædestinationen: Lettre à Monsieur le Baron d'Holberg, à Cologne 1749.

[1]) Det maa ikke glemmes, at endnu 1723 tog Fanden en Frue paa Kjærsgaard, 1729 Oberst Finneck paa Dallund, o. s v. (Vedel-Simonsens Saml. til Elvedgaards Hist. 2, 156. 174.)

[2]) jf. Moralske Tanker, S. 465. Samlingerne til Overtroens Historie i Werlauffs Antegnelser. Epist. 60. 92. 95. 157. 379. 513

Det danske Sprog var en stadig Gjenstand for Holbergs Omhu. Allerede i sin Ansøgning om Ansættelse ved Universitetet siger han, at „han, saa længe Gud sparer ham Liv og Helsen, vil fare fort udi dette hans Entreprise, nemlig at forbedre det danske Sprog.“ [1] Da han udgav Anhang til den historiske Introduction (1713), laa dets Renhed ham paa Hjerte: thi „hvad Stilen angaar, siger han, da har han beflittet sig paa ren Danske, og sjelden indført fremmede Ord, naar han har kunnet finde forstaaelige danske. Vel er sandt, at man kan exprimere sig i de fleste Materier uden at forskrive fremmede Gloser fra andre Steder; men en Del fremmede Ord ere ligesom naturaliserede her i Landet, saa at man nuomstunder hartad ikke kan undvære dem, uden man vil kalde nogle gamle Ord fra Landsflygtighed igjen, som have været mere end 100 Aar af Moden, og derudover ere blevne gandske uforstaaelige.“ [2] Allerede den Gang havde han altsaa den Tanke, at Sproget kunde forbedres ved at kalde gamle Ord tilbage; men Udførelsen laa altfor langt fra den sædvanlige Betragtning af Sproget, og han havde saa meget at gjøre med sine Skrifters Indhold, at denne i sig selv vanskelige Sag ikke vandt Rum hos ham. Han tænkte ikke paa en radikal Reform, men vedblev dog at skrive bestandig med det Formaal for Øje, at uddanne Sproget. I sin tredie Satire (Kritik over Peder Paars) siger han:

> Jeg skriver ene ej for at moralisere,
> For Folk ej ene, men og Sproget at polere.

Naar han i andre Henseender forsvarer danske Skuespil, tænker han ogsaa paa deres Indflydelse paa Sproget, ja, han udtaler det dristige Haab, at det danske Sprog ved dem

---

[1]) Ansøgningen i Kall Rasmussens Bidrag.

[2]) Fortalen, ogsaa aftrykt hos Philipsen.

skal udbrede sig i stedse flere og højere Kredse og endelig endog blive herskende til Hove: „Derved gives Middel til det danske Sprogs Forfremmelse, ja, at Sproget, som uforskyldt lidet eller intet tales i store Huse, med Tiden derved kunde blive Hofsproget." „Uforskyldt, siger han, efterdi det i sig selv haver alle de Behageligheder, som noget Sprog kan bryste sig af. Thi det er let flydende, naturligt, og uden Vanskelighed og ringeste Kontorsion kan udtales. Og haver Erfarenhed viset, at det er ligesaa bekvemt for Tragedier og heroiske Vers, som for Komedier og Musik, hvilket ikke kan siges om mange andre Sprog."[1] Tilsidesættelsen af dette Modersmaal er derfor, som vi før have seet, idelig Gjenstand for hans Klager, selv i hans latinske Epigram De linguæ Danicæ sorte iniqva in Dania: Begge Sprog bruger og taler man, det tydske og det danske, hint for de Store, dette for Almuen (miseræ plebis in ore); hint befaler, dette adlyder.[2] Og Modersmaalets Udvannelse ved gode Oversættelser laa ham ogsaa derfor paa Hjertet.[3]

Det danske Sprog, som han tænkte paa, var det herskende og den nærmest forløbne Tids. Han havde saa godt som hørt op at skrive, da han blev opmærksom paa Islandskens Betydning, og man seer, at han paa sine gamle Dage lagde sig saa meget derefter, at han kunde læse Snorre, naturligvis Versene undtagne, „eftersom Poesien differerer saa meget fra løs Stil, at det synes at være et ganske andet Sprog." „Man maa, siger han, være vel belæset udi de nordiske Historier (Sagaer) og kyndig udi det islandske Sprog, for at finde Oprindelsen til Ord og brugelige Talemaader;" og atter: „Jeg siger, at man bør ogsaa være

[1]) Epist. 179.
[2]) Epigrammatum lib. 3. epigr. 80.
[3]) Fortalen til Overs. af Herodian.

kyndig udi det gamle nordiske eller islandske Sprog (han var saa enfoldig, gamle Holberg, der dog havde norsk Blod i sig, at han kaldte det det gamle nordiske), for at lære Oprindelsen til brugelige Ord, som i Almindelighed ignoreres;" hvorpaa han forklarer Oprindelsen til Ordene Fanden og Stakkel, og man kan see den Sproglæde han føler over heri at være kommen til Klarhed. En anden Gang gjennemløb han nogle islandske Skrifter, for at see om deri kunde findes Oprindelsen til engelske Ord; og alene i Norske Hirdskraa og Snorre Sturlesens Heimskringla finder han over en Snes saadanne Ord (som lord, lavard; gospel, gudspjall); hvorpaa han undersøger den historiske Grund til denne Lighed. Adskillige (islandske) Ord, bemærker han, ere laante af Fremmede, endog fra Grækerne, og findes igjen i danske Stedsnavne (som magle, gr. μεγάλη, i Stenmagle; kurteis, fr. courtois).[1]

Ved Behandlingen af det danske Sprog maatte han, saaledes som Sagerne stode, ledes mere af et ubevidst Instinkt og af det faste Forsæt at skrive en saa god Dansk som muligt, end af nogen klar Kundskab. Undervisning i Modersmaalet fandtes ikke; han var, ligesom alle andre, oplært i Latin; han maatte i sin Ungdom paa sine Rejser lægge Modersmaalet bort, og tale Engelsk eller Fransk. Det danske Sprog var allerede, da han begyndte at skrive, opfyldt med fremmede Ord. Det er derfor næsten et Under, at hans Stil endda er saa dansk som den er. Da han ingen Ordbog havde, hvormed han kunde raadføre sig, maatte han paa maa og faa gribe det bedste Ord, der faldt ham ind, norsk eller dansk eller taget af Omgangssproget. Latinske Konstruktioner og Vendinger brugte han overalt, endog i

[1]) Epist. 187. 527.

Komedierne (som: det er hun, for: det er hende; hvilken, saasom han, o. s. v.) Stilen har derved faaet en egen Kolorit, som nyere Forfattere til Satire have efterlignet, og som er let gjenkjendelig. I Længden bliver denne Stil stiv og trættende, naar man ud i eet læser et af hans større Skrifter; men enkelte Partier ere særdeles tiltrækkende. Han, der hadede Omsvøb, kunde heller ikke taale dem her; hans sunde Tanker lærte ham det naturlige Udtryk. Stilen er derfor, som J. L. Heiberg bemærker,[1] „i Almindelighed simpel, klar, let, ja vor hele Prosa er næsten skabt af ham, og er selv i sin nuværende Form kun en Modifikation af den holbergske; hans Vers derimod mangle Korrekthed og Elegance, Falster var nok saa god.“ Da han har skrevet saa meget og næsten i alle Retninger, vilde en udførlig Afhandling om hans Sprog og Stil (omtrent som Lehmanns om Göthes, eller noget bedre) være meget lærerig. Man vilde deraf erfare det endnu vaklende i de grammatiske Former (som: han trækkede paa Skulderen, for: han trak), de ægte gamle danske Ord som endnu vare til, men siden næsten ere forsvundne,[2] de ramtyske Ord, som der endnu

---

[1]) J. L. Heiberg, Udsigt over den danske skjønne Literatur. S. 60. jf. Molbech om det danske Skriftsprogs Udvikling, i Hist. Tidsskr. 1, 576. 580. og Sammes Bemærkninger om Holbergske Udtryk og Vendinger i Holbergs Komedier, 1 B.

[2]) Dette vil især tjene til at oplyse det forrige Tidsrums Sprog, og vække et mildere Omdømme om dets Digtere, som vi nu behandle ubilligt. Saaledes f. Ex. saae jeg med Skræk, at jeg af Uagtsomhed gjorde Kingo Uret, da jeg ansaae Brugen af hikke for hulke for noget uædelt; Holberg bruger det paa samme Maade (Saa faldte hendes Ord beblandt med Suk og Hikke. Metamorphosis 1 B. 4 F. Med Hik og yppig Graad, sst. 2 B. 9 F.), og det er en almindelig nordisk Sprogbrug; det findes, efter en Bemærkning af Lyngby, ikke blot i gammel Svensk, men den Dag i Dag i det Norske (Aasens Ordbog). I Hans Paus'

findes Levninger af (som Trauer og traurig, hvoraf Afledningen er beholdt, men selve Stamordet tabt), hvorledes franske Ord tildels bleve erstattede med danske, hvilke der endnu, selv i Poesi, vare uundgaaelige, men især, hvilket maaskee de færreste have lagt tilstrækkelig Vægt paa, hvor overmaade fattigt det danske Sprog var paa Holbergs Tid, det var ikke i Stand til at udtrykke de simpleste oversandselige Begreber, o. s. fr.; kort, det danske Sprogs Tilstand paa Holbergs Tid vil bedst kunne oplyses af Holberg selv, et Sprogæmne, der endnu er ubearbejdet.

Noget egenligt Sprogskrift af Betydenhed har Holberg ikke udgivet, men han har ofte beskjæftiget sig med Sprogundersøgelser. Med Metamorphosis (1726) lod han følge nogle saakaldte Orthographiske Anmærkninger,[1] der for ham selv og andre skulde gjøre Rede, ikke blot for tvivlsomme Ting i Retskrivningen, men ogsaa for Brugen af visse grammatiske Former. Men Retskrivningen selv var ham for smaalig en Sag; hvilken han har brugt, kan ikke sees af hans Skrifter, slige Ting overlod han til Bogtrykkerne. Af hans Breve sees, at han i Almindelighed, efter gammel Brug, skrev Navneord med smaa Begyndelsesbogstaver,[2] skjøndt man i hans Skrifter overalt finder dem med store efter tysk Brug. De ny Forsøg paa at blive af med nogle fremmede overflødige Bogstaver spøgede han med i sin Klage,

---

Oversættelse af Barclaii Argenis begynder et Vers saaledes, 1, 274:

Kommer hid, I smukke Tisper,
Og af Sorrig hikker, gispe,
Kommer hid i Sørge-Færd!

[1]) Aftrykte i Boyes Holbergiana, 1, 175.

[2]) F. Ex. Brevet til Gram 1733, aftrykt i Liebenbergs Betænkning over den Holbergske Orthographi. See ogsaa de i Høsts Dannora og Politik og Hist. aftrykte Breve. Paa Prent anvendte han ogsaa smaa Begyndelsesbogstaver i Navneordene i sin Betænkning foran Peder von Havens Rejse udi Rusland 1743.

indgiven af det gamle Bogstav C paa Rigsdagen udi Rege
borg, „thi den Bogstav K, lyder Klagen, som er min svo
Fjende, haver ved giftige Kalumnier saaledes søgt at svæ
mit ærlige Navn og Rygte, at man udi en Stad efter
anden haver drevet mig udi Landflygtighed."[1] I den da
Stat (1729) meddelte han en Udsigt over de ældre Spr
skrifter, Sproglærer og Ordbøger;[2] i sin Betænkning o
Historier taler han om den historiske Stil. I sine Epist
har han desuden anbragt mange andre Sprogbemærkning
Snart betragter han Ostersons Glossarium, og forkla
gamle uforstaaelige Ord (Jærtegn er af Jernbyrd; Axelt
er Alsæltorv; at væve Kirkens Vadmel); snart Bibelsprog
Forskjellighed fra det almindelige (han vilde ikke driste
til, hvis han var Præst, isteden for: Hil være dig, o Høvel
mand! at sige: God Morgen, Hr. Capitaine!); snart f
klarer han Synonymer (Vidsthed og Grovhed); snart sø
han Oprindelsen til fremmede Ord (Amiral, ikke Admir
Caporal, ikke Corporal); snart betragter han den Forandri
man vilde foretage i rommerske Navne og Embedstit
(Titus til Tite, Plutarchus til Plutarque, paa fra
Maade; Consul til Borgemester, Prætor til Byfoged). I
morer ham, at sammenligne Udtryksmaaden i forskjell
Folks Stil og Skuespil, og han fremhæver de nordis
Simpelhed imod de andres Overdrivelser: de engelske Sk
spil ere fulde af vanskelige og højtravende Talemaader, s
man strax ved første Øjekast ikke fatter, og af moddydel
Lignelser.[3] Men især er han vred paa Oversættelser,

[1]) Epist. 250. ff. Digteren Frederik Horn, og den nyeste Efterlignii
Peder Bergenhammers Appel til Vocalernes Dom eller Kl
af Bogstavet Q. over Bogstavet K. Skoleprogram fra Odense 18
[2]) Aftrykt i Boyes Holbergiana, 1, 180.
[3]) De Franskes Talemaade: en Syndflod af Grunde, un déluge

den Gang, ligesom nu, paa det ynkeligste mishandlede Sproget: Der gik man hen og oversatte ham i hans latinske Epistel: avus meus erat patricius med: min Morfader var en faderlig Mand; og i Niels Klim: quot gemmæ (saa mange Knopper), tot digiti, med: saa mange Juveler, saa mange Fingre. I et Skrift, kaldet Skjemt og Alvor, i en af Historierne (Fablerne), som ere oversatte af Latinen, nemlig den om Dykkeren (urinator), hvis Øxe faldt i Vandet, er Oversætteren kommen rent galt fra det ved Ordene: urinabatur et iterum frustra urinabatur. I et Skrift oversat af Tydsk blev: Fleisch und Blut ist schwach, til: Flæsk og Blod er skrøbeligt, o. s. v.[1]

Til at oplyse den Forandring i Sproget, der foregik i næste Tidsrum, er endelig Holbergs Stilling til Sprogrensningen en lærerig Indledning. Han har tidlig været opmærksom derpaa, men vendte sig snart fra den; han maatte forudsee, at den ogsaa vilde komme til os, men han indsaae ikke saa ganske dens Fornødenhed, og da de unge Skribenter, om hvilke han maatte sige med David: Lader dem blive udi Jericho, indtil deres Skjægge voxe,[2] drøde voldsomt paa, saa blev han bange for Sproget og Literaturen, trak sig tilbage, og satte sig til Modværge. „Det var især nordiske Lærde, hvorunder han befatter Tydske, Hollændere, Danske og Svenske, der i lang Tid havde haft meget at bestille med at rense deres Sprog fra alle fremmede Ord

raisons, er utaalelig i vort Sprog, ligesaa at gifte sig med en Mening. Isteden for: de skjældte og spyttede mod hinanden, sige de Engelske: de spyttede ad hinanden ligesom to Æble, der steges paa en Ovn, sputtring at one another like two roasting apples.

1) Epist. 90. 103. 241. 342. 355. 368. 527. og Fortalen til Overs. af Herodian.

2) Epist. 478.

(naturligvis forbi deres Sprog trængte mest dertil). Hollænderne, der i Religionssager er de mest tolerante, ere, forunderligt nok, heri de hidsigste. Deres Foretagende, saa mente han først, nytter til intet, uden at gjøre Sproget vanskeligt, ikke alene for Fremmede, men endog for Indbyggerne selv; og naar det kommer til Stykket, saa er jo selv deres boter en kaes ikke andet end Latin (butyrus og caseus)." Noget mildere dømte han maaskee siden eller udtalte sig i det mindste ikke saa haardt, skjøndt det er tydeligt nok, til hvilken Side han hælder. „Nogle roste Foretagendet, andre finde det skadeligt; han for sin Del tager intet Parti, thi han tager sig nøje vare for at indvikle sig i grammatikalske Krige, som pleje at føres med den største Hidsighed.[1] Men naar man nøje gjennemgaar Sprog, saa vil man finde, at hvis man skiller sig ved alle fremmede Ord, saa forgaar den tredie eller fjerde Del af Sprogene, saa at man taber ikke alene Kunstord, men ogsaa vocabula domestica eller Husgloser, som Ager, Olie, Mælk, Vin, Tobak, Papir. Han er derfor af de Tanker, at de Herrer Purister gjorde ikke ilde, om de modererede deres patriotiske Iver, og lode den see i andre magtpaaliggende Ting. Naar et bekvemt fremmed Ord engang har faaet Borgerret, og er saaledes blevet bekjendt, at det af alle forståas, saa er det sikkrere at beholde det, end i dets Sted at indføre et nyt, hvorved Sproget bliver uforstaaeligt, og Tingen ofte ikke ret betegnes. Saadanne Ord som Korporal, der for længe siden ere laante og allevegne antagne, maa vi af Nødvendighed bruge; og i lige Maade er det fornødent, at vi følge deres Orthografi, som først have givet Tingene deres Navne. Naar man vil

[1]) jf. In pugnaces Grammaticos, Epigrammatum lib. 3, epigr. 86. Det var ligesom hans staaende Tanke, at Grammatikere aldrig kunde stride uden om Pavens Skjæg.

forjage fremmede i Brug komne Ord, saa maa man i deres Sted enten antage gamle, der ere komne af Brug, eller opdigtede ny. Begge Dele har han taget i Betænkning. Men han holder for, at han kunde gjøre sig latterlig ved at kalde Italien Valland eller Stræbet Nørvasund, en Serviette en Knæbug, et Taffel en Skive, eller naar han vilde datere en Vexel i Glugmaaned eller Blidemaaned for Januar og Februar." Og „ved at bruge disse ny Ord underkaster man sig Kritik, helst naar man dertil ikke er autoriseret. Hvis Cicero for philosophia havde sagt sapientia mundi eller Weltweisheit, vilde han kun have vakt Latter; Bibliothek, som alle indtil Gaardskarle og Kokkepiger forstaa, skal nu hedde Bogsal, men Bibliothek, har en vidtløftigere Betydning, og betyder ikke blot Stedet (isteden for Clerici Bibliothek eller Kritikker over Skrifter kan man dog ikke sige Klerks Bogsale)." „Han har i sine Skrifter ofte brugt det franske Ord outreret, da det blandt Danske er overalt bleven forstaaeligt, og derhos er hel bekvemt, og han har ikke understaaet sig (voret) at bruge det tyske übertreibend, som paa Dansk maatte hedde overdreven, hvilket vilde blive dobbeltlydende, thi man veed hvad der i vore Provincier forstaas ved Overdreven eller et Overdrev." For nu at anskueliggjøre, hvorledes Sproget vilde komme til at see ud, og paa sin morsomme Vis at persiflere Sprogrenserne, skrev han følgende Epistel.[1]

Høyst-ærede Herre, gunstige Velynder!

Min Herres behagelige Sendebrev af 27de Dag udi Glugmaanet,[2] haver jeg den anden Dag af Blidemaaned[3] bekommet. Min Herre forlanger at vide, hvordan Tilstanden nu omstunder er

[1]) Epist. 448.
[2]) Januario.
[3]) Februario.

ved Academiet, om man tilkommende Sommer kand vente, at see nogen, at blive ophøyed paa Doctor-Trappen[1], enten udi den Guddommelige Kundskab[2], udi de verdslige Love[3], eller udi Lægekunsten.[4] Min Herre ønsker ogsaa at vide, hvor mange Mestere af Verdens Viisdom[5] i Fior bleve skabte[6], hvor mange Laurbær-kronede Personer[7], Item, hvo dette Aar er Rector og Decanus, det er den høye Skoles Forstander og den verdslige Viisdoms Høvidsmand, iligemaade, hvad Nyt som ellers er forefaldet udi den lærde Fristad.[8] Jeg er ikke saa lykkelig, at jeg denne gang kand fornøye min Herre udi alt dette; Saasom udi store Hovedstæder stedse møde Ting, som hindre Studeringer, der kommer os til at forglemme lærde Sager, og som en vis Skriftmager[9] siger, betager os all Omgængelse med de 9 Muser; Thi man hører udi store Stæder ikke tale uden om Dantze-Forsamlinger, Mumme-Lystigheder[10], Skue-Spil, om Handel, om Afklærelse[11], om Tæring[12], om Krig, om Fred, om Forternelsers og Forsvarelsers Forbund[13], og andre deslige Ting som skurre udi en verdslig Vises Øren.[14] Den eene Skriftmager[15], som min Herre forlanger af mig, er udlaanet, og jeg veed ikke til hvem; Thi den er ikke at finde udi i min hele Bogsal[16]; Men den anden, som handler om Planternes Bedrifter[17], er til Tieneste. Ellers har jeg paa nye forskrevet den tillige med andre Franske Skriftmagere,

---

1) Doctor-Graden.
2) Theologien.
3) In Jure.
4) Medicinen.
5) Magistri Philosophiæ.
6) Creerede.
7) Baccalaurei.
8) Republica literaria.
9) Autor eller Skribent.
10) Mascarader.
11) Accise.
12) Consumtion.
13) Offensive og defensive Alliancer.
14) Philosophi.
15) Autor.
16) Bibliothek.
17) Historia plantarum.

som jeg venter til Skibs næstkommende Sommer udi Ormemaaned.[1] Jeg maae til Slutning tilmælde min Herre dette, at tvende bekiendte Personer ved Døden er afgangen, den eene er NB., som havde erhvervet stor Kundskab udi Stierne-Kunsten[2], den anden NK., som lagde sig sterk efter Alderdommer[3], og desuden var en stor Digter.[4] Næst kiærlig Hilsning til hans gode Frue, forbliver jeg høytærede Herres skyldigste Tiener.

Den 4de Dag udi Sædemaaned, Aar fra vor Salvedes Byrd 1750.

P. S. Den Tvistighed[5], hvilken nyligen er holden udi den øverste Høresal[6], som min Herre forlanger, skal blive ham tilskikket.[7]

Om denne Epistel siger han, at den er forfattet, for at vise deres ugrundede Foretagende, som med saadan Iver bemøje sig med at forkaste alle fremmede, skjøndt forhen almindelig antagne og forstaaelige Ord, for at give os isteden derfor andre, som ere ubekvemme og uforstaaelige. I øvrigt lader han enhver skrive i sit Sprog og reformere ligesaa meget som han lyster. Hans Anmærkninger sigte kun paa hans egne Landsmænd, som han seer efterabe Fremmede heri. Thi han har nylig i danske Skrifter fundet adskillige saadanne Ord, som Bogsal isteden for Bibliothek og Høresal isteden for Auditorium, som ere ubekvemme, uforstaaelige og dobbeltlydende, især det sidste. „Thi ved Høresal kan betegnes et stort Værelse, hvorudi man forvarer Hør og Hamp".[8] Saa lidt forstod han af det.

---

1) Julii Maaned.
2) Astronomien.
3) Antiquiteter.
4) Poet.
5) Disputatz.
6) Auditorio superiori.
7) Siden han kalder dette P. S. havde man vel endnu ikke optaget Efterskrift.
8) See især Moralske Tanker, S. 507. Epist. 61. 90. 103. 415. 451. jf. Epigrammet De linguarum reformatoribus quibusdam

Der er saaledes ingen Tvivl om hans Mening, heller ikke om hans ringe Indsigt. „Han havde meget imod dem, som uden Nød betjente sig af fremmede Ord, ja endog af ubekvemme, alene for at lade see at de forstaa mere end eet Sprog; men en anden Sag var det at bruge Ord, som nu engang var der og som alle forstode." Skjemtende havde han dog før ikke blot givet sig af med at finde paa ny Ord;[1] han havde ogsaa for Alvor villet indføre dem, f. Ex. at mynstre for at kritisere, Mynstring for Kritik, en Mynsterskriver for en Kritikus, og da taler han ikke om, at de Ord ere „dobbeltlydende".[2] Men siden satte han sig imod en Sprogforandring, hvorom han ingen tydelig Forestilling kunde have; thi da han saae den Raskhed, hvormed de unge Sprogmestre begyndte, saa at Sproget fik et ganske andet Udseende, det uheldige Udfald deres Forsøg undertiden fik (Eilschov sætter f. Ex. i sin Fruentimmerphilosophie for un air distrait et henrykt Postyr), den usømmelige Maade, hvorpaa de laa i Haarene paa hinanden, og hvorledes de hver trak til sin Side, som om de vilde rive Sproget i Stykker (livagtige Forbilleder paa vore Dages danske „Jungdeutsche, Junghegelianer und andere Jungen, studentisch, langhaarig, prahlerisch und leicht zum Zorne geneigt"), saa maatte vel alt dette see ham saa broget og betænkeligt ud, at han maatte ryste paa sit gamle Hoved og sige: Jeg bliver ved min sædvanlige Skrivemaade, og Gud forbyde, at den Dag skulde komme, da man i Danmark ikke kunde forstaa mine Skrifter eller formedelst Sproget deri

---

(etc.). Epigrammatum lib. 3, epigr. 85. og Ad amicum Simonem Etymorum accerrimum indagatorem, lib. 4, epigr. 128.

[1]) Hvad skal man kalde en Petitmaitre? En Spradebasse eller en tobenet Oldenborre? Epist. 283.

[2]) Epist. 302.

vilde drage dem, maaskee endog tænke paa at skrive mine Komedier og min Danmarks Historie om. Han stod ved en Grændse, der skulde overskrides, men han gik ikke over den.[1]

Disse Bemærkninger om Holbergs Forhold til Sproget ere kun spredte. De maatte blive saa, fordi hans Virksomhed var saaledes. Der manglede ham en væsenlig Ting: Overblik over Sprogets Historie og Indsigt i dets Udvikling; hans Bestræbelser for at uddanne det danne derfor kun en Overgang, ingen Forbedring fra Roden af. Vi skulle ikke bebrejde ham denne Mangel paa Kundskab og paa dybere Sprogsands, som han delte med alle; vi ville ikke nægte, at de Fordringer, der gjøres til en stor Skribent ofte ere ublu; af den, der har givet meget, kræver man endnu mere. Men af ham kunde man have ventet det højeste

[1]) Holbergs Stilling til Sproget oplyses tillige ved at stille hans Jævnaldrende, Grev Zinzendorf (f. 1700, † 1760) ved Siden. Holbergs Grundtanke er: jeg bruger fremmede Ord, ikke af Kjærlighed til det fremmede, men for at blive forstaaet. Zinzendorf siger blandt andet: Ich poussire ihn (den Stil) weiter als zuvor, und vermehre seine lateinische und griechische und französische emphases mit englischer, auch wohl holländischer Energie, aber gewiß nicht so wohl, um mich in diesen Sprachen zu exerciren, als aus der allerseriösesten Absicht, meinen wahren Sinn so gut als möglich auszudrücken, und von aller Aequivokation zu befreien, und dabei freilich Einigen lieber ganz unverständlich zu bleiben, denen ich doch mit einer noch so deutschen Expression mich nicht deutlicher machen könnte, hingegen andern und gesetzten Leuten, die sich das Forschen nicht verdrießen lassen, um möglichst unzweideutige Auskunft zu geben. Ich bin von Herzen bereit, alle die fremden in einheimische phrases zu verwandeln, sobald mir jemand äquipollente Ausdrücke in meiner Muttersprache dazu zeigt. Bis dahin will ich den englischen und holländischen bon sens imitiren, der alle benachbarte Sprachen naturalisirt hat, die ihm seinen Sinn ganzer machen helfen. Denn das ist ja der Zweck aller Sprachen: das dient ad esse der Sprachen; die Eleganz gehört nur ad bene esse. (Leben des Grafen v. Zinzendorf i Varnhagen von Ense's Biographische Denkmale. Zweite Aufl. 5, 438.)

og hvo der ikke tager hele vor historiske Stilling i Betragtni
kunde vel falde paa at sige: Den, der skaber en ny Literatu
maa tillige skabe et nyt Sprog, hvis det gamle er uduligt, ell
give det en højere Tilværelse, hvis det allerede er ypperligt
daglig Brug. Og hvad kunde da Holberg ikke have udrette
Det stod jo i hans Magt, ligesom Luther og alle de Skribente
der staa i Spidsen for en ny Literatur, af Folkesproget og d
ældre Tungemaal at tilbagekalde det, som en slet Behan
ling af Sproget havde forjaget eller bragt i Forglemmels
Det stod jo i hans Magt, ved at optage ældre Former
Ord, der havde fuldkommen Hjemmel i det danske Spro
at gjøre Sproget til det, som det skulde være, til dans
ja, det havde staaet i hans Magt at forbinde de norske
danske Elementer til et nyt og herligt Tungemaal, t
vistselig laa der i dem Stof nok til at udtrykke alt hv
Tanken krævede. Hvis han paa samme Tid, som han vak
Tænksomheden, havde givet den sit Udtryk, saa skulde ha
Efterfølgere have fortsat hans Gjerning, og hans Anseels
hans næsten halvhundredaarige Enemagt, have gjort d
uudslettelig. Det skulde da have seet ganske anderledes u
i Danmark end det nu gjør; man skulde da ikke have gjo
det danske Sprog til en Slags Oversættelsesfabrik; og Lit
raturen skulde ikke, saaledes som den gjorde endnu før han
Død, have vendt sig bort fra hans Skrifter, for at hyld
en ganske anden Aand, et andet Væsen.

Vi skulle komme tilbage hertil i næste Tidsrum;
skulle der oplyse hvad der skete. Man maa have hele d
faktiske Udvikling for sig i dens Sammenhæng, for heri
vinde Klarhed. Man vil først ret kunne fatte, hvor fortvivl
Tilstanden var, naar man har seet den Vej, som hans Efte
følgere sloge ind paa, og som vi tildels endnu daglig læg
tilbage.

Berømmelse er en ustadig svævende Ting, fremfor alt Folkeskribentens. I hans levende Live gnaver man paa den; han maa trøste sig med Eftermælet. Det gik Holberg paa samme Vis. „Folk kan nogenledes taale, at en Mand søger at distingvere sig ved Meriter, men de kan ingenlunde taale, at han af saadant offenlig berømmes." „Han har i sit Levnet haft adskillige Omvexlinger; nu har han været i en Slags Anseelse, nu i Foragt, nu igjen i Anseelse. I sin Fornedrelses Stand vandt han ens og andens Yndest, hos hvem han før kun fandt Koldsindighed, og i sin Anseelse tabte han ofte den ene Ven efter den anden. Han kan derfor ikke letteligen nedslaas af Modgang eller hovmodes af Medgang." Men dybt i hans Sjæl laa Tanken paa Eftermælet. Naar han mishandledes af skjæve Domme sagde han: „Saaledes ere nu Menneskene; vi give os med Glæde hen, for at vort Navn kan leve efter vor Død. Thi det er en stor Opmuntring for den kjæmpende Sjæl, der higer efter Ære; det er en stor Fortrøstning, det Haab at vinde ikke blot nær, men fjern Hæder efter vor Død, og det ikke blot i store, men selv i mindre betydelige Idrætter." Derfor trøster han sig med den Omtale, han kan vente sig efter sin Bortgang, „naar Fjendskab og Jalousi ophøre; thi endskjøndt man efter Døden ingen Lovsange virkeligen hører, saa hører man dog, medens man lever, udi Imaginationen hvad man haver i Vente."[1] I Imaginationen har han været hos alle dem, Unge og Gamle, en utallig Skare, der have beskuet hans Gjerning og paaskjønnet hans Daad. Den var saa mangfoldig, at Fremmede have kaldt ham ligesaa vel den nordiske Sokrates eller den nordiske Plutarch som den nordiske Moliere. I Imaginationen har han seet os alle,

---

[1]) Epist. 3. ad vir. perill. Epist. 181. 290.

naar vi lo med ham, naar vi moraliserede med ham, naar vi drøftede hvert hans Ord, og med ham ifer ogsaa vor Tanke over imod Fremtiden. Enhver er sin Udødeligheds Skaber. Abiit ad deos Hercules. Nunquam abiisset, nisi, quum inter homines esset, eam sibi viam muuivisset.

Da de Mænds Bedrifter, der have befriet Folkeslag fra Vildfarelse og Mørke, jo maa ansees for mere værdige til Betragtning, end deres, der bleve store ved at nedtræde Kulturen og Menneskeheden, saa findes her, hvis nogen vil fortsætte de sammenlignede Heltehistorier, et Æmne: en Sammenligning imellem Holberg og Lessing.[1] Det hører til de interessante literaturhistoriske Spørgsmaal, om Holberg som Skuespildigter eller paa anden Maade har haft Indflydelse paa Lessing.[2] Ved begge vil det være en for Menneskehedens Historie vigtig Opgave at besvare: om de vare deres Tidsalders Produkt eller Tidsalderen deres? Begge vare de den fri Tænknings og den alvorlige Fritænknings første Beforderere, hver for sig og paa sin Maade Mestere i træffende Vid, utrættelige i at forfølge deres Øjemed, og lige ufortrødne til igjennem Pedanteri og Fordomme at bane ny Veje. Begge vare Formænd i en ny Literaturudvikling.

---

[1]) En kort Sammenligning imellem Rabener og Holberg findes i Kiøbenhavns Skilderie 1816, Nr. 60—61.

[2]) Danzel, Lessing, sein Leben und seine Werke, 1, 153. ff. Lüxdorphiana, S. 475.

Rettelser og Tillæg.

Til Det lærde Tidsrum eller S. D.

S. 246, Lin. 9. Det anførte Citat af Journal des Sçavans om Rømers Maskiner, efter Worm og Odin Wolff, har ikke været at finde.

S. 266, Lin. 2 nedenfra tilføjes: Prof. Sommers Thomas Bartholin, Universitetsprogram 1858. Heri omtales ogsaa udførlig Striden imellem Rudbeck og Bartholin. Resultatet er, „at det er umuligt med Sikkerhed at afgjøre, om Bartholin eller Rudbeck først gjorde den sande Opdagelse af Lymfekarsystemet". Dog oplyses ogsaa her, at Rudbeck 1650—51 „foretog Undersøgelser, som førte til det Resultat, at de som Mælkekar ansete Kar ikke førte noget til, men meget mere fra Leveren". „Forsaavidt var ganske vist Rudbeck forud for Bartholin". (Han var paa Vejen til den sande Opdagelse. Prioriteten tilhører altsaa ham). „Og Forbindelsen med Venesystemet iagttoges af Rudbeck i Marts 1652", „medens der mangler et bestemt Datum for de Bartholin om Lymfesystemets Indmunding i Blodaarerne overbevisende Experimenter" (den fuldendte Opdagelse). Hvis dette forholder sig saa, maa man jo ogsaa her tilstaa Rudbeck Prioriteten. Bartholin behøvede jo kun at angive dette Datum, hvis han tidligere havde gjort Opdagelsen; den 28 Februar 1652 var han endnu i Tvivl. Man maa imidlertid tilstaa, at der endnu mangler, hvad der næppe her kan erholdes, nøjagtig Oplysning om Beskaffenheden af Rudbecks Opdagelser; først naar den erholdes, kan denne Tvist afgjøres.

S. 398, Lin. 8 nedenfra: Sechers paatænkte Udgave af dette Haandskrift udkom ikke.

S. 444, Lin. 20, efter Indskriften paa Kniven tilføjes: Man siger, at han har selv lavet Indskriften.

S. 541, Lin. 14 nedenfra: Peder Jensens Haandskrift findes nu i Universitetsbibl.

S. 573, Lin. 5 nedenfra: Den Brandt, „hvis Viser blev sungne i begge Paradiser" (hvilket jeg har optaget efter D. Psalmedigtn.)

var ikke Fred. Brandt, men en Bogtrykker Brandt (See Werlauffs Hist. Antegnelser til Holbergs atten første Lystspil, S. 113. Anm.)

S. 610, Lin. 8 tilføjes om Peder Dass: Peder Dass af Welhaven i Nordisk Universitetstidsskrift 1856. 3 H. S. 110.

S. 612, Lin. 15 nedenfra: Blandt Poeterne skulde ogsaa nævnes Johannes Olavius (jf. Nye Tidender om lærde og curieuse Sager, 1732, Nr. 18.)

S. 659, Lin. 11 nedenfra: for Uldborg læs Ulfborg.

S. 689, Lin. 19 tilføjes: Ove Thomsen, Om Randh og hans Skrifter, i Nyt Aftenblad 1826, Nr. 36—39.

Til Holbergs Tidsalder eller 4. D.

S. 51, Anm. Til Skrifter om det attende Aarhundrede hører ogsaa: C. F. von Hellfriedt, Om det attende Aarhundredes Moralphilosophie og Politik af De Bonnald, oversat med Anmærkninger, i Ny Minerva, Februar 1807.

S. 87, Anm. 1 kan tillige bemærkes: Udtoget af Werlauffs Tale om Depositsskikkene i D. Literaturtidende 1831, S. 805.

S. 106, Lin. 10 tilføjes: I Wilses Reiseiagttagelser 3, 309 omtales et Institut eller Pensionsanstalt for unge Fruentimmer i Nyborg, hvoraf især en Fru Rolf havde Fortjeneste. Det havde, da han skrev (omtrent 1790), bestaaet i 40 Aar.

S. 127, Anm. 4, tilføjes Henvisning til Fr. Brun, geb. Münter, Wahrheit aus Morgenträumen S. 128 fgg. (Beskrivelse over Moderne og hendes naturlige Frisur omtr. 1777.)

S. 146, Lin. 7 nedenfra, jf. om Forsøg paa at udbrede Katholicismen Artiklerne M. Bagger, H. Nordrup og Ramus i Werlauffs Holbergiana i Nyt hist. Tidsskr. 6 D. og Holbergs Epist. 311.

S. 226, Lin. 7, læs den 28 Januar.

S. 231, Anm. 1, læs Fontenelle.

S. 257, Anm. 3, læs Diss. astronomica.

S. 271—272. I hvilken Uro Falster den Gang har været, oplyses af følgende Vers, som han skrev til Rostgaard fra Ribe d. 19 Febr. 1723 (Rostgard. i Ny Kgl. Saml. Nr. 1381. fol.):

Nu gaar det mig som hend, der med en Feber drages,
Hvis Puls i fuld Galop af hidsig Uro jages,
Som hend, der midt udi sin Søvn opspringer til
SitVærie, udaf Frygt, at Folk ham myrde vil.

Forlad mig derfor, nu mit Sind urolig spøger,
At jeg paa Haanden Dig, min fromme Herre, søger,
At Du til Kongen gaar. See Gud skal staa Dig bi,
Saa har jeg Ende paa min Angist-phantasie.

S. 296, Anm. Efter Meddelelse af Prof. Thorsen findes der flere Oplysninger til Falster i Universitetsbibl., nemlig i Rostgardiana Nr. 148. fol. Falsters Haandskrift paa Latin om hans Epigram over Biskop Ocksen, i Rostgard. Nr. 215. 4. (See Chr. Thaarups Udg. af Falsters Satirer, S. XXVII. Anm.) I Don. Variorum findes en artig Samling af originale Breve til Falster fra J. P. Anchersen, Jacob Bircherod i Odense (om gamle Breve der tilhørte hans Fader), Fogh paa Rhomgaard, Gehejmeraadinde Harboe, f. Fuiren (næsten lutter Indbydelser til at besøge hende), Gabell, Gram, Holstein, Lintrup, Reitzer, Rosenkrantz, Rostgaard, Trellund, Tychonius, W. Worm, o. fl. (jf. Chr. Thaarup, S. XXXV.) Prof. Thorsen ejer en Samling af Breve til og fra Albert Thura. I den for det meste danske Brevsamling, i Don. Var. (uden Tvivl den, som Chr. Thaarup ansaae for tabt) forekommer i et Brev fra Rantzau, 16 Jan. 1734, den Yttring: „Det gjør mig ondt at fornemme, at Deres Levetids og Dages Widerlighed og Beeskhed tiltage". Iblandt Brevene fra Holstein findes følgende meget lakoniske Brev: „Kiøbenhavn den 8 Oct. 1740. Som jeg er bekiendt Mhr. Rectors Lærdom og Academiske studia. Saa ville De over indlagde meddeele mig Deres Tanker paa Latin." Indlagt er en Seddel, hvorpaa staar: „De ministerio literæ et spiritus ex II Corr. III. De hominibus sub lege et gratia ex Rom. VI. 14. De inhabitatione Sp. S. Gal. II. 16. 17." Nogle Breve vise, at Falster efter den Tid sendte Holstein nogle af sine Skrifter, som skulde udkomme, for at høre hans Mening.

S. 320. Grams Vers er ogsaa Skolebestyrer, Prof. Rovsing bekjendt, men efter en anden Tradition. Efter den hed Skriveren Haar, og for: poetisk traver skulde det være: pegasisk traver.

S. 332 fgg. Prof. Allen har gjort mig opmærksom paa en Omstændighed, som jeg ikke har haft for Øje: at Christian den Sjette var død, da Stykket imod Pontoppidan indførtes i Der Fremde; der var altsaa ingen Grund til Frygt fra den Side. Her bliver da endnu at undersøge, hvor længe de forrige Magthavere efter Kongens Død beholdt deres Indflydelse, og naar den ny Ven-

ding indtraadte, hvorved Pontoppidan i en Slags Forvisning gik til Bergen. I alt Fald seer man heraf, hvorfor Pontoppidan nu saa let lod Sagen falde.

S. 402, Lin. 21—22. Brorson kjøbte ikke Liljebjerg, men Taarnborg. (Meddelt af Prof. Thorsen). Bemærkningen falder derfor bort.

S. 442, Lin. 4. Ved Ordet Rundelen kan bemærkes, at det uden Tvivl er det tyske Ord Rondel eller Rundel.

S. 460, Anm. 1 tilføjes: En Bemærkning om den Kantate, som Ambrosius Stub skrev til Indvielsen af Gymnasiet i Odense 1757 findes i Programmet fra Odense Kathedralskole for 1858, S. 21.

S. 494, L. 13 nedenfra tilføjes: Endnu sex andre Breve til Holbergs Bogkommissionær i Throndhjem, samt en Ansøgning af Holbergs Fader om at faa Titel af Oberst, ere trykte i Illustreret Nyhedsblad, Christiania 1858, Nr. 36 og 42 (5 Sept. og 17 Okt. 1858). I et af disse Breve (af 21 Okt. 1723) siger Holberg: „Der blev forgangen uuge spilled en comedie som heeder Barselstue hvilken allarmerede en hob af vore fruentimmer."

S. 501. Lin. 4 fgg. nedenfra, læs: Littérature, voyages et poesies par J. J. Ampère. Paris 1850. hvori findes et Afsnit Sur la vie et les ouvrages comiques d'Holberg. (Det øvrige gaar ud).

S. 509. I en Anmældelse af N. Nicolaysens Norske Stiftelser i Illustreret Nyhedsblad af 5 Dec. 1858, Nr. 49, anføres efter N. Wergelands Christianssands Beskrivelse (Manuskript) som Grund til at Holberg blev Pebersvend, saalænge han levede, at da han som Student conditionerede hos en vis Justitsraad i Christianssand, forelskede han sig saa heftig i Frøken Else Bircherod, en Datter af Biskop Jens Bircherod, at da han ej kunde faa hende, vilde han ingen have. Hun var forlovet med Ludvig Stoud, Borgemester i Christianssand.

S. 536, Lin. 18. Aansbierg er (efter Meddelelse af Prof. Thorsen) Herregaarden Aunsberg eller Avnsberg i Jylland.

S. 607 i Slutningen af Anm. 1 læs J. Møller.

S. 685, Lin. 20. Der henvises til P. A. Heibergs Læsning for Publikum. Nr. 15, S. 233.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

...usica.

[illegible]